از آستارا تا استارباد

(جلد اول)

آثار و بناهای تاریخی گیلان و مازندران

تألیف

دکتر منوچهر ستوده

از آستارا تا استارباد

آثار و بناهای تاریخی گیلان و مازندران

(جلد اول)

www.tabarestan.info
تبرستان

از آستارا تا اِستارباد

(جلد اوّل)

آثار و بناهای تاریخی گیلان بیه‌پس

تألیف

دکتر منوچهر ستوده

www.tabarestan.info
تبرستان

این کتاب با همکاری
معاونت فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی،
انجمن آثار و مفاخر فرهنگی
به چاپ رسیده است.
(گنجینهٔ ایران «۱۱» شمارهٔ ۷۰)
مدیر فنی: حسین ایوبی‌زاده

ستوده، منوچهر، ۱۲۹۳ ـ
از آستارا تا إستاراباد / تألیف منوچهر ستوده. ـ تهران: آگاه: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، معاونت امور فرهنگی: انجمن آثار و مفاخر ملی، ۱۳۷۴ ـ
ج.: مصور، نقشه
ISBN 964-416-021-5 (vol.1)
چاپ اول: جلد اول: انجمن آثار ملی ۱۳۴۹، تحت عنوان «از آستارا تا إستاراباد»
مندرجات: ج. ۱. آثار و بناهای تاریخی گیلان بیه‌پس.
۱. گیلان ـ آثار تاریخی. ۲. مازندران ـ آثار تاریخی. ۳. گرگان ـ آثار تاریخی. الف. ایران. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، معاونت امور فرهنگی. ب. انجمن آثار و مفاخر فرهنگی. ج. عنوان. د.
۲ س ۳۴ الف / DSR ۲۰۵۳ ۹۵۵/۲۰۴۳
۱۳۷۴
کتابخانه ملی ایران ۵۶۰۸ ـ ۷۴م

دکتر منوچهر ستوده
از آستارا تا استاراباد
(جلد اول)
آثار و بناهای تاریخی گیلان بیه‌پس
(چاپ اول تابستان ۱۳۴۹)
چاپ دوم زمستان ۱۳۷۴، لیتوگرافی کوهرنگ
چاپ نیل، صحافی ایران‌کتاب
تعداد: ۲۲۰۰ نسخه
همهٔ حقوق چاپ و نشر این کتاب محفوظ است
شابک ۵-۰۲۱-۴۱۶-۹۶۴ (جلد ۱) ISBN 964-416-021-5 (vol.1)

www.tabarestan.info
تبرستان

دیباچه

به نام پروردگار بخشایندهٔ مهربان

پس از حمد و ثنای خدای تعالی و درود فراوان بر پیامبر مسلمانان حضرت محمد مصطفی (ص)، کتاب حاضر که حاوی اطلاعات مربوط به آثار باستانی و ابنیه تاریخی واقع در قسمتهائی از نواحی جنوبی دریای خزر است بعرض انتشار و استفاده علاقه‌مندان گذارده می‌شود.

سراسر خطهٔ گیلان و مازندران و گرگان که از روزگاران قدیم نام دارالمرز بدان داده‌اند از چند جهت اهمیت تاریخی فراوان دارد:

نخست آنکه از هزاران سال پیش اقوام متمدن آریائی در دشت‌ها و دره‌ها و کوهپایه‌های آن سکونت گزیده آثار هنری و فرهنگی بس ارزنده از خود بجا نهاده‌اند که گروههای متعدد باستان‌شناسی ایرانی و غیرایرانی ضمن کاوشهای ثمربخش خود نمونه‌های بسیار چشمگیر و مهمی از آنها را پیدا کرده و مورد بررسیهای علمی قرار داده‌اند و نمونه‌های گوناگون زیاد و جالب توجهی از آنها هم اکنون زینت‌بخش موزهٔ ایران باستان بوده و گواهی بر این حقیقت است.

کشور مادبزرگ، کانون ریشه‌های ژرف از تمدن درخشان تخانشی که تمام سرزمینهای شمال غربی و قسمت مهم شمال ایران باستان را در بر داشت طبعاً شامل استانهای کنونی گیلان و مازندران و گرگان هم بوده و بدینقرار سهمی سترگ از تمدن وسیع و شکوهمند هخامنشی در همین نواحی شالوده‌گذاری شده است.

دومین عامل برگزیدهٔ هنر خطهٔ دارالمرز در شیوهٔ معماری خاص آنها جلوه گری می کند آشنایان به هنرهای معماری اصیل ایران بخوبی وقوف دارند که بطور کلی می توان معماری ایران زمین را بر دو گونه جداگانه مشخص دانست:

گونه ای از آن معماری محلهایی است که محروم از داشتن آب کافی و وضع اقلیمی مساعد بوده آفتاب درخشان و آب هوای خشک و گرمای شدید تابستان و سرمای تند زمستان و مشخصات دیگر حاصل از چنین وضعی عمده مواهب طبیعی چنان نقاطی بشمار می رود و در نتیجه چگونگی ساختمانها و اصول معماری اینگونه محلها در خور همانگونه آب و هوا ترتیب یافته است که ابنیه کرانه های کویر و دیگر نقاط مرکزی و خاور ایران نمونه های مشخص تر چنین معماری را می نماید.

گونهٔ دیگر معماری نقاطی که بر اثر آب و هوای مساعد و رطوبت فراوان دارای کشتزارها و باغستانها و جنگلهای بیشتر بوده به پیروی از وضع چنین نقاط پوششها و سقف بندیهای زیبای مسطح و استفاده از ستون و تیر و الوار در پنجره و صندوق نبشت و دیگر آثار چوبین در آنها فزونتر انجام گرفته است و مظاهر مختلف چنین معماری را طبعاً می توان در ابنیه و آثار گیلان دریافت.

پیوستگی سنت ها و آداب پیش از اسلام ایران با آنچه در عهد اسلامی و روزگار کنونی در بسیاری از زیارتگاهها و اماکن متبرک گیلان می گذرد (و از این بابت می توان گفت وجه مشترک شگفت انگیزی با بسیاری از تکیه ها و زیارتگاههای بعضی نواحی دیگر ایران خصوصاً سرزمین یزد دارد)، نام برخی از بقاع آن سامان که یادآور دورانهای پیش از اسلام است نوع مخصوصی زیارتگاه که به نام زیارت دستنبط شناخته شده است و بسیاری نکات جالب توجه دیگر دربارهٔ امامزاده های گیلان و معتقدات مردم آن مرز و بوم در این زمینه عوامل اختصاصی دیگری است که بیش از پیش اهمیت استان گیلان را از جنبه های مختلف تاریخی می نماید و خوانندگان گرامی در مقدمه و متن کتاب توضیح کافی و شایسته دربارهٔ هریک از این نکات را در می یابند.

با در نظر گرفتن پهنه وسیع و آبادان نواحی جنوبی دریای خزر و لزوم بررسی و معرفی آثار تاریخی و امکنهٔ باستانی فراوان آن منطقه پهناور، طبعاً انجام چنین خدمت اساسی با تدوین یک جلد کتاب صورت پذیرفتنی گشت و دانشمند گرامی آقای دکتر نوچهر ستوده استاد محترم تاریخ در دانشگاه تهران و از فرزندان فرزانه شمال ایران که خود عنصری پرشور و آشنا و علاقه مند به هرگونه مظاهر تاریخی و فرهنگی میهن عزیز هستند کردآوری مطالب مبسوط در این زمینه و تألیف چند کتاب در این باره را با همهٔ دشواریهای آن پذیرا شدند و بدینوسیله با همکاری پرارزش خویش در اجرای قسمتی از هدف دیرین انجمن آثار و مفاخر فرهنگی موجبات سپاسگزاری کامل این انجمن را فراهم ساختند و بمناسبت پیشینه تاریخی خطهٔ مورد ذکر نام کلی از آستارا تا استارباد را برای تألیف پرارزش خود برگزیدند که اینک نخستین مجلد آن حاوی بررسیها و دانستنیهای مربوط به پهنهٔ پس کیلان (نام قسمت غربی گیلان از آستارا تا کرانهٔ سفیدرود که بهمین نام از دورانهای بسیار قدیم در کتب و تواریخ معرفی شده است) از نظر دوستداران و پژوهندگان چنین آثاری می گذرد.

باشد که مؤلف دانشمند پرتحرک و کاوشگر ارجمند کتاب در تألیف سایر مجلدات مورد نظر و انجام دنباله خدمت پرثمر خویش نیز زودتر توفیق شایسته یافته خاطر علاقه مندان چنین خدماتی را بیش از پیش خوشنود و موجبات امتنان افزونتر انجمن آثار و مفاخر فرهنگی را فراهم فرمایند.

بسنده کرمه
انجمن آثار و مفاخر فرهنگی

www.tabarestan.info تبرستان

فهرست بخشهای کتاب

۱ـ مقدمه	یك ـ نوزده
۲ـ کتابشناسی گیلان ومازندران وگرگان	بیست ـ شصت‌ودو
۳ـ فهرست‌نامهای کتبی که‌جزء منابع‌ومآخذاین کتاب‌است	شصت‌وسه ـ شصت‌وپنج
۴ـ مختصری از جغرافیای‌تاریخی و انسانی گیلان	۱ ـ ۷
۵ ـ بخش یکم،جغرافیای تاریخی آستارا	۸ ـ ۱۰
۶ـ آثار وبناهای تاریخی آستارا	۱۰ ـ ۲۳
۷ـ عکسهای مربوط به‌بخش آستارا ازشمارهٔ یك تا دوازده	۲۴ ـ ۳۵
۸ـ بخش دوم ، جغرافیای تاریخی کرگان‌رود	۳۵ ـ ۳۸
۹ـ آثار وبناهای تاریخی کرگان‌رود	۳۸ ـ ۵۰
۱۰ـ عکسهای مربوط به بخش کرگان‌رود از شمارهٔ ۱۳ـ۳۰	۵۱ ـ ۶۸
۱۱ـ بخش سوم،جغرافیای تاریخی‌اسالم	۶۹ ـ ۷۰
۱۲ـ آثارو بناهای تاریخی بخش اسالم	۷۰ ـ ۷۴
۱۳ـ عکسهای مربوط به بخش اسالم ازشمارهٔ ۳۱ـ۳۷	۷۵ ـ ۸۳
۱۴ـ بخش‌چهارم، جغرافیای تاریخی تالش‌دولاب	۸۳ ـ ۸۵
۱۵ـ آثار وبناهای تاریخی بخش تالش‌دولاب	۸۵ ـ ۹۲

www.tabarestan.info
تبرستان

۱۶ـ عکسهای مربوط به بخش تالش دولاب از شمارهٔ ۳۸ـ۵۰ ۹۳ ـ ۱۰۷
۱۷ـ بخش پنجم ، جغرافیای تاریخی شاندرمن ۱۰۷ـ۱۰۸
۱۸ـ آثار وبناهای تاریخی شاندرمن ۱۰۸ـ۱۱۱
۱۹ـ عکسهای مربوط به‌بخش شاندرمن ازشمارهٔ ۵۱ـ۵۴ ۱۱۲ـ۱۱۶
۲۰ـ بخش‌ششم، جغرافیای تاریخی ماسال ۱۱۷ـ۱۱۸
۲۱ـ بناها و آثارتاریخی ماسال ۱۱۸ـ۱۲۲
۲۲ـ عکسهای مربوط به‌بخش ماسال از شمارهٔ ۵۵ ـ ۵۹ ۱۲۳ـ۱۲۸
۲۳ـ بخش هفتم جغرافیای تاریخی ماسوله ۱۲۹ـ۱۳۳
۲۴ـ آثار و بناهای تاریخی ماسوله ۱۳۳ـ۱۴۰
۲۵ـ عکسهای مربوط به بخش ماسوله از شمارهٔ ۶۰ـ۷۲ ۱۴۱ـ۱۵۳
۲۶ـ بخش هشتم ، جغرافیای تاریخی فومن ۱۵۴ـ۱۵۶
۲۷ـ آثاروبناهای تاریخی بخش فومن ۱۵۷ـ۱۶۹
۲۸ـ عکسهای مربوط به بخش فومن ازشمارهٔ ۷۳ـ۹۱ ۱۷۰ـ۱۸۷
۲۹ـ بخش نهم جغرافیای تاریخی گسکر ۱۸۸ـ۱۹۰
۳۰ـ بناها و آثار تاریخی‌گسکر ۱۹۰ـ۱۹۷
۳۱ـ عکسهای مربوط به بخش گسکر ازشمارهٔ ۹۲ـ۱۰۹ ۱۹۸ـ۲۱۵
۳۲ـ بخش دهم ، جغرافیای تاریخی شفت ۲۱۶ـ۲۱۷
۳۳ـ آثار و بناهای تاریخی شفت ۲۱۷ـ۲۲۴
۳۴ـ عکسهای مربوط به بخش‌شفت شمارهٔ ۱۱۰ ۲۲۵ـ۲۲۶
۳۵ـ بخش یازدهم جغرافیای تاریخی تولم ۲۲۶ـ۲۲۷
۳۶ـ آثار وبناهای تاریخی بخش تولم ۲۲۷ـ۲۲۹
۳۷ـ عکسهای مربوط به بخش تولم شمارهٔ ۱۱۱ ۲۳۰ـ۲۳۱
۳۸ـ بخش دوازدهم جغرافیای تاریخی چهارفریضه ۲۳۱ـ۲۳۵
۳۹ـ بناها و آثار تاریخی بخش چهارفریضه ۲۳۵ـ۲۳۹

۴۰ـ عکسهای مربوط به بخش چهار فریضه‌از شمارهٔ ۱۱۲ـ۱۱۴ ۲۴۰ـ۲۴۲
۴۱ـ بخش‌سیزدهم،جغرافیای تاریخی موازی ۲۴۳ـ۲۴۹
۴۲ـ بناها و آثار تاریخی بخش موازی ۲۴۹ـ۳۲۴
۴۳ـ عکسهای مربوط به بخش موازی از شمارهٔ ۱۱۵ـ۲۱۵ ۳۲۵ـ۴۲۲
۴۴ـ بخش چهاردهم جغرافیای تاریخی لشتنشاه ۴۲۳ـ۴۲۵
۴۵ـ بناها و آثارتاریخی بخش‌لشتنشاه ۴۲۵ـ۴۴۰
۴۶ـ عکسهای مربوط به بخش لشتنشاه ازشمارهٔ ۲۱۶ـ۲۳۵ ۴۴۱ـ۴۶۰
۴۷ـ بخش پانزدهم،جغرافیای تاریخی رودبارورحمت‌آباد ۴۶۱ـ۴۶۳
۴۸ـ آثار و بناهای تاریخی شهرستان رودبارورحمت‌آباد ۴۶۳ـ۴۸۰
۴۹ـ عکسهای مربوط به رودبار و رحمت‌آباد از شمارهٔ ۲۳۶ـ۲۴۷ ۴۸۱ـ۴۹۲
۵۰ـ بخش شانزدهم،جغرافیای تاریخی عمارلو ۴۹۳ـ۴۹۵
۵۱ـ آثار و بناهای تاریخی عمارلو ۴۹۵ـ۵۰۱
۵۲ـ عکسهای مربوط به بخش عمارلو ازشماره ۲۴۸ـ۲۵۴ ۵۰۲ـ۵۰۸
۵۳ـ تصحیحات ـ اضافات ـ تعلیمات ۵۰۹ـ۵۱۲
۵۴ـ اصطلاحات فنی‌ولغات‌محلی که در این کتاب به‌کار رفته‌است ۵۱۳ـ۵۱۹
۵۵ـ فهرست نامهای کسان ـ جایها ـ خاندانها ـ تیره‌هاوکتابها ۵۲۰ـ۵۸۹

www.tabarestan.info تبرستان

مقدّمه

خداوندا دَرِ توفیق بگشای

سه سال پیش که انجمن آثار ملی به فکر افتاد، اطلاعاتی دربارهٔ آثار باستانی و بناهای تاریخی حاشیهٔ دریای خزر گردآوری وچاپ کند «قرعهٔ فال به نام من دیوانه زدند» ومرا مأمور انجام این کار کردند.

نگارنده در تابستان همان سال به نواحی کوهستانی روی آورد و یکی دو ماه در دیلمان و کلارستاق و نوروکجور و لاریجان به گردآوری مطالب و عکس برداری و نقشه کشی و خواندن کتیبه‌ها و سنگهای قبور قدیمی پرداخت. معلوم شد اگر روزی این کار سامانی پذیرد و آنچه ننوشته‌اند، نوشته شود، مثنوی هفتاد من کاغذ شود.

نامه‌ای به انجمن نوشت و یادآور شد که این کار در زمانی محدود به انجام نخواهد رسید و در صفحاتی معدود نخواهد گنجید. ریاست هیأت مدیرهٔ انجمن ـ جناب سپهبد فرج‌الله آق‌اولی ـ با گشاده روئی و گشاده دستی، دست مرا باز گذاشتند و از قید تنگنای صفحات مقرر و محدود آزادم کردند. از اینرو به مبدأ و آغاز کار که رودخانهٔ آستارا بود روی آوردم و دره‌های فرعی سمت راست آب را که در خاک ایران است، یکی پس از دیگری با پای پیاده پیمودم و به ثبت و ضبط آثار و بناهای تاریخی مشغول شدم. بررسی بخش آستارا پس از یك ماه و نیم به پایان رسید. سپس به نواحی پنجگانهٔ تالش‌نشین که سابقاً «خمسهٔ طوالش» می‌خواندند، پا گذاشتم و کرگان‌رود و اسالم و تالش دولاب و شاندرمن و ماسال

www.tabarestan.info تبرستان

راده به‌ده و کوی به کوی رفتم و آنچه بنا و آثار تاریخی‌بود ، از نزدیك دیدم . کناریکایك رودخانه‌هائی که اثری تاریخی یا گورستانی‌قدیمی‌داشت ،تاآخرین سرچشمهٔ آب که بر قله‌های رشتهٔ اصلی البرز بود ، پیاده یا بر پشت اسبهای راهوارمحلی بالا رفتم وآنچه‌بود ، از نزدیك مطالعه و بررسی کردم .

پس از بخشهای پنجگانهٔ تالش‌نشین ، نوبت به مناطقی که در زمینهای هموار گیلان است ، رسید وبخشهای فومن وشفت و تولم وچهار فریضه و خمام و موازی و کوچصفهان وسنگر ، از زیر چشم گذشت وهرجاآجری برآجری یا سنگی بر سنگی‌گذاشته بودند یادداشت‌کردم .

ازرشت «به‌مرغزاردیلم‌وطرف سفیدرود »آمدم وکهدم ورودبار و رحمت‌آباد و عمارلو را روستا به روستا گشتم و آنچه دیدم و شنیدم ، نوشتم ، تا این مجموعه فراهم آمد که اکنون به پیشگاه اهل علم و تحقیق عرضه می گردد .

دراین سفرها، همواره توفیق رفیق‌راه‌نبود . شرح رویدادها و گرفتاریها نیز در این مختصرجای مناسبی ندارد . همین‌قدر بگویم که برخوردها و سوء ظنها ومحبتهای‌افراد ، درذهن نگارنده،اثری محونشدنی برجای‌گذاشته‌است . یکی پیش‌می‌افتاد وبه دورترین‌نقطه راهنمائیم می کرد . یکی مرا تعزیه‌خوان می‌دانست . دیگری‌گنج گیرمی‌خواند . چهارمی می‌گفت که برای خریدزیرخاکی آمده است . پنجمی مرا مأمور ادارهٔ اوقاف می‌دید واز کمی زائرونذر ونیاز می‌نالید ، «هر کسی از ظن خود شد یارمن.» دوسه‌بار، کار از گفتگو بمجادله ومخاصمه‌کشید ، به‌ژاندارمری محل پناه‌بردم و ازمعرفی نامه‌وسفارش‌نامه‌هائی که انجمن داده بود، استفاده کردم.

گاهی درجوش کارگرفتار بارندگی می‌شدم و ازکاربازمی‌ماندم . یکبار پس از باران خوردن فراوان ، خود را به ماشین رساندم سیلاب داخل اطاق و موتور آن شده بود وهمین امر مرا دوسه‌روز معطل وسرگردان‌کرد.

در سفری که به اتفاق مهندس پرویز فروزی برای نقشه‌برداری به قلعه‌رودخان می‌رفتیم از بالای پلی‌چوبین که به‌عرض چهل سانتیمتر و به طول سی متر بود . باسر به داخل آب افتادم و غوطه‌ای چند خوردم . آب در دوربین عکاسی اثر کرد و آن را ازکارانداخت . دفتر بزرگ یادداشت هم روی آب می‌رفت که همراهان وراهنمایان ، آن‌راگرفتند.

گرمای روزهای تابستان ونبودن آب گوارا وحملهٔ حشرات گوناگون‌در شب ، ازگرفتاریهای جانفرسای جلگهٔ گیلان است .

شرح این‌هجران واین خون‌جگر این زمان بگذار تا وقت دگر

با اینهمه نگارنده‌مدعی نیست کارمطالعه وبررسی خاك گیلان را ازنظر تحقیق آثار وبناهای تاریخی تمام‌کرده‌است . خودمی‌داند که این بررسی، کاری بسیار خام و ابتدائی است . شاید بتوان آن را فهرستی ازمحلهای تاریخی و آثار بازماندهٔ قدیمی دانست . اگر روزی این‌کتاب راهنمائی برای هیأتهای علمی مجهز وباستان شناسان باتجربه شد، آن وقت است که نگارنده اجر و پاداش خودرا یافته است .

بناهای تاریخی گیلان زیاد قدیمی نیست

بارندگیهای فراوان ، هوای بسیار مرطوب و درختان جنگلی متنوع ، آفتهای بزرگ بناهای‌تاریخی ناحیهٔ گیلان‌بوده‌وهست. خشت درصفحات‌خشك ایران یعنی حاشیهٔ کویرصدها سال دوام می‌آورد. اما آجر وسنگ درصفحات گیلان عمر زیاد ندارد . در اینجا نباید در پی بناهای پانصد ششصد ساله بود ، زیرا کمتر بنائی هرقدرهم‌محکم ساخته شده باشد، می‌تواند درمقابل عوارض جوی و وضع اقلیمی گیلان پایدار و استوار بایستد . در این سرزمین بناهای صد و دویست ساله‌را باید قدیمی دانست و به ثبت و ضبط آن پرداخت . زیرا زمانی نخواهد گذشت که از این‌هانیزاثری برجای نخواهدماند .

باران و رطوبت دائمی ، مصالح بنا را نرم می کند و می‌پوساند و آنچه

www.tabarestan.info تبرستان

نرم وپوسیده شد،فرومی‌ریزد وبنا به تلی تبدیل می‌شود و چیزی نمی گذرد که درختان جنگلی وبوته‌های‌پرخار، روی‌این تل‌رامی گیرد واثری جز برآمدگی مختصری برجای نمی‌ماند.

عجیب‌تر اینکه بربام بناهائی که برپاهستند، درختان مختلف جنگلی، خصوصاً درخت انجیل می‌روید وریشه‌های قطور و توانای آنها ، در میان‌ملاط فرسوده فرومی‌رود وآجروسنگ را ازملاط جدا می‌کند ویکی پس ازدیگری فرو می‌افتد وبنابدین ترتیب درمدت‌کمی از میان می‌رود.

دسته‌بندی بناهای تاریخی

آب وهوا ووضع اقلیم درطرح ومصالح بناهای تاریخی بسیارمؤثربوده وشکل بناها را دگرگون کرده است ، تاجائی‌که هیچگونه شباهتی میان‌بناهای تاریخی منطقهٔ گیلان و بناهای تاریخی سایر نقاط ایران نیست . گاهی ، تنها چوب، مصالح‌اصلی بنای مدارس ومساجد است ودوام چوب هم درنقاط مرطوب زیاد نیست. ازگنبدهای کاشی‌کاری‌زیبا وگلدسته‌های بلند مزیّن دراینجانشانی نمی‌یابید . شاید بتوان طرح بناهای تاریخی مناطق خشك تر، نظیررودبار و رحمت‌آباد وعمارلو را همانند سایر مناطق ایران دانست زیرا دراین صفحات گنبدهای‌کاشی‌کاری و تزئینات بیشتری دربناها دیده می‌شود. اما رویهمرفته طرح بناهای تاریخی گیلان بسیار ساده است وخارج ازشکل مربع یا مستطیل نیست. بناهای تاریخی سرزمین گیلان را می‌توان به‌ترتیب زیردسته‌بندی‌کرد : مدرسه‌ها ـ مسجدها ـ امامزاده‌ها و بقعه‌ها و آستانه‌ها و تربت‌ها ، شامل قبور امامزادگان ، شیوخ ، پیران ،درویشان ، میران ، بابایان ،(۱) شاهان(۲) سلطانان (۳)، ـ مقابر بزرگان وسران قوم ـ چلّه‌خانه‌ها ـ خانقاهها ـ تکیه‌ها ـ کاروانسراها ـ حمامها ـ بازارها ـ شهرهای قدیمی‌مثل گوراب‌گسکر ـ خانه‌های قدیمی بزرگان ـ بناهای دولتی نظیر : دارالحکومه ، باستیان ، توپخانه ـ

۱ـ۲ـ۳ـ بابا وشاه وسلطان از القاب وعناوین اقطاب وبزرگان‌متصوفه است.

قلعه‌ها ـ قلعه کل‌ها(۱) ـ پلها ـ مناره‌ها ـ راهها نظیر راه شاه‌عباسی ـ گورستانهای قدیمی که به قبور گبری معروفند .

دربیه‌پس وبیه پیش گیلان به شش «زیارت دستخط» برخوردم که شاید نظیر آنها را در سایر نقاط ایران نتوان یافت . در این گونه زیارتها ، قرآنی عظیم، مجدول و مطلا باخطی‌خوش ، درجعبه‌ای نگاهداری می‌شده است . برای این جعبه صندوقی ساخته‌اند وآن را مانند مرقد راه یافتگان به حق ، زیارت می‌کنند در دوزیارتگاه، قرآن درجعبه‌ای بود وجعبه دربنائی‌چوبین وبلند که زائران بدان دسترسی نداشتندوازپائین، دیواروپایه‌های بنا را زیارت‌می‌کردند. می گویند این قرآنها به خط علی‌بن‌ابی‌طالب علیه‌السلام ویکی دو تن از ائمهٔ اطهارسلام‌الله‌علیهماست. درصیقلان تولم برای‌این گونه‌قرآن مسجدی‌ساخته‌اند وبه نام «مسجد آقا پیله قرآن» یعنی « مسجد آقا قرآن بزرگ » می‌خوانند . قرآن نه‌منی چماچای شفت که به اعتقاد مردم آن سامان یك برگ آن نه‌من وتمام اوراق و جلد آن نیز نه‌من است ، امامزاده نعمان که امروز « شاهزاده احمد» می‌خوانند ، به وجود آورده است . به‌قرآنی که در « زیارت دستخط » کیجای‌کهدم است ، کامران میرزا کهدمی قسم یادکردکه به جمشیدخان وفادار باشد ،اما جز خیانت به‌اونکرد .(۲) قرآنی که در«زیادت دستخط» گشت‌فومن بوده ، به یغمارفته است و امروز قرآنی چاپی به جای آن نهاده‌اند.

درخاك‌بیه‌پس گیلان، کمتر به بناهای‌هشت ضلعی یاشش‌ضلعی برخوردم. فقط بنای بقعهٔ عون‌بن‌محمدبن علی‌علیه‌السلام و حرم بقعهٔ خواهر امام درشهر رشت وحرم‌بقعهٔ‌امامزاده‌قاسم‌درچولاب‌کوچسفهان ومقبرهٔ زرین‌تاج‌درگورستان منجیل به شکل هشت ضلعی بناشده است .

۱ ـ کل بضم کاف درزبان گیلکی به‌معنی «تپه» است . بیشتر این‌تپه‌هاخاکریزهای دستی است که بعداً بربالای آن‌قلعه ساخته‌اند.

(۲) تاریخ گیلان عبدالفتاح فومنی چاپ نگارنده ص۷۰.

www.tabarestan.info تبرستان

قسمتهای مختلف بنای مساجدی که در شهرها وجود دارد از این قرار است :

قسمت اصلی مسجد که معمولاً مردان در آنجا اجتماع می کنند ـ غرفهٔ زنانه ـ حوضخانه که مرکز تطهیر و تجدید وضو است ـ انبار ـ کفش کن. در بعضی مساجد اطاقی برای خادم نیز بنا کرده‌اند.

نگارنده در هریك از این بناها ، آنچه قابل ذکر بود ، در کتاب حاضر یادآور شد. چگونگی بنارا شرح داد و تزئینات خارجی و داخلی آن را نگاشت. اگر طرح بنائی تازه بود و اختلافی با سایر ابنیه داشت ، نقشهٔ آن را رسم کرد. صندوق وضریح را اندازه گرفت و نوع چوب و کنده‌کاری و مشبك کاری و قاب و گرهٔ هریك را نوشت . علمها و توغهای بقعه‌ها را عکس برداشت و یکایك آنها را شرح داد . آداب علم بندی و علم واچینی و روزهای آنها را در هر امامزاده یادداشت کرد . اگر به‌رسمی عجیب یا سنتی غریب، در این محلهای متبرك برخورد، یادآور شد. درختهای عظیم هر بقعه را اندازه گیری کرد . مطالب سنگ قبرها و نشانه‌ها و نقوش روی آنها را نقل نمود و تا آنجا که مقدور بود، به گردآوری مطالب مختلف که درمتن کار نبود، دست زد ، زیرا دست یافتن به بیشتر این بناهای دور ـ افتاده ، برای همه کس میسر و مقدور نیست .

در امامزاده‌ها چه می گذرد؟

بیشتر مردم ده‌نشین گیلان تا امروز درمرحلهٔ پرستش «توتم» هستند. در گیلان مثلی سایر است که «هرجا پیله‌پیله داره ـ اونجه گیلکان مزاره» یعنی هرجا درختان بزرگ وتنومند است ،آنجا پرستشگاه و زیارتگاه گیلکهاست. تاامروز درختان بزرگ جنگل، مثل بلوط و آزاد، دردشت و درختان زبان‌گنجشك و انواع سرو کوهی درکوهستان ، مورد تعظیم و تکریم اهالی است. اطراف آنها چراغ روشن می‌کنند و شمع می‌افروزند و به شاخه‌های نازك آنها دخیل

می‌بندند و آنها را به نام « آقادار » و « آقاسور » و «آقا ریس» و نظایر آنها می‌خوانند .

همین درختان با گذشت زمان به امامزاده تبدیل می‌شوند و در ظرف پنجاه سال اخیر، درحدود ده درخت که را بینو در کتاب گیلان خود به‌نام «مزار» خوانده و درزمان وی جزدرختی تنومند چیزی دیگر نبوده است ، امروز کنار آنها بنائی ساخته‌اند و به‌نام امامزاده حسن و امامزاده ابراهیم و نظائر آنها نام‌گذاری کرده‌اند(۱).

درنقاط کوهستانی، کوهی عظیم یا قله‌ای بلند و نوك تیز نظر ساکنان را به‌خود کشیده ومحل متبرك برای ایشان شده است . بربالای این قلل معمولاً بنائی می‌سازند و نام امامزاده بر آن می گذارند و نذرونیاز خودرا بدانجامی‌برند. گالشان که ازقشلاق به ییلاق می‌روند ، شیریك روز گاوان یا گوسفندان خودرا به‌این امامزاده‌هامی‌بخشند تادرطول تابستان گله‌های ایشان گرفتار ناخوشیهای گوناگون نشود . درسراسر تابستان نیز چند سر از این جانداران رابه امامزاده می‌آورند وقربانی می کنند وگوشت آنها را به زائران یامتولی می‌دهند .

در بعضی از این بقاع هنوز سنن و رسوم هزاران سال پیش گیلان بدون تغییر و تبدیل دیده می‌شود . معمولاً روز زوّارکشی(۲)، بازاری محلی در این بقاع بر پا می‌شود . فروشندگان متاع خودرا ازدورترین نقطه بدینجامی‌آورند وخریداران ، نوترین و بهترین لباسها را می‌پوشند وروی به‌این نقاط یاقله‌های دورافتاده می کنند . درآنجا نه‌تنها اجناس وکالاهای موردنیاز زندگی روزمرّه خریدوفروش می‌شود ، بلکه بالاترین سرمایهٔ آدمیان که‌عشق ومحبت است‌نیز بازاری گرم ورایج دارد. دختران دم بخت باچهره‌های گلگون وقامتهای رسا، لباسهای زیبا ورنگارنگ‌محلی‌را به‌تن کرده‌وازعصر روز پیش به‌زیارت‌می‌آیند.

(۱) نگارنده درمتن به‌پاره‌ای ازاینها اشاره کرد.

(۲) روزهای معینی از سال‌را مردم به‌زیارت امامزادهٔ معینی‌می‌روند وآن روز را روز زوارکشی‌آن امامزاده می‌خوانند .

www.tabarestan.info تبرستان

پسران نیز سروصورت می‌آرایند وچموش پاتاوه[1] می‌کنند و پیاده یا برپشت اسب ، خود رابه امامزاده می‌رسانند .گاهی ازیك دهکده ، درحدودبیست نفر پسر ودختر باهم به‌راه می‌افتند و اگر تاریکی فـرارسد وشب‌هنگام به زیارت امامزاده نرسند، برسرچشمه‌ای یاروی چمنزاری به‌زیارت یکدیگرمی‌رسند . «چه خوش بودکه برآید به‌یك کرشمه دوکار» مقدسی که درسال ۳۷۵ قمری[2] خودشاهد وناظررسمی ، همانندآداب کنونی بوده است می‌نویسد :«ولهم اسواق علی‌ایام‌الجمعة فی‌السهل ، لکل قریة‌یوم ، فاذافرغوا انحازالرجال والنساء الی معزل یتصارعون فیه ورجل جالس‌معه حبل ، کل من غلب عقدله عقده.فاذاهوی الرجل امرأة راح معها ، فیتلقاه اهلها بالبشر والترحیب ویتباهون به اذارغب فی کرمهم ، فیضیفونه ثلاثه ایام ، ثم ینادی المنادی بعدما اجتمع معها اسبوعا فی‌عمارة له بمعزل فیجتمعون ویختطون .» یعنی (سا کنان دیلم) روزهای‌جمعه در اراضی‌هموار ساحلی بازارهائی‌دارند . درهردهکده روزی معین ، این‌بازار برپامی‌شود. چون خریدوفروش بپایان رسد، مردان وزنان برای کشتی گیری درگوشه‌ای جمع می‌شوند. مردی در آنجا نشسته وطنابی دردست دارد . بـرای کسی که درکشتی غالب شود ، گرهی به این طناب می‌زند . اگر مردی زنی را بخواهد با او می‌رود. منسوبان زن این عمل را خوب می‌دانند وباگشاده‌روئی تلقی می‌کنندواگر به‌باغ‌ایشان بروند مباهات ومفاخره‌می کنند. سه‌روزایشان را مهمان می‌کنند . پس از آنکه یك‌هفته مرد با زن درعمارتی که درخلوت‌گاه است گذراند جارچی جار می‌زند ، مردم گرد می‌آیند وبرای ایشان خانه می‌سازند .

(۱) چموش کفشهای‌چرمی گیلان و پاتاوه مچ پیچ مانندی‌است‌که به ساق پامی‌پیچند .

(۲) شمس‌الدین ابوعبدالله محمدبن احمدبن ابوبکرالبنا الشانی‌المقدسی‌البشاری‌متولد سال ۳۳۵ قمری‌کتاب « احسن‌التقاسیم فی معرفة‌الاقالیم » خودرا در سال ۳۷۵ قمری از مسوده پاکنویس کرد ودر سال ۳۷۸ تجدید نظر کرد .

یکی ازطوایف ژرمنی‌که در دامنه‌های آلپ درقسمت آلمان نشین‌سوئیس زندگی می‌کنند نظیر این سنت را دارند ومعتقدندکه هرکس بالاتر ازارتفاع معینی از این کوه‌گناهی مرتکب شود، خدای بزرگ اورا می‌بخشاید ودرنامهٔ اعمال‌ازآن‌یاد نمی‌کند. دختران وپسران، دست در دست خودرا، کشان کشان به‌بالای این کوه میرسانند و کام دل از یکدیگرمی‌گیرند . آیا منشأ این رسم وسنّت همانندکه در دوگوشهٔ مختلف جهان است می‌تواند یکی باشد؟

امامزاده‌های دور افتاده ، بیمارستان و داروخانهٔ ساکنان دهکده های اطراف است. مردم دورافتاده از پزشك ودارو ، درمان هرگونه مرض خودرا از این امامزاده‌ها می‌خواهند. تور وکبچی[1] وزگیل دار ومسلول و کور و افلیج وکسانی که‌گرفتار انواع امراض جلدی هستند ، همه به این امامزاده‌ها پناه می‌آورند. هریك نیازی می‌آورد ومتوسّل به یکی از این امامزاده ها می‌شود وشفای خودرا از او می‌جوید . معتقدندگل پاره ای از این امامزاده ، شفابخش همه‌گونه ناخوشیها است .گذشته ازآدمیان ، امراض گاو وگوسفند وچهارپایان بارکش را نیز معالجه می‌کند . زنان نازا ، تخم مرغی را تزئین می‌کنند و دور آن را با ابریشم می‌بافند و به درو دیوار امامزاده می‌آویزند تابچه‌دار شوند.

درپاره‌ای ازامامزاده‌ها سنگهائی به‌اشکال عجیب است که درآنهاچاله‌های کوچکی است. آب درآنها می‌ریزند و با سنگ کوچك دیگری می‌سایند ومایعی به رنگ شیر به‌دست می‌آید ، برای بیماران می‌برند تا بخورند وشفا یابند و برای تندرستان می برند تا بخورند و گرفتار امراض نشوند . روی صندوق‌اغلب امامزاده‌ها، فسیلهای گوناگون‌متعلق به‌ادوار مختلف زمین‌شناسی دیده شد .

برای پاره‌ای از امامزاده‌ها ، زائران از پیر وجوان و بزرگ وکوچك،

۱- تور درگیلکی به‌معنی‌خل ودیوانه‌است وکبچی به‌کسی گویندکه عضلات صورت او به‌عللی منقبض شده و دهانش را کج کرده است .

www.tabarestan.info تبرستان

شاخهٔ کوچکی از کیش (= شمشاد جنگلی) از اطراف خانهٔ خود یااز سر راه به دست می گیرند و به‌عنوان «برگ سبزی» به امامزاده می آورند وبه نردهٔ ایوان آن می‌زنند یا روی صندوق می گذارند(۱) .

هدایائی که به‌عنوان نیاز به امامزاده‌ها داده می‌شود، عبارت ازپول نقد، انواع پارچه های رنگین یا سیاه ، نخی یا ابریشمی، نفت، شمع ، ابریشم کلاف شده، شیر، قربانی ونظایر آنهاست.

دربیشتر امامزاده‌ها شاخ گوزن (=گنج گاو) بردرختان حیاط ، یا در ایوان یا داخل حرم بردیوار است. بر پاره‌ای از صندوقها، شاخ گوزن یکی دوساله نیز دیده شد. در کوهستانهای بی‌درخت وبی جنگل که مرکز زندگی این حیوان نیست. شاخ بز کوهی همین اهمیت و احترام را دارد . درحفاریها و کندوکاوهائی که درگورستانهای مختلف این صفحات کرده‌اند، مجسمهٔ سفالی و فلزی‌گوزن بدست آمده است. ظاهراً این حیوان، از قدیم‌الایام دراین‌سرزمین مورد تکریم بوده است .

علم ـ علم بندی ـ علم واچینی

بیشتر امامزادگان علمی مخصوص دارند. ازستونهای جلوایوان امامزاده، دوستون را مزیّن ومنقّش می کنند ودو چوب منقّش افقی بر بالای بدنهٔ آنها می کوبند وچوب چهار پنج متری کنده‌کاری شدهٔ علم‌را روی‌آنهاقرارمی‌دهند .

دربیشتر بقعه‌ها ، روز اول محرم، مراسم علم بندی برپا می شود . غذای مفصلی تهیه می‌کنند و سینه زنان پس از سینه زدن، چوب علم را می آورند و عده‌ای به خانهٔ متولی می‌روند وپنجهٔ علم وبقچه هائی‌که درآنها انواع‌پارچه‌

۱ـ یك هفته قبل از جشن برخاستن مسیح ازمردگان‌که روز یکشنبه برپا می شود . ارامنه درکلیسا جمع می‌شوند وکشیش شاخه‌های شمشاد را که برآنها دعا خوانده است به دست حاضران می‌دهد . ایشان شاخه‌های شمشاد را به خانه می آورند و در اطاق خود می گذارند تا خشك شود .

های رنگین قیمتی است می آورند ، پنجه را برسر چوب علم نصب می کنند و پارچه را یکی پس از دیگری برچوب علم گره می‌زنند. علم از لاغری بیرون می‌آید وهیکل قطور وتنومندی پیدا می‌کند . بعدآن را درجلودر ورودی بقعه به‌یکی‌ازستونها می‌بندند. درطول دههٔ محرم ، علم نیزدرآداب ورسوم عزاداری شرکت‌داده می‌شود وهرکس پارچه‌ای نذرآن کرده است می‌آورد وروی‌سایر پارچه‌ها می‌بندد .

سرانجام روز علم واچینی می‌رسد . معمولاً علم را روز سوم امام یعنی سیزدهم‌محرم ، یاروز قتل امام‌حسن که روز بیست‌وهشتم صفر است وامی‌چینند. واچیدن نیز نظیر علم بستن آدابی دارد . غذائی آماده می کنند ، سینه ای می‌زنند و پارچه‌هارا یکی پس ازدیگری ازچوبهٔ علم باز می‌کنند ودربقچه ها می‌گذارند و به خانهٔ متولی می‌برند .

در بعضی امامزاده‌ها ، واچیدن علم را به سرخرمن ودوران چیدن برنج می‌گذارند . ظاهراً گرفتاری واشتغال رعایا را سبب نگهداری علم تا این وقت می‌دانند . ولی احتمال می‌توان دادکه در ایام گذشته در این موقع جشنی نظیر جشن محصول برداری فرنگیان(۱) در این صفحات معمول بوده است ، به این سبب علم‌را تا آن‌وقت نگاه می‌دارند تا در مراسم محصول برداری نیزشرکت داده باشند .

این‌گونه علمهارا نگارنده هرجا دید، توصیف کرد واگرمشخصاتی داشت عکسبرداری نمود و در کتاب نشان داد ، علم قدیمی بقعهٔ آقا سید زکریا ، در بسته دیم خشك‌بجارخمام وعلم مسجد جامع امشه ، در امشهٔ سنگر و علم بقعهٔ آقاسید مهدی ، در استلك لشتنشاه وعلم‌بقعهٔ سیدعلی‌کیا، در اژدها بلوچ‌لشتنشاه که بیشتر شباهت به توغ دارد از علمهای ظریف و دیدنی است .

۱ـ این جشن را به انگلیسی « Thanks giving day » می‌خوانند .

www.tabarestan.info تبرستان

قدمت بناهای تاریخی بیه پس گیلان تا چه پایه است؟

مراکز اصلی تمدن گیلان را باید در دامنهٔ ارتفاعات رشتهٔ البرز، یا بر بالای تپه‌های دستی یا طبیعی حوالی جلگهٔ گیلان جستجو کرد. این تپه‌ها که نظیر آنها در مازندران و گرگان نیز فراوان است، به‌نام «قلعه‌کل» خوانده می‌شوند. امروز از قلعه هائی که براین بلندیها بوده است، نشانی نیست. درختان و علفهای بلند جنگلی یکسره روی این تپه‌هارا پوشانده و هیچگونه نشانی از نهفته های درون آنها پدیدار نیست. نگارنده یکایك این تپه ها را که از نزدیك مشاهده کرد، شرح داد ونام عده‌ای از آنهارا با ذکر محل آنها، در فهرستهای آخر هرفصل آورد.

یك دسته از بناها هیچگونه تاریخی ندارد، ولی سبك بنا حکایت از گذشته‌ای بسیار دور می کند. از آنها می‌توان اسپیه مزگت کیش خالهٔ دیناچال وقلعهٔ لیسار را درنومندان لیسار نام برد. از این‌دو بنا که بگذریم، سایر بناها که تاریخی درآنها دیده شد از این قرار است:

۱ـ بقعهٔ تاج‌الدین محمود خیوی درلمیرمحلهٔ آستارا ۷۳۲ قمری
۲ـ بقعهٔ سید امیر کیا = مدفن جانبازبن شرف‌الدوله ۸۲۷ »
۳ـ تاریخ وقفنامهٔ قرآنی که‌پری‌سلطان دختر سلطان محمدخان وقف بقعهٔ سیدعلی‌کیاکرده وفعلا دربقعهٔ فیلده است ۹۰۱ »
۴ـ تجدید بنای قلعه رودخان به امر حسام‌الدین بن امیره دباج بن امیره علاءالدین اسحقی ۹۱۸ »
۵ـ سنگ قبر میرزا محمدبن قبادجان در بقعهٔ پیر قطب‌الدین نزدیك دهکدهٔ باغچه سرای آستارا ۹۴۲ »
۶ـ اتمام‌بنای‌بقعهٔ آکاشه‌دررودبردهٔ سنگر ۹۲۰ »
۷ـ تاریخ اتمام صندوق سلیمان داراب در ذی‌الحجهٔ ۹۵۳ »
۸ـ اتمام بنای بقعهٔ عون‌بن‌محمدبن علی علیه السلام در ماسوله

به سعی ملك خلیل‌بن خبر بیك ۹۶۹ قمری
۹ـ سنگ قبری در بقعهٔ سلطان سید حاجی محمود مرندی ۹۸۴ »
۱۰ـ سنگ قبر بدیع‌الزمان میرزا دربقعهٔ فیلده پنجم شهر جمادی‌الاولی ۹۸۶ »
۱۱ـ سنگ قبرملك ابوالقاسم دربقعهٔ سلطان سیدحاجی محمود مرندی ۹۹۵ »
۱۲ـ سنگ قبر ترك خانم دختر برج علی تبریزی در بقعهٔ عون‌بن محمدبن علی علیه السلام ۹۹۵ »
۱۴ـ سنگ قبر هاشم بیك‌بن میرم بیك دربقعهٔ عون‌بن محمدبن علی علیه‌السلام در ذی‌القعده ۹۹۷ »
۱۴ـ بنای گنبد سلطان سید حاجی محمود مرندی به دستور امیره تی‌تی دختر سلطان محمدخان درهشتم ماه رجب ۹۹۸ »
۱۵ـ سنگ قبر مریم دختر میر خلیل متولی در بقعهٔ عون بن محمدبن علی علیه‌السلام ۱۰۰۴ »
۱۶ـ کتیبهٔ صندوق سید ابوجعفر درشهر رشت که‌امروز ازمیان رفته است ۱۰۰۹ »
۱۷ـ تاریخ‌اتمام ضریح مشبّك عون‌بن محمد بن علی علیه‌السلام در ماسوله ۱۰۱۵ »
۱۸ـ سنگ‌قبربی‌بی رحمت دخترحاجی هادی ملکی دردهکدهٔ خشت مسجد کوچسفهان درماه ربیع‌الاول ۱۰۲۳ »
۱۹ـ سنگ‌قبر شاه منصوربن شاه ملك آقا دربقعهٔ فیلده‌دربیست‌و یکم‌محرم‌الحرام ۱۰۲۹ »
۲۰ـ سنگ قبر محمد بدیع‌بن محمد اسماعیل در بقعهٔ عون‌بن محمدبن علی‌علیه‌السلام‌درماسوله ۱۰۵۲ »

www.tabarestan.info تبرستان

۲۱ـ بنای سردر ساقی مزار درجورشر لشتنشاه ۱۰۵۵ قمری

۲۲ـ سنگ قبر محمدعلی بن محمدامین زاویه در بقعهٔ سلطان حاجی سیدمحمود مرندی درحرزویل ۱۰۵۷ «

۲۳ـ سنگ قبری بردیواردرورودی بقعهٔ عون‌بن‌محمد بن علی علیه‌السلام درماسوله ۱۰۶۰ «

۲۴ـ تاریخ محجرشبکه‌ای امامزاده شفیع‌بن موسی‌الکاظم علیه‌السلام دردهکدهٔ قشلاق‌نشین امامزاده شفیع‌شاندرمن ۱۰۷۳ «

۲۵ـ سنگ قبر میرزا رحیم خان ولد میرزا کبیرخان در بقعهٔ فیلده در تاریخ شنبهٔ بیستم شهرربیع‌الاول ۱۰۸۰ «

۲۶ـ تاریخ بنای دروازهٔحرزویل ۱۰۹۰ «

۲۷ـ تاریخ بنای مسجد صاحب‌الزمان درماسوله ۱۱۱۷ «

۲۸ـ سنگ قبر آقا محمد زکی‌بن محمد قاسم در بقعهٔ عون بن محمد بن علی علیه‌السلام در تاریخ بیستم شهـر ربیع الاول ۱۱۶۷ «

۲۹ـ فرمان تولیت تربت‌قوشه‌جددرتنگ دی تول گیلان هشتپر مورخ ۱۱۷۱ «

۳۰ـ تاریخ وقفنامهٔ قرآنی که‌میرقاسم‌فیلدهی بربقعهٔ فیلده‌وقف کرده است. ۱۱۹۴ «

۳۱ـ سنگ قبر محمد حسن‌خان ولدحاجی معصوم کسمائی در رجب ۱۱۹۵ «

۳۲ـ تاریخ بنای گلدستهٔ مسجد ساغری سازان درشهر رشت ۱۲۰۴ «

۳۳ـ سنگ تاریخی بنای مسجد جامع جورشر لشتنشاه‌مورخ ۱۲۰۶ «

۳۴ـ تاریخ‌اتمام‌صندوق میرشاه محمود در دهکدهٔ شیخان گفشهٔ لشتنشاه ۱۲۴۰ «

۳۵ـ تاریخ بنای محراب مسجد مستوفی در شهر رشت ۱۲۴۲ «

۳۶ـ تاریخ اتمام در دولتی بقعهٔ سید عباس و سید اسماعیل در محلهٔ ساغری سازان شهر رشت ۱۲۴۳ قمری

۳۷ـ سنگ قبرکلثوم دختر میرقاسم دربقعهٔ فیلده ۱۲۵۰ «

۳۸ـ تاریخ سنگ لعنت نامه‌ای در بقعهٔ سیداحمد در کیلوای کوچسفهان ۱۲۵۵ «

۳۹ـ تاریخ فرمان ناصرالدین شاه برکتیبه‌ای سنگی در بقعهٔ خواهرامام درشهر رشت ۱۲۷۲ «

۴۰ـ تاریخ بنای بقعهٔ سید قاسم‌بن موسی الکاظم علیه السلام در دهکدهٔ چولاب کوچسفهان ۱۲۸۲ «

تواریخ دیگری مؤخر برسال ۱۲۸۲ که در بناها دیده شد، در این کتاب آمده است ، از آنجا که زمان زیادی بر آنها نگذشته است در این مقدمه یادآور نشدیم.

نام تعدادی از بقاع یادآور دورانی است که هنوز دین مبین اسلام در کوه ودشت گیلان رواجی نداشته است. نامهای بقاع زیررا می توان جزء این گروه دانست :

۱ـ مزار لاله‌شوی درشهر رشت که ظاهراً بقعهٔ خواهرامام بجای‌آن بنا شده است . ۲ ـ ساقی مزار در جورشر لشتنشاه که محل قدیمی بقعهٔ آقا سید محمدرضاست. ۳ـ بقعهٔ دوالکوه برمرز آلیان وتنیان ۴ ـ سلطان برزکوه بر سامان اسالم وتالش دولاب . ۵ـگلی لرز درخشابر تالش دولاب ییلاقی ۶ ـ بابا بلندی دردو فرسخی لمیرمحلهٔ آستارا ۷ـ بابامرزی در کناررودخانه ویزنه ۸ـ آکاشا(۱) دررودبردهٔ سنگر ونظایر آنها .

توضیحی دربارهٔ بقاع متبرک گیلان

پیش از اینکه شاه عباس اول به‌فکر برانداختن خان احمد خان بیفتد

۱ـ درمتن کتاب احتمال دادیم که این نام با «عکاشه» ارتباط دارد .

www.tabarestan.info تبرستان

وطرحی برای ازمیان برداشتن بازماندگان خاندان اسحقی وتجاسبی وانوزوند و حاتمی وسایر امرای محلی گیلان بریزد، بیشتر اهالی گیلان زیدی مذهب بودند. بازماندگان اسماعیلیان نیز تااین تاریخ در صفحات دیلمان و رودبار دیده می‌شدند ولی هیچگاه قدرت زیادی به‌دست نیاورده و مرکز فرمانروائی برای خود نساختداند .

شرط امامت در مذهب زیدبن علی علیه‌السلام خروج بالسیف و داشتن خصایل خمسه است. هرکس که شمشیرمی کشید وتسلط می‌یافت وخصایل‌خمسه دراوجمع بود ، مفترض‌الطاعه و نافذ الحکم بود . ساکنان خاك بیه پیش‌گیلان ، پیش از زمان سیدعلی‌کیا، مذهب زیدی داشتند . هنگامی که او از تنکابن به لاهیجان آمد «فقها وصلحا وداعیان شرع شریف ومفتیان دین حنیف، مجموع، مقدم شریف آن حضرت‌را مغتنم شمردند و بیعت کردند و امام و مقتدای خود دانستند ومجموع برآن قائل شدند که آنچه‌شرط امامت است درمذهب‌زیدبن علی علیه‌السلام که خصایل خمسه است، دراو موجود است.»(۱) عده‌ای از بقاع متبرك امروز، مقابر اولاد واحفاد این گونه امامان است .

پس ازتسلط صفویان، بازار صوفیان صافی و شیعیان دوازده امامی‌رواج پیداکرد. اینان نیز به‌بقاع امامزادگانی که‌مورد علاقه‌شان بود، توجه کردند و برای آنها صندوق وضریح ساختند و در موارد چند نیز قبور فرستادگان یاامرای لشکر ایشان‌که درخاك گیلان چشم‌ازجهان فرو بسته، یابه‌دست سران محلی‌کشته شده‌اند، زیارتگاه عمومی شد .

درهمین‌ایام، تعدادی از مزارهای قدیمی که مورد علاقهٔ مردم‌گیلان‌بود، با تغییر اسم و انتساب به یکی ازسادات، زیارتگاه شیعیان گردید . از اینها می‌توان مزارجانبازبن شرف‌الدوله را یادآور شد که به‌نام سیدامیرکیا خوانده شده است .

۱- تاریخ گیلان ودیلمستان ص ٤١ .

به‌احتمال قوی، زیارتگاههائی که به نام «زیارتگاه دستخط ائمهٔ اطهار» شهرت دارد ، نیز در همین تاریخ به‌وجودآمده است .

توضیح بیشتر دربارهٔ پیدایش امامزاده‌ها و زیارتگاهها ، خصوصاً آنچه مربوط به پس ازدوران صفویان است از حوصله وهدف این‌مقدمه بیرون‌است .

هنر اسلامی دربیه‌پس گیلان پیشینهٔ چندانی ندارد

سنگ ظریف تنها بنای قدیمی بخش آستارا یعنی بقعهٔ شیخ تاج‌الدین محمودخیوی ، به‌دست استادشرف‌الدین عثمان‌بن‌جمال شیرازی‌حك شده‌است. سنگ‌مرمرقبر میرزا محمدبن قبادجان مورخ ۹۴۲ که دربقعهٔ پیرقطب‌الدین دردهکدهٔ باغچه‌سرای‌آستارا است،نظیرسنگ مرمرهائی است که دربقعهٔ عون بن محمدبن علی علیه‌السلام درماسوله وبقعهٔ فیلده رودبار وبقعهٔ سلطان حاجی سیدمحمود مرندی درحرزویل‌نیزدیده شده است . این‌سنگها که تعداد آنها به تعداد انگشتان‌دودست نمی‌رسد ، متعلق به‌خارج خاك‌بیه‌پس‌گیلان‌است. یعنی در آذربایجان و زنجان وقزوین حك کرده و بدین نقاط آورده‌اند . زیرا در صفحات نامبرده این گونه سنگها فراوان است و معدن آن هم در آن سرزمینهاست .

پای که ازبخش آستارابیرون گذاریم ، به‌پنج ناحیهٔ تالش‌نشین‌می‌رسیم. پایهٔ زندگی و امرارمعاش تالشان تا امروز هم کله‌داری است . ایشان برای گیاهخوار وعلف‌چر، شش‌ماه‌ازسال‌رادردشت وشش‌ماه دیگررادر کوه‌می‌گذرانند و کمتر متوجه آثار هنری یا معماری بوده‌اند. اگر «اسپیه‌مزکت» رادر کیش خالهٔ دیناچال ندیده انگاریم، هیچگونه اثرمعماری قابل ذکر دراین‌پنج‌بخش نیست .آگاهی‌ما از«اسپیه‌مزکت» نیزنارساست. زیرا ازنام بانی ومباشرومعمار آن خبری نداریم‌ونمی‌دانیم که این اثر هنری زادهٔ ذوق و استعدادچه کسانی است . چون تالشان رادرسایر شاخه‌های هنری ضعیف می‌بینیم نمی‌توانیم یقین داشته باشیم که طرح و تزئین این مسجد را ذوق و استعداد تالشان به وجود

www.tabarestan.info تبرستان

آورده باشد.

ازمنبّت‌کاری ومشبّك سازی، آثارهنری زیادی درگیلان بیه‌پس‌دیده‌نشد. عجیب‌ترین کارچوب‌تراشی را دربقعهٔ‌محمودشاه دینوری وظریف‌ترین حك‌رابر صندوق سلیمان داراب ودرورودی بقعهٔ سیدعباس وسید اسماعیل در شهر رشت می‌توان دید. مشبك‌کاری بقعهٔ پیررشرفشاه ومادرش وبقعهٔ جورشرلشتنشاه در بقعهٔ سلطان غریب بنده نیز قابل ذکر است.

گچ‌بریهای ظریف وپرکار،دربیه‌پس‌گیلان دیده نمی‌شود. گچ‌بریهای‌خانهٔ سردار ومسجدصفی ومسجد حاجی صمدخان ظاهراً کار یك استاد یا بـه تقلید یکدیگرکارشده‌است. این گچ‌بریها، درشت، اما خالی ازعظمت و ابهت نیست. گچ‌بری تالاردوتخت خوابی منزل‌سردار و گچ‌بریهای تالار منزل‌میرزاعلی‌آقا مقیمی،ظریف وقابل‌ذکر است.

نقاشیهای رنگ‌وروغن سقف‌تالار دوتخت‌خوابی منزل سردار ونقاشیهای سقف ورفهای منزل سید اسماعیل حسینی ضیابری دررشت، ازنقاشیهای خوب دوران قاجاری است. این‌نکته نیز ناگفته نماندکه خانه‌های زیبای مسکونی شهررشت به‌دست اهالی بنا نشده‌است وچنانکه‌صاحبان‌آنها اظهار می کردند، بنایان و نجاران و نقاشان آنها اهل‌اصفهان‌وتهران بوده‌اند.

کاشی‌سازی‌دراواخردوران‌قاجار، درشهررشت رونقی‌داشت وحاجی‌یوسف ودوپسرش به ساختن انواع کاشی دست زده‌اندامامهیچیك دراین صنعت، هنری نشان نداده‌اند.

ازترس اطالهٔ کلام، سخن را بدین‌جا ختم می‌کند و دنبالهٔ این بحث را درمقدمهٔ مجلد دیگر که دربارهٔ‌آثاروبناهای تاریخی بیه‌پیش‌گیلان‌است،ادامه خواهد داد. زیراپس ازاتمام‌قسمت دوم‌این کتاب، تمام‌آثاروبناهای تاریخی‌خاك گیلان مطالعه وبررسی شده است. آنوقت است که می‌توان به دقت قضاوت و اظهارنظر،اطمینان بیشتری‌داشت.از خدای‌بزرگ‌برای آغازوپایان‌مجلددیگر یاری می‌جوید.

اکنون که‌کارمقدمه را به خاتمه رساند،ذکرنام‌کسانی که در تنظیم‌وچاپ این کتاب سهمی دارند ونگارنده مدیون ایشان است بسیار بجاست. ازرفتگان باید نام رابینو را یادکنم‌که کتاب گیلان او، راهنمای‌کارمطالعهٔ این ناچیزبوده است. خدایش بیامرزد وقرین رحمت خویش گرداند. ازکسانی که درقیـد حیات هستند وإن شاءالله سالیان سال زنده و کامیاب باشند، آقای عبدالرحمن عمادی است که آنچه یادداشت دربارهٔ بناهـای تاریخی گیلان‌داشتند، در عین صفا و گشاده‌روئی در اختیار من گذاشتند. آقای پرویز عمواوغلی فرماندار و معاون‌استانداری گیلان‌باسفارشهای‌متعدد،راه مطالعهٔ‌مرا گشودند. آقای‌انامقلی خان ماسالی اطلاعات پرارجی از ماسال ومناطق دیگر تالش نشین دادند.آقای حسین معارف دوست همراه وهمپای‌من درخاك تالش‌دولاب وچهارفریضه‌بودند. آقای امیرکاشفی درکوه ودشت با این بنده همگام بودند وعکسهای این کتاب را ایشان تهیه‌کردند. بسیاری کسان دیگرهستند که‌به‌طریقی اینجانب رایاری ودستگیری کردند نام ایشان را در این مقدمه نیاورده‌ام اما بار دین ایشان را همواره بردوش‌خود احساس‌می کنم. ازیکایك‌کسانی که نام ایشان‌ذکر شده‌است ودیگران را که نام‌نبردم برای همیشه ممنون وشکرگزارخواهم بود.

بسیار مفتخر و مباهی هستم که هیأت محترم مؤسسین انجمن آثار ملی میـان کسان بسیار مرا برگزیدند ومرا مأمور انجام این کار کردند. لطف و مرحمت ایشان شامل حال این بنده بوده و احسانشان چون کمندی برگردن من است.

از کارکنان چاپخانهٔ تابان خصوصاً آقای ملکی بسیارمتشکرو ممنونم‌که درکارچاپ این کتاب منتهای دقت راکرده‌اند. خداوندهرکه را درراه اشاعه و گسترش‌علم‌ودانش کوشاست اززندگانی کامیاب و برخوردار فرماید.

منوچهرستوده

تهران‌سوم اسفندماه ۱۳۴۸

www.tabarestan.info تبرستان

کتابشناسی حاشیهٔ دریای خزر

شامل کتب و رسائل و مقالاتی که مربوط به گیلان و مازندران و گرگان است

آذر هوشنگ، احمد : چند مثل گیلکی ، سخن ، ۱۲ : ۹۵ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۳۲۵۳)

آزموده ، ابوالفضل : ترانه‌های مازندرانی ، پیام نوین ، ج ۴ ش ۶: ۶۲ـ۶۳ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۳۲۶۸)

آقاخان نوری : مکتوب تاریخی از میرزا آقا خان نوری ، با مقدمهٔ ایرج افشار ، یغما ، ۱۲ : ۵۶۲ـ۵۶۴ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۳۴۶۸)

آمار سالیانه رودخانه‌های ایران ، نشریهٔ شمارهٔ ۶ بنگاه مستقل آبیاری تهران، ۱۳۳۴ شمسی .

آمار نفوس و فواصل و مشخصات دیگر استرآباد که در پیچی ئیل ۱۲۷۶ قمری در زمان فرمانروائی ملك آرا گرفته شده است . فیلم ۱۶۴۴ ، موزهٔ آسیائی آکادمی علوم شوروی B2494 (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص۳)

آملی، مولانا اولیاءالله : تاریخ رویان ، مؤلف این کتاب را به فخرالدوله شاه غازی (۷۶۱ـ۷۸۰) تقدیم کرده است . نسخهٔ کتابخانهٔ مجلس خریداری از کتابخانهٔ اقبال که قبلا متعلق به آقای کیانی بوده است (مقدمهٔ شهریاران گمنام کسروی) به تصحیح عباس خلیلی تهران ۱۳۱۳ شمسی . بنیادفرهنگ ایران این کتاب را با تصحیح و تحشیهٔ نگارنده درسال ۱۳۴۸ شمسی تجدید چاپ کرد.

www.tabarestan.info تبرستان

آهنگهای محلی ترانه‌های ساحل دریای مازندران، نشریهٔ ادارهٔ موسیقی، تهران ۱۳۲۳ شمسی.

ابن ابومسلم: تاریخ مازندران، کشف‌الظنون چاپ اروپا ج ۲ ص۱۲۳.

Herbelot, Ind, Bibl. P.74. No. 5.

ابن اسفندیارکاتب، بهاءالدین محمدبن حسن: تاریخ طبرستان، در سال۶۱۳ قمری تألیف شده‌است. به اهتمام عباس اقبال خردادماه ۱۳۲۰ شمسی. یادداشتهای قزوینی ج ۲ ص۱۸. نسخهٔ کتابخانه ملی ملک‌شمارهٔ ۴۰۷۱. جلددوم الحاقی است ونباید از مؤلف اصلی باشد. این مجلد با تصحیح عباس اقبال در تهران چاپ شده است. جلد اول به انگلیسی ترجمه شده و این ترجمه درسال ۱۹۰۵ م. در دورهٔ اوقاف گیب مجلد سوم درلیدن منتشر شده‌است.

ابن حوقل، ابوالقاسم محمدبن حوقل‌البغدادی النصیبی: صورةالارض. تألیف حوالی سال۳۶۷ قمری. صفحات ۲۶۷-۲۶۸، چاپ‌دخویه ۱۸۷۳ م.

ابن خرداذ به فارسی، ابوالقاسم عبیدالله‌بن عبدالله: المسالک‌والممالک، تالیف ۲۵۰قمری.

ابوالفدا، عمادالدین اسماعیل‌بن علی ایوبی متوفی ۷۲۷ قمری: تقویم البلدان. مسودهٔ کتاب درسال ۷۲۱قمری تمام شده‌است.

احتسابیان، احمد: جغرافیای نظامی ایران. ۱۳۱۱ و ۱۳۱۸ شمسی.

ادریسی، محمدبن محمدبن عبدالله الشریف‌الادریسی: نزهة المشتاق فی اختراق‌الافاق. سال تالیف ۵۴۸قمری.

ادریسی‌استرآبادی، ابوسعیدعبدالرحمن بن‌محمدبن محمدبن‌عبدالله متوفی ۳۰۵ قمری: تاریخ استراباد (کشف‌الظنون ص ۲۸۱. در ذیل کشف‌الظنون ج ۱ ص ۲۱۳ به جای سال ۳۰۵ که سال فوت اوست ۴۰۵ آمده است. مقدمهٔ تاریخ طبرستان نیز چنین است.

استرآبادی، محمد صالح‌بن‌محمدتقی‌بن محمد اسماعیل: شرح حال علما و

ادبای استراباد در سال ۱۲۹۴ قمری. نسخه‌ای از این‌کتاب در کتابخانهٔ اعتضادالسلطنه وزیر علوم بود ودر سال۱۲۹۸ به‌کتابخانهٔ محمدحسن خان اعتمادالسلطنه منتقل شد وبا رسایل دیگر دریک‌مجلد، تجلید گردید و پس از سالها به ملکیت حاجی حسین آقا ملک درآمد. اکنون‌درکتابخانهٔ ملی ملک‌به شمارهٔ ۴۳۳۰ محفوظ است. این رساله۹۸ ورق رحلی‌ده‌سطری از این مجموعه است که در استرآباد نامه ص ۱۰۵ ـ ۲۱۳ به چاپ رسیده است.

استودارت: سفرنامه، ترجمهٔ‌احمدتوکلی، فرهنگ ایران زمین ۸:۱۶۱-۲۲۰.

اسفندیاری، سرهنگ‌احمد: پاسخ به مقالات مرحوم علی دیوسالار، راجع به اردوی برق درمنطقهٔ نور مازندران. تهران مرداد ماه۱۳۳۷شمسی.

اصطخری، ابواسحق ابراهیم بن محمدفارسی‌متوفی ۳۴۰ قمری: مسالک ـ الممالک. این کتاب در سال ۳۱۸-۳۲۱ نوشته‌شده است ودرسال ۳۴۰قمری مختصر شده است. لیدن ۱۹۲۷ م. صفحات ۲۰۴-۲۰۶. ترجمهٔ این کتاب به فارسی به تصحیح ایرج افشار در مجموعهٔ متون‌فارسی بنگاه ترجمه و نشر کتاب شمارهٔ ۹ به چاپ رسیده است.

اصفهانی، میرزا طاهر: گنج شایگان، تهران، ۱۲۷۲ قمری.

اعتمادالسلطنه، محمدحسن‌خان: کتاب‌التدوین فی احوال جبال‌شروین، تهران یونت‌ئیل ۱۳۱۱ قمری. به‌کفتهٔ مرحوم میرزا محمدخان قزوینی (درمجلهٔ یادگار ش ۳ سال ۵ ص ۵۷) جزء اعظم و بلکه تمام این کتاب به‌قلم میرزا محمد حسین فروغی و غیر اوست و اعتمادالسلطنه غصباً به خود نسبت داده است.

— : روزنامهٔ سفر همایونی (ناصرالدین‌شاه) به مازندران، تهران ۱۲۹۴ و ۱۳۱۴ قمری.

— : رساله راجع به قلعهٔ نور، ازورق ۵۰۰-۵۱۵ ازجلد هشتم مجموعهٔ بیوتات

www.tabarestan.info تبرستان

سلطنتی شمارهٔ ۷۳۱ که ذیل کرمان به شمارهٔ ۵ قرارداده شده است . این رساله را نگارنده باعکسهائی که خود تهیه کرده بود درمجلهٔ یغما ، دوره ۹ سال۱۳۳۵شمسی ، صفحات۱۱۶ـ۱۳۳و۱۵۹ـ۱۶۷به‌چاپ رسانید. (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۲۴۸۷)

ـ : مرآت البلدان. تهران ۱۲۹۷ قمری.

اعلم ، هوشنگ : شهروشهرستان ساری ، ماهنامهٔ فرهنگ ج ۱ ش ۱ ص۷۹ـ۸۶ (فهرست مقالات فارسی ج۲ ش ۱۷۶۸)

افشار ، مصطفی‌خان پسر نصرالله‌خان، منشی‌میرزامسعود مستوفی‌درپطرزبورگ ازطرف عباس‌میرزا درشعبان ۱۲۴۴: سفرنامه . فیلم ۱۶۹۱،کتابخانهٔ ملی ش $\frac{۴۹۹}{۱۲۳۵}$ خریداری ازدکتر وصال درسال ۱۳۲۴ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۱۲۱)

اقبال، عباس : امرای آخر آل زیار ، یادگار ج ۳ ش ۹ : ۷۸ ـ۸۰ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۲۶۸۰)

ـ : امیرداد حبشی‌بن آلتون‌تاق و امیر اسماعیل کیلکی ، یادگار ج ۳ ش ۹: ۴۹ـ۶۳ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۲۶۸۱)

ـ : تواریخ طبرستان و آمل ، یادگار ج ۵ ش ۵/۴: ۱۳۴ـ۱۳۶(فهرست‌مقالات فارسی ج ۱ ش۱۳۷)

ـ : خاندان روز افزونی در مازندران ، یادگار ج ۴ ش ۱۰/۹ : ۱۶۳ ـ ۱۶۷ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ش ۳۱۳۱)

ـ : خلخال ـ تزریق ـ ترکان ـ تراکمه ـ دیلم ـ دیالمه ، یادگار ج ۲ ش۹ : ۵۸ ـ ۶۳ (فهرست مقالات‌فارسی‌ج ۱ ش ۴۳۰۲)

ـ : شمس‌المعالی قابوس‌بی وشمگیر زیاری ، ایرانشهر ۲ : ۳۲ـ۴۱ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۲۶۸۵)

ـ : قابوس وشمگیر زیاری ، تهران ۱۳۰۲ شمسی .

ـ : مرحوم [حسن] اسفندیاری (حاجی محتشم‌السلطنه) ، یادگار ج ۱ ش۸ : ۷۲ـ۸۰ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ش ۳۲۷۳)

ـ : وفات سلطان‌ملکشاه‌سلجوقی ، یادگارج ۱ ش ۳ : ۶۲ـ۶۶ (فهرست‌مقالات فارسی ج ۱ش ۲۶۸۷)

ـ : هلالی جغتائی استرآبادی، یادگار ، ج ۲، ش ۳ : ۶۵ـ۷۱ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۵۳۶۲)

امامزاده صالحان وهزارخال ، جلد هشتم مجموعهٔ بیوتات سلطنتی به شمارهٔ ۷۳۱، ورق ۵۱۵ـ۵۱۸ ، به شمارهٔ ۶ ذیل‌کرمان جای داده شده است.

امیری ، منوچهر: مازندران و استراباد،تالیف‌رابینو ، ترجمهٔ وحیدمازندرانی [انتقاد] ، راهنمای کتاب ۲ : ۴۰۰ـ۴۰۳ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۶۴۸)

اندریسه ، ژ . ب : زمین‌شناسی مازندران از نظرکشاورزی و آبیاری، ترجمهٔ مهدی زرین ، سخن علمی ، ۱ : ۲۶ـ۳۲ (فهرست مقالات فارسی ج ۲شمارهٔ ۱۷۴۰)

بارتلد،و . : تذکرهٔ جغرافیای تاریخی‌ایران، ترجمهٔ حمزه سرداد ور،تهران ، بهمن ، ۱۳۰۸ . قومس و جرجان ، ۱۶۸ـ۱۷۸، گیلان و مازندران ، ۲۸۲ـ۲۸۹ .

بارفروشی ، مولانا محمد : تاریخ جدید ، روضة‌الصفاج ۹، درخاتمه‌کارهدایت الله‌خان بن حاجی جمال فومنی.

باوندنامه ، در عهد ملك حسام الدوله شهریاربن قارن (۴۶۶ـ۵۰۰) از تکانیب اهل قری وافواه‌عوام‌الناس‌به‌نظم‌گردآورده‌اند(تاریخ طبرستان ابن‌اسفندیار، ص ۴)

بدخشان ، منصور: افسانهٔ بنای شهرآمل ، یغما ۷:۳۱۴ـ۳۱۶ (فهرست مقالات فارسی ج۱ ش ۱۷۶۷)

www.tabarestan.info تبرستان

برج لاجیم، راه نو، ۳ : ۱۷ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۲۴۳۱)

برزگر، اردشیر بن آقاحسن بن آقابزرگ‌قصاب : تاریخ طبرستان پیش از اسلام جلد اول، تهران ۱۳۲۹ شمسی، ۱۷۴ صفحه.

ـ : تاریخ طبرستان پس‌از اسلام، بخش یکم از جلددوم، تهران۱۳۳۴شمسی، در۲۳۲ صفحه.

ـ : سخنی چند از تاریخ طبرستان، هوخت ج ۳ش ۷ : ۲۰ـ۲۴ وش ۸ : ۳۰ـ ۳۲ و ش ۹ : ۱۶ـ۱۸ وش۱۱: ۱۱ ـ ۱۳ وج ۴ ش ۴ : ۱۲ـ۱۴ و ش۵ : ۶ـ ۱۰ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۱۷۶۷)

بروکت، م. ای.: مقابر برجی و کتیبه‌های آنها در ایران، ترجمهٔ مهوش ابوالضیا، راهنمای کتاب، ۹ : ۱۴۸ ـ۱۵۴(فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۲۲۱۴)

بریمانی، احمد : دریای‌خزر یا دریای مازندران، تهران ۱۳۲۶ شمسی.

ـ : دریای مازندران، سالنامهٔ کشور ایران. ۲۰: ۳۲۸ـ ۳۴۴(فهرست‌مقالات فارسی ج ۲ش۱۷۴۱)

ـ : رودمرده (آیا آمودریا درهیچ زمانی په دریای خزر می‌ریخت؟)، شکار و طبیعت ج ۱ ش ۳ : ۱۷ـ۲۳ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۱۸۸۴)

ـ : ماهیان دریای خزر، شکاروطبیعت ج ۱ ش ۴ : ۵۸ـ ۶۱ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۱۸۶۸)

بریمانی، لطفعلی: یك نبردتاریخی درعجیب‌ترین قلعهٔ طبرستان (قلعهٔ ماهانه‌سر) سالنامهٔ کشور ایران، ۱۳ : ۱۱۹ـ۱۲۲(فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۲۴۸۹)

بصاری، طلعت: ترانه‌های مازندرانی، سخن ۱۱:۹۸۶ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۳۲۶۹)

بلالی: کتیك گری گری (داستان مازندرانی)، سخن، ۳: ۳۴۴ ـ۳۴۶ (فهرست

مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۲۱۴)

بلوکباشی، علی: یادداشتی دربارهٔ گاه‌شماری وچندجشن درمازندران، پیام نوین ج ۸ ش ۷ : ۸۴ ـ ۸۸ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۱۸۹۹)

بوت، پ. Bout, P : بررسی جغرافیای طبیعی شمال ایران، ترجمهٔ سیروس سهامی، مجلهٔ دانشکدهٔ ادبیات مشهد ۲: ۲۷۲ـ۲۹۷(فهرست مقالات‌فارسی فارسی ج ۲ ش ۱۷۴۳)

بهارمست، احمد : جغرافیای نظامی ایران، تهران ۱۳۰۹ شمسی.

بهرامی، مهدی : گنجینهٔ مازندران، آموزش‌وپرورش ج ۲۳ ش ۱۰:۲۲ـ۲۸ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ش۱۵۹۹)

بهلر، سرتیپ و مهندس دولت ایران که درسفرمأموریت خود از تهران‌تارشت وانزلی وکناردریای شرحی نوشته‌است : جغرافیای رشت ومازندران واستر‌آباد، فیلم ۱۶۹۴ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه‌تهران، کتابخانهٔ ملی$\frac{۶۲۷}{۸۸۹}$۳۰۲۲ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۶۷)

بهنام، عیسی : ظروف گلی لعابدارگرگان، مجلهٔ دانشکدهٔ ادبیات ج ۳ ش۲: ۳۲ـ۴۳ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۱۶۲۹)

ـ : نمایشگاه لباس مردم قاسم‌آباد، نقش ونگار،ش۴: ۲۷ـ۳۳ (فهرست‌مقالات فارسی ج ۱ ش ۲۰۹۸)

پارسا، احمد : گیاهان شمال ایران، تهران، ۱۳۱۸.

پتروف، ب : مشخصات جغرافیای طبیعی ایران، ترجمه حسین گل‌گلاب، تهران، ۱۳۱۶.

پریان، حسین : مردم بندرپهلوی معتقدند که ... کتاب هفته ش ۸ :۱۸۲.

پورکریم، هوشنگ : پاکده، هنر ومردم، دورهٔ جدید، ش ۲۷ : ۹ ـ ۱۸ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۱۹۵۳)

ـ : ترکمنهای ایران، هنرومردم، دورهٔ جدید، ش ۴۲/۴۱ : ۲۹ـ۴۲ وش۵۰:

www.tabarestan.info تبرستان

۲۳ـ۳۴ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۱۹۳۲)

ـ : دهکدهٔ زیارت ، هنرومردم ، دورهٔ جدید، ش۴۸ : ۱۱ـ۲۹(فهرست‌مقالات فارسی ج ۲ ش ۱۹۵۶)

پیمان ،ع : هوآلالا (آداب پاسداری مزرعه) ، کتاب هفته، ش ۱۲: ۱۳۹ـ۱۴۰ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۱۸۲۳)

تاریخ ایلچی‌نظام شاه دکنی (درذکرنسب‌ووقایع‌حکام‌طبرستان معاصرصفویه) ضمیمهٔ مجموعه‌ای‌از تاریخ‌آل برمك پاریس ۱۸۸۶م، ۲۸۰ ص فارسی+۲۹۲ ص فرانسه .

تاریخ‌جیل‌ودیلم : جوینی در مقدمهٔ تاریخ خود گوید که درکتابخانهٔ قلعهٔ الموت این کتاب را یافت که برای فخرالدوله از سلاطین آل بویه متوفی ۳۸۷ قمری نوشته بوده‌اند.

تاریخ گیلان (موجود در پاریس) تاریخ مغول رشیدالدین‌فضل‌الله طبع‌کارترمر پاریس۱۸۳۵م. صفحهٔ۲۷۶درآخرکتاب. Notices et Extr. T. B. L. P. 292

تحقیقات‌سرحدید ،کتابخانهٔ مجلس ،کتب خطی‌فهرست دستی‌ش ۲۵۱۹.

تدین،عطاءالله : قاسم انوار و غزلی که به زبان گیلکی سرود ، ارمغان ۲۶ : ۱۷۹ ـ ۱۸۱ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش۴۱۸۴.

ترانه‌های ساروی ، صدف ، ۱ : ۴۵۷ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۲۱۵)

ترانه‌های‌مازندرانی ،صدف ۱ : ۱۱۶ـ۱۱۷ (فهرست مقالات فارسی، ج ۱ ، ش ۴۲۱۶)

ثابتی ، حبیب‌الله : درختان جنگلی ایران ، نشریهٔ شمارهٔ ۲۰ دانشگاه تهران ۱۳۲۶ شمسی در ۲۷۵ صفحه .

ـ : صنوبر در ایران ، بنگاه جنگلها ، تهران، ۱۳۳۴شمسی.

ثقفی‌اعزاز،حسین : نکاتی چند دربارهٔ انقلاب رشت ، اطلاعات ماهانه ، ج ۳ ، ش ۷: ۳۵ (فهرست مقالات فارسی ج ۱، ش ۲۹۵۹)

جرجانی معروف به‌ادریسی ، علی‌بن‌محمد متوفی ۴۶۸: جرجان(کشف‌الظنون ص ۲۹۰، درمقدمهٔ تاریخ طبرستان ظهیرالدین به جای محمد، احمد آمده است) Herbelot, Ind. Bibl. p. 839.

جغرافیای سوادکوهدرصدوپنجاه ورق،نسخهٔ‌خطی ش ۳۷۴۰ کتابخانهٔ ملّی‌ملك. این کتاب پس‌از دوران اعتمادالسلطنه‌یا همزمان‌او نوشته شده‌است.گوید: اعتمادالسلطنه گوید که ورامین متجاوز از ششصد قریه است سوادکوه ، نور،نمارستاق ص۱۷ ـ لاریجان ورسك وپلور و افجه ص ۵۵ ـ کلاردشت ص ۶۷ـ دماوند ص ۸۳ـ فیرووکوه ص ۱۱۱ـ لارص ۱۲۷ ـ آزاد بـرول‌ـورا و جاجرود ص ۱۴۳ـ شهرستانك ص ۱۵۷ ـ طالقان ص ۱۶۱ ـمسیله ودیرکاخ ص ۱۹۳ـ دریاچهٔ قم ص۱۹۹ـخواروورامین ص ۲۰۹ـ امامزاده جعفر وشهر ورامین ص ۲۲۵ـ کرمانشاهان به‌طورمختصر ص ۲۴۱.

جمال‌زاده ، سید محمـد علی : گنج‌شایگان یا اوضاع اقتصادی ایران ، برلین ۱۳۳۵ قمری.

جمع وخرج ممالك محروسه ، کتابخانهٔ مجلس ، فهرست دستی کتب خطی ش ۲۲۴۴ .

جنابیان ، شاهرخ : ترانه هائی از مازندران ، سخن ، ۱۶:۸۲ـ۸۳ (فهـرست مقالات فارسی ج۲ ش ۳۲۷۰)

ـ : یك ترانهٔ مازندرانی ، سخن ، ۱۵: ۴۳۴ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۳۲۷۱)

جواب سید علی‌کیا به‌امیرتیمورگورکان، ش ۲۰ از منشآت فیلم ش ۲۲۲۹ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه‌تهران مجلس ش ۱۲۹۰۱ به نام مجموعهٔ مکاتیب مختلفه (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۳۳)

جـواب مکتوب خـان احمـد گیـلانی از شاه عباس مورخ ۱۰۰۰ قمـری ، ش ۱۱۳ ازمنشآت فیلم۲۳۲۴ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران ، مجلس ش

www.tabarestan.info تبرستان

۴۱۲۵ ، فهرست ۲ : ۳۵۱ ش ۶۰۶ . (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۴۹)

جواب مکتوب فتح‌علی‌خان بیکلربیگی استراباد که درشکوه و گله ازمیرزا محمد ابراهیم‌وزیر نوشته است . ش ۱۶۹، از منشآت فیلم ش۲۲۲۴ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران

مجلس ش ۲۳۲۲۵(۲۵۰۶) (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص۲۲۳)

جواب مکتوب مهردار ، فرمانروای کسکر، ش ۱۶۲ ، از منشآت فیلم ۲۲۲۴ کتابخانهٔ مرکزی‌دانشگاه‌تهران(۲۵۰۶) (فهرست‌فیلم‌نسخه‌ای‌خطی‌ص۲۲۳)

جواب مکتوب میرزا صادق . وزیر کسکر که کتاب کشف الایات فرستاده بود . ش ۱۴۹ ، از منشآت فیلم ۲۲۲۴ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران مجلس ش ۲۳۲۲۵ (۲۵۰۶) (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۳ و۲۳۰)

جوادی، محمدهادی : بناهای کرانهٔ جنوبی دریای خزر ، تهران چاپ رنگین

چند دوبیتی گیلکی ، پیام نوین ، ج ۲ ش ۱ : ۴۸ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۲۱۱)

چیریکف : سفرنامهٔ مسیوچیریکف، سرهنگ روسی به ایران ، ترجمهٔ آبکار مسیحی از روسی به فارسی در سال ۱۳۰۵ قمری، از تاریخ ۱۸۷۱ م در آن یادشده‌است (نشریه ۲: ۲۶۳)فیلم ۱۶۳۳ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران، وزارت خارجه ش ۶۲۹۱ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۱۲۱)

حاجی‌میرزامحمد : راپورت میانکاله ، سال ۱۳۰۵ قمری ، شانزده ورق هشت سطری ازمجموعهٔ شمارهٔ ۴۳۳۰ کتابخانهٔ ملی‌ملك.

حامی ، مهندس‌احمد : راههای قدیمی ایران ، تهران، ۱۳۲۳شمسی .

حجازی ، رضا : جنگل یا طلای‌سبزایران ، مسائل ایران ۱: ۳۲_۴۵و ۷۱_۸۵ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۱۷۴۵)

حجازی‌کناری ،سید حسن : دیوسفید، سالنامهٔ کشور ایران ، ۱۴ : ۹۷_۱۰۴ (فهرست مقالات فارسی‌ج۲ ش ۱۸۰۶.

— : روایت مازندرانی یك‌تصنیف‌قدیمی ایرانی، سخن ۲:۸۷۱ (فهرست‌مقالات فارسی ج ۱ ش۴۲۱۷)

— : طالب آملی . سالنامهٔ کشور ایران ، ۱۱: ۱۷۶_۱۸۸ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۵۴۰۴)

— : گنجینه‌های ادبی طبرستان ، سالنامهٔ کشور ایران ، ۲۰ : ۲۵۱ ـ ۲۶۰ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۳۲۷۲)

حدودالعالم من‌المشرق‌الی المغرب ، مجهول‌المؤلف، تاریخ تالیف ۳۷۲ قمری. این کتاب متکی به‌کتاب جیهانی و آثارالعلویه ارسطاطالیس و جغرافیای بطلمیوس است . به تصحیح نگارنده چاپ دانشگاه تهران .

حسام‌السلطنه، ابوالنصر میرزا :سفرنامهٔ طوالش، مقدمه و حواشی از ابراهیم صفائی ، بهمن ماه ۱۳۴۶.

حسامی،احمد: راههای‌ایران، کتاب‌ایرانشهر ۲: ۱۴۵۳_ ۱۴۹۶ (فهرست‌مقالات فارسی ج ۲ ش ۱۷۴۴ .

حسین‌زاده،پورالدخت : تمایل‌خلیفه به تصاحب املاك طبرستان ، ارمغان،۳۵ : ۸۱_۸۲ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۱۶۵۲)

— : سابقهٔ تاریخی‌و اوضاع اقتصادی شهربابل،کاوش ج۲ ش۳: ۷۱_۷۸(فهرست مقالات فارسی ج۱ ش ۱۷۷۳)

— : شهر بابل ، تهران ، اردیبهشت ۱۳۴۳.

— : نامهٔ وارده [دربارهٔ مامطیروطمیشه] ، ارمغان ۳۳: ۱۶۵ _۱۶۸ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۱۶۵۳)

حسین نجفی ، سیدمحمدبن احمدبن عمیدالدین علی : کتاب بحرالانساب .

حکم وزارت مازندران ، پس از درگذشت میرزا محمدصالح برای میرزاآقا ش۱۷۹ ، از منشآت فیلم ش ۲۲۲۹ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران مجلس ش۱۲۹۰۱ به‌نام‌مجموعهٔ مکاتیب‌مختلفه(فهرست فیلم‌نسخه‌های‌خطی ش۲۳۳)

www.tabarestan.info تبرستان

حکمی یاحکمتی ، شاعر ترکستان ، درشعبان۹۷۷قمری، شعری راجع به‌مشهد وجام‌وباخرز وسرخس‌وهرات وقندهار وسیستان وجرجان وعراق‌ومازندران وچین و آسیای مرکزی و گرجستان‌وکردستان گفته است . (استوری‌ج۲، بخش ۱، ص ۱۳۸)

خان احمد خان گیلانی مکاتیب تاریخی(در حاشیه‌حکم وزارت خواجه مسیح، نقل‌از سفینهٔ مجمع‌البحرین) ، ارمغان ۱۲:۵۳۲_۵۳۳(فهرست مقالات‌فارسی ج ۱ ش ۳۵۰۶)

ـ : مکاتیب ، چند مکتوب خان احمدخان رارابینو در آخر کتاب گیلان و دیلمستان سید ظهیرالدین مرعشی‌درسال۱۳۳۰ قمری درمطبعهٔ عروةالوثقی رشت‌چاپ کرده‌است .

خان‌ملک ساسانی،احمد : میرزا نصرالله خان معروف به میرزا آقاخان نوری اعتمادالدوله، سیاستگران دورهٔ قاجار ، ص ۱_۸۵ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۳۲۹۵)

خانوار وانفاس مملکت‌استراباد با جمیع متعلقات‌در سال۱۲۷۶ قمری(استوری ج ۲، بخش ۱، ص ۱۶۱)

خاوری‌نژاد، علی: اکبر پهلوون (ترانه‌های دلاویز بومی ایران) [از بابل] ، موزیك ایران ، ج ۱۰،ش ۹:۳ (فهرست مقالات فارسی ج ۲، ش ۳۲۷۳)

ـ : نغمه‌ای ازسرزمین دیلمان ، موزیك ایران ، ج ۱۱ ش ۹/۸ : ۷_۸ و ۲۲ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ، ش ۳۲۵۴)

خچکو Chodzeko: تاریخ‌گیلان ، ترجمهٔ‌محمدعلی‌گیلك ، رشت ۱۳۰۷شمسی. مجلهٔ فروغ رشت ۱۳۰۷ شمسی در ۸۴ صفحه . مترجم نام او را «شودزکو» خوانده است . کتابخانهٔ ملی ملك ش ۸۴۱۷.

خزائلی ، محمدرضا : نگاهی‌به خصوصیات‌شعروادب‌مازندرانی، نشریهٔ‌فرهنگ ساری ، خرداد ۱۳۳۹، ص ۲۹_۳۳ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش۳۲۷۴)

خسروم‌رادی، اسماعیل : خرافات مردم رشت ، کتاب هفته‌ش ۲: ۱۸۳ وش۱۶۳ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۱۸۴۷)

خلعت‌بری، عبدالصمد . تاریخ مختصر زندگانی و خدمات محمدولی خان سپه سالار تنکابنی و یادداشتهای شخصی او ، تهران ۱۳۲۸ شمسی در ۱۹۴ صفحه .

خنجی ، عبدالواحد: فرهنگ کوههای ایران ، شکار و طبیعت ، ج ۱ ش ۴ : ۲۰_۲۱ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۱۸۷۴)

خوانساری ، مرتضی : یك روزدرلاکان [دستور چایکاری] تهران ۱۳۱۲شمسی.

خورموجی ، میرزا جعفر حقایق نگار : آثار جعفری (جغرافیای ایران و جهان به فارسی) تهران ۱۲۷۶ قمری (مشار ۱۳_ذریعه ۱: ۷) فیلم ۲۷۸۲ ، مجلس ش ۳۸۵ طباطبائی ۲۹۵۹۷ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص۱) . این کتاب را پاره‌ای به میرزا سید جعفر خان مشیرالدوله متوفی ۱۲۷۹ قمری نسبت داده‌اند .

دارن،برنهارد : تاریخ طبرستان وسربدار (قسمتی ازحبیب‌السیرغیاث‌الدین بن همام‌الدین مشهور به خوندمیر) پطرزبورگ ۱۸۵۰ م.

ـ : الانتخابات‌البهیه من‌الکتب‌العربیة والفارسیه والترکیه‌فیمایتعلق بتواریخ طبرستان و گیلان و جغرافیا تلك النواحی المرعیه ، پطرز بورگ مطبعه اکادمی امپراطوری ، ۱۲۷۴ قمری.

ـ : ومیرزامحمد شفیع : کنزالاسرار مازندرانی، پطرزبورك ،۱۲۷۷ قمری . این کتاب درسال درسال۱۳۳۶شمسی بامقدمه‌ای از نگارنده چاپ‌افست‌شده است .

دانش‌پژوه ، محمدتقی : آستانه‌های مازندران ، معارف اسلامی، ج ۱، ش ۲ : ۵۶_۶۵ (فهرست مقالات‌فارسی ج ۲ ش ۲۷۴۷)

ـ : اسناد آستانهٔ درویش‌تاج‌الدین‌حسن‌ولی‌درنیاك لاریجان، چاپخانهٔ‌دانشگاه

www.tabarestan.info تبرستان

۱۳۴۴ شمسی ، مستخرج از مجلد چهارم نشریهٔ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه، نسخه‌های خطی ۴ : ۴۸۱ـ۶۴۸ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۲۷۴۹)

ـ : مازندران واستراباد ، تالیف رابینو ، ترجمهٔ وحید مازندرانی [انتقاد] ، راهنمای کتاب ۲ : ۲۳۸ـ۲۴۲ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۶۸۳)

د.ع.س: مراسم‌عروسی دراستراباد، نوبهار، دورهٔ ۵: ۵۷۳ـ۴۷۵ (فهرست‌مقالات فارسی ج ۱ ش ۱۹۷۰)

دمشقی، شمس‌الدین ابوعبدالله‌ابوطالب‌الانصاری‌الصوفی‌متولد۶۵۴متوفی ۷۲۷ : نخبةالدهر فی‌عجایب‌البروالبحر، چاپ پطرزبورگ ۱۲۸۱ق.

دمرگان، ژاك: زمین‌شناسی ایران ، ترجمهٔ‌کاظم ودیعی ، نشریهٔ‌دانشکدهٔ‌ادبیات تبریز، ۱۲:۱۱ـ۶۴ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۱۷۴۸)

ـ : سفرنامه مورخ سال۱۳۲۶ق ، ترجمهٔ جهانگیر قائم مقامی ، تهران ۱۳۳۵ شمسی .

دوترانهٔ سوادکوهی، صدف ، ۱: ۲۸۴ (فهرست مقالات فارسی ج۱ ش۴۳۱۸)

دوترانهٔ عامیانهٔ گیلان ، موسیقی ، دورهٔ سوم ، ش ۳۴ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۱۸۵)

دونغمهٔ‌چوپانی [ازدیلمان] ، موسیقی ، دورهٔ سوم ، ش ۳۵ : ۲۵ـ۲۷ (فهرست مقالات فارسی ، ج ۱ ش ۴۱۸۶)

دهاتی که حومهٔ شهر رشت است و بلوکات متعلق به‌آن ،سه‌ورق‌ونیم ازمجموعهٔ شمارهٔ ۴۳۳۰ کتابخانهٔ ملی‌ملك .

دهقان رشتی ، اسماعیل‌بن حاج‌ابراهیم متوفی ۱۴۲۵ ش: دیوان،رشت۱۳۲۶ شمسی .

دیباچهٔ رقمی، به جهت جمشیدخان ، منشآت فیلم۲۰۲۰ ، کتابخانهٔ عمومی‌رشت ش۱۸۹(ص ع)، شکسته نستعلیق محمد مسیح،به‌فرمودهٔ‌محمدرضا در۱۵ربیع الثانی ۱۱۰۴ قمری در اصفهان در ۲۵۵ برگ شمارهٔ ۸۲ (فهرست فیلم

نسخه‌های خطی ص ۲۱۵)

دیوسالار، علی سالارفاتح : بخشی از تاریخ مشروطیت (یادداشتهای تاریخی راجع به فتح تهران وارد وی برق ، تهران آذر۱۳۳۶

دیولافوا، مادام ژان: سفرنامهٔ مادام ژان دیولافوادرایران که‌در توردو مند ۲ـ ۱۸۸۱م.نوشته شده‌بود، باعکس‌ناصرالدین‌شاه که‌برای همین‌روزنامه‌فرستاده بود ، ترجمهٔ محمد حسن ضیع الدوله ، فیلم ۱۸۵۲ کتابخانهٔ ملی ش $\frac{۴۷۰۶}{۳۱۶}$ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۱۲۴)

ذبیحی،مسیح ، باهمکاری ایرج افشار و محمدتقی دانش پژوه : استرآبادنامه ، انتشارات فرهنگ ایران زمین ش ۱۲ تهران ۱۳۴۸.

ذکاء ، یحیی : یك تصنیف‌صدوبیست سالهٔ‌گیلکی ، موسیقی‌دورهٔ سوم ش۲۲:۶۸ـ ۷۱(فهرست مقالات فارسی ج ۱ش ۴۱۸۷)

رابینو ،ه.ل : تاریخ‌مازندران وفرمانروایان‌آن‌سامان، ترجمهٔ‌باقرامیرخانی نشریهٔ دانشکدهٔ ادبیات تبریز ۱۳:۴۸۵ـ۵۱۵و ۱۴:۱۱۴ـ۱۳۶ و ۳۶۱ـ۳۹۲ و۱۵:۲۹۵ـ۳۱۲ و ۴۳۹ـ۴۵۵ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۲۳۰۲)

ـ : حکام خلافت عربی درطبرستان ، ترجمهٔ باقرامیرخانی ، نشریهٔ دانشکدهٔ ادبیات تبریز ۱۵: ۴۱ـ۶۰ و ۱۲۹ ـ ۱۴۶ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۲۳۰۳)

ـ : دودمان علوی‌درمازندران ،ترجمهٔ میرسیدمحمدبن‌اسماعیل‌طاهری‌شهاب، تهران ۱۳۱۹ ش.

ـ : سفرنامهٔ مازندران و استرآباد ، باشرح بلاد ونقشهٔ جغرافی آنها، قاهره ۱۳۴۲ قمری ، شامل دوقسمت : ۱ـ کتیبه‌های گیلان و مازندران و استر آباد . ۲ ـ متن سفر نامه به زبان انگلیسی . این کتاب را آقای غلامعلی وحید مازندرانی ، در سال ۱۳۳۶ ش به فارسی ترجمه کرد وبنگاه ترجمه ونشرکتاب چاپ کرده است .

www.tabarestan.info تبرستان

— : سلسله مرعشیه درمازندران ، ترجمهٔ ضیاءالدین دهشیری ، مردمشناسی۳: ۴ـ۳۵ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۲۳۰۴)

— : ورزشهای باستانی در گیلان ، ترجمهٔ عبدالحسین ملك‌زاده ، چاپ‌رشت

رازی ،امین‌احمد : هفت اقلیم ، ج ۱ کلکته ۱۹۱۸ م . ج ۲ کلکته ۱۹۳۹م.

— : ترانه‌های کرانه‌های خزر ، فرهنگ ج ۱ ش ۶: ۲۶ـ۳۱ و ش۷: ۵۶ ـ ۵۷ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ش ۴۲۱۹)

— : چند ترانهٔ مازندرانی،ایران آباد، ج ۱ ش۱۱: ۴۷ (فهرست مقالات‌فارسی ج ۲ ش ۳۲۷۵)

راهنمای‌ایران ، نشریهٔ ادارهٔ جغرافیائی ستاد ارتش ، تهران ۱۳۳۰ شمسی.

رزم‌آرا،علی : جغرافیای نظامی ایران ، گرگان ودریای خزر، تهـران ۱۳۲۰ شمسی .

— : جغرافیای نظامی ایران ، گیلان‌ومازندران ، تهران ۱۳۲۰شمسی.

رسا، مرتضی : ماهی ،کتاب ایرانشهر۲ : ۱۶۹۸ـ۱۷۲۷(فهرست فارسی ج ۲ش ۱۷۴۹)

روزنامهٔ سفراسترآباد ، شرح‌مسافرت‌شخصی است‌که درسال۱۲۶۳ قمری‌همراه حاکم وقت ، میان طوایف یموت و گوکلان سفر کرده است. اصل این نسخه درکتابخانهٔ ملی به شماره $\frac{۱۲۳۰}{۷۴۹}$ محفوظ است وفیلم آن بشمارهٔ ۱۶۹۹ (ف) درکتابخانهٔ مرکزی دانشگاه است. این رساله در استراباد نامه ص ۹۱ ـ ۱۰۳ به چاپ رسیده است.

رهبر،ابراهیم : ترانه‌های ماسوله‌ای ، سخن، ۱۰: ۴۷۲ (فهرست مقالات‌فارسی ج ۱ ش ۴۱۸۸)

رئیس ، فریدون : پرندگان آبی یاپرندگان مهاجر ایران ، شکاروطبیعت ج۱ ش ۳: ۵ـ۸ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۱۷۵۰)

زهری ، محمد : اشعار گیلکی ، جهان نو ، ۲ : ۲۲۳ (فهرست مقالات فارسی

ج ۱ ش ۴۱۱۹)

ساروی ملاباشی ، ملامحمـد (=مولانا محمدمازندری): تاریخ محمدی(روضة الصفا ج ۹ درذکر شهادت حسینقلی‌خان)

سالنامهٔ‌دبیرستان‌ایرانشهر لاهیجان ، رشت سال تحصیلی ۲۲/۲۳ شمسی .

سالنامهٔ دبیرستان فردوسی بندرپهلوی سال تحصیلی ۱۳۱۷/۱۸ شمسی ،تراب تراب نیا ، انجمن سالنامه فردوسی به تصحیح رضادادرس، بندرانزلی ۱۳۱۸ شمسی .

سالنامهٔ فرهنگ آمـل ، تهران ۱۳۲۸ شمسی.

سحابی‌استرآبادی : دیوان ورباعیات ، لاهورچاپ سنگی .

ستوده ، منوچهر : بادهای گیلان ، ایران‌کوده جزوهٔ شماره۳ مردادماه۱۳۲۴ ص ۲۲ و۲۳ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۴۱۹۰)

— : ترانه‌های گیلان ، فرهنگ ایران زمین ج ۱ سال ۱۳۳۲ ص ۴۱ ـ ۵۶ و ۲۷۱ـ۲۸۶ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۱۹۱)

— : ترانه‌های گیلان ، مجلهٔ سخن دورهٔ دهـم سال ۱۳۳۸ شمسی ش ۱۰ : ۱۰۳۴ـ۱۰۳۶ (فهرست مقالات‌فارسی ج۱ ش ۴۱۹۲)

— : ترجمهٔ سفرنامهٔ مازندران واستراباد [انتقاد]، مجلهٔ سخن دورهٔ دهم ش ۷ سال ۱۳۳۸ ص ۷۸۳ ـ ۷۸۵ .

— : چاه نخجیر ، مجلهٔ شکار وطبیعت ش ۶ ، اردیبهشت /۳۹ ص ۶۸ و۶۹ .

— : شکارسو (نوعی شکار مرغابی) شکار وطبیعت اسفند ۱۳۳۸ ش ۴ : ۲۲ ـ۲۵.

— : فرهنگ گیلکی ، نشریهٔ انجمن‌ایرانشناسی،تهران بهمن‌ماه۱۳۳۲شمسی.

— : کشتی‌گیری در گیلان ، مجلهٔ ماد ش۱ شهریور ماه ۱۳۲۴ .

— : لهجهٔ علی‌آباد فریم ، فرهنگ ایران زمین سال۱۳۴۱ ، ج ۱۰ : ۴۳۷ ـ ۴۷۰ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۳۲۷۸)

— : ماهیهای دریای خزر که نام گیلکی دارند ، مجموعهٔ ایرانشناسی سال

www.tabarestan.info تبرستان

۱۳۳۵ ش ۱ : ۱۱۲ ـ ۱۲۱ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۱۹۳)

ـ : مثلهای گیلکی ، فرهنگ ایران زمین سال ۱۳۳۲ ، ج ۱ : ۳۶۳ ـ ۳۷۴ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۱۹۴)

ـ : نمایش عروسی درجنگل ، یادگار ج ۱ سال ۱۳۲۴ ش ۸ : ۴۱ ـ ۴۳ .

سراج، ابراهیم : ادبیات محلی (گیلکی) فروغ ۱ : ۶۳ ـ ۶۸ و۹۷ ـ ۱۰۰ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۱۹۵)

سفرنامهٔ گیلان ناصرالدین شاه (مرات البلدان ج ۱ ص۱۶۸)

سفرنامهٔ مظفرالدین شاه به اروپا درسال ۱۳۱۷ قمری (نشریهٔ ۲ : ۲۶۳) فیلم ۱۶۳۲ ، وزارت خارجه ش ۶۱۸۵ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص۱۲۱)

سفرنامهٔ مظفر الدین شاه‌به اروپا ، سفر دوم سال ۱۳۲۰ قمری .

سفرنامهٔ ناصرالدین شاه‌به اروپا = روزنامه سفردوم فرنگستان ناصرالدین شاه قاجار ، بمبئی ۱۲۹۸ قمری .

سفرنامهٔ‌ناصرالدین شاه قاجار به اروپا درسال ۱۳۰۶ قمری .

سکه های طبرستان ، فیلم ۲۸۹۶، مجموعهٔ‌آقای دکترشمس الدین‌جزایری (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۱۲۲)

سلطان القرائی ، جعفر : عجیب مازندرانی ، دانش، ۱ : ۶۵۶ ـ ۶۵۷ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۵۵۱۷)

سورتیچی ، فخرالدین : اطلاعاتی دربارهٔ شهر ساری ، نشریهٔ فرهنگ ساری خرداد ۱۳۳۹ ، ص ۱۲ ـ ۲۲ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۱۷۷۷)

سهراب : کتاب عجایب اقالیم السبعه الی نهایة العماره ، میان سالهای ۲۸۹ ـ ۳۳۴ قمری تألیف شده است چاپ مژیك ۱۹۲۹ م .

سهمی ، حافظ ابوالقاسم حمزة بن یوسف متوفی ۶۷۰ : تاریخ‌جرجان، کشف الظنون ص۲۹۰، مقدمهٔ تاریخ طبرستان میرظهیرالدین به‌نام‌تاریخ استراباد

Herbelot, Ind. Bibl P. 27. No 91 حاجی خلیفه ج II ص ۱۰۷ نام او را «حمزة السهمی» خوانده است .

سیاهکلی ، شمسعلی: اشعار سیاهکلی ، سخن ۶ : ۶۱۴ (فهرست مقالات فارسی ج۱ ش ۴۱۹۷)

ـ : دوبیتی‌های سیاهکلی ، سخن ۶ : ۲۱ (فهرست مقالات فارسی‌ج ۱ش۴۱۹۶)

سیف‌پور، فاطمی : بحرخزر، باختر ، ۱ : ۶۲ـ۶۴و۱۴۹ـ۱۵۳ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۱۸۸۵)

شاهرخی ، کاظم : آزادهٔ گمنام ، شامل نکاتی دربارهٔ انقلاب رشت سال ۱۳۳۴ شمسی، رقعی ۲۱۸ صفحه .

شایان ، عباس : مازندران (جغرافیای تاریخی واقتصادی) ج۱ تهران بهمن ماه ۱۳۳۶شمسی .

شایان، سلیمان (رضا) : دوبیتی‌های مازندرانی ، جهان‌نو ، ۲ : ۱۲۸ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ش ۴۲۲۰)

شرح حال شیخ ولی‌الله مازندرانی : متوفی ۱۳۷۴ قمری ، مؤلف نامعلوم ، قم ۱۳۷۴ قمری .

شرفشاه‌گیلانی : اشعار شرفشاه ، موسیقی ج ۳ ش ۱۱/۱۰ : ۲۹ ـ ۴۰ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۱۹۸)

ششتری، قاضی‌نورالله : مجالس المؤمنین ، چاپ سنگی، تهران۱۲۶۵ .

درچاپ سربی صفحات زیر دربارهٔ گیلان و مازندران مطالبی دارد : سادات گیلان ج ۲ ، جند ششم، ص۳۱۷ ـ ۳۲۲ . جند سیزدهم، درمتأخرین‌سلاطین علویه گیلان که ایشان‌را به لسان تعظیم «کارکیا» خوانند، ص ۳۷۱ ـ ۳۷۹ . جند چهاردهم ، درسلاطین علویهٔ قوامیهٔ مرعشیهٔ مازندرانی ص ۳۸۱ـ۳۸۳. جند پانزدهم، درقدمای ملوك طبرستان ورستمدار ص۳۸۴ .

شفیع‌زاده ، محسن : معنی شیلات ، یادگار، ج ۲ ، ش ۶ : ۳۳ (فهرست مقالات

www.tabarestan.info تبرستان

فارسی ج ۱ش ۴۵۰۹)

شمس گیلانی ، شیخ حسن بن اعتماد الواعظین : تاریخ علما وشعرای گیلان ، تهران ۱۳۲۷ شمسی .

شمه‌ای دربارهٔ جنگلهای ایران : ادارهٔ جنگلبانی، تهران، ۱۳۲۱ شمسی .

شوقی ، عباس : دشت‌گرگان ، تهران ۱۳۱۴ .

– : رسوم وعادات مردم گرگان (مراسم عروسی) ، جهان‌نو، ۱ :۲۸۹(فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۱۹۷۶)

– : گرگان (استراباد) ، جهان‌نو ، ۱ : ۱۳۵ – ۱۳۶ و ۲۵۵ – ۲۵۶ و ۳۳۶ . (فهرست مقالات فارسی ج۱ش ۱۷۷۱)

شیرازی ، مولانا قطب‌الدین : درة التاج لغرة الدباج . به کوشش سید محمد مشکوة، تهران، ۱۳۱۷ – ۱۳۲۰ . مجلد اول ، صفحات شانزده وهفده ، نسب امیره دباج – حاکم گیلان – راآورده است .

شیروانی ، حاجی میرزا زین العابدین اسکندر : ملقب‌به مستعلی‌شاه‌ومتخلص به‌تمکین ، بستان السیاحه، اتمام تألیف ۱۲۴۷ قمری .

– : حدائق السیاحه ، اتمام تألیف ۱۳۴۲ قمری

– : ریاض السیاحه، اتمام تألیف ۱۲۴۲ قمری .

ص . س : سید شرفشاه،فرهنگ، ۳:۱۷۲–۱۷۸ و۲۰۶ – ۲۱۴ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش۵۲۳۱)

صفاری ، محمد رضا : مثلهای‌لاهیجان، سخن،۲ : ۳۸۲ (فهرست مقالات‌فارسی ج ۱ش ۴۲۰۰)

صفاری ، محمد علی: خان گیلان (فهرست مراجع تاریخ گیلان عباس کدیور. درآخر کتاب)

صفائی سواد کوهی ، عبدالصاحب بن شیخ محمد علی : متوفی۱۳۳۴شمسی: بیوگرافی وکلای دورهٔ چهاردهم مازندران ، جزوهٔ اول ، تهران ، ۱۳۲۴

شمسی .

صمدی، حبیب‌الله : حفریات‌گرمابك وتماجان، باستانشناسی ج۱ش ۱ : ۸۰-۹۵ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ش ۲۱۸۰)

– . حملهٔ مغول ودفاین‌گرگان ، آموزش وپرورش ۲۶ : ۶۹۲ – ۶۹۵(فهرست مقالات فارسی ج ۱ش ۱۶۳۴)

– : کشف‌آثار انسانهای قدیم در ایران ،کنار دریای خزر ، گزارش یونسکو ج ۴ ش ۲/۱ : ۲۱ – ۲۴ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۲۱۸۳)

– : گنجینه کلاردشت، گزارشهای باستانشناسی۳: ۱۱۵–۱۴۶.(فهرست‌مقالات فارسی ج ۱ ش۱۶۱۳)

– : هشت ماه تلاش‌درپی آثارعهد حجرایران(درمازندران)،آموزش وپرورش ج ۲۵ ش ۱:۵۹–۶۲ و۷/۶: ۶۸– ۷۱ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش۲۱۸۴)

طاهری شهاب، سیدمحمدبن‌اسماعیل: آرش کمانگیر وجشن‌تیرگان،جلوه۲: ۱۹۸–۲۰۷ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ش ۲۰۴۴)

– : آشوب مازندرانی ، ارمغان ۳۳: ۲۸–۳۳ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۳۹۱۳)

– : پریش ساروی ، ارمغان ، ۲۷: ۴۵–۴۷ و۷۴–۸۱ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۵۵۲۹)

– : تاریخ کبود جامگان ، سالنامهٔ کشور ایران ، ۱۰: ۱–۶۰ ، ضمیمهٔ سال ۱۳۳۴ شمسی (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۲۳۷۸)

– : دبیر حرم کاسمی ساروی، ارمغان ،۲۷: ۲۵۲–۲۵۶ (فهرست مقالات‌فارسی ج ۱ ش ۵۶۴۰)

– : سریری ساروی ، یغما ، ۷۰:۲۸۲ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ش ۵۵۳۰)

– : سید ظهیرالدین مرعشی ، مؤلف تاریخ مازندران و دیلمستان ، سالنامهٔ دنیا، ۸:۹۹–۱۰۲ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۵۳۷۲)

www.tabarestan.info تبرستان

- : صوفی مازندرانی ، ارمغان ،۲۶ : ۳۰۸ـ۳۱۴ (فهرست مقالات‌فارسی ج ۱ ش۵۴۳۷)
- : طاهر مازندرانی ، ارمغان . ۳۵ : ۱۴۰ ـ ۱۴۴ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۳۹۱۳)
- : طوفان هزار جریبی مازندرانی ، ارمغان ، ۳۵: ۲۶۶ـ۲۷۳ (فهرست‌مقالات فارسی ج ۲ ش ۳۹۵۸)
- : گنجینه‌های تاریخی مازندران، سالنامهٔ‌کشور ایران ، ۱۳:۱ـ۴۰(ضمیمه) (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۲۱۸۷)
- : مفتون ساوری ـ ارمغان ، ۱۶: ۶۸۴ ـ۶۹۱ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۵۵۳۱)
- : ملاشفیع اثر مازندرانی ، ارمغان ۳۴: ۱۹۹ـ ۲۰۶(فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۳۹۱۵)
- : میرصبحی مازندرانی ، ارمغان ، ۳۵:۴۱۸ـ۴۱۹ (فهرست مقالات فارسی‌ج ۲ ش ۳۹۱۶)
- : نمونه‌هائی از مسکوکات ضرب شده درمازندران ، سالنامهٔ کشور ایران، ۱۲۰: ۲۵۷ـ۲۶۰ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۲۵۳۳)

طالقان تمیمی،محمد : دکترحشمت که بوده ، جنگل ایران چه بوده ؟ شرکت شعله، تهران ۱۳۲۴ شمسی.

طباطبائی ، ابو اسماعیل ابراهیم بن ناصر بن ابراهیم بن عبدالله حسن بن ابوالحسین علی شهاب بن ابوالحسن محمد طباطبائی : منتقلةالطالبیه، نسخهٔ کتابخانهٔ مجلس ش ۱۱۲۵ خطی .

طبرستان بهترین نقطه دنیا ، حبل‌المتین ، جمادی‌الاولی سنه ۱۳۴۵ قمری.

طبری، احسان : سروائی (شعرسوادکوهی) مردم ، ج ۲ ش۱۱ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش۴۲۲۱)

طوسی‌السلمانی، محمدبن محمودبن‌احمد : متوفی ۵۸۹ : عجایب المخلوقات و غرائب‌الموجودات ، به‌تصحیح و تحشیهٔ نگارنده ، بنگاه ترجمه و نشرکتاب ، ۱۳۴۵ شمسی.

عباسی ، محمد : مردم‌گرگان معتقدند که ...کتاب هفته ش ۹ : ۱۵۶ (فهرست مقالات فارسی ج۲ ش ۱۸۵۸)

عبدالمؤمن‌صفی‌الدین بن‌عبدالحق یا عبدالحکم متوفی ۷۳۹ : مراصدالاطلاع علی‌اسماءالامکنته‌والبقاع، لندن ۱۸۵۴م.

عمری‌دمشقی، شهاب‌الدین ابوالعباس : مسالك‌الابصارفی‌ممالك‌الامصار، بتحقق احمد زکی‌پاشا، قاهره۱۳۴۲،

عیسی‌زاده ، محمدحسن : مثلهای گیلکی . سخن،۲:۵.۶ (فهرست مقالات‌فارسی ج ۱ش ۴۲۰۱)

غمگسار : سالنامهٔ دبیرستان ایرانشهرلاهیجان، تهران ،۱۳۳۳.

فارغ گیلانی: دیوان ، شرکت سهامی طبع کتاب ، ۱۳۳۱ شمسی و چاپ‌های دیگر .

فاضل،جواد :گیلان،مطبوعاتی امیرکبیر تهران.

فتح‌نامهٔ شاه طهماسب: به ملك‌کیومرث حاکم رستمدارمورخ محرم۹۵۶ شمسی، ش۱۰۲، ازمنشآت فیلم ۲۳۲۴ ، مجلس ش ۴۱۲۵ (فهرست ۲: ۳۶۱ ش ۶۰۶) (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص۴۹۲)

فتح‌نامهٔ شاهرخ بهادر : به ملك کیومرث رستمداری دربارهٔ گشودن تبریز و آذربایجان‌درسال ۸۲۴ قمری ، شمارهٔ ۸ ، از منشآت فیلم ۲۳۲۴، مجلس ش ۴۱۲۵ (فهرست ۲: ۳۶۱ ش۶۰۶) (فهرست فیلم نسخه‌های‌خطی ص۲۴۹)

فتح‌نامهٔ میرزا محمدسلطان به امیر محمد رشتی درباره فتح هرات مورخ۲۰ ذی‌الحجه سال۸۵۳ قمری، ش۹۹ ، از منشآت فیلم ۲۳۲۴ ، مجلس ش۴۱۲۵ (فهرست ۲ : ۳۶۱ ش ۶۰۶)(فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۴۹۲)

www.tabarestan.info تبرستان

فتح‌نامهٔ میرزامحمدسلطان به‌کار گیاسلطان‌محمد، فرمانروای لاهیجان،مورخ ۲۰ ذی‌الحجه ۸۵۳ قمری، شمارهٔ ۹۶، ازمنشآت فیلم ۲۳۲۴ ، مجلس ش ۴۱۲۵ (فهرست ۲ : ۳۶۱ ش۶۰۶)(فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۴۹)

فخرائی، ابراهیم : ادبیات طبری، فروغ ، ج ۱ : ۲۵۵_۲۵۶ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۲۲۲)

- : ادبیات محلی ، فروغ ، ج ۱ ش ۲: ۶۳_۶۸ و ۹۷_۱۰۰ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۲۰۲)
- : بشوتره آدم بشناس (شعر گیلکی) ، فرهنگ ، ۲: ۲۸۲ _ ۲۹۱(فهرست فارسی ج ۱ ش ۴۲۰۶)
- : زبان گیل ، فروغ ، ۱: ۱_۳۱(محتوی بر اشعارمیرزا حسین‌خان کسمائی (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۲۰۴)
- : سرودوطن (درلهجهٔ گیلکی) فروغ ج ۱ ش ۳:۸۰ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۲۰۳)
- : سرفشاهی ، فروغ ۱: ۴۵_۴۶ و۸۵_۸۷ و۱۶۱_۱۶۲ (فهرست‌مقالات‌فارسی ج ۱ ش ۴۲۰۵)

فرض‌پور ماچیانی ، مصطفی : چند ترانه ازماچیان و اشکور ، پیام نوین ج ۷ ش ۴: ۶۲_۶۳ (فهرست مقالات فارسی ج۲ ش۳۲۵۶)

- : زبان و فرهنگ ماچیان ، نشریهٔ دانشکدهٔ ادبیات تبریز ۱۶: ۲۷۷_۲۹۶ و ۴۵۱_۴۷۰ و ۱۷:۱۰۸_۱۲۸ و۲۶۱_۲۸۴ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۳۲۵۷)

فرمان دادن نشان حمایل‌ومنصب امیر تومانی به میرزا فتح‌الله‌خان‌بیگلربیگی گیلان با تصویب امین‌السلطان صدر اعظم مورخ‌شوال ۱۳۱۰ ، شمارهٔ ۵ از، منشآت قائم‌مقام فیلم ۲۲۰۲ (فهرست فیلم نسخه‌های‌خطی)

فرهاد میرزابن عباس‌میرزابن فتحعلی‌شاه متوفی ۱۳۰۵ قمری : جام جم ،

تهران ۱۲۷۳ قمری . مطالب کتاب ترجمه ایست از کتاب William Pinnock با اضافاتی از مترجم.

فرهمند ، محمد : عجیب‌الزمان مازندرانی ، دانش ، ۱:۴۹۹_۵۰۰ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۵۶۴۵)

فرهنگ جغرافیائی‌ایران ، استان اول ، نشریهٔ دایرهٔ جغرافیائی ستاد آرتش، ۱۳۲۸ شمسی.

فریدپاك، مهندس فرهاد :آب وهوای کرانه‌های شمال ایران ، بندر انزلی ۱۳۲۵ شمسی ، در۵۰ صفحه.

فریدونی: مثل مازندرانی ، کتاب هفته ، ش ۱۵: ۱۸۲ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۳۲۷۹)

فزونی استرآبادی ، ملامیرمحمود : بحیره ، تهران ،۱۳۲۸ قمری .

فلسفی، نصرالله : زندگانی شاه عباس‌اول ، دردومجلد ، تهران ۱۳۳۴شمسی.

فومنی، ملاعبدالفتاح : تاریخ گیلان (دروقایع سالهای ۹۲۳_۱۰۳۸ قمری) ، به‌اهتمام‌برنهارددارن ،پطرزبورگ ۱۲۷۴قمری،ازروی‌همین چاپ،دبیرستان شاهپوررشت درسال ۱۳۱۲شمسی‌این کتاب‌راتجدید چاپ کرده است‌نگارند، نیزدر سال ۱۳۴۹ بامقابله نسخ متعدد این کتاب را تجدیدچاپ‌کرد.

فهرست آثار وابنیهٔ تاریخی ایران : انجمن آثار ملی ، مطبعهٔ‌مجلس ،تهران، ۱۳۰۴ شمسی.

قائم‌مقامی، جهانگیر : عزل و تبعید میرزا آقاخان اعتمادالدوله نوری، یغما: ۵:۴۲۶_۴۲۹ و ۴۶۸_۴۷۳ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۳۳۲۴)

قدامة‌بن جعفر :کتاب‌الخراج‌وصنعة‌الکتابه (تالیف ۲۶۶قمری).

قراگوزلو، عبدالله‌بن مصطفی قلی‌خان اعتمادالسلطنه:سفرنامه‌وتاریخ‌تراکمه مورخ ۱۲۹۴ قمری (فیلم ش ۱۶۸۰ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه‌تهران ونسخهٔ کتابخانهٔ ملی به شمارهٔ $\frac{۴۶۳۴}{۵۴۷}$۹۵۳)

www.tabarestan.info تبرستان

قزوینی ،زکریا بن محمد (متولد ۶۰۰ قمری): آثارالبلادو اخبارالعباد(تالیف ۶۷۴ قمری)

قزوینی، میرزامحمدخان : شجرهٔ نسب ملوك آل باوند درطبرستان (فرقهٔدوم) (بیست مقاله ج ۱ وج۲ . ص ۳۵۱ . تهران دیماه ۱۳۲۲ شمسی.

قورخانچی ، ملقب به‌صولت‌نظام ، محمدعلی : نخبهٔ سیفیه ، در جغرافیای استرآباد و یموت و گوکلان ، مؤلف در سال ۲۰ـ۱۳۲۱ وسال ۱۳۲۵قمری سمت مستخدمی کل‌قشون و مأموریت داروغگی یموت وگوکلان راداشته است . این‌کتاب به‌نام حاجی‌سیف‌الدوله حاکم وقت تنظیم شده است مؤلف همین کتاب راباتصرفاتی، درمحرم‌الحرام‌سال۱۳۲۷قمری‌به‌نام«نخبه‌کامرانی» به کامران میرزا نایب‌السلطنه تقدیم‌کرد .نسخه‌ای ازاین رساله‌در کتابخانهٔ ملی ملك به شماره ۳۹۵۹ ، درشصت ویك‌ورق تحریرشده است . این رساله در استراباد نامه ص ۱ـ۹۰ به چاپ رسیده است . نسخهٔ کتابخانهٔ مجلس ش $\frac{۶۹۰}{۶۴۴۱}$ است . فیلم شماره ۲۲۲۴ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه ازنسخهٔ مجلس‌در ۲۵۷ صفحه ، ۱۳۷ برگ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۶۴)

قویم ، علی : قابوس‌وشمگیر ، ارمغان ۲۶۰:۴۶ـ۴۸ (فهرست مقالات فارسی‌ج ۱ ش ۲۷۱۴)

کاسمی ، نصرةالله : داودی مازندرانی ، ارمغان ، ۸: ۲۲۱ـ۲۳۴ و ۲۹۶ ـ ۳۱۲ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ش ۵۵۴۰)

ـ : غیبی مازندرانی ، ارمغان ، ۸ : ۴۳۶ـ۴۵۲ و۵۹۷ـ۶۰۰ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۵۵۴۱)

کاشانی دکتر مهدی : تاریخچهٔ‌پرورشگاه یتیمان‌رشت، به اهتمام‌معتمدهمایون کاظم مژدهی ، تهران ۱۳۲۷ شمسی.

کتابچهٔ جمع‌وخرج ممالك‌محروسه ، کتابخانهٔ مجلس ، فهرست کتب خطی ش ۷۷۶ .

کتابچهٔ‌خانوار و نفوس و اسامی اهالی‌و سکنهٔ انزلی وغازیان ومیان پشته ، کتابخانهٔ بیوتات سلطنتی ، مجلدششم از مجموعه‌ها ، ش ۷۳۰ از ورق۳۹۰ـ ۴۰۰ که ذیل قزوین جای داده شده است.

کتابچهٔ راجع به‌کلاردشت ، تحریر فی‌شهرالمولودسنه ۱۲۹۹ قمری ، نه ورق هجده سطری از مجموعهٔ شمارهٔ ۴۳۳۰ کتابخانهٔملی‌ملك.

کتابچهٔ‌رانکو ولنگرود (استوری ج ۲ بخش ۱ ، ص ۱۹۲)

کتابچهٔ کلاردشت و کلارستاق ، نه‌ورق‌پانزده سطری‌ازمجموعهٔ۴۳۳۰کتابخانهٔ ملی‌ملك .

کتابچهٔ نفوس اهالی‌مملکت‌استراباد، در ابتدای‌جرکلباد که اول بلوك‌انزان است ، تا انتهای فرنگ وفارسیان، سوم شهرمحرم‌الحرام سنه ۱۲۹۶قمری. صدو نودوهشت ورق با اعداد سیاقی ازمجموعه شماره ۴۳۳۰ کتابخانهٔملی ملك .

کتاب‌المبدءوالمآل ،یاقوت (۶۲۶ قمری) درمعجم‌البلدان ، ذیل‌طبرستان‌وکلار می‌نویسد که مؤلف این کتاب، تاریخ زیدیه طبرستان ، خصوصاً ، حسن بن زیدالعلوی وبرادرش محمدبن‌زیدراشرح داده است.

کتاب مستطاب شرح جنگهای امامزاده حضرت سید جلال‌الدین اشرف برادر حضرت رضا علیه‌السلام وشهادت آن بزرگوار ، چاپ اسلامی‌رشت.

کجور و نور ، دوازده ورق ازمجموعهٔ شماره۴۳۳۰ کتابخانهٔ ملی‌ملك.

کدیور،عباس : تاریخ‌گیلان ،تهران پنجم‌آبان‌ماه ۱۳۱۹ در۱۲۷صفحه.استوری جغرافیای گیلان خوانده است (استوری ج ۲ بخش ۱ ، ص۱۷۶)

ـ : فیاض لاهیجانی ، فروغ ، ۱: ۱۶۳ـ ۱۶۵ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۵۴۴۰)

www.tabarestan.info تبرستان

کسروی، احمد : انتقاد دربارهٔ مقالهٔ گنبد شیخانه و لاهیجان ، چهل مقاله ص ۹_۱۱ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۲۴۳۲)

ـ : تواریخ طبرستان و یادداشتهای ما ، نوبهار، دورهٔ ۵: ۱۸۳_۱۸۸ و ۲۰۰_۲۰۴ و۲۱۹_۲۲۰ و۲۳۴_۲۳۶و۲۴۹_۲۵۲ و ۲۶۴_۲۶۸ و۲۸۱_۲۸۴(فهرست مقالات فارسی ج ۱ش ۳۲۸)

ـ : تواریخ طبرستان ویادداشتهای‌ما ، چهل مقاله ص۱۲_۵۷ (فهرست‌مقالات فارسی ج ۱ش ۳۲۹)

ـ : جستانیان در دیلمستان ، شهریاران گمنام چاپ دوم ، کفتار اول ص ۲۱ به بعد .

ـ : خاندانهای پادشاهی (جستانیان) ، تقدم ، ۱: ۲۲۵_۲۳۵ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش۱۷۷۰)

ـ : دیلمان و دیلمستان ، شهریاران گمنام چاپ دوم ، ص ۲به‌بعد.

ـ : قزل اوزن یازرینه‌رود ، پیمان ، ج ۱ ش ۷_۳۰ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۳۴۲)

ـ : کادوسیان ـ کادوشان ـ تالشان، پیمان ج ۱ ش ۷ : ۳۱_۳۲. چهل مقاله‌ص ۲۱۰ ۲۱۲ (فهرست مقالات فارسی ج۱ ش ۴۳۴۳و۴۳۴۴)

کشتی‌درگیلان ، فروغ ، ۷۶_۷۸(فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش۲۱۲۷).

کنارسری،سیدنوری : نگاهی به لاهیجان ، ضمیمهٔ روزنامهٔ پیام ، اسفند ماه ۱۳۴۴.

کوچك خان جنگلی[میرزا_]: اسناد و نوشتجات تاریخی [مبادله شده‌میان میرزاکوچك‌خان‌وکیکاچینکوف، فروغ،۱: ۱۲۲_۱۲۴(فهرست‌مقالات‌فارسی ج ۱ ش ۳۶۰۶)

کوشا،جعفر : شیلات(گوشه‌ای ازتاریخ) ،نامهٔ فرهنگ، ۱: ۲۳۰_۲۳۱(فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۲۸۷۷)

کیا ، صادق : ترجمه‌ای از مقامات حریری به زبان طبری، آموزش‌وپرورش، ۱۴: ۴۸۷_ ۴۷۸ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۲۲۳)

ـ . شروین ، سخن ۱ : ۵۹۴_۵۹۵ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۳۵۵)

ـ : واژه‌نامهٔ طبری ، ایران کوده ش ۹: ص ۱_۲۸۹ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۲۲۵)

ـ : واژه نامهٔ گرگانی ، تهران : ۱۳۲۷ شمسی.

کیهـان ، مسعود : جغرافیای مفصل ایران ، سه مجلد ، تهران ۱۳۱۰شمسی.

گدار ، اندره : برج لاجیم ورسکت، آثار ایران ، ترجمهٔ رشید یاسمی۱:۴۷ _ ۵۳ (فهرست مقالات فارسی ج۱ ش ۲۴۳۳)

ـ : گرگان وگنبد قابوس ، تعلیم وتربیت ۴:۴۸_۵۴ و ۱۰۴ _ ۱۱۱ (فهرست مقالات فارسی ج۱ ص۲۴۳۴)

گرگان سرزمین طلای سفید (یاد بود جشن فرخندهٔ ، آبان ماه ۱۳۴۶) گرگان، ۱۳۴۶ شمسی .

گل باباپور ، محمدکاظم :چندترانهٔمازندرانی، سخن ۱۵:۶۱۴(فهرست مقالات فارسی ج۲ ش ۲۳۸۰)

گلچین معانی، احمد : اشرف مازندرانی، نامهٔ آستان قدس ش ۱۹ : ۶ _ ۶۸ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۳۹۶۲)

گنجی، محمد حسن : تغییرات ناگهانی هوای ساحل جنوبی بحرخزر ، یادگار ج ۵ ش ۵/۴ : ۱۴۸_ ۱۵۰ (فهرست مقالات فارسی ج۱ ش ۱۸۸۷)

ـ : تغییر سطح دریای خزر، دانش، ۳:۴۸۳_۴۹۰ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۱۸۸۶)

گورگین ، تیمور : ترانهٔ چهارشنبه سوری درگیلان، پیام نوین ج ۴ش۵ : ۶۹ (فهرست مقالات فارسی ج۲ ش ۳۲۵۸)

ـ : ترانهٔ روستائی گیلان، پیام‌نوین، ج ۵ ش۱:۶۱_۶۲ (فهرست مقالات‌فارسی ج ۲ ش ۳۲۶۰)

www.tabarestan.info تبرستان

- : ترانه‌های دختران روستائی لاهیجان، پیام نوین ج ۴ ش ۶۸:۴ (فهرست مقالات فارسی ج۲ ش ۳۲۵۹)

- : ترانه‌های گیلکی ، پیام نوین ، ج ۴ ش۵۲:۲ـ۵۳ وش ۵۷:۶ـ۵۸ و ش ۸ : ۶۲ـ۶۳ و ش ۵۵:۱۰ـ۵۶ و ج ۵ ش ۵ : ۸۴ـ۸۵ وش ۱۰ : ۷۳ و ج ۶ ش ۲ : ۱۰۰ ـ ۱۰۱ و ش ۹۴:۳ ـ ۹۵ و ش ۵ : ۷۸ (فهرست مقالات فارسی ج۲ ش ۳۲۶۱)

- : مروارید های‌گیلك (ترانه های قدیمی) ، پیام نوین ج ۲ ش ۲۲:۷ ـ ۲۳ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۳۲۶۲)

گیلانی ، خان احمدخان: آزادنامه ، به اهتمام احمد سهیلی خوانساری،وحید ج ۲ ش ۱۴:۳ـ۱۵ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۲۸۰۴)

گیلانی، ملاشیخعلی : تاریخ طبرستان = تاریخ مازندران، به دستور خواجه محمدعلی اشرفی مازندرانی در سال ۱۰۴۴ ، کتابخانهٔ ملی ملك ش۴۲۸۱ تاریخ تحریر ۱۱۴۰ قمری، نسخهٔ کتابخانهٔ بیوتات سلطنتی، مجموعهٔ شماره ۷۳۲ که مجلد هشتم از مجموعه‌هاست ص ۵۱۳ به بعد .

گیلك ، محمدعلی : شیخ زاهد گیلانی در ۱۳۱ صفحه،رشت.

لاریجانی ، حاجی‌میرولی : دیوان،سید غلامعلی مسمی به‌فاروق‌الاولیاو برهان الحق:رباعیات،دریك مجلد، تهران۱۳۱۱شمسی،

لامعی گرگانی دهستانی : ابوالحسن بن محمد بن اسماعیل : دیوان ، تهران ۱۲۹۵ قمری، به اهتمام سعید نفیسی تهران ۱۳۱۹ شمسی.

لالائی گرگانی ، موسیقی، دورهٔ دوم ش ۱ : ۳۴ـ۳۵ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۱۸۱)

لاهیجانی،علی‌بن‌شمس‌الدین‌بن حاجی حسین : تاریخ خانی (محرم ۹۲۱) ، به جهت سلطان احمد خان ، به اهتمام برنهارد دارن ، پطرزبورگ ۱۲۷۴ قمری .

لاهیجانی،م. م : جغرافیای گیلان ، نجف اشرف، ۱۳۸۹ قمری .

لسترنج : تاریخ‌سرزمین‌های خلافت شرقی، ترجمهٔ محمودعرفان، تهران۱۳۳۷ شمسی این‌کتاب را بشیر فرنسیس و کورکیس عواد به‌عربی ترجمه کردند وبامراجعهٔ به‌مراجع ومآخذ متن را تصحیح وتنقیح کرده‌اند ، بغداد ۱۳۷۳ قمری .

لشکرنویس، سیدمحمد : سفر نامه ، مؤلف همراه قوام الدوله به سرکوبی ترکمانان گوکلان ویموت وسالور به سوی مرو رفته ورسوم مردم آنجارادر این کتاب‌گرد آورده‌است. فیلم‌ش ۱۶۹۳ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه‌تهران، کتابخانهٔ ملی ش $\frac{۹۶-۹۸}{۱۳۶۵}$مورخ ۱۲۷۷ قمری (فهرست فیلم نسخه های خطی ص ۱۲۱)

لمعه ، منوچهر : ترانه‌هائی که مردم‌رشت برای‌نوازش‌کودك خویش‌می‌خوانند، کتاب هفته ش ۱۲: ۱۶۳ـ۱۶۴ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش۳۲۶۴)

- : لیلا (ترانه‌ها) ، کتاب هفته ش ۴: ۱۶۷ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۳۲۶۵)

لوات، بدسفرد (کلنل...) (C. Bedesford Lovett) : سفرنامه، که درسالهای ۱۲۹۸ و ۱۲۹۹ قمری مطابق ۱۸۸۱ و ۱۸۸۲ میلادی، درگرگان سفر کرد و شرح مسافرت خودرا به زبان انگلیسی نوشت ودرهمان ایام، رحیم نامی ، آن‌را به فارسی ترجمه کرد . نسخه‌ای از آن در اختیار آقای ایرج افشار بود که به کتابخانهٔ‌مرکزی دانشگاه داده‌اند.ترجمهٔ‌این‌سفرنامه‌دراسترآباد نامه ص ۲۱۵ـ۲۶۳ چاپ شده است. نسخه‌ای ازآن در ۴۹ ورق از مجموعهٔ شمارهٔ ۴۰۸۶ کتابخانهٔ ملی ملك است.

مارتن : یك بنای تاریخی (درشاه میدان،کنار سفیدرود) ، ترجمهٔ ا . ح . پ . ، مردشناسی ۷۱:۳ـ۷۳ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۲۱۶۷)

www.tabarestan.info تبرستان

مازنی ، ابوحامد ابو عبدالله محمدبن عبدالرحیم المازنی القیسی الغرناطی الاندلسی :تحفةالألباب ونخبةالاعجاب ، مؤلف سفرهای متعدد کرده است . ایران را سال ۵۲۵ و بحرخزر تاهنگری را در سال ۵۴۵ قمری‌دیده‌است. G. Ferrand .Gاین کتاب را در ژورنال آزیاتیك سال ۱۹۲۵ نشرکرده است .

ماهوند ، زیور : پلنگ دوله (از مازندران) ، مردم ، ج ۱ ش ۵:۲ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۲۲۶)

مثلهای مازندرانی ، پیام نو ، ج ۲ ش ۸/۷ : ۶۴ (فهرست مقالات فارسی ج۱ش ش ۴۲۲۷)

محمدبن زاهد گیلانی : یك صفحه از کتاب مناظر الانشاء تألیف محمود بن محمدبن زاهدگیلانی ، فروغ ، ۱: ۲۱۴ـ۲۱۵ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۵۸۸۹)

محمدالحسینی (و عباس اقبال) : درباب مرحوم حاج شیخ فضل الله نوری ، یادگار ج ۴ ش ۴: ۷۱ـ۷۵ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۳۴۲۱)

محیط طباطبائی ، محمد: سحابی استرآبادی، ارمغان ۱۳:۶۱۷ـ۶۲۰ و۶۶۸ ـ ۶۷۰ (فهرست مقالات فارسی ج۱ ش۵۴۱۹)

ـ شرفشاه گیلانی ، موسیقی، ج ۳ ش ۱۱/۱۰: ۲۵ـ۴۰ (فهرست مقالات‌فارسی ج ۱ ش ۴۲۰۷)

مخبر فروغ فسائی ، محمد علی‌بن شیخ محمدکاظم : مرز های ایران ، تهران ۱۳۲۴ .

مخفی رشتی : دیوان، لکنهو ۱۲۹۹ قمری= ۱۸۸۲ م.

مداینی، ابوالحسن‌بن محمد (متوفی ۲۲۵ قمری): کتاب فتوح جبال طبرستان.

مدرسی چهاردهی ، مرتضی : شیخ زین‌العابدین مازندرانی، جلوه ۱ : ۱۹۵ ـ ۲۰۰ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۳۲۴۱)

مرادیان ، علی‌اکبر : ترانه‌های روستائی گیلك، رشت ۱۳۴۷ شمسی.

ـ : مثلها و ترانه های گیلك، وزارت فرهنگ وهنر ، انتشارات فرهنگ و هنرگیلان ، آبان ماه ۱۳۴۷ شمسی.

مرز ایران و شوروی ، یغما، ۳:۲۳۹ـ۲۴۱ [مکتوب] (فهرست مقالات‌فارسی ج ۱ ش ۲۹۳۷)

مرعشی، سید ظهیرالدین‌بن سید نصیرالدین (متوفی ۸۹۲ قمری) : تاریخ طبرستان ورویان ومازندران ، چاپ دارن، پطرزبورگ ۱۲۶۶ قمری ، به اهتمام عباس شایان ، تهران ۱۳۳۳ شمسی، نسخهٔ کتابخانهٔ ملی ملك شمارهٔ ۳۹۵۱ ، تاریخ تحریر ۱۰۹۷ قمری.

ـ : تاریخ‌گیلان و دیلمستان ، به‌سعی و اهتمام ه . ل . رابینو ، رشت مطبعهٔ عروةالوثقی، ۱۳۳۰ قمری، آخر کتاب از ص۱ـ۲۱ مکاتیب خان احمد خان است . باتصحیح وتحشیهٔ نگارنده ، بنیاد فرهنگ ایران شمارهٔ ۴۶، در ۵۵ ص مقدمه و۵۵۹ صفحه متن .

مریم و زبیده ولیلا (از ترانه‌های عامیانهٔ گرگان) ، موسیقی دورهٔ سوم ش ۸ : ۹۱ـ۹۳ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۱۸۲)

مسافات راههای کشور ، وزارت راه ۱۳۲۷ شمسی .

مسافت راههای اتومبیل‌رو مملکتی، نشریهٔ‌وزارت طرق، تهران۱۳۱۳شمسی.

مستوفی قزوینی ، حمدالله : نزهةالقلوب (۷۴۰ قمری)، به تصحیح لسترنج ، لیدن ۱۳۳۱ شمسی .

مشکوتی ، نصرةالله : جرجان ـ گنبد قابوس، ایران امروز ج۳ ش۸/۷:۹ـ۱۴ (فهرست مقالات فارسی ج۱ ش۲۴۳۵)

ـ : جرجان ، گنبد قابوس، هنر ومردم، دورهٔ جدید، ش ۵۱:۳۳ـ۳۹ (فهرست مقالات فارسی ج۲ ش۲۱۶۷)

مشیری ، لطف‌الله : آهنگ امیری مازندرانی، موسیقی دورهٔ سوم ش۱۷:۷۱ ـ ۷۷ (فهرست مقالات فارسی ج۱ ش ۴۲۲۸)

www.tabarestan.info تبرستان

مظاهری، علی : پاسخ [دربارهٔ طمیشه] ، ارمغان، ۳۳:۱۶۸ ـ ۱۷۱ (فهرست مقالات فارسی ج۲ ش ۱۶۶۴)

معتمدالسلطان ، محمدتقی خان متخلص به حکیم : گنج دانش ، تهران ۱۳۰۵ قمری ،

معین ، محمد : معنای استرآباد ، دروازه ، یغما، ۱۱ : ۵۶۹ ـ ۵۷۱ (فهرست مقالات فارسی ج۱ ش ۴۳۵۶)

معینی، اسدالله : جغرافیا وجغرافیای تاریخی گرکان ودشت (طبیعی، تاریخی، سیاسی، اقتصادی) تهران ۱۳۴۴ شمسی .

مقدسی، شمس‌الدین ابوعبدالله‌محمدبن احمدبن ابی‌بکرالبناالشامی‌المقدسی البشاری : احسن‌التقاسیم فی‌معرفةالاقالیم(درسالهای۳۷۵ و۳۷۸ تنقیح شده شده است) صفحات ۳۵۳ ، ۳۵۵، ۳۶۰، ۳۷۳ .

مقدم، صادق : آبهای معدنی رامسر،سالنامهٔ کشورایران۹: ۱۶۰ـ۱۶۶ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۱۷۶۱)

مکتوب امیرتیمور گورکان به سیدعلی کیاحاکم گیلان،شمارهٔ ۱۸،ا زمنشآت فیلم شماره ۲۲۲۹ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه ، مجلس ش ۱۲۹۰۱ به نام مجموعهٔ مکاتیب مختلفه (فهرست فیلم نسخه های خطی ص ۲۳۳) و همین مکتوب شمارهٔ ۵۱، از منشآت فیلم شمارهٔ ۲۳۲۴ کتابخانهٔ مرکزی‌دانشگاه تهران مجلس ش ۴۱۲۵ (فهرست ۲:۳۶۱ ش ۶۰۶) (فهرست فیلم نسخه های خطی ص ۲۴۹) همین مکتوب در ارمغان ۱۴:۵۱۰ـ۵۱۴ به‌چاپ رسیده‌است (فهرست مقالات فارسی ج۱ ش۳۴۷۹)

مکتوب امیرمحمد رشتی به‌کارگیا ناصر ، درسال ۸۴۸ قمری، شمارهٔ ۵۵ ، از منشآت فیلم ۲۳۲۴ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران، مجلس ش ۴۱۲۵ ، فهرست ۲: ۳۶۱ ش ۶۰۶ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۴۹)

مکتوب خان احمدگیلانی ، شمارهٔ۸۷ ، از منشآت فیلم ش ۲۳۲۴ کتابخانهٔ

مرکزی دانشگاه تهران، مجلس‌ش۴۱۲۵، فهرست۲:۳۶۱ ش ۶۰۶، (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص۲۴۹)

مکتوب خان احمدگیلانی به شاه عباس ، شمارهٔ ۱۱۲، از منشآت فیلم ش۲۳۲۴ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران، مجلس ش ۴۱۲۵ ، فهرست ۲:۳۶۱ ، ش ۶۰۶ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۴۹)

مکتوب‌خان احمدگیلانی به ملاعبدالله به مسوده ملاعبدالواسع منشی ، شمارهٔ ۹۱ ، ازمنشآت فیلم ش ۲۳۲۴ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران، مجلس ش ۴۱۲۵ ، فهرست ۲: ۳۶۱ ش ۶۰۶ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص۲۴۹)

مکتوب خان احمد درجواب شاه عباس ، شمارهٔ ۲۸، ازمنشآت فیلم‌ش۲۳۲۴، مجلس ش ۴۱۲۵ ، فهرست ۲:۳۶۱ ش ۶۰۶)فهرست فیلم نسخه های خطی ص ۲۴۹)

مکتوب شاه اسماعیل‌ثانی به‌خان احمدگیلانی، شمارهٔ ۱۳۱ ، ازمنشآت‌فیلم ش ۲۳۲۴ ، مجلس ش ۴۱۲۵ ، فهرست ۲: ۳۶۱ ش ۶۰۶ (فهرست فیلم‌نسخه‌ـ های خطی ص۲۴۹)

مکتوب شاهرخ میرزا به‌ناصرکیا وسادات و داعیان کوه وگیلان درسال۸۴۹ قمری، شماره ۱۰ ، از منشآت فیلم ش ۲۳۲۴ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران مجلس ش ۴۱۲۵، فهرست ۲:۳۶۱ ش ۶۰۶ (فهرست فیلم نسخه های خطی ص ۲۴۹)

مکتوب شاه عباس به خان احمدگیلانی دررجب ۱۰۰۰ قمری، شمارهٔ ۲۶ ، از منشآت فیلم ش ۲۳۲۴ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران، مجلس ش۴۱۲۵ ، فهرست ۲:۳۶۱ ش ۶۰۶ (فهرست فیلم نسخه های خطی ص ۲۴۹)

مکتوب شاه عباس به‌خان احمد گیلانی در روز شنبهٔ ۲۷ صفر۹۷۵ در این مکتوب از مردم‌خواری صوفیان یاد شده است، شمارهٔ ۲۷، از منشآت‌فیلم ش ۲۳۲۴ کتابخالهٔ مرکزی دانشگاه تهران ، مجلس ش۴۱۲۵ ، فهرست ۲ :

www.tabarestan.info تبرستان

۳۶۱، ش۶۰۶ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۴۹)

مکتوب کارگیا رضی به ملك مظفر ، شمارهٔ ۵۴ ، از منشآت فیلم ش ۲۳۲۴ ، کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران ، مجلس ش ۴۱۲۵ ، فهرست ۲ : ۳۶۱ ش ۶۰۶ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۴۹)

مکتوب کارگیا ناصر به‌امیرخلیل شیروانی، شمارهٔ ۵۲، از منشآت، فیلم شمارهٔ ۲۳۲۴ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران ، مجلس ش ۴۲۱۵، فهرست۲:۳۶۱ ش ۶۰۶ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۴۹)

مکتوب کارگیا ناصر به امیرزاده سلطان محمد ، شمارهٔ ۵۳، از منشآت فیلم ش ۲۳۲۴ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران، مجلس ش ۴۱۲۵، فهرست ۲:۳۶۱ ش ۶۰۶ (فهرست فیلم نسخه های خطی ص ۲۴۹)

مکتوب کارگیا ناصر به ملك کیومرث، شمارهٔ ۵۶ ازمنشآت، فیلم شماره۲۳۲۴ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران، مجلس ش ۴۱۲۵، فهرست ۲:۳۶۱ش۶۰۶ (فهرست فیلم نسخه های خطی ص ۲۴۹)

مکتوب میرزابابا به‌کارگیا سلطان محمد درفتح‌جرجان‌مورخ ششم ربیع‌الثانی سال ۸۵۴ قمری ، شمارهٔ ۹۷ ، از منشآت ، فیلم ش ۲۳۲۴ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران ، مجلس ش ۴۱۲۵ ، فهرست ۲:۳۶۱ ش ۶۰۶ و شماره ۱۲۲ همین فیلم (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۴۹)

مکتوب میرزا جهانشاه به‌کارگیا سلطان محمد، شماره ۱۲۱، از منشآت ، فیلم شمارهٔ ۲۳۲۴ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران، مجلس ش ۴۱۲۵، فهرست ۲ : ۳۶۱ ش ۶۰۶ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۴۹)

ملگونوف ، کارمند دفترخانهٔ ژئوگرافی امپراطوری در شمال ایران و اطراف سواحل دریای خزر درسال ۱۸۶۰ م (=۱۲۷۷ قمری) : سفرنامه ؛ ترجمهٔ پطرس مترجم دولتی از روسی به فارسی، به دستور میرزا سعید خان وزیر کل مهام خارجهٔ ایران درزمان ناصرالدین شاه .مؤلف در سپتامبر ۱۸۶۰م.

به دعوت دفترخانهٔ جغرافیائی آکادمیك براندر به تفلیس رفته و از آنجادر شمال گردش کرده است . فیلم شمارهٔ ۱۶۸۸ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران،کتابخانهٔ ملی ش $\frac{۵۷۹}{۱۳۷۳}$ (۱۰۵۹) (فهرست فیلم نسخه های خطی ص ۱۲۰)

مولوی گیلانی ، میرزاهادی ، معروف به وفا علیشاه متوفی ۱۳۳۶ قمری : دیوان ، تهران ۱۳۴۳ شمسی.

مهجوری، اسماعیل : تاریخ مازندران ، ج ۱ ساری دیماه ۱۳۴۲، ج ۲ ساری تیرماه ۱۳۴۵ .

مهدوی نادری، فرامرز : آنچه در بابلسر گذشت، تهران ۱۳۳۳ شمسی.

میراغلو ، جمیل : درباب کلمات ترك وتراکمه واتراك ، یادگار ج س ش ۳ : ۷۰–۷۴ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۳۵۷)

میر پنجه ، مصطفی قلی خان : سفرنامهٔ مسکو از روز شنبه ۱۱ رجب تا۱۱ ذی‌القعده ۱۳۰۰قمری (۲۶ آوریل تا ۲دسامبر۱۸۸۳ م.)فیلم ش ۱۷۰۴کتابخانهٔ مرکزی‌دانشگاه‌تهران ، کتابخانهٔملی $\frac{۹۰۸}{۱۱۲۷}$–۸۶۴(فهرست‌فیلم‌نسخه‌های‌خطی ص۱۲۱)

میرزا ابراهیم : جغرافیای‌مازندران وگیلان ودامغان وسمنان ، مؤلف از راه سمنان ودامغان وشاهرودواسترابادو ترکمن‌صحرا ومازندران وگیلان و آستارا رفته است . سفرنامه‌ایست که از روز شنبه ۲۵رمضان۱۲۷۶ پیچی‌ئیل (استوری : ۲ رمضان ۱۲۷۶) آغاز شد ودر۲۰ذی‌الحجه ۱۲۷۷ ختم‌شده است ، فهرست آکادمی‌علوم شوروی ص ۴۲۰– استوری ج ۲ ، بخش ۱ ، ص ۱۶۲ ، فیلم‌ش ۱۶۴۱ کتابخانهٔ مرکزی‌دانشگاه تهران ، آکادمی علوم‌شوروی 1885 .C مورخ‌دوم ذی‌القعده ۱۲۷۷ برای جنرال برنهارددارن (فهرست‌فیلم نسخه‌های خطی ص ۶۸)

میرزاحسین‌خان‌نایب‌وزیر : کتابچهٔ جمع وخرج سال ایت‌ئیل مملکت ایران که‌در سال ۱۳۰۴ ، میرزا حسین نایب‌وزیردفتر، به دستور ناصرالدین شاه

www.tabarestan.info تبرستان

تدوین کرده‌است(فهرست‌مجلس ۲ : ۴۸۷ش ۷۷۶ ، فیلم شماره۲۲۳۰کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران ، مجلس ش ۸۴۷۵ ، نستعلیق وسیاق در۱۱۰۰ ص. فهرست فیلم نسخه های خطی‌ص ۱۵۷)

ناصرخسرو علوی قبادیانی : سفر نامه ، شروع سفر درسال ۳۹۴ قمری.

ناظرزاده کرمانی : ابوالحجاج مرداویزبن زیارکیلی، مهر ۴ : ۸۳۷ ـ ۸۴۴ و ۹۲۹ـ۹۳۷ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ش۲۷۳۰)

ناصرالدین‌بن‌امیر معصوم :جغرافیای‌ایران‌و توران ، فیلم شماره۸۶۰ کتابخانهٔ مرکزی‌دانشگاه‌تهران،موزهٔ بریتانیا 6711 . Or ، نستعلیق در سال ۱۲۴۳ قمری ، در ۲۴ برگ ۲۱ سطری(فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص۶۷)

ناصر الملك ،مترجم‌سفرنامهٔفریزر J . Fraser ،در کرمانشاه‌سال ۱۳۲۷قمری.

ناظمی،فخری : دوبیتی‌های آملی وبابلی ، جهان نو ۲ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۲۲۹)

نامه‌ای به میرزائی ،میرزا ابراهیم‌به‌استرآباد ، شمارهٔ ۱۹۳ ، از منشآت،فیلم شمارهٔ ۲۲۲۴ کتابخانهٔ مرکزی‌دانشگاه تهران ، مجلس ش ۲۳۲۲۵(۲۵۰۶) فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۲۳)

نامهٔ جعفرقلی‌خان بیگلربیگی استرآباد ، ازاشرف مصحوب‌یوسف آقا(فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۳۱)

نامه‌های سیاسی زمان قاجار ، خطاب به الکساندرشودزکو ، فیلم شماره ۲۱۸۳ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران ، پاریس ش ۶۸۶ و ۶۸۷ ، بلوشه۱۱۳۵ و و۹۹۵ (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص۲۶۳)

نجیبی رویانی، علی‌بن‌جمال‌الدین‌بن علی‌بن محمود : تاریخ طبرستان (؟) که برای کارکیا میرزا علی پسرسلطان محمد کیا قبل از سال ۸۸۱ نوشته است، زیرا سید ظهیرالدین از این شخص درسال ۸۸۱ بالفظ مرحوم یاد می کند (کشف‌الظنون ص ۲۹۷)

نذیر، احمد : فزونی استرابادی ، اورینتل ، ج ۳۵: ۱ ـ۴۴ [اردو] (فهرست

مقالات فارسی ج ۱ ش ۵۴۵۵)

نظری، بزرگ : مازندرانیهامعتقدندکه...،کتاب‌هفته‌ش۱۸:۱۶۴(فهرست‌مقالات فارسی ج ۲ ش ۱۸۶۲)

نفیسی، سعید : آثار تاریخی چهارپادشاه درلاهیجان ، تعلیم و تربیت ۳ :۲۶۶ـ ۲۸۳ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۲۴۳۶)

ـ : اسامی ماهیها [به‌گیلکی] ، فروغ ۱: ۱۳۲ـ۱۳۴(فهرست مقالات فارسی‌ج ۱ ش ۴۲۰۸)

ـ : بقعهٔ سلیمان داراب درمغرب رشت. فرهنگ ۳:۳۵۹ـ۳۶۶(فهرست‌مقالات فارسی ج ۱ ش ۲۴۳۷)

ـ : صنعت تخم نوغان در ایران، تهران ، سربی .

ـ : لامعی گرگانی. آینده ۱ : ۳۶۷ـ۳۷۳ و۴۴۱ـ۴۴۳ (فهرست مقالات فارسی ج۱ ش ۴۹۰۵)

ـ : مخلدی گرگانی، مجلهٔ‌دانشکدهٔ‌ادبیات‌ج۴ش ۱ : ۱۸ـ۲۲(فهرست‌مقالات فارسی ج ۱ش ۴۹۰۶)

نوائی، عبدالحسین : انقلاب گیلان چگونه آغاز شد، یادگارج ۴ ش ۳:۴۱ـ ۵۵ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ش ۲۹۹۶)

نوشتهٔ‌خان‌احمد‌گیلانی درحاشیهٔ‌حکم معافی‌طبیب‌باشی ، شمارهٔ ۵۳ ازمنشآت، فیلم ش ۲۲۲۹ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران، مجلس ش۱۲۹۰۱ بـه نام مجموعهٔ‌مکاتیب مختلفه (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص۲۳۳)

نهایة‌الانساب که‌به‌نام سید میرزا مرشدالدین شاه عبدالله ، شاهزادهٔ مازندران نوشته‌شده است. فیلم شماره ۹۲۹ کتابخانهٔ‌مرکزی دانشگاه تهران ،آستان قدس ش ۲ رجال و انساب، به نام انساب درفهرست ۲: ۳۵۲ معرفی‌شده‌است (فهرست فیلم نسخه های خطی ص۲۷۰)

نهرهای اطراف رشت ـ دهات رشت ـ نهرهای گیلان ، کتابخانهٔ بیوتات سلطنتی جلدششم مجموعه‌ها ش ۷۳۰ ، از ورق ۶۶۶ تاورق ۶۷۴ که ذیل

www.tabarestan.info تبرستان

فزوین جای داده شده است .

نیر نوری، حمید : اعتماد الدوله وداوری تاریخ ، مهر۸: ۴۶۹ـ۴۷۴ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۳۳۸۹)

نیک‌پو ، قاسم: ترانهٔشهسواری ، موسیقی‌ج ۳ ش ۷/۶: ۱۱ـ۱۲(فهرست‌مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۲۰۹)

نیک‌سیر،منوچهر : درنگ‌مرنگ (بازیهای محلی از گرگان) ، کتاب‌هفته ش ۳۱: ۲۰۴ـ ۲۰۵ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۱۹۹۵)

وحیدقزوینی ، محمد طاهر : عباسنامه ، شرح زندگانی بیست ودو سالهٔ شاه عباس دوم (۱۰۵۳ـ۱۰۷۳ قمری) به تصحیح ابراهیم دهگان ، اراك.

وقف‌نامهٔ سیف‌الدین مظفر بتکچی مورخ ربیع‌الاول‌سال۹۱۹ وهفتم ربیع‌الاول سال ۹۲۰ قمری ،دوطغراست ومربوط به روستاهای استرآباد است ، نشریهٔ دانشگاه ۴ :۴۹۱، فیلم شماره ۲۴۱۱ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران،اصل به شکل طومار(فهرست فیلم‌نسخه‌های خطی ص ۲۷۱)

وقف‌نامهٔ قهارقلی‌خان دربار فروش (درخاتمهٔ کتاب حاشیهٔ بر فوائدالاصول از شیخ محمد حسن‌بن صفرعلی بارفروشی ، تهران ۱۳۳۴ قمری)

وقف‌نامه‌های گرگان ، شامل سه‌وقف‌نامه (استرآباد نامه ص۲۶۵ـ۲۹۰)

هادیان ،حسن : دوبیتی های دیلمان ، پیام نوین ج ۲ ش ۹: ۶۱ـ۶۲(فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۳۲۶۶)

ـ : چنددوبیتی از دیلمان باترجمهٔ فارسی ، پیام نوین ج ۲ش ۴ : ۴۵ ـ ۴۶ (فهرست مقالات فارسی‌ج ۱ش۴۲۱۰)

ـ : سعیدای گیلانی ، مجموعهٔ مقالات ص۲۴۲ـ۲۵۱(فهرست مقالات فارسی‌ج ۱ش ۵۴۵۹)

هجیم آملی : قطعهٔ مطایبه ، ارمغان ،۱۶:۱۳۴(فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۲۳۰)

هدایت نوری،رضاقلی‌خان‌بن‌محمد : سفارت‌نامهٔ خوارزم ، متن‌سفرنامه درج۲

مرآت البلدان ناصری است این متن را مستر‌ج . شفر با ترجمهٔ فرانسه‌در سال:۱۸۵۵/۹ م . طبع ونشرکرد .

هلالی‌جغتائی‌استرآبادی،بدرالدین (مقتول ۹۳۶قمری):دیوان،لاهور۱۳۳۳ قمری ، تهران ۱۳۱۵قمری.

یاقوت ، شهاب‌الدین ابوعبدالله بن عبدالله حموی :معجم‌البلدان ،تاریخ تالیف ۶۲۳ قمری ، ذیل نامهای جغرافیائی حاشیهٔ دریای خزر مطالب مفصلی دارد.

یزدان ، لطیف ، اکبر:پذیرائی از مادر شوهر (درفولکلر گیلان) ، پیام نوین ج۴ش ۱۰: ۵۶ـ۵۷ (فهرست مقالات فارسی‌ج۲ ش ۳۲۶۷)

ـ : ترانه‌های ماهیگیران دریای مازندران پیام نوین، ج ۴ ش ۶:۶۰(فهرست مقالات فارسی ج ۲ ش ۳۲۸۱)

یزدادی، ابوالحسن‌علی‌بن‌محمد: عقد سحرو قلائددر (یاتاریخ گاوباره‌ازملوك طبرستان)، ابن اسفندیار این کتاب را دردارالکتب مدرسهٔ شهنشاه غازی رستم‌بن علی بن شهریاردرری دیده است (تاریخ طبرستان ابن اسفندیارص ۴ وص ۵ ، استوری ج۱ : ۳۶۰)

پایان

این فهرست ناقصی است از نامهای کتب فارسی وعربی ورسایل ومقالات که‌دربارهٔ حاشیهٔ دریای‌خزر نوشته شده است . درمقدمهٔ مجلد دوم که‌شامل آثار وبناهای‌تاریخی بیه‌پس گیلان‌است ، این فهرست‌را تمام خواهیم کردوفهرستی از نامهای کتب ورسایل ومقالاتی که به زبانهای خارجی نوشته شده است،بدان خواهیم افزود .

www.tabarestan.info تبرستان

برای گرد آوری فهرست مقالات و مکتوبات وپاره‌ای ازکتب، ازکتابهای زیر استفاده شد:

افشار ،ایرج : فهرست مقالات فارسی ، ج۱ ، تهران ،۱۳۴۸شمسی.

ج۲ ، انتشارات دانشگاه تهران ش ۶۹۷/۲ ، تهران۱۳۴۰شمسی .

دانش‌پژوه ، محمدتقی : فهرست فیلم نسخه‌های خطی،

مشار، خانبابا: فهرست کتابهای چاپی فارسی ، ج ۱ ، بنگاه ترجمه‌ونشر کتاب، تهران ۱۳۳۷شمسی.

مراجع ومآخذ کتاب

۱ ـ احسن التقاسیم‌فی‌معرفة الاقالیم‌تالیف شمس الدین ابوعبدالله‌محمدبن‌احمد ابوبکر مقدسی معروف به بشاری ، لیدن ، ۱۹۰۶م.

۲ ـ اسامی دهات کشور ، ادارهٔ آمار و ثبت احوال : چاپ اول.

۳ـ ایستویك= Eastwick, E.B.: Journol of a Diplomate,. Three Years Residene in Persia, London 1864 .

۴ ـ تاریخ علما وشعرای گیلان تالیف ، شیخ حسن شمس گیلانی‌بن اعتماد ـ الواعظین تهران ۱۳۲۷ شمسی .

۵ ـ تاریخ گیلان‌خچکو = تاریخ گیلان‌تألیف شودز کو ، ترجمهٔ‌محمدعلی‌گیلك، رشت ۱۳۰۷ شمسی.

۶ ـ تاریخ گیلان‌ودیلمستان‌تألیف‌سیدظهیرالدین‌بن‌سیدنصیرالدین‌مرعشی،رشت مطبعهٔ عروة الوثقی سال ۱۳۳۰قمری . از صفحه دویست این‌کتاب تاآخر به همین کتاب تصحیح نگارنده ، انتشارات بنیاد فرهنگ شمارهٔ ۳۶ ، دی ماه ۱۳۴۷ ، نگاه کنید.

۷ ـ تاریخ گیلان‌تالیف ملاعبدالفتاح‌فومنی، به اهتمام‌برنهارددارن، پطرزبورگ ۱۲۷۴قمری .

۸ ـ تقویم‌البلدان تالیف عمادالدین اسماعیل بن‌محمدبن‌عمرمعروف به ابوالفدا متوفی ۷۳۲ ، پاریس ۱۸۴۰.

۹ ـ حاشیهٔ دریای خزرملگونوف= Melgunof, G : Die Sudliche ufer des Kaspichen Meeres ofer die Nordprovinzen Persien, Leipzig 1868.

۱۰ حدودالعالم‌من‌المشرق الی‌المغرب (مؤلف در۳۷۲قمری) به تصحیح‌نگارنده

www.tabarestan.info تبرستان

چاپ دانشگاه تهران .
۱۱ـ روضة الصفای ناصری تألیف رضا قلی خان هدایت، تهران ۱۲۷۰ قمری.
۱۲ـ زندگانی شاه عباس اول تألیف نصرالله فلسفی ، تهران ،۱۳۳۴ شمسی.
۱۳ـ سفرنامهٔ از خراسان تا کشور بختیاری ، ترجمهٔ علی محمد فره‌وشی (مترجم همایون) ابن‌سینا، تهران.
۱۴ـ سفر نامهٔ بل = Bell, J. : Travels from St. Petersburg to diverse parts of Asia; Glasco, 1863, vol I .
۱۵ـ سفرنامهٔ فریزر = Fraser , J - B . Travels and adventures into the Persian Provinces on The southern banks of the Caspian Sea, London 1826 .
۱۶ـ سفرنامهٔ مازندران و استراباد رابینو = Robino , H. I . : Mazandaran and Atarabad; London, 1928.
۱۷ـ شهریاران گمنام تألیف احمد کسروی ، چاپ دوم.
۱۸ـ شیخ زاهد گیلانی تألیف محمدعلی گیلك ، چاپ رشت.
۱۹ـ طرائق الحقایق تألیف محمدمعصوم شیرازی معروف به معصوم علیشاه (نایب‌الصدر) به تصحیح محمدجعفر محجوب ، تهران ، ۱۳۴۵ شمسی.
۲۰ـ عجایب الاقالیم = کتاب عجایب الاقالیم السبعه الی نهایة العماره تألیف سهراب چاپ مژیك، ۱۹۲۹ م.
۲۱ـ فرهنگ جغرافیائی ایران، استان یکم، از انتشارات دائرهٔ جغرافیائی ستاد ارتش .
۲۲ـ کتاب مستطاب شرح جنگهای امامزاده حضرت سیدجلال‌الدین اشرف برادر حضرت رضا علیه‌السلام وشهادت آن بزرگوار ، چاپ اسلامی ،رشت.
۲۳ـ گیلان رابینو = Rabino H . L . Les Provinces Caspienes de la Perse Paris. 1917.
۲۴ـ لسترانج = Le Strange : The Lands of the Eastern Caliphates cambridge, 1905.

۲۵ـ مجلهٔ فروغ، مؤسس ابراهیم فخرائی سال اول، رشت .
۲۶ـ مجلهٔ فرهنگ، مؤسس جمعیت فرهنگ رشت، سال سوم،رشت .
۲۷ـ مجلهٔ موسیقی، از انتشارات ادارهٔ موسیقی کشور ، سال‌سوم، تهران .
۲۸ ـ مرآت‌البلدان تالیف میرزا حسن خان اعتماد السلطنه ، تهران ، ۱۲۹۷ قمری .
۲۹ـ مسالك‌الممالك تألیف ابواسحاق ابراهیم بی‌محمدفارسی اصطخری ، لیدن، ۱۹۲۷ م.
۳۰ـ نخبة‌الدهر فی عجایب البر والبحر تألیف شمس الدین ابوعبدالله محمدبن ابوطالب انصاری دمشقی متوفی ۷۲۸،لیپزیك،۱۹۲۳م.
۳۱ـ نزهة القلوب تألیف حمدالله مستوفی قزوینی، به سعی واهتمام لسترنج ، لیدن ،۱۹۲۳م.
۳۲ـ یادداشتهای تایپ شدهٔ «ابت Abbott » متعلق به آقای چنگیز شیخلی .
۳۳ ـ یادداشتهای تایپ شده « مکنزی Mackesnzie » متعلق به آقای چنگیز شیخلی .

www.tabarestan.info تبرستان

مختصری از جغرافیای تاریخی و انسانی

گیلان

گیلان بخشی ازسرزمین ایران است که‌میان‌سی‌وشش‌درجه وبیست‌وهشت دقیقه تا سی وهشت درجه و یازده دقیقه عرض شمالی و چهل وهشت درجه و چهل‌وچهاردقیقه تاپنجاه درجه و سی و دودقیقه طول شرقی قرار گرفته است .

خاك گیلان ازطرف شمال به‌دریای خزر وبخش کوچك نمین، از مشرق به‌مازندران، ازجنوب به‌قزوین‌وزنجان‌وآذربایجان وازمغرب‌نیز به‌آذربایجان محدود می‌شود. درازای این‌خاك‌از شمال غربی به‌جنوب شرقی دویست‌وبیست وپنج کیلومتر وپهنای‌آن میان بیست وپنج تاصدوپنج کیلومتر است.

رودخانهٔ سفیدرود (۱)خاك گیلان‌را به دو بخش جداگانه تقسیم کرده است : بخشی‌که امروز مرکز آن شهر رشت است به نام گیلان بیه‌پس‌یا گیلان روپس یا پساگیلان یا به‌قول مؤلف حدودالعالم «آن‌سوی رودیان» و بخشی که‌مرکز آن لاهیجان بوده است، به نام‌گیلان بیه پیش یا گیلان‌روپیش، یا به قول‌مؤلف حدود العالم« این سوی‌رودیان »(۲) خوانده می‌شده است.

هنگامی که‌مقدسی‌درقرن‌چهارم کتاب خودرا می‌نوشت ، سلاطین‌آل‌بویه فرمانروائی داشتند . دراین وقت تمام گیلان ، حتی قسمتهای کوهستانی شرقی

---

(۱) اسپیذ روذ = نهرالدیلم . از جیلان و دیلم می‌گذرد ، در بحر دیلم به دریا می‌ریزد (عجایب الاقالیم سهراب ص ۱۴۸) (۲) یا «از آن سوی رودی» و« از این سوی رودی» (حدود العالم ص ۳۲) در تاریخ گیلان ودیلمستان این نامها بدین شکل آمده‌است: پساگیلان ص ۸۶ و۱۰۱ وبی پس ص۶۲ بی‌پیش ص۵۷ رو پیش ص۴۳روه پیش ص۸۳ روه پیش گیلان ص ۳۲ و۳۵ .

www.tabarestan.info
تبرستان

آن وولایات حاشیهٔ دریای خزر ، یعنی طبرستان وجرجان و خـاك قومس نیز جزء دیلمان به‌شمار می‌آمد . این تقسیمات ، زیاد پایدار نماند . پس ازچندی کلمهٔ دیلمان به‌قسمت کوهستانی شرقی گیلان فعلی ، اطلاق شد وقسمت هموار کنار دریا را « جیلان » خواندند . در ادوار بعد ، گاهی کلـمهٔ دیلمان شامل هردو ناحیه و زمانـی کلمهٔ گیـلان به منطقهٔ کـوهستان و دشت اطلاق می شد . (۱)

اصطخری در سال ۳٤۰ هجری‌دربارهٔ سرزمین دیلم چنین نگاشته است :

ناحیهٔ دیلم ومنضمات‌آن، از طرف جنوب به‌قزوین وطـارم وقسمتی از آذربایجان وقسمتی ازری‌محدود می‌شود. درطرف‌شمال آن بحرخزرافتاده‌است واز سمت‌مغرب به‌قسمتی از آذربایجان وشهرهای ارّان می‌رسد . بدین ناحیه کوههـای روبنج (= رویان) وپادوسبان وکوههای قارن و جرجان را نیز افزوده‌ایم .دیلم به‌دوقسمت سهل وجبل‌تقسیم می‌شود. طایفهٔ گیل درقسمت سهل وزمین‌های هموارکنار دریا هستندوسرزمین ایشان درپای کوههای دیلم است. قسمت جبل‌در دست طایفهٔ دیلم است و کوههای بلند دارد. محلی که پادشاهان ایشان درآنجاست « رودبار » خوانند وفعلاً در دست سلاطین آل جستان (۲) است . پاره‌ای ازمردم ، دیلم‌را طایفه‌ای ازبنی ضبّه دانسته‌اند . سرزمین ایشان جنگلی وپراز درخت است.درقسمتی که گیلها نشسته‌اند وطرف‌دریای‌طبرستان است، درختان بیشتری‌دارد . دیهای اینجا پراکنده‌است وساکنان آنهامردمی کشاورزندوچهارپای‌ندارند . زبانشان‌غیرازعربی‌وفارسی‌است‌ودربعضی‌قسمتهای کوهستان ، چنانکه‌من‌شنیدم گروهی هستند که زبانشان‌غیراززبان گیل ودیلم است . طایفهٔ‌دیلم مرد می‌عجول و بی‌مبالات و کم موی و لاغراندامند . تا زمان حسن بن‌زید ،کافر بودند وپاره‌ای ازآنان درآن‌وقت مسلمان‌شدند. تا امروز ،

(۱) متن انگلیسی لسترانج ص ۱۷۳ . (۲) برای اطلاع بیشتر از آل‌جستان به شهریاران گمنام کسروی گفتار اول «جستانیان در دیلمستان» ص ۲۱ به بـعد در چاپ دوم نگاه کنید .

درکوهستان متصل به این ناحیه، کافران‌زندگی‌می کنند . (۱)

صاحب مسالك الابصار شرحی‌کافی دربارهٔ گیلان بیه پس نوشته است کـه مختصر آن‌را دراینجا می‌آوریم :

گیلان [بیه‌پس] چهار شهربزرگ دارد که درهرشهر وحومهٔ آن سلطانی حکمرواست . این‌چهارشهر،فومن وتولم وگسکر ورشت‌است.مردم‌اینجاحنبلی مذهب‌اند .باران دراینجا زیاد می‌بارد و رودهای متعدد دراینجا جاری‌است . درختان میوه زیاد دارد ومحصول این‌درختان‌را به‌مازندران می‌برند . شهرهای گیلان استحکاماتی ندارد، اما سلاطین آنها ، هریك قلعه‌ای‌دارند . بناهای آن بیشتر ازآجر است . چاههای آب دراینجا فراوان است و درعمق کمی به‌آب می‌رسد . غذای‌اصلی‌مردم برنج است . جونیز می‌کارند. گاو و گوسفند فراوان دارند وبه‌قیمت مناسب‌می‌فروشند.مساجد ومدارس وخانقاهها وزوایاوحمامهای خوب‌دارند . برسرحدمازندران‌استحکاماتی‌ساخته‌اند . دردریای قلزم‌جزایری دارند که‌درختان میوه درآنهامی‌روید . مردم درفکر به‌دست‌آوردن این‌جزایر هستند، زیرا ایشان‌را درمقابل دشمنان‌حفاظت می کند .سرزمین جیل سرزمین فراوانی و نعمت است . هر سلطانی سکه به‌نام خود می‌زند و تاکنون به‌نام پادشاهـان مغول سکه نزده‌اند . سکهٔ شهری ، درشهر دیگـر رواج ندارد . رعایـا آزادند وبردگی رواجی‌ندارد .

بارویدادهای زیر، دردوران صفویه گیلان تابع حکومت‌مرکزی‌شد .

روز پنجشنبه دوازدهم محرم سال ۹۷٤ قمری معصوم بیك وکیل شاه طهماسب به جانب گیلان آمد و خان احمد خان سلطان بیه‌پیش را دستگیر کـرد . (۲)

در سال هزار قمری ، شاه عباس ، فرهاد خان قرامانلو را برای گرفتن گیلان‌فرستاد (۳) وکم کم گیلان‌نیز نظیرمازندران تسلیم‌حکومت‌مرکزی‌شد .

(۱)مسالك‌الممالك ص۲۰٤ و۲۰۵ (۲) تاریخ گیلان عبدالفتاح ص ۳۰ .
(۳) همین کتاب ص ۹۸ .

www.tabarestan.info تبرستان

درجمادی‌الاولی سال ۱۰۲۲ قمری شاه عباس به گیلان آمد ودررانکوه به شکار رفت . (۱)

لرد کرزن (Curzon) شرح مفصلی دربارهٔ گیلان نوشته است. مانکات اصلی آن را در اینجا یاد می کنیم :

گیلان و مازندران سرزمینی است که از حاشیهٔ دریای خزر (۲۵ متر پائین تر از سطح اوقیانوس آزاد) تاقلل رشتهٔ البرز (۳۵۰۰-۴۰۰۰ متر) کشیده شده‌است . این خاك وسیع آب وهوایش مختلف‌است ونمی‌توان آن راطبقه‌بندی کرد . امامی‌توان به‌چهارقسمت مشخص،به شرح زیر تقسیم نمود :

۱- حاشیهٔ دریای خزر باتوده های شن به‌ارتفاع هشت تاده متر وپهنای دویست تاچهارصد متر بابادهای شمالی و شمال غربی که رطوبت رابه‌لبهٔ جنوبی دریا می‌رساند .

۲- اراضی‌پشت این‌تپه های شن که‌رودخانه هائی که از کوههاسرچشمه می گیرند بدین جا می‌رسند وچون راهی به دریا ندارند پس می‌زنند وباطلاق هائی به‌وجود می‌آورند . مـــرداب انـــزلـــی در غرب وخلیج استراباد درشرق ومیان اینها مردابهای لنگرود ومشهد سر (= بابلسر) رامی‌توان جزء این باطلاقها دانست .

۳- حاشیهٔ پشت این مردابها که منطقه جنگلی است و انـواع درختانی که به رطوبت زیاد احتیاج دارند دراینجا می‌رویند . آب وهوای این حاشیه خوب نیست ومردم بومی گرفتار امراض گوناگون‌اند . شهرهای مهم ودهکده های پرجمعیت دراین قسمت است .

٤- دامنه های البرز که لطافت هوا و زیبائی آن نظیر ندارد .

کرزن پس‌ازاین شرحی دربارهٔ درختان حاشیهٔ دریای خزرمی‌دهد وپس ازآن جانداران وحشی را می‌شمارد . (۲)

(۱) تاریخ گیلان عبدالفتاح ص ۱۷۱ . (۲) گیلان رابینو ص ۲۱ و ۲۲ .

جمعیت گیلان را می‌توان به دو قسمت مشخص تقسیم کـرد : ۱- مردم ساکن زمینهای هموار کـه به برنج‌کاری و پرورش نوغان یا چهار پایان اهلی مشغول اند و در یك محل ساکن‌اند و ییلاق وقشلاق ندارند . ۲- کسانی کـه زمستان را در این زمینهای هموار هستند و تابستان را به کوهستان می‌روند . این گونه مردم درکوهستان نقاط مشخص ومعینی برای ییلاق خود دارند .

گیلان یکی‌از سرزمینهای‌آباد و پرحاصل ایران‌است . انواع‌محصولات ودرختان میوه دراینجا بـه بهترین وضعی می‌روید وبارمی‌دهد . این سرزمین آباد از قدیم مسکون بوده و ساکنان قدیمی‌آن گیلها هستند (۱) که‌خونشان با خـون عرب و مغول و ترك و پارسی مخلوط شده است . طاعون سال ۱۲٤٦ هجری (= ۱۸۳۰ - ۱۸۳۱ میلادی) بسیاری ازساکنان اینجاراازمیان‌برداشت وسپس از بخشهای مجاور مانند آذربایجان و مازندران وعراق عجم وماورای قفقاز گروهی را بدین‌جا کوچانده‌اند ، از اینرو زبان وخون ایشان پس‌ازاین تاریخ بسیار آمیختگی پیدا کرده است .

گیلکهائی که درزمینهای هموارساحلی‌زندگی‌می کنند، سفید پوست‌اند وقدرت جسمی زیادی ندارند . فریزر (Fraser) ظاهر ایشان را همچون ظاهر بیماران می‌داند . مورخین دوران صفویه متوجه استعدادکم و کند فهمی‌ایشان شده‌اند ومی‌نویسند که سرکشی و بی‌انتظامی را دوست دارند . درسال ۱۰۳۸ هجری شاه صفی ایشان را خلع سلاح کرد و فقط اجازه داد که داسی با خود حمل کنند . (۲)

گالشها ، گله داران صفحات گیلان هستند . زمستان را در تپه های پای کوه می گذرانند وتابستان رابه ارتفاعات می‌روند . محلهای ییلاقی‌ایشان معین و مشخص است . طوایف و تیره هـای مختلف ایشان در نقاط مختلف گیلان زندگی می کنند .

(۱) درکتب جغرافیائی یونانی Gelae . (۲) گیلان رابینو ص ۲۷ .

www.tabarestan.info تبرستان

تالشها در شمال غربی گیلان در پنج بخش جداگانه زندگی می کنند. بخشهای تالش نشین ایران ازقرار زیراست: کرگان رود، اسالم، تالش دولاب شاندرمن و ماسال. اینان نیز مانند گالشها در حرکت هستند. زمستانها را در پای کوه، در گیلان و تابستانها را در ارتفاعات دامنهٔ البرز می گذرانند.

گروهی اصل ایشان را ترك دانسته و می گویند یکی از پسران امیر چوپان- تالش نام- که سرکردهٔ سربازان چنگیزخان بود ایشانرا بدین جا آورده است.

کردان رشوند در کناره‌های شاهرود و کنارهٔ راست سفیدرود زندگی می کنند. نخست‌هشتصداجاق (= خانوار) بوده‌اند که شاه عباس اول ایشانرا از ارزروم وشهر زور بدین جاآورده است.

طایفه ای چند از ترکان در عمار لو و رحمت آباد و رودبار زندگی می کنند. (۱)

خلخالیها به‌دنبال‌کار، زمستان‌را به‌گیلان روی می‌آورند. کارهای سخت ومشکل گیلان‌را اینان‌انجام می‌دهند.

کولیها نیز دراین سرزمین در زیر چادرهای محقر خود زندگی را می گذرانند. زنانشان فالگیرند ومردان آهنگری می کنند.

یهودیان از قدیم درگیلان راه یافته‌اند. میر ظهیرالدین از یهودیان دهکدهٔ چاکان اشکور درسال ۸۴۵ هجری یاد می کند. (۲) ترزل (Trézel) در سال ۱۲۲۴ هجری (= ۱۸۰۹ میلادی) جمعیت یهودیان رشت را پنجاه خانوار می‌نویسد.

درسیاهکل دیلمان درزمان رابینو(۱۳۳۱هجری) پانزده تا بیست خانوار

(۱) گیلان‌رابینو ص ۳۰ و ۳۱. (۲) سه نفر یهودی از یهودیان قریهٔ چاکان ازناحیه جیر کشایه اشکور بگرفت. گیلان و دیلمستان ص ۲۰۵.

یهودی بادادوستد مختصری زندگی‌می کرده‌اند.

رابینومی‌نویسد: ارامنهٔ‌رشت به‌چهل خانوار می‌رسند. چندخانواری نیز در بندرانزلی هستند. اینان بازماندگان ارامنه‌ای هستند که شاه‌عباس به صفحات جنوبی دریای‌خزرآورده است.

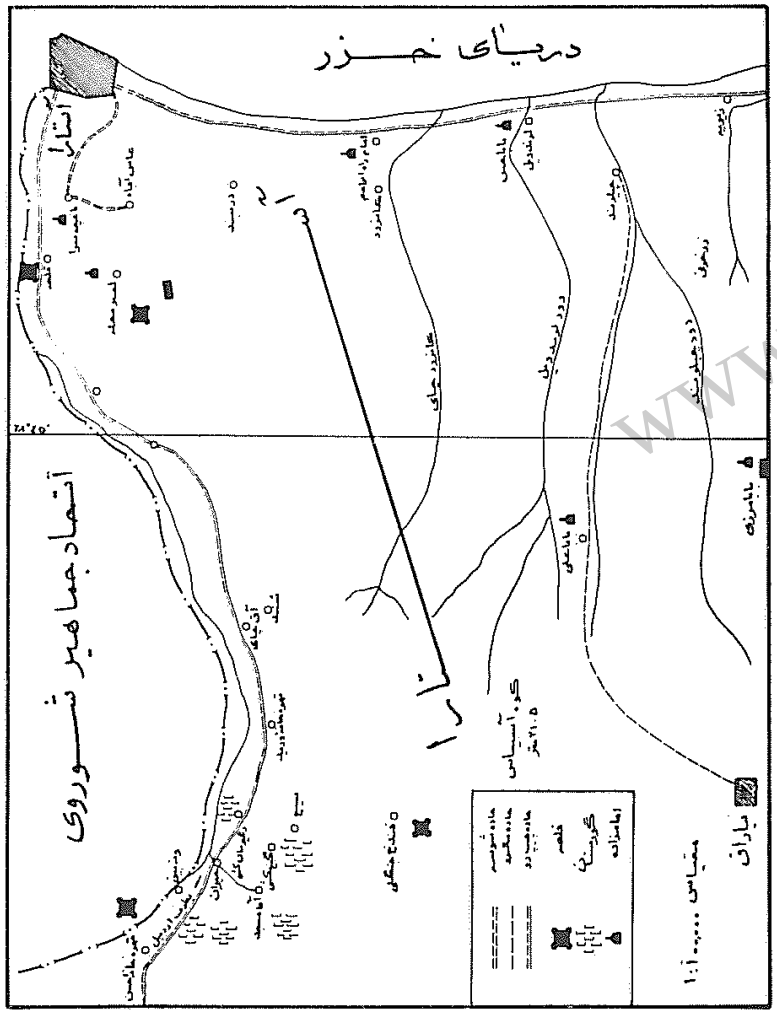

نقشهٔ شمارهٔ یك - آثار وبناهای تاریخی بخش آستارا.

www.tabarestan.info
تبرستان

بخش یکم

۱ـ جغرافیای تاریخی آستارا

درمتون جغرافیائی قدیم ازشهر آستارا ودیهای مهم اطراف آن یادی به‌میان نیامده است . گویا این شهر که پاره‌ای از مردم گمان می کنند تازه آباد است ، درآن روزها اهمیتی نداشته است . تا آنجا که نگارنده خبردارد، میرظهیرالدین مرعشی قدیمترین تاریخ نویسی است که از این شهر در کتاب خود یاد کرده است . او سه‌بار ، این محل‌را به‌نام «آستارا» (۱) ویك‌باربه‌اسم «استاره»(۲)خوانده است.

میرخواند نیز پس از میرظهیرالدین از آستارا یادکرده است . او می‌نویسد که در جمادی‌الثانیه سال ۱۰۰۲ که شاه‌عباس از راه خرزویل‌ومنجیل به کهدم وپس از آن به لاهیجان رفت ، علی‌خان حاکم بیه‌پس وامیره مظفر برادر امیره سیاوش در گسکر ، اظهار بندگی واطاعت نکردند . شاه‌عباس ، فرهادخان روملورا که سردار سواران والپیان بیك قاجار را که سرهنگ پیادگان آتشبار بود ، به دفع ایشان بفرستاد و به ذوالفقارخان قرامانلو امر کرد که ازراه طالش‌وآستارا ، باسپاه‌آذربایجان برسر گسکروامیره مظفر آید . (۳)

عبدالفتاح فومنی نیز از این‌شهر ذکری به میان آورده است ومی‌نویسد که شاه عباس به بهزاد بیك دستور داد ، از ابتدای آستارا تا سرحد و سامان مازندران درترتیب شوارع وتعمیر پلها دقیقه‌ای فروگذار ننماید . بهزادبیك

(۱) گیلان و دیلمستان صفحات ۲۸۳ و ۲۹۲ و ۲۹۶ . (۲) همین کتاب ص ۲۲۷ .
(۳) روضة الصفا ج ۸ ص ۱۷۱ .

راهها وپلهارا ازآستارا تا اسپچین (۱)مرتب ومعمور کرد . (۲)

یکی دوتن از جهانگردان ، این‌محل را دیده وآنرا وصف کرده‌اند . شاید توصیفی که «ابت» (Abbott) ازاین شهر کرده است ، رساتر از توصیف دیگران‌باشد . او نام قدیمی این شهر را«دهنه کنار» می‌داند ودربارهٔ آن می‌نویسد :

دهکدهٔ دهنه کنار (= آستارا) درمصب رودخانهٔ آستاراست . در سال ۱۲۵۹ قمری (= ۱۸۴۳ میلادی) که ابت از این محل عبور می کرد ، پنجاه تا شصت خانوار جمعیت داشت و دکانهائی داشت که اجناس آنها به خارج از ایران حمل‌می‌شد .

در طرف دیگررودخانهٔ آستارا ، سیصد تا چهار صد خانوار پراکنده است که محل ایشان به نام « گیل کران » مشهور است . اما از خاك ایران، چیزی ازاین‌خانه‌ها دیده‌نمی‌شود . در اینجا پنجاه تن قزاق‌روسی به‌مرزداری مشغولند . دیگر از روسیان در اینجا نشانی نیست . رئیس گمرك آنجا به اجناسی که وارد خاك روسیه می‌شود ، مهری می زند و آنها را به لنکران (= لنگر کنان) می‌فرستد تا به‌کار گمرك آنها رسیدگی شود . قرنطینهٔ‌روسها نیز درلنکران است . دهانهٔ رودخانهٔ آستارا ، پنجاه تا شصت یارد است که فعلاً آب درآن جاری است ، اما بستر اصلی این‌رودخانه بیشتر از این‌مقدار است . آستارا بندرگاهی ندارد و کشتیها ، بارهای خود را تحویل قایقها می‌دهند و به‌ساحل می‌آورند . حدود ناحیهٔ آستارا ، به‌ساحل شمالی رودخانه نیز کشیده می‌شده است . وحد جنوبی آن درخاك ایران به‌رودخانهٔ‌چیلوند می‌رسد . ظاهراً این ناحیه کم جمعیت است . در کوهستان جمعیت ثابتی‌نیست و در دشت و زمینهای هموار غیر از دهکدهٔ دهنه کنار ، چهار دهکدهٔ دیگر نیز وجود دارد (۳) .

(۱) در اصل : رسچین . (۲) تاریخ گیلان ص ۱۵۹ .
(۳) یادداشتهای ماشین‌شدهٔ ابت متعلق به آقای چنگیز شیخلی‌صفحات ۱۰و۱۲ .

www.tabarestan.info تبرستان

بخش طالش نشین ، بخش وسیعی است که اکنون میان روس و ایران تقسیم شده است . حد شمالی آن رودخانهٔ ارس ومحل اتصال ارس و کر است که این بخش را از سالیان که متعلق به‌شیروان است ، جدامی کند و از جنوب به دماغهٔ شنی که بندرانزلی درآنست می‌رسد . حدشرقی آن سواحل دریا و حدغربی آن قلل کوهپاست و گاهی دهکده‌هائی درآن سوی کوه نیز طالش نشین است .

طالش آستارادرزمان ابت به‌بخشهای کوچکتر زیر تقسیم می شده‌است .

۱ ـ خومبلی . ۲ ـ زوو ند . ۳ ـ دریج . ٤ ـ الوف (= لنکران) این بخشها فعلاً در خاك روسیه است .

اوجارود ومغان وآستارا میان روس و ایران تقسیم شده استو ولکچ (= پلکچ)متعلق به ایران‌است ـ بخش طالش نشین کرگان رود درآن وقت در دست‌بالاخان‌واسالم در دست مصطفی‌خان ، طالش دولاب دردست علی‌قلی خان ، شاندرمن در دست نصرالله‌خان وماسال‌دردست محمدخان بوده‌است .

اراضی‌مغان‌ایران سکنه‌ای‌ندارد ، طوایفی درزمستان فقط‌درآنجاساکن هستند . طالش کرگان رود و اسالم شامل هجده بخش کوچکتر است . دیها و قصبات آن در حدود چهار هزار خانوار جمعیت دارد . اینان در تابستان به کوههای زیبا وخوش منظر ییلاقی خود می‌روند و چندنفری برای‌رسیدگی به شالی‌زارها ، در محل می‌مانند . جمعیت طالش گسکر معلوم‌نیست ولی دیهای آن آبادتر است واثر خوبی از بخش‌طالش در ذهن‌مسافرمی گذارد.(۱)

۲ ـ آثار وبناهای تاریخی آستارا

ترتیب و تنظیم منطقی ثبت آثار وبناهای‌تاریخی ناحیهٔ آستارا که‌قسمت اعظم‌آن کوهستانی و کنار رودخانه است ، ایجاب می کرد که ابتدا از آبریز سمت راست این‌رودخانه که جزء خاك‌ماست شروع کنیم و ازگردنهٔ‌حیران در

(۱) یادداشتهای‌ماشین شدهٔ ابت متعلق به‌آقای‌چنگیزشیخلی صفحات ۱۳ و ۱٤ .

امتداد آب پائین‌آئیم ویکایك دره‌های‌فرعی را مورد مطالعه‌وبررسی‌قراردهیم . کارنگارنده‌نیز چنین بود .امادرضمن‌جستجوی این‌آثار ، به‌مزار پیری‌برخورد که پس از ششصد و پنجاه سال قمری هنوز مورد احترام و تعظیم ساکنان دهکده‌های اطراف است و مسلماً سالهای چندی، پندو موعظهٔ او کج اندیشان را به‌راه راست‌آورده وزهدوپاکی اوسرمشق عده‌ای دراین‌صفحات بوده‌است. ازاینرو یاد مزار اورا دراین کتاب مقدم برسایرآثار قدیمی کردیم ونام اورا سرلوحهٔ این کتاب قرار دادیم تاشاید روح‌پرفتوح‌او،این کمترین‌رایار و یاور باشد وهمتی بدرقهٔ راه این‌بنده کند.

همتم بدرقهٔ راه کن‌ای طایر قدس که‌درازاست ره‌مقصدومن‌نوسفرم

بقعهٔ شیخ تاج‌الدین محمود خیوی (۱) در لمیر محلهٔ (۲)آستارا

کناریکی از شعب طرف راست رودخانهٔ آستارا ، پوزه کوهی است که مسلط براراضی شالی‌زار اطراف است . درمیان جنگلی ازدرختان کیش‌قدیمی که دوازده اصله‌آنها بسیار کهن است وزیرسایهٔ سه‌درخت‌آزادقطور کهنسال، بنائی‌مکعب‌شکل ازسنگ‌وآجر است . قسمت‌پائین چهار دیوار بنا ، سنگ تراشیده و ارتفاع آن در دیوارهای جنوبی‌وغربی وشمالی ۲۵۰ سانتیمتر و طرف‌شرقی۳۵۰ سانتیمتراست . مابقی‌ارتفاع دیوارها تا۵۸۰سانتیمتر که‌ارتفاع اصلی بنا غیراز گنبد است ، ازآجرچیده‌شده است . ابعادضلع‌شرقی وغربی از خارج ۵۲۰ سانتیمتر واضلاع شمالی و جنوبی ۵۱۰ سانتیمتراست . بام این‌بنا، گنبدی‌مدور آجری است‌که آبروی آن به دوناودان سنگی که در دو گوشهٔ اضلاع‌جنوبی‌وشمالی‌تعبیه شده است،منتهی می‌شود. (عکس‌شمارهٔ۱) درورودی شرقی و به‌عرض ۷۶سانتیمتر وارتفاع ۱۶۷سانتیمتر است . ازاین در وارداطاقی به‌ابعاد ۳۷۳ سانتیمتر می‌شود . درسه دیوار غربی وجنوبی وشمالی به‌ترتیب ،

(۱) خیاو ، نام سابق مشکین‌شهر امروزی است . (۲) لمیر باياء مختفی تلفظ می‌شود .

www.tabarestan.info تبرستان

پنجره هائی به‌ابعاد ۵۳ سانتیمتر × ۹۲ سانتیمتر و ۴۵ سانتیمتر × ۹۲ سانتیمتر و ۴۷ سانتیمتر × ۹۳ سانتیمتر ، باطاقی هلالی بنا شده است که هر سه پنجره آهنی مشبك است و از خارج توری دارد .

در این اطاق مربع شکل سه قبر با سه سنگ قبر است . قبر وسط که مزار شیخ محمود است ، سنگی به‌طول ۲۱۰ سانتیمتر و عرض ۶۹ سانتیمتر و ارتفاع آن از سطح بقعه ۳۵ سانتیمتر است . قبر شمالی سنگی به‌طول ۲۱۰ و عرض ۷۲ و ارتفاع ۲۸ سانتیمتر دارد. سنگی به‌شکل مکعب مستطیل ، عموداً بر بالای سر مدفون و سنگ دیگری به همان شکل پائین پای او نصب شده است . قبر سوم که طرف جنوبی قبر شیخ است، سنگی به طول ۲۱۰ و عرض ۶۶ و ارتفاع ۳۰ سانتیمتر دارد . مسلماً دو قبر طرفین قبر شیخ ، قبور نزدیکان یا جانشینان اوست . (عکس شمارهٔ ۲)

بر بالای سر شیخ محمود سنگی سیاه رنگ به عرض ۵۴ و ارتفاع ۹۵ سانتیمتر است که با خط خوش نسخ بر آن عباراتی نوشته شده است . بر پائین پای شیخ نیز سنگی عموداً نصب شده است . ارتفاع این سنگ ۷۳ و عرض پایهٔ آن ۴۰ و قطر دایرهٔ بالای آن ۳۸ سانتیمتر است .

بر بدنهٔ خارج سنگی که بر بالای سر شیخ محمود است، این عبارات خوانده می‌شود :

هذا مرقد الشیخ العالم العامل الفاضل الکامل الزاهد العابد تاج الملة والدین محمود بن الشیخ هدیة الخیوی طاب ثراهما توفی ضحوة الحادی و والعشر من جمادی [الثانیه] سنة اثنین وثلثین وسبعمایه . (عکس شمارهٔ ۳)

بر طرف دیگر سنگی که روی آن به‌طرف قبر شیخ است ، نقش و نگار زیبا و اطراف آن دو بیت شعر عربی از ابوالعتاهیه است . بدین قرار :

کفی خزناً بدفنك ثم انی نفضت تراب قبرك من یدیّا

وکانت فی حیوتك لی عظات وأنت الیوم او عظ منك حیّا(۱)

(عکس شمارهٔ ۴)

بر قسمت پائین قطر سنگ که رو به‌شمال قرار می گیرد ، این عبارات حك شده است .

عمل ید الاستاد شرف الدین عثمان بن جمال الشیرازی .

درحاشیهٔ پشت سنگ این عبارات است :

الساعی فی عمارة هذه ابنه والوالی فی عهده المجاهد [حق الجهاد ؟ شکسته است] قال حکیم أبلغ العظات النظر الی محلة الاموات . (۲)

درحیاط بقعه ، در زیر درختان کیش ، سنگهای قدیمی به‌اشکال مختلف دیده می‌شود که بیشتر نقشها و نوشته‌های آنها فرسوده شده و ازمیان رفته است . یکی دو سنگ شکستهٔ مرمر که یکی متعلق به‌محرابی قدیمی بوده است، جلو در ورودی بقعه است و بر دیگری نقوش تیر و کمان و نظایر آنها دیده می‌شود . سنگ آهکی دیگری که داخل آن خالی است به‌طول ۳۵ و عرض ۳۱ و ارتفاع آن با پایه ۵۵ سانتیمتر ، درحیاط بود که برچهار طرف آن نقش و نگار داشت و بر حاشیهٔ قسمت بالای آن ، باخط نسخ آیة الکرسی تا آخر حك شده بود .

سنگهای تراشیدهٔ متعدد که شاید روزی سنگ قبر مردی یا زنی می‌شده است در اطراف بقعه زیاد است . این بنا به‌نظر من، واسطة العقد و نگین انگشتری بناهای تاریخی گیلان است .

---

(۱) دوست ارجمند جناب آقای حکمت آل‌آقا ، این دو بیت را که در پاره‌ای جاها ریختگی داشت و غلط نقل کرده بودم تصحیح کردند و متذکر شدند که این ابیات از قصیده‌ایست که ابوالعتاهیه در رثاء دوستی علی‌نام گفته است .

(۲) آقای آل‌آقا فرمودند اصل این گفته چنین است :

«ابلغ العظات السیر فی الفلوات والنظر الی محلة الاموات» و از قس بن ساعدة الایادی است .

www.tabarestan.info تبرستان

قلعهٔ شیندان

این قلعه که‌امروز بیرون ازخاك‌ما است، قرون متمادی ، جزء خـاك ما بود و آنچه بر او گذشته است ، مستقیماً با تاریخ ما بستگی دارد . تاریخ بنای این قلعه که ازقلاع قدیمی ایران بوده‌است ، همچون دژبذ که در دست بابك خرم‌دین بود، به‌قبل ازدوران اسلامی می‌رسد. این قلعه‌از قدیمـی‌ترین بناهای تاریخی آستاراست واز بالای گردنهٔ حیـران (= گردنهٔ حاجـی امیر) ، در فاصلهٔ پـانصد متری ، با حصـار هائی از سنگ تـراشیده نمایان است .

ابت(Abbott) جهانگرد انگلیسی ازقلعه‌ای به‌نام«شنغان» بر کوهی‌طرف‌غرب دهکدهٔ آستارا یادمی کند . (۱) نامبرده ، سمت وجهت قلعه‌را نسبت به‌آبادی آستارا درست‌تعیین کرده، اما درنقل‌نام دژاشتباه کرده است . بی‌شك این‌قلعه، همان‌قلعهٔ مورد بحث ماست .

از سوانحی که دراین‌قلعه‌روی داده است، قیام‌امیرحمزه‌خان طالش ، در زمان‌شاه‌عباس ومأمورشدن ذوالفقارخان قرامانلو به‌دفع‌اوست . شرح‌این‌واقعه را عبدالفتاح فومنی‌چنین نوشته است :

چون مدتی‌بود که امیرحمزه خان‌طالش حاکم‌آستارا ، دم از مخالفت و عصیان زده ، در قلعه شیندان که در نهایت ، متـانت وحصـانت داشت، متحصن گشته‌بود . حسب الحکم مقررشد که ذوالفقارخـان حاکـم اردبیل ، به‌اتفاق عساکر،قلعهٔ‌مذکوره‌را قبل‌نمایند. ذوالفقارخان قرامانلو بالشکرآذربایجان مدت نه ماه قلعهٔ شیندان را قبل نموده ، در تسخیر قلعهٔ مذکوره و تصرف ولایت‌آستاراو لنگرکنان سعی‌موفور وجهد نامحصور می‌نمود . وجمعی کثیرو جمّی غفیر از عازیان عظام ودلیران خون‌آشام بزخم تیر سخت کمانان طالش ازپای درآمدند . والاخر طرفین از این گیرودار به تنگ‌آمده،امیرحمزه‌خان

(۱) یادداشتهای ماشین‌شدهٔ «ابت» متعلق به‌آقای چنگیز شیخلی ص ۱۱ .

عرضه داشت نوشته و مصحوب آدم اعتباری بنزد شاه عباس فـرستاد ، شفعاً برانگیخته عرض می کند که بنده سگ و بندهٔ‌آن‌آستان اقبال آشیانم وازبیم عداوت فرهادخان و ترس ازالهٔ ناموس وحفظ جان بـه این مکان ناپسند قیـام نموده‌ام . نواب شاهی حسین خان شاملورا که از مختصـان درگاه است ، روانهٔ این‌صوب نمایند ، تا من به‌امن و امان او اعتماد کرده و قلعه‌را به او سپرده ، بـه مأمنی که خواهم بروم . بندگـان شاهی متلمس او را به قبول مبذول گردانیده، فرمان‌داد که حسین‌خان‌شاملواز ولایت بیه‌پیش‌روانهٔ مملکت‌آستارا شده ، امیرحمزه‌خان طالش‌را با اهل‌وعیال ومتعلقان‌مرخص سازد کـه بهرجا که‌خواسته‌باشد برود. حسین‌خان درروز پنجشنبهٔ‌صفر سنهٔ۱۰۰۱ علی‌آبادفومن را وداع نموده ، از راه‌گسکر عازم آستارا گردید وبعداز وصول قلعهٔ شیندان وحصول استیمان ورفع استنجات امیرحمزه خان‌را با اهالی جرم وفرزندان از قلعهٔ‌شیندان بیرون‌آورده ، وبفرضهٔ خشکه دهنه، کشتیها حاضـرآورده، روانهٔ شیروان گردانید . وقلعهٔ شیندان با الکای آستارا ولنگرکنـان تسخیر شده ، به‌ضبط وربط ودارائی ذوالفقارخان مقرر گشت وحسین‌خان از آن راه معاودت نموده، سالماًغانماً به‌درگاه‌رسید . (۱)

امیر حمزه خان به دست محمد باقر و ملا فـاضل کـه اصل ایشان از ولایت خلخال بـود در صحـرای شماخی هنگـام شکار باز و بحری کشته شد . (۲)

قبرستان قدیمی ونه‌بین(۳)

برسر راه فرعی نمین کـه از نزدیکی دهکدهٔ حیران جـدا می‌شود ، نزدیك به ونه‌بین ، زیارتگاهی است که چند سنگ تراشیدهٔ نقش‌دار قدیمی در آنجا است .

(۱) عبدالفتاح ص ۱۰۸ و ۱۰۹ . (۲) عبدالفتاح ص ۱۸۹ و ۱۹۰ .
(۳) بفتح واو ونون .

www.tabarestan.info تبرستان

قبرستان قدیمی بالای دهکدهٔ حیران

در این قبرستان پنج سنگ تراشیده با علائم تیر و کمان وشمشیر زیر درخت گردوئی وجود دارد .

قبرستان قدیمی دهکدهٔ گنج کشی از آبادیهای نزدیك به حیران

در دامنهٔ کوهی که مقابل دهکدهٔ گنج کشی است ، قبرستانی قدیمی بوده است. سراسر این قبرستان فعلاً کشتزار است وسنگها از میان کشتها سر بیرون کرده‌اند . یازده سنگ در این قبرستان دیده شد . برهیچیك نوشته و تاریخی نبود . این سنگهای تراشیده ، پایه‌ای پهن‌وصاف‌دارند که تمام‌مساحت گوررا می‌پوشانده است . از چهار جهت قسمت بالای این پایه ، در حدود سی سانتیمتر تراشیده وقسمت‌وسط را به‌وجودآورده‌اند . قسمت سوم ، بالای‌قسمت وسط وآن نیز به‌همین ترتیب تراشیده شده است . شکل این سنگها ، وقتی به طول آنها نگاه کنیم شبیه پلکانی است . یکی از سنگهای این قبرستان که تراش ظریف‌تری داشت ، ابعادآن بدین ترتیب بود :

قسمت‌پهن‌پایه به‌طول ۱۷۷ وعرض ۵۶ وقطر ۱۸ سانتیمتر ، قسمت‌تراشیدهٔ‌روی‌پایه به‌ارتفاع ۴۳ وقسمت بالائین به ارتفاع ۱۸ سانتیمتر بود . (شکل شمارهٔ یك)

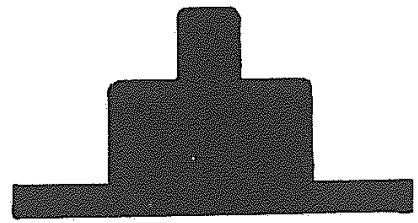

شکل شمارهٔ یك ـ مقطع‌عمودی یکی از سنگهای قبرستان دهکدهٔ گنج کشی

قبرستان قدیمی آقا مسجد

برای رسیدن به قبرستان آقامسجد ، از گنج کشی به‌گول[۱] واومید مرزی‌وخدر کشی [۲]می‌توان رفت ودر اینجا پس‌از گذشتن ازآب‌رودخانه و

(۱) بفتح کاف وکسر واو . (۲) بکسر خاء و دال و فتح کاف .

پیمودن‌سربالائی سمت‌راست رودخانه، به‌آقامسجد می‌رسیم. راه دیگراز گول به بش اولری [۱] و قبل از رسیدن به رودخانه به راه سابق بر می‌خورد . اراضی آقا مسجد جزء دهکدهٔ بش اولری و این دهکده جزء دیهای حیران است .

دراین قبرستان ، در محوطه ای که دور آن سنگ چین شده‌بود، هشت‌قطعه سنگ تراشیده به شرح‌زیر دیده می‌شود :

* سنگ شمارهٔ یك: به طول ۱۲۵ و عرض ۴۰ وقطر ۲۶ سانتیمتر است . بر یك بدنهٔ سنگ ، درطرف دست‌راست با خط نسخ چنین حك شده است :

الدنیا ساعةواجعلها طاعة . طرف دست چپ همین بدنه :

قال رسول‌الله (به‌علت فرسودگی خوانده نشد) .

بربدنهٔ دیگر سنگ ، (شکل شمارهٔ دو) قندیلی در وسط وطرفین آن

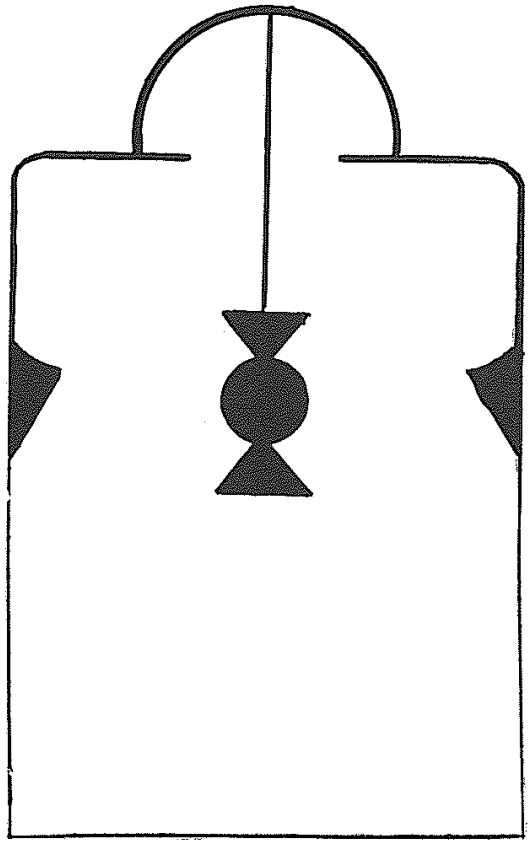

شکل شمارهٔ دو ـ قندیلی که بر بدنهٔ سنگ شمارهٔ یك حك شده است

(۱) به معنی پنج خانواری است . اما امروز بیش‌از سی خانوار جمعیت دارد.

www.tabarestan.info تبرستان

دو حدیث است که‌درست خوانده نشد .

*سنگ شمارهٔ دو: به‌طول ۱۵۶ وعرض ۳۵ وقطر ۲۰ سانتیمتر است. قسمت بالای روی‌سنگ ، نام صاحب قبر است که خوانده نشد . پائین‌تر از آن به خط کوفی مربع، چهارنام محمددرچهار جهت مختلف ونام‌علی دروسط آنهاست . زیر این نامهاشکل محرابی برسنگ نقراست. بریکی ازبدنه‌های سنگ‌نقش رحل وتنگ ومهروتسبیح است .

*سنگ شمارهٔ سه: به‌طول ۱۴۰ وعرض ۳۶ وقطر ۱۹ سانتیمتراست.قسمت بالای روی‌سنگ به‌خط کوفی مربع، چهار نام‌محمد درچهار جهت مختلف و یك نام علی در وسط آنهاست وزیر نامها، محرابی‌درسنگ نقرشده است.

*سنگ شمارهٔ چهار: به‌طول ۱۸۰ و عرض ۳۸ وقطر آن با پایه ۴۳ وقطر پایه ۱۰ سانتیمتر است . روی‌سنگ قسمت بالا، چهارنام محمددر چهار جهت مختلف ووسط آنها نام‌علی باخط کوفی‌مربع حك‌شده است‌وپائین آنهامحرابی‌در سنگ نقراست.

*سنگ‌شمارهٔ پنج: به‌طول ۱۴۶ وعرض ۴۴ وقطر ۲۸ سانتیمتر است. بر روی یك بدنهٔ آن نقوشی با کمر شمشیرو کمان ونظایر آنهاست ، که‌پاره‌ای از آنهازیادروشن‌نیست.

*سنگ شمارهٔ شش: به‌طول ۱۴۷ وعرض ۳۵ وارتفاع ۳۰ سانتیمتر است. قطرپایهٔ این‌سنگ به‌هشت‌سانتیمتر می‌رسد. این‌سنگ از جنس‌سنگهای‌دیگر نیست وبقدری‌صاف است که به‌نظرریخته وقالب‌زده‌می‌آید. قسمت بالای روی سنگ عبارت‌زیر، باخط نسخ‌حك شدهٔ است :

غلام شاه‌ولایت المرحوم المبرور (نام‌صاحب‌قبر خوانده نشد) .

زیر این‌قسمت درمربعی باخط کوفی مربع، چهارطرف‌چهارنام‌محمددر ویك نام علی دروسط است وزیراین نامها ، محرابی درسنگ نقر شده‌است.

*سنگ شمارهٔ هفت: به‌طول ۱۷۶ وعرض ۵۰ وقطر ۳۰ سانتیمتر است . برروی‌آن نقوشی از شمشیر وآلات دیگر جنگی‌زمان که زیاد روشن نیست

دیده‌می‌شود. نقوشی ازبز کوهی‌نیز براین‌سنگ نقر شده است.

* سنگ شمارهٔ هشت : به طول ۱۳۰ وعرض ۲۹ وقطر ۴۷ سانتیمتر است. برحاشیهٔ بالای‌چهاربدنهٔ سنگ نوشته داشته‌است،ازآنهاهیچ‌خوانده‌نشد.

سنگ دیگری‌در این محوطه است که‌روی‌آن فقط نقشی ازمحراب نقر شده است. شاید این سنگ قبرآماده ، برای مدفن کسی مورد استفاده قرار نگرفته است . این‌سنگ به‌طول ۱۶۵ و عرض ۳۲وارتفاع ۵۱ سانتیمتراست .

این‌سنگها بی‌شك مربوط به‌دوران صفویان است واحتمال دارد که این محل‌روزی صحنهٔ جنگی بوده است واین سنگهای قبور سران وسرکردگانی است که در جنگ کشته شده‌اند .

قبرستان قدیمی سر پیچ دگرمان‌کشی
در راه آستارا به‌اردبیل

در این قبرستان قدیمی، تعداد نه سنگ تراشیدهٔ‌ظریف به‌سبك‌سنگهای گنج کشی که مانندپلکانی تراشیده شده است وجود داشت . اندازهٔ یکی‌از اینها که پایه‌ای پهن‌داشت، ازقرار زیر بود:

طول‌پایه ۱۴۵ وقطرآن ۸ وارتفاع دوتراش سنگ از کف‌پایه ۶۰ سانتیمتر بود . لبهٔ تراش اول ۱۰ ولبهٔ تراش‌دوم ۱۱ سانتیمتر بود.

دراین‌قبرستان سنگی‌صاف دیده‌شد که‌ریشه‌ای ناصاف‌داشت. این قسمت ریشه‌درخاك‌جای داشته‌وسنگ‌عموداً بربالای سرمدفون قرار می گرفته است . براین سنگ نقش کمانی بسیارظریف بود . طول این سنگ ۱۰۶ وارتفاع آن تاآخرریشه ۱۱۴ سانتیمتربود . بربالای قطر سنگ سه‌تراش طبقه‌طبقه بود.

دیو اولری(۱) دوستاق خانه(۲)
نزدیك آب‌گرم علی‌داشی در فندخ جنگلی

راه‌آب گرم‌علی داشی ازآق چای در راه‌آستارا به‌اردبیل جدا می‌شودو ازمحلهای‌زیر می گذرد:

(۱) به‌معنی : خانه‌های دیو . (۲) به معنی : زندان .

www.tabarestan.info تبرستان

گیلاده ـ قبله‌بولاغی ـ کربولاغی[۱] ـ چم کشی ـ اُت کیلن داش[۲] گشه درما ـ[۳]علی داشی . از آب گرم علی داشی تامحـل دوستاق‌خانه ، در حدود سه کیلومتر راه است . فاصلهٔ میان آق چای و دوستاق خانه تقریباً ده کیلومتر است . بربالای کوهی‌که مسلط به رودخـانه است ، اطاقی در سنگ کنده‌اند .طول اطاق‌چهارمترونیم‌وعرض‌آن سه‌متر است(عکس‌شمارهٔ۵). اهالی آق‌چای اظهارمی کردندکه دراین محل قبرستانی نیز هست ، ولی هرچه در اطراف وجوانب جستجو کردیم، نشانی ازقبرستان نیافتیم.

قلعه

نزدیك به‌دهکدهٔ لمیر محلهٔ آستارا

بربالای کوهی که مسلط به لمیر محله است ، آثار قلعه خرابه ایست . مصالح اصلی بنای قلعه، سنگهای طبیعی رودخانه بوده است کـه به رنگهای مختلف در اطراف و جوانب پراکنده است . اطراف محوطهٔ اصلی ، سه خندق دایره‌ای شکل است که عرض‌هریك درحدود دومتر هنوز باقی است.عمق آنها به‌علت شسته‌شدن خاك‌وسبزشدن گیاه ودرخت‌فراوان معلوم نشد. ازخودبنانیز آثارزیادی بر جای نیست .

بابا بلندی

در دو فرسنگی لمیر محلهٔ آستارا

بابابلندی دراراضی سجیه[۴]است . قبور قدیمی بدون سنگ قبروتاریخ اینجا زیاد است .

تربت یحیی

درشونده چاله[۵]محلی به نـام تربـت یحیی است ، در اینجا نیز قبور قدیمی زیاد است .

(۱) بضم‌کاف . (۲) بضم الف وکاف وفتح لام . (۳) بضم‌کاف و فتح دال .
(۴) بفتح سین وباء . (۵) بفتح دال ولام .

قبور شیخ محله

درشیخ محله نیز قبور قدیمی بدون سنگ قبرزیاد است .

بقعهٔ پیر قطب الدین
نزدیك دهکدهٔ باغچه سرا

در سه کیلومتری راه‌آستارا به‌اردبیل، نزدیك دهکدهٔ باغچه‌سرا، بنائی آجری قدیمی است که مدفن ومزار پیر قطب‌الدین است. طول‌این‌بنا ۱۱/۳۰ متر وعرض‌آن شش متر است . درآخرین قسمت ضلـع جنوبی ، دری است که به‌کفش‌کن باز می‌شود. طول کفش‌کن باعرض بنا یکی است‌ودرآخرین‌قسمت آن انباری کوچك است . دری میان کفش کن و بنای اصلی بقعه ، درضلع جنوبی است . (عکس شمارهٔ ٦)

صندوقی‌تخته‌ای‌وساده به‌طول۱۹۰وعرض۱۰۰وارتفاع۹۰ سانتیمتر،درقسمت غربی‌اطاق، میان‌ضلع‌شمالی وجنوبی، قراردادەشده‌است. سقف‌اطاق و کفش کن واشان کشی وروی‌واشانهاپل کوبی است. بام هردوقسمت سفال‌سر است.غیر از در ورودی،پنجره‌ای‌نیزازکفش کن به‌اطـاق بازمی‌شود. طرف‌جنوبی‌اطاق‌چهار پنجره‌وطرف‌شرقی دوپنجره‌باطاقهای‌هلالی است. طرف‌شمال اطاق دوطاقچه‌در دیوار بناشده است.

سنگ‌مرمری‌داخل بقعه‌است که طول‌آن ۱۲۲ وعرض‌آن۳۰وقطرآن۱٦ سانتیمتر است وفعلاً برروی‌آن‌شمع روشن می کنند. بردوقطرآن این‌عبارات خوانده می‌شود :

ذنوبنا وکفرعنا سیئاتنا وتوفنا مع‌الابرار[۱]صدق‌الله العظیم. قسمت‌اول آیه‌وآیهٔ‌مقدم برآن برطرف‌دیگر بود که به‌علت‌همجواری‌بادیوارخوانده‌نشد. احتمال داردآن قسمت ،آیهٔ۱۹۳ همین سوره[۲]باشد . (عکس شمارهٔ ۷ و۸)

(۱) قسمتی ازآیهٔ ۱۹۳ سورهٔ آل عمران . ابتدای آیه چنین است : ربنا فاغفرلنا ذنوبنا الخ .
(۲) این آیه چنین شروع می‌شود : ربنا انـا سمعنا الخ .

www.tabarestan.info تبرستان

روی‌سطح سنگ درحاشیهٔ‌چهار طرف، آیةالکرسی تا عروة الوثقی لاانفصام (شکستگی) خوانده می‌شود.

درقطر قسمت‌پائین‌سنگ، این‌عبارات روشن خوانده می‌شود:

تاریخ وفات میرزامحمدبن قبادجان‌سنة اثنی اربعین تسعمایه.

میان‌سطح‌سنگ، گل‌وبته ونقش‌بسیارظریف وپرکاردارد.

کنار در ورودی بقعه، داخل کفش کن، سنگی‌سیاه بزرگ توخالی‌است که روزی سنگ قبری بوده است. اما به علت فرسودگی، نوشته های آن خوانده نشد.

چون نظیر آن‌را در نقاط دیگر گیلان دیده‌ام، تاریخ آن نباید مقدم بر سنهٔ نهصد هجری باشد. نقوشی زیبا و پر کار بر چهار بدنهٔ آن حك شده است. (عکسهای شمارهٔ ۹ و ۱۰ و ۱۱)

قلعه
برسرراه آستارا به‌اردبیل نزدیك شهر آستارا

کنار راه آستارا به اردبیل، طرف راست‌جاده در دهکده‌ای به‌نام قلعه، نزدیك به‌پاسگاه‌مرزبانی فعلی،درمیان شالی‌زار، خاك‌ریزی‌دستی است که‌به‌نام قلعه‌معروف است‌ونام دهکدهٔ قلعه‌نیز ازاین‌دژ قدیمی گرفته شده‌است. دراین تپه،آجرپاره وسفال‌زیاد دیده‌می‌شود.

بقعهٔ سید ابراهیم وسیدقاسم پسران
امام موسی الکاظم علیه السلام
در دهکدهٔ کان رود آستارا

برطرف راست راه‌آستارا به بندرانزلی، در نه کیلومتری آستارا، بنائی‌نوساز است که‌دارای چهارپایهٔ‌اصلی‌وگنبدی‌مدور برسر آنهاست. بنای‌قدیمی‌آن چوبی وسفال سربوده است. بتازگی‌آن‌را خراب کرده وبنائی تازه‌به‌جای‌آن ساخته‌اند. صندوقی‌ساده درمیان‌چهار طاقی اصلی است.طول‌آن ۱۹۰ وعرض۱۳۰ وارتفاع ۱۱۰ سانتیمتر است.درطرف شمال‌وجنوب، دوایوان

است که از دو درآهنین، از ایوانها به‌صحن بقعه می‌آیند. طرف شرقی‌بنای جدید، عباسیه قدیم و طرف غربی‌آن زینبیه [۱] قدیمی برجاست. (عکس شمارهٔ ۱۲)

بقعهٔ باباحسن
درلَوَندِویل[۲] آستارا

باباحسن از پیرانی است که شاگردی شیخ زاهدگیلانی را کرده است. صندوقی کوچك چوبین در میان بقعه ای سفال سردر میان درختان کیش است. اطراف بقعه این‌مرد قبرستان عمومی وقدیمی‌است.

بقعهٔ باباعلی
در دهکدهٔ باباعلی

این مرد بزرگ از کسانی است که خدمت شیخ زاهدگیلانی را کرده است. مزار اودر آبادی سیصد خانواری به نام بابا علی است که ازکنار آب رودخانهٔ چیلوندرحدود پنج فرسنگ بالامی‌رود. بنائی است چوبین وساده‌با صندوقی ساده وبدون تزئین وبامی‌لت پوش.

مزار بابا مرزی
کنار رودخانهٔ ویزنه.

شامل بنائی‌چوبین‌وساده وبدون تزئین است. مزار این مرد دور ازآبادی وازکنار رودخانهٔ ویزنه، درحدود پنج فرسنگ‌بالا می‌رود. اطراف این بقعه قبرستان اربابان واشراف محل‌است.

---

(۱) دراین صفحات، مسجد مردانه را عباسیه ومسجد زنانه را زینبیه خوانند.

(۲) بفتح لام و واو وکسردال.

www.tabarestan.info تبرستان

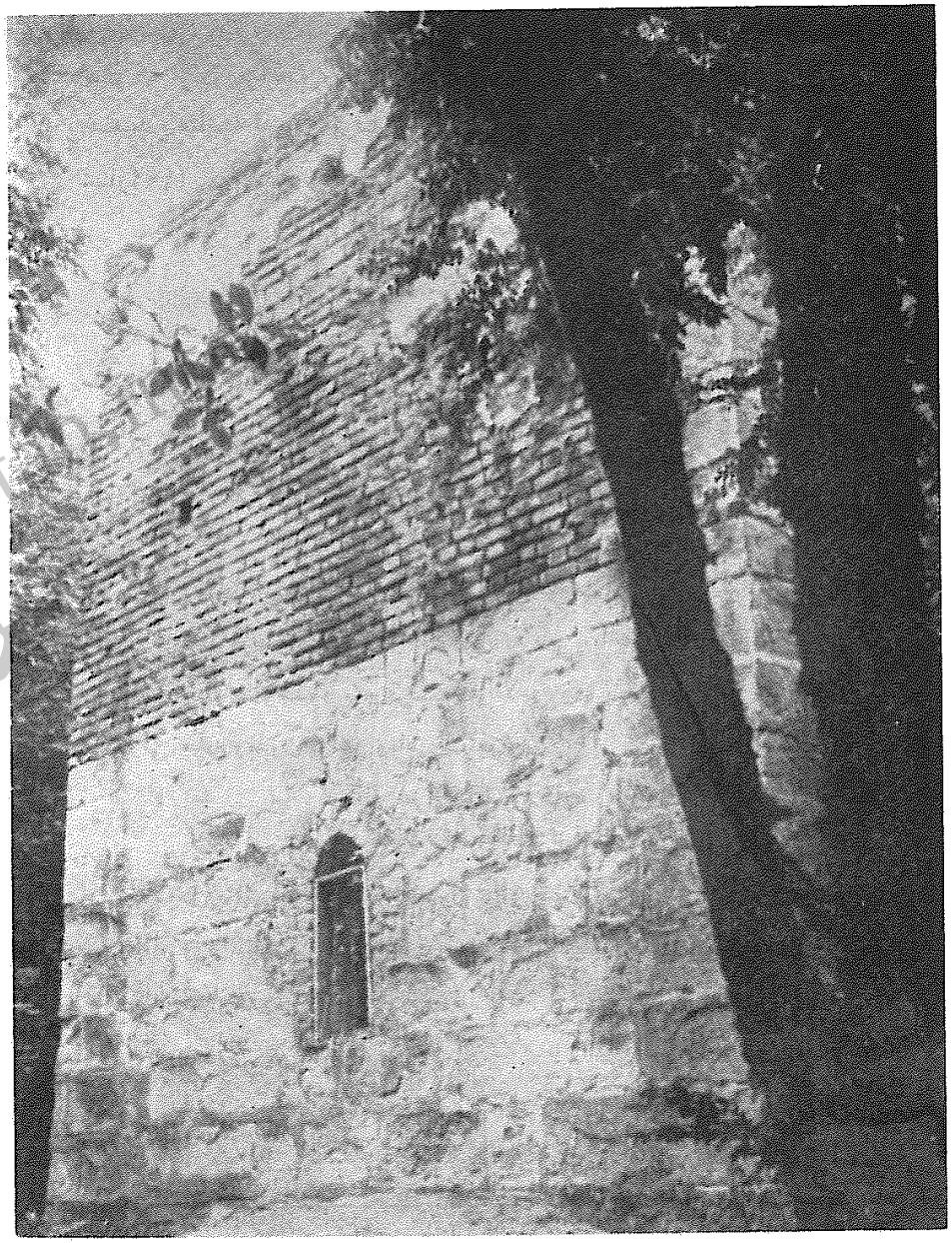

عکس شمارهٔ ۱ ـ بقعهٔ شیخ محمود خیوی

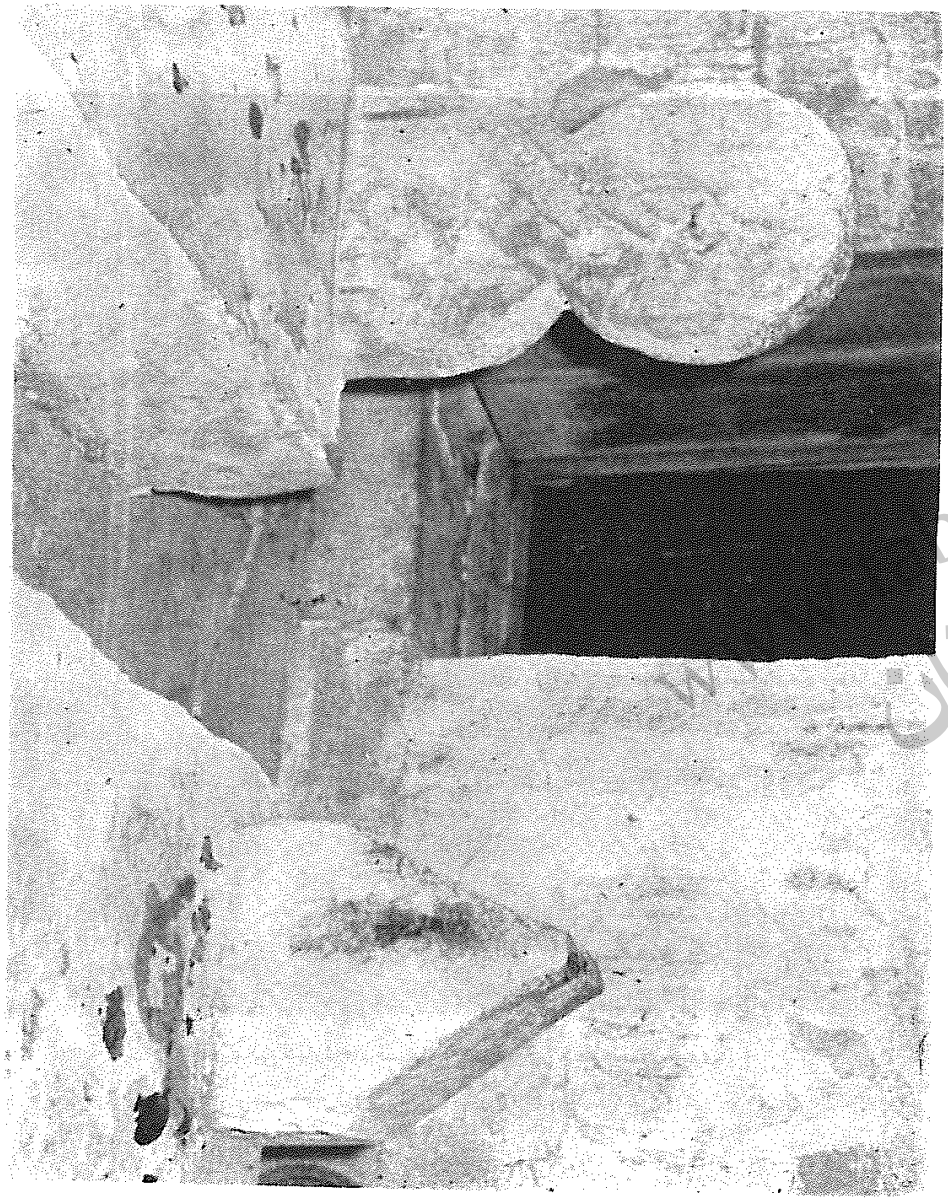

عکس شمارهٔ ۲ ـ سنگ پائین پای مزار شیخ محمودخیوی‌وقبر مجاورآن

عکس شمارهٔ ۳ ـ قسمتی از سنگ قبر شیخ محمود خیوی

عکس شمارهٔ ٤ ـ نقش سنگ مزار شیخ محمود خیوی

www.tabarestan.info تبرستان

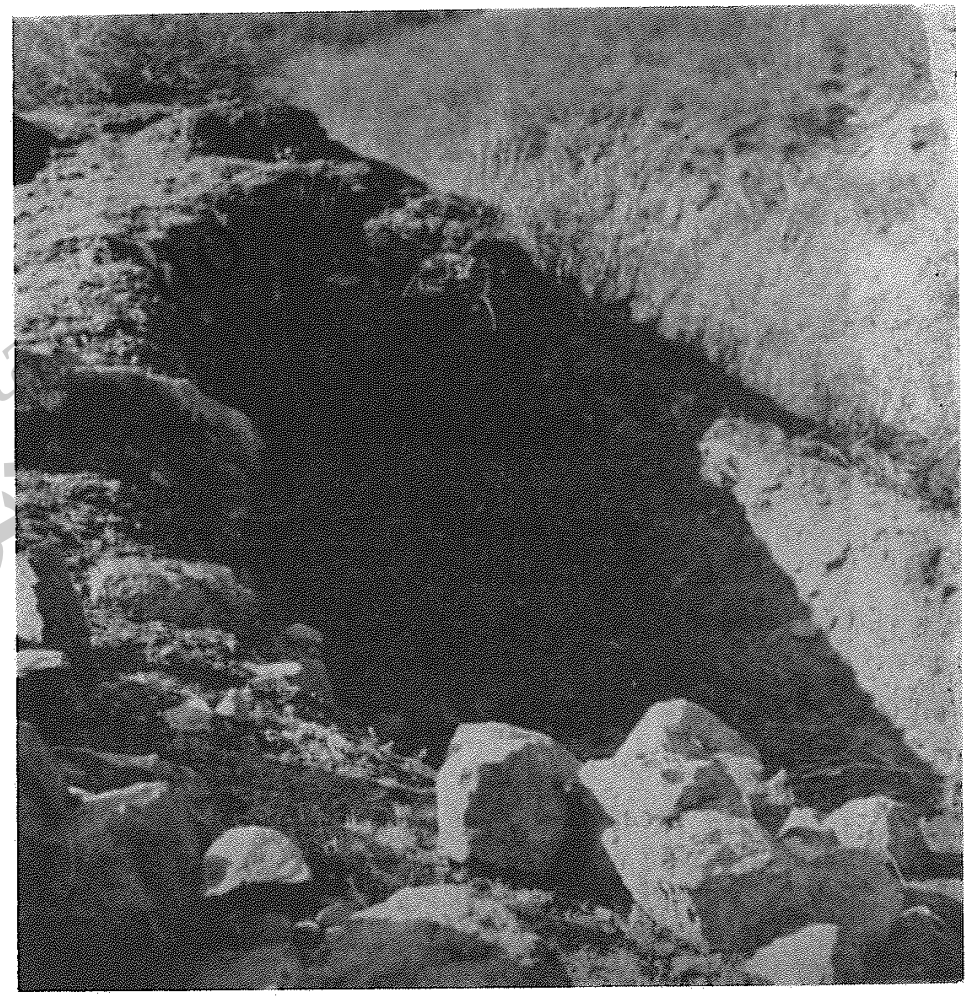

عکس شمارهٔ ۵ ـ اطاقی که در دل سنگ در فندخ جنگلی کنده شده است

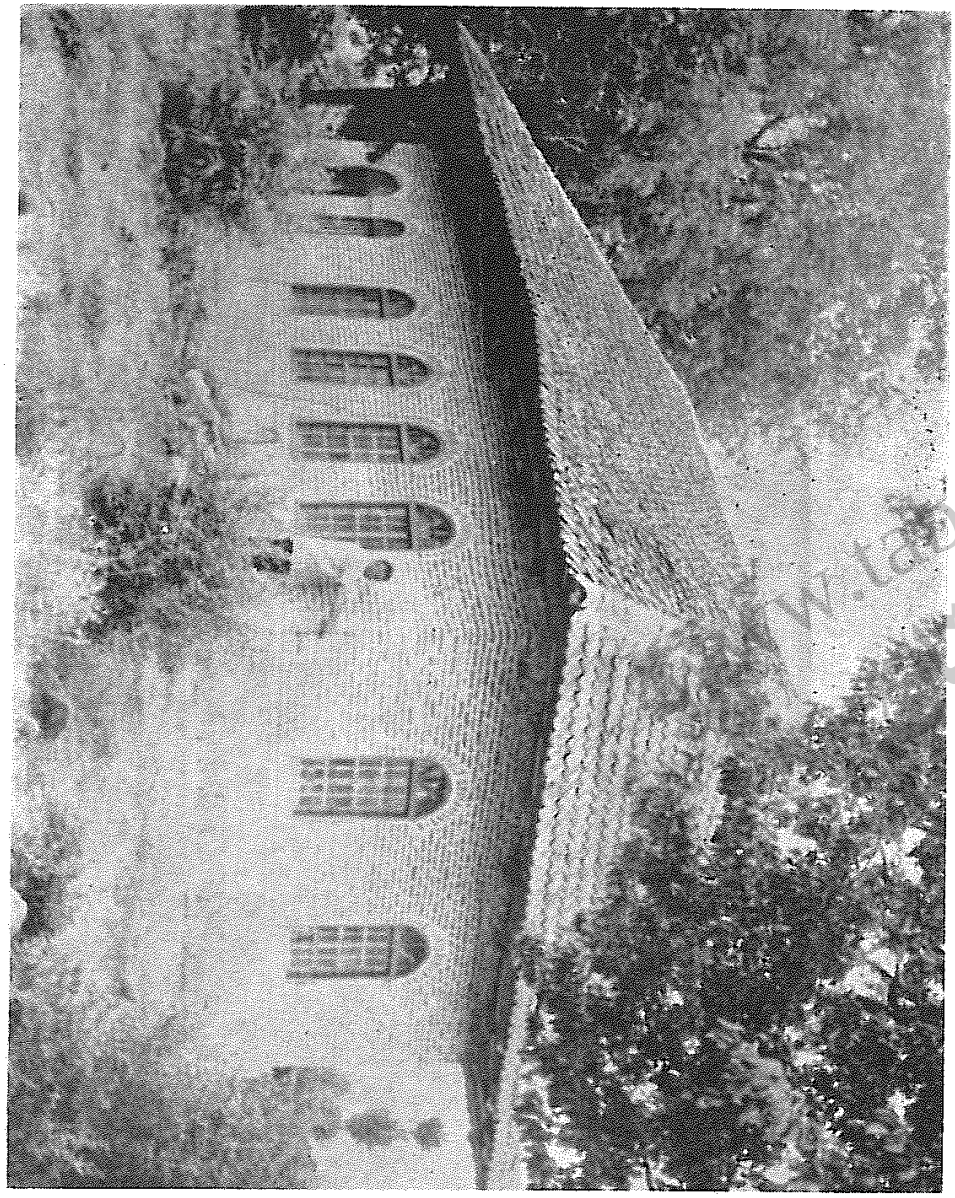

عکس شمارهٔ ۶ ـ بقعهٔ پیر قطب الدین

www.tabarestan.info
تبرستان

عکس شمارهٔ ۷ ـ قسمتی ازنوشته و نقوش سنگ مرمر در بقعهٔ پیر قطب‌الدین

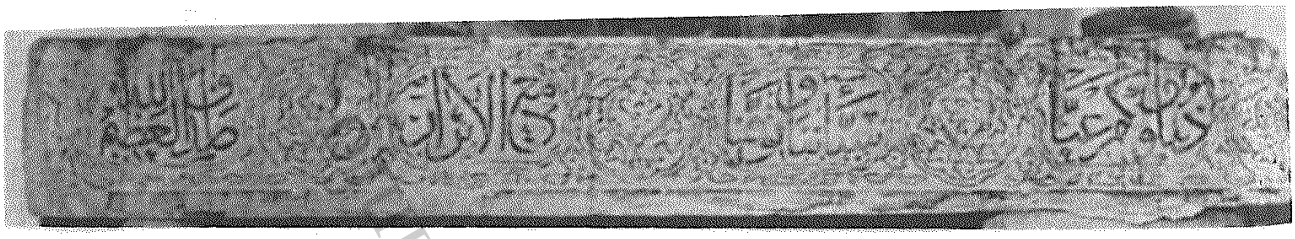

عکس شمارهٔ ۸ ـ نوشته‌ها ونقوش سنگ مرمر در بقعهٔ پیر قطب‌الدین

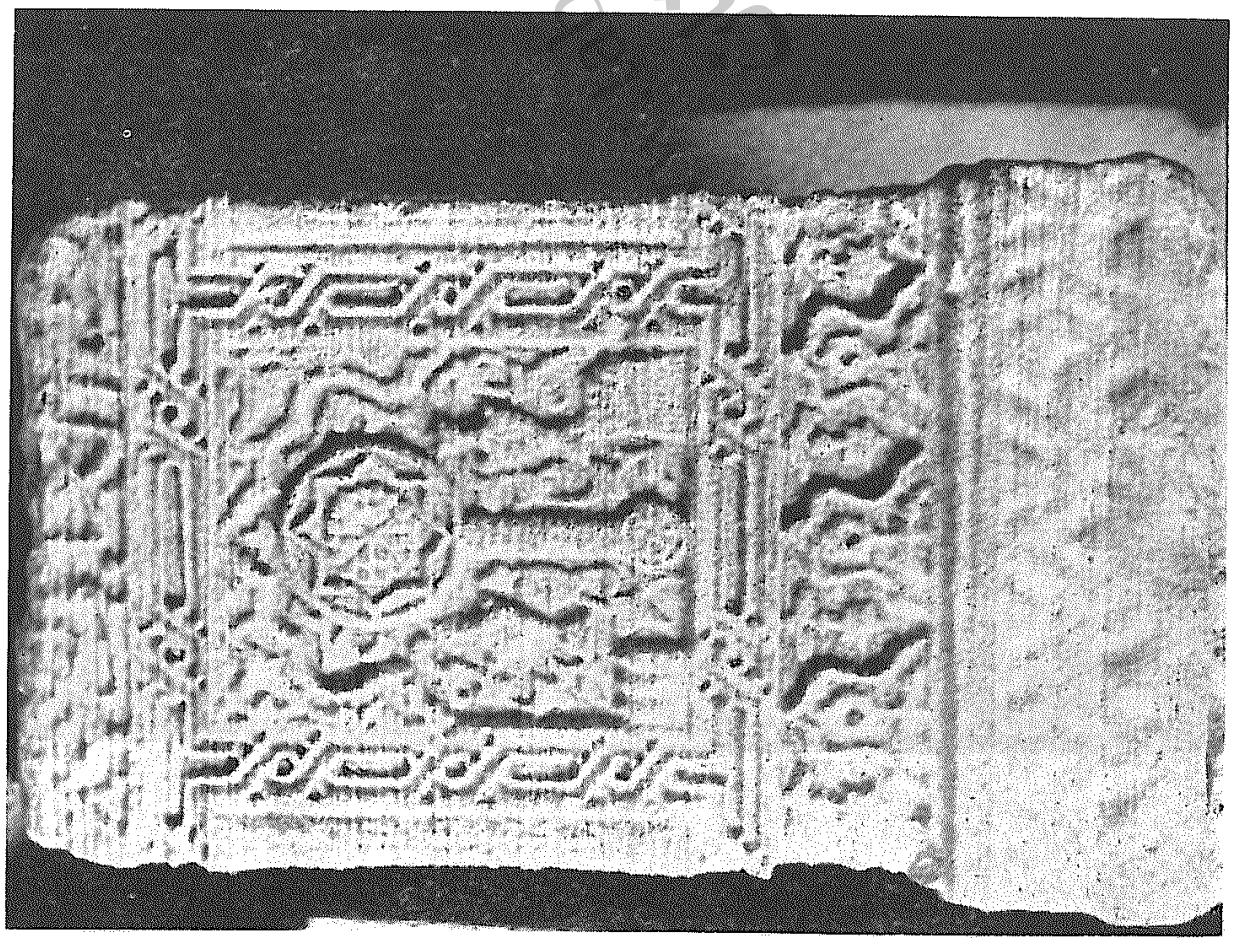

عکس شمارهٔ ۹ ـ نقوش یك سر سنگ قبری که در کفش کن پیر قطب الدین است

عکس شمارهٔ ۱۰ ـ نقوش بدنهٔ سنگ قبری که در کفش کن پیر قطب الدین است

عکس شمارهٔ ۱۱ ـ قسمتی از نقوش بدنهٔ سنگ قبری که در کفش کن
پیر قطب الدین است

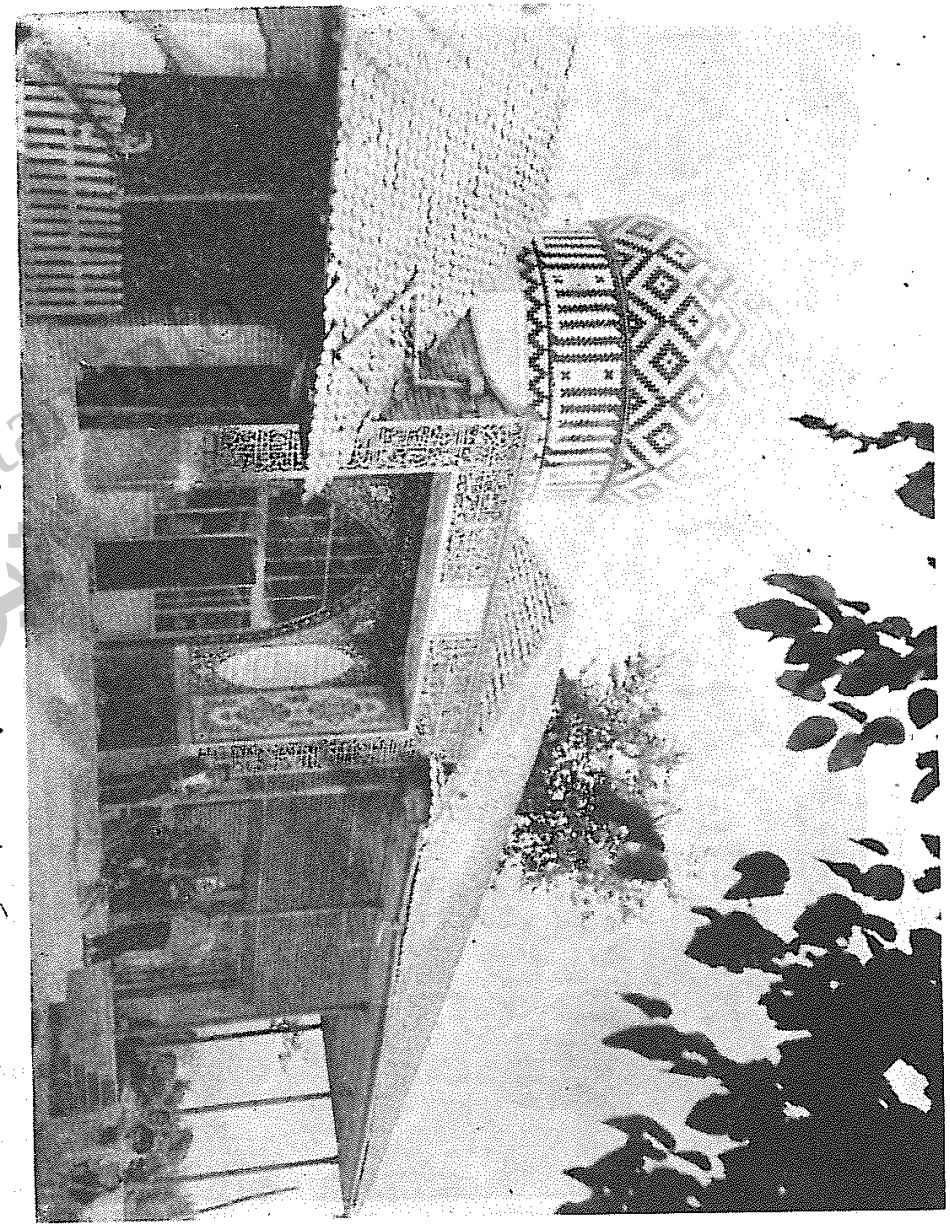

عکس شمارهٔ ۱۲ - بقعهٔ سید ابراهیم و سید قاسم در دهکدهٔ کان رود آستارا

بخش دوم

جغرافیای تاریخی کرگان رود

بخش کرگان رود در حاشیهٔ جنوب غربی دریای خزر است : . از شمال به نمین واستارا ، از غرب بـه اردبیل و خلخال و از جنوب بـه اسالم محدود می‌شود . این بخش رویهمرفته منطقه‌ای کوهستانی است . خاك هموار آن در طول دوازده تا سیزده کیلومتر از پای کوه شروع می‌شود و به‌عرض دو تا سه کیلومترونیم به‌لب دریا ختم می گردد . ارتفاعات جنگلی میان ایـن‌سرزمین هموار و مناطق ییلاقی، به‌نام «روهانِ گیلان» یا «میان روهان» معروف است. درتابستان به علت گرما ، درسرزمینهای هموارنمی‌توان ماند و تمام سکنهٔ‌این بخش هم به‌همین‌علت به‌ییلاق می‌روند . درازای کرگان‌رود از شمال به‌جنوب چهل وهشت کیلومتر و پهنای آن از شرق به‌غرب سی‌وسه کیلومتر است .

خواجه رشیدالدین‌فضل‌الله می‌نویسد که هنگام حملهٔ مغولان بـه گیلان در سال ۷۰۶ هجری ، امیرچوپان از راه آستارا و سپهبد و گسکر خود را به گیلان رسانید . این گفته‌می‌رساند که اراضی میان آستارا و گسکر را«سپهبد» می‌خوانده اند . حمدالله مستوفی گوید « اصفهبد از اقلیم چهارم است . طولش از خالدات «فه» وعرض از خط استوا «لح» . شهری‌وسط است . حاصلش غله و برنج و اندکی میوه باشد : ولایت بسیار است و قریب صدپاره دیه از توابع اوست . حقوق دیوانیش دوتومان ونه‌هزار دینار است .» (۱) با این‌شرح معلوم می‌شود که سرزمین اصفهبد میان سی‌وهشت درجه عرض شمالی و هشتاد

۱ ـ نزهةالقلوب ص۶۲ . مطالب بالاترجمه از گیلان رابینوس ۸۹است .

www.tabarestan.info تبرستان

و پنج درجه طول شرقی جزایر خالدات است ، درجات عرض شمالی چنانکه حمدالله ذکر کرده است ، با عرض خاك منطقهٔ تالش نشین سازش دارد . اما هشتادوپنج درجه طول شرقی آن صحیح به‌نظر نمی‌رسد . احتمال می‌توان داد که به‌جای عدد «فه» عدد «نه» ار زیر قلم‌حمدالله‌درآمده است که پنجاه‌وهشت درجه می‌شود و با افزودن بیست‌درجه تقریبی اختلاف طول جزایر خالدات با گرینویچ ، تقریباً با طول امروزی سازش پیدا می کند .

میرظهیرالدین‌مرعشی در ذکـر وقایع سال ۸۷۹ همراه لشکریانی بوده است که از گیلان به‌خلخال می‌رفته‌اند . این نقاط را از انزلی تـا خلخال یاد می کند : تری‌دری‌سر ـ روه سر گسکر ـ کتیك‌داربنه ـ خشمانادان ـ گیلان ـ ریك درخواجه گری ـ کوه‌ریك ـ تول ـ بژم خلخال . (۱)

شهر مهم‌بخش کرگان رود ، شهر «ریك»است که معمولاً به‌نام کرگان رود خوانده می‌شود . این‌شهر درعرض شمالی سی‌وهفت‌درجه وچهل‌ونه‌دقیقه‌و طول شرقی چهل‌ونه درجه‌ویك‌دقیقه قرار گرفته است .

اصل تالشان از کجاست ؟

خچکو می گوید که چنگیزخـان یا سلطان‌محمد خدابنده ، بـا نظر و یاری امیرچوپان ، طوایفی از مغولان را در خاك میان آذربایجان و گسکر جای داده است . طالش ، نام سر کردهٔ این طوایف بوده است . با اینکه خود مغولان در ساکنان این نواحی حل شده‌اند ، اما نام تالش بـرطوایف مغول این صفات باقی مانده است و طوایفی که از دیناچال‌تا لنکران رامحل‌سکونت خود قرار داده‌اند به‌این نام خوانده می‌شوند . نظر خچکو صحیح نیست زیرا نام تالش پیش از حملهٔ مغول درآثـار جغرافیائی و نـوشته‌های تاریخی آمده است . (۲) دلیل دیگری که می‌توان برای ردگفتهٔ خچکو آورد اینست که زبان تالشان یکی از لهجه‌های اصیل فارسی است و بـا هیچیك از لهجه‌های

۱ ـ تاریخ گیلان ودیلمستان ص ۳۴۳ و ۳۴۴ . ۲ ـ گیلان رابینو ص ۹۱و۹۲.

ترکی و مغولی ارتباط ندارد .

زبان و مذهب تالشان کرگان‌رود :

تالشان کرگان‌رود اهل سنت و جماعت‌اند مگر خان‌لیسار وهره‌دشت و نوکران ایشان که شیعی مذهب‌اند . ساکنان بخش کرگان‌رود به‌زبان تالشی و ترکی سخن می گویند . رابینو که تا سال ۱۳۳۱ هجری در گیلان بوده است جمعیت این بخش را پنج هزار خانوار نوشته است . (۱)

رودخانهٔ قابل ذکر این‌بخش کرگان‌رود است که سرچشمه‌های آن در کوههای میان آذربـایجان و بخش کرگـان رود است و از مغرب به مشرق جاری‌است‌وبه‌دریای خزرمی‌ریزد. دربهار سیلابی است ودر تابستان نیز خشك نمی‌شود .

آق اولر منطقهٔ ییلاقی :

ییلاق خان کرگان رود . آق اولر است (۲) . فریزر در ماه ژوئن سال ۱۸۲۱ میلادی ، آق اولر را دیده است . در همین محل فریزر ، بالاخان را که دراین‌وقت، خان کرگان رود بوده ، ملاقات کرده است. تربیت ونجابت‌واصالت بالاخان ، نظر فریزر را جلب کرده است .(۳)

فریزر راهی را که از کرگان‌رود به‌آق‌اولر واز آنجا به‌اردبیل‌می‌رود، دنبالهٔ شاهراه شاه‌عباسی‌می‌داند ومی‌نویسد که این راه عادی و معمولی مالرو نیست . زیرا نقاط خطرناك آن تراشیده و دستکاری شده است . (٤)

این‌نظر صحیح نیست ، زیرا عبدالفتاح می‌نویسد که شاه‌عباس به‌بهزاد ـ بیك دستور داد ، از ابتدای آستارا تا سرحد وسامان مازنـدران در تـرتیب شوارع و تعمیر پلها دقیقه‌ای فروگذار ننماید . بهزادبیك راهها و پلها را از آستارا تا اسپچین مرتب ومعمور کرد . (۵)

۱ ـ گیلان رابینو ص ۹۲ . ۲ ـ گیلان رابینوص ۹۳ .
(۳) سفرنامهٔ فریزر از استرآباد به گیلان ص ۲۹۰ . (٤) همین کتاب ص ۲۸۰ .
(۵) تاریخ گیلان ص ۱۵۹ .

www.tabarestan.info تبرستان

راه کرگان‌رود به آق‌اولر که به راه زنجان واردبیل ملحق می‌شود ، راهی فرعی به‌نظر می‌رسد . بخش کرگان‌رود به‌سه ناحیهٔ کوچکتر به این‌شرح تقسیم می‌شود : اطاق سرا سمت جنوب ، لیسار و هره دشت در شمال اطاق سرا ، حویق وچوبر شمال لیسار وهره‌دشت ، که سامان آن تا سرحد آستارا کشیده می‌شود .

خلفا رود که درعرض شمالی سی‌وهفت‌درجه وچهل‌وهفت‌دقیقه و طول شرقی چهل ونه‌درجه‌وشش‌دقیقه قرارگرفته است و میان چشمه خاله‌وهنده‌کران به‌دریای خزر می‌ریزد ، حدفاصل کرگان رود واسالم است.

ابت (Abbott) در سال ۱۲۵۹ قمری (= ۱۸۴۳ میلادی) از بخش تالش نشین کرگان‌رود دیدن کرده است و دربارهٔ آن‌چنین می‌نویسد :

کرگان‌رود ، رودخانهٔ کوهستانی تندی است که از درهٔ زیبای آق‌اولر سرچشمه می‌گیرد . سفر قبل این دره را من سرازیر آمده‌ام . بستر آن ۱۵۰ یارد است . این رودخانه در فصل بهار در بستر خود ، ازروی شاخه‌هاوتنه‌های خوابیدهٔ درختان عبور می‌کند . درمصب این‌رود ، ماهی ازون‌برون‌وقسمتهای بالاتر ، آزاد ماهی‌صید می‌شود . مأمور روسی ، صید ماهی ازون برون را در مصب‌این رودخانه ، هفتصدتومان اجاره داده بود ودولت‌ایران‌بدواعتراض کرده بود و بالاخان ازگرفتن ماهی جلوگیری می‌کرد .

از دهانهٔ آستارا تا دهانهٔ کرگان‌رود ، بیش ازپنجاه میل است . یک خانه‌درساحل‌دیده نمی‌شود . آبادیها در دل جنگل است و از راه ساحلی‌پیدا نیست. (۱)

آثار و بناهای تاریخی کرگان‌رود

قبورگبری و بقعه‌های چوبر

۱ ـ بقعهٔ شیخ‌مراد . ۲ ـ ازون داشلر درمزرعه‌ای زیرمزرعهٔ نوروز ۴ ـ مرفش‌داشلری درکربولاغ ۴ ـ گور قبری درپالاسی . ۵ـ گورقبری

(۱) یادداشتهای ماشین شدهٔ ابت(Abbott)متعلق به‌آقای‌چنگیز شیخلی ص ۱۳ .

در رشی ۶ ـ تربهٔ پیاچم درحاجی یدالله‌محلهٔ چوبر ۷ـبقعهٔ‌خانم نرگیساوا .

قبرستانهای قدیمی و بقعه‌های حویق

۱ـ بقعهٔ نوسالا (اِل‌کوی) ۲ـ سیداجاقی دردهکدهٔ‌حویق،سرراه‌آستارا به‌بندرانزلی‌طرف دست راست جاده یعنی‌سمت غربی حویق .

قبرستانهای قدیمی و بقعه‌های‌شیرآباد

۱ ـ گور قبری (= قبورگبری) در بُزُرگو . ۲ ـ تربه‌ای در دهکدهٔ شیرآباد شامل بنائی ساده با صندوقی‌چوبین و بام ایوانها و بنای اصلی سفال سر است .

تربهٔ امام سلطان محمودشاه دینوری‌بن زیدبن امام زین‌العابدین علیه‌السلام در دهکدهٔ شاه میلارزن(=میل‌لرزان) خطبه‌سرا (۱)

بنای اصلی ازداخل هشت ضلعی است . طول اضلاع آن از ۱۴۵ تا ۱۵۰ سانتیمتراست.مصالح بنا ، گچ وآجری است که درمحل پخته‌وتهیه شده‌است . درِ چوبین‌سادهٔ ورودی‌طرف‌مشرق‌وارتفاع آن۱۵۰وعرض آن ۷۱سانتیمتراست . در سمت جنوب ، قسمت پائین گنبد ، پنجرهٔ‌نورگیری‌است که کتیبهٔ دور گنبد را قطع می‌کند . طاق بناگنبدی مدور است که از فاصلهٔ دومترونیمی از کف بنا شروع می‌شود . در حاشیه با خط نزدیك به‌نسخ با رنگ نوشته‌اند : لااکراه‌فی‌الدین‌قدتبین الرشدمن‌الغی فمن‌یکفر بالطاغوت‌ویومن‌بالله‌فقدالعلی العظیم . این‌عبارت به‌همین شکل چندین‌بار در حاشیه تکرار شده است . به فاصلهٔ نیم‌متری از این کتیبه چهار نقش با چهار نام علی گچ‌بری شده است. درقسمت بالای گنبد که خودبه‌شکل گنبد کوچکتری است ،نقش ترنجی‌هجده قسمتی پیداست .

(۱) درمحلهٔ ایشیك‌آغاسی خطبه سرا ، بازماندگان حسین قلی‌خان ایشیك آغاسی نادرشاه افشار زندگی‌می‌کنند . حسین‌قلی‌خان‌را کشته وبرادرش راکور کرده وخاندان‌هردو را بدینجا کوچانده‌اند . راه دهکدهٔ شاه میلارزن از محلهٔ ایشیك‌آغاسی ، درکنار رودخانه در حدود بیست کیلومتر بالا می‌رود .

www.tabarestan.info تبرستان

در پنجرهٔ نورگیرسابق‌الذکر الواری چهارسو قرارداده‌شده است . در مرکز بنا ، این الوار برپایه‌ای چوبین صندل قرار دارد . این پایه متحرك و معروف به‌میل‌لرزان است.درقسمت جنوبی این‌میل، صندوق مشبك مزاراست. طول آن ۱۸۰ و عرض آن ۱۳۰ و ارتفاع آن ۱۲۵ سانتیمتر است . صندوق ، چوبین ودارای دونقش است . قسمتی از بدنهٔ آن شطرنجی حصیری است‌و قسمتی ازآن نقش پرکار تری دارد . یعنی چهار چوب ِ تراشیده ، افقی و چهارچوب با همان ابعاد عمودی قرار داده شده است . بالای سر در ورودی نیزپنجرهٔ نورگیر کوچکی تعبیه شده‌است .

گنبد وپایهٔ آن ازخارج سفیدکاری است و گنبد درچهار طرف‌محجری چوبین دارد این محجرهای چوبین بدنهٔ ایوانی را تشکیل می‌دهند که از کف ایوانهای اطراف نود سانتیمتر پائین‌تر افتاده است . ایوانها از طرف شمال‌به عباسیه وزینبیه راه دارد . ایوان جنوبی وغربی‌وشرقی روبه‌حیاط بقعه است . جلو این ایوانها تکائلی چوبین است که هر طرف آن هفت ستون چهار سوی پخ‌زده باسرستون دارد . ایوانهای اطراف گنبد اصلی نیزهریك شش‌ستون با همان مشخصات دارد . در ایوان شمالی گنبد ، محرابی از گچ است .

بالای سر در ورودی بقعه زنجیری چوبین که گویا چوب کیش‌است به ـ طول سه‌متر در دوطرف‌آویزان است که علامت بست بودن بقعه است. (عکس شماره ۱۳) میان زنجیر قندیلی‌مکعب چوبین که‌هرضلع آن ۱۱ سانتیمتراست آویزان‌است . چهارطرف‌این‌قندیل سوراخ است‌وسوراخها به‌محفظه‌ای راه‌دارد که‌دروسط‌آن گوئی‌چوبین‌است که‌ازهیچیك‌ازسوراخها بیرون نمی‌آید.(عکس شمارهٔ۱٤) بام گنبدوایوانهاسراسر حلب پوش و لبهٔ ایوانها یك پشته است .

مسجد بقعه درشمال بنای اصلی بقعه است . قسمت پائین ضلع جنوبی مسجد تخته‌کوبی وقسمت بالا ، مشبك شطرنجی است . در ورودی ایوان بقعه نیز در ایوان مسجد است .

در ضلع‌شرقی عباسیه (= مسجد مردانه) . دوستون‌لاچ‌لنگری است که تاکنون عجیب‌ترین‌ستونهائی‌است که من در گیلان‌دیده‌ام . درقسمت پایهٔ‌یکی از آنها که مکعب شکل است چهارسوراخ مدور ، درچهار بدنهٔ این‌مکعب‌است و داخل‌محفظه‌ای که سوراخها بدان راه دارد ، گوئی آزاد است که ازهیچیك ازسوراخها بیرون نمی‌آید . (عکس شمارهٔ ۱۵) قسمت میان این‌ستون ، یعنی قسمتی که میان پایه وسرستون است ، لاچ‌لنگری مارپیچ است . (عکس شمارهٔ ۱٦) طرح بدنهٔ ستون دیگر لاچ لنگری حصیری است و بسیار ظریف کارکرده‌اند . (عکس‌شمارهٔ ۱۷) در زیرسرستونها ، در طرفین ستون ، دو میله است که‌خود حلقه‌ای دارد و حلقه‌های آنها داخل حلقه‌هائی است که ازستون درآورده‌اند . (عکس شمارهٔ ۱۸) بر این دومیل که طرفین ستون آویزان است کنده‌کاری ونقشهای زیبا است . (عکس شمارهٔ ۱۹)این‌دوستون درمقابل ایوان شرقی است که عرض آن به‌اندازهٔ یك‌متر است . طرف غربی مسجد مردانه پنج ستون است که پائین‌آنها تکائل دارد . زینبیه (= مسجد زنانه) متصل به مسجد مردانه است و طرف شمالی‌آن هفت‌ستون‌چهارسوی پخ‌زده باسرستون است .

ضلع‌غربی بنای اصلی بقعه ۷٤۵ سانتیمتر و ضلع شمالی ۷۵۰ سانتیمتر است . طول‌مسجدها ۷۳۰ وعرض مسجد زنانه با ایوان شرقی‌آن۷۲۰سانتیمتر است . بام مسجدها نیز حلب‌پوش ولبهٔ آنها یك‌پشته است . سقف مسجد دماسا (= لمبه‌کوبی) ودچین (= پل‌کوبی) است . اطراف حیاط بقعه خندق و حصاری دارد . درختان کیش درحیاط بقعه دیده می‌شود . محیط دایرهٔ یکی از آنها ۱۳۰و دیگری ۱۵۰ سانتیمتر بود . کیشها بسیار کهن‌وقطور وعمرآنها بیش از هفتصد یاهشتصد سال است .

مراسم علم بندی در این بقعه اول محرم ومراسم علم واچینی سیزدهم محرم‌برپا می‌شود.

www.tabarestan.info تبرستان

قبر سیدان سرراه تربت سلطان محمود شاه دینوری

برسرراه تربت سلطان محمود شاه ونزدیك بـه‌آبادی شاه میلارزن و بر رشته‌کوهی که تربت سلطان‌محمودشاه بر آن بنا شده‌است درخت بلوط عظیمی است که محیط دایرهٔ تنهٔ آن ۴۲۰ سانتیمتر است . درزیر این‌درخت کهنسال دو سنگ قبر قدیمی عجیب است . طول اولی ۱۳۰ وعرض آن ۴۰ وارتفـاع آن ۴۵ سانتیمتر است. برسطح‌بالای‌سنگ، درسمت سرشخص مدفون ، نیم کره‌ای از بدنهٔ سنگ بیرون‌آمده‌است که قطر دایرهٔ آن ۲۵ سانتیمتر است : گـوشهٔ این‌سنگ ومقداری از این‌نیمکره به‌زیر ریشهٔ بلوط رفته است . سنگ دیگر کـه پائین‌تر است ، طولش ۱۵۰ وعرض ۴۰ وارتفاع کلی، به‌انضمام پایه ۴۸ وپایهٔ آن ۱۰ سانتیمتر است . بربالای این‌سنگ نیز نیمکره‌ای به‌قطر ۳۰ سانتیمتر بیرون‌آمده‌است. درفاصلهٔ ۸سانتیمتر ازلبهٔ بالای‌سنگ حاشیه کشی دارد وطرح محرابی نیم‌دایره‌ای نیز بر آن دیده‌می‌شود.

سنگ دیگری که خارج ازحصار سنگین این‌گورستان است به‌طول ۱۳۰ وعرض وارتفاع ۳۵ سانتیمتر وساده وبدون نقش ونیمکره است .

قبرستانها و بقعه‌های اطراف خطبه‌سرا

۱ـ بقعهٔ کشاور . ۲ـ بقعهٔ بورسرا. ۳ـ پیر باغرو دریبلاق میان‌خطبه‌سرا وهره دشت بر بالای قلهٔ کوه .

تربهٔ سوست

نزدیك دهکدهٔ‌سوست، سمت‌راست راه خطبه‌سرا به‌لیسار، درپنجاه متری جاده درمیان‌جنگل کیش، اطاقی چوبین قدیمی است. می گـویند دراین‌اطاق دوبرادر از اولاد پیغمبر مدفونند. اطراف آن ایوانی باتکائل چوبین دارد . در ورودی بقعه‌در ایوان شرقی است وجلـو این ایوان، هفت‌ستون چهارسوست. ایوان‌غربی پنج‌ستون چهارسو دارد .

قلعهٔ لیسار

در نومندان لیسار

این قعلهٔ استوار باباروئی بسیارمستحکم بربالای تپه‌ای برچهار کیلو-متری دریای‌خزر بنا شده است . رابینو درسال ۱۳۳۱ ه . ق ازقول Monteith که‌مقدم براین تاریخ این‌قلعه‌را دیده است چنین می‌نویسد:

قلعهٔ لیسار، روی تپهٔ کوتاهی درچهار کیلومتری دریای‌خزر است. بنای قلعه سراسر اراضی‌مسطح بالای تپه‌را فراگرفته‌است. حصارآن‌بسیار مستحکم بنا شده واحتمال‌دارد قبل‌از دوران‌اسلامی نیز وجود داشته است .آب انبـار آن به‌بهترین وضعی‌باقی مانده وهنوز پرآب است وهرچه ازآب آن بردارند سطح آب پائین نمی رود . محتمل است که از زیربا گنگ‌به‌یکی از سرچشمه های کوهستانی که در سطح‌آب قرار دارد، راه داشته باشد. مسیر این گنگ‌ها ابداً معلوم نیست و بسیار خوب پوشانده شده است . با اینکه بنای این‌قلعه به بهترین‌وضعی برپای مانده است ، چیز قابل توجهی‌در این قلعه نیست‌و کتیبه و نوشته‌ای ندارد. (۱)

محمدعلی گیلك‌در آخر کتاب‌شیخ‌زاهدگیلانی‌فهرستی ازنامهای‌جغرافیائی گیلان‌را آورده است ودر ذیل کـرگان رود می‌نویسد « در قریهٔ قلعه بین، قلعه ایست به‌نام صفاری. »(۲)فرهنگ جغرافیائی آرتش اطلاعات زیررا دربارهٔ این قلعه به ما می‌دهد :

« قلعه خرابه ای به نام قلعهٔ صلصال در قلعه بین دهکده‌ای جزء دهستان لیسار هره دشت بخش مرکـزی شهرستان طوالش هیجده کیـلومتری شمال هشت‌پر ودو کیلومتری غرب‌راه آستارا به پهلوی است.»

مردم اطراف نیز این قلعه را از صلصال می‌دانند . بسیاری ازقلعه‌های کوهستانی‌منسوب‌به این‌مردناشناخته وشخصیت غیرتاریخی است. تنهامحمد-

(۱) گیلان رابینو ص۹۷ و۹۸ . (۲) شیخ زاهدگیلانی ص ۱۱۱ .

www.tabarestan.info تبرستان

علی گیلك است که این قلعه‌را قلعهٔ‌صفاری خوانده واسناد و مدارکی‌هم برای این نام‌گذاری نشان نداده است . این قلعه سنگی پا بجا مسلماً روزی‌پایگاه یا پناهگاه یکی‌از امرای محلی و سربازان واطرافیان او بوده است .

مساحت تقریبی‌سطح کوهی که‌این‌قلعه بر آن قرارگرفته است۴۰ متر × ۵۰ متر است که به علت روئیدن درختان زیاد وبـوته‌های خار اندازهٔ دقیق نتوان گرفت .در ورودی قلعه شرقی و به‌ارتفاع۳۵۰ سانتیمتر تاوسط هلال طاق شکسته وعرض آن۲۲۰سانتیمتراست . در ورودی قلعه روزی جلو تربوده است، به‌علت خرابی باروی خارج، سردر دومی ، در ورودی قلعه شده است . (عکس شمارهٔ ۲۰)عرض باروی‌قلعه ۱۸۰ تا۲۱۰سانتیمتروارتفاع موجودآن پنج تا شش متر ودرپاره‌ای‌جاها، ده تا دوازده‌متراست . قطردیوارجنوب‌غربی۱۹۰سانتیمتر است . مصالح ساختمانی‌دیوارها سنگ بادبر وساروج است .

آب انبارقلعه خارج از ارگ وداخل باروی اصلی است ودر شمال‌شمال غرب بنای‌قلعه، بناشده است. طول آن درحدود پنج متر وعرض سه‌متر وارتفاع ازکف موجود چهار متر است . مصالح ساختمانی آن آجرهائی به ابعـاد ۲۲ سانتیمتر و قطر٤ سانتیمتر وملاطی نظیر ساروج سپید است. (عکس شمارهٔ ۲۱)

متصل به‌باروی شرقی ، حصار ارگ قلعه است . مدخل ارگ نیز دارای طاقی باهلال شکسته است. ارگ بنائی مربع شکـل به ابعاد ده تا دوازده متر است که چهار کنج آن برجهای گاو پهلو (= توپر) دارد . (عکس شمارهٔ ۲۲ و۲۳و۲٤)درباروی شرقی‌ارگ دوپنجره‌است . پنجرهٔ‌طرف راست‌آن کوچکتر است . هر دو پنجره دارای طاقی با هلال شکسته و از آجر بنا شده است . مصالح ساختمانی ارگ نیز سنگ وساروج است . طاقی‌گنبدی شکل نیزداخل ارگ دیده شد .

تربهٔ آجری لیسار

درمحوطه‌ای ازجنگل کیش که سه‌اصله کیش آن‌بسیار کهن است‌ودارای

دو درخت آزاد کهنسال است، گنبد آجری که کمربند گنبد درخاك وفقط طاق هلالی آن بیرون است، دیده می‌شود. قطردایرهٔ‌این گنبد٤٤٠ سانتیمتروقطـر دیوار آن‌چهل سانتیمتر است . ارتفاع‌میان‌طاق از کف‌زمین‌اصلی۲۳۰ سانتیمتر است. ابعادآجرهائی که‌دراین بنابه‌کاررفته است‌میان ۲۲ تا ۲۵سانتیمتر است‌و قطرآنها به‌پنج‌سانتیمتر می‌رسد، اطراف این گنبدقبرستانی قدیمی است.

تربهٔ سلطان سیدمحمود
در قنبری محلهٔ جوکندان

بنای اصلی به طول ۵/۵۰ و عرض ۵ متر است . چهـار طرف آن ایوان دارد . عرض‌ایوان‌قبلی، هشتادسانتیمتر وایوانهای‌شرقی وغربی، یك‌متروایوان شمالی دومتراست . درهرطرف ایوان شش‌ستون‌چهار سوست . لبهٔ ایوانهاتکائل دارد . (عکس شمارهٔ ۲۵) در ورودی‌بقعه‌درایوان‌جنوبی است . ضریحی‌مشبك ، صندوقی چوبین ساده راکه میان‌بنای اصلی است ، احاطه کرده است . سقف‌بنا وایوانها، واشان کشی‌واز روپل کوبی‌است . بام منشور مربع‌القاعده ولت پوش است . اطراف بقعه قبرستانی قدیمی است و بقعه و قبرستان در زیر درختان قدیمی کیش وآزاد وکنوس است.

تربهٔ سید صلاح الدین وسید فضل الله معروف به‌قوشه‌جد (۱)
درترك محلهٔ جوکندان

بنای این‌بقعه‌نظیربقعهٔ سلطان سیدمحمودوبزرگتر ازآن‌است.قبرستانی بزرگ وقدیمی بالای بلندی نزدیك آن است.

تربهٔ باباکمال
درجنگل کرالا در راه ییلاق اسبومار جوکندان

بنائی کرسی بلند ، چهارطرف ستونهای چوبین چهارسو ولبهٔ ایـوانها دارای تکائل است . بام بنا ، منشور مربع‌القاعده ولت پوش‌است .

---

(۱) قوشه‌جد (بفتح جیم) در زبان تالشی به معنی یك جفت سید است .

www.tabarestan.info تبرستان

تربهٔ نتین کشی در پرد ِسردر راه‌ییلاق
اسبومار جوکندان

این‌بنا نظیر بنای باباکمال است.

تربهٔ سید محمود وسیدزین‌العابدین فرزندان
امام جعفر الصادق علیه‌السلام
معروف به قوشه‌جد
درتنگ دی (= تنگ‌ده) تول گیلان هشتپر

این‌دو برادر، دردوبنای‌جداگانه مدفونند. بنای‌اول که‌مدفن سیدمحمود وزن‌ودختر وپسر اوست، شامل‌بنائی آجری وسنگی است. دیوارشرقی این‌بنا ، شامل‌چهارستون‌چهارسوست که سقف برآنها تکیه‌دارد. جلو ایوان شرقی‌نیز چهارستون چهارسوست.

بنای دوم که کمی بالاتر است،مدفن سیدزین‌العابدین‌وهمسروپسراوست. این‌بنا سه‌پنجره درشرق وجنوب وشمال‌دارد. سقف هردوبنا واشان کشی وبام آنهالت ِپوش‌است. دربقعهٔ‌سیدمحمود، چهارقبرآجری‌ودربقعهٔ‌سیدزین‌العابدین سه‌قبرآجری دیده می‌شود .

شجره نامه‌ای به شرح زیر ، باخط خوش نسخ ، دردست‌آقای سید قادر اشرف تالش، متولی‌بقعه است‌وایشان‌اظهارمی کنند که این‌شجره‌مربوط به‌سید محمود وسید زین‌العابدین مدفون دراین‌دو بقعه است.

شجره‌نامه به‌شرح زیراست:

بسم‌الله الرحمن الرحیم
و بك نستعمد و نستعین
یا قدیم یا قدیر

صاحب هذا الکتاب الصحیح المستطاب سیّد خوره کیای‌بن امیرمحمد کیای‌بن‌سیدخوره کیای‌بن میر عبدالجلیل‌بن مهدی کیای‌بن حسن کیای‌بن هادی کیابن امیر کیای بن‌حیدر کیای‌بن‌قاسم کیای‌بن یحیی کیای‌بن ابورضی‌ـ

کیای‌بن ابی‌الحرب کیای‌بن محمد کیای‌بن‌شمشیرزن کیای‌بن مهدی کیای‌بن ابی رضی کیای بن کوچك کیای‌بن مهدی کیای بن امیر احمد کیای‌بن‌عیسی بن‌علی بن‌حسین بن‌علی بن حسین‌بن علی‌بن ابی‌طالب صلوات الله‌علیهم اجمعین فی سنة سبعین والف من الهجرته خیرالبریه .

اسناد ومدارکی قدیمی دردست‌آقای سیدقادر اشرف است‌که حاکی است پدران‌او بخشودگی‌از انواع مالیات‌را داشته‌اند. تاریخ این‌اسناد میان سالهای۱۱۰۸ و۱۲٦۷ قمری است.

* عرضه‌داشت اول٤٠ سانتیمتر × ۲۰سانتیمتر که شامل‌سیزده سطراصلی باسه‌سطر کوتاه درحاشیه است‌ودر حاشیهٔ بالای‌آن‌حکم عالی‌شدمورخ ۱۱٦۸ .

* عرضه داشت کمترین سیدبابا تنگه دیهی کرگانردوی به‌طول۱۱۵ سانتیمتر وعرض ۱۷ سانتیمتر. درحاشیهٔ بالانوشته شده‌است حکم‌عالی شدآنکه کلانتران و کداخدایان‌محال‌مزبوربدانند که چون‌عارض‌مرد سیدواهل دعا و واجب الرعایه می‌باشد وازقدیم الایام الا الآن معاف ومسلم بوده مرفوع‌القلم می‌باشد لهذا به هیچوجه من‌الوجوه مزاحم و متعرض‌حال عارض نشده دیناری وجه ازعارض طمع وتوقع ننموده گذراند که بدعاگوئی اشتغال نماید دانسته‌در عهده‌شناسند سنه۱۱۷۱ .

* عرضه‌داشت سید بابا اردبیلی الاصل ساکن کرگان رود به‌طول ٤٠ سانتیمتر وعرض ۱۱ سانتیمتر یادآوری ازظلم وجور وچپاول دوران نادرشاه کرده ومی‌نویسد الحال که‌عدل‌وداد حکمفرماست به‌کار اورسیدگی کنند واو راکمافی‌السابق معاف دارند . درحاشیهٔ بالاحکم عالی شد وسپس نامبرده‌را از پرداخت مالیات معاف کرده‌اند مورخ ۱۱۸٤ .

* حکم‌دیگری به کدخدایان ورعایای محال کرگانرود ناحیه جمکوه به‌طول۱۲ سانتیمتر وعرض ۱۱/٥ سانتیمتر که سید حسن‌را ازپرداخت انواع مالیات‌معاف می کنندسنه ۱۱۹۲ .

www.tabarestan.info تبرستان

* حکم دیگری مورخ به سال ۱۲٤۱ به‌طول ۲۸ سانتیمتر وعرض ۱٤ سانتیمتر. عموم مباشرین و عمالان وضابطان و کدخدایان و ریش‌سفیدان محال بلوکات کرگانرود اعلام‌میدارد که‌عالیجاه‌سلالة‌السادات سید باباردبیلی‌الاصل ساکن قریه تنگه ده من بلوکات کرگانرود از قرار تعلیقه جات و نوشتجات حاکمان سابق‌وماسلف‌که دردست دارداز جملهٔ‌سادات‌حسینی مراعات‌جانب او برهمه کس‌لازم ومتحتم است. فلهذا محض‌مرحمت والطاف عالی شامل‌حال و کفیل احوال‌عالیجناب معزی‌الیه منظورنظرشده متوجه‌حال ومراقب احوال‌او باشندوقدغن اکیده نمایند احدی ازمباشرین دیوان‌مزاحم ومتعرض معزی‌الیه نباشند گذارند فارغ‌البال ومرفه‌الحال بدعاگوئی وثناخوانی در زاویهٔ معبد بازدیاد عمر ودولت‌عالی مشغول بوده و غدغن نمایند احدی باملاك موروثهٔ آباء واجدادی‌او مزاحم‌نشوندر‌اینباب قدغن‌لازم‌دانسته درعهده‌شناسند. بتاریخ شهر صفرالمظفر ۱۲٤۱.

* حکم‌دیگری به‌طول ۲۰ سانتیمتر وعرض ۱٤ سانتیمتر برای‌بخشودگی سیدحسن ازمالیات ورفع مزاحمت کارگزاران دولت مورخ۱۲٦۷.

ناله تربه
در هشتپر

بنائی است چوبین ومستطیل شکل. درقسمت آخر بنا. اطاقی کوچك است که درآن صندوقی چوبین است. اطراف این‌بقعه قبرستان بزرگی است.

تربهٔ‌سید نیکی‌بن سید جمال‌الدین روحی
دردهکدهٔ سیدنیکی هشتپر

بنای اصلی‌شامل اطاقی است به‌طول ۷/۱۰ متروعرض ۳/۹۰ متر. این بنا به جای دیوار، محجری مشبك دارد. (عکس شمارهٔ ۲٦) نگار محجرها یکسان است. ضلع شمالی وجنوبی بقعه از هفت قسمت مشبك وضلع غربی وشرقی از چهار قسمت‌مجزا تشکیل‌شده است. در وردی ظرف شرق است وقسمت سومین

شبکه شرقی‌را گرفته‌است. در ورودی دولنگه‌است‌ونگارمشبك آن بانگارهای محجر اختلاف دارد. (عکس شمارهٔ ۲۷).

در وسط‌اطاق صندوقی‌است که اطراف آن‌را ضریحی‌مشبك‌چوبین فرا‌گرفته است. طول این ضریح ۲٥٤ و عرض آن ۱۲۸ و ارتفاع آن ۱۱٥ سانتیمتراست. (عکس شمارهٔ ۲۸).

سقف‌سراسر بقعه‌واشان کشی واز روپل کوبی است. بام‌بقعه نوعی تخته کوبی است‌که درمحل «مخ‌لمه» می‌خوانند. پرهٔ‌بام یك‌پشته است.

قبرستانی‌قدیمی‌اطراف‌بقعه است. دوسنگ خوش‌تراش ونسبةً قدیمی در درگوشهٔ ضلع‌غربی‌بنا درحیاط دیده‌شد. بردو بدنهٔ سنگ‌سمت راست، این‌بیت باخط خوش نستعلیق‌حك شده‌است:

رفت از بر من آنکه مرا مونس جان بود
دیگر بچه امید در این دهر توان بود

روی سطح سنگ نام دوازده امام حك شده است. صاحب سنگ شناخته نشد.

خانهٔ نصرالله‌خان سردار امجد
دراطاق سرای هشتپر

این خانه بنای آجری عظیمی است که نظیر آن در صفحات گیلان دیده نشد. راهروئی‌دروسط. درطول‌وعرض ساختمان، درطبقهٔ اول ودوم دیده می‌شود که ازاین راهرو به‌ده اطاق طبقهٔ زیرین و ده‌اطاق طبقهٔ بالائین‌می‌توان رفت. پس‌از ورود ازسردر اصلی‌بنا، سمت راست پلکانی است که به‌طبقهٔ بالائین می‌رود. سبك بنا وهلال‌طاقهای درگاهها و سردرها درگیلان بی‌سابقه است. (عکسهای‌شمارهٔ ۲۹ و ۳۰)

ازطراح و بنّای‌آن‌اطلاعی به‌دست نیامد. معروف است که‌آب این‌خانه ازییلاق «سوبتن» می‌آمده است. ازنصرالله‌خان سردار امجدصاحب این‌خانه‌سه

www.tabarestan.info تبرستان

فرزند بدنامهای فتح‌الله‌خان ارفع‌السلطنه و یحیی‌خان افخم‌الدوله و محمدحسین خان سالار اسعد باقی مانده است. خود او پسر فرج‌الله خان سرتیپ پسر حسن‌خان بیك پسرحاجی امیرگونه خان پسرامیر ابراهیم‌خان پسر امیرگونه خان پسر حسین‌خان است.

قبرستانهای قدیمی و بقعه‌های اطراف هشتپر

۱ ـ بقعهٔ محمد ترکش‌بند در تولارود هشتپر. ۲ ـ اولیای کرامار درمکش ییلاق آق اولر. ۳ ـ پیر علی در دهکدهٔ آق اولر. ٤ـ پیر اعرابی در دهکدهٔ سراگاه‌در کنار رودخانهٔ هشتپر.

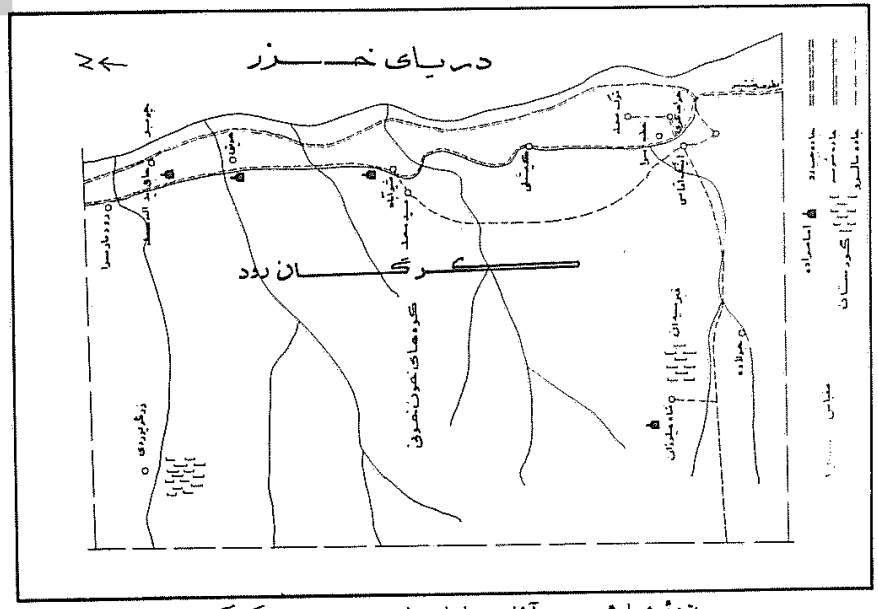

نقشهٔ شمارهٔ دو ـ آثار وبناهای تاریخی بخش‌شمال کرکان رود.

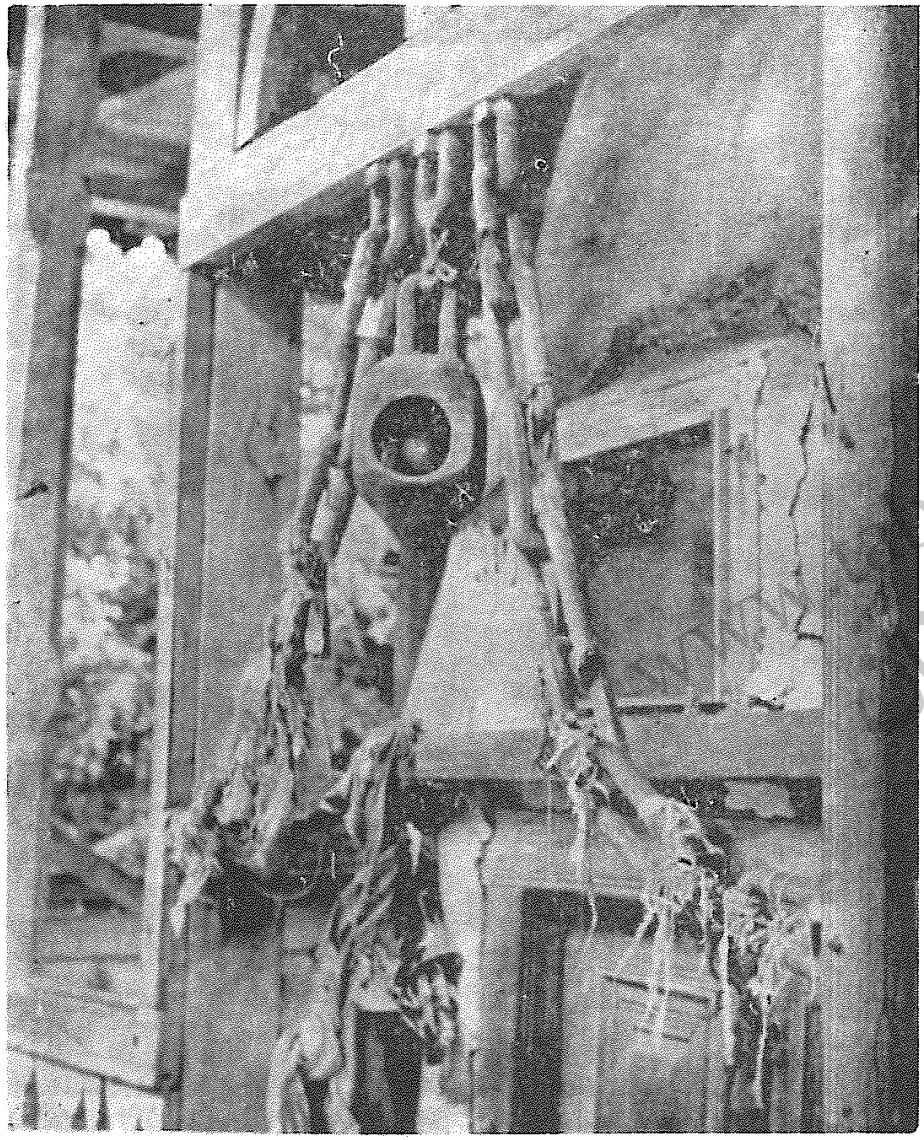

عکس شمارهٔ ۱۳ ـ زنجیر چوبین بربالای در ورودی بقعهٔ سلطان محمودشاه دینوری

tabarestan.info
تبرستان

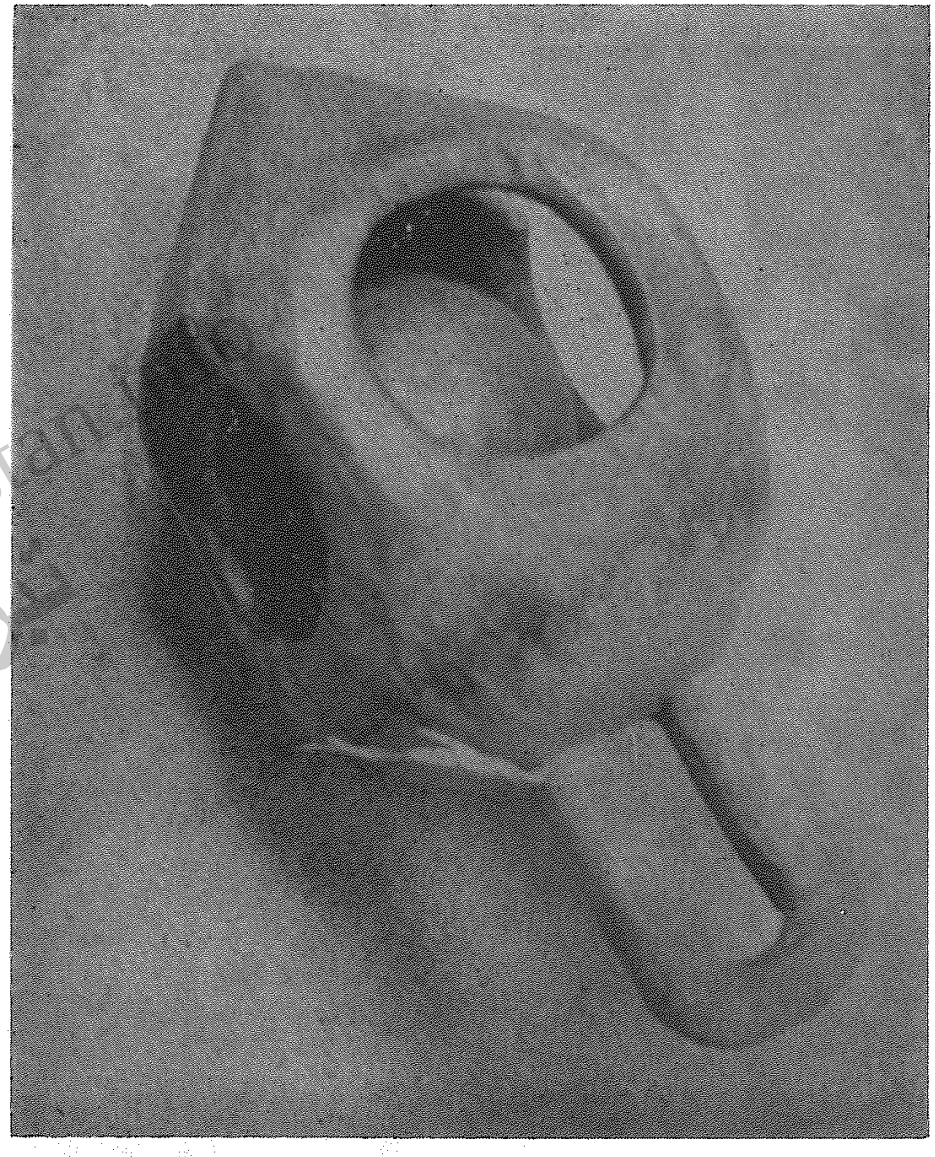

عکس شمارهٔ ۱۴ـ قندیل چوبین زنجیری که بالای در ورودی بقعهٔ سلطان‌محمودشاه دینوری است

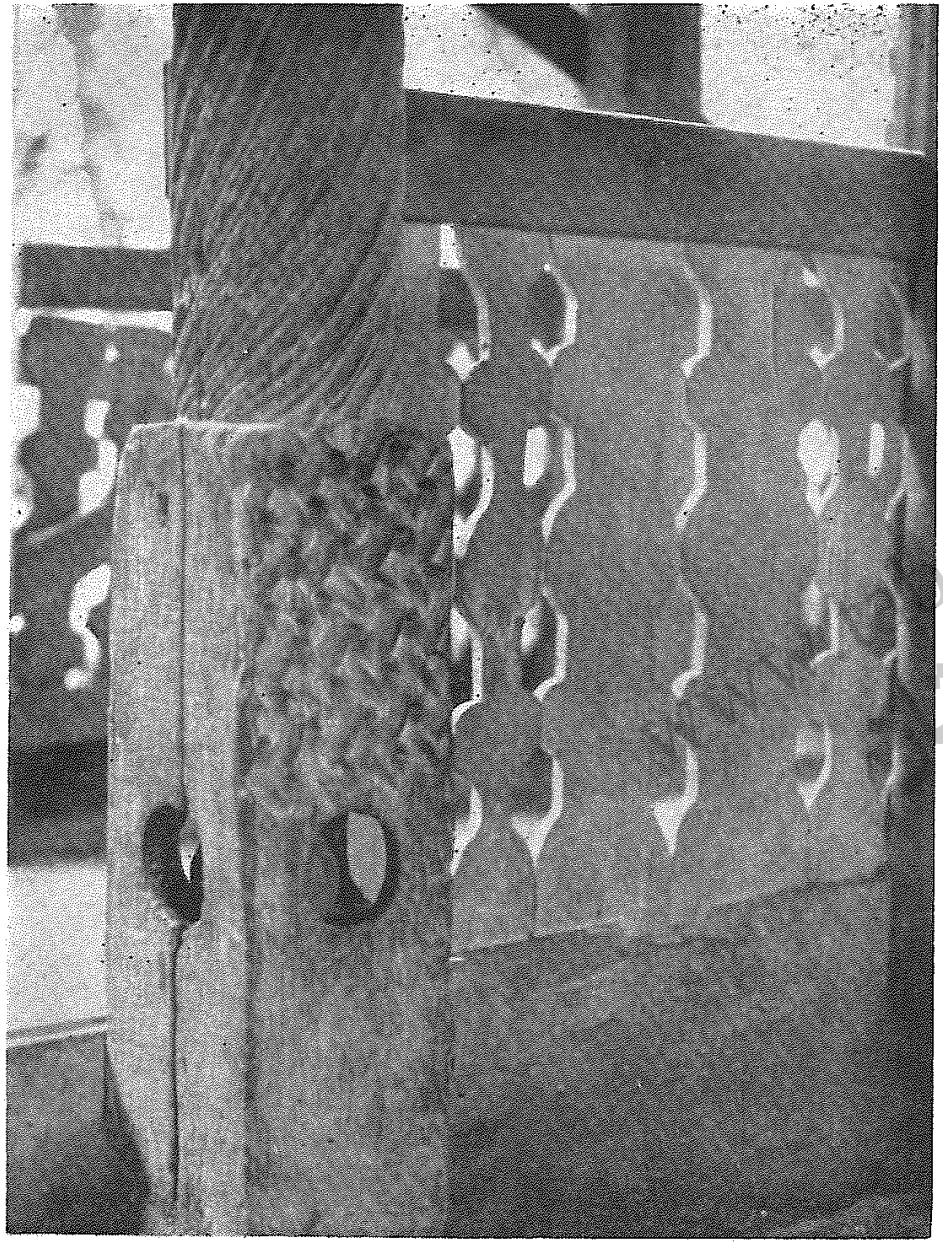

عکس شمارهٔ ۱۵ ـ قسمت پائین یکی از ستونهای مسجد متصل به بقعهٔ سلطان محمود شاه‌دینوری

عکس شمارهٔ ۱۶ ـ لاچ‌لنگری مارپیچ یکی از ستونهای مسجد متصل به‌بقعهٔ
سلطان محمودشاه دینوری

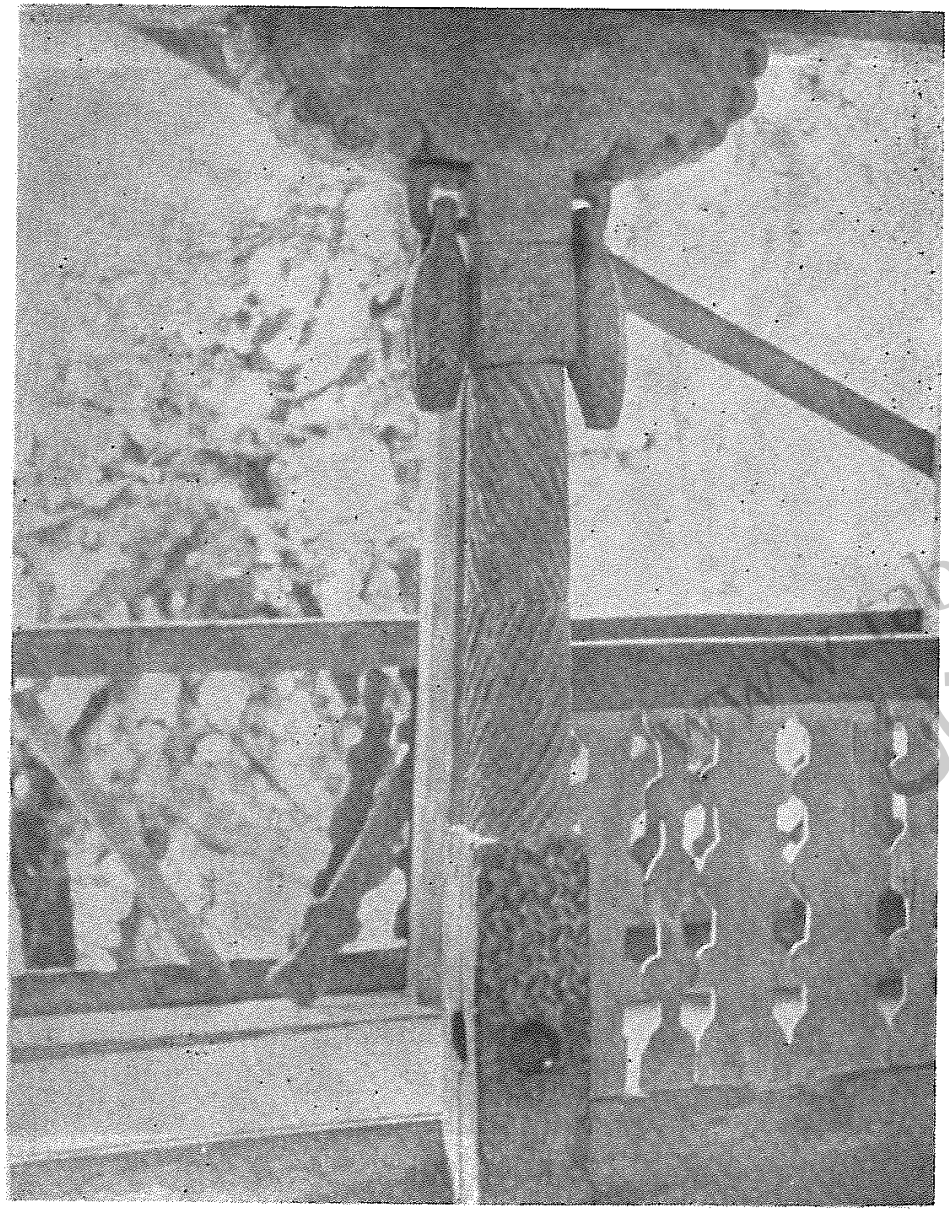

عکس شمارهٔ ۱۷ ـ لاچ‌لنگری حصیری یکی ازستونهای مسجدمتصل‌به‌بقعهٔ
سلطان محمودشاه دینوری

www.tabarestan.info تبرستان

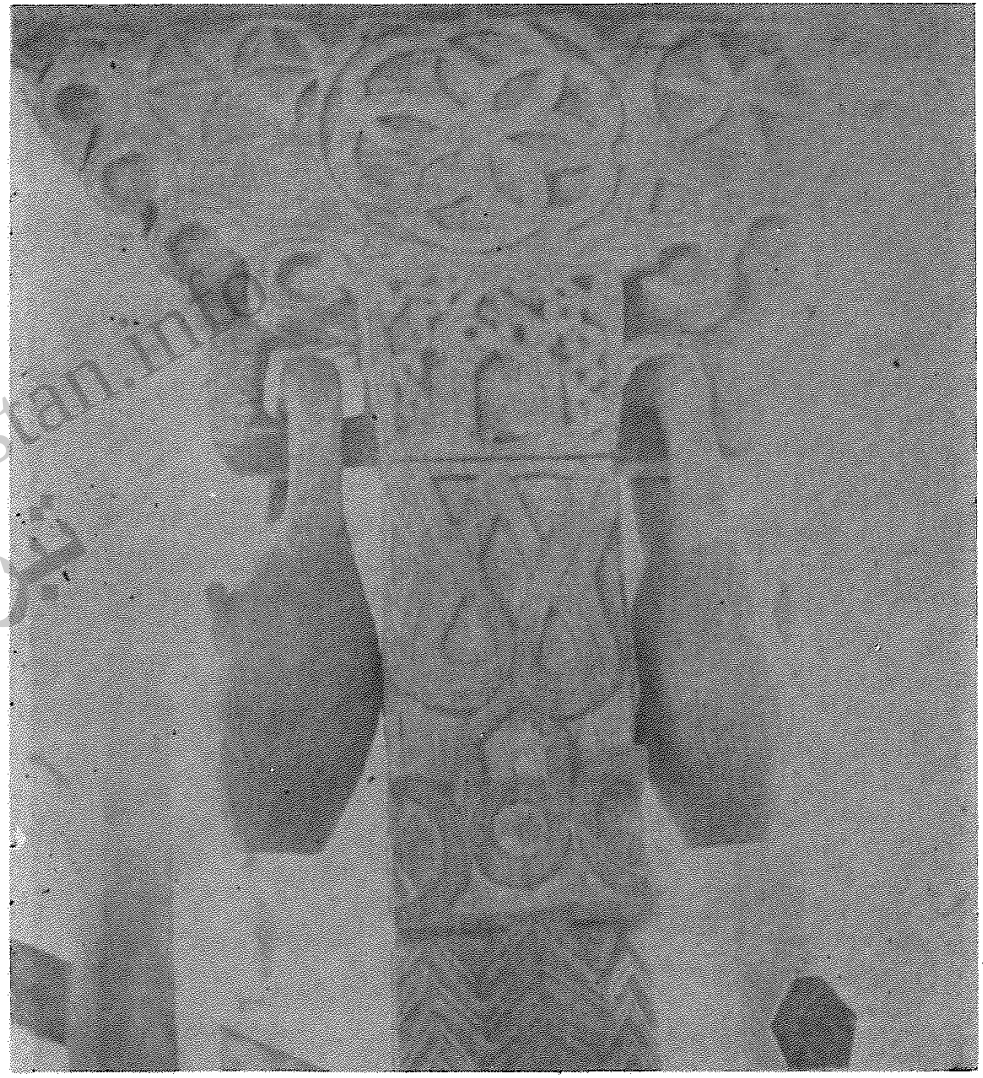

عکس شمارهٔ ۱۸ ـ میلها وحلقه‌های یکی ازستونهای مسجد متصل‌به‌بقعهٔ
سلطان محمودشاه دینوری

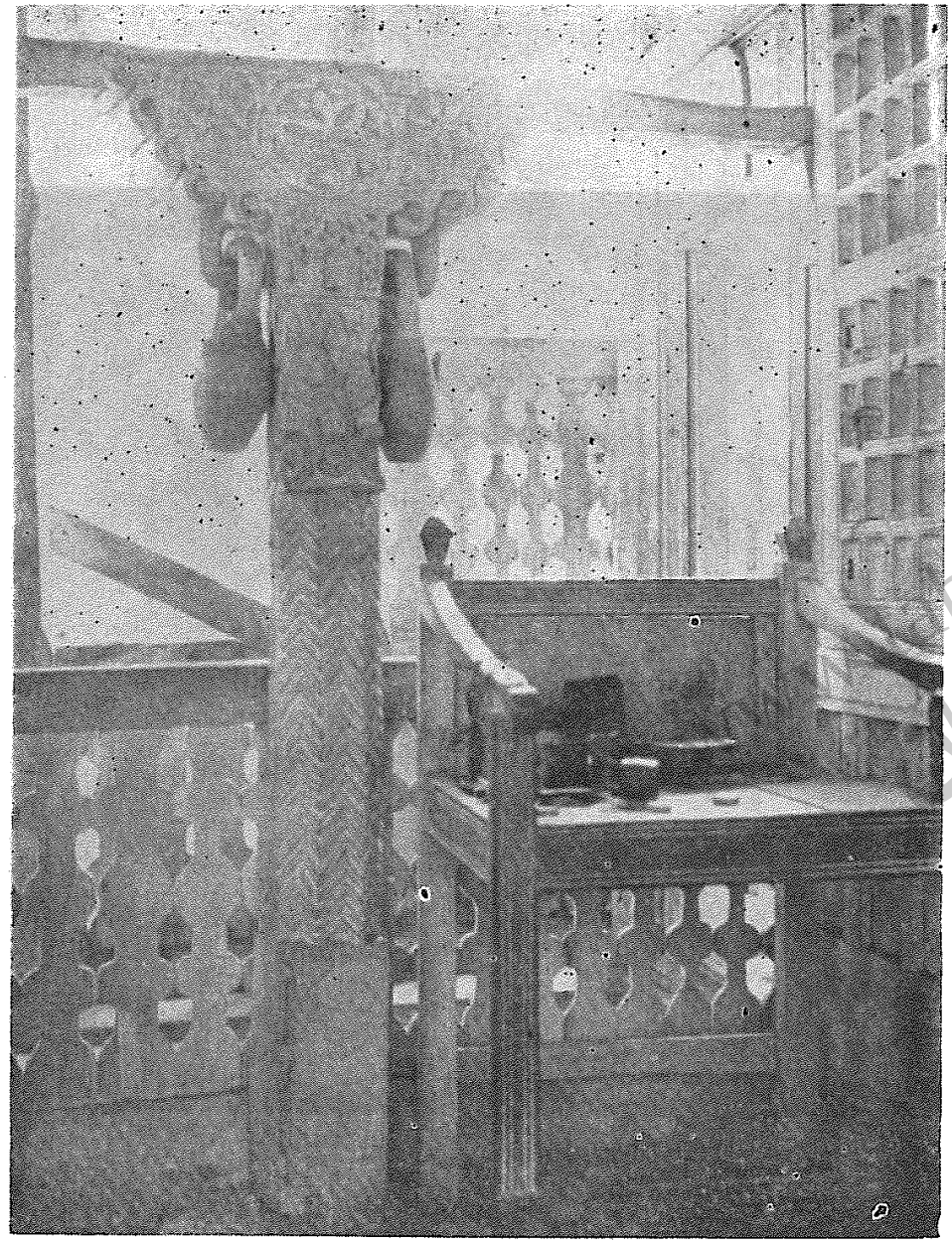

عکس شمارهٔ۱۹ ـ کنده‌کاریهای سرستون ومیل‌های متصل‌به‌آن، درمسجد متصل
به‌بقعهٔ سلطان محمودشاه دینوری

www.tabarestan.info
تبرستان

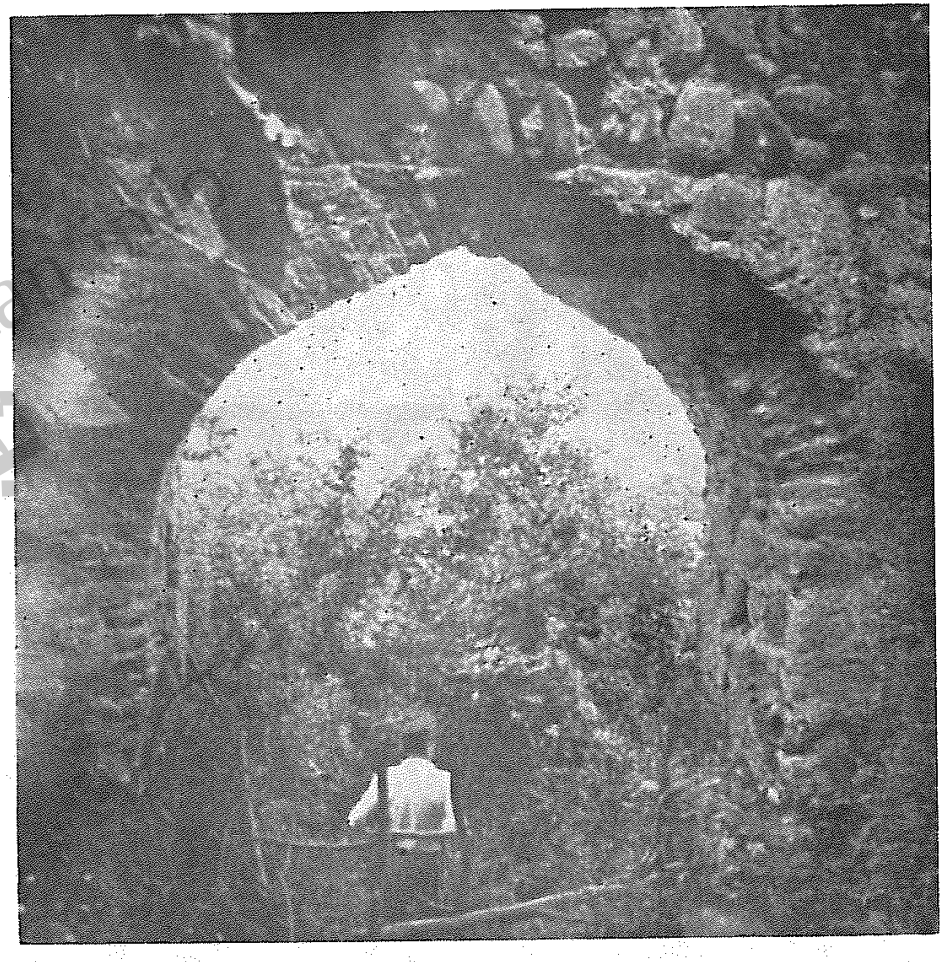

عکس شمارهٔ ۲۰ ـ در ورودی قلعهٔ لیسار

عکس شمارهٔ ۲۱ ـ آب‌انبار قلعهٔ لیسار

tabarestan تبرستان

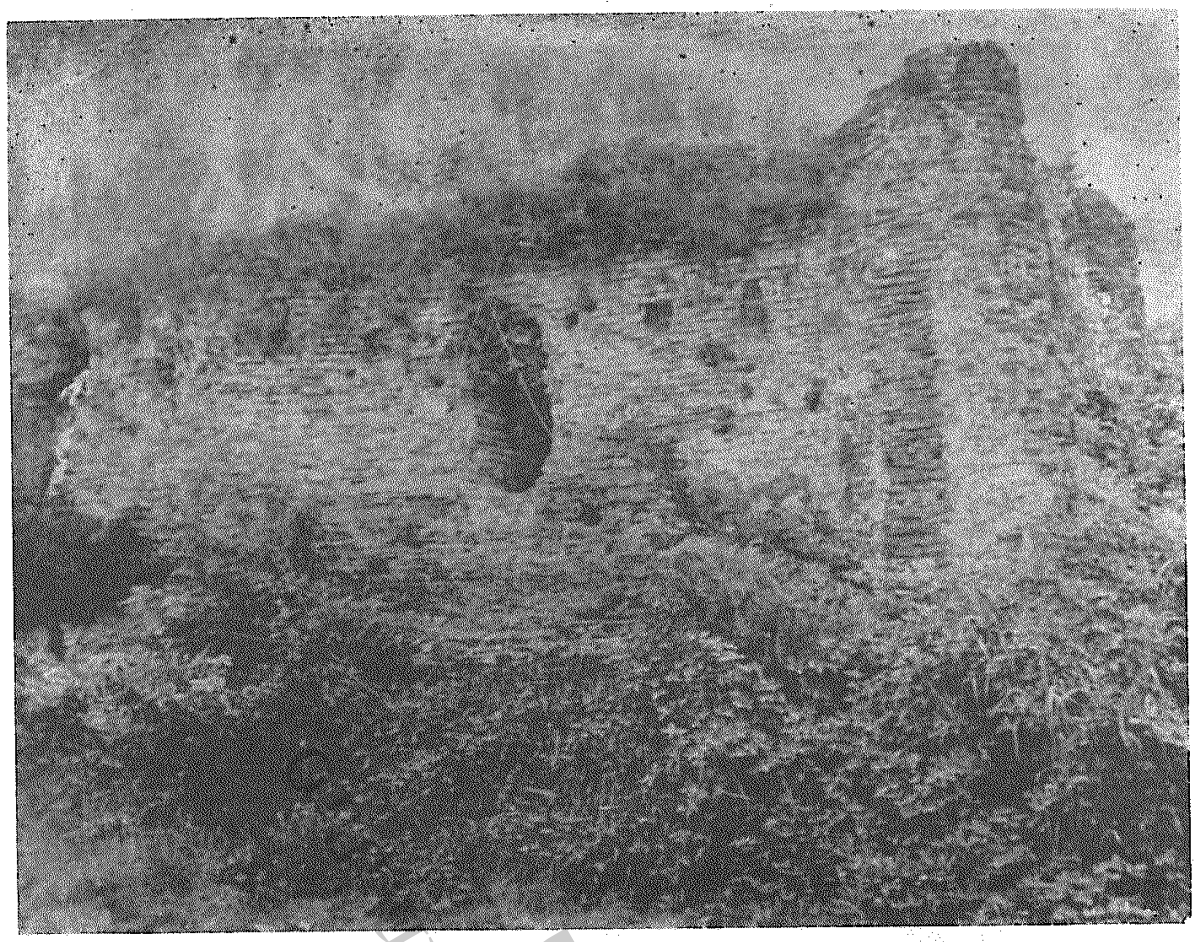

عکس شمارهٔ ۲۲ ـ نمای شمالی ارگ قلعهٔ لیسار

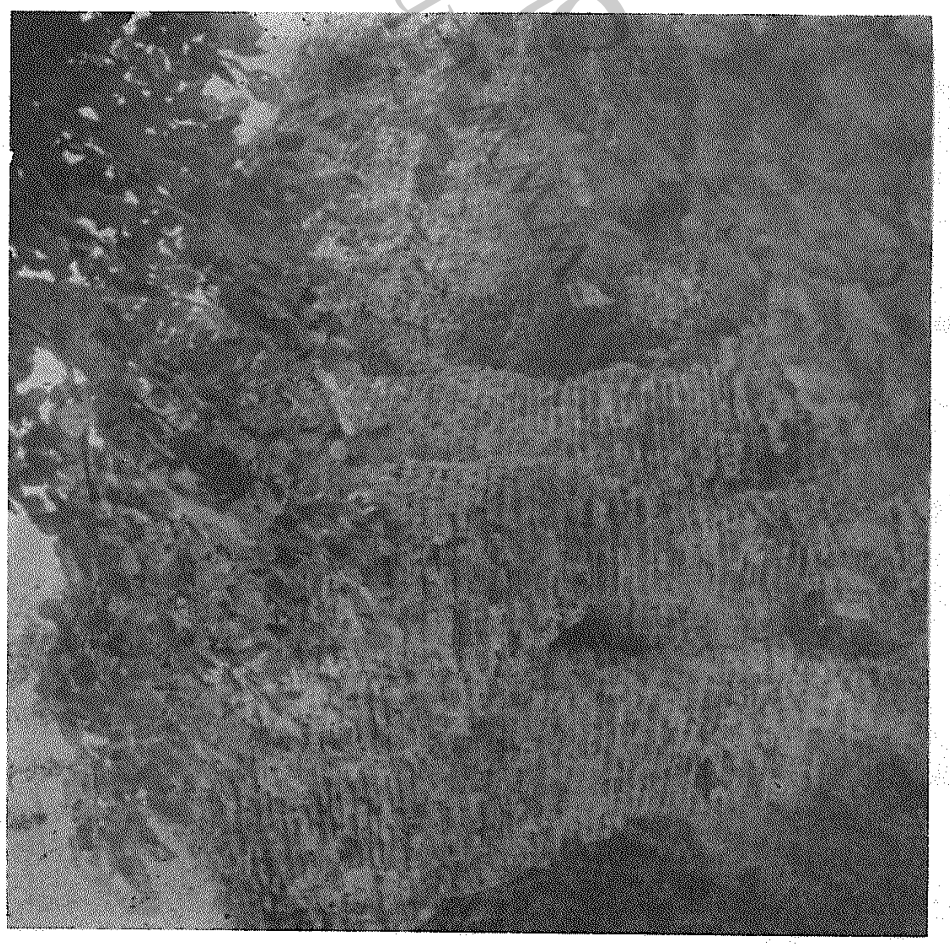

عکس شمارهٔ ۲۳ ـ قسمتی از ارگ قلعهٔ لیسار

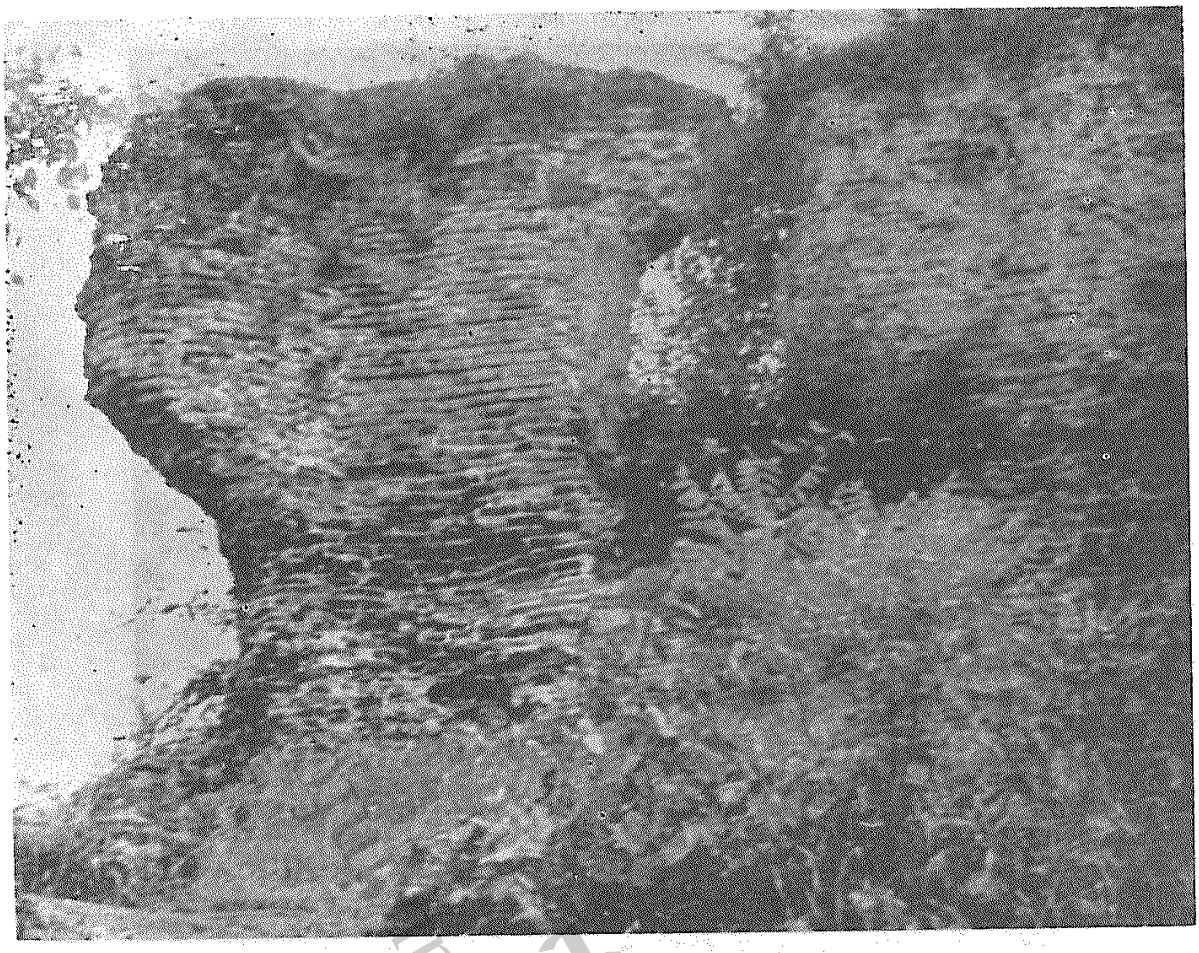

عکس شمارهٔ ۲۴ ـ قسمتی از ارگ قلعهٔ لیسار

عکس شمارهٔ ۲۵ ـ تربهٔ سلطان سیدمحمود در قنبری‌محلهٔ جوکندان

عکس شمارهٔ ۲۶ ـ تربهٔ سیدنیکی‌بن سیدجمال‌الدین روحی در دهکدهٔ
سیدنیکی هشتپر

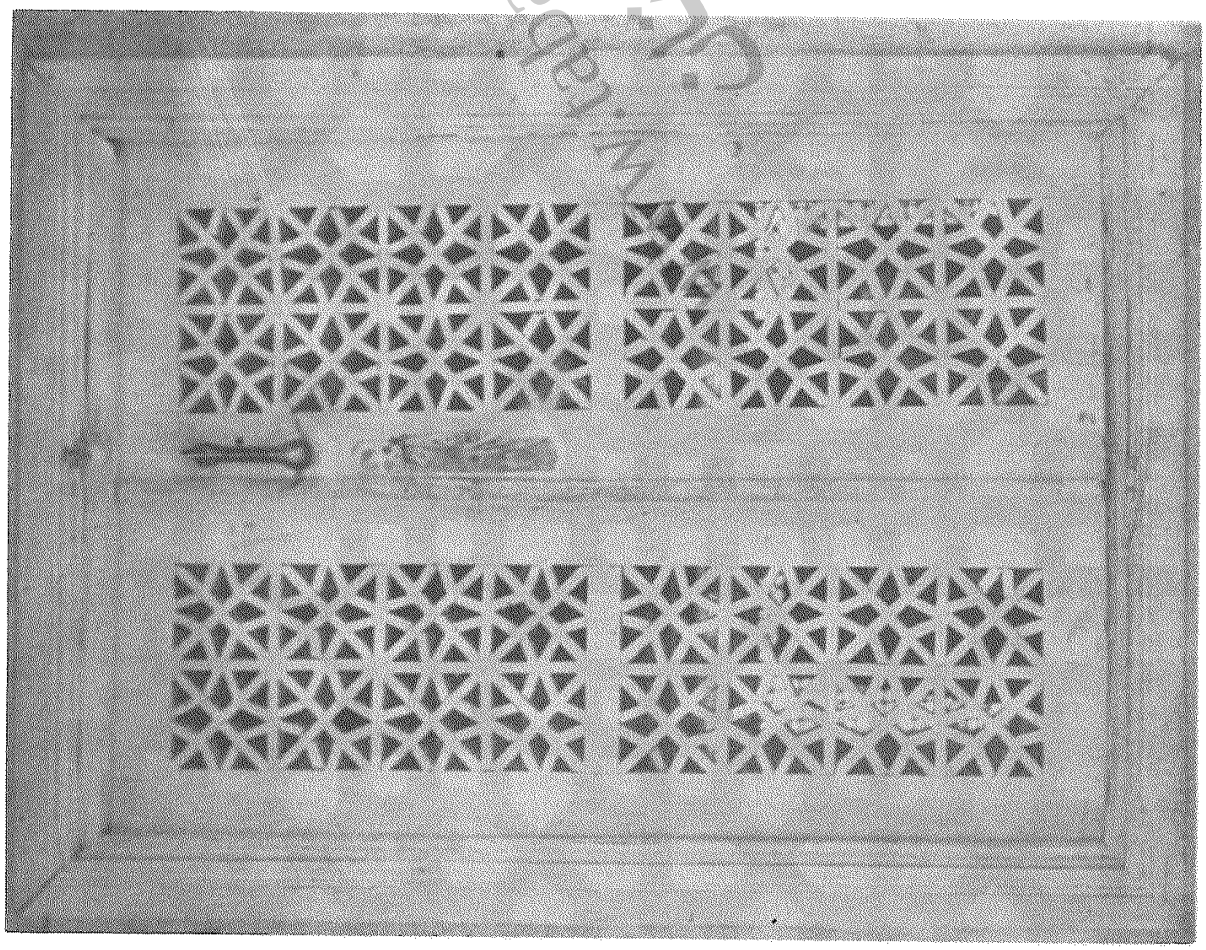

عکس شمارهٔ ۲۷ـ در ورودی تربهٔ سیدنیکی‌بن سید جمال‌الدین روحی.

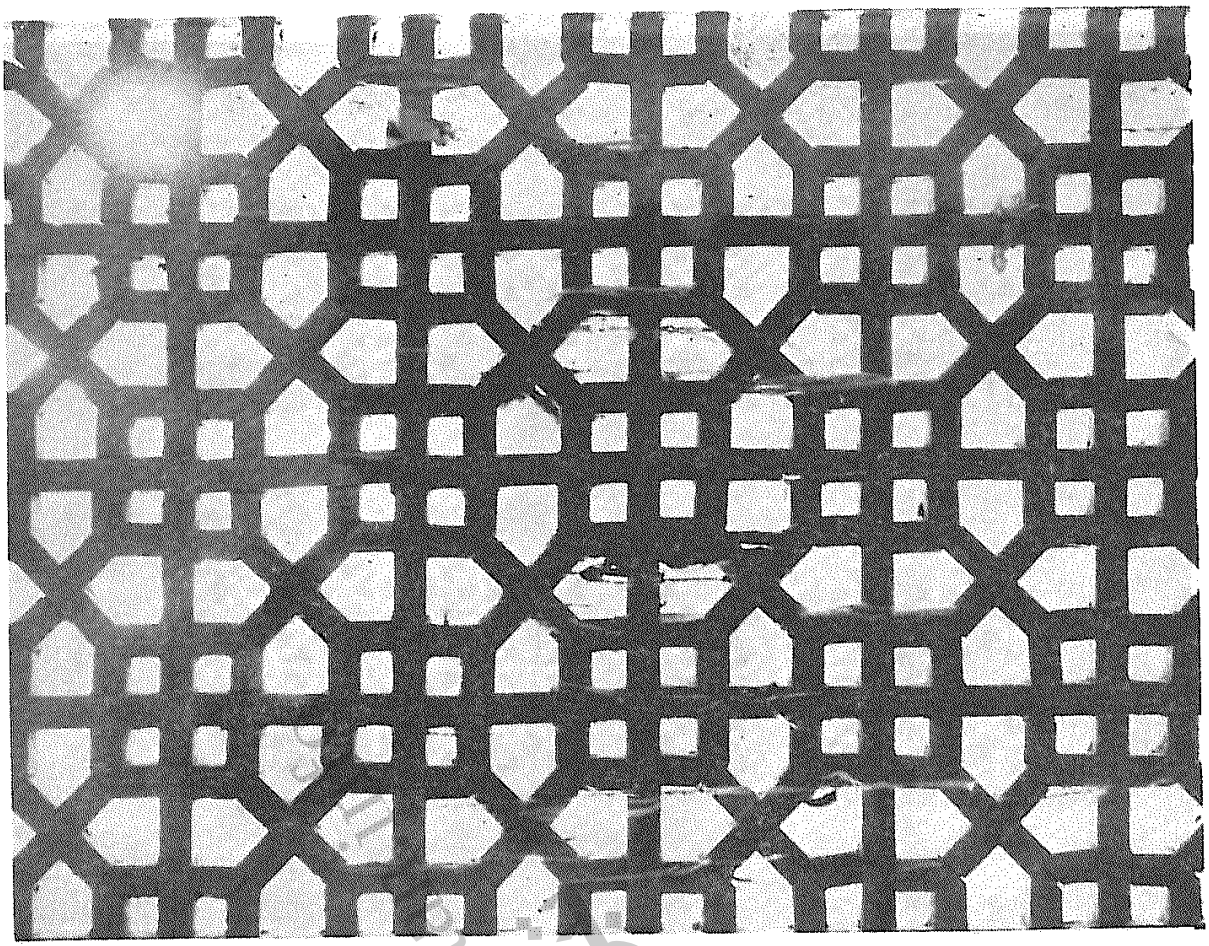

عکس شمارهٔ ۲۸ ـ قسمتی از ضریح تربهٔ سیدنیکی‌بن سیدجمال‌الدین‌روحی .

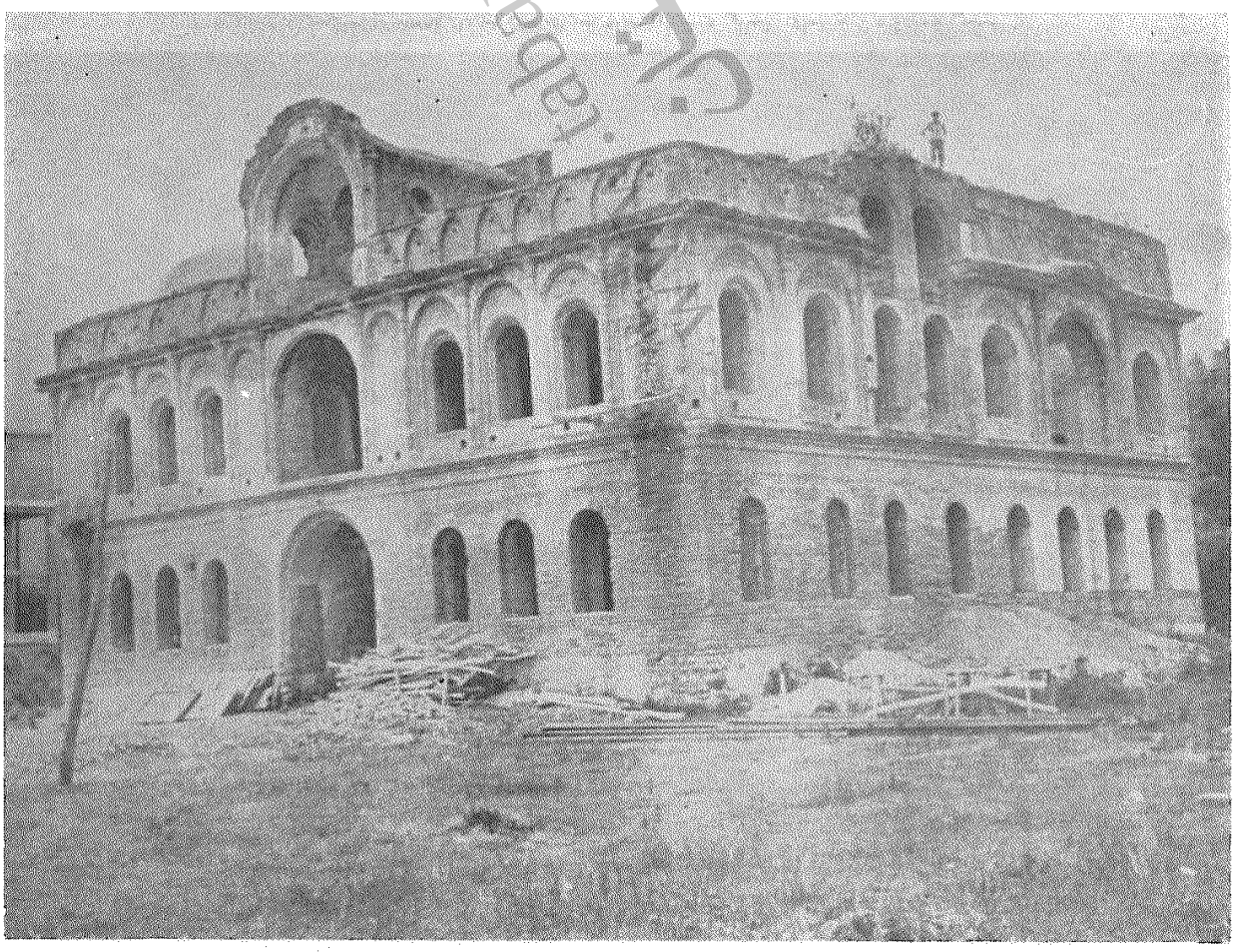

عکس شمارهٔ ۲۹ ـ نمای جنوبی وشرقی خانهٔ نصرالله‌خان سردار امجد دراطاق‌سرای هشتپر .

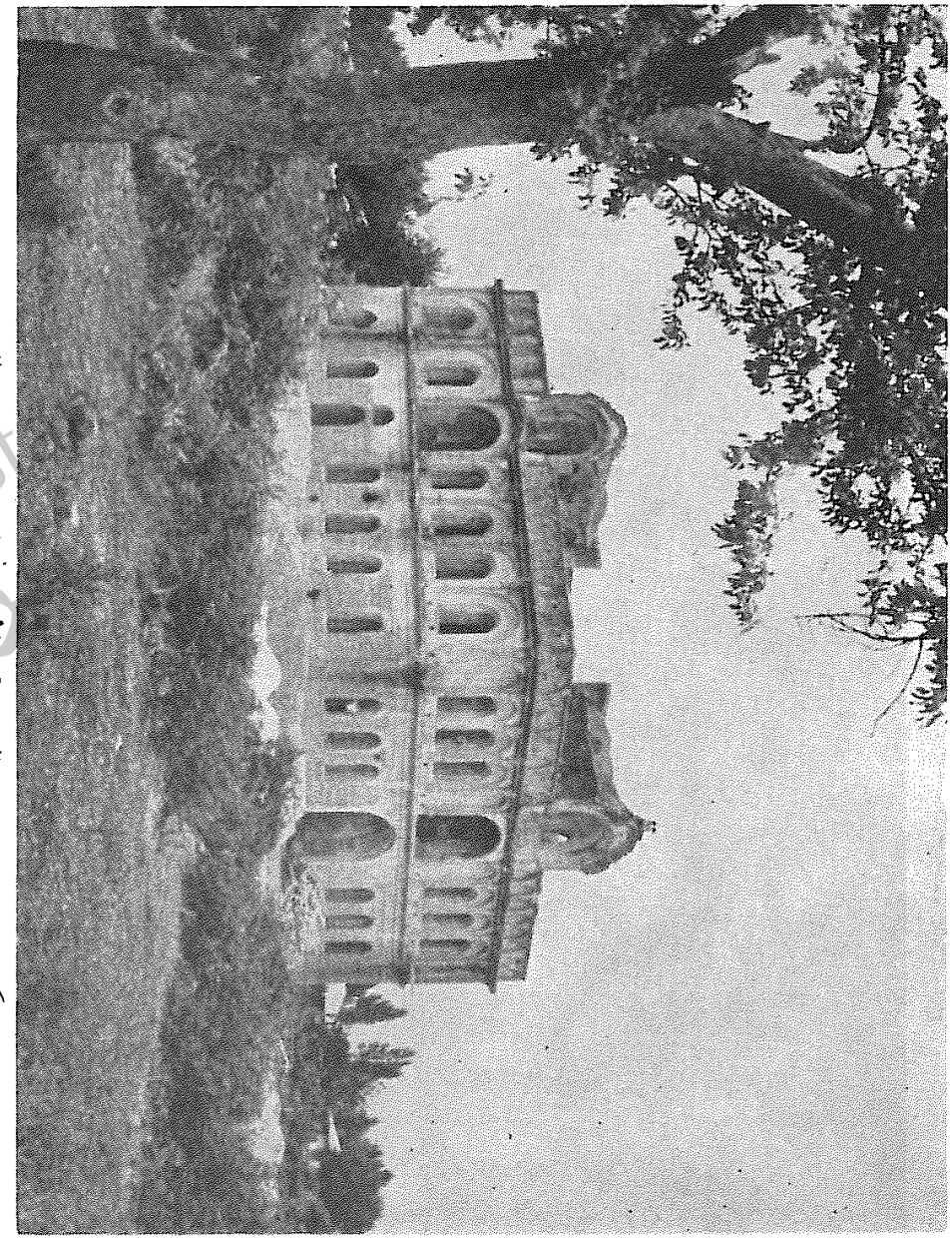

عکس شمارهٔ ۳۰ ـ نمای شمالی و شرقی خانهٔ نصرالله‌خان سردار امجد در اطاق‌سرای هشتپر.

بخش سوم

۱ ـ جغرافیای تاریخی اسالم

بخش اسالم ازشمال به کرگان‌رود، از مشرق به‌دریای خزر، از جنوب به تالش دولاب وازمغرب به‌خلخال محدودمی‌شود. درازترین قسمت این بخش‌از لبهٔ دریای‌خزر تا قلل کوههائی که حدغربی آن‌است، درحدودسی وپنج کیلو- متر است. این بخش یازده کیلومتر ازحاشیهٔ دریارا گرفته است و رویهمرفته بخشی کوهستانی است. آبادی مهم این بخش درزمان رابینو «دیگ‌سرا» بوده است که در دوفرسخی دریا ، کناررودخانه‌ای به‌همین‌نام بنا شده است.

ساکنان این بخش تالش واهل سنت وجماعت‌اند. سلسلهٔ خان ایشان شیعی مذهب است . جمعیت این بخش درسال۱۳۳۱ هجری (= ۱۹۱۲میلادی) به اظهار رابینو، هزاروچهل خانواربوده است. صد خانوار اینان غریب ومابقی تالش بوده‌اند. (۱)

رودخانهٔ دیناچال بخش اسالم‌را از تالش دولاب جدا می کند. سرچشمهٔ این‌رودخانه نزدیك‌لمیر است ودرطول مسیرخود تا دریای خزر حدفاصل‌میان این‌دو بخش است.

ازگذشتهٔ این بخش اطلاعی در دست نیست. تنها حسن‌بیك‌روملو ازامیر مظفرنامی یاد می کندکه اهل‌تول‌وناو بوده است. (۲)ناو یکی ازدیهای ییلاقی این بخش است وناورود که در این بخش ازغرب به‌شرق جریان دارد، نام‌خود را ازاین دهکده گرفته است.

(۱) گیلان‌را بینو ص۱۰۱ (۲) گیلان را بینو حاشیهٔ ص ۱۰۱ .

www.tabarestan

۲ ـ آثار و بناهای تاریخی بخش اسالم

اسپیه مزگت (۱)

در دهکدهٔ کیش خاله دیناچال

این‌مسجد کهن که باید آن را یکی از عجایب هفتگانهٔ بناهای تاریخی گیلان دانست ، بردست راست رودخانهٔ دیناچال است و در حدود یك کیلو متر ونیم از جادهٔ ماشین رو آستارا به انزلی فاصله دارد وطرف شرق جاده افتاده است .

این‌بنا که امروز روی‌در خرابی وفنا دارد ، باید روزی‌در محلی آباد و معروف بنا شده باشد، اما درهیچیك از کتب تاریخی محلی وسفرنامه‌های خارجیان وایرانیان، نامی‌از این‌مسجد نیامده است . عجیبتر اینکه رابینو نیز این‌بنای تاریخی‌را ازقلم‌انداخته است، با اینکه‌درختان متبرك وقدمگاهها نیز درکتاب اوفهرست شده است.

این مسجد چون دّری درخلاب است . مردم بی‌تمیز جز به‌طمع گنج به سروقت آن نیامده‌اند و درتاریکی‌شب وگاهی در روز روشن باکلنك نوك‌تیز بنیاد وشالودهٔ آن راکنده وسست کرده‌اند . طبیعت بی‌رحم گیلان نیز درخرابی آن‌سهم بسزائی‌داشته ودارد. درختان جنگلی عظیم بربام آن رُسته وریشه‌های خودرا چون گوه‌ای که‌میان کندهٔ چوبی گذارند، میان دیوارها فروبرده وآنها را دوشقه کرده‌اند. رودخانهٔ سیلابی دیناچال‌نیز، قسمت جنوبی آن‌راکنده و برده وپاره‌ای‌ازپایه‌ها که‌اجزای آنهاازیکدیگرهنوزجدانشده، درآب‌رودخانه افتاده است. بارندگی ورطوبت نیز گچکاری وسفیدکاری وگچ بربهای آن‌را فرسوده کرده واز میان برده است. با اینهمه این‌بنا چون‌پهلوانی سالمندبرپای ایستاده وناظر لاابالیگری وبی‌دقتیهای ماست.

(۱) بکسر الف وفتح یاء و میم وکاف ، به معنی سفید مسجداست. پاره‌ای این‌مسجد را به نام آق مسجد وگروهی به نام مسجد عبدالهی می‌نامند . احتمال دارد عبدالله نامی آن را مرمت‌کرده باشد .

معلوم‌نیست‌بانی‌این بنا کیست.تاجائی که می‌دانیم،سلاطین‌قدیم زورمند براین بخش ازمملکت‌ما دستی نداشته‌اند و تا سنهٔ هزارهجری که این صفحات جزء حکومت مرکزی به شمارآمده است ، حکام محلی یاخانان دراین صفحات حکمروا بوده‌اند. اینان نیز هیچگاه به‌فکرآبادکردن حوزهٔ حکومت خود نبوده‌اند واگر یکی ازآنان درد دین‌داشته، قدرت مالی به او اجازهٔ ساختن چنین بنائی عظیم را نمی داده است . وضع بنا و کتیبهٔ کوفی سادهٔ آن گواهان صادق بر قدمت بنا هستند، اما هردو خاموش به‌ما می‌نگرند ونشانی از بانی نمی‌دهند .

مصالح اصلی بنای‌این‌مسجد، آجرهائی به‌ابعاد ۶ × ۲۳ × ۲۳ سانتیمتر است . قطر دیوارآن ۱۷۵ سانتیمتر وگوشه‌ای از این‌بنا که یك ضلع آن ۱۶/۷۵متر است ، فعلاً برپای است ودیوار یکی از دهلیزهای مسجد است . (عکس شماره ۳۱) بردیوار شمالی همین دهلیز است که پنج شش متر کتیبهٔ کوفی ساده باقی‌مانده وکلمات « لم یخش الا الله فعسی اولئك أن یکونوا من المهتدین» (۱) روشن خوانده می‌شود . (عکس شمارهٔ ۳۲و۳۳) .

دردنبالهٔ این آیه‌بدون‌شك نام بانی‌می‌آمده‌است که امروزهیچگونه‌اثری ازآن باقی نیست. این کتیبه که ابتدای‌آن در همین دهلیز بوده ، روزی چهار دهلیز اطراف را تزئین می‌داده است . ازارهٔ دهلیزها نیز گچ‌بری عجیبی به به ارتفاع یك متر داشته، که فعلاً دومتر از این‌ازاره ، بر دیوار شمالی هویدا است . (عکس شمارهٔ ۳۴)

شاید بتوان ازآنچه که باقی مانده ، حدس زد که این‌بنا شامل یك‌رواق در وسط وچهار دهلیز درچهار طرف بوده است. (نقشهٔ شمارهٔ ۳۵) در ورودی تقریباًشمالی است ووارد دهلیز شمال می‌شود وعرض آن بالغ بر ۱۶۰ سانتیمتر

(۱) انما یعمر مساجد الله من آمن بالله والیوم الاخر واقام الصلو وآتی‌الزکوة و لم یخش الا الله فعسی اولئك ان یکونوا من المهتدین . سورة التوبه ۹ ، آیه : ۱۸ .

www.tabarestan.info تبرستان

است. ارتفاع طاق دهلیزها از کف کنونی ۵۷۰ سانتیمتراست. یك‌طرف دهلیزها، دیوار خارجی‌مسجد ویك‌طرف آنها پایه‌هائی هشت‌ضلعی است که محیط آنها به ۵۵۰ سانتیمتر می‌رسد. پایه‌هائی که درچهارگنج است، زائده‌ای دارد که در روی نقشه نشان داده شده است. فاصلهٔ میان دو پایه‌ای که یکی از آنها زائده دارد ۲۳۰ سانتیمتر و فاصلهٔ میان دو پایهٔ اصلی ۲۸۰ سانتیمتر است.

بالای هردو پایه، طلاقی باهلال شکسته زده شده است. (عکسهای شمارهٔ ۳۶ و۳۷) وسقف دهلیزها بردیوارهای خارجی واین پایه‌ها استوار است. عرض هریك از دهلیزها به ۳۴۰ سانتیمتر می‌رسد.

شاید روزی رواق‌میان نیز سقفی گنبدی‌داشته است. اما شرفات بنا باید کم کم جمع‌شود تا برای زدن طاق آماده باشد. آنچه از کتیبه دندانه‌ها باقی مانده است حاکی ازاین امر نیست. سقف سراسربنا، سفال پوش بوده است. اما بخلاف بامهای سفال‌پوش امروزی گیلان، سفال آنها با ملاط برروی طاقها چسبانده‌شده است واندازهٔ آنها به۳۶×۵۰ سانتیمتر می‌رسد.

چوو اولیا (۱)
دردهکدهٔ کاربند اسالم

درمیان درختان کیش کهن وبلوطهای قدیمی بقعه‌ای به‌شکل برج است محیط دایرهٔ این برج شانزده متر و ارتفاع آن سه متر وگنبد شلجمی شکلی بر بالای آن بنا شده است. دری کوچك چوبین به ارتفاع ۱۲۰ سانتیمتر و عرض نیم‌متر در مشرق بنا است.

چهارطرف بنا ایوان دارد. در هر ایوان شش‌ستون است که‌سرستونهای آنها دو شاخه‌ای شکل وسرنال دراین دوشاخه‌ها قرارگرفته است. بام‌اصلی

(۱) چوو (بفتح چ) نام یکی از درختان جنگلی است.

بنا وایوانها لت‌پوش، سقف ایوانها، واشان واز بالا پل‌کوبی است. بنا کرسی بلند است وکسی که در اینجا به خاك سپرده شده است به نام سیدحجت معروف است.

نزدیك این بنا تربت دیگری است. بنای اصلی این بقعه مربع و چهار طرف آن‌ایوانی به‌عرض ۶۰ سانتیمتر دارد. درهر ایوان‌هشت‌ستون چهارسوست. سقف بنا کوتاه و واشان کشی و از بالا پل‌کوبی است. بام اصلی بنا وایوانها لت‌پوش است. در ورودی این تربت نیز شرقی و کوچك است.

تربهٔ پیر هرات
درگیلن دی (= گیلانده) اسالم

بنائی است کرسی بلند، دیوارهای آن ازسنگ و گل که به‌زبان محلی «دش‌دیوار» (بفتح دال) گویند. درمشرق بنا ایوانی به‌عرض یك‌متر است که نردهٔ جلو آن دستك صراحی است. سقف بنا واشان کشی، وبام‌لت‌پوش است. (۱)

تربهٔ نسا اولیا
در دهکدهٔ کله‌سرای اسالم

بنائی است کرسی بلند که ارتفاع آن از کف زمین کمی بیشتر از نیم‌متر است. چهار دیوارهای آن سنگ و گل است وطرف جنوب بقعه ایوانی کم عرض است. سقف بقعه وایوان واشان کشی وبام هردو لت‌پوش‌است.

چل کسان(۲)
در دهکدهٔ کله‌سرای اسالم

بالای تپهٔ خل‌بند(۳) بنائی است کرسی بلند که چهار دیوارآن‌سنگ و

(۱) پیر هرات درگیلان‌ده از دهستان اسالم بخش مرکزی شهرستان طوالش سیزده کیلومتری جنوب هشتپر کنار راه آستارا به انزلی است (فرهنگ جغرافیائی آرتش).
(۲) به‌کسر چ وفتح کاف. (۳) بضم خاء وکسر لام وفتح باء

www.tabarestan.info تبرستان

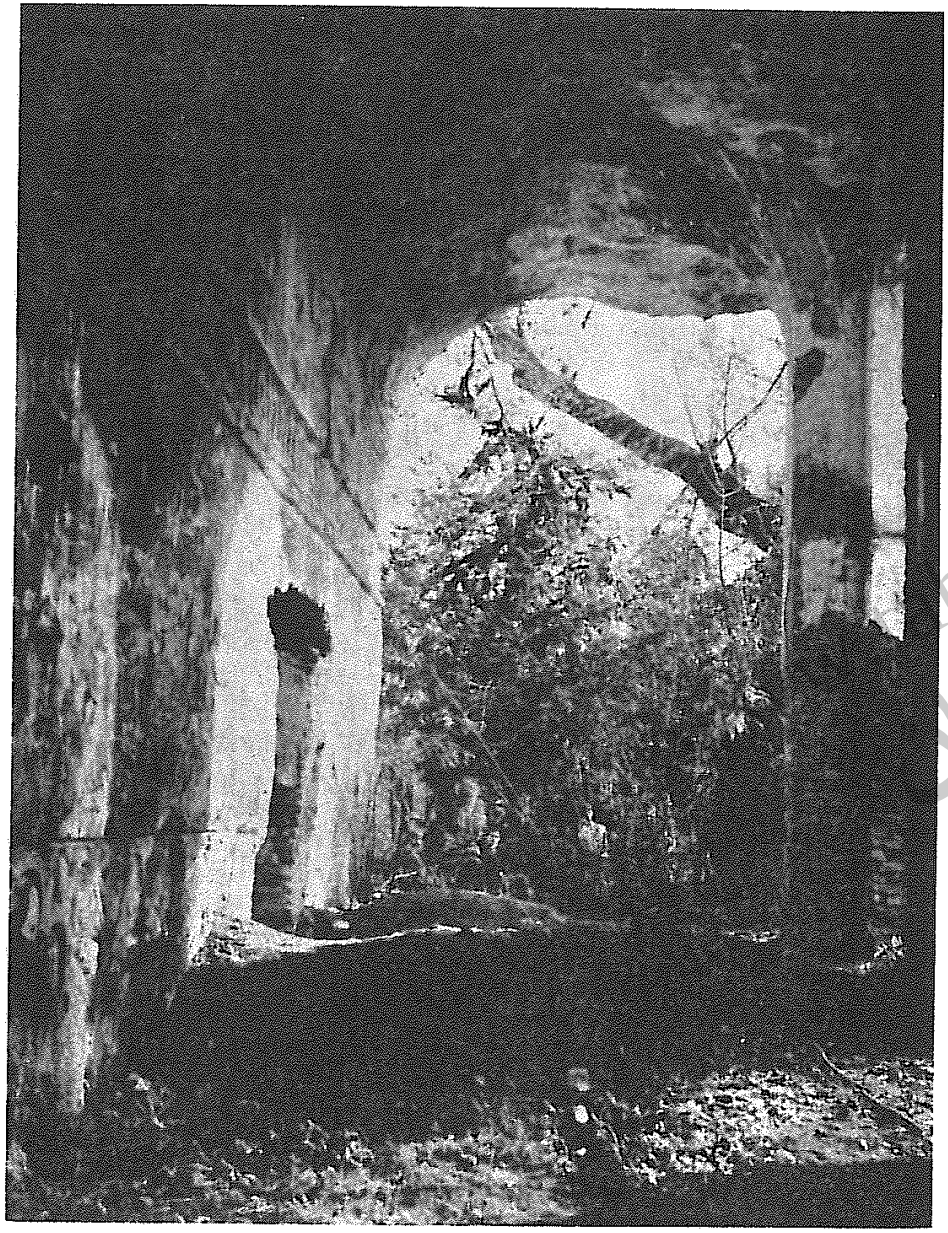

عکس شمارهٔ ۳۱ ـ یکی ازدهلیزهای اسپیه‌مزگت درکیش‌خالهٔ دیناچال . کتیبهٔ کچ‌بری کوفی‌بر دیوار سمت راست دیده می‌شود .

گل است. در بقعه کوچك است وطرف شرق باز می‌شود.

گورستانهای قدیمی وآثار تاریخی

ییلاق وقشلاق اسالم

۱ ـ گورستان رزوان. (۱)

۲ ـ گورستان قدیمی هجرم (۲) بزرگوار.

۳ـ گورستان اطراف اسالم اولیاء.

٤ ـ گورستان اطراف پیرخواجه در دیگ‌سرای اسالم.

٥ ـ گورستان اطراف مزاربستان‌گاه بزرگوار در دیگ سرای‌اسالم.

٦ ـ درناواسالم ، درشمال غربی دهکدهٔ کوچکی به‌نام «نارنج‌دول». (۳) گورستان قدیمی است . دو سنگ تراشیده به صورت قوچ وگوسفند دراین گورستان است . فعلاً گردن قوچ‌را به‌قصد یافتن گنج شکسته‌اند .

۷ ـ دردهکدهٔ ییلاقی ناو ، آثار بنائی قدیمی ازآجر، درکناررودخانه است. معروف است که دراین جا کلیسائی بوده است .

(۱) بفتح راء وزاء . (۲) بکسر هاء وفتح‌راء (۳) بفتح جیم .

tabarestan.info تبرستان

عکس شمارهٔ ۳۲ ـ کتیبهٔ کوفی اسپیه مزگت کیش خالهٔ دیناچال که بر دیوار شمالی گچ بری شده است .

عکس شمارهٔ ۳۳ ـ آنچه از کتیبهٔ کوفی اسپیه مزگت کیش خالهٔ دیناچال تا امروز باقی است .

عکس شمارهٔ ۳۴ ـ نقوش گچ‌بری عجیب اسپیه‌مزگت کیش خالهٔ دیناچال که قسمتی
از آن برازارهٔ دیوار شمالی دهلیز شمالی هنوز باقی است.

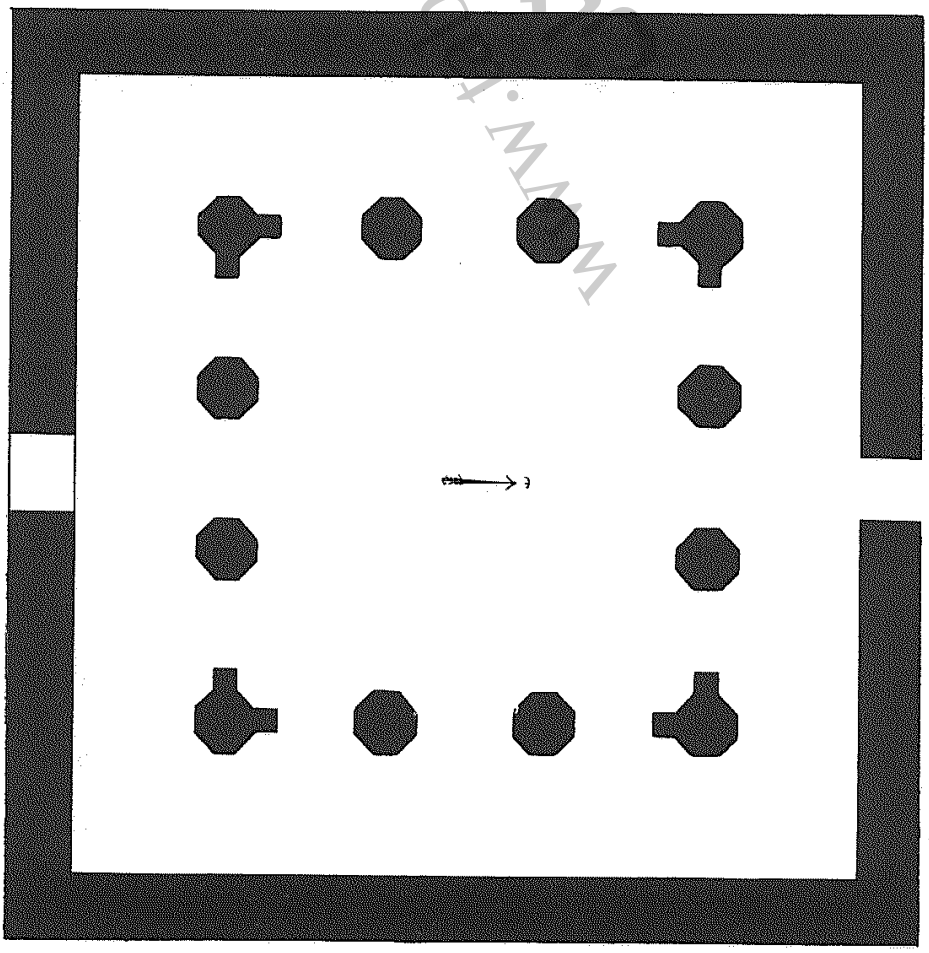

عکس شمارهٔ ۳۵ ـ شاید روزی طرح بنای اسپیه‌مزگت بدین شکل از زیر قلم طراح
آن بیرون آمده باشد.

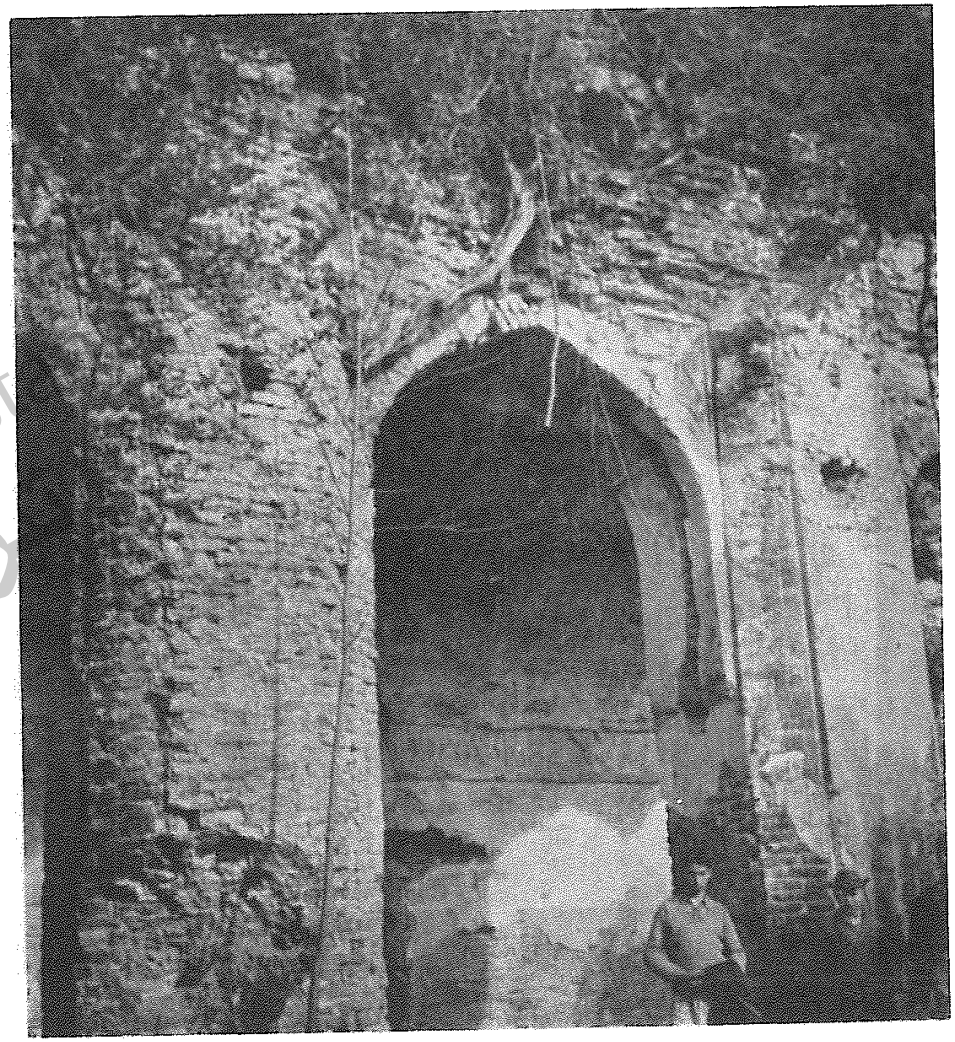

عکس شمارهٔ ۳۶ ـ یکی‌از طاقها که‌میان دهلیز شمالی و قسمت‌میانین‌اسپیه‌مزگت
درکیش خالهٔ دیناچال است.

عکس شمارهٔ ۳۷ ـ یکی از طاقها که میان دهلیز غربی قسمت‌میانین اسپیه‌مزگت
کیش خالهٔ دیناچال است .

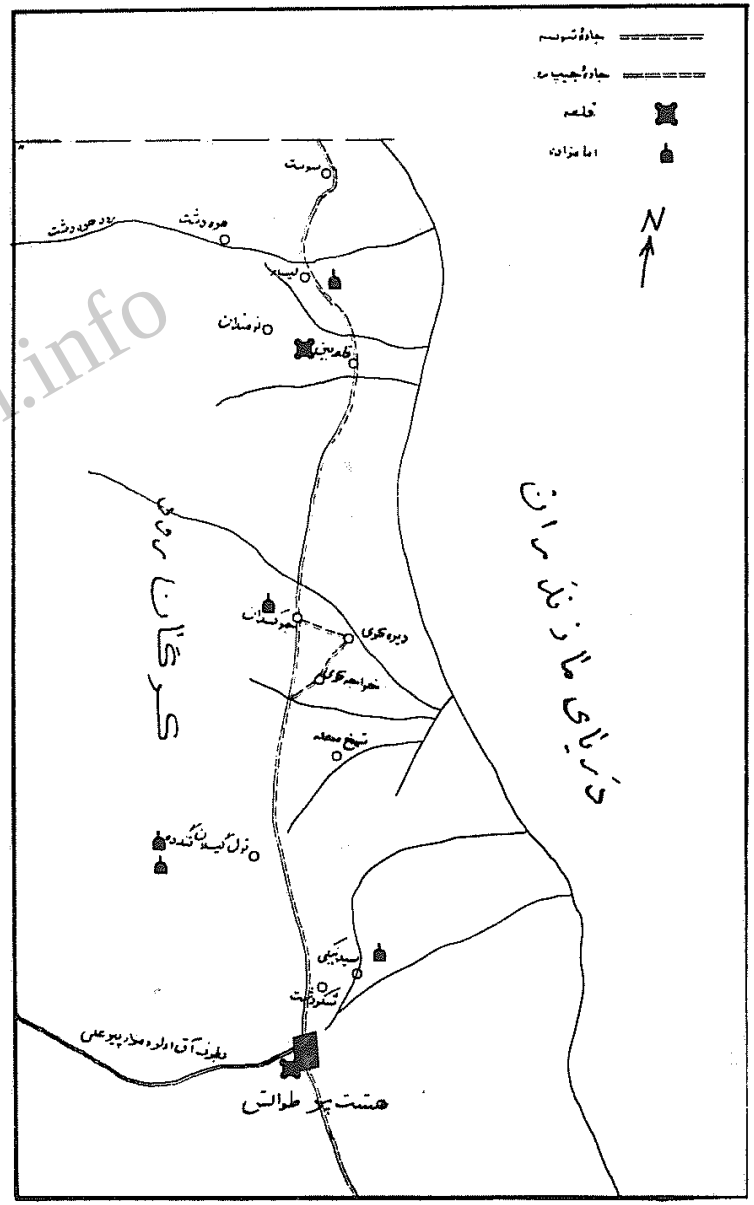

نقشهٔ شمارهٔ سه ـ آثار وبناهای تاریخی بخش جنوب کرگان رود.

بخش چهارم

۱ـ جغرافیای تاریخی تالش دولاب

تالش دولاب شامل دوقسمت‌است : ۱ـ اراضی هموار وپست ساحلی به‌نام گیل دولاب . ۲ـ سرزمین کوهستانی به‌نام تالش دولاب . قسمتی‌ازاراضی گیل ـ دولاب که نزدیك‌مرداب انزلی‌است، آب وهوای بدی دارد . این بخش‌درشمال غربی مرداب انزلی‌است . ازطرف شمال به دریای خزر واسالم ، ازمغرب به خلخال وازجنوب به شاندرمن وگسکر محدود می‌شود . درازای آن ازمشرق به مغرب ، چهل‌ودو کیلومتر وپهنای آن‌ازشمال‌غربی به‌جنوب غربی‌سی کیلومتر است . درسال ۱۳۳۱ قمری که رابینو کتاب گیلان خود را می‌نوشت ، بیش از صدوپنجاه سال بود که سرزمین تالش دولاب ازخاك گسکر جدا شده بود .

پونل مرکز بخش ومهمترین آبادی آن‌است . آب وهوای پونل به‌خوبی مشهوراست وشاعری محلی دراین‌باره چنین گفته است :

جز آب شفارود وبجز منزل پونل　　طبعم نپذیرد به خدا هیچ مکان را

دهکدهٔ پونل میان چاپ سرا وشفارود است وامامزاده غریب‌بنده نزدیك این آبادی است . از کوههای پشت این آبادی سنگهائی راکه برای بندر انزلی مورد نیاز بود ، تهیه می کردند . راه‌آهن کوچکی پونل را به سیاه وزان (بفتح واو) درکنار مرداب انزلی متصل می کرد . طول این‌راه‌آهن چهارده کیلومتر بود . ازپونل دوراه به‌خلخال می‌رود : ۱ـ راه تابستانی ازارده (بفتح الف) ودشت دامان . ۲ـ راه زمستانی ازسینده .

www.tabarestan.info
تبرستان

ساکنان زمینهای هموار و پست ساحلی گیلك وشیعی مذهبند و به زبان گیلکی سخن می گویند . کوه نشینان تالش واهل سنت و جماعت‌اند و به زبان تالشی گفتگومی کنند . ملگونف جمعیت‌این‌بخش رادرسال ۱۲۷۷هجری (= ۱۸۶۰ میلادی) دوهزار وهشتصد وچهل و نه خانوار یاچهارده هزاروششصد وچهل وچهارتن می‌داند . درزمان رابینو یعنی درسال ۱۳۳۱ هجری جمعیت اینجا درحدود دوهزار وهشتصد خانوار بوده است .

ازتیره های مهم این‌بخش تیرهٔ خشابر (بضم خاء وفتح باء) است که‌پانصد یاششصد خانوارند و تیرهٔ شیرازی که سابقاً ازشیراز بدین‌جا آمده‌اند و سی خانوارجمعیت ایشان‌است ، جزتیرهٔ خشابربه حساب آمده‌است . تیرهٔ بوداق‌و تیره های دیگرنیز دراین‌بخش زندگی می کنند .

Haentzche دربخش تالش دولاب از رودخانهٔ آشور کنده و الخام (بفتح الف) نام می‌برد . رود الخام شاید همان سندیان خالهٔ امروزی باشد . همین مؤلف رودخانهٔ «تلیك» (بکسر تاءوتشدیدلام)راحدفاصل تالش‌دولاب‌وشاندرمن می‌داند . شفارود که ازمیان پونل می گذرد ، بخش تالش دولاب را تقریباً به دوقسمت مساوی تقسیم می کند . (۱)

تالش دولاب به چند بخش جزء به‌این شرح تقسیم می‌شود :

۱ـ آب کنار ، ناحیهٔ کوچکی است کنار مرداب انزلی درجنوب شرقی تالش دولاب .

۲ـ گیل دولاب درجنوب دریای خزر ومغرب مرداب انزلی . (۲)

۳ـ قشلاق تالش دولاب .

٤ـ ییلاق تالش دولاب .

۵ـ خشابر و پره سر (بفتح پ و کسر راء) شامل زمینهای نیمه مرتفع میان گیلان ، فاصلهٔ میان ییلاق وقشلاق است .

۱ـ گیلان رابینو ص ۱۰۹ . ۲ـ رابینو شمال دریای خزر ومشرق مرداب نوشته است . گیلان رابینو ص ۱۱۰ .

۲ـ آثار و بناهای تاریخی بخش تالش دولاب

پل آجری قدیمی

برروخانهٔ شفارود تالش‌دولاب

این پل که در مسیر راه شاه عباسی‌است وازجنوب به پرده‌سر کوچك و بزرگ کسما ومناره بازاروازشمال به‌هشتپروهره دشت ولیسار وآستارامی‌رفته است ، تا امروز برپاست. طول این‌پل ۳۰/ متر وعرض‌آن۲/٤۰ متر ودر طول دولبهٔ پل ، دوجان‌پناه به‌ارتفاع‌چهل‌سانتیمتراز آجر بنا شده است . این‌پل یك دهنه تمام از آجر بنا شده‌و چهارکنج آن چهار میلهٔ سنگی ساخته اند . (عکس‌شمارهٔ۳۸ و ۳۹) .

عرض پل تمام با سنگ رودخانه فرش‌شده واین‌همان سنگفرش است که آثار آن درطول این‌جاده در خاك مازندران و گیلان دیده می‌شود .

برسمت چپ رودخانه متصل به این پل ساختمان محقری به‌نام «شیخ‌قبر سر» است که خاك آن‌را برای معالجهٔ زکیل مؤثر می‌دانند .

مزار پیر شرفشاه

در حاشیهٔ جنگل هفت دغنان

آخر خاك گسکر و ابتدای خاك

گیل دولاب

پیرشرفشاه همان شاعر وعارف وارسته‌ای است که ترانه‌های گیلکی او را مردم گیلان ، از پیروجوان ، باآهنگ مخصوص موسوم به « شرفشاهی » می‌خوانند. آهنگ شرفشاهی در دستگاه شور ویکی ازگوشه‌های پهلوی این دستگاه(۱) و منسوب به همین شاعر دل سوخته است . احتمال دارد خود او نیز روزی ترانه‌های سرودهٔ خود را با همین‌آهنگ زمزمه می کرده است .

از سال‌تولد ودوران زندگی وفوت این‌مردخدا بی‌خبریم . شاید نخستین

(۱) تعیین این دستگاه در مجلهٔ فروغ‌سال اول شمارهٔ یك ص ۸٦ دیده می‌شود .

www.tabarestan.info تبرستان

سندی که اورا یاد کرده است تذکرهٔ حشری تبریزی باشد . صاحب این کتاب نام اورا میان مریدان باباحسن عارف معروف تبریزی آورده است. عبدالفتاح فومنی یك بار از او نام می‌برد و می نویسد « ... به‌مرقد غفران دستگاه پیر-شرفشاه گسکر ملتجی‌شد . »(۱)

این پیر بعدها بر اثر علاقهٔ مردم بدو ، به مقام سیادت رسیده و فرزند سیزدهم امام موسی‌الکاظم علیه‌السلام شمرده شده است‌وسلسلهٔ‌نسبی بدین ترتیب برای او فراهم‌آورده‌اند : سید شرف الدین (= سید شرفشاه) بن عبدالله بن حسین‌بن عبدالله‌بن ابراهیم‌بن موسی‌بن احمدبن ابراهیم بن محمدبن عبدالله بن موسی‌بن ابراهیم‌بن موسی‌بن جعفر علیه‌السلام .

سید صالح ، سید مولاجان و سید محمد جان را کـه فعلاً در ضیابر گسکر مدفونند اولاد شرفشاه می‌داند ودر بارهٔ این دو تن و پدرانشان چنین نوشته اند : «سید مولاجان بن سید محمدجان‌بن سید ابراهیم‌بن سید محمدبن سید یعقوب‌بن‌سید شرف الدین (= سید شرفشاه) که درضیابر گسکر مدفونند برحسب بعضی اوراق که ازقدیم باقی مانده، (۲) معاصراامیره ساسان گسکری بوده وامیره‌ساسان‌هم معاصر امیره دباج‌فومنی وامیره محمدرشتی وامیره‌محمد شفتی بوده که درحدود سنهٔ ۷۸۵هجری می‌زیسته ودر نقاط مختلف‌گیلان‌امارت داشته‌اند. (فصل۲۶ تاریخ گیلان مرعشی) چوق مدت فاصلهٔ حیات‌سید مولاجان را با دورهٔ حیات‌سید شرفشاه به‌نسبت تقریبی اعمار وفواصل زمـانی، یك‌صد و سی‌سال فرض کنیم، تقریباً سید شرفشاه درحدود سال۶۵۵ هجری یعنی‌درمـائه هفتم‌هجری زندگی می کرده است.» (۳)

چنین معروف‌است که«خروسك»نالش‌دختری‌است که‌بازیبائی‌خودنوانسته ،

(۱) عبدالفتـاح ص ۱۹۸ . (۲) شاید منظور اوراقی است که معروف است نزد آیةالله ضیابری است. با مراجعهٔ بدیشان معلوم شد چیزی دردست ندارند .

(۳)مجلهٔ فرهنگ سال سوم‌ص ۱۷۲- ۱۷۸ و ۲۰۶ -۲۱۲ .اطلاعات بیشتری در باره پیرشرفشاه دارد .

دل این عارف منزوی را از کف او بربایـد . گـروهی این دختر را خواهر امیره ساسان گسکری می‌دانند . این دختر نیز ماننـد پیر شرفشاه در سلسلهٔ اولاد پیغمـبر درآمـده و مزارش به نام« سیّد خـروسه »(۱) در کـنار رودخانـهٔ واویلا در جنگـل هفت دغنـان ، زیارتگاه ساکنـان دهکده های اطراف است . (۲)

بنای‌قبلی مزار پیر شرفشاه چوبی ودیوارهای اطاقی که مرقـد او درآن قرار داشته ، سراسر مشبك بوده است. این بنای چوبی زیبارا آقای‌علیـزادهٔ سپاس خواه درسال ۱۳۲۵ شمسی خراب کرده وبنای فعلی‌را به‌جای آن ساخته است. بنای کنونی اطاقی است به ابعاد داخلی سیزده متر و یـازده متر وشصت سانتیمتر. درمیان چهار دیوار بنا ، چهار در ورودی است . مصالـح ساختمانی آجر واز خارج و داخل سفیدکاری است ـ سقف بنا، واشان ولمبه کوبی وبـام آن‌سفال سراست . (عکس شمارهٔ ۴۰ و۴۱)

صندوقی که مرقد پیرشرفشاه را پوشانده است به‌طول۲/۵۲ متر وعرض ۱/۵۸ متر وارتفاع۱/۴۰ متر است . ضریح چوبین مشبکی اطراف این صندوق است که طول و عرض‌آن پنـج متر است. (عکس شمارهٔ ۴۲) چهـار کنج این ضریح، چهارستون قطور چهارسوست که گنبدی برسرآنها بنا شده است. بام گنبد نیزسفال‌سراست. کف بقعه مقداری‌موزائیك‌کاری ومقداری گل‌است. تمام محوطهٔ اطراف ضریح با حصیر، مفروش است . برضریح و صنـدوق هیچگونه نوشته‌ای دیده نشد . قسمتی‌ازصحن‌مزاردوطبقه‌وغرفه‌مانند است که پنجره‌های مشبك بسیارظریف دارد . (عکس شمارهٔ ۴۳) .

درآبدارخانهٔ بقعه قطعه سنگ مرمر سفید شکسته‌ای به‌ابعاد ۳۵×۲۲ سانتیمتر دیده شد . این عبارات بر آن خوانده می‌شود :

(۱) شـاید : ستی خروسه . (۲) مجلهٔ موسیقی سال سوم شمارهٔ دهم و یازدهم صفحات ۲۵ ـ ۴۴ مقاله‌ای به قلم محیط طباطبائی در بارهٔ شرفشاه گیلانی است و مرحوم ابوالحسن خان صبا در دوصفحهٔ آخر نت ترانهٔ اورا نوشته است .

www.tabarestan.info تبرستان

وهمچنین .... توفیق ربانی هر کس از ..... امر دار آئین اینولایت اشتغال داشته باشد رسومات مذکور را برطرف دارند که .... از مردان شاهی است رابع خلفای ثلاثه لعنهم الله که غصب خلافت کرده‌اند خواهد بود فی سنه ۱۰۲٤ .

قطعه سنگ سیاهی به ابعاد ۵۸ × ۸۵ سانتیمتر در ایوان جلو در ورودی اصلی دیده شد این عبارات بر آن خوانده می‌شود:

درحاشیه: نصر من الله وفتح قریب الدنیا ساعة وجعلها طاعة وبشر المؤمنین یا محمد یا علی . وسط این سنگ سروی در وسط ودوسرو واژگون طرفین آن و بالای آنها ، یا الله یا محمد یا علی حك شده‌است . (عکس شمارهٔ ٤٤) .

بقعهٔ سیده‌بانو
نزدیك مزار پیرشرفشاه

معروف است که‌سیده‌بانو، مادرپیرشرفشاه است. عرض‌وطول داخلی بنای اصلی ۷ × ۸ متراست. این بقعه که برستونها استواراست . دیواری‌ندارد (عکس شمارهٔ ٤٥) ، فقط ضریحی‌چوبین ومشبك به‌ابعاد پنج‌مترجای‌دیوار بناست.(عکس شماره ٤٦) ارتفاع این‌ضریح بالغ بردومتر است. چهارطرف بقعه ایوانی به‌عرض دومتر دارد . ایوانی که درورودی‌بقعه از آن‌است نه‌ستون چهارسو و ایوانهای دیگرهریك هشت‌ستون چهارسودارند . تمام ستونها سرستون دارند و این نوع سرستونها،با این‌برش به‌نام‌کلهه «Kolha» معروف است . لبهٔ ایوانها تکائلی به ارتفاع یك متر دارد . سقف بنای اصلی بقعه و ایوانها و اشان کشی و ازرو پل کوبی بادرزپوش زده و بام سفال‌سراست .

برضریح‌مشبك چوبین کتیبه‌ای به‌این‌شرح دارد:

بتاریخ شهر رمضان المبارك سنه ۱۲٤۳ سیده بانو بنت امام الهمام

موسی‌الکاظم علیه‌السلام.

مزار سلطان غریب بنده
در چهار راه‌رضوان ده
تالش دولاب

نام اصلی سلطان غریب‌بنده ، سیدامیرسلطان‌بن‌موسی‌بن‌جعفرعلیه‌السلام است . بنای‌اصلی بقعه به‌شکل‌مربع است(عکس‌شمارهٔ ٤۷)به‌جای‌دیوارآجری، دیواری‌مشبك‌وچوبین با طرحهای گوناگون دارد. (عکس‌شماره ٤۸) در وسط، ضریحی چوبین و مشبك‌به‌ابعاد ۳/۹۰ مترقرار دارد . ابعاد بنای اصلی‌بقعه از خارج ۸/۸۰ متر است . طاق‌بقعه ، واشان کشی وازروپل کوبی با درزپوش زده است . بام‌بنا حلب‌پوش‌است . دوسنگ‌قبر درقبرستان این‌بقعه است که‌تاریخ ۱۲۷۳ قمری‌برآنهاخوانده می‌شود . درحاشیهٔ‌یکی ازاین‌سنگها نامهای‌چهارده معصوم وقسمت میان‌آن عبارات زیر است :

هوالباقی‌هذامرقدالمرحوم‌المغفور الی جوار رحمة‌الله‌تعالی جعفرقلی‌بن مرحوم‌حاجی‌دولتعلی وفاته‌در۱٤رمضان‌المبارك ۱۲۷۳.درمیان‌سطورمطالب‌بالا چهار یاعلی درچهارجهت‌مختلف‌حك‌شده است . (عکس‌شمارهٔ ٤۹)

سنگ‌دیگری درقبرستان بقعه‌است که‌به‌نظرقدیمی‌ترمی‌آید.چون‌سنگ بزرگتری درجلو آن قرار داشت به‌تاریخ آن‌دسترسی‌نیافتم . درحاشیهٔ بالای این‌سنگ بیت معروف:«ای‌خاك‌تیره دلبر مارا عزیزدار-این‌نورچشم‌ماست که دربرگرفتهٔ»خوانده می‌شود - قسمت وسط سنگ این عبارت حك شده است : هوالباقی هذا المرقدالمرحوم المغفورمظفر . . . (عکس شمارهٔ ۵۰)

برج شانکاور(۱)
درآب کنارتالش دولاب

رابینودرکتاب گیلان‌خودازاین‌برج‌یادکرده است.اما نگارنده‌نتوانست درمحل چنین‌برجی را بیابد.

(۱) بکسرنون‌وفتح واو.

www.tabarestan.info تبرستان

امیرقلعه
در رودبارسرای تالش دولاب

تپه‌ایست به‌نام «امیرقلعه» که درمحل معروف به«امیرسامان» قرار دارد فعلاً خندقی بزرگ وسنگهای فروان که روزی‌جزء مصالح ساختمانی‌قلعه بوده است دربالای تپه دیده می‌شود .

گلی لرز(۱)
در خوشابرتالش دولاب ییلاقی

بربالای تپه‌ای نزدیك خوشابر بنائی زگالی ساده است که دروسط آن قبری است وزیارتگاه اهالی است .

زرین کول
در خوشابر تالش دولاب

برسر تپهٔ نسبةً مرتفعی درخوشابر چندین پلهٔ سنگ چین قدیم دیده می‌شود .

سلطان‌برزکوه(۲)
برسامان اسالم و تالش دولاب

برسر تپهٔ بلندی که سامان اسالم وتالش‌دولاب است، بنائی‌ازسنگ‌وگل است. بام‌این‌بنا لت‌پوش‌ودرآن سه‌مرقداست. حصاری‌سنگ‌چین‌اطراف‌بناست. پائین این‌بقعه دهکدهٔ کوچکی به‌نام «برزکوه» است که دوازده‌خانوارزمستان وتابستان درآنجا زندگی‌می کنند . چراغ‌روشن کردن و تولیت این بقعه با ساکنان این محل است .

---

(۱) بضم کاف‌وفتح‌لام دوم. (۲) بفتح‌باء وکسرزاء.

دیه‌گا
بر سامان شاندرمن و تالش دولاب

گوری است که اطراف‌آن را باسنگ‌طبیعی‌حصار کرده‌اند . شخصی که در اینجا به‌خاك‌سپرده شده است ، شناخته نشد . مردم‌زیاد به زیارت‌این‌محل می‌آیند .

بقعهٔ سید نجم‌الدین
درجنب سرای‌پره سرتالش دولاب

بنائی است کرسی‌بلند که‌دیوارهای‌آن چوبین ومشبك‌است و چهارطرف آن ایوانهائی باستونهای‌چهارسودارد . میان این بنای چوبین صندوقی چوبین مرقد سیدنجم‌الدین‌راپوشانده است.سقف‌بناواشان کشی‌وبام‌سفال‌سراست.شجره نامه‌ای در دست سیدمصطفی موسوی متولی بقعه است که بیش ازسیصدسال از تاریخ تحریر آن می گذرد .

بقعهٔ شیخ‌المعالی

بنائی است تخته‌ای باسقف واشان کشی وسراسر بام آن لت‌پوش است .

گورستانهای قدیمی وآثار تاریخی بخش تالش دولاب

۱ ـ درکدوك چروده (۱) پـره‌سر محلی است به نام زلرز(۲) کـه نشیمنگاه تابستانی است . در محلی به نام آهنگر کـوله (۳) آثار ساختمانی قدیمی است .

۲ ـ درکدوك چروده ، در محلی به نـام شلَه خوار (٤)آثار ساختمان قدیمی است .

۳ ـ درچروده در محل کُله‌ژیه (٥) ، قبرستانی قدیمی است.

٤ ـ دربالای اَرده (٦)درمحل کفسه(۷) قبرستانی قدیمی است.

---

(۱) بفتح ج و واو ودال . (۲) بفتح زاء ولام (۳) بفتح لام . (٤) بفتح شین ولام وخاء . (٥) بضم کاف وفتح لام وباء . (٦) بفتح‌الف ودال. (۷) بفتح کاف وسین.

www.tabarestan.info تبرستان

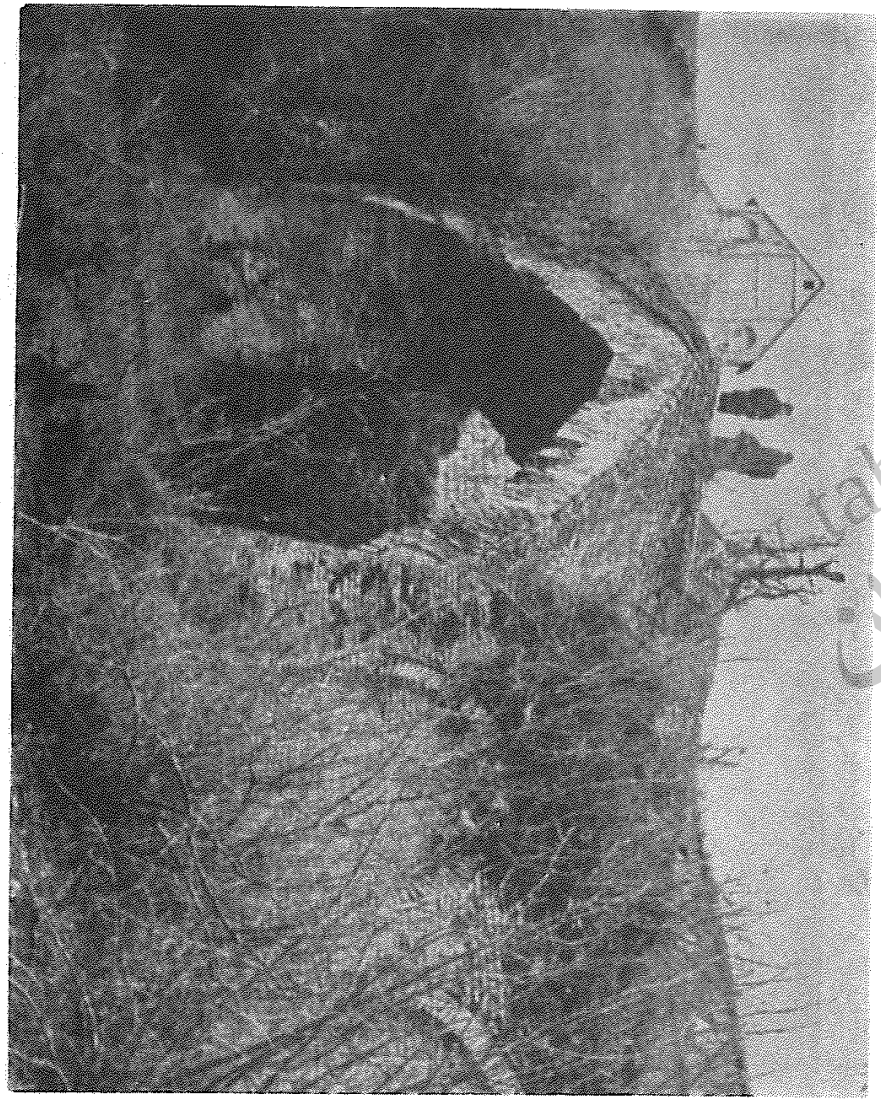

عکس شمارهٔ ۳۸ - نمای شمالی پل‌قدیمی شفارود در پونل تالش‌دولاب.

۵ - دربیلاق چروده درمحلی به‌نام خرسی‌نسا (۱)قبرستانی‌قدیمی وآثار آجر فراوان است .

۶ - دربیلاق چروده در محلی به‌نام دیان‌سر قبرستانی قدیمی است.

۷ - درلوئیم پهلوی جنّ (۲)دره پله‌های سنگ‌چین قدیمی است.

۸ - روبروی قریهٔ پارکام قبرستانی قدیمی است. ازگورها اشیاء قیمتی‌و کوزه‌های سفالین بیرون آورده‌اند . سمت پاره‌ای از گورها اسلامی است و نشان می دهد که در قدیم مسلمانان نیز مردگان خود را در اینجا به خاك سپرده اند .

۹ - درمحل چران، در اطراف بقعهٔ پیراسد سنگ قبری‌قدیمی است.

۱۰ - درملاّ تربه ، جنب ملا محلهٔ پره‌سر سنگهای قبور قدیمی است.

۱۱ - زینل تربه ، گوری تنهاست که اطراف آن محجری چوبین‌دارد.

۱۲ - مسجد سیامکان به نام مسجد سید قادرآقا نسبةً قدیمی است .

۱۳- در دهکدهٔ ییلاقی روشنده قبرستان قدیمی بزرگی است و وسط آن تربت ومزاری است .

۱۴- مسجد وبقعهٔ خیمه سر شفارود .

۱۵- برزه تربه درصیقل سرای پره سر.

۱۶- مسجد صیقل سرای پره سر .

۱۷- مسجد وقبرستان اردەرود کنار گیل دولاب .

۱۸- قبرستان قدیمی بادتربه در اردجان گیل دولاب .

۱۹- مسجد رود پشت تالش دولاب .

۲۰- مسجد محمد شفیع درشفارود .

۲۱- سنگ نوشته‌ای برسر راه و تول کوند (۳) وخوشابر .

---

(۱) بفتح خاء ونون . (۲) بکسر جیم ونون مشدد مفتوح .
(۳) بفتح واو و تاء وکسر واو دوم.

tabarestan.info تبرستان

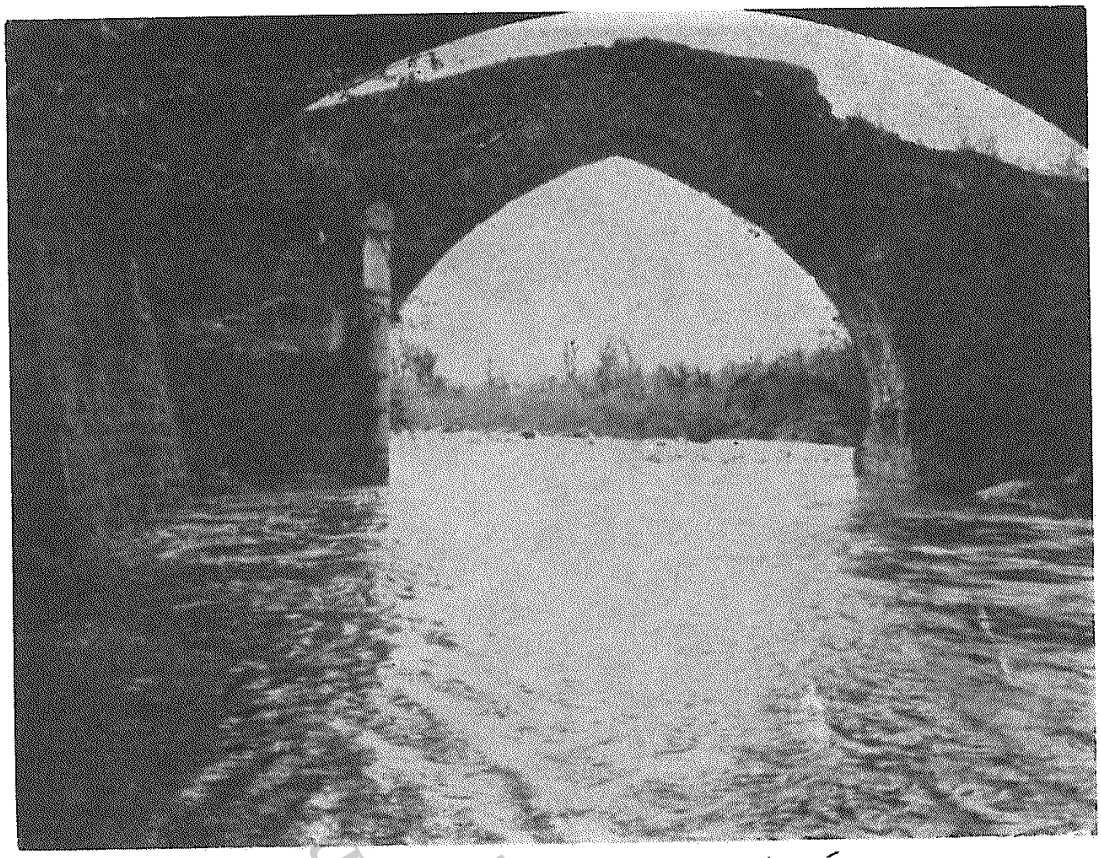

عکس شمارهٔ ۳۹ ـ نمای جنوبی پل قدیمی شفارود درپونل‌تالش‌دولاب .

عکس شمارهٔ ٤٠ ـ نمای‌جنوبی مزار پیرشرفشاه درحاشیهٔ جنگل هفت‌دغنان.

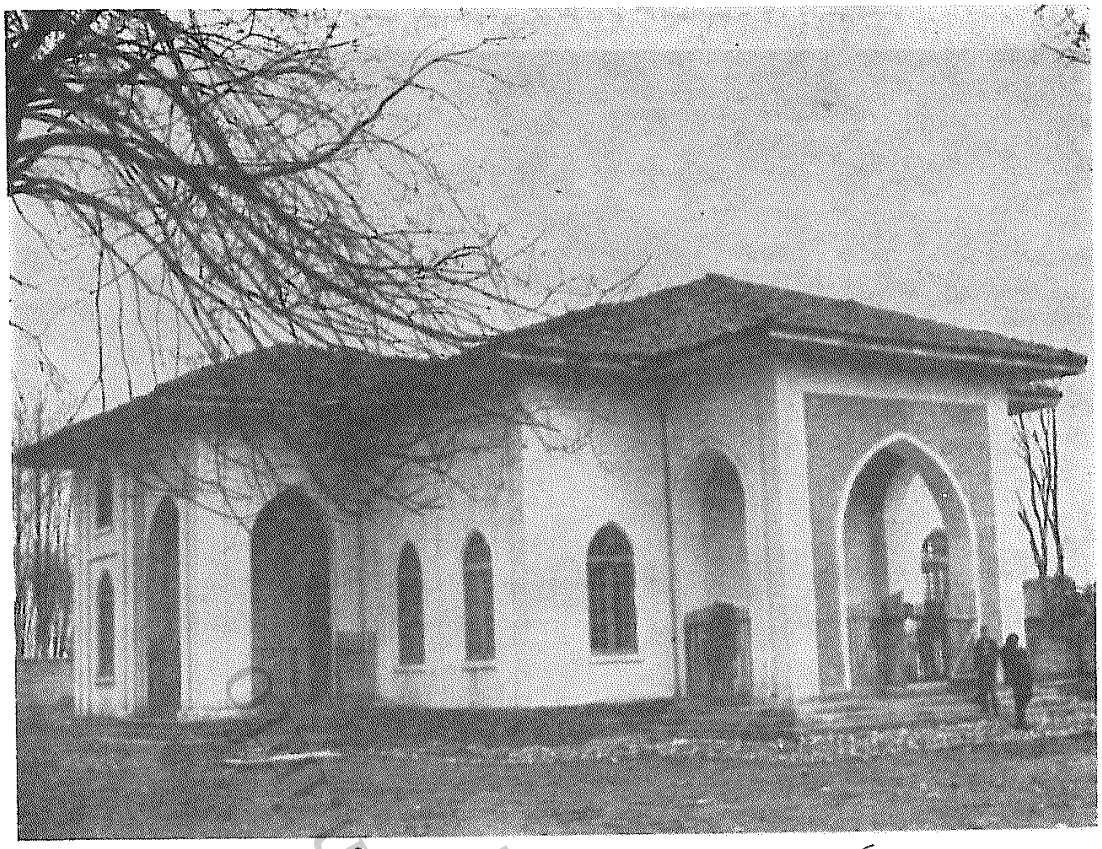

عکس شمارهٔ ٤١ ـ نمای شمالی مزارپیرشرفشاه درحاشیهٔ جنگل هفت دغنان.

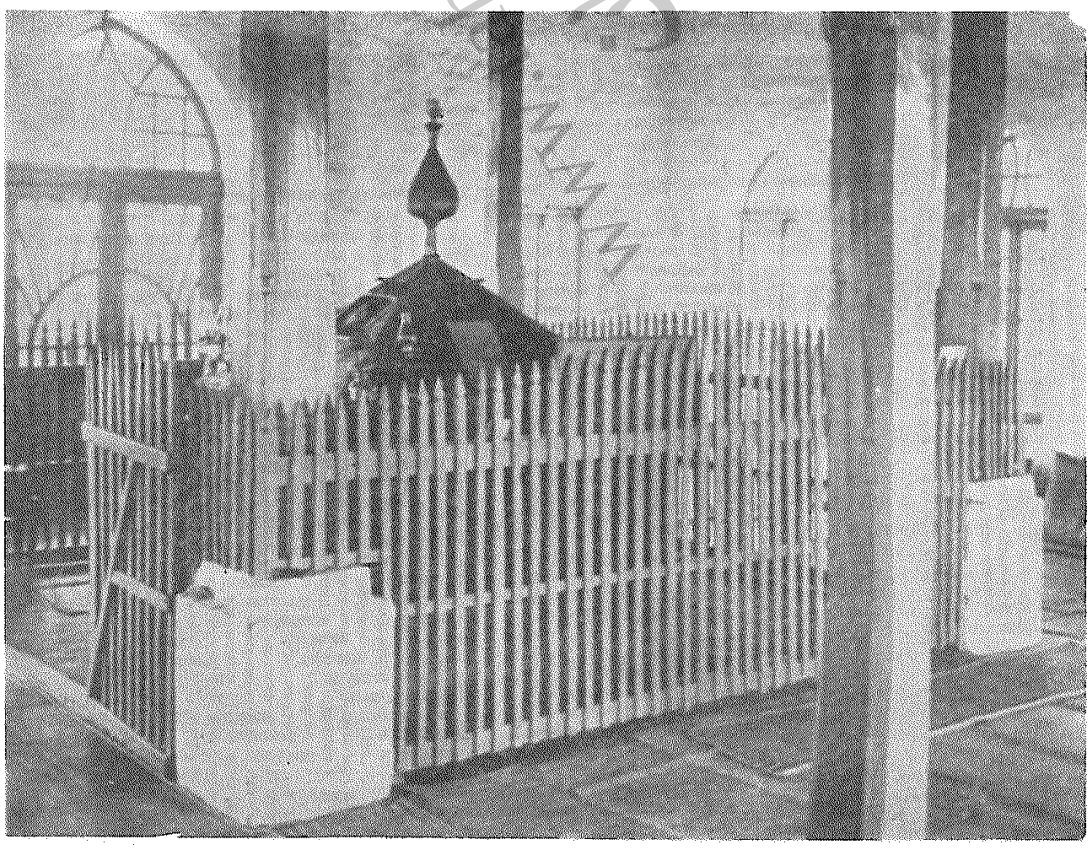

عکس شمارهٔ ٤٢ ـ صندوق وضریح مرقد پیر شرفشاه درحاشیهٔ جنگل هفت دغنان .

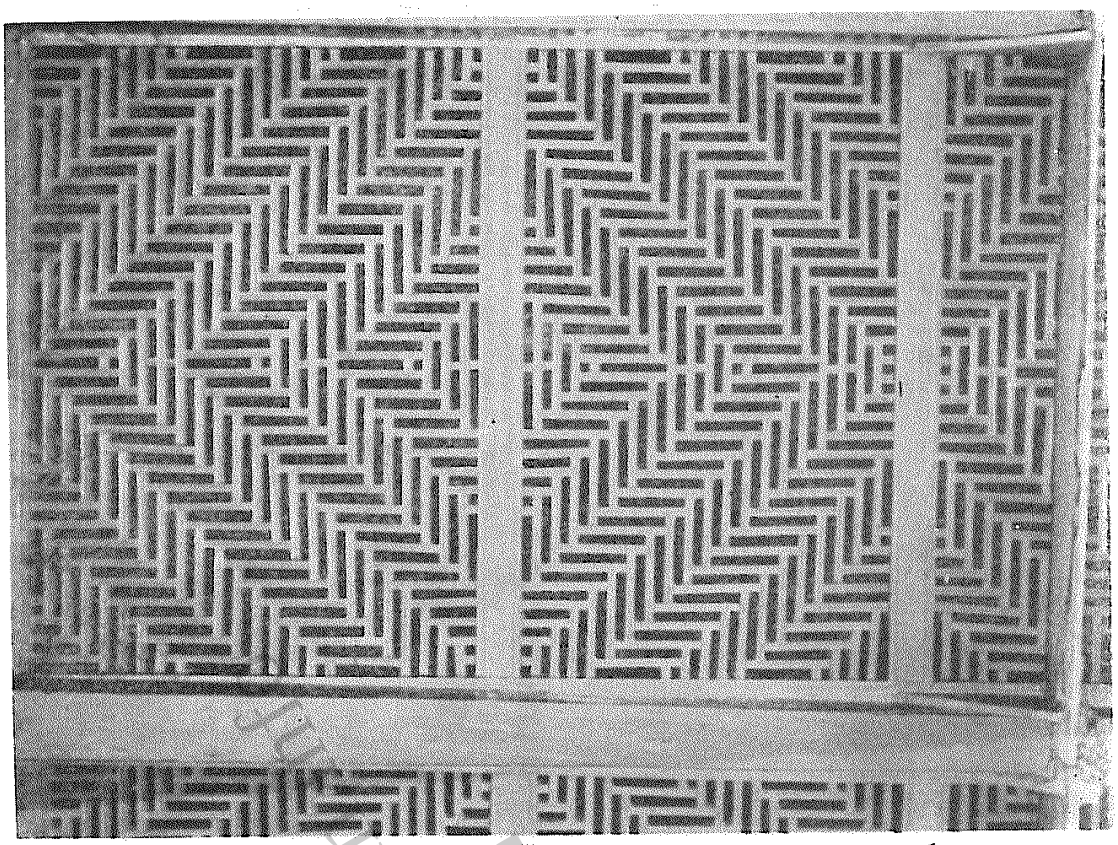

عکس شمارهٔ ۴۳ ـ پنجره‌های مشبك غرفه‌های بالائین صحن پیرشرفشاه بدین‌شکل‌است.

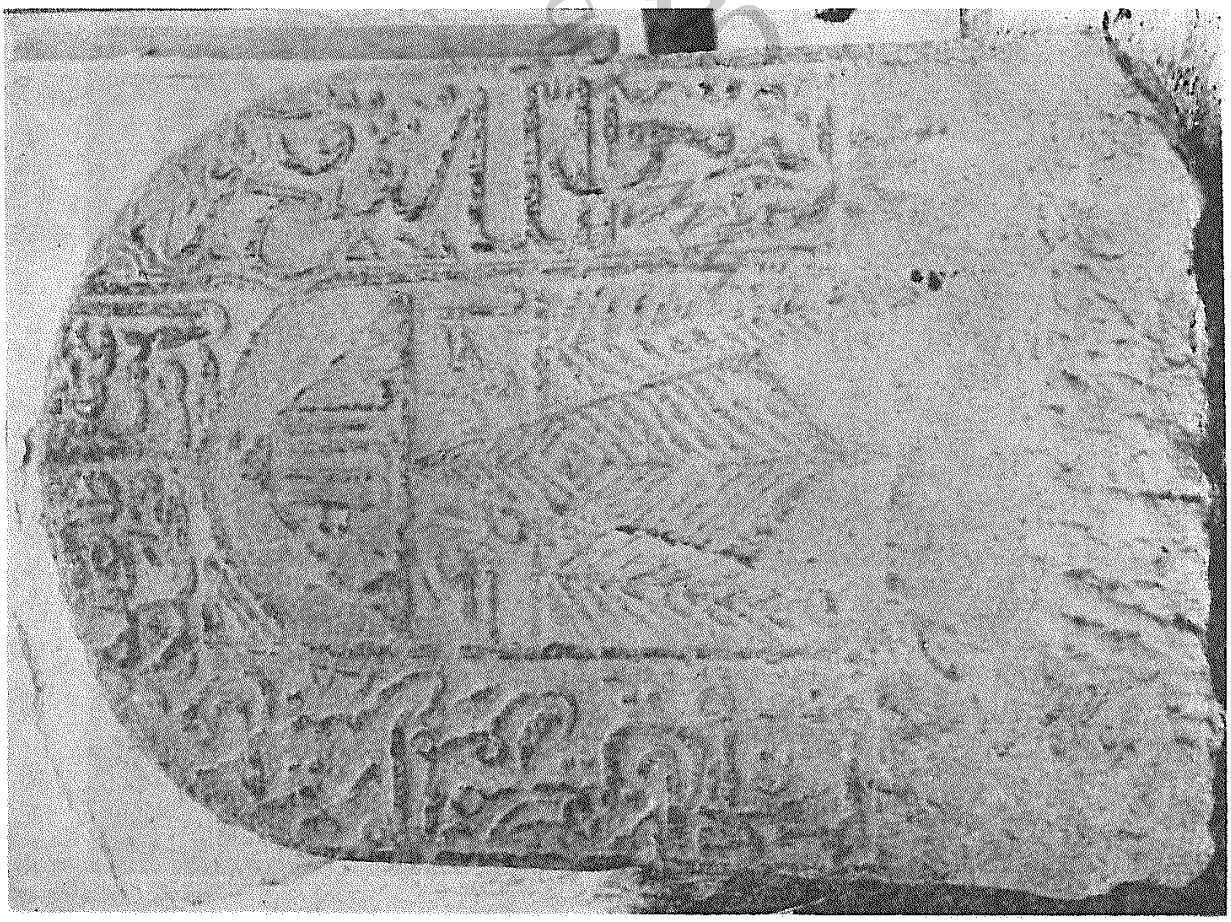

عکس شمارهٔ ۴۴ ـ سنگ سیاهی که جلو در ورودی مزارپیرشرفشاه است.

عکس شمارهٔ ٤٥ ـ بقعهٔ سیده‌بانو، مادرپیرشَرفشاه درنزدیکی مزار پیرشرفشاه.

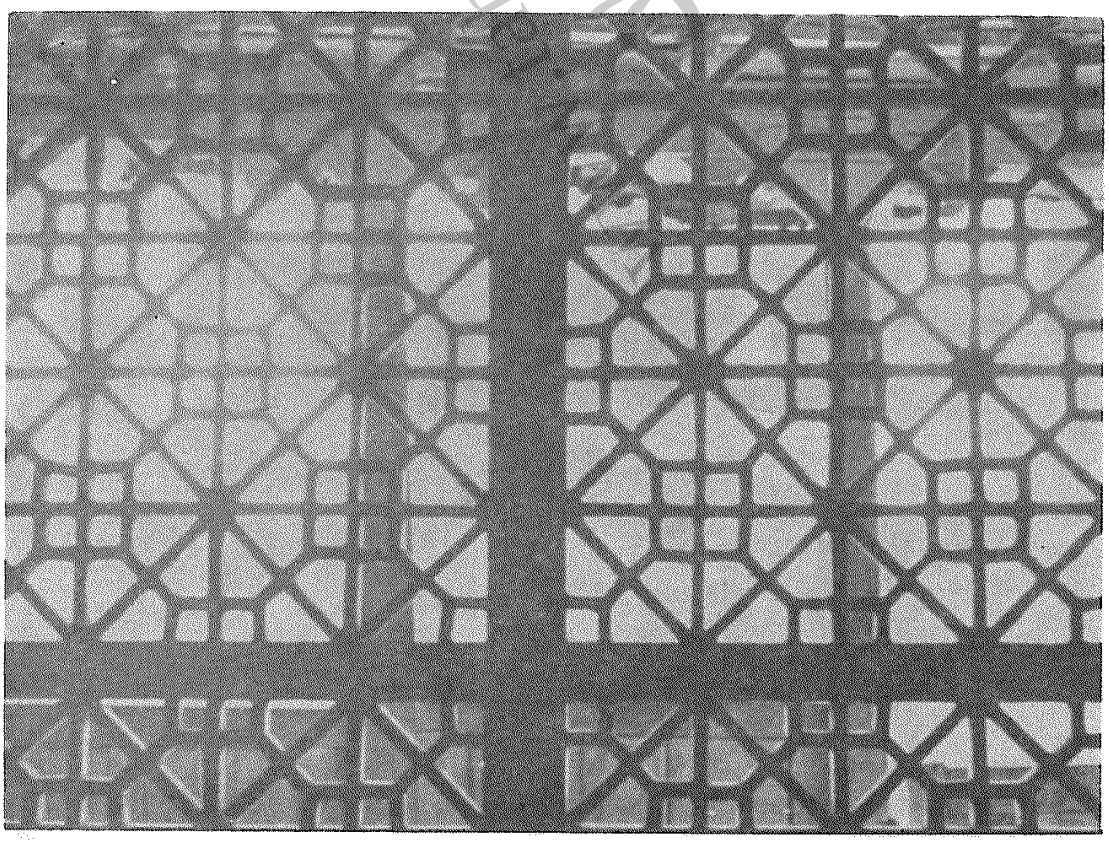

عکس شمارهٔ ٤٦ ـ قسمتی ازضریح چوبین‌مشبك بقعهٔ سیده بانو نزدیك مزارپیرشرفشاه

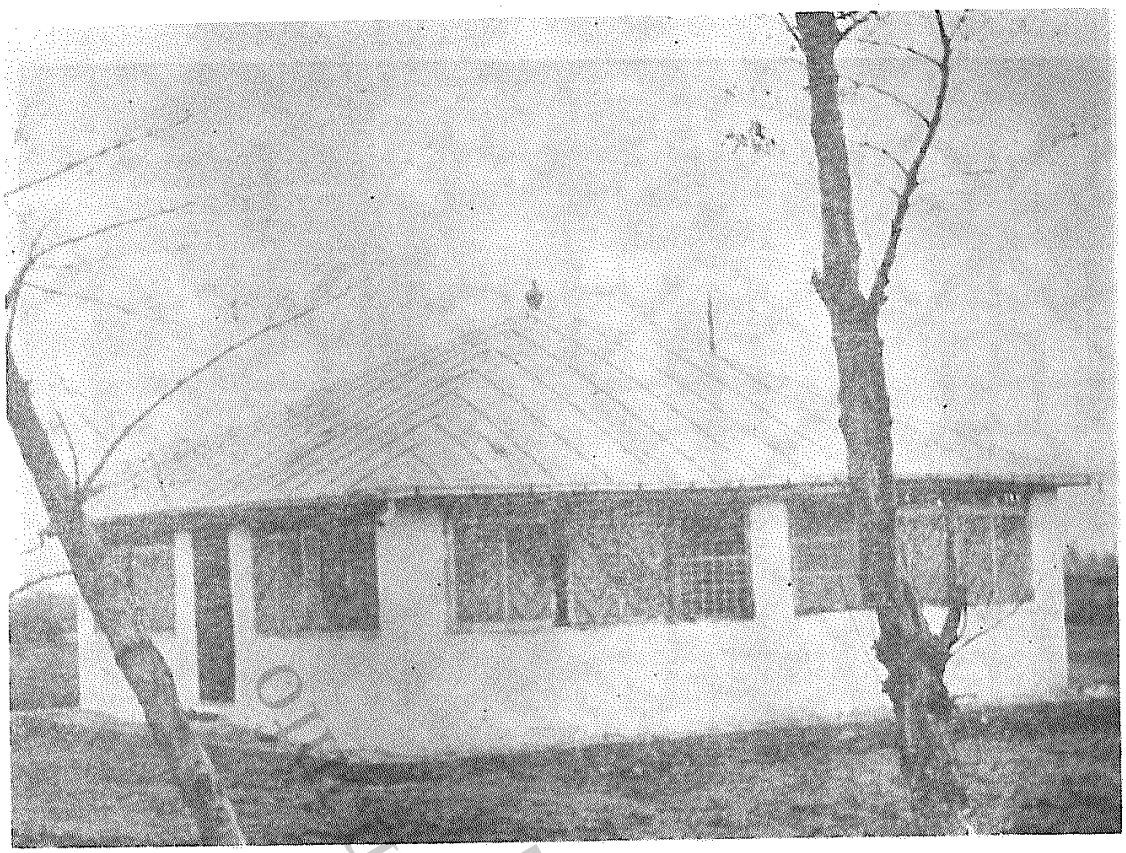

عکس شمارهٔ ٤٧ ـ مزار سلطان غریب‌بنده در رضوان ده تالش دولاب.

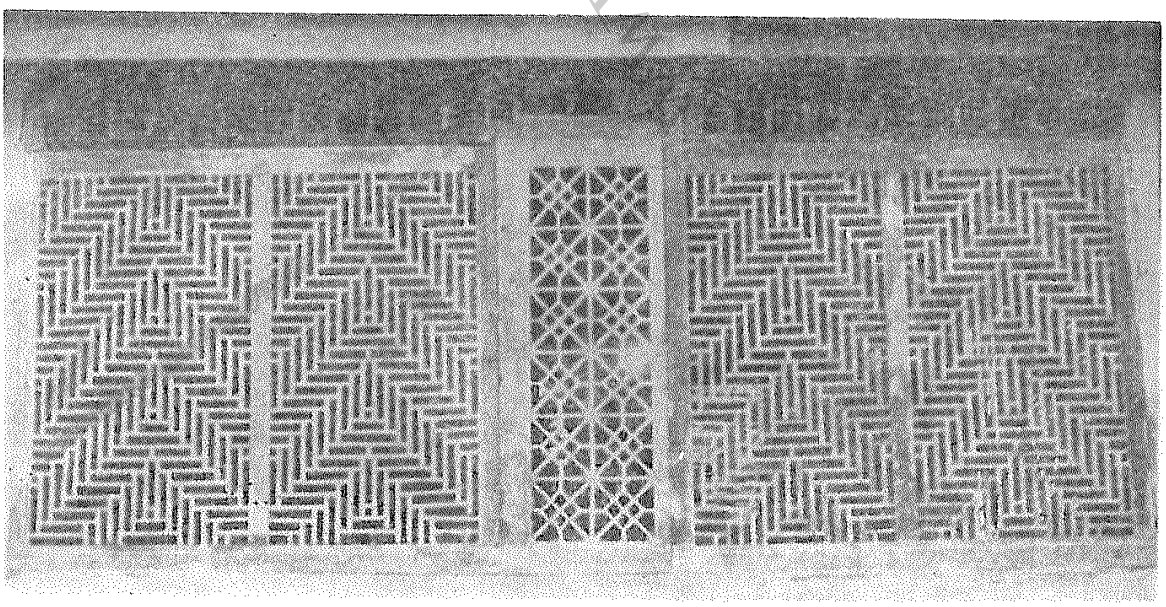

عکس شمارهٔ ٤٨ ـ قسمتی از دیوار چوبین مشبك بقعهٔ سلطان غریب‌بنده در رضوان
ده تالش دولاب

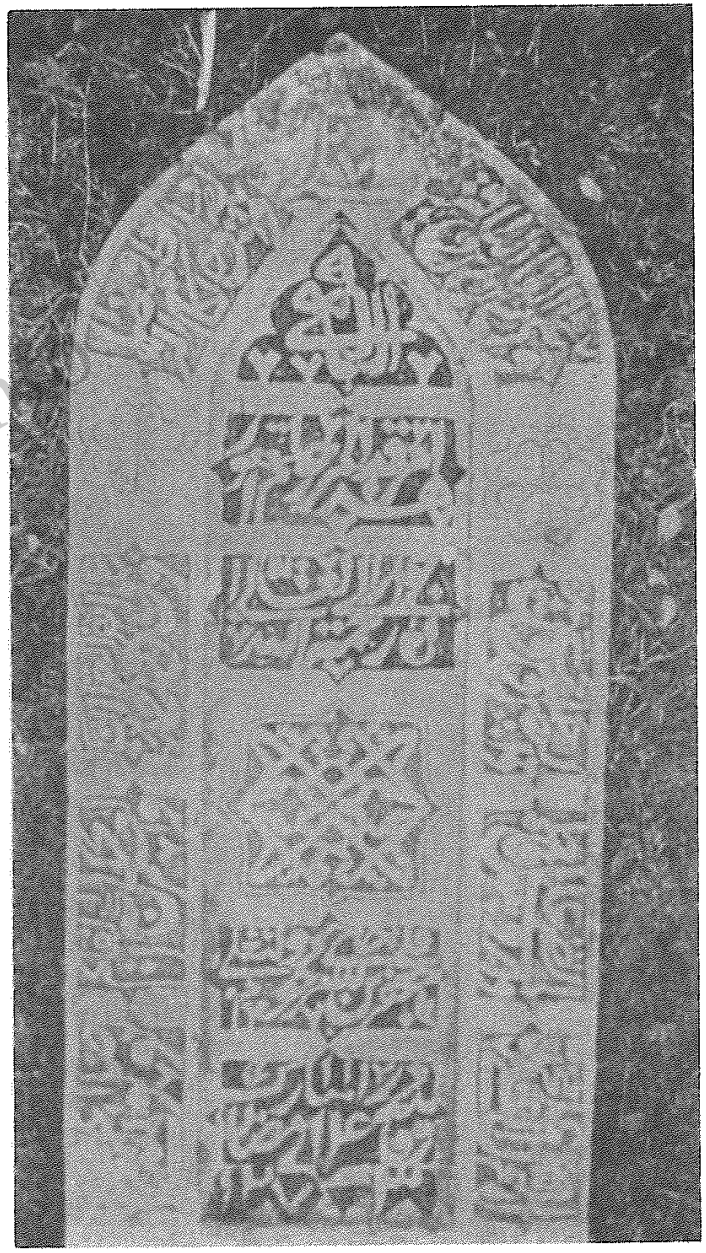

عکس شمارهٔ ۴۹ ـ یکی‌ازسنگهای‌قبوری که‌درقبرستان‌بقعهٔ‌سلطان غریب‌بنده‌است.

عکس شمارهٔ ۵۰ ـ یکی از سنگهای قبور قبرستان مزار سلطان غریب‌بنده دررضوان ده تالش دولاب .

tabarestan.info
تبرستان

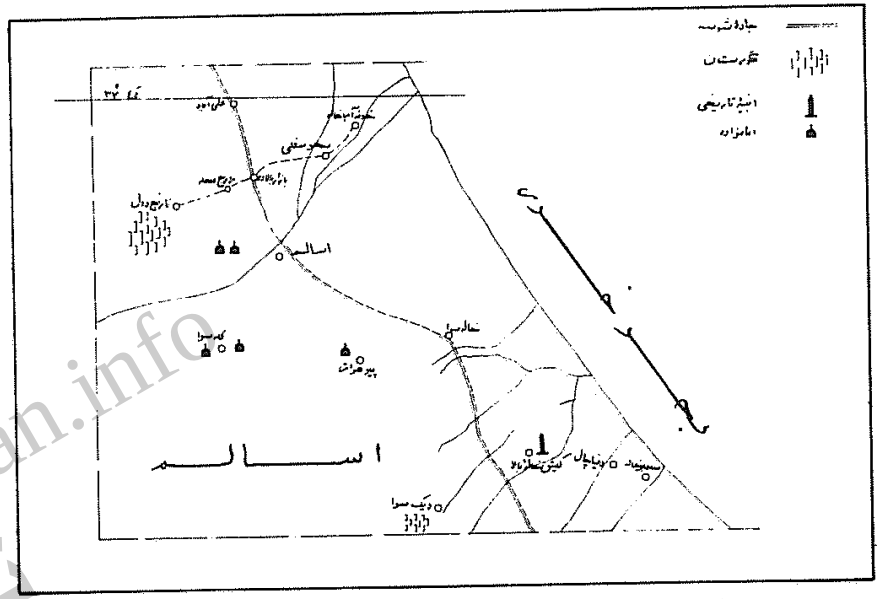

نقشهٔ شمارهٔ چهار مقابل صفحهٔ ٤ ٧ ـ بناها و آثار تاریخی بخش اسالم.

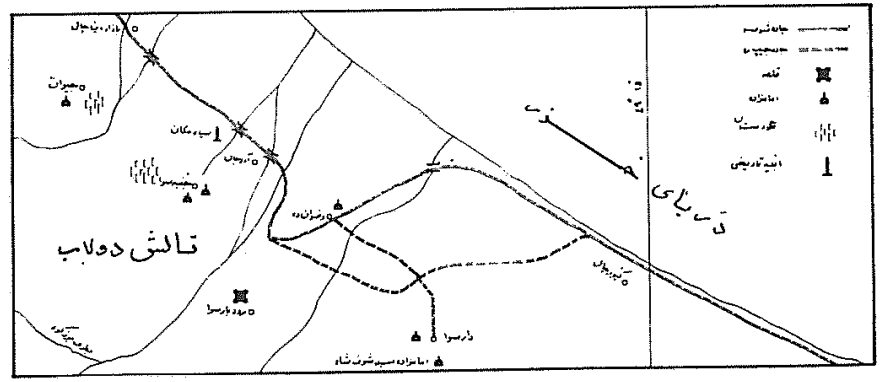

نقشهٔ شمارهٔ پنج مقابل صفحهٔ ٩٠ ـ آثار و بناهای تاریخی قسمتهای ساحلی و پست تالش دولاب .

بخش پنجم

۱ـ جغرافیای تاریخی شاندرمن

بخش شاندرمن ازشمال به‌تالش دولاب ، ازجنوب به ماسال ، ازمشرق به کسکروازمغرب به خلخال محدود می‌شود . این بخش‌روزی‌قسمتی‌ازخاك‌گسکر بوده است .

ملگونف (Melgounoff) در سال ۱۲۷۷ هجری (= ۱۸۶۰ میلادی) می‌نویسد که ساکنان شاندرمن فقیرند ودهکده های آن اززمان هدایت خان روبه خرابی است .

بیست سال پس ازاین تاریخ زنوویف (Zenovieff) شمارهٔ دهکده های این بخش راموازی شانزده پاره می‌داند که چهارپارهٔ آن خراب‌است وساکنان دهکده های آبادنیزمردمانی‌فقیرند . جمعیت این‌بخش که درآن تاریخ به‌هزار ودویست‌وپنجاه تن می‌رسید ، درزمان رابینو (۱۳۳۱ هجری) بالغ برسه‌هزارتن بوده‌است . معاش ایشان‌از زراعت و گله داری وزنبورداری است وچون بیشتر ایشان‌گله دارند ، همیشه به دنبال چراگاه در دامنه های کوه بالا و پائین می روند .

دهکده های‌بخش معاف کردنشین‌است[1] کردانی که یك‌روز اززنجان‌یا خلخال بدین جا آمده‌اند . Haentzsche می گوید که اینان به مذهب داودی پای بندند که همان‌آئین علی‌اللهی‌است . مابقی ساکنان این‌بخش‌شیعی‌مذهبند جزپاره‌ای که اهل سنت وجماعت‌اند . ساکنان این بخش به‌زبان تالشی‌سخن

۱ـ اولم (بفتح لام) معاف فعلاً برجاست وساکنان این محل تالش‌اند .

www.tabarestan.info تبرستان

می گویند . (۱)

از گذشتهٔ شاندرمن اطلاعی در دست نیست و نام این بخش در کتب جغرافیائی وتاریخی به چشم نمی‌خورد . دهکدهٔ بیتم (بکسر تاء) که تاامروز برجای‌است درسال ۱۳۳۱ قمری یعنی زمانی که رابینو کتاب گیلان خودرا می‌نوشت حاکم نشین این بخش بوده‌است .

دهکدهٔ چله خانه (بکسر چ وتشدیدلام) نیزمحل نجفقلی بیك شاندرمن بوده‌است . این‌مرد برپنج بخش تالش‌نشین حکمروائی داشته‌است .

گیلارود حدمیان شاندرمن وتالش دولاب‌است .

ازشاندرمن دوراه به‌خلخال می‌رود : راه دهکدهٔ شال خلخال که‌ازلچور وکوسار و دریا و سرخ سنگان می گذرد . راه کلور (بضم‌کاف و لام) کـه از روخانـه سرو پائین لچور وامرادول و آویجه پاسر والنزه وسیابیل وگدوك می گذرد .

۲ـ آثار وبناهای تاریخی شاندرمن

بقعهٔ امامزاده شفیع بن موسی‌الکاظم علیه‌السلام در دهکدهٔ قشلاق نشین امامزاده شفیع شاندرمن

بنائی‌است مربع به‌ابعاد ۳/۷۰ متر، چهارطرف‌بنا ، ایوانی به طول ۹ متر وعرض ۲/۷۰ متراست وهرایوان نه‌ستون چهارسوی چوبین دارد.(عکس‌شمارهٔ ۵۱) دیوارهای‌این‌بناچوبین ومشبك‌است ، (عکس‌شمارهٔ۵۲) داخل‌اطاق‌ودروسط آن صندوقی چوبین مشبك به طول ۱۸۰ وعرض ۹۵ وارتفاع ۱۲۰ سانتیمتر است . (عکس شماره ۵۳) صحن امامزاده ، دری چوبین به‌ایوان قبلی دارد . این عبارات بر کتیبهٔ بالای دروقسمت بالاوپائین چهارچوب آن دیده می‌شود : بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم السلام علیکم یاامامزادهٔ شفیع‌بن موسی‌الکاظم باعث‌بانی شد علی‌بن رستم‌خان عمل خان سعید ..... سید محمد و احمدبن استاد آقا بابا سارشك ربود[کذا] ۱۰۷۳.

۱ـ گیلان رابینو ص ۱۱۵.

این عبارات بامرکب سیاه برطرف چپ چهارچوب نوشته‌شده‌است :

درآستانهٔ‌پائین‌بقعهٔ‌متبرکه‌تاریخ‌ساختمان معجرکاری‌به‌خط‌جمل‌وحساب ابجدی حك شده به‌لفظ بودتاخمسك مثلاب و دتاخ م س ك ۱۰۷۳.

سقف‌صحن بقعه واشان کشی‌وازروپل کوبی‌است . سقف‌ایوانهاواشان کشی خالی بدون پل کوبی و لمبه کوبی‌است . مراسم علم بندی دراین بقعه روز اول محرم و علم واچینی روزسیزدهم محرم یعنی سوم امام برپا می‌شود .

سنگ قبر کوچکی‌درقبرستان بقعه‌است . این عبارات‌برآن خوانده‌شد : هذا مرقد مرحوم مشهدی یعقوب علی ولد علی ۱۳۰۶. نشانها:شانه ومهر.

بقعهٔ پیران بست در پلنگ سرای شاندرمن

این بقعه ، اطاقی مربع شکل است که سه طرف‌آن ایوان دارد . عـرض ایوانها ۸۰ سانتیمتراست . وسط اطاق صندوقی چوبین ساده است . سقف بنا و ایوانها واشان کشی وسراسربام‌آنها لت‌پوش‌است . چنداصله‌درخت‌آزاد کهن که یکی‌ازآنها پوسیده وبرزمین افتاده‌بود ، اطراف بقعه دیده شد .

بقعهٔ آقا سید ابراهیم بن موسی بن جعفر علیه‌السلام در پاشکم شاندرمن

بنای قدیمی این‌بقعه راخراب کرده وبه جـای آن بنای جـدیدی برپا کرده بودند . بنای‌جدید مستطیل شکل‌است ویك زاویهٔ‌آن که نزدیك‌به‌مرقد است تدویردارد . صندوقی چوبین ساده به‌طول ۱۶۹ وعرض ۱۰۸ و ارتفـاع ۱۱۰ سانتیمتر دریکی‌از زوایـا قرارداشت . سقف‌بنا لمبه کوبی وبام‌آن حلب سراست . مسجدی متصل به‌بقعه‌است . دوسنگ فسیل حلزونی که می گفتند از محل قبربیرون آورده‌اند ، ازخارج بردیوار مسجد نصب کرده بودند و اظهار می کردنـد اینها خط شجری است . مراسم علم بندی‌اول محرم وعلم واچینی هفدهم محرم وگاهی بیست وهشتم صفردراین بقعه برپامی‌شود .

www.tabarestan.info تبرستان

بقعهٔ ملا محمد
در وزمتر (۱) شاندرمن

بنای اصلی بقعه از خارج به طول ۳/۷۰ وعرض ۳/۵۰ متر است. صندوقی چوبین در وسط بناست. سه طرف بقعه ایوان دارد. عرض ایوان جنوبی ۱۷۰ و ایوانهای شرقی وغربی ۹۰ سانتیمتر است. سقف هر ایوان بر پنج ستون چهار-سو متکی است. (عکس شمارهٔ ٥٤)

جلو ایوانها دستك تکائل دارد. سقف بقعه واشان کشی و از روپل کوبی است. سقف ایوانها فقط واشان کشی دارد. بام سراسر بنالت پوش است. دو درخت آزاد کهنسال در پشت بناست. محیط دایرهٔ درخت غربی ٤٥٠ سانتیمتر و محیط دایره درخت شرقی ٥٧٠ سانتیمتر است.

باقیماندهٔ آثار و بناهای تاریخی بخش شاندرمن
که پاره‌ای از آنها ممکن است بسیار قدیمی باشند

۱ـ بقعهٔ درویش شاهمیر نزدیك دهکدهٔ چال سرای.
۲ـ بقعهٔ اولم (۲).
۳ـ مسجد قدیمی چال سرا.
٤ـ سیدرضا مسجددر دیله جان (= دلیجان).
٥ـ مسجد قدیمی آجری و بنای قدیمی جاکم نشین در بیتم. (۳)
٦ـ آقاسید عبدالله بن موسی بن جعفر درملك جهان.
۷ـ میرزا علی آقا مسجد در سیادله. (٤)
۸ـ بقعهٔ آقا سید محمد ومسجد آن در بایه زاد شیخ نشین.
۹ـ بقعهٔ میردن (٥) قبرخانه ومسجد آن در ملك بگور (٦) شیخ نشین.
۱۰ـ بقعهٔ شاه نجف ومسجد شیخ نشین لب جاده نزدیك پل.

۱ـ بفتح واو و میم وتاء. ۲ـ بفتح لام. ۳ـ بکسر تاء. ٤ـ بفتح دال.
٥ـ بضم دال. ٦ـ بکسر میم وکاف.

۱۱ـ مسجد شیخ نشین دردهکدهٔ شیخ نشین.
۱۲ـ سید مدینه یا بجارسری امامزاده درشیخ نشین.
۱۳ـ بقعهٔ جیرسرا با مسجد آن درسلی چر. (۱)
۱٤ـ چلّه خانه درجنگلی نزدیك بیتم. (۲)
۱٥ـ بقعهٔ رشکوم بالای سیابناور. (۳)
۱٦ـ قلعهٔ سیابناور.
۱۷ـ قلعهٔ کله پیرسر (٤).
۱۸ـ قلعه دیه گا (= دیدگاه).
۱۹ـ بقعهٔ بارگاه برم (٥) دربیلاق شاندرمن.
۲۰ـ قله پشت نزدیك بارگاه برم.
۲۱ـ کنگ آبی که از کوه سویله سر (٦) به خشك دریامی آید.
۲۲ـ بقعهٔ میان راه شاندرمن به کفوت.
۲۳ـ امامزاده پیلیم (Pileym) معروف به شاه معلم برسامان میان شاندرمن و خلخال.

۱ـ بکسرسین وچ. ۲ـ بکسر راء. ۳ـ بفتح باء و واو. ٤ ـ بضم کاف وفتح لام. و راء و سین. ٥ـ بکسر باء وفتح راء. ٦ـ بفتح لام و سین.

www.tabarestan.info تبرستان

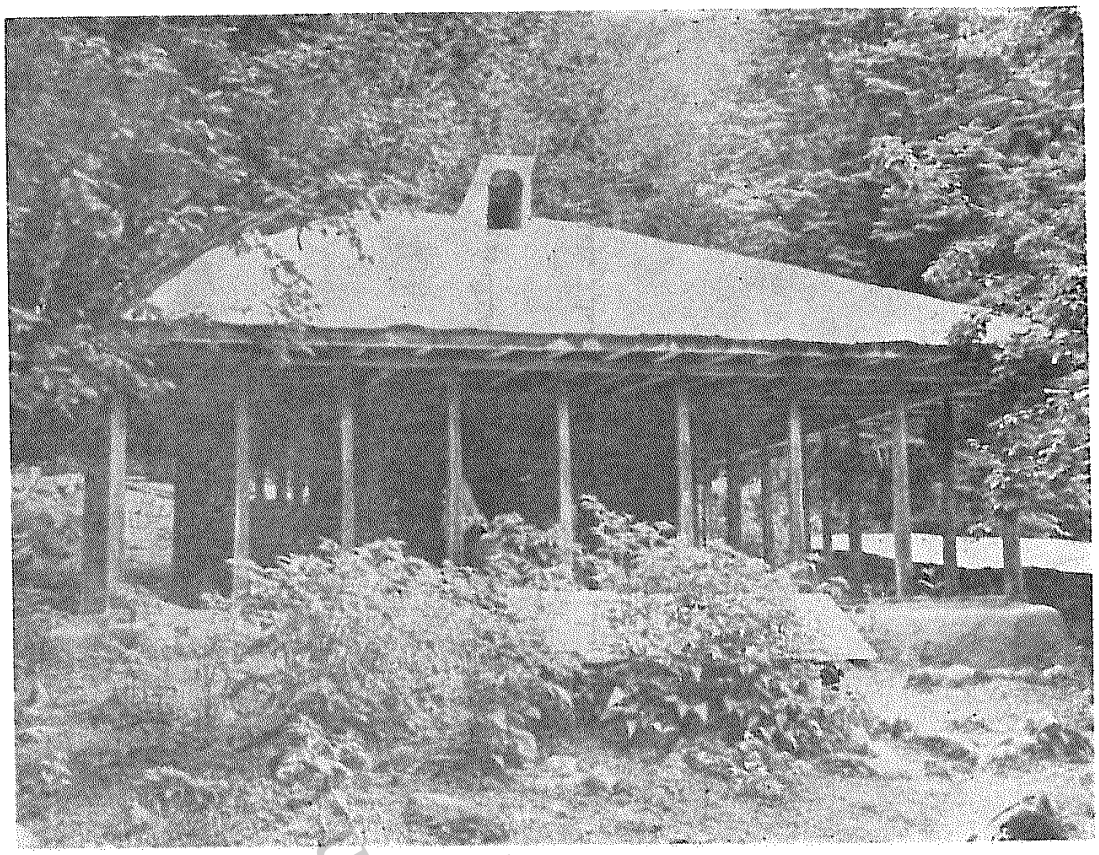

عکس شمارهٔ ۵۱ـ بنای امامزاده شفیع بن موسی الکاظم علیه السلام در دهکدهٔ قشلاق نشین امامزاده شفیع شاندرمن .

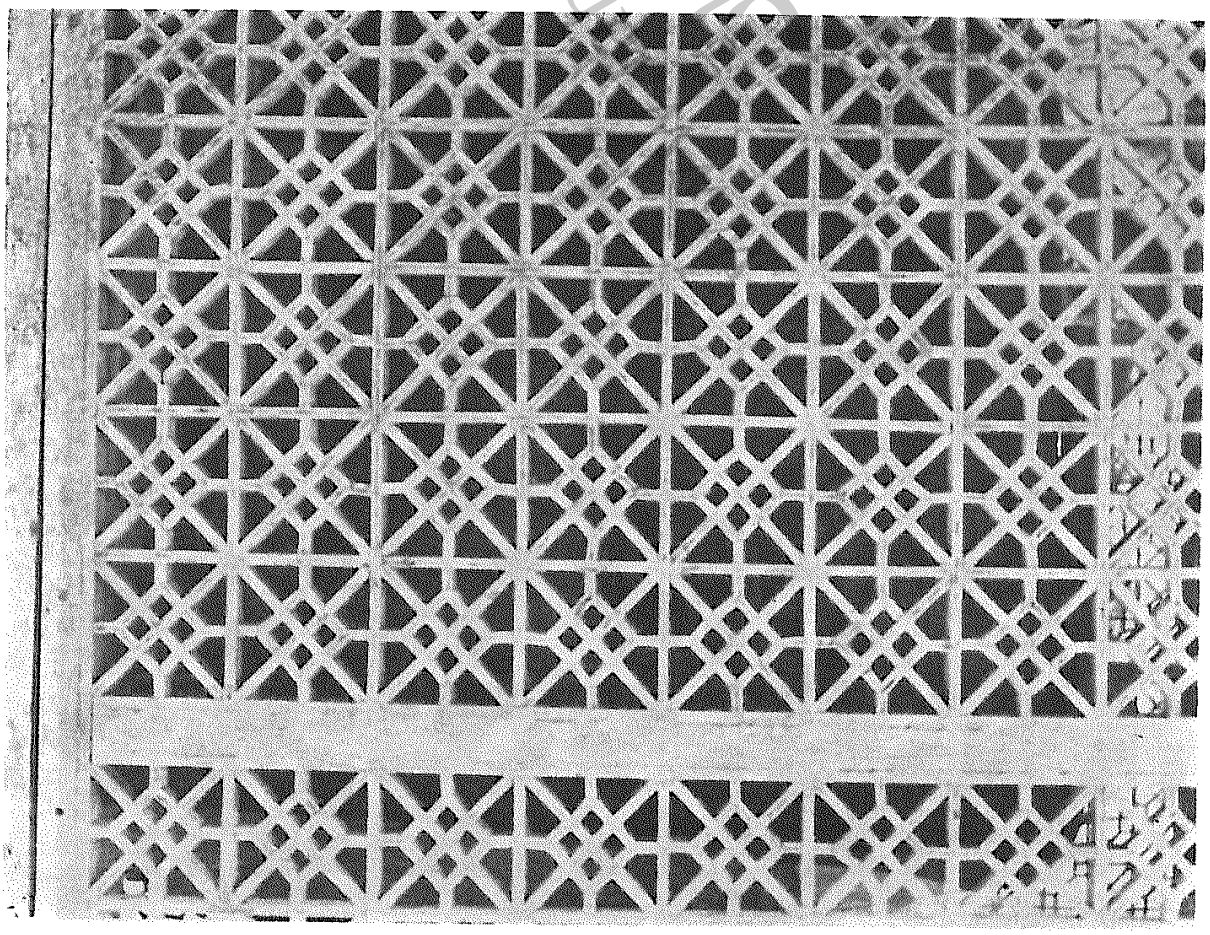

عکس شمارهٔ ۵۲ ـ دیوار مشبک امامزاده شفیع بن موسی الکاظم در دهکدهٔ قشلاق نشین امامزاده شفیع شاندرمن .

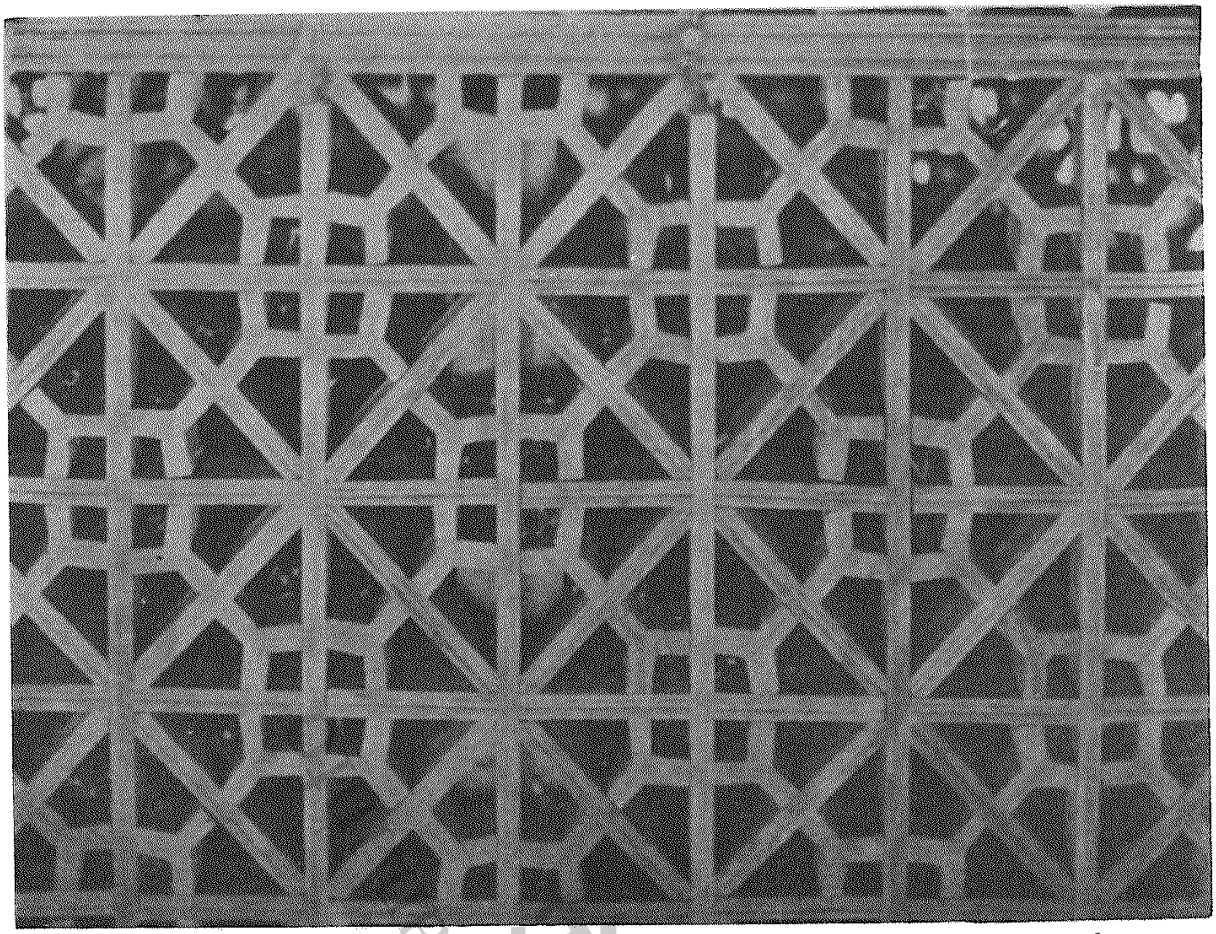

عکس شمارهٔ ۵۳ ـ ضریح امامزاده شفیع‌بن امام موسی‌الکاظم علیه‌السلام در دهکدهٔ قشلاق‌نشین امامزاده شفیع شاندرمن

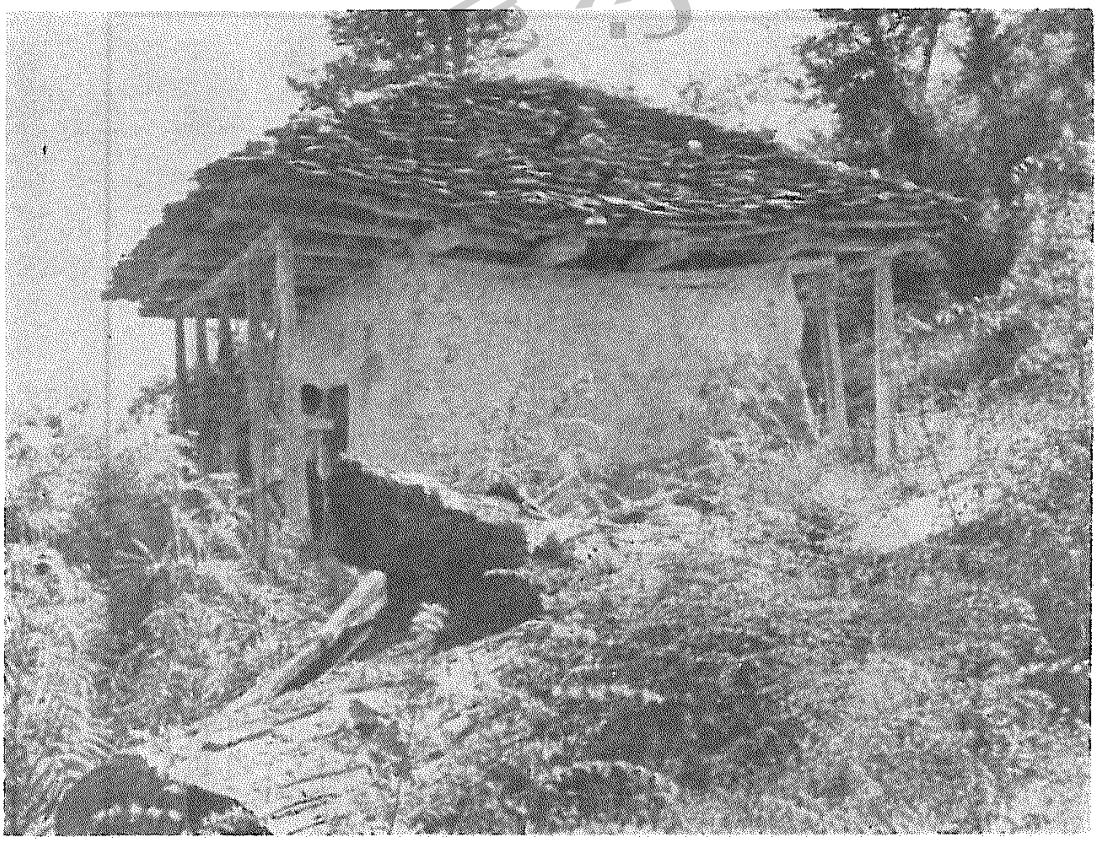

عکس شمارهٔ ۵۴ ـ بقعهٔ ملامحمد دروزمتر شاندرمن .

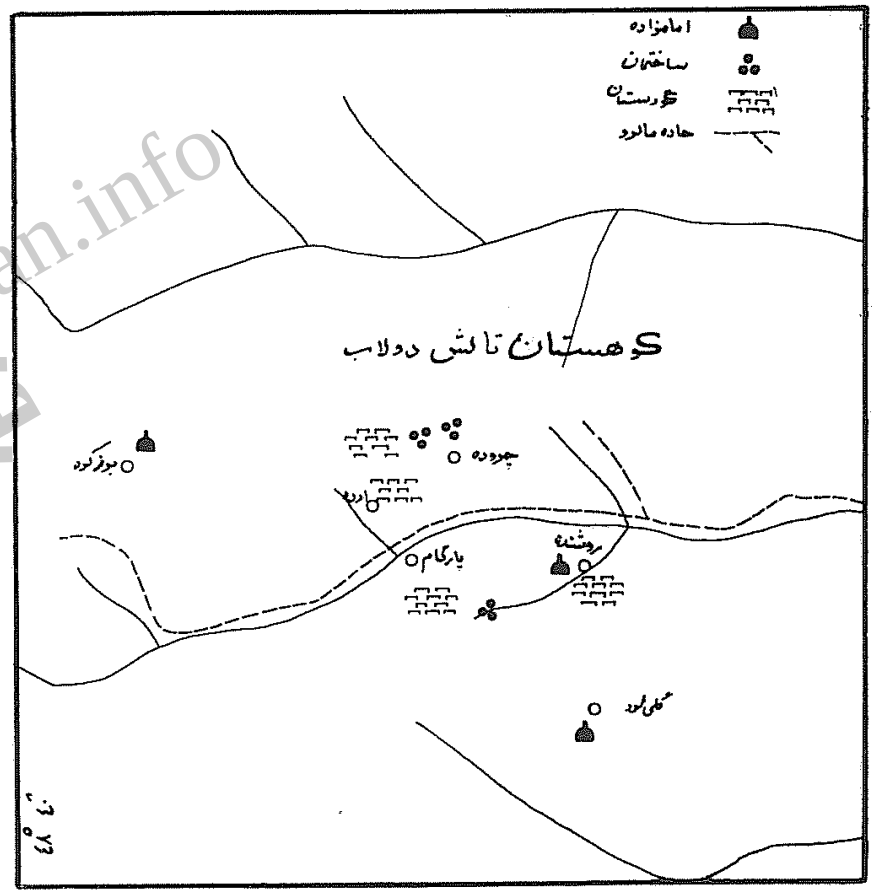

نقشهٔ شمارهٔ شش ـ آثار و بناهای تاریخی کوهستان تالش دولاب.

بخش ششم

۱ ـ جغرافیای تاریخی ماسال

بخش ماسال درجنوب شرقی تالش وشمال غربی گیلان است. این بخش کوهستانی ، در مغرب و جنوب غربی خلخال قرار گرفته است . حد شرقی و جنوب شرقی آن فومن وحد شمالی آن گسکر وشاندرمن است. حد اکثر درازای آن ازشرق به‌غرب سی‌وهشت کیلومتر وپهنای آن ازشمال به‌جنوب ده تا دوازده کیلو متر است .

درخانه ـ درجنوب شرقی بازار ماسال در فاصله‌ای بیشتر از یك کیلو ـ متر در خانه قرار داشته است . این بنا از زمان رابینو (۱۳۳۱ قمری) محل اقامت خان بوده و بر حد میان لوحه سرا و وردون قرار داشته است . یازده خانوار از نوکران خان در اینجا اقامت داشته‌اند . محل زندگی جوادخان که بنائی است دوطبقه با دیوارهای آجری وبامی لت پوش و حمامهای خراب آن تازمان رابینو باقی بوده است. (۱)

بازار ماسال که روز های شنبه برپا می‌شود ، به شنبه بازارنیز معروف است . رابینو پس از وصف دکانهای گالی‌پوشی آن، این بازار را یکی از بازارهای اولیه گیلان می‌داند .(۲)

اهالی ماسال تالش‌اند. زبانشان تالشی است و به‌زبان ترکی وفارسی نیز سخن می‌گویند . اهالی این بخش شیعی مذهبند .

(۱) این بنا که شامل بیست‌وهشت اطاق بوده است، به‌دست ورثهٔ جوادخان آتش گرفت وسپس به‌قسطنتین ارمنی فروختند وبعداً اراضی آن راپدر انامقلی خان ماسالی خریده است.

(۲) امروز اطراف این بازار آباد شده است وبناهای خوب ساخته‌اند .

www.tabarestan.info
تبرستان

رود مهم این بخش ، رود ماسال است که از دره‌ای طولانی سرازیر می‌شود .رشته کوههای شاه معلم‌درجنوب‌و کوههای پریسبند در مغرب این‌دره است . سرچشمهٔ رودماسال از سفیدآب در رشته کوههای‌پریسبند است. این رودخانه پس ازرسیدن به‌ابتدای کوههای «اوری» به‌طرف‌شمال‌شرقی‌می‌چرخد و به‌زمین هموار ساحلی وارد می‌شود وسپس‌به‌طرف مشرق متمایل‌می‌شود. آب آن در بهار به‌مرداب‌انزلی می‌ریزد ودر فصول‌دیگرصرف‌آبیاری می‌شود . دراستفاده از آب این‌رودخانه ، میان اهالی ماسال و گسکر همیشه گفتگوست . راه‌شنبه بازار ماسال به‌ییلاق از کنارهمین‌رودخانه است.

این راه از کنار شالما و سلنگه‌وا (= سلیم‌آباد) می‌گذردو به سرچشمهٔ ماسوله‌خانی می‌رسد . از دهکدهٔ شالما تا سرگردنه ، بیست و دو کیلومتر سربالائی است و از سرگردنه به‌طرف دهکده‌گیلوان و دیزدر خلخال شانزده کیلومترسرازیری‌است. فریزردرسال۱۲۳۸قمری(= ۱۸۸۲میلادی)همین‌راه را طی کرد و پس از دستگیری ، دوباره او را ازهمین‌راه‌برگرداندند ، اهانتی که بدو در این راه شده است ، خاطرات تلخی برای او به‌بارآورده ویکی دوصفحه از کتاب خودرا بایادداشت کردن این خاطرات‌سیاه کرده است . (۱)

دکتر فریم‌آب و هوای‌ییلاق ماسال را می‌ستاید و می‌نویسد که‌بر سایر ییلاقها برتری دارد .

۲ـ آثار وبناهای تاریخی بخش ماسال

بقعهٔ

آقاسید رضاعلی وآقا سیدمهرعلی پسران امام موسی‌الکاظم علیه‌السلام درشالما (۲) ماسال

دیوار اصلی‌بقعه چوبین ومشبك وظریف است . طول‌وعرض آن۳/۹۰متر

(۱) فریزر ص ۲۵۵ ـ ۲۵۷ . (۲) شالماده از دهستان ماسال شاندرمن شهرستان طوالش پنج‌کیلومتری جنوب غربی بازار ماسال سر راه عمومی ماسال به‌خلخال (فرهنگ جغرافیائی).

وارتفاع آن۲/۱۰ متر است.(عکس‌شماره ۵۵)در کنج‌ایون‌شمالی‌دری‌است که‌از آن می‌توان وارد بنای‌اصلی‌بقعه شد . صندوقی‌چوبین در وسط ضحن است که‌طول‌آن ۱۹۰ وعرض‌آن ۱۷۰ وارتفاع‌آن ۱۳۰ سانتیمتر است . (عکس شماره۵۶) طاق این‌صندوق گهواره‌ای‌است . سقف‌ازداخل منشور مربع‌القاعده و روی واشانهای‌آن پل‌کوبی با درزپوش‌زده است .چهارجهت اصلی‌بنا،ایوان دارد . طول ایوانها ۶/۷۰ متر وعرض‌آنها ۱/۳۰ متر ، غیر از ایوان شمالی که عرض آن ۱/۳۵ متر است . جلو ایوانها دستك تکائل است . ستونها چهارسو و دارای سرستون ظریف است وهرطرف‌بنا شش‌ستون دارد . سرنال‌وبن‌نال‌چهارسوست. لبهٔ‌بنای سابق‌پاك‌پشته بوده است، پس‌ازحلب‌سرشدن دو پشته شده است. (عکس شمارهٔ ۵۷)درمحوطهٔ‌اطراف‌این‌بقعه‌پنج‌اصله درخت آزادقدیمی است و به‌کهن‌ترین آنهادخیل زیاد بسته‌اند . سیزده‌بیت‌شعر با خط نستعلیق برتخته‌ای نوشته و به‌دیوار مشبك بقعه آویخته‌اند . بیت‌اول این قصیده چنین است :

هست این‌دوشاهزاده زاولاد مصطفی ابن امام هفتم وساکن به شالما

بقعهٔ

سید صفی‌الدین بن‌سیداسماعیل بن شیخ صفی‌الدین اردبیلی (۱) در میر محلهٔ (۲) ماسال

بنای اصلی بقعه اطاقی است‌به‌طول ۶/۹۰ متر وعرض ۳/۹۰متر.صندوقی ساده و تخته‌ای به‌طول ۲/۲۵ وعرض ۰/۹۵ . و ارتفاع ۰/۸۵ . مترقبر سیدصفی‌الدین را پوشانده است . ضلع شمالی بقعه دارای‌سه درارسی در ایوان و دو پنجرهٔ نورگیر مشبك است . درضلع جنوبی فقط دوپنجره نورگیرمشبك‌است. طرف‌غرب،دوپنجرهٔ روپوش‌داروطرف شرق، درورودی‌بقعه‌است که ازایوان‌بقعه واردصحن می‌شود. سراسر سقف‌لمبه کوبی‌وبام حلب‌سراست. (عکس شمارهٔ ۵۸)

(۱) با اینکه ظاهراً شیخ‌صفی‌الدین سیدنیست نمی‌دانیم بازماندگان اوبه چه سبب‌به مقام سیادت رسیده اند . (۲) میرمحله ده ازدهستان ماسال بخش ماسال شاندرمن شهرستان طوالش . (فرهنگ جغرافیائی)

www.tabarestan.info تبرستان

جلوایوان را دورتادور ارسی کرده‌اند. بریکی‌ازدرهای ارسی بقعه این‌عبارات نقر شده است :

بانی این‌خانه جناب آقای‌سیدمیرمنصور سلمه‌الله‌تعالی‌درعهددولت ابد-مدت جلوس مظفرالدین‌شاه اتمام پذیرفت . عمل‌استاد رمضان گیلوانی [۱] کاتب مهدیقلی پیچی‌ئیل ۱۳۱٤

بقعهٔای
درچسلی ماسال

صندوقی‌چوبین و ساده در وسط و اطراف آن ضریحی مشبك است که قسمتهای پائین آن تخته‌ایست وچهارطرف‌آن ایوان دارد ، دوطرف‌آن ایوان کتابی و دوطرف دیگر پهن‌تر است ، سقف بنای‌اصلی‌و ایوانها لمبه‌کوبی وبام هردوحلب سراست .

بقعه ومسجد سنگ‌بست‌ماسال

بنای بقعه بسیار ساده باصندوقی‌چوبین و ساده بربالای پایه‌ای سیمانی است ومسجدی تازه ساز روبروی‌آن بدون هیچگونه‌هنر و آرایش ساخته‌اند. بام هردو بناحلب‌سراست. درمحوطهٔ اطراف بقعه ومسجد قبرستانی‌قدیمی‌بدون سنگ قبر است .

قلعه کول
نزدیك به‌کیش خانی ماسال

ارتفاع تپه‌ای که قلعه بر آن‌بناشده‌است‌درحدودویست‌متر‌ازسطح‌شالی-زارهای‌اطراف‌بلندتراست . خرابه‌های‌قلعه زیرریشه‌های درختان‌وعلف‌وکرف پنهان است . پاره‌آجرهای فراوانی بربالای این‌تپه دیده‌شد. چون‌آجردرستی پیدا نشد ، ابعاد آنها معلوم نشد . ضخامت‌آجرها ازسه تاچهارسانتیمتربود .

(۱) کیلوان ازدیهای خلخال است .

قلعهٔتاس‌کوه
دروعده‌گاه ماسال

قلعه‌ای‌قدیمی بریکی‌از ارتفاعات این‌محل ساخته‌بوده‌اندفعلاً هیچگونه آثاری دیده نشد.

محلهای تاریخی وقبرستانهای قدیمی
بخش‌ماسال

احتمال می‌رود در محلهای زیر روزی پس از حفاری آثاری تاریخی‌و قدیمی‌به‌دست‌آید.

۱ ـ شهرگاه ، خرابه‌های شهری‌قدیمی است‌درشمال غربی‌ماسوله‌خانی.

۲ ـ بقعهٔ گرده کوه‌نرسیده به‌ییلاق تنیان [۱] برمرزوحدودماسال‌وتنیان.

۳ ـ بقعهٔ گواله پشته [۲] وگورستان اطراف آن.(عکس‌شمارهٔ ۵۹)

٤ ـ بقعهٔ‌رشیره‌پشت [۳] درییلاق رشیره پشت‌ماسال،میان‌دومحل‌رشیره-پشت‌و گورا کاچال است .

۵ ـ بقعهٔ‌خندیله پشت [٤] درییلاق خندیله‌پشت ماسال . این‌بقعه میان چندمحل ییلاقی است : ۱ ـ خندیله‌پشت . ۲ ـ نواشر [۵] . ۳ ـ لیه [٦] . ٤ ـ شمبرا [۷] . ۵ ـ خری دول .

٦ ـ بقعهٔ شاه معلم وخواهرش‌در مرز وسامان ییلاق ماسال و ماجلان شاهرود خلخال است.

۷ ـ گورستان خون .

۸ ـ گورستان ویزه‌دَله‌رووار.[۸]

۹ ـ گورستان ریشاب و اسپه‌ریسه ـ گورها سمت قبلی نیست . شمشیرو پیکان ولوازم زندگی از آنها بیرون‌می‌آید .

(۱) بفتح‌تاء. (۲) بضم‌کاف وفتح‌لام . (۳) بفتح‌راء (٤) بفتح خاء (۵) بفتح نون‌وشین . (٦) بکسرلام وفتح‌یاء (۷) بفتح‌شین . (۸) بفتح‌زاء ودال‌ولام

www.tabarestan.info تبرستان

۱۰ ـ سردوراهی دوروباران که جاده‌می‌ساختند گورستانی‌قدیمی‌پیداشد.
۱۱ ـ گورستان‌گورا گاچال ییلاق ماسال قدیمی واسلامی است.
۱۲ ـ گورستان‌بقعهٔ رشیره‌پشت .
۱۳ ـ گورستان سلنگه‌وا (= سلیم‌آباد) گورها سمت قبلی نیست .
۱٤ ـ گورستان‌شهر گاه . پاره‌ای از گورها سمت‌قبلی دارند .
۱۵ ـ گورستان میله‌سرا ، گورستانی‌قدیمی است .

نقشه شمارهٔ هفت ـ آثار وبناهای تاریخی کوهستان شاندرمن و ماسال .

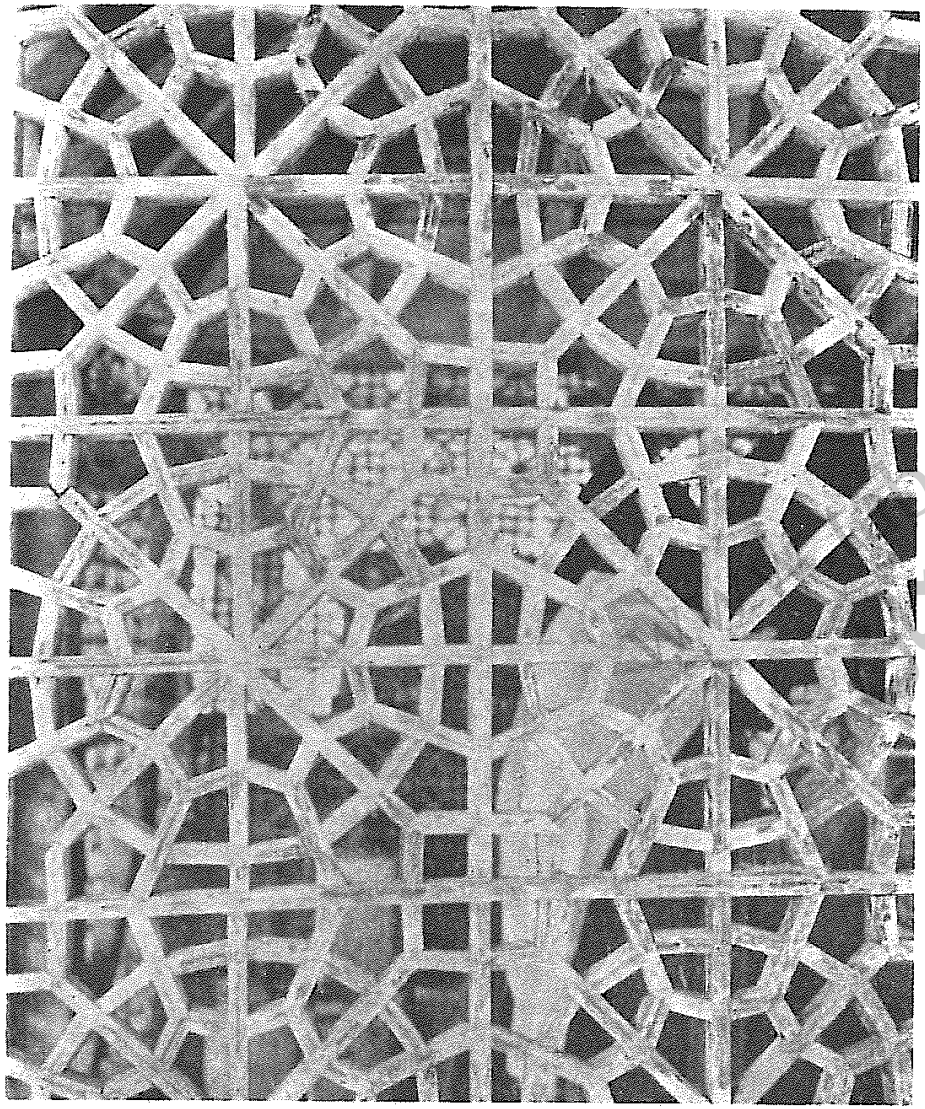

عکس شمارهٔ ۵۵ ـ قسمتی از دیوار مشبک بقعهٔ آقارضاعلی وآقاسید مهرعلی ابنان امامموسی‌الکاظم علیه‌السلام در ماسال .

tabarestan.info تبرستان

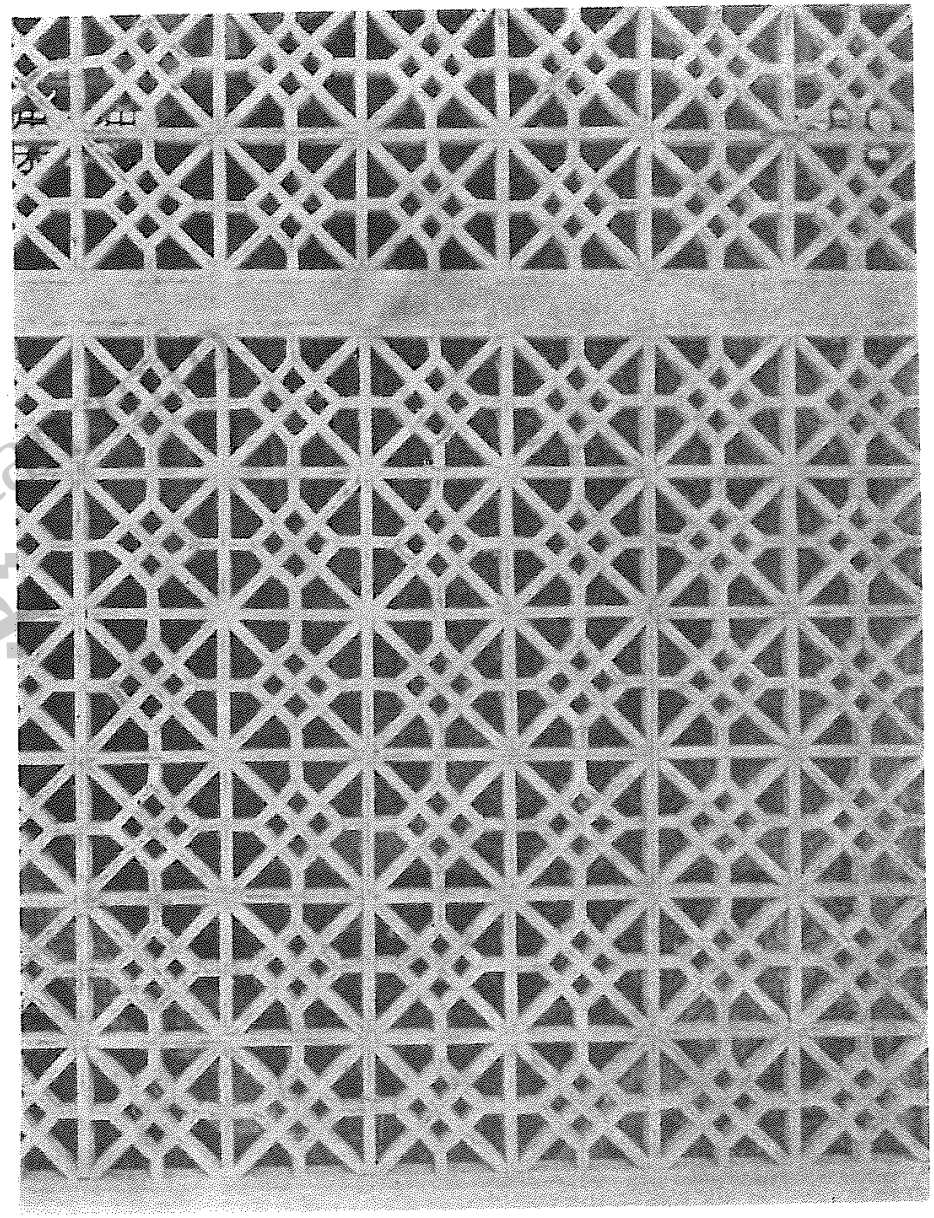

عکس شمارهٔ ۵۶ ـ ضریح چوبین آقا سیدرضاعلی و آقاسیدمهرعلی ابنان امام‌موسی‌الکاظم علیه‌السلام درشالمای ماسال.

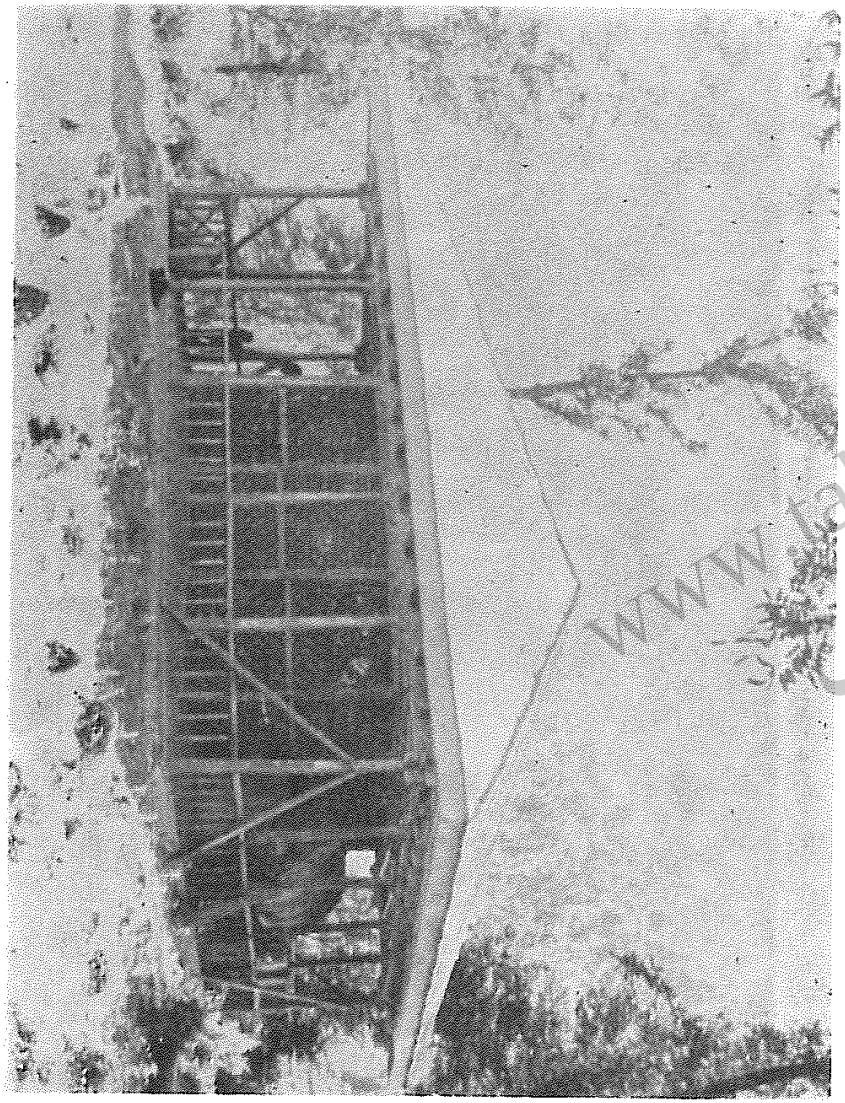

عکس شمارهٔ ۵۷ ـ بقعهٔ آقاسیدرضاعلی و آقاسیدمهرعلی ابنان‌موسی‌الکاظم علیه‌السلام در شالمای ماسال.

www.tabarestan.info تبرستان

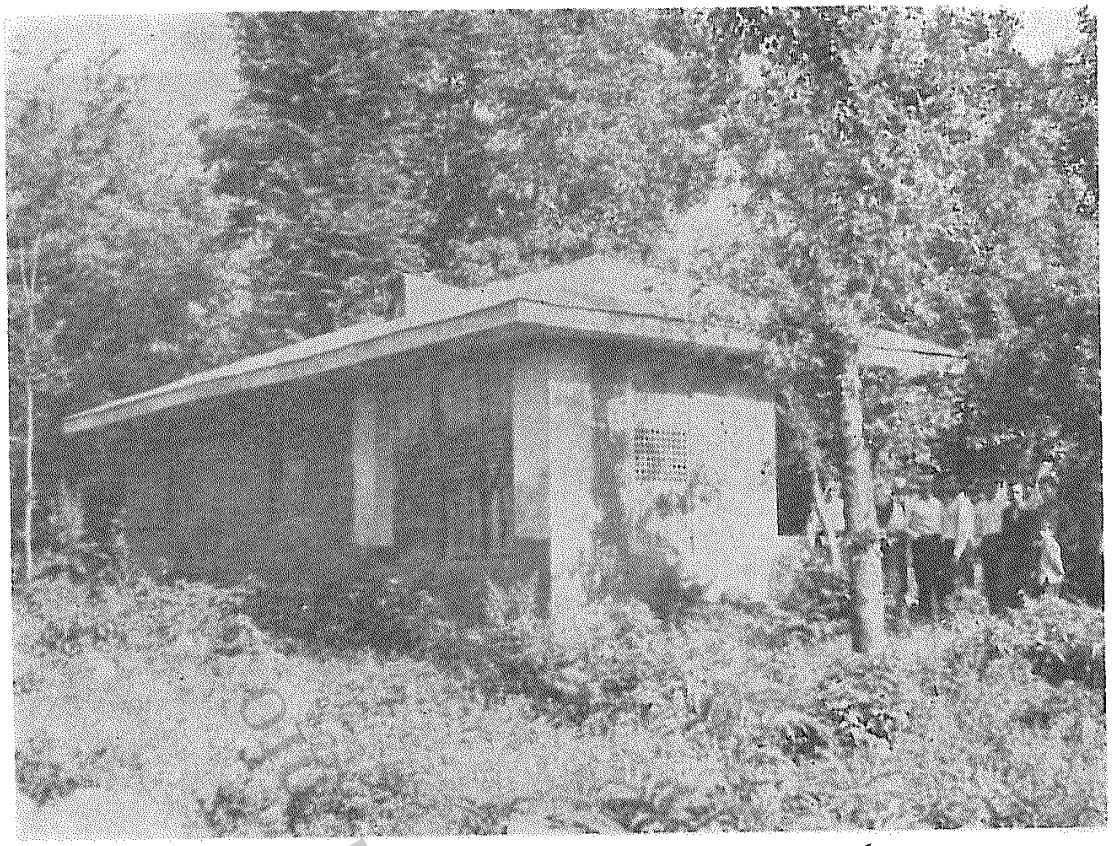

عکس شمارهٔ ۵۸ ـ امامزاده سیدصفی‌الدین سیداسمعیل‌بن سیدعباس‌بن شیخ‌صفی‌الدین
اردبیلی در میرمحلهٔ ماسال .

عکس شمارهٔ ۵۹ ـ بقعه‌ای در کواله پشته ییلاق ماسال .

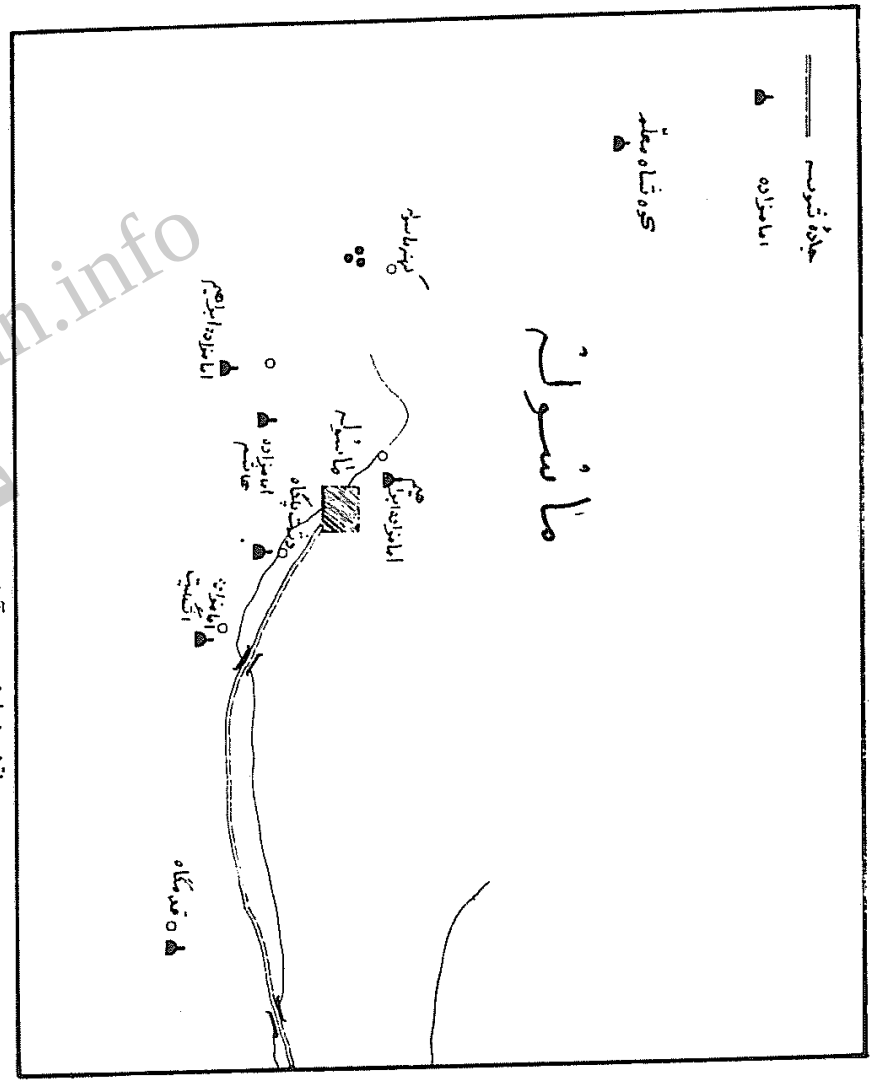

نقشه شمارهٔ هشت ـ آثار و بناهای تاریخی بخش ماسوله.

بخش هفتم

۱ ـ جغرافیای تاریخی ماسوله

ماسوله بخشی کوهستانی است که‌درغرب جنوب غربی فومن است. از طرف‌شمال‌غرب به‌ماسال، ازطرف‌غرب به‌خلخال، ازجنوب به‌پشتکوه خمسهٔ زنجان‌وازمشرق به‌فومن محدودمی‌شود. درازای‌آن ازشمال به‌جنوب دوازده کیلومتر وپهنای‌آن ازشرق به‌غرب سی کیلو متراست.

میرظهیرالدین درکتاب خود چهار بار از«موسله» یاد می کند که همین ماسولهٔ امروزی است.(۱)

نامهای قدیمی این بخش. خورتاب خانی و بیشة البقر و ماسالار بوده است.

گروهی‌می گویند که درقرن سوم‌هجری وقتی که سیدجلال‌الدین‌اشرف درطارم‌شکست‌خورد، عون‌بن‌محمدبن علی که‌همراه اوبود، زخمی برداشت و به ماسوله‌آمد وبه‌چوپانی برخورد وبه‌او گفت که جسداورا هرجا یافت‌به‌خاك بسپارد. پس‌از به‌خاك‌سپردن جسد او، چوپانان یکی‌پس از دیگری خانهٔ خود را درجوار قبر او ساختند تا آبادی‌ماسوله به وجود آمد.

درنسخهٔ خطی تاریخ سالوك معلم چنین آمده است که پس‌از شکست سالوك‌معلم درپای قلعهٔ‌شمیران، دونفر ازشاگردان او که‌دو برادر به‌نام‌عین‌علی وزین‌علی بودند، به ماسوله‌آمدند واهالی‌را به‌دین‌اسلام مشرّف کردند. افراد جدیدالاسلام گرد این‌دوقبر جمع‌شدند و کم کم‌زیارتگاه عمومی‌شد.

---

(۱) تاریخ گیلان ودیلمستان‌ص۲۴۲ و۳۰۰ و ۳۱۳ و۳۶۶.

www.tabarestan.info تبرستان

گروهی دیگرمی گویند که درزمان مختار که در تعقیب قاتلان حضرت حسین‌علیه‌السلام کوشش‌می‌شد، کسانی ازساکنان موصل‌و کرکوك به کوهستان غربی گیلان افتادند. کسی که اهل موصل بود ماسوله را ساخت وآنکه اهل کرکوك بود کرگان‌رود را بنا کرد.

بیشتر این گونه‌اخبار که درگیلان سینه‌به‌سینه نقل‌شده وامروز نیز از زبان‌ساکنان دیهـاوشهرها شنیده می‌شود، متکی بر«کـتاب مستطاب شرح جنگهای امامزاده حضرت سیدجلال‌الدین اشرف برادرحضرت رضاعلیه‌السلام وشهادت‌آن بزرگوار» می‌باشد. این کتاب‌بی‌شك ازساخته‌ها وپرداخته‌هـای دوران‌صفویان است ومطالب‌آن ازشیخ ابوسعید خوارزمی، شخصیت دروغینی نقل شده است‌وبا هیچیك‌از کتب‌تاریخی سازش‌ندارد.(۱)

عجیبتر اینکه درزمان حاضردر کتاب شیخ زاهد، ذیل‌دهستان ماسوله مطالب‌زیررا می‌خوانیم:

«دهستان‌ماسوله بیست‌وهفت قریه‌دارد که همگی‌در کـوهستان واقع‌اند. از ابنیهٔ تاریخی‌در ماسوله یك بقعه‌به اسم‌عون بن علی(۲)است که در داخل‌آن سنگهای‌مرمر حجاری‌شده قرار دارد وتاریخ‌بنارا به ۱۲۰۰ سال‌قبـل نسبت می‌دهند وهمچنان درب‌آن که ۷۰۰ سال ازتاریخ‌آن گذشته قابل توجه است و نیز مسجدی به نام مسجد صاحب دارد کـه ۴۰۰ سال از تاریخ آن گـذشته است. (۳)

توقع‌ما از مأموران‌ادارهٔ آمار وسرشماری بیش‌از این نبوده و نیست. ولی‌جای تعجب است که‌آقـای محمد علی گیلـك که خوداهل تتبع و مطالعه هستند، این‌مطالب بی‌اساس‌را نقل کرده‌اند. نگارنده که درماسوله بنای‌هزار ودویست‌ساله ودرهفتصدساله ومسجدچهار صدساله ندید.

(۱) این کتاب برای آخرین‌بار درچاپخانهٔ اسلامی رشت با حروف سربی چـاپ شده است. (۲) در اصل: ابن‌علی به‌جای‌عون‌بن‌علی. (۳) شیخ زاهد گیلانی تألیف محمدعلی گیلك ص ۱۱۴. به نقل ازجلد اول کتاب اسامی دهات کشور ص ۱۲۶ سال ۱۳۲۹.

سران وتیره‌های ماسوله:

درزمان هـدایت خان، محمدرضاخان و فتحعلی‌خان ایل‌بیگی بودند. شیرزادبیك پسرمیرزاعلی اکبر پسر اسدبیك‌که ازبازماندگان فتحعلی خان بود، روی‌اصل وراثت جانشینی، بالقب کلانتر، بزرگ ماسوله‌شد. به‌هـمین جهت‌طایفهٔ ایل‌بیگی سران‌ماسوله‌شدند.

طایفهٔ‌دیگر ماسوله بازماندگان حاجی یوسف‌تبریزی‌هستند که درزمان کریم‌خان‌زند از تبریز، به ماسوله‌آمده است. اینان تازمان تقسیمات جدید مالیاتی به‌دست مشیرالسلطنه ازپرداخت مالیات معاف بوده‌اند، زیراکه‌ایشان دراستحکامات ماسوله باطایفهٔ‌زند که کریم‌خان ایشان‌را بدین‌جا فرستاده بود، یاری کردند. ماسوله همیشه جزء فومن‌بوده است، بغیر ازچندصباحی کـه‌در زمان‌فتحعلی‌شاه، زیرنظررئیس‌قورخانه اداره می‌شد، زیرا دراین‌جا گلوله‌های توپ‌برای توپخانهٔ ایران‌می‌ساختند.(۱)

این‌ناحیه فقط یك‌دهکده دارد وآن دهکدهٔ ماسوله است که ارتفاع آن هزاروپنجاه متر ودرسی‌وشش کیلومتری غرب فومن است، سه‌طرف‌آن‌را کوه فراگرفته ودرشیبی تند بنا شده است که گاهی‌بهمن ازاین‌شیب پائین‌می‌آید. (عکس‌شمارهٔ ۶۰) فریزر درسال۱۲۳۸ قمری‌شرحی راجع به‌محل این دهکده‌و بناهای‌آن نوشته است.

در تابستان، گـرمای ماسوله غیر قابل تحمل است. در زمان رابینو (۱۳۳۱ قمری) دهکدهٔ ماسوله به‌پنج محله، به‌این شرح تقسیم می‌شده‌است: ۱ ـ کش‌سر بالا. ۲ ـ کش‌سر پائین. ۳ـ مسجد بر. ۴ ـ اسد محله. ۵ـ خانه‌بر.

دراین دهکده هفت مسجد به نامهای زیر بوده است: ۱ ـ مسجد جامع. ۲ ـ مسجد صاحب‌الزمـان. ۳ ـ مسجد کش‌سر علیـا. ۴ ـ مسجد

(۱) گیلان‌رابینو ص۱۸۴.

www.tabarestan.info تبرستان

کش‌سرسفلی. ۵ ـ مسجدریحان‌بر . ۶ ـ مسجد خانه‌بر . ۷ ـ مسجد اسدمحله.
درزمان رابینو دوحمام وسه کاروانسرا داشته است . بازارش چهارصد دکان داشته که شامل نانوائی، عطاری، قصابی، داروخانه ، کفاشی، بزازی بوده است. دوآسیاب برای‌نرم کردن پوست انار داشته‌اند وپوست انار سائیده‌را در رنگ کاری به‌کار می‌برده‌اند. (۱)

پلهای‌زیادی برروی ماسوله رودخان بناشده‌اند ، ازآنها می‌توان پلهای مهدی‌ور، چوپل ، آ سُن‌پل، خرابه‌رو ، را نام‌برد. تمام اینها پلهای چوبینی هستند که جای پلهای آجری کـه مدتهاست ازمیان رفته ، گرفته‌اند . پلهای آجری‌قدیمی موقوفاتی برای‌مرمت وتعمیر داشته‌اند که فعلاً به‌مصرف‌اصلی نمی‌رسد . پل بنّاعلی و پل‌حاجی محمد حسین کـه برراه صفهٔ صفا یا بنگه صفا ساخته شده است نیز قابل ذکراست . از اینجا دهکدهٔ ماسوله منظره‌ای جالب دارد .

رابینومی‌نویسد که بیشتر ساکنان ماسوله چمـوش دوزند یاآهنگری می‌کنند. اوایل پائیز به‌نواحی‌شفت وفومن گیلان می آیند وهفت مـاه سال‌را درآنجا می گذرانند .

عده‌ای‌قاطردارند ودرراه گیلان به‌زنجان بار حمل‌می کنند. رویهمرفته پانصدتن درعرض‌سال دردهکدهٔ ماسوله‌می‌مانند. میان اینها چندتن‌حاجی است که بارشت وزنجان‌تجارت دارند. اهالی مـاسوله روز دوم محرم‌را مسلماً در دهکدهٔ‌خود هستند.(۲) زنان دردهکده می‌مانند وشال وپارچهٔ‌پشمین برای‌چادر می‌بافند. با داشتن گله‌های‌زیاد،تابستان‌را درزیر این‌چادرها که خودپارچهٔ‌آن را بافته‌اند ، درییلاق می گذرانند.

غیر از تالشها که درکوههای ماسوله ساکنند ، تیرهٔ عالیوند Âlivand که بازماندگان مردی به‌نام حاجی حسن هستند و تیـرهٔ آستارائی نیز ساکن

(۱) گیلان‌رابینو ص ۱۸۵ (۲) گیلان رابینو ص ۱۸۶ .

همین‌دهکده‌اند .

زبان مردم ماسوله تالشی است ولهجهٔ مردم ده نشین با اطرافیان کـمی اختلاف‌دارد. ساکنان‌این ناحیه شیعی مذهبند.

در زمان رابینو جمعیت کلی این ناحـیه هفتصد خانوار بوده است که پانصدخانوار آنها در دهکده ماسوله ودویست‌خانوار گالش وتالش کوه‌نشین بوده‌اند .

کوههای ماسوله‌معدنهای فراوان دارد. معدن آهن‌آن نزدیك کوره یا کورهٔ‌آهنگران است که نزدیك ییلاق خلیل دشت قرارگرفته است.

لیدل(Liddel) در سال ۱۳۰۹ قمری(= ۱۸۹۱ میـلادی) معـدن آهن ماسوله را دیده وشرح مفصلی دربـارهٔ معدن ومحل‌آن وکوره‌ها واندازه‌های آنهانوشته است . (۱)

ازاتفاقات مهمی که درییلاق‌ماسوله روی‌داده است، فوت‌خیرالنسابیگم، همسر امیره دباج فومنی دختر شاه اسماعیل در سال ۹۳۸ است . جسد اورا از اینجا به‌اردبیل‌بردند و درگورستان خاندان صفویه به‌خاك‌سپردند ومالیات دهکدهٔ واقعه‌دشت فومن راکه دردو کیلومتری صومعه سرا ست ، وقف حفاظت گـور او کردند . (۲)

۳ ـ آثار و بناهای تاریخی ماسوله
بقعهٔ عون‌بن محمد حنفیة‌بن علی‌علیه‌السلام
دردهکدهٔ ماسوله جنب‌مسجد جامع

بنای اصلی‌ازآجر وازداخل وخارج هشت ضلعی وطول هریك از اضلاع داخلی‌آن۱۷۰ سانتیمتر است. سقف بقعه‌گنبد شلجمی شکل وبام آن‌ازخارج هرم مثمن‌القاعده‌وحلب‌پوش‌است. درهرضلع‌ازخارج‌وداخل‌طاقنماهای کم‌عمقی

(۱) گیلان رابینو ص ۱۸۷ . (۲) تـاریخ گیـلان عبدالفتاح ص ۱۰ و گیلان‌رابینو ص۱۷۶ .

www.tabarestan.info تبرستان

است. (عکس شمارهٔ ٦١)درضلع‌جنوبی دری نور گیر ودرضلع شرقی درورودی ساده‌ای به‌ارتفاع ۱۸۰ وعرض ۹٦ سانتیمتر است که میان‌رواق وصحن اصلی بقعه‌قرار دارد. در غربی داخلی قدیمی است‌و کنده‌کاری‌ظریف دارد.این‌در که ارتفاع‌آن۱٤٥ وعرض‌آن ۷۲ سانتیمتر است ، معروف به‌درچله‌خانه است. می گویند این در را از کاخ قلندر شاه در گلونده رود آورده‌اند . (عکس شمارهٔ ٦۲) .

صندوقی به‌طول ۲۲۰ وعرض ۹۰ وارتفاع ۱۰۲ سانتیمتر درمیان‌بناست . بر کمرصندوق کتیبه‌ای به‌عرض ۱۰ سانتیمتر است که با رنگ‌زرد وخط خوش نسخ ، بربدنهٔ شمالی‌آن آیاتی ازسورهٔ فتح به‌این‌شرح نوشته‌اند:

[انا فتحنا لك فتحاً مبينا ليغفر لـك] الله ما تقدم من ذنبك وما تأ[خر] ويتم نعمته عليك ويهديك صراطاً مستقيما وينصرك الله نصراً عزيزاً هو الذى انزل السكينته فى‌القلوب المؤمنين ليزدادوا ايماناً مع‌ايمانهم‌ولله . (۱)

بربدنهٔ جنوبی آن دنبالهٔ آیات بالا به‌این شرح خوانده می‌شود:

جنود السموات و الارض وكان الله عليماً حكيما ليدخل المؤمنين و المؤمنات جنات تجرى من تحتها الانهار خالدين فيها ويكفر عنهم سيئاتهم و كان‌ذلك عندالله فوزاً عظيما . (۲)

برلبهٔ زیرین‌صندوق نیز دنبالهٔ همین‌آیات تا « ليس‌على‌الاعمى حرج ولا على »(۳) نوشته شده بود.

مرقد عون‌بن علی صندوقی قدیمی ، با کنده‌کاری ظریف داشته است ، فعلاً پاره‌ای ازآن‌را دربدنهٔ غربی‌صندوق کنونی‌کار گذاشته‌اند. (عکس شمارهٔ ٦۳) درحاشیهٔ این‌قسمت چوبین صندوق قدیمی این‌آیات خوانده‌می‌شود :

كل‌من عليها فان ويبقى وجه ربك ذوالجلال والاكرام.(٤)

(۱) سورة الفتح ٤۸ ، آیات۱و۲و۳ و قسمتی ازچهار . (۲) سورة الفتح ٤۸ ، قسمتی ازآیهٔ چهار وآیهٔ پنج (۳) سورةالفتح٤۸ ، آیات ٥ تا۱۷ .
(٤) سورة الرحمن ٥٥ ، آیات ۲٦ و۲۷ .

شاید در حاشیهٔ صندوق قدیمی قسمتی از سورهٔ الرحمن حك شده بوده است .

ضریحی مشبك چوبین اطراف صندوق است که ظرافت زیادی ندارد . (عکس شمارهٔ ٦٤) در بدنهٔ شرقی این ضریح قسمت بالای آن این عبارات دیده می شود :

خیرات بندهٔ شاه هدایت الله بن محمدبن بویه عمل غلام شاه ولایت استاد تامیرس بك نومی (۱)عفی عنهما تحریرا فی‌شهر ذوالقعده سنة خمس عشر والف .

پس‌از برداشتن ضریح وصندوق ، به سنگی دسترسی پیدا کردم که عموداً دربدنهٔ جنوبی‌صندوق درزمین نصب‌شده بود. این عبارات به‌خط نستعلیق بر آن حك بود :

بسم‌الله الرحمن الرحيم هذا المرقد المنور المطهر المغموم المحترم و عالم‌علم المتكوم بدر النجوم‌السيدالشهداء المظلوم عون‌بن‌محمدبن علی‌علیه السلام الهم زدنا محتشم و ارزقنا شفاعة فى الدنيا و الاخره يا ارحم الراحمين هذا تعمير كتب ميرزا حسن كربلائى ميرزا محمد عمل كربلائى نور وزعلى. (۲)

سنگ قبری بردیوار دست راست در ورودی امامزاده است. بر این سنگ مرمر سفید بسمله وهشت بیت شعر فارسی حك شده و مورخ ۱۰٦۰ قمری است .

سنگ قبر مرمر سفید دیگری جلو در ورودی و مورخ ۱۲٦۲ قمری است .

در ورودی بقعه درروا‌قی بازمی‌شود که دوستون قطور هشت پر چوبین میان‌آن است وحمال‌سقف‌بنای رواق‌براین ستونها متکی‌است. بریکی‌ازستونها

(۱) این کلمات زیاد روشن نیست ونقطه‌های‌آن افتاده است.
(۲) پاره‌ای از کلمات به‌جا به‌کار نرفته است وعبارات کسیخته به‌نظر می‌رسد.

www.tabarestan.info تبرستان

که نزدیك‌به در وردی‌بقعه است مطالب وعبارات‌زیر دیده‌شد:

دوازده امام ـ اشعاری ازهفت بندمحتشم ـ آیةالکرسی ـ چند بیت‌شعر فارسی که پاره‌ای ازآن خوانده نشد:

. . . . . این بارگاه پیرو سادات اولیاست
ابن محمد بن‌علی‌عون ماه‌رو عالم فروز گوهر دریای لافتاست
یك مصحف . . . محیط چون‌نخل طوردلکش‌وپرنورو باصفاست

خدام امامزادهٔ واجب‌التعظیم عون‌بن محمدبن علی(ع) محمدعلی‌ومحمد شریف ابنان مرحوم ملایوسف سنه ۱۲۲٤ .

در بهترین عصر که شاه فلك جاه فتحعلی [شاه] بمسند اجلال داشت .

تاریخ . . . . . عقل معانی زیبا ستون بعزت و اقبال بین بجا

برستون دیگری که نزدیك به‌در وردی رواق است، آیةالکرسی ودوازده امام خوانده شد .

مشعل برنجی بزرگی با نقشهای ظریف وبسیار پرکار وقف این‌بقعه شده است (عکس شمارهٔ ٦٥) که‌این‌دوبیت برآن‌حك شده‌است:

چراغ اهل دل را روشن از روی تو می‌بینم
همه صاحب دلانرا روی دل‌سوی تومی‌بینم
توئی‌خلاق عالم‌کم مبادا ازسرت موئی
که عالم را طفیل یك سر موی تو می‌بینم

بربدنهٔ مشعل این عبارات خوانده می‌شود :

وقف حضرت عون‌بن علی‌بن ابی طالب علیه الصلوات و السلام کرد | شمس الدین محمدبن عنایت هر کس این را طمع کند به لعنت خدا و غلام شاه ولایت | .

☆درایوان‌طبقهٔ‌دوم‌مسجد متصل به‌بقعه، نزدیك‌کاشیهای‌شیروخورشیددار دوران قاجاری سنگ قبری بردیوار نصب است که پس‌از ذکر نام دوازده

امام، کلمات‌زیررا می‌توان برآن خواند:

تاریخ وفات مرحوم محمد بدیع بن محمد اسماعیل اوت ئیل سنهٔ ۱۰۵۲ .

* سنگ‌قبر دیگری‌درهمین ایوان است که درحاشیهٔ اطراف آن‌نامهای دوازده امام ووسط‌آن، این کلمات خوانده می‌شود:

تاریخ وفات‌مرحوم مغفور هاشم بیك‌بن میرم بیك تبریزی فی‌شهر ذی‌قعدةالحرام سنه۹۹۷.

* سنگ بزرگ‌مرمر به‌طول ۱٦۱ وعرض٦۹ سانتیمتر که بردیوارهمین ایوان است ، نسبةً قدیمی‌به نظر می رسد وفوت آقا هادی‌بن حاجی عسکر ماسولهٔرا نشان می‌دهد، اما تاریخی ندارد.

سابقاً درروا‌ق بقعهٔ عون‌بن‌علی، عده‌ای‌را به‌خاك‌سپرده بودند که پس از تعمیر ومرمت بقعه درسالهای اخیر، سنگهای قبورآنان‌را بربدنهٔ جنوبی‌بقعه بردیوار نصب کرده‌اند. اینك شرح این‌سنگها :

۱ ـ با خط خوش نسخ برسنگی‌سیاه رنگ ، نامهای چهارده معصوم در حاشیه ودرمتن‌عبارات زیردیده می‌شود:

یا حی کل من علیهافان هذا المرقد المرحومه المبروره المغفوره الصالحه العفیفه حاجی مریم بنت المرحوم المغفورحاجی میرخلیل‌المتولی فی ثانی عشر شعبان المعظم عام اربع و الف من هجرة النبی علیه و آله السّلم . (عکس شمارهٔ ٦٦)

* سنگ مرمری برهمین‌بدنه است که پس از هفت بیت‌شعر این‌عبارات برآن‌خوانده می‌شود:

وفات مرحوم محمد حسن‌خان ولدمرحوم حاجی معصوم کسمائی فی‌شهر رجب‌سنه ۱۱۹۵ .

* سنگ سیاه رنگ دیگری بردیوار جنوبی است. عبارت زیر باخط

www.tabarestan.info تبرستان

خوش نسخ برآن حك شده است:

اللهم صل‌علی‌النبی والوصی والبتول والسبطین والسجاد والباقر والصادق والکاظم والرضا والتقی والزکی‌العسکری الحسن والحجة القائم الخلف‌الصالح محمد المهدی صاحب‌الزمان صلوات‌الله علیهم اجمین‌تم‌المرقد المنور والمشهد المعطر امامزاده عون‌بن محمدبن امیرالمؤمنین علی‌علیه‌السلم بسعی‌ملك خلیل بن‌خبربیك فی‌سنه ۹۶۹. (عکس شمارهٔ ۶۷)

* سنگ دیگری برقسمت پائین‌بدنهٔ غربی امامزاده است که این‌عبارات درحاشیهٔ آن حك شده است:

هذه المرقد النورانیه والتربة الروجانیه المرحومه المبروره المغفوره المسمات بترك خانم[1] بنت‌الاعز برج علی‌تبریزی بتاریخ شهرربیع‌الاول سنه خمس وتسعین وتسعمایه. قسمت میان‌حاشیه‌ها نقش‌ونگار ظریفی‌است. نشانها: مهروانگشتر وتسبیح ورحل وکلاب‌پاش وکلوبند. (عکس شماره ۶۸)

* سنگ مرمر بلندکم عرضی بردیوار شرقی است که پس ازده‌بیت‌شعر، این عبارات برآن حك شده است:

تاریخ وفات‌مرحمت‌وغفران‌پناه آقامحمدزکی... بن‌مرحمت‌پناه ملامحمد قاسم فی‌بیستم شهرربیع الاول‌سنه ۱۱۶۷.

مسجد صاحب‌الزمان
در محلهٔ خانه برماسوله

مسجدی‌است ازخشت‌وگل‌بابامی گلی. برسرستون قطوراین‌مسجد ابیات زیر، باخط نسخ حك شده بود. (عکس شمارهٔ ۶۹):

شکر لله که باز شد احیا — مسجد خانه بر زلطف خدا
بیشك آید ملك در اوهر شب — بهر طاعات خالق یکتا
کرد اهل محله سعی بسی — بهر اتمام آن ز روی رضا

۱ـ شاید: تبرك خانم.

بی توقع نمود استادیش — طرح آن از پی رضای خدا
یعنی سلطانعلی نیك فعال — پا بسر چون تمام کرد آن را
بهر تاریخ سال او سامی — عقل گفتا دهد ثواب خدا

عبارت «دهد ثواب خدا» باحساب جمل معادل ۱۱۱۷ هجری قمری است.

بقعهٔ امامزاده هاشم
نزدیك ماسوله درراه طارم

برسمت چپ رودخانهٔ ماسوله و درسه کیلومتری‌آن برسرراه ماسوله به طارم بقعهٔ امامزاده هاشم است. بنای اصلی بقعه مربع، چهارطرف ایوانی به عرض دومتر دارد. ضریحی‌چوبین مشبك ساده که داخل‌آن صندوقی‌چوبین‌است مرقد امامزاده را پوشانده است.

سقف بنا وایوانها واشان کشی ولمبه کوبی وبام‌آن حلب سراست. طرف غربی امامزاده قبرستان عمومی قدیمی است.

بقعهٔ امامزاده ابراهیم
درمحل خروه‌بن[1] ماسوله در راه خلخال

بنائی است مربع شکل، چهارطرف ایوان دارد. وسط بنای اصلی ضریح وصندوقی چوبین است. سقف بناوایوانها واشان کشی‌ولمبه کوبی است. بام‌آن حلب سر است.

بقعه‌های اشکلت[2]
دریك کیلومترونیمی راه ماسوله به‌فومن دردهکدهٔ اشکلت

ملگونف می‌نویسد که این‌دومزار به‌دست جمشیدسلطان که درسال نهصدویازده هجری‌حاکم بیه‌پس‌بوده‌است، بناشده‌اند. هممی‌نویسد که‌این‌مزار، کتیبه‌ای نیزدارد. [3] از کتیبه‌ای که ملگونف نام برده است، امروز اثری نیست.

(۱) بفتح خاء وواو وضم باء. (۲) بکسرالف وکاف ولام.
(۳) حاشیهٔ دریای خزر ملگونف چاپ ۱۸۶۳ ص۲۴۱.

www.tabarestan.info تبرستان

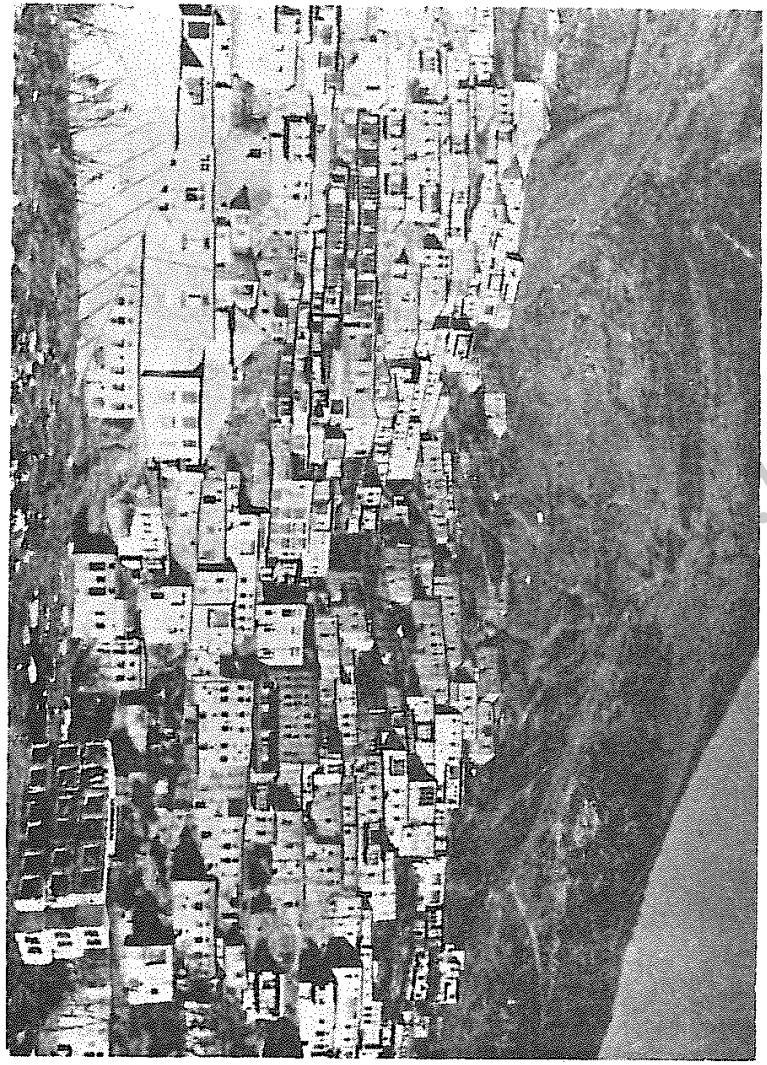

عکس شمارهٔ ۶۰ ـ دورنمای دهکدهٔ قدیمی ماسوله که در گیلان بی‌نظیر است.

بقعهٔ زین‌الدین بن‌علی‌علیه‌السلام در دهکدهٔ اشکلت است وشامل اطاقی است چهارگوشی ازخشت وسنگ که بر بالای آن گنبدی است که کمربندوتاج آن‌هشت ضلعی‌است . صندوقی‌چوبین مشبك در وسط بناست . سقف‌بقعه‌واشان‌کشی‌ولمبه‌کوبی است و بـام‌آن حلب‌سر است (عکس شمارهٔ ۷۰) علم‌چهارپـر کنده‌کاری ظریفی دربقعه‌بود که تاریخ نداشت . مسجدی که باخشت‌ساخته‌اند، متصل به‌بقعه است .

بقعهٔ عین‌الدین‌بن‌علی‌علیه‌السلام بیرون از دهکدهٔ اشکلت وبردامنهٔ سمت چپ رودخانه ، در ارتفاع ۲۵۰ متری از کف رودخانهٔ ماسوله بنا شده است . بنای‌این بقعه شامل کفش کن و صحن مربع‌شکل است که وسط آن صندوقـی مرقد عین‌الدین‌را پوشانده است . (عکس شمارهٔ ۷۱) سقف بنالمبه‌کوبی ، بام آن حلب‌سرولبهٔ بام سه پشته است پنجرهٔ نورگیر مشبك نسبةً ظریفی‌درشرق بنا بود . (عکس شمارهٔ ۷۲)

باقی بناها و آثار تاریخی ماسوله

۱ ـ درچهارکیلومتری ماسوله زمینهائی به‌نام کهنه مـاسوله خـوانده می‌شود .

۲ ـ مسجدجامع‌متصل به‌بنای بقعهٔ‌عون‌بن‌محمدحنفیة‌بن‌علی‌علیه‌السلام .

۳ ـ مسجد محلهٔ ریحان بر.

۴ ـ مسجدمحلهٔ کش‌سر (۱) علیا .

۵ ـ مسجد محلهٔ کش‌سر سفلی‌بر کرسی سنگ چنین ظریفی ساخته شده است .

۶ ـ مسجد اسد محله .

(۱) بفتح‌کاف وکسرشین .

tabarestan.info تبرستان

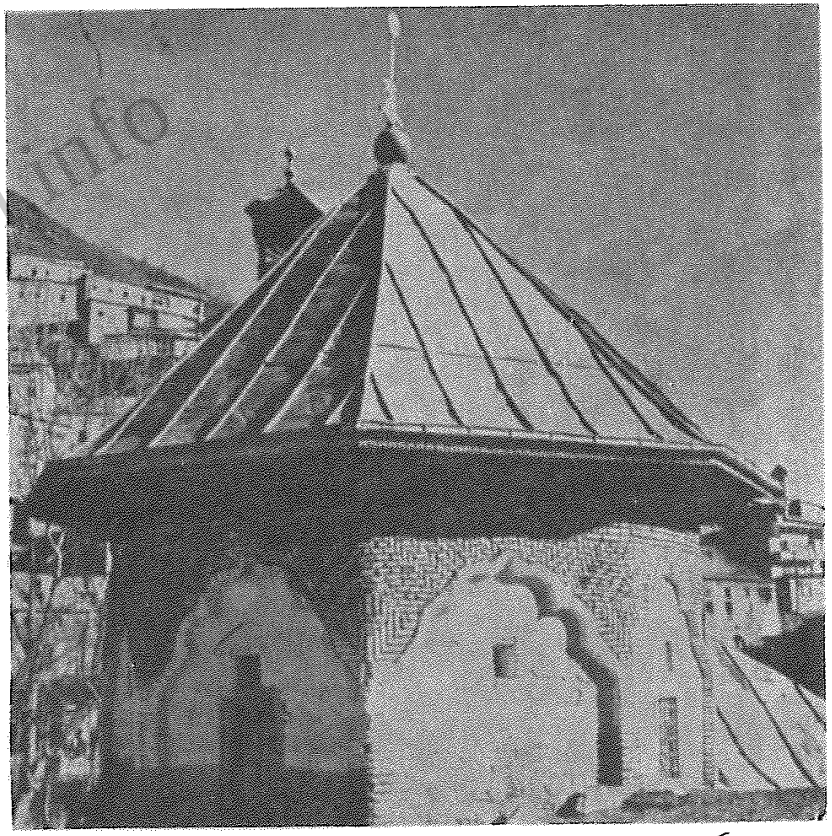

عکس شمارهٔ ٦١ ـ بقعهٔ عون‌بن‌محمد حنفیة بن‌علی علیه‌السلام در ماسوله.

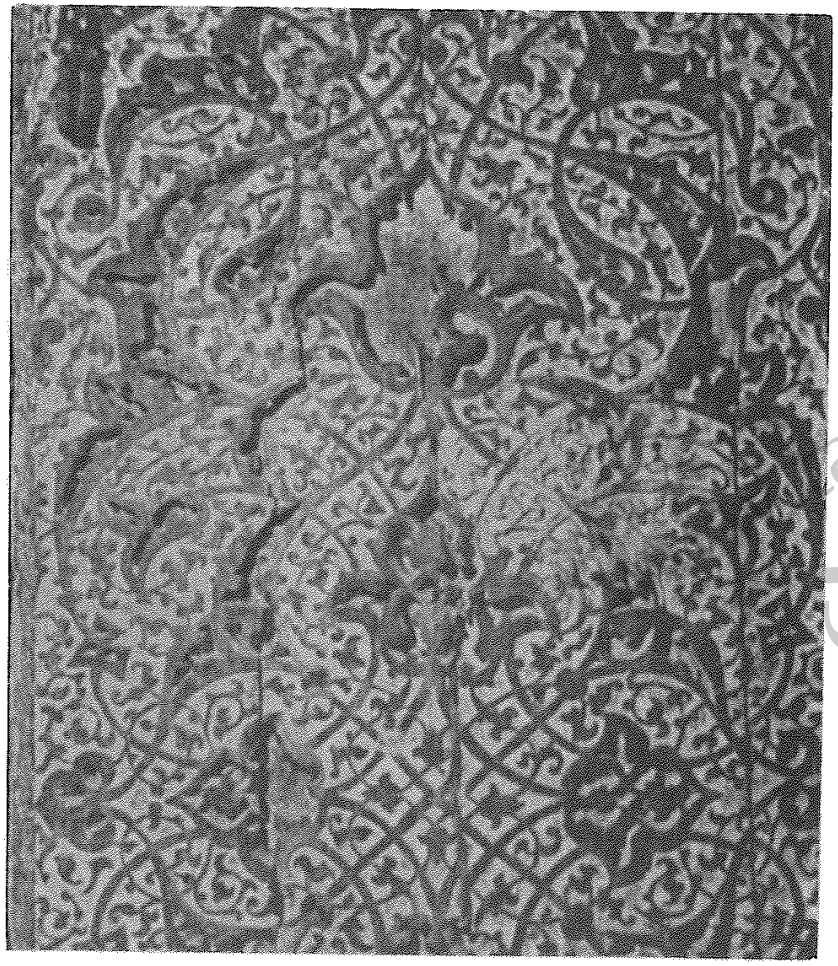

عکس شمارهٔ ٦٢ درغربی بقعهٔ‌عون‌بن‌محمد حنفیة‌بن علی‌علیه‌السلام درماسوله که‌معروف به‌در چله‌خانه است ومی گویند که ازکاخ قلندرشاه به‌اینجا آورده‌اند .

tabarestan.info
تبرستان

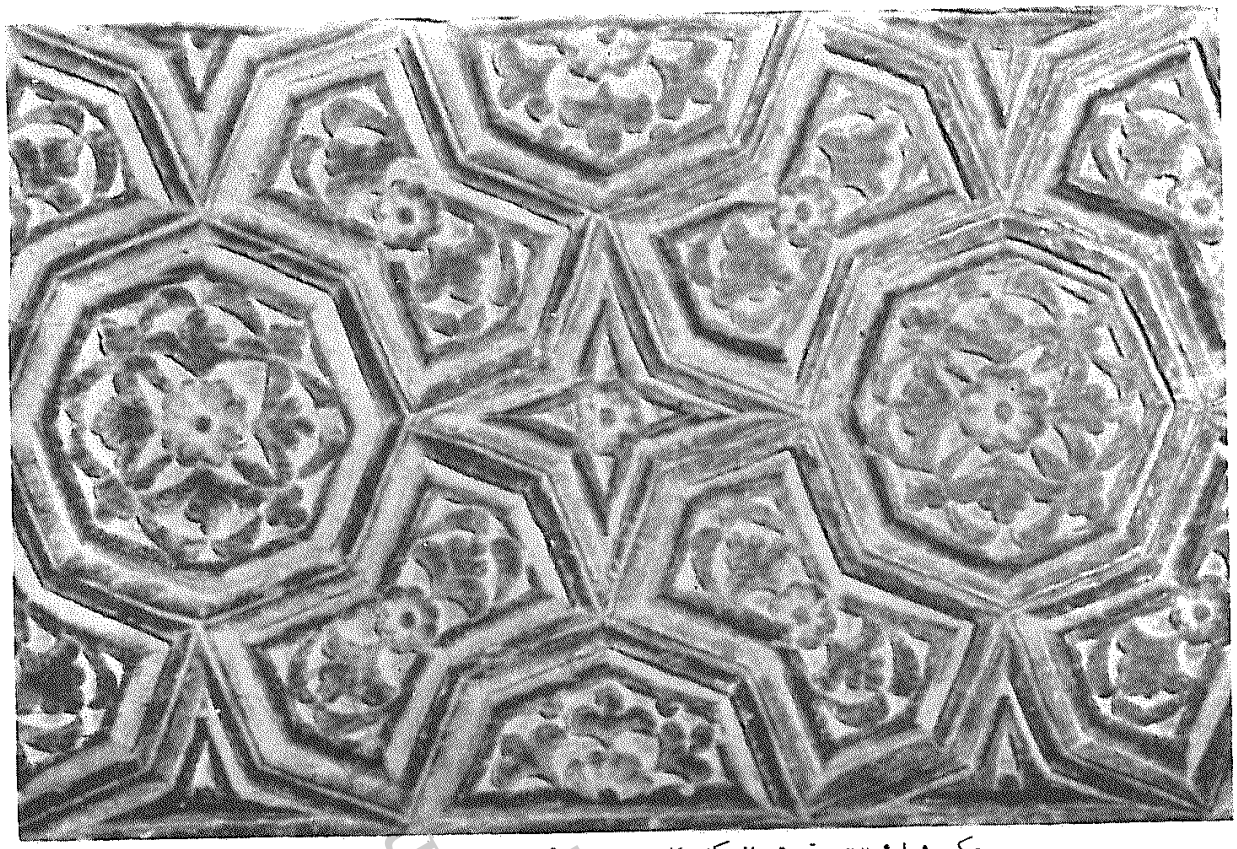

عکس شمارهٔ ۶۳ ـ قسمتی از کنده‌کاری صندوق قدیمی عون بن‌محمد حنفیة بن علی علیه‌السلام در ماسوله.

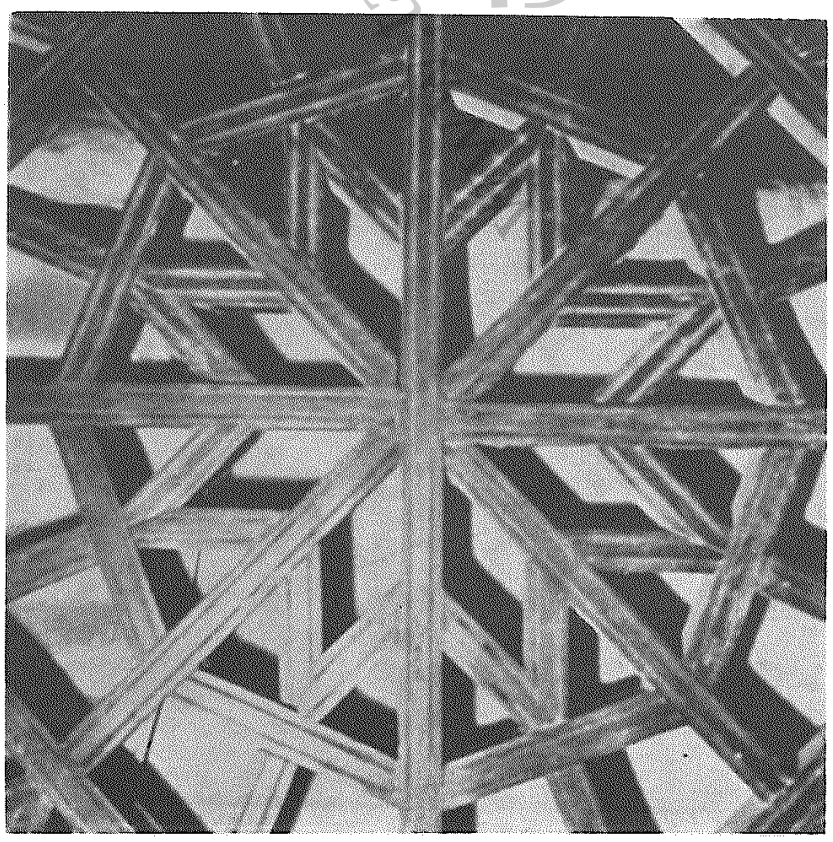

عکس شمارهٔ ۶۴ ـ یکی از نگارهای ضریح عون‌بن‌محمدحنفیة بن‌علی علیه‌السلام در ماسوله.

عکس شمارهٔ ٦٥ ـ مشعل برنجی کنده‌کاری ظریف با درآن در بقعهٔ عون‌بن‌محمد حنفیة‌بن علی علیه‌السلام درماسوله.

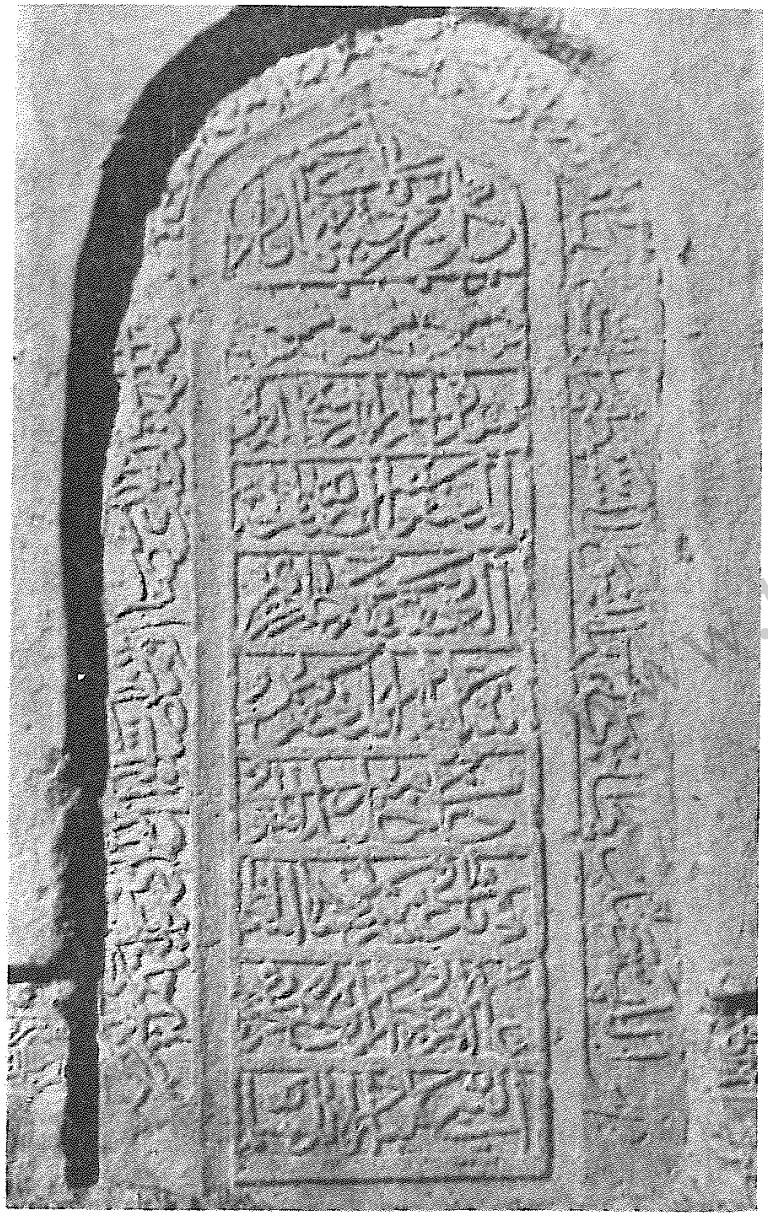

عکس شمارهٔ ٦٦ ـ از سنگهای قبورقدیمی که از رواق عون‌بن محمد حنفیة‌بن‌علی‌علیه‌السلام بیرون آورده و بردیوار جنوبی بقعه نصب کرده‌اند .

www.tabarestan.info
تبرستان

عکس شمارهٔ ۶۷ ـ سنگ تعمیر بنای بقعهٔ عون‌بن‌محمد حنفیة بن‌علی‌علیه‌السلام در ماسوله که بر دیوار جنوبی بقعه نصب است.

عکس شمارهٔ ۶۸ ـ از سنگهای قبوری که از رواق قدیمی عون‌بن‌محمد حنفیة‌بن‌علی علیه‌السلام بیرون‌آورده و بردیوار جنوبی بقعه نصب کرده‌اند.

www.tabarestan
تبرستان

عکس شمارهٔ ۶۹ - یکی ازسرستونهای مسجد صاحب‌الزمان در ماسوله .

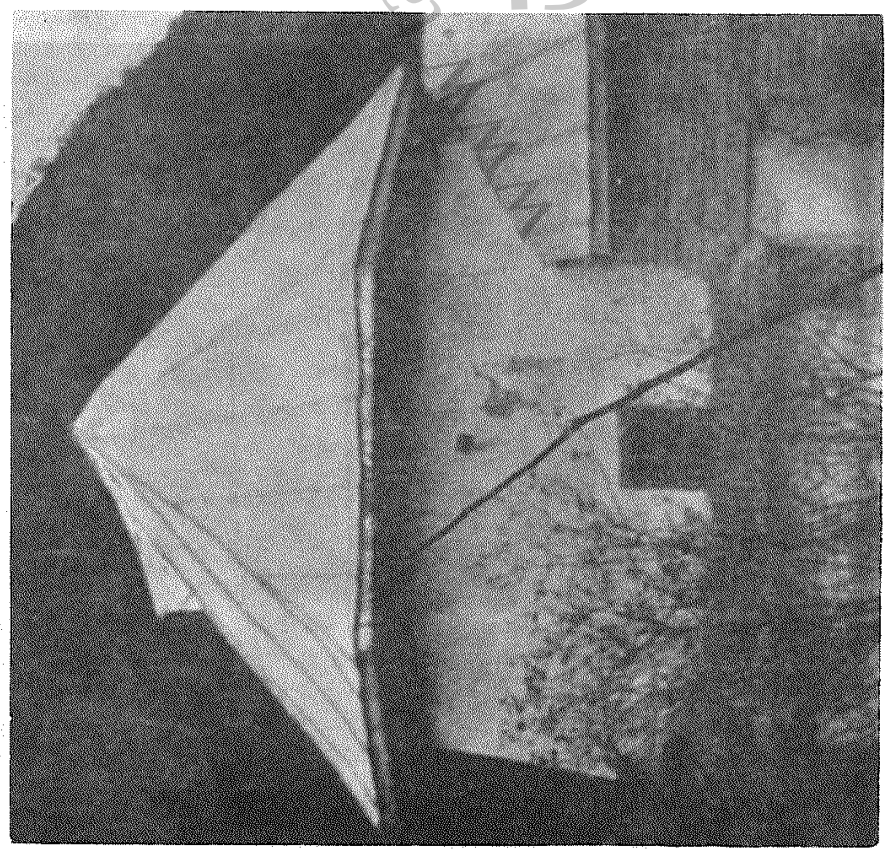

عکس شمارهٔ ۷۰ - بقعهٔ زین‌الدین بن علی علیه‌السلام دردهکدهٔ اشکلت .

عکس شمارهٔ ۷۱ بقعهٔ عین‌الدین بن‌علی‌علیه‌السلام نزدیك دهکدهٔ اشکلت در راه فومن به‌ماسوله .

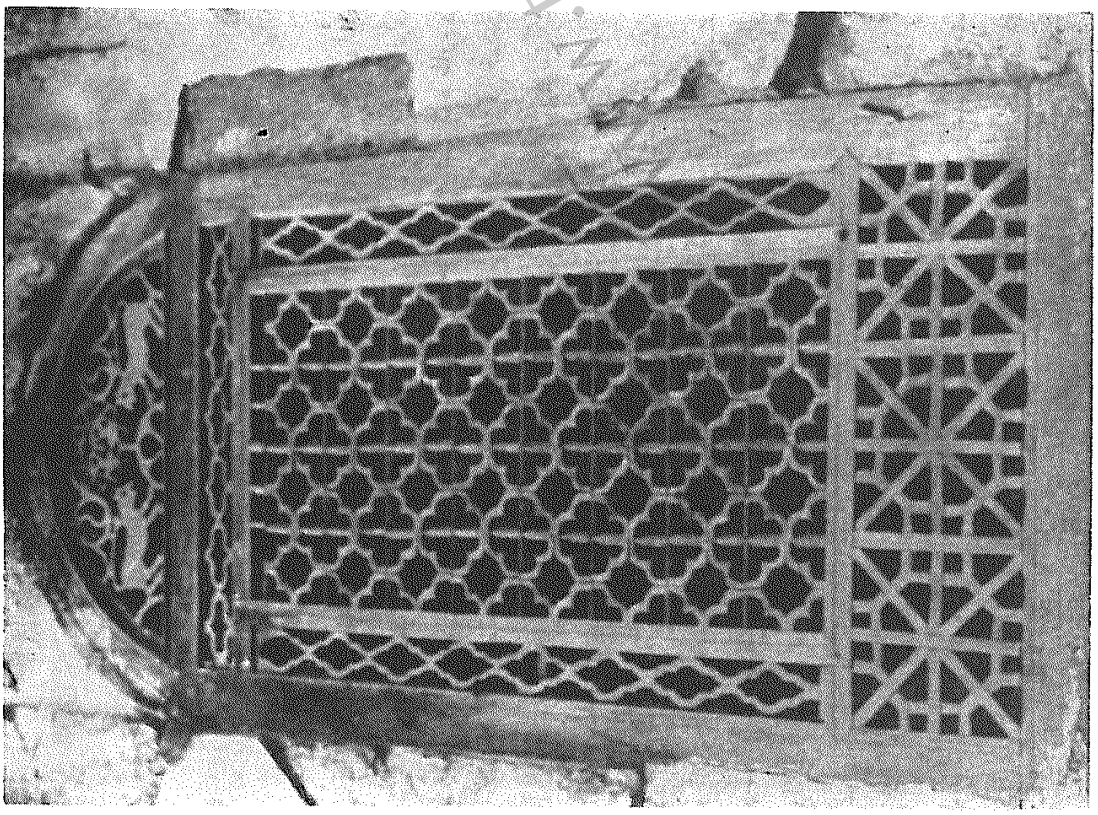

عکس شمارهٔ ۷۲ ـ پنجرهٔ مشبك عین‌الدین بن‌علی‌علیه‌السلام نزدیك دهکدهٔ اشکلت در راه فومن به‌ماسوله .

بخش هشتم

۱ ـ جغرافیای تاریخی فومن

بخش فومن درغرب جنوب غرب رشت است. گذشته ازجنوب شرقی این بخش مابقی اراضی آن صاف وهموار است. از شمال به کسکر و مرداب انزلی و تولم، از مشرق به شفت و رودخانهٔ پسیخان ، از جنوب به پشت کوه طارم و کوههای شفت وماسوله وازمغرب به ماسال محدود می‌شود . درازترین قسمت آن از شمال به‌جنوب، شش فرسنگ وپهنای آن ازشرق به غرب، چهارفرسنگ است . صاحب مسالك‌الابصار در بارهٔ فومن چنین می‌نگارد :

«سلطان فومن، برخلاف سایر شاهزادگان گیلان ، شافعی مذهب است . وسلاطین این بخش با فروع این مذهب آشنائی پیدا کردند . هزار سوار زیر دست اوست. سلطان فومن وحکمران لاهیجان ، بردوبخش کوچك حکمروائی دارند . قسمت اعظم مالیات ایشان از تجارت گرد آوری می‌شود. ابریشم بسیار عمل می آورند .

سلطان مغول، با سلاطین فومن ولاهیجان معاهدهٔ تجاری دارد . اجناس مغولان بدون قید وشرطی وارد خاك ایشان می‌شود وبه فروش می‌رسد وابریشم فراوانی ازاین دو بخش می‌خرند و می‌برند . این جریان وضع تجاری این دو بخش را بهبود بخشیده است . بخشهای دیگر گیلان نیز اجناس واردهٔ این دو بخش را خریداری می کنند. دربخش فومن یا کوههای نزدیك آن معدن آهن است. سلطان فومن خودرا به‌خاندان علی علیه‌السلام منسوب می‌داند. این‌مرد پشتیبان اهل ادب ومردمان لایق‌است . لباس سلطان وسر بازان او مانندپوشش

تیره‌ای ازمغولان است . علما وتجار نیز لباسی نظیر همان به‌تن دارند.

فومن محل اقامت دابو پسر گیل گاوباره بوده است. پیش ازسلطان شاه گیل از سلاطین وحکمرانان فومن اطلاعی دردست نیست. علاءالدوله پسر شاه غازی رستم، پادشاه مازندران که پس ازپدر درسال ۵۵۸قمری به‌سلطنت‌رسید، هنگامی که ازاستندار کیکاوس شکست‌خورد، به‌شاه گیل پناهنده شد.

اسکندرمنشی‌می نویسد که سلاطین‌اسحقی‌فومن‌می گویند که بازماندگان حضرت اسحق پیغمبرند . رشید الدین فضل الله ایشان را از احفاد ساسانیان می داند .

شهرفومن: فومن مرکز بخشی به‌همین نام وپس‌ازآن تاسال ۹۸۰ قمری مرکز تمام ناحیهٔ بیه‌پس گیلان بوده است. دراین‌سال است که جمشیدسلطان، مرکز حکومت خودرا بـه‌رشت انتقال داده است . قصر حاجی جمال هنوز در فومن برقرار است. این شخص در سال ۱۱۵۹ قمری (۱۷۴۶ میلادی) ، جان التن (Elton) راکشت . این قصر محل اقامت بازماندگان او بوده است .

حاجی محمدخان نیز در همیس قصر زندگی می کرد. در اوایل سلطنت ناصرالدین‌شاه خوداو و اطرافیانش را به‌رشت منتقل کردند. ازآن‌وقت‌فومن اهمیت خودرا ازکف داد و به‌نام «قصبه» خوانده شد ویکی ازدهکده‌های‌مهم این بخش به‌حساب آمد .

بر سکه‌ای طلا که زمان فتحعلی‌شاه ضرب شده است ، محل ضرب به‌نام «فومن‌المبارك» خوانده شده است . مورخین محلی قدیم این مرکزحکومت‌را «دارالعماره» خوانده‌اند .

فومن برساحل چپ رودخانهٔ گاز رودبار بنا شده است و به‌خط مستقیم‌در حدود بیست‌و یك کیلومتری غرب جنوب غرب رشت است.

رابینو می نویسد این شهر سه‌شنبه بازاری دارد که بنای دکانهـای آن آجری است و بام‌آنها سفال‌پوش‌است ودرحدود شش‌سال‌است که سردارهمایون،

www.tabarestan.info تبرستان

شصت باب دکان در آنجا بنا کرده است . فومن دارای دومحله است . بالا محله شامل: شهربجار- نوگوراب- پلنگ کُل - جهودبجار- گاو جاره و پائین محله شامل : دزدك (بضم دال) - خندق بجار- جهود بجار دیگر است .

ساکنان این بخش: در زمین‌های هموار این بخش گیلکها ساکن اند و ییلاق وقشلاق نمی کنند . ساکنان اراضی کوهستانی ، گالش و تالش‌انـد و زمستان را در دهکده‌های پای کوه که به نام تالشستان فومن خوانده می شود می‌مانند و تابستان را به ییلاق می‌روند . اراضی گیل نشین فومن به نام «گیل فومن» معروف است. دشت نشینان به یکی ازلهجه‌های گیلکی سخن‌می‌گویند و گالشان وتالشان به‌زبان تالشی گفتگو می کنند. معدودی ازمردم این ناحیه شیخی و باقی شیعی مذهبند. جمعیت بخش فومن درزمان رابینو (۱۳۳۱قمری) به پنج هزاروچهارصد خانوار پنج نفری می‌رسید که رویهمرفته بیست وهفت هزار تن می‌شوند . ازاین‌جمعیت هشتصد و پنجاه تن گالش وتالش‌اند. راه‌رشت به‌کسما از فومن می‌گذرد این‌راه‌را سپهدار اعظم ساخته است.

نواحی‌فومن : در زمان رابینو (۱۳۳۱قمری) فومن به پنج ناحیه تقسیم می‌شده است :

۱- علی‌آباد که شهر فومن نیز دراین بخش افتاده است. از شرق‌به‌فیکو، از شمال به‌لیشاوندان و کسما، ازغرب به‌کسما ولولمان و از جنوب به ییلاق شفت ۲- فیکو درشرق علی‌آباد است . ازشمال به‌شفت، ازغرب به‌ورزل (بفتح واو وزاء) پسیخان وازجنوب به لیشاوندان ۳- کسما ، ازجنوب به‌علی‌آباد و لولمان، ازغرب به‌ماسال، ازشمال به‌گسکر ومرداب انزلی وتولم وازمشرق به تولم ولیشاوندان ٤- لیشاوندان که به‌نام فیالم (بکسر لام) نیز معروف است . در شرق کسما وجنوب تولم و مغرب پسیخان وشمال فیکو و علی آباد است . ۵ - لولمان در مشرق علی آباد و جنوب و مشرق کسما و شمال شرقی ماسوله است .

۲ - آثار و بناهای تاریخی بخش فومن

قلعه رودخان

در بیست‌کیلو متری جنوب فومن (۱)

در دل‌کوهستان

با اینکه قلعه رودخان مدتها تخت سلطنت و مرکز حکمرانی حکام‌گیلان بیه‌پس بوده ، در متون تاریخی و جغرافیائی موجود ، ازاین قلعه نامی به میان نیامده است . تنها عبدالفتاح یك‌بار ازکوه قلعه رودخان یاد می‌کند ومی‌نویسد که امیره شاهرخ و کامیاب ، پسران امیره سالار و بنی اعمام حسین خان بودند به دستور حسن‌خان کهدمی در کوه قلعه رودخان کشته شدند . (۲)

خچکو (Chodzeko) می‌نویسدکه در دشت فومن بیش از باقی قسمتهای گیلان آثاری است که نمودار محلهای دهکده های کهن است سپس در بارهٔ قلعه رود خان که دژی است کوهستانی چنین نوشته است :

قلعه رود خان دژی است بر بالای کوهی در قسمت علیای رودخانه ای به همین نام . باروی آن از سنگ و آجر است . طرفین در ورودی دو برج دفاعی مستحکم است . بر بالای در کتیبه ای است‌که مطالب زیر بر سنگی حك شده است :

این قلعه‌که بنام قلعهٔ حسامی است نخستین‌بار درسال نهصدوهجده تاسال نهصدوبیست‌ویك به امر سلطان حسام‌الدین بن امیره دباج بن امیره علاءالدین اسحقی تجدید بنا شد . این کتیبه‌را کمال‌الدین‌بن محمدگیلانی نوشت. عبارات آن از خان احمد شیروانی وتحریرآن از ابن‌حسین الخراسانی است . (۳)

---

(۱) از فومن تا گوراب پس ۸ کیلومتر و ازگوراب‌پس تا قهوه‌خانهٔ کربلائی مهدی ۵ کیلومتر و از آنجا تا قلعه ۷ کیلومتر است . فرهنگ جغرافیائی اطلاعات زیر را به ما می‌دهد : قلعه رودخان ده جزء دهستان مرکزی شهرستان فومن ۱۲ کیلومتری جنوب شهر فومن قلعه‌ای قدیمی دارد که به نام سکسار معروف است . این قلعه در حدود ۳ کیلومتری جنوب آبادی روی قلهٔ کوه بنا گردیده (فرهنگ جغرافیائی ایران) (۲) تاریخ گیلان ص ۱۸۳ . (۳) این عبارت ترجمه ازگیلان رابینو به زبان فرانسه ص ۱۶۶ و۱۶۷ است و عین متن کتیبه نیست .

www.tabarestan.info تبرستان

هدایت خان ، هنگام قیام علیه‌کریم خان زند ، به تعمیر قلعه پرداخت و توپهایی در آنجا نصب‌کرد .

رابینو پیش ازذکر مطالبی‌که ازخچکو آورده است ازاین قلعه نام برده ونوشته‌است: دردهکده‌ای به‌نام قلعه رودخان ، درعلی‌آباد فومن، درجنوب‌غربی دهکدهٔ فومن بر حد میان رشت و فومن . در جنگل در پای ارتفاعات ، دژی به نام قلعه رودخان است . (۱)

دژی‌که به نام قلعه رودخان خوانده می‌شود ، سومین بنا از بناهای عجیب هفتگانهٔ گیلان است . نگارنده که دژ های زیادی را دیده و مطالعه کرده ، تا کنون دژی به این عظمت و استحکام ندیده است . شاید بتوان این دژ را یکی از دژهای عجیب ایران دانست . تنها دژی‌که می‌تواند برابر و همسر او باشد ، قلعهٔ اصطخر فارس است . دژهای خراسان و الموت و رودبار و طارم زنجان در مقابل این دژ بسیار کوچك وناچیزند وشاید مساحت ده دوازده دژ این صفحات مساوی اراضی قلعه رودخان باشد .

این دژ بالای پوزهٔ سوم رشته کوههای جنوبی فومن که بردست چپ آب قلعه رودخان است ، بنا شده است و ارتفاع آن از شهر رشت ۶۸۰ متر است . در شمال این پوزهٔ کوه ، رود کوچکی‌است که آب‌آن به‌آب قلعه رودخان که در مشرق این پوزه است می ریزد . آب قلعه رودخان نسبةً زیاد است و با باران مختصری چندین برابر می‌شود و مانع حرکت سربازانی بوده است که به‌طرف این قلعه می‌رفته‌اند ، زیرا مجبور بوده‌اند ، چندین بار این رودخانه را قطع کنند . جنگلهای انبوه قدیم نیز مانع دیگری برای حرکت مردان جنگی بوده است . به همین‌جهت کمتر این دژ ، در دوران آبادانی ممتد خود ، مورد حملهٔ متجاوزین قرار گرفته است .

در ورودی یا دروازهٔ قلعه ، شمالی‌است (عکس‌شمارهٔ ۷۳) دردوطرف آن

(۱) گیلان رابینو ص ۱۷۱ .

دو برج توپر بسیارعظیم ساخته‌اند . (عکس شمارهٔ ۷۴) قطر دایرهٔ اطاقی‌که بالای برج است ، ازداخل به پنج متر ونیم می‌رسد . (نقشه شمارهٔ ۷۵) دواطاق بالای این دوبرج فقط ازداخل قلعه، مدخلهائی دارند . (عکس‌شماره ۷۶ و۷۷) ارتفاع‌در ورودی از کف بام ۶/۵متر وارتفاع میان هلال‌طاق از کف در ورودی ۳/۵۰ متر است .

از در ورودی اصلی‌که به قلعه وارد می‌شویم ، دیوارجنوبی نزدیك‌است وبیش از بیست‌متر از دردوم هشتی فاصله ندارد . در ورودی اصلی ابتدابه‌هشتی بزرگی (عکس‌شمارهٔ ۷۸) وارد می شود و سپس از هشتی به حیاط قلعه می رود. این دو مدخل مسلماً روزی درهای محکم واستوار داشته‌اند. هنگامی‌که داخل حیاط شدیم ، اگر به دست راست یعنی ، به طرف غرب منحرف شویم ، به اطاقهای متعدد خرابی می‌رسیم وسپس چشمهٔ آبی‌که منبع اصلی‌آب قلعه است جلوی ما نمایان می‌شود . معروف است‌که این آب را باگنگ (= تنبوشه) از ییلاق زردِ خونی (بکسردال) آورده‌اند . پس‌از گذشتن ازاین چشمه‌باپیمودن فاصلهٔ زیادی به بنائی عظیم و مدور برمی‌خوریم‌که روزی دو طبقه بوده است . و طبقهٔ زیرین فعلاً دارای تونلی است که‌به خارج می‌رود . معروف‌است‌که این سمج، فرارگاه قلعه بوده‌است(۱). باادامه‌دادن راه ، به‌طوری‌که دیوارجنوبی به طرف دست‌چپ ماست ، طرف دست‌راست، بناهای متعدد و زیاد است . تا پس از طی دویست متر به قسمت شاه‌نشین می‌رسیم‌که در منتهاالیه غربی قلعه، در دو طبقه با آجر بناشده است . پهلوی دیوار جنوبی و شمالی پس از بالا رفتن از پنجاه پله به این شاه‌نشین وارد می شویم دیوار غربی شاه‌نشین ، دیوار غربی قلعه است .

طبقهٔ زیرین شامل راهروئی باطاق‌آجری هلالی ازشمال‌به‌جنوب‌است‌که ازوسط این‌راهرو به‌طرف شرق راهروی دیگری باطاقی‌شیب‌داروپله‌هائی‌متعدد

(۱) می‌گویند این تونل به دهکدهٔ شانیش در طارم کنار سفیدرود راه دارد .

www.tabarestan.info تبرستان

مارا به دواطاق طبقهٔ زیرین می‌برد. دوطرف راهروی‌شمالی جنوبی، پلکانی‌است که به اطاقهای طبقه بالا وپائین می‌رود. طبقهٔ بالا شامل سه اطاق است، دواطاق در جنبین و یك اطاق که مسلط بر این دو اطاق است در غرب این دو اطاق بنا شده است. غیر از سقف این اطاق جدا که خراب شده است باقی قسمتهای بنا از دیوار و سقف وپلکان کاملاً برجاست (نقشه‌های شمارهٔ ۷۹ و ۸۰)

اگر پس از وارد شدن از در ورودی اصلی قلعه به‌طرف شرق رفتیم، باز دیوار جنوبی نزدیك ماست و برطرف دست‌راست ما قرار می گیرد(عکس‌شمارهٔ ۸۱). طرف دست چپ، آثار بناهای مخروبهٔ زیاد است. پس از طی صد وپنجاه متر به سردری می‌رسیم که بالای آن اطاقهائی است. (عکس‌شمارهٔ ۸۲) دراین جا دو دیوار جنوبی و شمالی خیلی نزدیك یکدیگر می‌شوند. پس از عبور از زیر این سر در وطی صد وپنجاه متر به بناهای قسمت شرقی می‌رسیم که بسیار در هم ریخته است.

در دیوار شمالی (عکس شماره ۸۳) وجنوبی درفواصل نامنظم، برجهائی است (عکس شمارهٔ ۸٤) که بالای آنها اطاقهائی هشت ضلعی از آجر ساخته شده وتا امروز تقریباً تمام آنها سالم است. (عکس شماره ۸۵ و۸٦) آبریزهائی برای پاسبانان ونگهبانان ساخته اند. تعداد این آبریز ها در دیوار جنوبی بیشتر است. تقریباً تمام برجهای قلعه از بیرون از سنگ تراشیده بنا شده و ارتفاع آنها بیش از ده متر است.

ملیونها آجر دراین قلعه به‌کار رفته‌است. آجرهارا بدون‌شك درجلگه گیلان درمحلی که خاك مناسب داشته‌است، پخته‌اند وسپس بدینجا آورده‌اند. ابعاد و قطر این آجرها ازقرار زیراست:

٤۰ × ۲۳۵ × ۲۳۵ میلی‌متر و۲۵ × ۲۱۰ × ۲۱۰ میلی‌متر و۳۵ × ۲۰۰ × ۲۰۰ میلی‌متر.

طول این‌قلعه درحدود پانصدمتر وعرض‌آن درنقاط مختلف فرق می‌کند. (نقشه شمارهٔ ۸۷)

عظمت این‌قلعه به‌قدری‌است که به شهری‌آباد بیشتر شباهت دارد. نگارنده که بیش از بیست قلعه از قلاع انگلستان را ازنزدیك دیده‌است. این قلعه‌را بزرگتر ومستحکم‌تر ازهریك‌ازآنها می‌داند. بسیار بجاست که پس‌ازانداختن درختان جنگلی که خود عامل بسیار مؤثری درتخریب بناهای باستانی گیلان است، این‌قلعه را تعمیر ومرمتی کنند وراهی برای‌آن بسازند، تاجهانگردان بتوانند یکی ازبناهای عجیب ایران‌را ازنزدیك مشاهده کنند.

جلو در ورودی قلعه پایهٔ ستونی ازسنگ سفید است که طول فعلی آن ۷۷ سانتیمتر وعرض آن ۳۳ سانتیمتر و طول پایهٔ آن ۳۵ سانتیمتر وعرض آن ۲۵سانتیمتراست. این‌عبارات بخط خوش نستعلیق برآن حك شده‌است:

« علاءالدین اسحقی خلدملکه وسلطانه درتاریخ ثمان عشروتسعمایه این قلعهٔ مبارکه را که مسمی بقلعهٔ حسامی‌است و هرگز درجهٔ تعمیر نیافته .... ۹۱۸ دانا چون دهر دشمن خوی هرزه جوی ... خویش اظهار کند و عهد ...»

باقی مطالب‌آن فرسوده شده وازمیان رفته است.

کتیبه‌ای که خچکو ازآن یاد کرده‌است، امروز بربالای در ورودی نیست. راهنمایان اظهار می کردند که مردی هندی این‌سنگ‌را ازمحل خود کنده وپائین انداخته است. دیگران آن‌را شکسته‌اندوپاره‌های آن‌را به درهٔ مقابل درورودی‌انداخته‌اند. مدتها درمیان‌درختان وعلف‌های‌جنگلی جستجو کردیم وپاره‌های آنرا نیافتیم.

مدرسه ومسجد قدیم مشهور به مسجد جامع درشهر فومن (۱)

بنائی است آجری به ابعاد داخلی ۱۳/۳۰ × ۱۲/۸۵ متر، که دو ردیف پایهٔ آجری درمیان‌بناست که صحن‌مسجدرا به سه‌قسمت اصلی تقسیم می کند.

(۱) رابینو محل آن‌را درناحیهٔ علی آباد بخش فومن می‌داند. (گیلان رابینو ص ۱٦۹)

www.tabarestan.info تبرستان

درهرردیف چهار پایه‌است. قسمت پائین وبالای پایه‌ها چهارضلعی ومیانهٔ آنها هشت ضلعی است . اضلاع این هشت ضلعی دوبه‌دو مساوی‌است . در سمت قبلی محرابی‌ساده دارد که بسمله برآن گچ‌بری شده‌است. چهارردیف کاشی‌سبزرنگ به ارتفاع ۶۰ سانتیمتر که دردر گاه در ورودی است ، گلدار وقدیمی‌است .

بالاخانه مانندی چوبین که بردوپایه متکی‌است، قسمت‌زنانهٔ مسجداست. درغرب بنا یك در ورودی وشش پنجره درپائین وهفت پنجره دربالااست . این دروپنجره‌ها درقسمت زنانهٔ مسجداست . درسمت‌شمال پنج‌پنجره درپائین وشش پنجره ویك در ورودی دربالااست .

درضلع شرقی، دودر ورودی ویك‌پنجره‌است. سقف لمبه کوبی بادرزپوش خط دار ، بام‌آن سفال‌سر و حلب‌سر است .

بقعهٔ پیرجلودار
در پائین محلهٔ فومن (۱)

بنای اصلی شامل اطاقی‌است به ابعاد داخلی ۴/۵ × ۴/۲۰ متر. صندوقی قدیمی ازچوب آزاد دروسط به طول ۱۹۰ وارتفاع ۹۵ سانتیمتر قرار دارد . در ورودی درسمت غربی‌است . در طرف جنوب یك‌در ودو پنجره ، طرف شرق و شمال یك در و دو اشکاف دارد . در شمال به‌آبدارخانه باز می‌شود . سقف بنا لمبه کوبی بادرزپوش وبام‌آن حلب‌سر وسفال‌سر است . (عکس شمارهٔ ۸۸)

بقعهٔ آقا سید جعفر آقا
درشهر فومن

بنای بقعه ومسجد قدیمی را خراب کرده و مشغول ساختن بنائی بسیار مجلل هستند . صندوقی قدیمی به‌طول ۱۸۰ وعرض ۱۰۰ وارتفاع ۱۳۰ سانتیمتر در هوای آزاد بود که ضریحی چوبین مشبك آنرا احاطه کرده بود . برقید ضریح این عبارات خوانده شد :

... رسید این منزل ... آنکس که این خط نوشت علی اکبر ابن محمد علی الاصفهانی فی یوم جمعه بیست‌وهشتم ... ۱۲۵۵ .

(۱) پیر جلوئی درناحیهٔ علی‌آباد بخش فومن (گیلان رابینو ص ۱۶۳) .

قلعه کُل
دردهکده‌ای به‌همین نام نزدیك شهر فومن

اطراف تپه‌ای را که سطح آن درحدود چهارپنج هزار متراست خندقی کنده‌اند که آثار آن برجای است . دربالای این تپه بناهائی بوده‌است که فعلاً دهکدهٔ قلعه کل به‌جای آنها بنا شده‌است . دربازدیدی که رابینو ازاین قلعه کرده‌است می‌نویسد «آثار بنا وخندق آن باقی‌است .» (۱)

بقعهٔ آقا سید عبدالله بن موسی‌بن جعفر علیه السلام
دردهکدهٔ کلرم (۲) فومن

بنای اصلی این بقعه به ابعاد ۴/۶۵متر و۵/۷۰ متراست . صندوقی چوبین مشبك دروسط بناست که طول آن ۲۲۰ وعرضش۱۰۰ وارتفاعش ۱۲۰ سانتیمتر است . درداخل بقعه بردیوار غربی که ارسیهای چوبین‌دارد «وان یکاد» تاآخر بارنگ نوشته شده است . دردیوار جنوبی ارسیهائی‌است که شیشه های رنگین دارد . پائین این ارسیها این‌اشعار برچوب حك شده‌است :

در سنگ نوشته بود نقاش — دنیا نکند وفا تو خوش‌باش
گرجمع کنی‌تومال قارون — باخودنبری‌دودانه‌خاش‌خاش(۳)

عمل حبیب‌الله

برسمت چپ‌این‌اشعار باخط نستعلین برچوب ارسی این‌اشعارحك‌شده‌بود:

ای‌دل توچرا دراین‌زمان بیخبری — روزان و شبان درطلب سیم وزری
سرمایهٔ‌این‌جهان یکی‌نوکفن‌است — آنهم بـه‌گمان آیا بری یانبری

چهار طرف بقعه ایوان دارد . عرض ایوان شرقی یك‌مترو نیم و ایوان شمالی وغربی دومترونیم وایوان جنوبی یك‌متراست . درهر ایوان ، نه ستون با سرستونهای بسیارظریف‌است . بربیست‌وشش‌عدد سرستون آیات قرآنی‌وا شعار

(۱) گیلان رابینو ص ۱۷۸ . (۲) بفتح کاف ولام . نویسندهٔ فرهنگ جغرافیائی به ضم کاف ضبط کرده ومی‌نویسد « ده ازدهستان حومهٔ‌بخش مرکزی‌شهرستان فومن، شش کیلومتری غرب فومن ، کنار راه فرعی فومن به ماسوله . » (۳) مقصود خشخاش‌است .

www.tabarestan.info تبرستان

فارسی نوشته‌اند . درمیان این نوشته‌ها سنهٔ ۱۳٤٦ نیز خوانده می‌شود . سقف بقعه وایوانها لمبه کوبی وبام سفال‌سراست ، گلدستهٔ چوبین زیبائی دریکی از زوایای بناست که با نردبان به داخل آن می‌روند . (عکس شمارهٔ ۸۹) درخت آزاد کهنی درمحوطهٔ بناست که محیط دایرهٔ آی ٥٤٠ سانتیمتراست .

بقعهٔ سیدحمزه وسیدسلیمان ابنان امام موسی‌الکاظم علیه‌السلام
درنفوت لولمان فومن (۱)

صحن اصلی بقعه، اطاقی‌است به طول ۱٥ وعرض ۷متر . صندوقی نزدیك به ضلع شرقی‌است که طولش ۲۱۰ وعرضش۱٦۰ وارتفاعش ۱۱٥ سانتیمتراست وطاقی گهواره‌ای مشبك‌دارد. درضلع غربی یك در ورودی وسه پنجره بزرگ، درضلع شمالی سه‌پنجرهٔ‌متوسط، درضلع‌شرقی شش پنجره بزرگ ودرضلع‌جنوبی سه پنجرهٔ بزرگ است . سراسر سقف لمبه کوبی وبام حلب سراست .

سنگ مرمر کوچکی به‌طول ٥۰ وعرض ۳٥ سانتیمتر دراین اطاق‌است که عبارات زیر باخط نستعلیق برآن حك است .

وفات مرحوم مغفورغفران ورضوان جایگاه ملااحمد متولی امامزادگان بقریه نفوت ولد مرحوم ملاعبدالباقی قزوینی الاصل بتاریخ بیست وهفتم شهر ربیع‌الاول ۱۲۲٦ نشانها : شانه وتسبیح ومهر وانگشتر .

سنگ مرمر دیگری به‌طول۳۰ وعرض۲۱سانتیمتر دراین اطاق‌است که سنگ قبر دختر ملااحمد است وعبارات زیر برآن حك شده است :

وفات مرحومه مغفوره رضوان جایگاه نساخانم بنت مرحوم ملااحمد بتاریخ یوم سه‌شنبه ربیع‌الاول سنه۱۲۳۰ . نشانها . تسبیح ، مهر وانگشتر.

رابینو پس‌از نام‌بردن این‌بقعه می‌نویسد که چشمهٔ آب گوارائی‌زیر بنای امامزاده‌است .(۲)

(۱) نفوت امروز جزء صومعه سراست . (۲) گیلان رابینو ص ۱۷۸ .

خشت پل
برروی نهر شیرك منشعب از ماسوله رودخان
درپشتیر (۱) لولمان فومن

پلی‌است آجری به‌طول ۱۷/۸۰ وعرض ٤/٥۰متر، شامل دوطاق که یکی ازآنها کوچك و دیگری بزرگ است . ارتفاع آخرین نقطهٔ هلال طاق بزرگ ازسطح‌آب ۳/٦۰متراست . (عکس‌شمارهٔ ۹۰)

بقعهٔ پیر زاهد
در سیاوه رود آلیان فومن (۲)

قاضی‌نورالله می‌نویسد که شیخ زاهد گیلانی مرشد شیخ صفی‌الدین‌اسحق اردبیلی، جدّ سلاطین صفویه درسال هفتصدقمری درگیلان درگذشته ودر سیاوه رود به‌خاك سپرده شده است .(۳) بقعهٔ شیخ زاهد فعلا بنائی بسیار ساده زگالی است که برزمینی صاف بنا شده‌است . صندوقی مشبك دروسط بناست . طرف مغرب آن ، ایوانی گلی دارد که در ورودی بقعه دراین‌ایوان‌است. سقف‌سراسر ایوان واشان کشی وبام لت پوشی‌است .

بقعهٔ‌دوالکوه (٤)
جزء خاك آلیان فومن برمرز آلیان و تنیان

برسرارتفاعی جنگلی بقعه‌ایست چوبین، باحفاظی که ازارسیهای مختلف تشکیل شده‌است. صندوقی چوبی میان‌صحن بقعه‌است . طرف غرب بنامسجدی است . چهار طرف بنا ایوانی ساده دارد . سراسر سقف‌واشان‌کشی و بام لت سراست .

(۱) بضم پ . ده از دهستان مرکزی بخش صومعه سرا شهرستان فومن یك‌کیلو متری جنوب غربی صومعه سرا . (۲) سیاوه رود در زمان رابینو (سال ۱۳۳۱ قمری) جزء منطقه قشلاق نشین ماسوله بوده است و فرهنگ جغرافیائی نیز آن را جزء ماسوله دانسته است . (۳) مجالس‌المؤمنین به نقل ازگیلان رابینو ص ۱۷٥ . سیاه ورود ، ده جزء دهستان ماسوله بخش مرکزی شهرستان فومن ، ۱۸ کیلومتری باختر فومن . (فرهنگ جغرافیائی ایران) گاهی سیاوه رود را جزء کسما به حساب آورده‌اند . (٤) دوال‌کوه ، ده کوچکی است از بلوك آلیان دهستان ماسوله بخش مرکزی شهرستان فومن . (فرهنگ جغرافیائی ایران)

www.tabarestan.info تبرستان

دوقلعهٔ متصل به یکدیگر معروف به قلعه کل (۱)
در دهکدهٔ زیدهٔ فومن

براطراف تپه‌ای که سطح آن در حدود پنج‌هزار متراست آثار خندقی دیده می‌شود. آثار خرابه های آن قبل‌ازاینکه اراضی به‌باغ چای تبدیل شود پیدا بوده‌است . معروف‌است که دربناهای آن سنگهای بزرگی به‌کاررفته بوده است . ازسنگها نشانی نیافتم .

پیریا ولی (۲)
درکما مردخ (۳) لولمان فومن

بنائی است دارای چهار حفاظ مشبك چوبین . صندوقی مشبك در وسط بناست . چهار طرف بنا ، ایوان دارد وستونهای ایوانها دارای سر ستون است. سقف سراسر بنا واشان کشی وبام لت پوشی است .

منار ازبر (٤)
درازبر فومن

باقی ماندهٔ این منار در حدود یك مترونیم ارتفاع دارد. بنائی مدوراست که قطر داخلی فعلی آن، پس ازریختن لبهٔ آجرها ، چهارمتر و قطر خارجی آن پنج‌متر است . ابعادآجرهائی که دراین بنا به‌کار رفته است، ۲۱ × ۲۱ × ۵ سانتیمتر است. اهالی ازبر می گویند ، آشپزخانهٔ قلعه رودخان دراینجا بوده است و غذا پس از آماده شدن ، از این محل دست به دست به قلعه رودخان می‌رفته است .

زیارت دستخط امیرالمؤمنین
درگشت (٥) فومن

رابینو می‌نویسد که دراینجا قرآن کوفی کهنه‌ایست.(٦) نگارنده به‌محل رفت و از متولیان جویا شد . ایشان اظهار داشتند که این قرآن در جعبه‌ای

(۱) به ضم‌کاف به‌معنی تپه یاخاکریزدستی تپه مانندست . (۲) شاید : پوریای ولی .
(۳) بفتح کاف و میم و دال . (٤) بفتح الف و سکون زاء و فتح باء . (٥) به فتح کاف . (٦) گیلان رابینو ص ۱۷۰ .

داخل ضریح است. اما پس از اینکه ضریح‌را از جای کندند وبه‌جعبه‌رسیدند، داخل جعبه قرآنی چاپی بود که بیش‌از پنجاه سال عمر نداشت. این‌ضریح که یك‌طرف‌آن مشبك است (عکس‌شمارهٔ۹۱) دراطاقی نوساز قرار دارد . سقف بنا لمبه‌کوبی وبام‌آن حلب‌سراست .

قلعهٔ الله داده‌کوه
بر بالای‌کوهی در جنوب‌گشت رودخان

این قلعه که به‌نام الله دادی‌کوه والله دارکوه نیز خوانده‌می‌شود، برسر راه‌گشت به‌کرد محله ، ابتدای ارتفاعات سمت راست بربالای‌تپه‌ای بوده‌است. امروز سراسر تپه تبدیل به‌باغ چای شده است وبربالای این‌تپه ازقلعه نشانی نبود. رابینو این قلعه را « الله‌داد کوه » می‌خواند ومی‌نویسد که بر سر کوهی در جنوب گشت قرار دارد. هنگامی که سلاطین فومن به قلعه رودخان‌پناهنده می‌شدند ، خزاین وجواهر خودرا بدین قلعه می‌فرستادند.(۱)

باقی بناها وآثار تاریخی فومن

۱ـ قلعهٔ زرین کُل درگشت رودخان نزدیك پل .

۲ـ عمارت سردار همایون ، کنار رودخانهٔ پسیخان در جوار پل‌کاسان در لیشاوندان فومن . سردار همایون لقب دوم عبدالحسین‌خان مدیرالملك است . عبدالحسین‌خان پسر محمدخان‌سرتیپ‌ملقب به مدیرالسفرا پسرحاجی‌قاسم‌خان است. رابینو درکتاب گیلان خود ص ۱۷۷ از این بنا یادکرده است.

۳ـ امامزاده میرزا در قبرستان عمومی شهر فومن

٤ـ پیر یوسفعلی در جور بجار فومن .

٥ـ امام بر در شهر فومن .

٦ـ پل قدیمی فومن .

۷ـ امامزاده تقی در راه گشت .

(۱) گیلان رابینو ص ۱۶۷ .

www.tabarestan.info تبرستان

۸ـ بقعهٔ درویش محب علی در بوئین فومن.(۱)

۹ـ قلعهٔ تیمور لنگ در آلیان .

۱۰ـ آثار خندق و قلعه و خانه‌هائی در شیرزیل فومن .

۱۱ـ مزار کمال‌الدین محمد و کمال‌الدین احمد(۲) در محل وله‌پشت گلندرود .

۱۲ـ مزار آقا سید یعقوب در گوراب پشالم در لیشاوندان فومن . رابینو می‌نویسد درختی کهنسال بود که اهالی آنجا بدان احترام می گذاشتند. دردوران اویعنی سال ۱۳۳۱ قمری بنائی ساختند وامامزاده‌اش کردند .(۳)

۱۳ـ مزار سید ابراهیم در فلابا (= فلاح‌آباد) فومن بر سر جادهٔ قدیم رشت به فومن . رابینو نیز از این مزار یاد کرده است.(٤)

۱٤ ـ بقعهٔ آقا شیخ جمال در شاویزان در درهٔ قلعه رودخان سمت راست رودخانه .

۱۵ـ سید صالح در دهکدهٔ نوده فومن .

۱۶ـ مسجد کولك در بالای تپه در دوبخش(۵) در نزدیکی ازبر.(۶)

۱۷ـ بنای مربع آجری میان گوراب‌پس وخسروآباد فومن.رابینوازاین بنا یاد کرده است . اما نگارنده آن‌را نیافت(۷).

۱۹ـ مسجدقدیمی زودل در دهکدهٔ زودل در هجده کیلومتری‌غرب‌فومن بر سر راه فومن به ماسوله .

۲۰ـ مزار آقاسیدابراهیم بن‌موسی‌الکاظم علیه‌السلام درگوراب‌زرمخ.(۸)

۲۱ـ مزاراامامزاده‌عبدالله‌در کسما. رابینومی‌نویسدمتولیان‌اینجافرمانهائی از سلاطین صفویه دارند که ایشان را از پرداخت مالیات معاف کرده‌اند .(۹)

(۱) گیلان رابینو ص ۱۶۹ . (۲) اهالی کلارالدین محمدو کلارالدین احمد خوانند . (۳) گیلان رابینو ص ۱۷۷. (٤) گیلان رابینو ص ۱۶۹. (۵) بفتح باء وشین. (۶) بفتح الف و سکون زاء و فتح باء . (۷) گیلان رابینو ص ۱۶۷. (۸) بفتح زاء و میم . رابینو نیز ازاین بنا یاد کرده است (گیلان رابینو ص ۱۷۳). (۹) گیلان رابینو ص ۱۷٤ .

نگارنده دسترسی به این فرمانها پیدا نکرد.

۲۲ـ قلعهٔ قلندرخان در بالای کوهی در گلندرود. رابینومی‌نویسد «قلندرخان، مردی شیاد واز یاغیان دوران نادرشاه بود . در این محل قلعه‌ای ساخت که زیر زمینهای آن تا دوران خچکو (Chodzeko) باقی بوده است .»(۱)

۲۳ـ مقبرهٔ خانوادگی خاندان اسحقی در فومن. عبدالفتاح فومنی در تاریخ گیلان می‌نویسد که امیره علاءالدین پدر امیره دباج فومنی درمقبرهٔ اجدادی خود در فومن به‌خاك سپرده شد .(۲)

۲٤ـ مقبرهٔ شاه‌جمشیدخان(۳) نوهٔ امیره‌دباج‌فومنی(= مظفرسلطان)(٤) در فومن. عبدالفتاح می‌نویسد که جسد شیرزاد سلطان را در مزار شاه جمشیدخان به خاك سپردند وسر اورا برای خان احمدخان به گیلان بیه‌پیش‌فرستادند.(۵) احتمال می‌رود مزار شاه‌جمشیدخان درهمان مقبرهٔ خانوادگی خاندان اسحقی در فومن باشد .

۲۵ ـ مقبرهٔ آبای بوسعید میر در موضع شنبه بازار فومن . عبدالفتاح می‌نویسد که بوسعید میر را در موضع شنبه بازار فومن به جوار مقبرهٔ آبای او مدفون ساختند.(۶)

(۱) گیلان رابینو به نقل از خچکو ص ۱۶۷ و نظر خود مؤلف ص ۱۷۷ و ۱۷۸ . (۲) تاریخ گیلان عبدالفتاح فومنی ص ۳۰۶. (۳) خدیجه بیگم دختر شاه‌طهماسب‌در۲۲شعبان سال ۹۷۷ زن‌جمشیدخان نوهٔ امیره دباج (= مظفر سلطان) شد. (٤) امیره دباج‌پس‌ازازدواج با خیرالنسا بیگم دختر شاه اسمعیل بدلقب «مظفر سلطانی» ممتاز گردید.(تاریخ گیلان‌عبدالفتاح فومنی ص ۸) درتاریخ گیلان عبدالفتاح ص ۷ شرحی درباره این عروسی هست. (۵) تاریخ گیلان ص ۹۵ . (۶) تاریخ گیلان ص ۲۰۲ .

www.tabarestan.info تبرستان

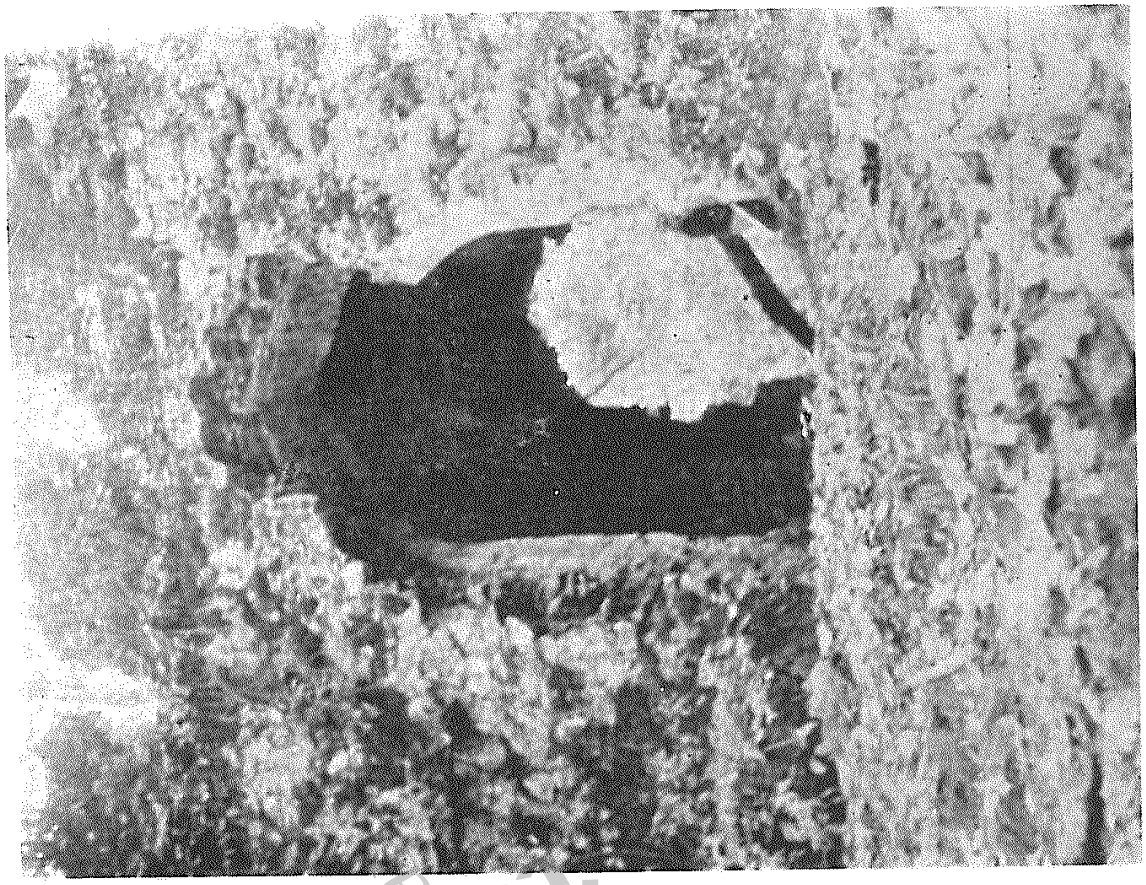

عکس شمارهٔ ۷۳ ـ دروازه اصلی قلعه رودخان.

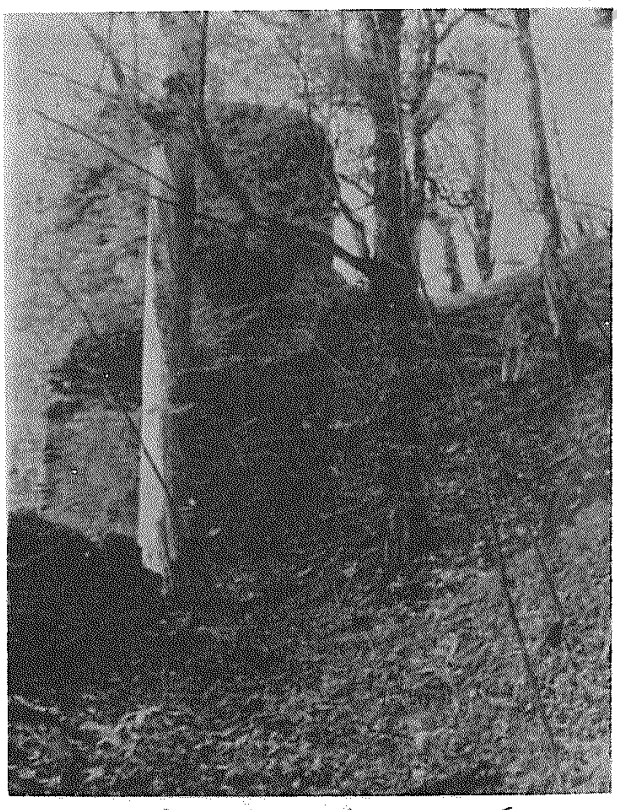

عکس شمارهٔ ۷۴ـ یکی ازبرجهای قلعه رودخان.

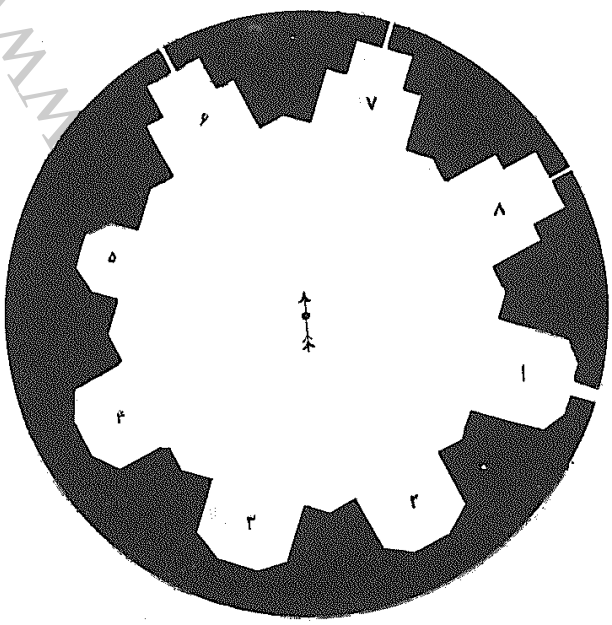

نقشه شمارهٔ ۷۵ ـ نقشهٔ برج سمت راست دروازهٔ قلعه رودخان

www.tabarestan.info

عکس شمارهٔ ۷۶ـ مدخل اطاقی که دربالای برج سمت‌چپ دروازهٔ اصلی قلعه‌رودخان بناشده‌است.

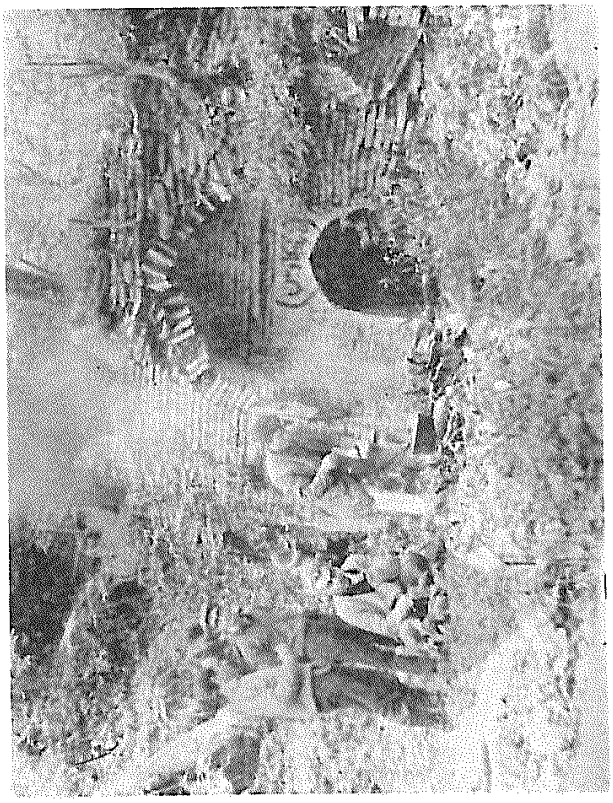

عکس شمارهٔ ۷۷ـ مدخل اطاقی دربالای برج سمت راست دروازهٔ اصلی قلعه رودخان.

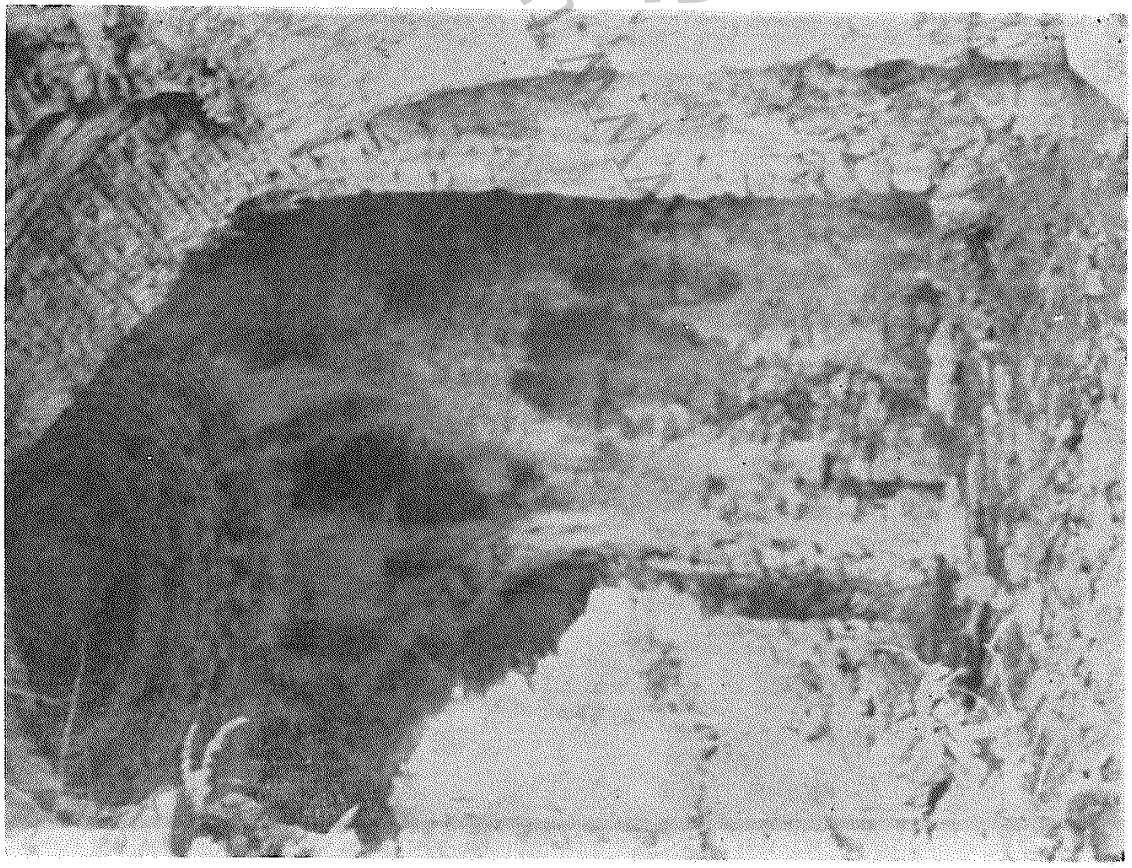

عکس شمارهٔ ۷۸ ـ هشتی میان دودروازهٔ اصلی رودخان.

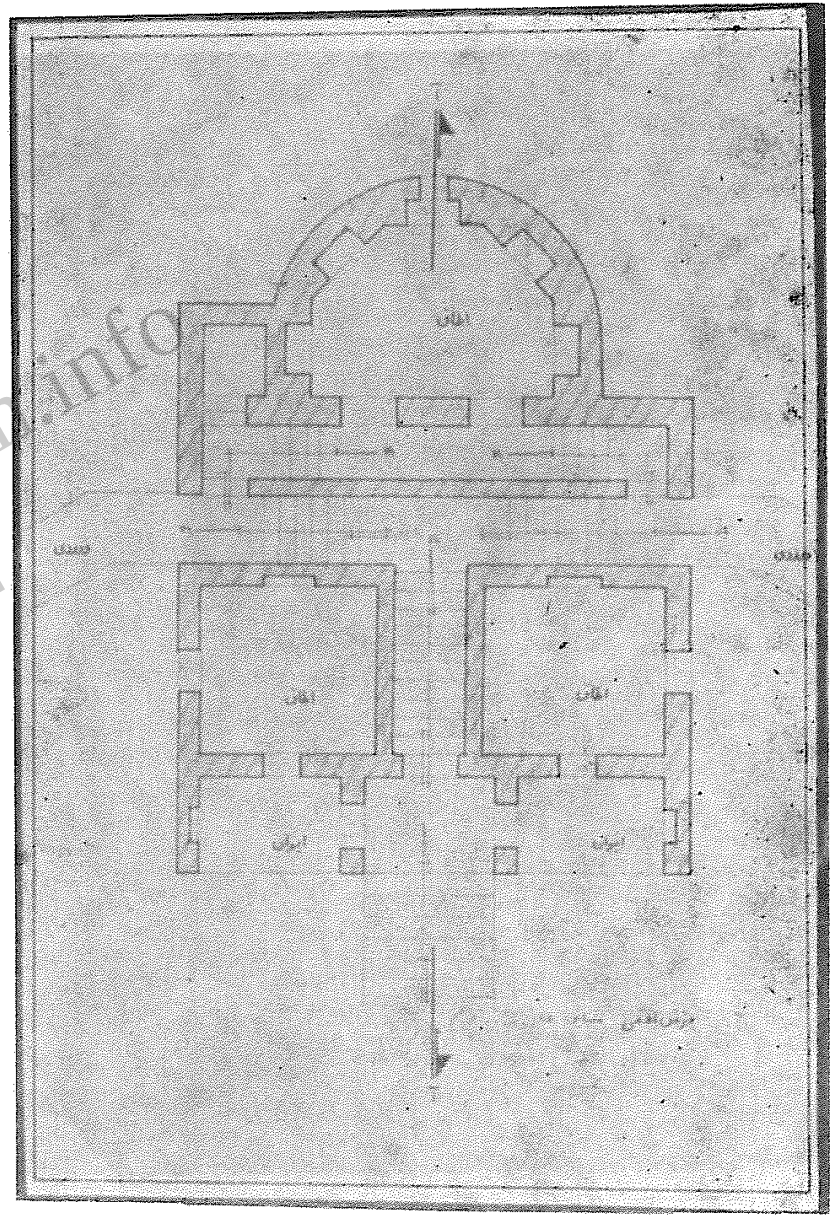

نقشهٔ شمارهٔ ۷۹ ـ نقشهٔ شاه‌نشین قلعه رودخان ،

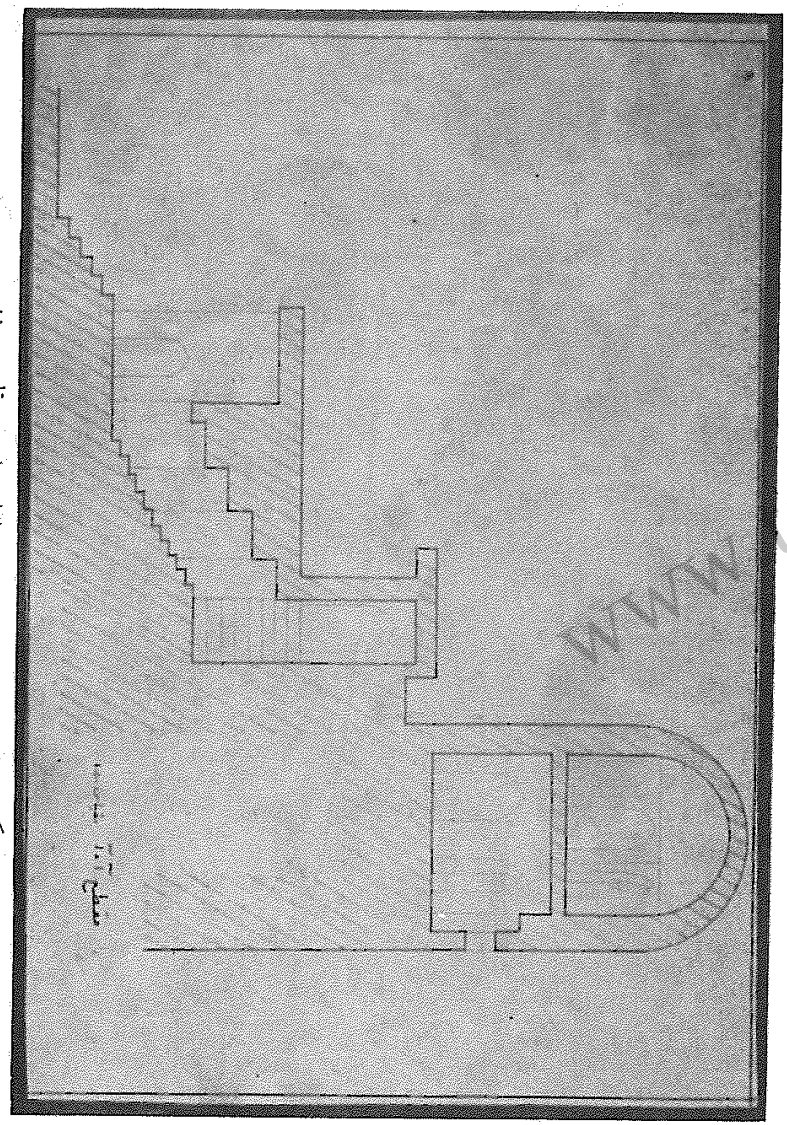

عکس شمارهٔ ۸۰ ـ برش عمودی از بناهای شاه‌نشین قلعه رودخان .

www.tabarestan.info
تبرستان

عکس شمارهٔ ۸۱ ـ قسمتی ازدیوار جنوبی قلعه رودخان .

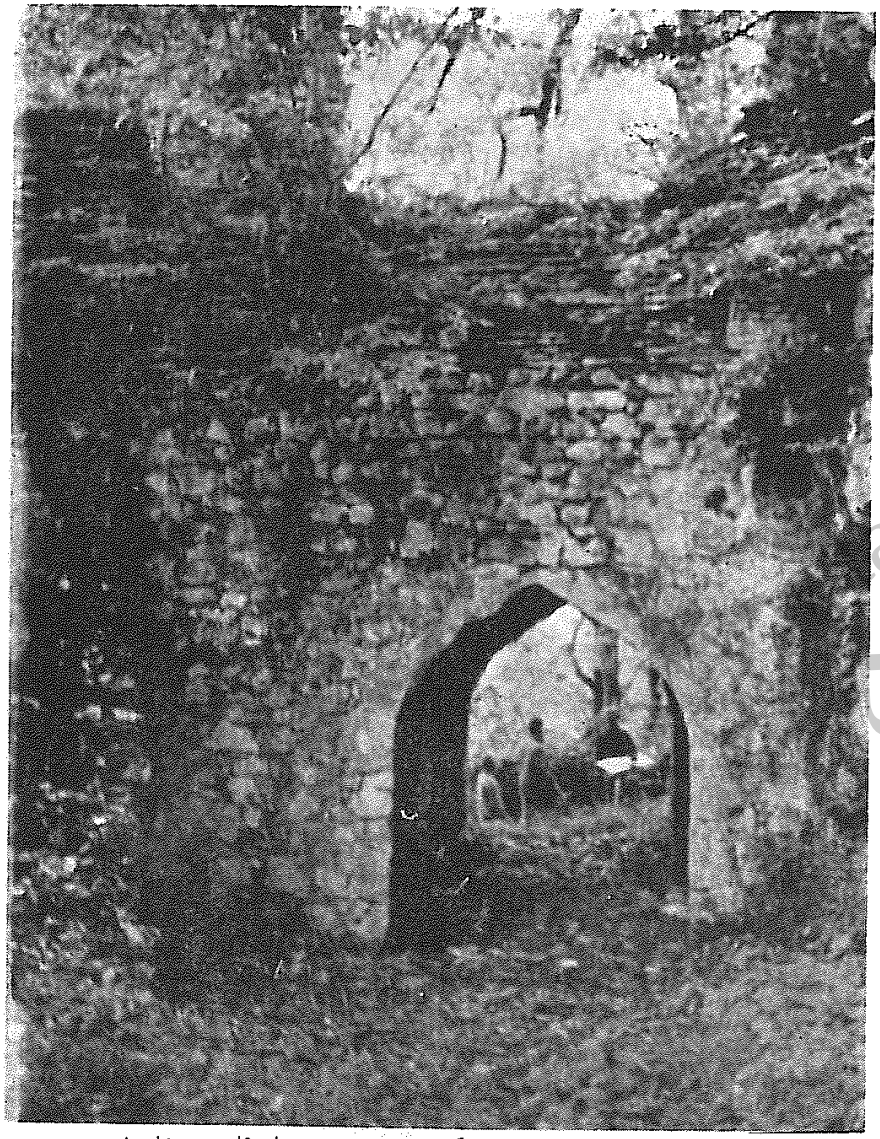

عکس شمارهٔ ۸۲ ـ یکی از سردرهائی که میان دوقسمت اصلی قلعه رودخان است .

tabarestan
تبرستان

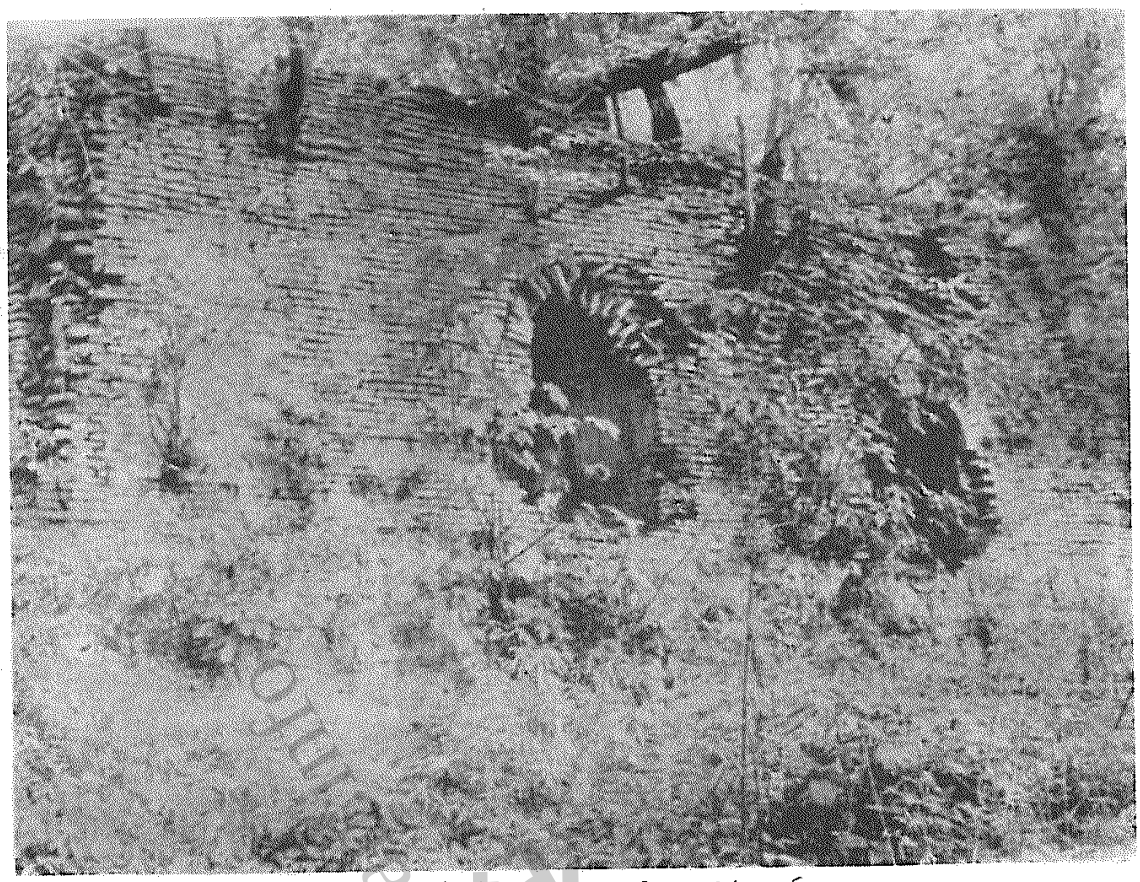

عکس شمارهٔ ۸۳ – قسمتی ازدیوار شمالی قلعه رودخان .

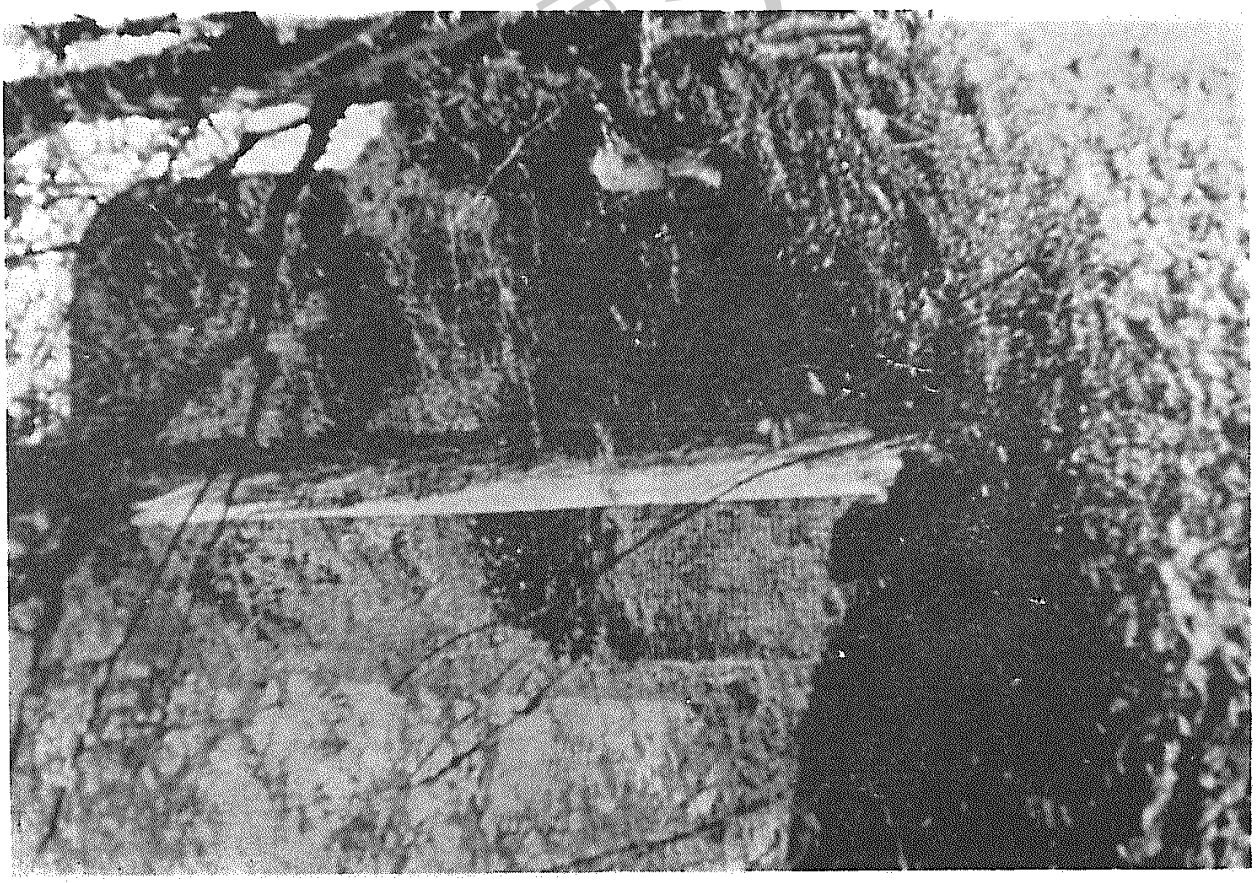

عکس شمارهٔ ۸۴ – یکی از برجهای اصلی قلعه رودخان.

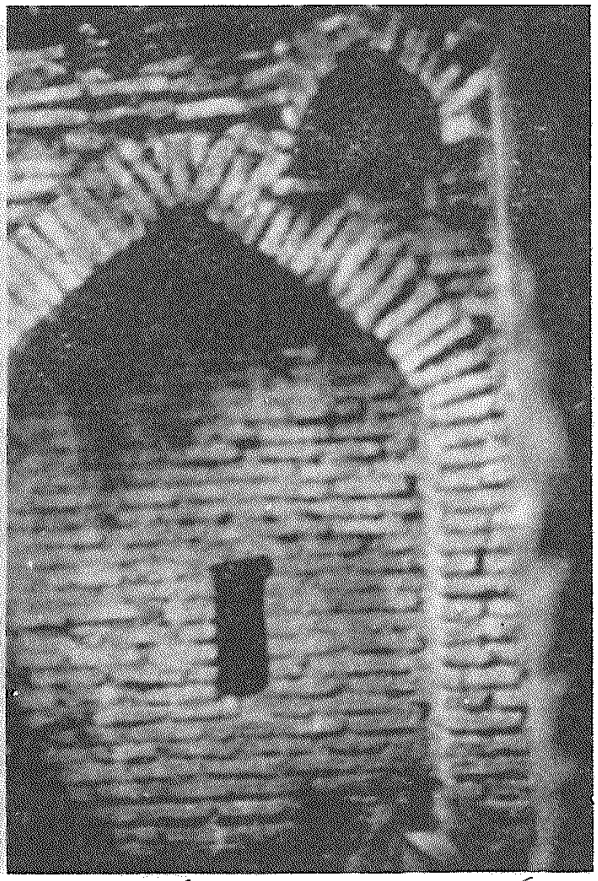

عکس شمارهٔ ۸۶ ـ طاقها ومزغل داخل یکی از برجهای قلعه رودخان .

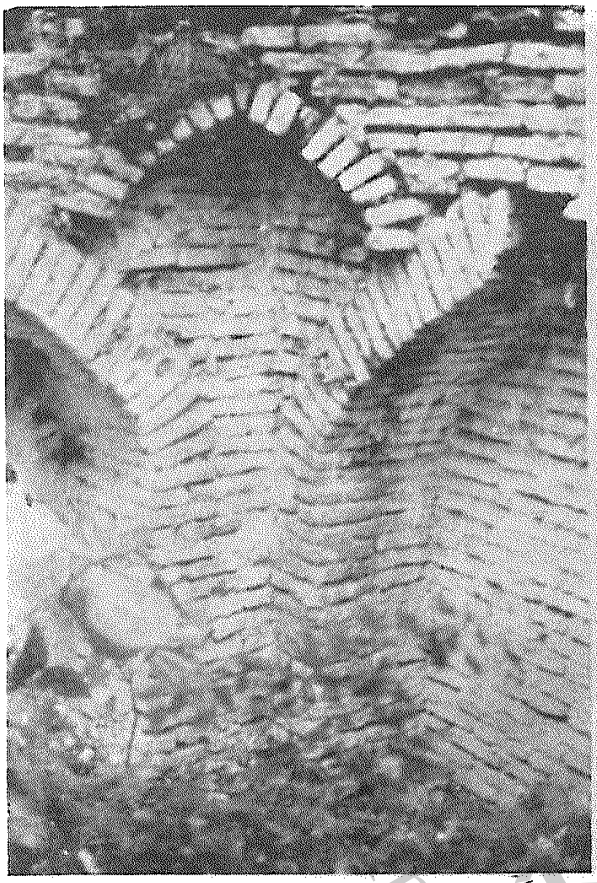

عکس شمارهٔ ۸۵ ـ زوایای داخلی بنا را درقلعه رودخان بدین ترتیب برای زدن طاق جمع کرده‌اند .

www.tabarestan.info تبرستان

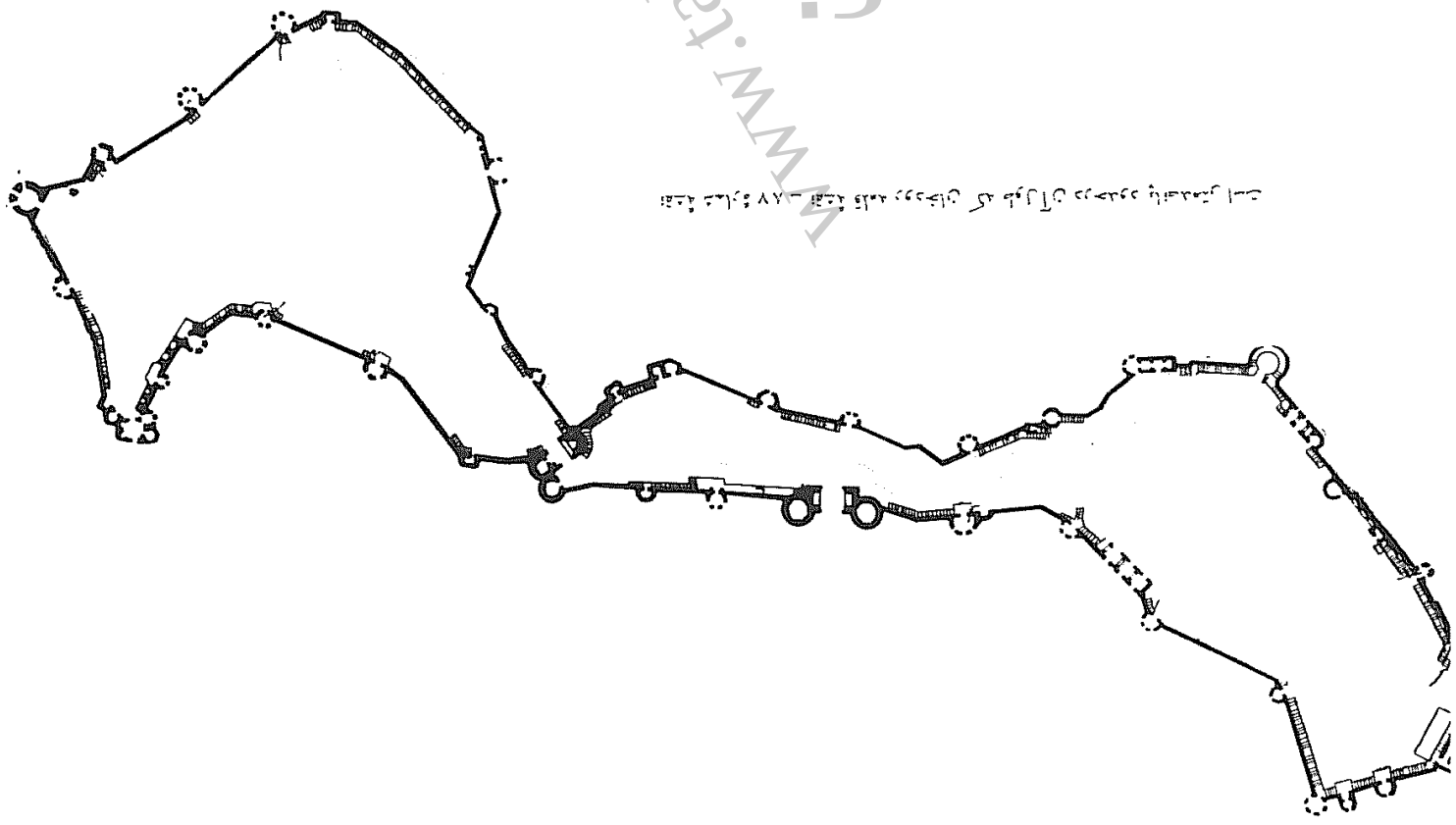

عکس شمارهٔ ۸۸ - پیر جلودار دوشهر فومن .

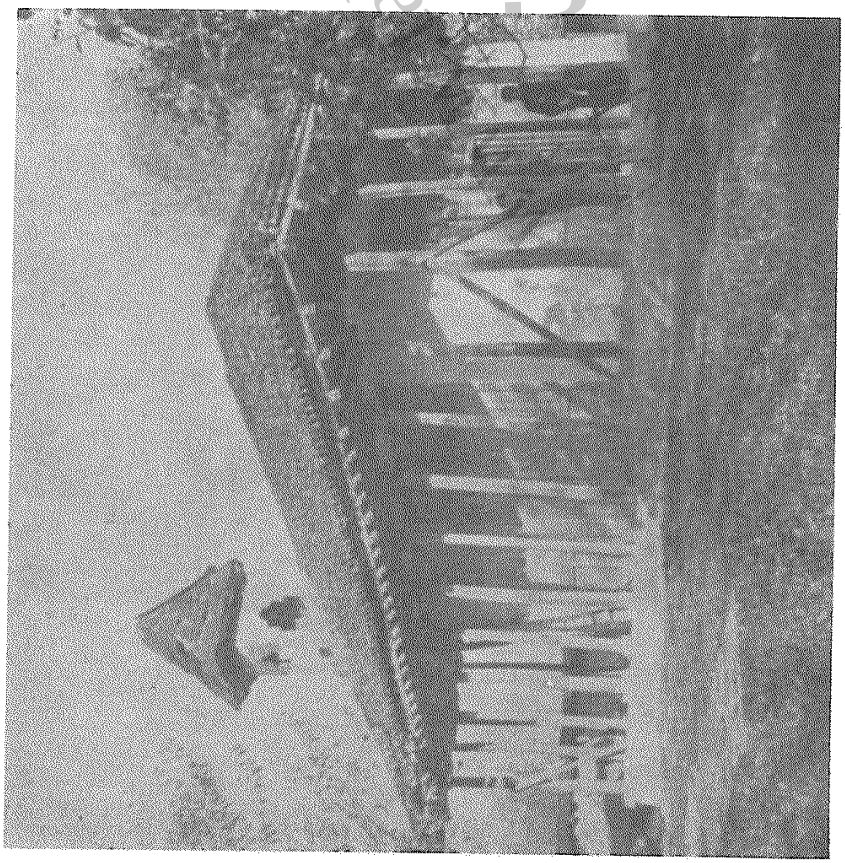

عکس شمارهٔ ۸۹ - بقعهٔ آقا سید عبدالله بن موسی بن جعفر علیه السلام در دهکدهٔ کلرم فومن .

عکس شمارهٔ ۹۰ ـ دهانهٔ بزرگ پل پشتیر در لولمان فومن .

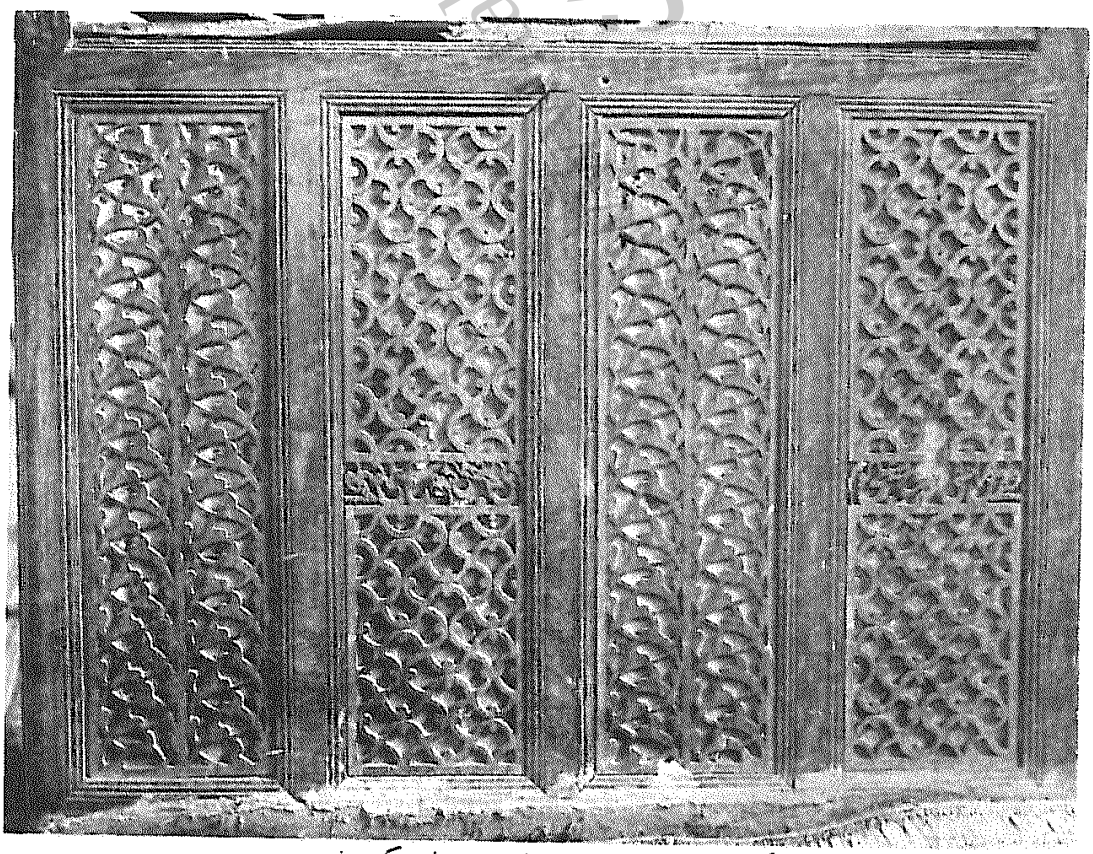

عکس شمارهٔ ۹۱ ـ صندوق زیارت دستخط در کشت فومن .

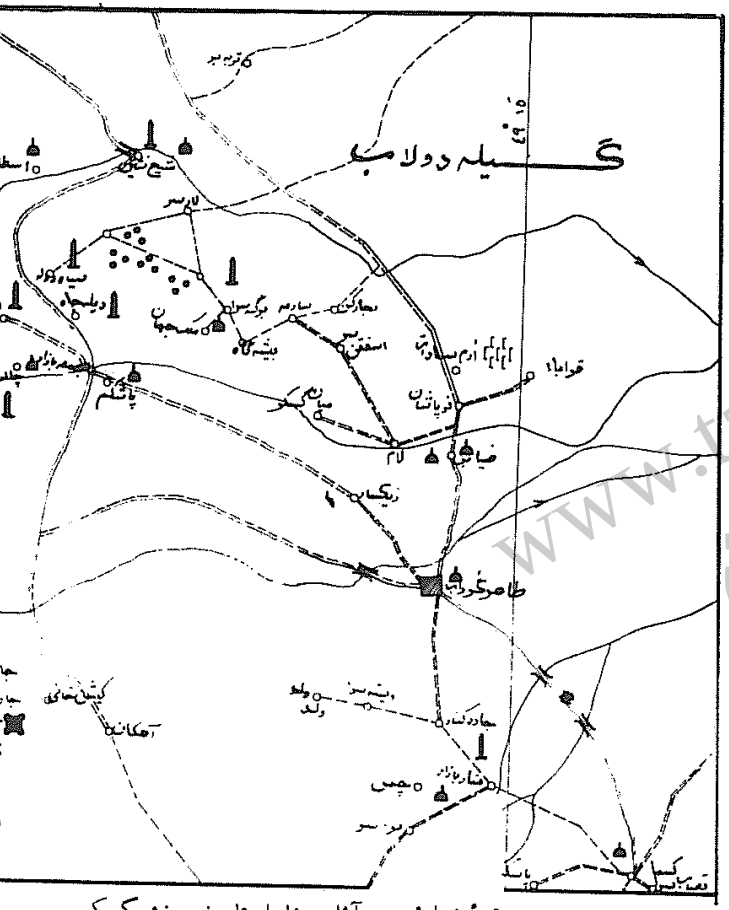

نقشهٔ شمارهٔ ده ـ آثار وبناهای تاریخی بخش گسکر.

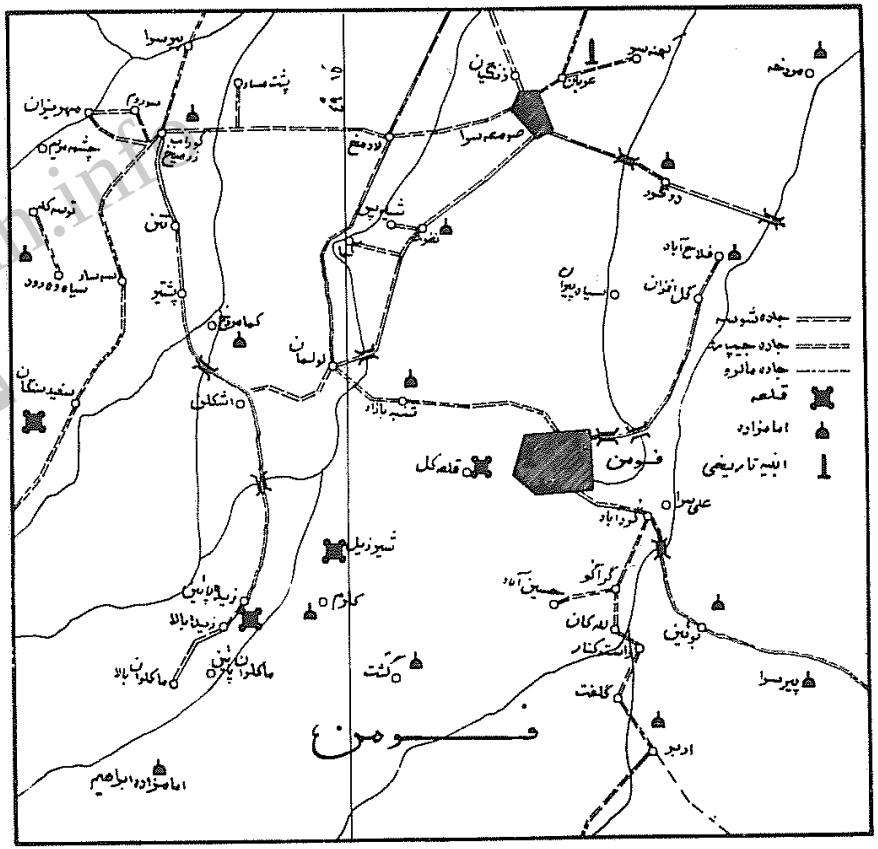

نقشهٔ شمارهٔ نه ـ آثار وبناهای تاریخی بخش فومن.

www.tabarestan.info
تبرستان

بخش نهم

۱ ـ جغرافیای تاریخی گسکر

بخش گسکر درزمینی هموار ، در سی کیلومتری غرب رشت قرارگرفته ، و از شمال به تالش دولاب واز مشرق به مرداب انزلی و از جنوب به فومن‌واز مغرب به ماسال و شاندرمن محدود است . در ازای آن از اسپند در جنوب تاگیل‌چالان در شمال یك فرسنگ و نیم وازمرداب تا آهك‌کوره در حد ماسال دوفرسنگ است . سابقاً یکی از بخشهای وسیع گیلان بوده و شامل زمینهای گسکر امروزی و خاك ماسال و شاندرمن و تالش دولاب می شده است .

صاحب حدودالعالم که کتاب خود را در سال ۳۷۲ قمری تألیف کرده است ، فهرستی از دهکده‌های آن سوی رودیان (= بیه‌پس) را در کتاب خود آورده است . میان آنها به نامهای ، پیلمان شهر ، رشت ، تولم ، دولاب ، کهن‌رود برمی خوریم . (۱) مقدسی نیز در سال ۳۷۵ قمری ، جزءدهکده‌های گیلان ، دولاب وبیلمان‌شهر و کهن‌رود را نام‌می برد . (۲) ابوالفدا در سال ۷۴۱ قمری دولاب را از اقلیم چهارم می‌داند و پس از تعیین طول و عرض‌جغرافیائی آن‌می‌نویسد، کسانی‌که این محل رادیده اندمی‌گویندکه‌کسکر نامیده می‌شود. (وکسکر بفتح الکافین و سکون‌السین‌المهمله بینهما وفی الاخر راء مهملة) (۳) با توضیحی‌که ابوالفدا می‌دهد شکی باقی نمی‌ماندکه صاحب حدودالعالم ومقدسی نیزازدولاب بخش‌گسکر را اراده‌کرده‌اند.دمشقی متوفی در۷۲۷ ، در بیان ناحیهٔ گیلان ، نام این بخش را بدشکل «جسکر» یاد آورشده است . این خود دلیلی تواند بودکه

(۱) حدودالعالم چاپ دانشگاه ص۱۴۹ . (۲) احسن‌التقاسیم ص۳۵۵ . (۳) تقویم‌البلدان ص ۴۲۸ و ۴۲۹ .

حرف اول این نام ، گاف فارسی است‌که به شکل جیم‌معرّب‌شده است .

فضل‌الله عمری متوفی ۷۴۲ می‌نویسدکه حکمران‌گسکر باحکمران تولم از در دوستی در آمده‌اند ، لشکریان ایشان بیشتر از لشکریان سایر بخشهای گیلان است . سرزمین ایشان بسیار وسیع و حاصلخیز است . غلات ومیوه و گاو و گوسفند فراوان عمل می آورند . از همسایگان‌کرد خود و فرآوردهای آنان بسیار فایده می برند . مواد خوراکی در این بخش ارزانتر از سایر بخشهای گیلان است .

الئاریوس (Oléarius) دهکده های‌گسکر را به این شرح نام می برد : سیاه‌رود ،گوراب ، انزلی ، دولاب ، شال ، روئه‌سرو (Rue saru) ، میان شهر.

کوك (Couk) که همراه سفیرشاهزاده گالیتسین (Ghalitzine) در سال ۱۱۵۹ قمری (= ۱۷۴۶ ـ ۴۷ میلادی) به ایران آمده است چنین می نویسد : این شهر (گسکر) و ناحیه‌ای به همین نام در قلمرو حکومت گیلان است.مدت زیادی نیست که نام این شهر،به سبب‌عمل آوردن ابریشم فراوان و پارچه های ابریشمین بر سر زبانها افتاده است.اما بر اثرظلم‌حکام نادری مثل سایر نقاط به خرابی‌کشیده شده است . نزدیك این محل قلعه‌ای است‌که روسها ساخته اند تا جلو تهاجم همسایگان‌کوه‌نشین این ناحیه را بگیرند .

کلنل ترزل (Trezel) درسال ۱۲۲۴ قمری (= ۱۸۰۹ میلادی) دربارهٔ گسکر می‌نویسد . « در قصبهٔ گسکر چهارصد خانوار تالش ساکنند . تالشان گذشته از ناحیهٔ گسکر، کنار راه رشت‌به اردبیل نیزسکونت دارند وآقا محمد خان قاجار و جانشین او ـ فتحعلی‌شاه ـ نتوانستند ایشان را به‌انقیاد و اطاعت خود درآورند ، زیرا ایشان به رئیسی‌که از تیرهٔ خودشان نباشد ، سر تسلیم فرود نمی‌آورند. قیام وسرکشیهای ایشان را شاه ایران اغلب نادیده‌گرفته‌است. درزمان فتحعلی‌شاه است‌که حدودگسکر به‌حدود کنونی آن تقلیل پیدا می‌کند

(۱) نخبة الدهر ص ۲۲۶ .

www.tabarestan.info تبرستان

وحاکم این بخش زیکسار رامرکز حکومت خود می‌کند . دهکده هائی‌که در زمینهای هموار قرار داشتند،به‌نام‌گیل‌گسکر ودهکده های‌کوهستانی همجوار راکه تالش نشین بود ، تالش‌گسکر خواندند .(۱)

مرکز اصلی‌گسکر ، طاهرگوراب است‌که در نه‌کیلومتری شمال غربی کسما وهفت‌کیلومتری مرداب انزلی،کنار رودخانهٔ خالکیا بناشده‌است. درزمان رابینو (۱۳۳۱ قمری) جمعیت‌آن نهصدوهجده خانوار بوده‌است‌که تقریباً تمام گیلك وشیعی مذهب بوده‌اند . لهجهٔ گیلکی گسکر با لهجهٔ مردم رشت اختلاف زیاد دارد .(۲)

۲ ـ بناها وآثار تاریخی گسکر
شهر قدیم گسکر = گوراب‌گسکر
در جنگل هفت دغنان(۳)

درجنگل هفت دغنان ،کنار جادهٔ شاه‌عباسی‌که از طاهرگوراب به سیدسرفشاه می‌رفته است ، آثار حمامها (عکس شمارهٔ ۹۲) وخانه هائی (عکس شمارهٔ ۹۳ و۹٤) وآثار دکانهائی‌که در یك امتداد بناشده بوده‌اند، دیده‌می‌شود. آثار باروئی ممتد و طولانی درمیان درختان جنگلی‌گاهی به چشم می‌خورد . سفال شکسته وآجرپاره‌های فراوان دراین‌قسمت ازجنگل برروی زمین‌ریخته است . پس‌از بازدید محل ، راه بازگشت ما از جادهٔ شاه‌عباسی بود وچنان‌به‌نظر می‌رسیدکه‌کف این جاده دراین قسمتها آجرفرش داشته است .

برزمینی بلندگوری تنها دیده شد که نزد ساکنان دهکده های همجوار احترامی‌داشت وبه‌نام سیدخروسه (= ستی خروشه ؟) مشهوربود . (عکس‌شمارهٔ ۹۵) می‌گفتندکه این‌زن،خواهر امیره ساسان‌گسکری وهمسر سید شرفشاه بوده

(۱) گیلان رابینو ص ۱۵۵ . (۲) گیلان رابینو ص۱۵٦ . (۳) چماچار ، ده از دهستان شاندرمن بخش‌ماسال شهرستان طوالش ٦ کیلومتری شمال‌شرقی بازارشاندرمن و۱۲ کیلومتری شمال شرقی ماسال ، جنگل موسوم به هفتا خان (= هفت دغنان) در شمال خاوری این ده واقع‌است . دراین‌جنگل آثار ابنیهٔ بسیار قدیمی مشاهده می‌شود (فرهنگ‌جغرافیائی‌ایران)

است .کنارگور سیدخروسه دوپایهٔ ستون نقش‌دار،ازسنگ سفید آهکی افتاده بود . سنگ بزرگتر به‌ارتفاع سی‌ودو سانتیمتر وعرض قسمت پائین پایه چهل و نه وعرض قسمت بالا بیست و چهار سانتیمتر بود . (عکس شمارهٔ ۹۷) سنگهای تراشیدهٔ سیاه‌رنگ نیز در اینجا مشاهده شد . سنگ قبری‌بر مزار سیدخروسه بودکه شاید یکی دو ساعت قبل ازرسیدن ما به این محل ، شکسته بودند.این سنگ سرخ به‌طول چهل وشش وعرض بیست وچهار و قطر پنج سانتیمتر بود. کلماتی برآن حك شده‌بود که خوانده نشد . (عکس شمارهٔ ۹۸) برسر همین مزار یکی دوکاشی به‌ابعاد نوزده سانتیمتر وقطر هفده میلی‌متر وآجری‌کوچك به ابعاد هیجده سانتیمتر و قطر چهار سانتیمتر ونیم وآجری بزرگ به‌ابعاد بیست وسه سانتیمتر وقطر پنج سانتیمتر ونیم دیده شد .

مصالح بنای حمامها دو نوع آجر بود . نوعی ازآن بزرگتر وبه ابعاد بیست وسه سانتیمتر وقطرشش سانتیمتر ونوعی کوچکتر به‌ابعاد بیست‌سانتیمتر وقطرچهارسانتیمتر ونیم بود . ملاط آجرها گچ غربالی بود . معروف است که راه زیر زمینی‌این‌محل به مناره بازار که درحدود بیست‌کیلومتر فاصله‌دارد متصل می‌شده است . محوطه ای‌که این آثار در آن دیده شد بیش از یك‌کیلو متر مربع نبود . رابینو دراین محوطه ازپلی آجری یادآور می‌شودکه بر رودخانهٔ‌کنگوله مازوجیه (بفتح‌کاف) ساخته بوده‌اند ومی‌نویسدکه نزدیك این خرابه‌ها ، دهی‌کوچك است‌که مجموع خانه‌های آن بیش‌از شش‌کلبهٔ محقر نیست وبه نام «اروس محله» خوانده می‌شود ودر یك‌کیلومتری مرداب تپهٔ‌کم ارتفاعی به‌نام «خروسه» ونزدیك‌این تپه‌قبرستانی،به‌نام «اروسها قبرستان» است. این نامها یادآور اشغال‌گیلان به دست روسها در سالهای ۱۱۳۵ ـ ۱۱٤۷ قمری (= ۱۷۲۲ ـ ۱۷۲٤ میلادی) است . (۱)

الئاریوس (Oléarius)می‌گوید ، شهرکوچك‌گسکر در چهار فرسخی‌کسما ودو فرسخی دریاست وبه نام «گوراب گسکر» معروف است . هنگامی‌که شاه

(۱) گیلان رابینو ص ۱۵۵ .

www.tabarestan.info تبرستان

عباس از گیلان عبور می کرد، در همین محل، در خانه شخصی، به نام خواجه محمود، پسرش ـ شاه صفی ـ چشم به جهان گشود . این خانه بعدها محل بست اهالی شده است.(۱)

حدود جنگل هفت دغنان و راه رسیدن به آن :

جنگل هفت دغنان از غرب متصل به بجارکن ،(۲) از شرق به سیاخاله سر و خمیران ،(۳) از شمال به دهکدهٔ سید شرفشاه و محلهٔ خشابر (٤) و از جنوب به بهمبر(٥) محدود می‌شود . راهی از ضیابر به جنگل هفت دغنان می‌رود .پس از طی سه کیلومتر سبك از ضیابر به بهمبر می‌رسیم . از بهمبر تا کورهٔ ذغال چهار کیلومتر فاصله است . از کورهٔ ذغال راه به دست چپ می‌پیچد و مستقیم تا پل آجری رودخانهٔ دلیك (بکسر دال) پیش می‌رود . فاصلهٔ کورهٔ ذغال تا سیدخروسه نیز سه کیلو متر است .

راه دیگر راه بجارکن و اسفند سر است . از ضیابر به اسفند سر، چهار کیلومتر ، از اسفندسر به بجارکن یك کیلومتر وا ز بجارکن به سید خروسه سه کیلومتر است . مزار سید خروسه برکنار رودخانهٔ واویلاست که از شاندرمن سرچشمه می‌گیرد . داروغه رووار هم در جنگل هفت دغنان است که خودشعبه‌ای از رودخانهٔ واویلاست .

پل آجری رودخانهٔ دلیك
در جنگل هفت دغنان گسکر

این پل آجری برسر راهی است که ازهشت‌پر به‌مناره‌بازار و گوراب‌زرمخ واز آنجا به رودخانهٔ ماسوله‌که به‌نام گشت (بفتح گاف و کسر تاء) رودخان ماسوله معروف است می‌رود . طول پل دوازده متر و عرض آن سه متر و هشتاد سانتیمتر است سنگ‌چین پایه های دوطرف به ارتفاع دومتر از سنگ رودخانه و ساروج بنا شده‌است . مصالح اصلی پل ، آجری به ابعاد بیست ودو سانتیمتر وقطر چهار سانتیمتر و نیم است . قسمت آجری پل نیز ملاط ساروج دارد .(عکس شمارهٔ۹۹)

(۱) گیلان رابینو ص ۱۵٤ و۱۵۵ . (۲) بکسر باء وفتح‌کاف . (۳) بضم خاء و کسر میم و سکون یاء . (٤) بضم خاء وفتح باء . (٥) بفتح باء وهاء وسکون میم وفتح باء ثانی .

امامزاده سید محمد جان بن موسی الکاظم علیه السلام
در ضیابر گسکر

بنای آستانه از آجروبه ابعاد شش متر است. یك در ورودی ویك پنجرهٔ بزرگ چهار دهنه طرف جنوب ، دو پنجره بزرگ چهار دهنه طرف غرب ،یك در وردی ویك پنجره بزرگ چهاردهنه طرف شمال دارد . بنا گل سری است و ارتفاع زیادی از زمین ندارد . کف داخلی بنا گل و از حصیر مفروش است . درخت آزاد عظیمی درگوشهٔ جنوب شرقی است که چون نیمهٔ آن در بنا جای داشت ، اندازه‌گیری نشد (عکس شمارهٔ ۱۰۰) . ضریح امامزاده چوبی و بلندتراز ضریحهای معمولی است .گنبدی فلزی دروسط وچهارگلدسته درچهار گوشهٔ ضریح تعبیه شده‌است . این ضریح نظیر خیمه هائی است که دراین‌محل‌روز عاشورا جزء دسته به‌حرکت درمی‌آورند .(عکس شمارهٔ ۱۰۱) مراسم علم بندی اول محرم و علم واچینی شب یازدهم یعنی عصر عاشوراست ـ روز عاشورا هم تعزیهٔ صحرای کربلا را برپا می‌کنند.یعنی از پائین محل ضیابر ، عده‌ای در حدود صد و پنجاه‌تن بالباسهای اطرافیان حسین‌بن‌علیه‌السلام در صحرای کربلا و اسرا و خیمه‌ها به راه می‌افتند و تا منزل آیة‌الله ضیابری می‌روند و خیمه ها را در آنجا وامی‌چینند . قمه زنهاکه در حدود صد تن هستند ، کفن‌به تن کرده قمه در دست به امامزاده می‌آیند و تا ظهر در آنجامی‌مانند.پس‌ازاینکه مؤذن اذان ظهر راگفت قمه‌زنها نماز شهادت می‌خوانند و به‌احترام بقعه، دربقعه خون نمی‌ریزند . اماپس از بیرون رفتن از بقعه ، یکباره قمه‌ها را برکله می زنند و خون از سرایشان جاری می‌شود . توروکبچی در محل شفاداده می شوند . برای رفع میخچه ، نمك و خزهٔ درخت آزاد امامزاده را می‌گیرند و در خاك دفن می کنند ، وقتی نمك آب شد ، میخچه هم از میان می رود .

سید مولاجان بن سید محمدجان بن موسی الکاظم علیه السلام

بقعهٔ این مرد طرف راست آب شاندرمن نزدیك آبادی است . بقعه‌ای محقر و جدیدالبناست .

www.tabarestan.info تبرستان

سنگ قبری

در محلهٔ اروم (۱) سادات بهمبر (۲) گسکر

این سنگ از سنگهای آهکی سفید است و باپایهٔ ستونهائی که‌در جنگل هفت‌دغنان دیده شده، هم‌جنس است. این‌سنگ سرپاست‌وطول‌مقداری که‌ازخاك بیرون است‌به‌یك متر و نیم می رسد. عرض آن پنجاه و دو سانتیمتر است. در حاشیهٔ سنگ نام دوازده امام به چشم می‌خورد. بالای سنگ در وسط سنهٔ ۱۲۳٤ و زیر آن «کل‌شیی‌هالك‌الاوجهه» و پائین تر از آن « هذاالقبرالمرحوم المغفور ...» و نزدیك به قسمت پائین سنگ نام « کاس خانم » روشن خوانده می شود. (عکس شمارهٔ ۱۰۲)

منارهٔ آجری

در مناره بازار (۳) گسکر

در پانصد متری بقعهٔ آقاسید زکی

این منارهٔ آجری بر سرراه دهکدهٔ جاده‌کنار به آبادی مناره بازار، در طرف راست جاده بناشده‌است. تاریخ بنای‌آن‌معلوم نیست. روایت محلی وقصه های سینه به سینه بانی آن‌را مردی به‌نام «چل‌گوش‌چمنی»(٤) می‌داند. مصالح ساختمانی آن، آجر وملاط‌گچ وپائین مناره را تا دومتر ارتفاع باسیمان‌مرمت کرده‌اند. محیط دایرهٔ منار از سطح زمین نوزده متر وچون پس‌از تعمیر دری آهنی جلو مدخل آن‌گذاشته و قفل‌کرده بودند، وضع داخلی آن معلوم نشد. در بالای مناره‌که فعلاً روی‌درخرابی دارد، تزئینی‌آجری‌دیده می‌شود وپائین‌تر

(۱) بضم‌الف. (۲) بفتح‌باء و هاء و سکون میم و فتح باء ثانی. (۳) ده ازدهستان مرکزی بخش صومعه‌سرا شهرستان‌فومن نه‌کیلومتر غرب‌صومعه‌سرا وپنج‌کیلومتر غرب‌راه صومعه‌سرا به طاهرگوراب، برج قدیمی دارد که به‌نام برج «چهل‌گیس چمنی» معروف است. در ازمنهٔ قدیم، بازار مهمی دراینجا بوده‌است (فرهنگ جغرافیائی ایران) (٤) چنین‌شخصی درتاریخ گیلان شناخته نشد ووجود خارجی نداشته است. این‌مرد ساخته و پرداخته ذهن مؤلف کتاب مستطاب سیدجلال‌الدین اشرف‌است. عجب‌تر اینکه درفرهنگ جغرافیائی نام‌او «چهل‌گیس» شده است.

از آن نیز در دو ردیف تزئین دارد. منظور از بنای ایـن مناره بـرما پوشیده است، چه روزی که تمام این صفحات جنگلی عظیم بوده است نه‌به‌کار راهنمائی می‌آمده ونه‌کسی‌می توانسته‌بربالای آن دیدبانی‌کند. اگر برای‌گیلان عجایب هفتگانه‌ای قائل شویم، این مناره یکی از آنها تواندبود. (عکس شمارهٔ ۱۰۳)

رابینو به نقل از خچکو (Chodzko) می نویسد «در مناره بازار، بر سر راه‌گسکر، مناره‌ایست که بدنهٔ آن راکسی‌سوراخ کرده است. سرآن خراب و قسمتی از آن افتاده است. داخل منارپلکانی دارد. احتمال دارد این منارا به منظور نگهبانی‌ساخته‌اند. ارتفاع‌آن به‌سی مترمی رسد و معروف‌است‌که‌شخصی به نام چل‌گوش چمنی، آن را بناکرده‌است.» (۱)

بقعهٔ آقاسید زکی بن امام موسی الکاظم علیه‌السلام

بنای اصلی‌بقعه شامل اطاقی‌چوبین به‌طول ۵/۵ متروعرض چهارمتراست. صندوقی به طول ۱/۹۰ متروعرض ۱/۱۰ و ارتفاع ۱/۵۰ متر در وسط است‌که با انواع پارچه ها پوشانده شده است. ایوانی به طول هفت‌متر و عرض‌سه متر در جلو این اطاق است. طاق این ایوان بر پنج ستون چهار سوی چوبین استوار است، ستونهاسرستون‌ندارند. سقف بقعه لمبه‌کوبی وسقف ایوان و اشان‌کشی، بدون پل کوبی ولمبه‌کوبی است، بام سراسر بنا حلب سر است. مسجدی نیز متصل‌به این بقعه است.

پردسر (۲) یا خشت پل (۳) بزرگ
نزدیك به دهکدهٔ مناره بازار

خشت پل بزرگ، پل آجری بزرگی، به طول شصت متر وعرض شش‌متر

(۱) گیلان رابینو ص ۱٦۷. (۲) پردسر، ده ازدهستان مرکزی بخش صومعه‌سراشهرستان فومن ۷ کیلومتری شمال غربی صومعه سرا و۳ کیلومتری غرب صومعه سرا به طاهرگوراب، دو پل آجری روی رودخانهٔ مجاور آبادی هست. در انقلاب جنگل جنگهای شدیدی دراین محل رخ داده است. (فرهنگ جغرافیائی ایران) پرد به ضم پ درگیلکی به معنی پل است وپردسر بکسر دال یعنی سرپل. (۳) خشت پل‌بفتح خاء وکسر تاء به‌معنی پل‌آجری‌است.

www.tabarestan.info تبرستان

وارتفاع تقریبی نه متر است. رود تنیان[۱] وسیاوه رود وپلنگ رود ، کمی بالاتر از این پل داخل یك بستر می‌شوند واز زیر این پل می‌گذرند وسپس به کول سرو مرداب انزلی می‌روند . این پل عظیم که امروز مانند پهلوان پیری است که بر اثر طول عمر نکس پیدا کرده ودست حوادث اورا بـر زمین زده ، روزی سه دهانهٔ بزرگ داشته است. سیل سال ۱۳۱۷ دهانهٔ اول راکه طرف مناره بازاراست خراب کرد . ودوطاق دیگر را سیل سال ۱۳۳۶ از جای خود تکان داد ودر بستر آب انداخت . فعلاً روی پایه‌های اصلی ، تخته پلی نصب کرده‌اند واز روی آن می‌گذرند . (عکسهای شمارهٔ ۱۰۴ و۱۰۵)

پردسر یا خشت پل کوچك
درسه کیلومتری کسما ، در دهکدهٔ پاسکهٔ کسمای صومعه‌سرا

فاصلهٔ میان خشت پل بزرگ و خشت پل کوچك کمتراز دوکیلومتر است ، خشت پل کوچك شامل پنج دهنهٔ کوچك و بزرگ آجری است . دوسیل بند دردوسمت راست آب دارد. پایهٔ هریك از این سیل بندها، آب بخش کن دارد. یکی از طاقهای اصلی آن فرو ریخته است . آبی که از زیر آن می‌گذرد دنباله ندارد ونشت آب بجارها و برنج کاریهاست . طول این پل ۲۵ متر وعرض آن ۴/۲۰ متر وارتفاع دهنه‌های بزرگ آن ازسطح آب ۵ متر است . (عکس شمارهٔ ۱۰۶)

این دوپل درمسیر راهی است که به دستور شاه عباس ساخته شده است . این راه از هشتپر به چهارراه رضوان ده وجنگل هفت دغنان وضیابر وطاهر- گوراب وجاده کنار ومناره‌بازار واز آنجا به خشت پل بزرگ وخشت پل کوچك کسما واز کسما به رشت می‌رود .

راههای فرعی دیگری از این راه اصلی منشعب می شده و به‌دهکده های آباد وپرجمعیت می‌رفته‌است. برسراین راهها نیز ازهمان دوران یا ادوار بعد پلهائی ساخته‌اند . پل گاز رودبار که دارای یك دهانهٔ اصلی و دو دهانهٔ فرعی درطرفین

(۱) بفتح تاء .

است از این گونه پلهاست . (عکس‌های شمارهٔ ۱۰۷ و ۱۰۸) پل کوچکی با یك دهانه نزدیك طاهرگوراب نیز جزء این دسته از پلهاست . (عکس شمارهٔ ۱۰۹)

باقی بناها و آثارتاریخی بخش گسکر

۱ ـ مزار آقا پیر بخشعلی در طاهرگوراب گسکر.
۲ ـ مزار آقا میرقوام در زیگسارگسکر .
۳ ـ پیرولی خان نزدیك مناره بازار .
۴ ـ بقعه‌ای در دهکدهٔ میان ده صومعه سرا .
۵ ـ دومسجد نسبةً قدیمی در دهکدهٔ عربان صومعه سرا .
۶ ـ مزار آقا میرشاه دین در صومعه‌سرا .
۷ ـ بقعهٔ دوگور در صومعه سرا .
۸ ـ دوپردان[۱] برروی کهنه دغان[۲] در لالم[۳] در میرمحلهٔ گسکر.

(۱) دوپردان به ضم پ به معنی دو پل است . (۲) به فتح‌دال به‌معنی نهر بزرگ است . (۳) بکسرلام دوم .

www.tabarestan.info تبرستان

عکس شمارهٔ ۹۲ ـ قسمتی ازبناهای شهر گسکر در جنگل هفت دغنان.

عکس شمارهٔ ۹۳ ـ آثار خانه‌های شهر گسکر درجنگل هفت‌دغنان.

tabarestan.info
تبرستان

عکس شمارهٔ ۹۴ ـ آثار بناهای شهر گسکر درجنگل هفت دغنان.

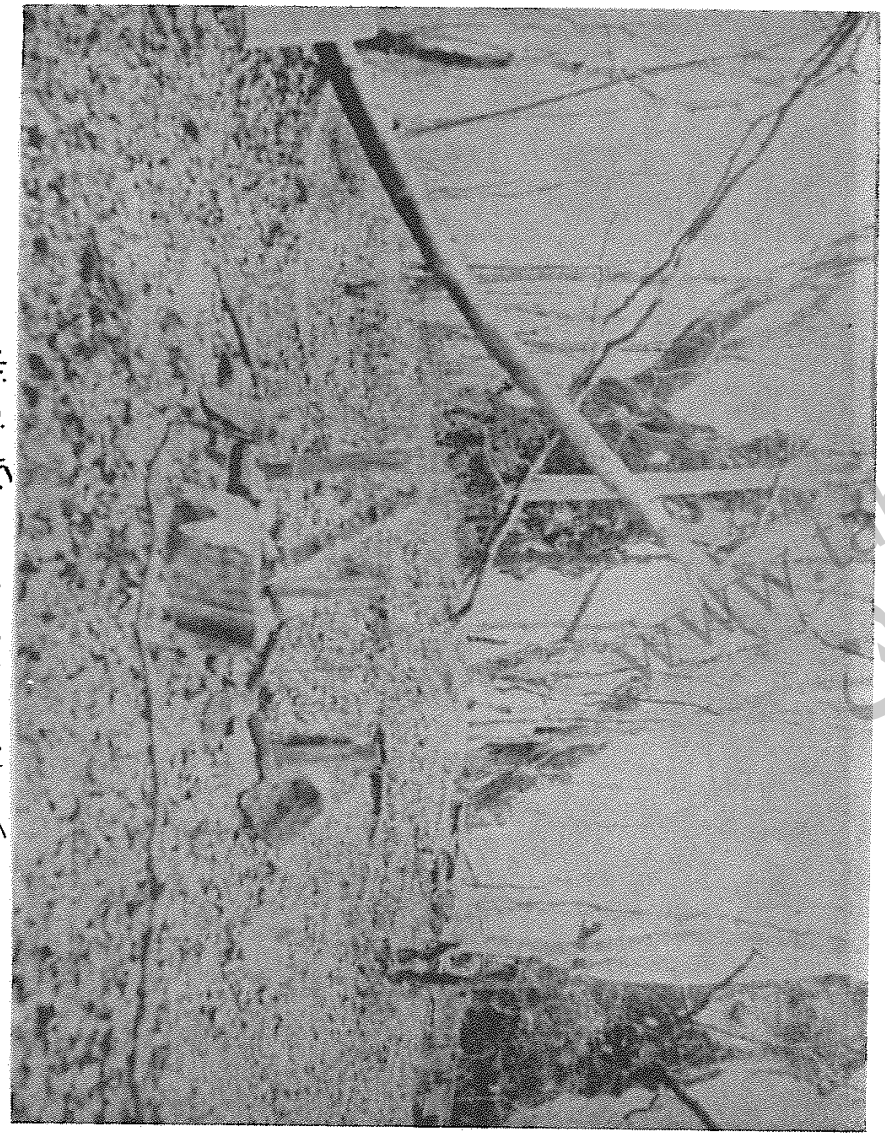

عکس شمارهٔ ۹۵ ـ مقبرهٔ سیدخروسه درجنگل هفت دغنان.

tabarestan
تبرستان

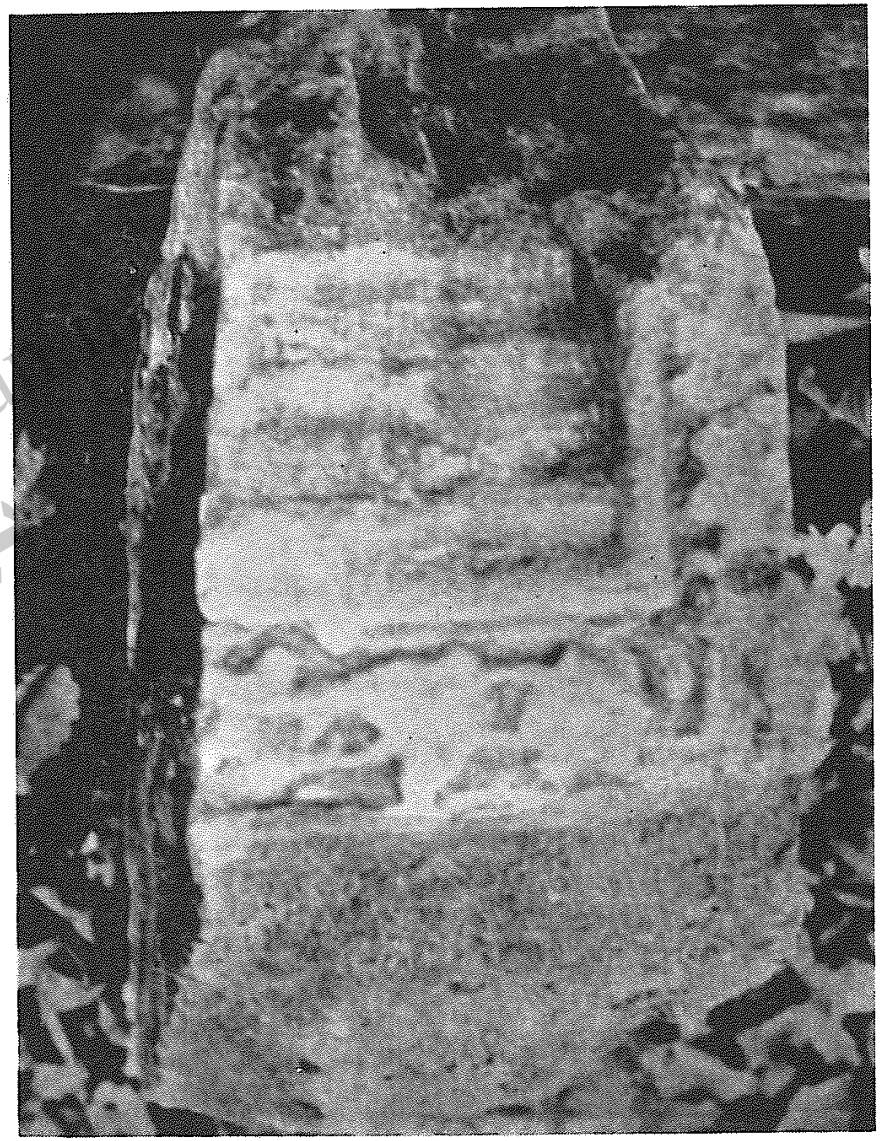

عکس شمارهٔ ۹۶ ـ پایهٔ ستونی برسر مزار سیدخروسه درجنگل هفت‌دغنان.

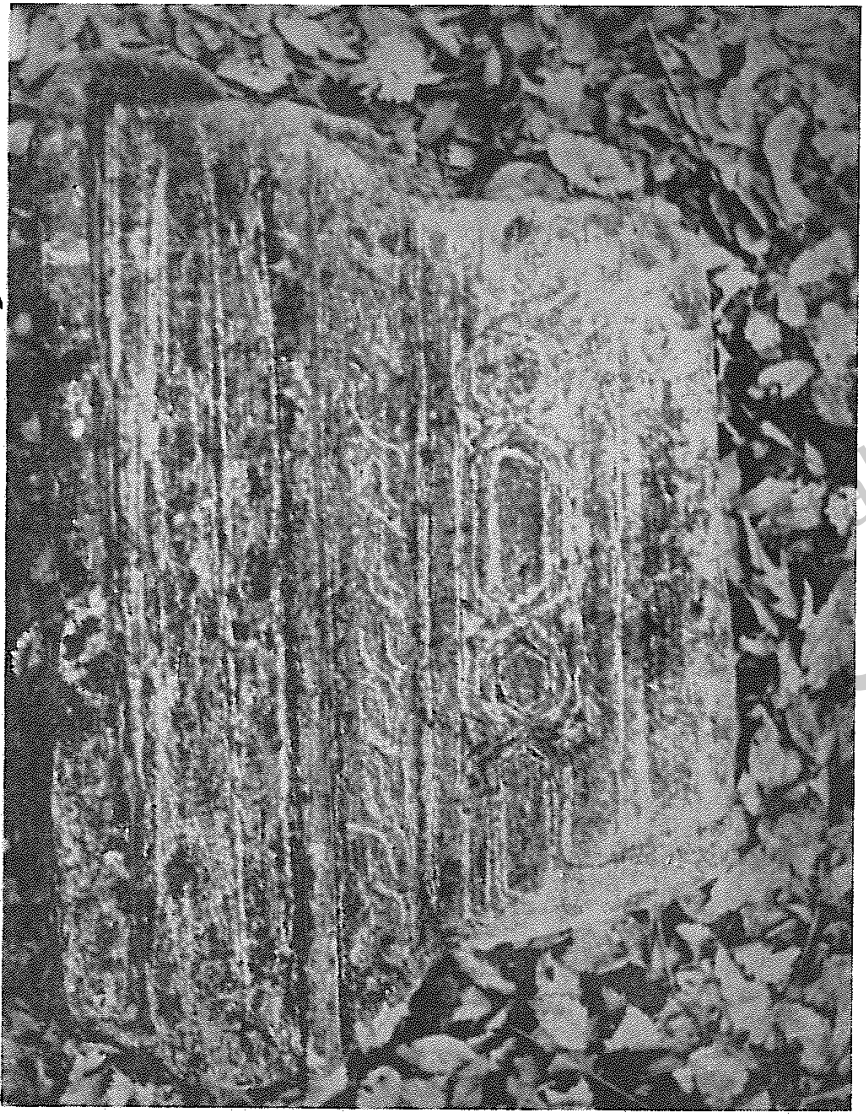

عکس شمارهٔ ۹۷ ـ پایهٔ ستونی ازسنگ سفید برسر مزار سیدخروسه درجنگل هفت‌دغنان.

عکس شمارهٔ ۹۸ ـ سنگ مزار سیدخروسه درجنگل هفت دغنان .

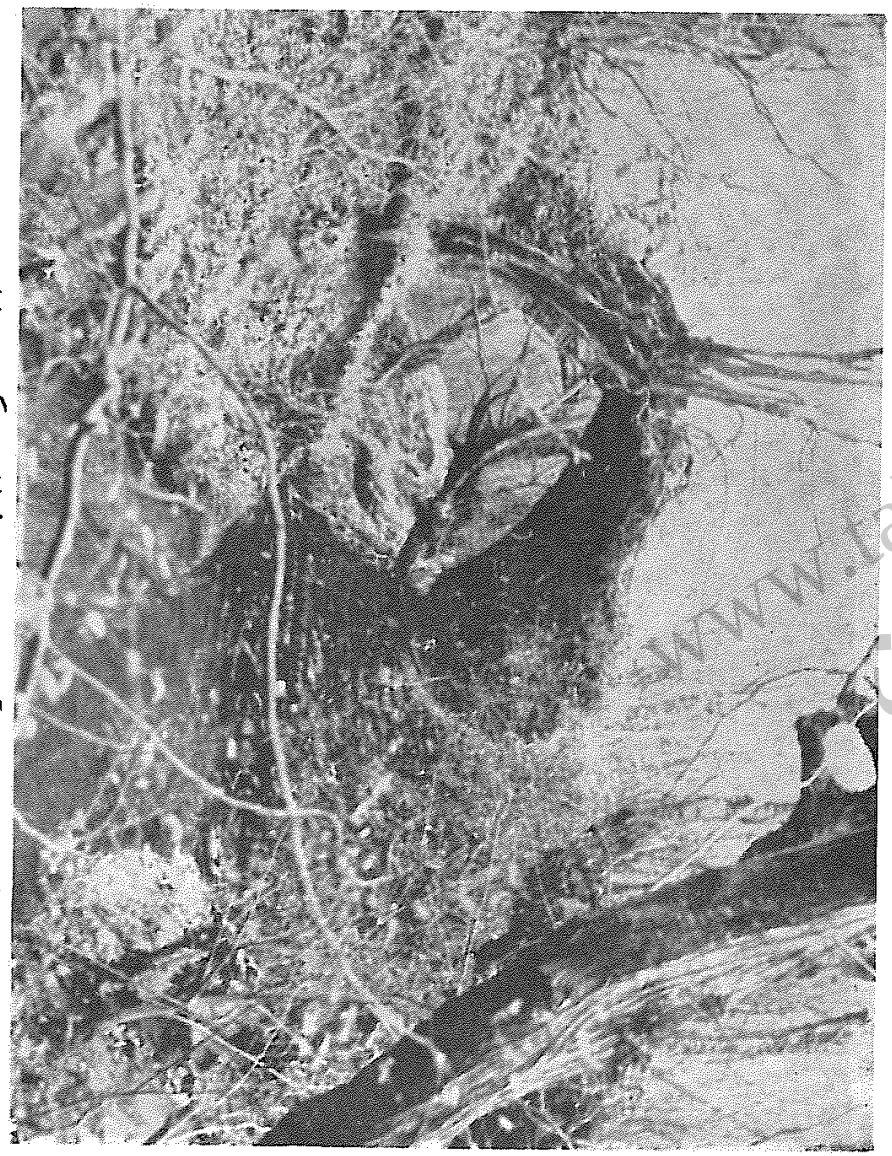

عکس شمارهٔ ۹۹ ـ پل آجری رودخانهٔ دایك درجنگل هفت دغنان .

www.tabarestan.info
تبرستان

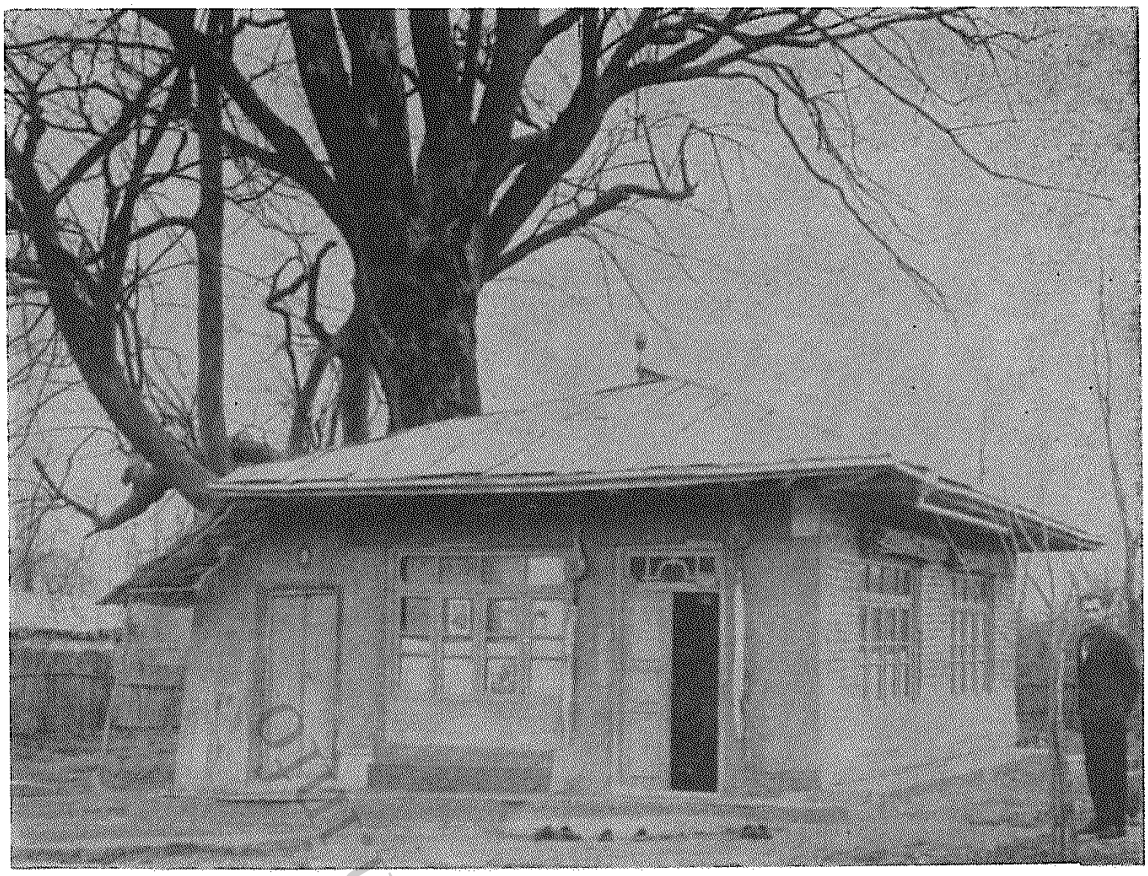

عکس شمارهٔ ۱۰۰ـ امامزاده سید محمدجان درضیابر گسکر.

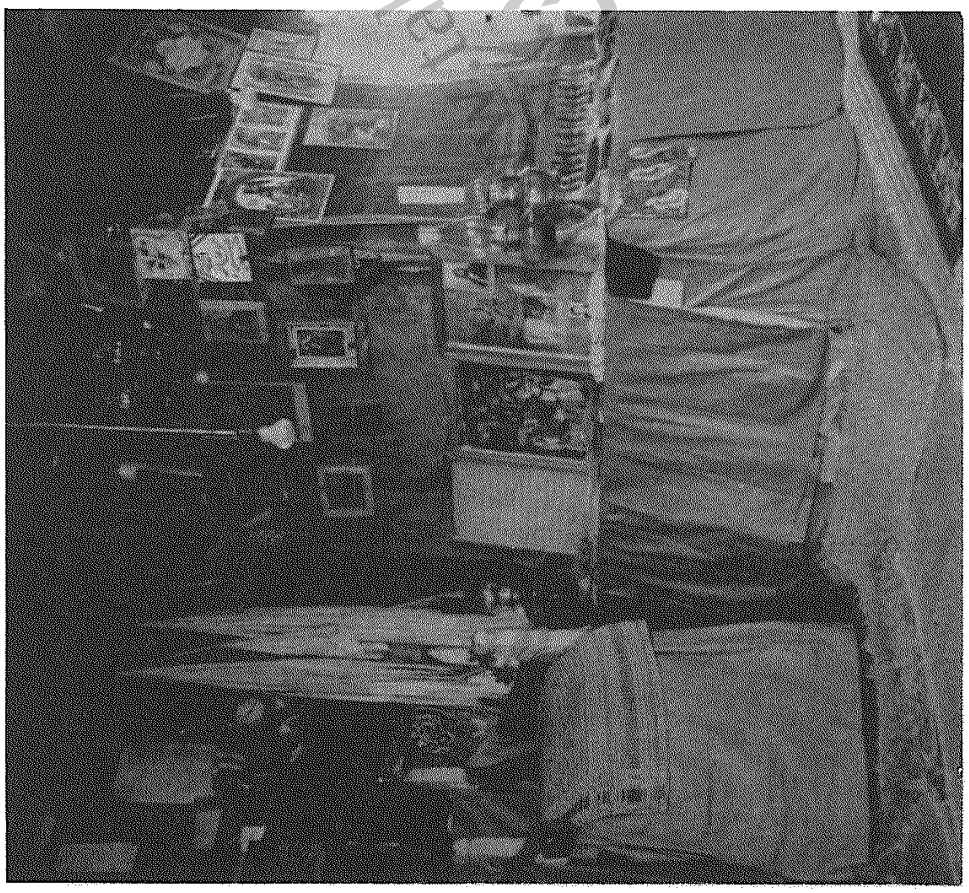

عکس شمارهٔ ۱۰۱ـ ضریح امامزاده سید محمدجان در ضیابر گسکر.

عکس شمارهٔ ۱۰۲ ـ سنگ قبری درمحلهٔ اروم سادات بهمبر .

عکس شمارهٔ ۱۰۳ ـ منارهٔ آجری درمناره بازارگسکر .

www.tabarestan.info
تبرستان

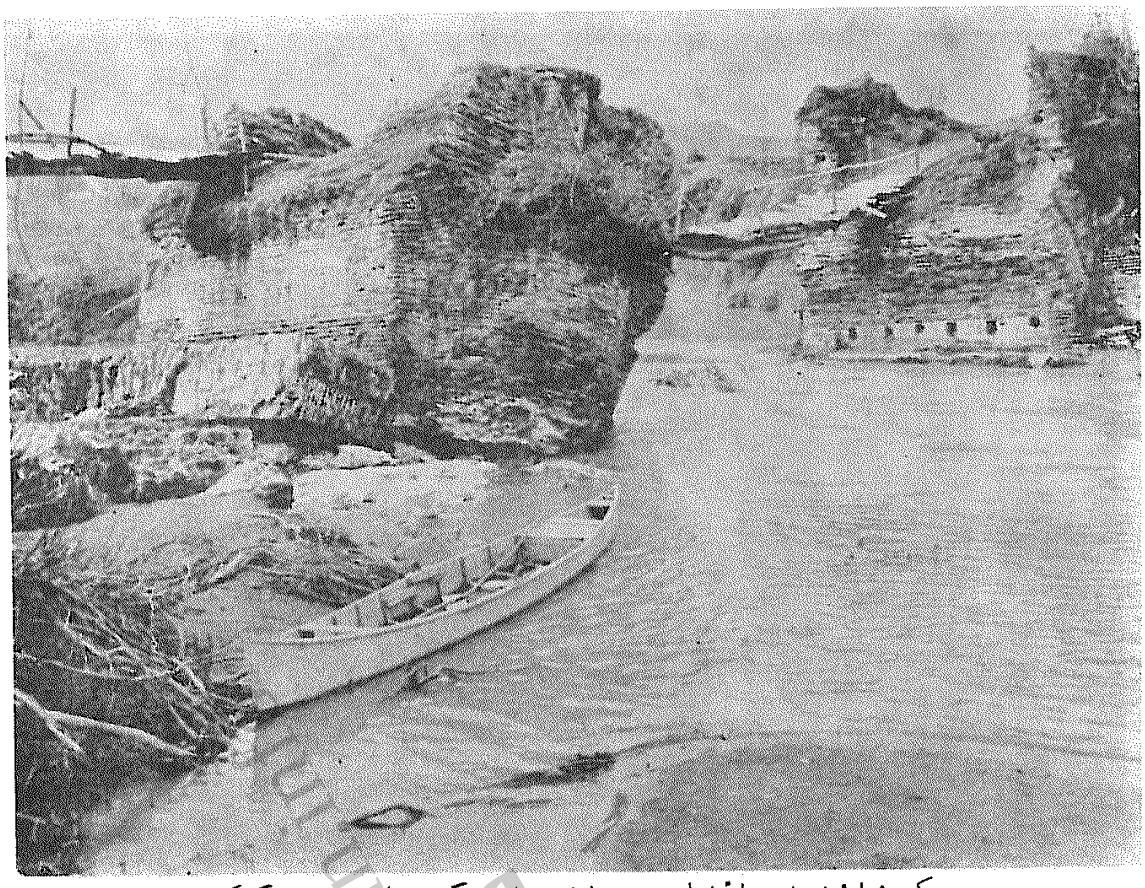

عکس شمارهٔ ۱۰۴ـ دهانهٔ اصلی پردسر یا خشت پل بزرگ نزدیک مناره بازارگسکر.

عکس شمارهٔ ۱۰۵ـ نمای دودهانهٔ باقی‌مانده از پردسر یاخشت‌پل بزرگ درمناره بازارگسکر.

عکس شمارهٔ ۱۰۶ـ پردسر یا خشت‌پل کوچك دردهکدهٔ پاسکهٔ کسما .

عکس شمارهٔ ۱۰۷ـ نمای جنوبی پل گاز رودبار .

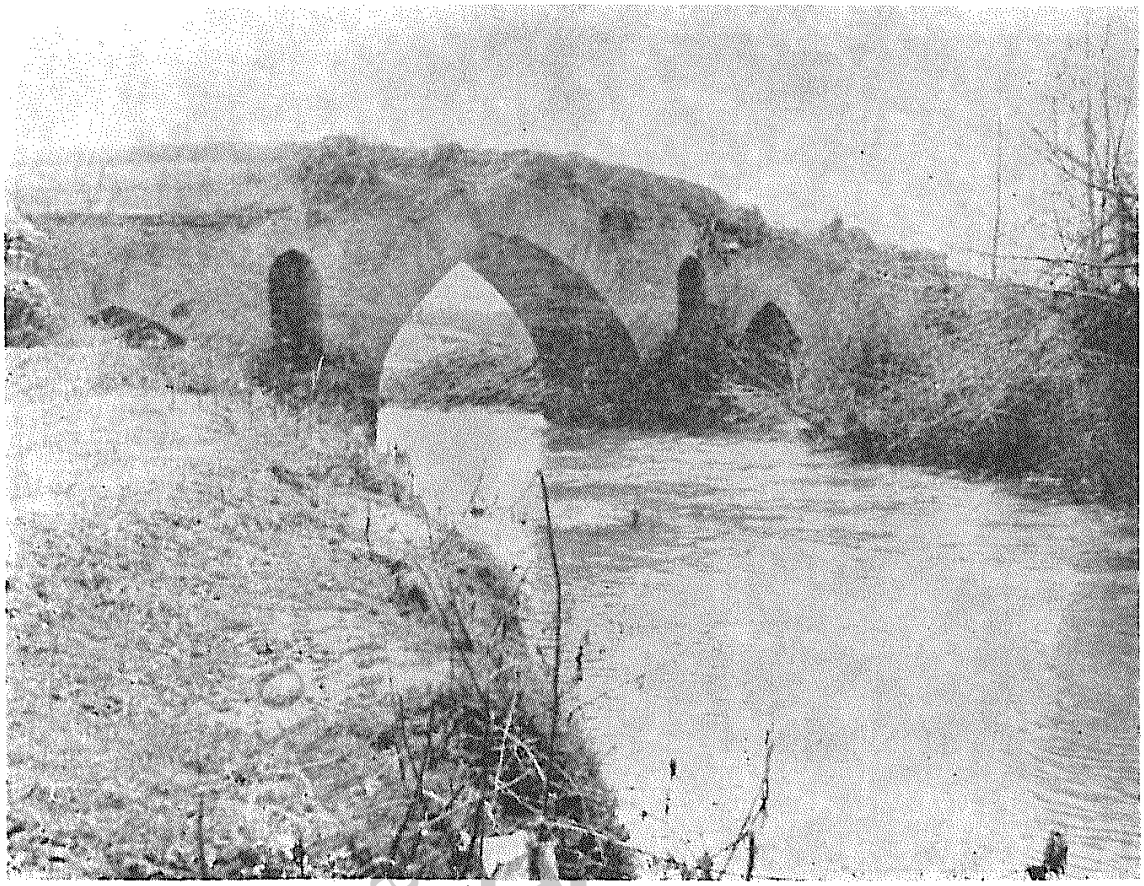

عکس شمارهٔ ۱۰۸ـ نمای شمالی پل کاز رودبار .

عکس شمارهٔ ۱۰۹ـ پل کوچکی نزدیك طاهر گوراب .

بخش دهم

جغرافیای تاریخی شفت

شفت درجنوب غربی رشت است ، نیمی از آن دشت و نیمه‌ای کوهستانی است . از شمال به ورزل ، از مشرق به رودبار ، از جنوب به تارم و ازغرب به ماسوله و فومن محدود می‌شود .

صاحب مسالك الابصار شفت را موطن شیخ عبدالقادر گیلانی می‌داند و می‌نویسد ساکنان آن حنبلی مذهب‌اند . امیران شفت کم وبیش زیر لوای سلاطین فومن بوده‌اند .

خانان شفت غیر از چندتنی ازاهل سبزوار خراسان‌اند . پاره‌ای ایشان را از طایفه چگنی قزوین می‌دانند و می گویند که اینان با حیله و تزویری نظیر حیلهٔ حسن صباح اراضی این بخش را به دست آورده‌اند . طایفهٔ خانان را « پیاز مسلمان » می‌خوانند و می گویند که یکی از اجداد ایشان پیازی را دید که بربام‌گالی پوش خانه‌ای روئیده است . فریاد برآورد « بی‌شك خدائی وجود دارد . » و فوراً مسلمانی را برگزید . خانها هنوز (تا زمان‌رابینو۱۳۳۱ قمری) حکومت را در دست دارند ، ولی نفوذ زیادی برساکنان محل ندارند.

سابقاً مرکزشفت به‌نام گوراب‌شفت خوانده می‌شد ونزدیك دهکدهٔ نصیر ـ محلّهٔ امروزی قرار داشت. محل گوراب شفت در محل گوراکیش(= گوراب ـ کیش) است که خرابه‌های آن را جنگلی انبوه ازشمشاد پوشانده است.

مرکز مهم و محل اقامت خان شفت ، کمسار است که درسه کیلومتری جنوب تکرم (بکسرتاء وراء) قراردارد . در زمان رابینو (۱۳۳۱ قمری) دو مسجد و دوحمام‌خراب و دویست‌باب‌خانه ، درمیان‌باغستانی‌سرسبزبرد و کنارهٔ

رودخانه لیفکو خندان داشته است . خانه‌های خان نشین آن روزی زیبا بوده است اما به علت اینکه خانان محل در رشت اقامت کرده‌اند خانه‌ها نیز روی در خرابی دارند . کمسار به چهار محله تقسیم می شود : ۱ ـ شیخان محله . ۲ ـ سرخان محلّه . ۳ ـ کمسار محلّه . ٤ ـ کوچك کمسار .

جمعیت شفت در زمان رابینو هزاروهفتصدوهشتادوشش خانوار بوده‌است اکثر این جمعیت گیلك‌اند و غیر ازچند تنی مابقی ییلاق وقشلاق ندارند . تعدادی گالش‌وتالش در دهکده‌های‌ارتفاعات ساکن هستند وبا تغییر فصل ییلاق و قشلاق می کنند . ساکنان دهکده‌های دشت به زبان گیلکی و مردم کوه‌نشین به زبان تالشی گفتگو می کنند . هردوگروه شیعی مذهبند . (۱)

بقعهٔ امامزاده ابراهیم‌بن امام موسی‌الکاظم علیه‌السلام (۲) در دهکدهٔ طالقان (۳)شفت

روستائیان اطراف ، برای این بقعه احترامی بیش از اندازه قائلند ، تا جائی که می گویند کسی را یارای آن نیست که دراین ده دزدی کند .حتی آقاجان ـ راهزن معروف ـ نیز بسیار پابند احترام به این امامزاده بود ! .

محمدعلی گیلك دربارهٔ دهکدهٔ طالقان و بقعهٔ آن می‌نویسد: « از آثار قدیمهٔ قریهٔ طالقان‌یکی بقعهٔ امامزاده‌ابراهیم است که‌درب‌های آن منبت‌کاری است . » (٤)

حسن شمس گیلانی می‌نویسد : « شرح حال امامزاده ابراهیم در دست نیست . ولی آنچه بین گیلانیان معروف است، این‌است که آن بزرگوارفرزند موسی‌بن‌جعفر علیهما السلام است .کرامات زیادی ازآن سیدجلیل مشاهده‌شده . اطراف

(۱) گیلان رابینو ص ۱۹۷و۱۹۸. (۲) از امامزاده تابابارکاب شش‌کیلومتر واز بابارکاب‌تا چوبرشفت بیست و چهارکیلو متر است ، (۳) طالقان ، ده از دهستان شفت بخش مرکزی شهرستان فومن ، سی‌ویك کیلومتری جنوب شرقی فومن وسی‌ودو کیلومتری جنوب‌شرقی‌شفت. زیارتگاهی به نام امامزاده ابراهیم برادر امام رضا علیه السلام دارد که در چهارکیلو متری جنوب این آبادی است و زیارتگاه قراء اطراف است . (فرهنگ جغرافیائی) . (٤) کتاب شیخ زاهد گیلانی ص ۱۱۳ .

www.tabarestan.info تبرستان

این قصبه را کوههای مرتفع و جنگلها محاصره کرده است و این‌محل اکنون زیارتگاه قراء اطراف محسوب می گردد و هرساله در اواخر بهار و اوائل تابستان که آب و هوای آن نقطه مساعد از برای زیارت می‌باشد، اهالی رشت و سایر شهرها، بدان صوب عزیمت می‌نمایند.» (۱)

بنای اصلی شامل مسجد و انباری درطرف جنوب که هردو به‌طول هشت متراند. اطاق مستطیلی به‌طول دوازده و عرض هشت متر که صحن امامزاده است و ضریح در این اطاق است. اطاق متولی که میان کفش کن و این صحن است و آخرین قسمت شمالی کفش کن است. ضریح مشبك و از چوب آزاد ساخته شده است. طول آن ۲/۸۰ متر و عرض آن ۱/۵۲ متر و ارتفاع تا وسط سقف گهواره‌ای شکل مشبك ۱/۷۵ متر است. چهار ستون در چهارکنج ضریح بدون نظم‌وترتیب قراردارد و دوسرنال بر آنها تکیه دارد. محفظهٔ خالی بالای ضریح که منتهی به گنبدی مدور می‌شود، براین سرنالها ساخته‌شده‌است. مقطع دوستون چهارسو ومقطع دوتای دیگر دایره است.

حمالی سراسر بنا کشیده شده است که برروی یکی از این ستونهای و پایه‌های سیمانی متکی‌است و واشانهای سقف براین‌حمال تکیه دارند. سراسر سقف لمبه کوبی و بام حلب‌سر است.

بقعهٔ امامزاده اسحق و خواهرش خیرالنساء یا فاطمهٔ صغری فرزندان امام موسی‌الکاظم علیه‌السلام

امامزاده اسحق در کوههای جنوبی شفت است. راه آن از شفت به ـ اُسماوندان (= عثماوندان) واحمد سرگوراب ونصیرمحله و گنجار (بفتح گاف) وگندم‌آرد و کبودسر (بفتح‌سین) وسوته و سبزدشت (بکسرزاء) وسیابیل کنده می گذرد و به‌امامزاده می‌رسد.

بنای اصلی شامل اطاقی به شکل مربع مستطیل، به‌طول ۹ متر وعرض

(۱) تاریخ علما وشعرای گیلان ص ۲۷.

۷متراست. غیر از مسجدمجاور که طرف‌شرق بنا شده‌است. ضریح این‌خواهر و برادر که پهلوی یکدیگر به‌خاك سپرده شده‌اند در کنج جنوب‌غربی‌است. طول این ضریح مشبك ۲/۵۳ متر و عرض آن ۱/۳۷ متر و ارتفاع آن تا زیر گهواره طاق ضریح، یك‌متر است.

سراسر سقف اطاق لمبه کوبی است، اماقسمت بالای ضریح‌بازو گنبدی مدور روی آن ساخته‌اند وسراسر بام از بالا حلب‌پوش‌است.

در طرف غربی صحن، سه ستون چهارسوی قطور و طرف شرقی چهار ـ ستون به‌همان قطر و روی تمام ستونها سرنالی چهارسو تکیه کرده است.

طول مسجد متصل به‌صحن ۹ متروعرض آن شش متراست وفاصلهٔ میان صحن و مسجد پنج لنگه ارسی چوبین ویك در ورودی میان ارسی دوم و ارسی سوم است. دیوارشرقی مسجد پنج‌لنگه ارسی است و سه پنجره به‌خارج دارد. در ورودی صحن شمالی است و از کفش کنی وارد صحن می‌شود. دوشاخ کنج‌گاو (= کوزن) بر بالای دوستون‌نصب شده است وسنگ مرمری که‌شکل جای پائی بر آن‌است و معروف‌است که‌جای پای امامزاده اسحق است درصحن دیده می‌شود.

از فومن تا نصیرمحله بیست‌کیلومتر و از نصیرمحله تا امامزاده اسحق هیجده کیلومتر است.

مزار شاه درویشان در تکرم (۱) شفت، کنار رودخانهٔ پسیخان

بنائی چوبین وقدیمی‌است. ایوانی به ابعاد پنج متر طرف شمال‌است. جلو ایوان، راهروئی به عرض یك متر است. دیوار های اصلی بنا، زگالی، سقفف سراسربنا، واشان‌کشی، لبهٔ آن یك پشته وبام سفال‌سراست. این بنا برسمت راست رودخانهٔ پسیخان‌وبربالای تپه‌ای‌مسلط به‌رودخانه ساخته‌شده‌است. اطراف آن‌گورستانی قدیمی‌است ودرختان آزادکهن‌سال براین مزار سایه‌انداخته‌اند.

(۱) به‌کسر تا وسکون کاف وکسر راء.

www.tabarestan.info تبرستان

مزار شاهزاده احمد و قرآن نه منی آن
در چماچای (۱) شفت

برای رسیدن به مزار شاهزاده احمد باید از شفت به شالده وحاجی آباد وبرزخندان (۲) وتکرم وجیرده وبیالوا وخرطوم وخلیلان وچماچا رفت . این راه ازدامنه وسرتپه‌هائی‌کوتاه‌که پاره‌ای ازآنها جنگلی وبیشترآنها به باغهای چای تبدیل شده‌اند می‌گذرد ومناظری بسیار دلپذیر دارد .

بنای بقعه ومسجد قدیمی آن را خراب‌کرده ونوسازی‌کرده بودند . ارسی های قدیمی بنارا در سقف بقعه به‌کار برده بودند . دو ستون لاچ لنگری بسیار ظریف میان ستونهای ایوان دیده می‌شدکه قدمتی داشت .

رابینو این بقعه را به‌نام امامزاده نعمان می‌خواند وازقرآن‌کوفی‌قدیمی آن‌که درسال ۱۳۳۱ قمری دراین بقعه بوده و امروز نیز هست یادمی‌کند .(۳) اغلب قرآنهائی‌که در این‌گونه بقاع بوده ، ازمیان رفته است . خوشبختانه این قرآن ، دراین گوشه محفوظ وسالم مانده است . تنها سرلوحه وهفت صفحه ابتدای آن ویك صفحه از آخر افتاده است‌که فعلاً با خط خوش نسخ از نو نوشته وسپس شیرازه‌بندی و صحافی کرده اند . از جلد قدیمی آن اثری باقی نبود . مشخصات این قرآن‌کوفی معرب به قرار زیر است :

سر سوره‌ها مجدول و مطلاست و سر آیات گل وبته و مطلاست . طول صفحات ۳۶ سانتیمتر وعرض آنها سی‌سانتیمتر است . طول متن ۲۹ سانتیمتر و عرض آن ۲۴ سانتیمتر وهر صفحه شامل ۱۵ سطر است . قطر این قرآن بالغ برهفت سانتیمتر ونیم است . معروف است که وزن تمام قرآن نه من و وزن یك برگ آن نیز نه‌من است . احتمال می‌رودکه نعمان تغییر شکلی از نه‌من‌باشد.

بقعهٔ سید احمد وسید ابوالقاسم
در نهزم (۴) شفت

بنائی است آجری و قدیمی‌کرسی بلندکه ارتفاع کرسی آن به دو متر

(۱) به ضم چ . (۲) به ضم باء وسکون راء وکسر زاء . (۳) گیلان رابینو ص ۲۰۳ .
(۴) بکسر نون وضم زاء .

می‌رسد . طرف شرقی بنا ، ایوانی به طول ۱۲ متر و عرض چهار متر است . اطاقی‌که ضریح این دو تن در آن است مربع شکل وکنجهای آن تقریباً نیم دایره ودارای پنج ضلع اصلی است . طول وعرض این اطاق ۷ متر ودر وسط‌آن صندوقی ساده وقدیمی است‌که طاق‌آن‌گهواره ایست . سقف سراسر بنا لمبه ـ کوبی با درزپوش ساده ، لبهٔ بام سه پشته وبام سفال سر است . مأذنه‌ای چوبین درکنج جنوب‌غربی بناست‌که ازراه‌پله‌ای جداگانه به‌بالای‌آن می‌روند. طرفین بنای اصلی بقعه دو اطاق است که در ورودی آنها در ایوان شرقی است وبه خارج نیز در و پنجره هائی دارند . در ورودی بقعه شمالی وجنوبی است که ابتدا وارد ایوان می‌شود وسپس به اطاق وسط ودو اطاق طرفین می‌رود . مدخل پلکان مأذنه جنوبی است . (عکس‌شمارهٔ۱۱۰)

مزار سالوك (۱) معلم
در الله‌وردی محلهٔ قشلاق شفت

الله‌وردی محله نام چند در خانه است‌که‌کنار مزار سالوك معلم ساخته‌اند. مزار سالوك معلم بر قلهٔ‌کوهی است که از فاصله ای بسیار دور نمایان است . ابوالقاسم نامی تاریخ سلطان سالوك معلم را نوشته است‌که بر آن زیاد اعتمادی نیست . (۲) بنابرگفتهٔ او سالوك معلم پسر وهب بن منبه ، از منسوبان پیغمبر علیه‌السلام بوده است . پس از فوت امام رضا علیه‌السلام در سال ۲۴۷ قمری ، سالوك درگیلان مقیم شد و در تارم به هفت هزار تالشی ودیلمی ملحق شد . مخالفان را پای قلعهٔ شمیران شکست داد واز راه ایمان آباد به‌کهدم درآمد . درکرکره پشته اردوگاه ساخت . این محل بعداً به لشکرگاه معروف شد . در آنجا سران طایفهٔ عماك مانند ملك عباس‌بن‌ملك شیرویه لاسکی وملك دولت‌بن ملك الماس سفید مزگی مطیع او شدند . ابوالقیس خارجی‌که دراین‌وقت حاکم

(۱) در عربی صعلوك شده است و امروز سالك معلم گویند . (۲) این‌کتاب را نگارنده نیافت ولی از عباراتی‌که رابینو از آن نقل‌کرده است نظیرکتاب شرح حال سیدجلال‌الدین اشرف وبحرالانساب ساختگی است .

www.tabarestan.info تبرستان

گیلان بود ، لشکرکشید و فاتح شد و سالوك معلم سپس به‌کوهستان خیر سنگ (بفتح خاء) آمد ودر آنجا انزوا اختیارکرد وبه عبادت پرداخت . در سال ۲۸۰ قمری فوت شد و در محلی‌که رزش نام داشت به خاك سپرده شد .(۱)

امروز مزار سالك معلم بر بالای بازوی‌کوهی به نام «خیر سنگ» است . بنای اصلی‌بقعه، زگالی‌است که میان آن صندوقی‌مشبك ساده است. در وردی آن قبلی‌است. طاق سراسر بنا واشان کشی وازروی واشانها پل کوبی است وسراسر بنا حلب سر است .

بنای دیگری در جلگه ، نزدیك بقعهٔ سالوك معلم است و به‌نام بقعهٔ معلم معروف است . بنای اصلی زگالی است و طرف شمال آن ایوانی به عرض ۱۵۵ سانتیمتر دارد . در هر طرف جنوب و شمال بنا چهارستون چهارسو و هر طرف شرق و غرب آن پنج ستون است . سرستونها نسبةً قدیمی‌است . درورودی بقعه شمالی است. ابتدا به ایوان وارد می‌شود وسپس به بقعه می‌رود. صندوقی‌چوبین ساده در وسط بناست . سقف سراسر بنا واشان‌کشی و از روپل‌کوبی است .

قلعهٔ شاه بقال
درقریهٔ بداب (= بداو)

عبدالفتاح فومنی می‌نویسد که مردی سرشناس به نام شاه بقال در خدمت علی‌بیگ سلطان وزیر بیه‌پس بوده است.(۲) معلوم‌نیست‌که این‌قلعه‌را همین‌شاه بقال ساخته ، یاقلعه‌ای قدیمی دراین‌محل بوده وبه‌نام‌خود خوانده است. تپه‌ای که‌آثار این‌قلعه برآن است ، امروز به‌نام شاه‌خال معروف است(۳) وکنارنهری به همین نام است‌که ازمشرق قریهٔ بداب می‌گذرد . درختان قطور آزاد وجنگل کیش این محل را فراگرفته وکم و بیش آثار بنا را محو کرده است .

(۱) گیلان رابینو ص۲۰۳ و ۲۰۴ . (۲) گیلان رابینو ص۲۰۴و۲۰۵ (۳) درزمان‌رابینو سال ۱۳۳۱ قمری به نام «شاه‌بقال» معروف بوده است . (گیلان رابینو ص ۲۰۴) .

خرابه های چوبرو شاه نشین
کنار دهکده های چوبرو شاه‌نشین شفت

برسرتپه‌ای طبیعی‌که ارتفاع آن ازشالی‌زارهای اطراف بیش ازهفتادمتر نیست وسطح بالای‌آن درحدود یك هکتار است ، روزی برقسمتی ازاین اراضی ساختمانهای‌قدیمی‌بوده‌است. درحدودنودسال‌پیش‌حسینقلی‌خان نامی‌ازآجرهای این بنا ، بنائی دوطبقه برای خود بربالای تپه ساخته است . این بنا تاامروز بر پای است . آجر های بنای فعلی به ابعاد بیست و یك سانتیمتر و قطر چهار سانتیمتر است .آثار سه‌چاه دربالای تپه بودکه یکی ازآنها تقریباًپرشده بود

قلعه کل
در چوبر شفت

این قلعه نزدیك کوه اربه‌لنگه (۱) بر تپه‌ای مرتفع قرار داشته است بر این تپه‌آجر وسفال فراوان دیده می شود . فاصلهٔ قلعهٔ‌کل تاشاه‌نشین تقریباً یك کیلومتر است .

دیوار قدیمی اسکندکان (۲) (= اسکندرکل)
در شفت

در دو فرسخی جنوب امامزاده اسحق راهی است‌که به ییلاق روح عنبر و ازآنجابه‌تارم می‌رود. این‌دیوار برسمت چپ یادرشرق این‌راه است . دیوار از سنگ بادبر بنا شده وملاطی خاکستری رنگ دارد. درازای‌آن درحدود پانصد متر و ارتفاع‌آن تا چهارمتر است . می‌گویند تاریخ بنای‌آن به‌زمان اسکندر ذوالقرنین می رسد .

ساختمانهای حکومتی
درکمسار (۳) شفت

بیست باب ساختمان آجری با پنجره های ارسی و شیشه های رنگین که

(۱) بفتح الف وسکون راء وفتح‌باء . (۲) بکسر الف وسکون سین وفتح کاف و دال.درگیلان رابینو ص ۲۰۶ نام این دیوار آمده است . (۳) بضم کاف . ده از دهستان شفت بخش‌مرکزی شهرستان فومن شانزده کیلو متری شرق فومن . شش کیلو متری جنوب شرقی بازار رشت (فرهنگ جغرافیائی) .

www.tabarestan.info تبرستان

نمودار هنر دوران قاجاری است در این دهکده هنوز برپاست . بیشتر آنهاروی در خرابی دارد . رابینو نیر از این بناهایاد می‌کند و می نویسد صاحبان آنها به رشت رفته‌اند و خانه‌هامتروك افتاده است . (۱) معروف است که جد خاندان خانهای محلی شفت از چیکین منجیل آمده ونظیرحسن‌صباح به اندازهٔ پوست گاوی زمین از اهالی خواسته است . سپس پوست گاو راکشیده و دوال‌کرده بر سراسر اراضی کمسارکشیده و تصاحب‌کرده است .

سایر بنا ها و آثار تاریخی بخش شفت

۱ ـ بقعه آقاملاعلی در دهکدهٔ کمسار

۲ ـ بقعهٔ آقاعزیز درمیرسرای چوبر .

۳ ـ بقعهٔ حاجی علی‌آقا در دهکده چوبر

٤ ـ بقعهٔ آقا نورسه‌تن سرراه چوبر به دژاژ .

٥ ـ بقعهٔ حاجی مؤمن در خرطوم .

٦ ـ بقعهٔ درویش جعفر در پشت‌سرای شفت .

۷ ـ بقعهٔ آقا ذل‌پیر (۲) در ذل پیران .

۸ ـ بقعهٔ پیرمختار در احمدسرگوراب .

۹ ـ بقعهٔ سلطان پیرحسن در پیرسرا (= مؤمن‌سرا) .

۱۰ ـ مسجد قدیمی کمسار .

۱۱ ـ گورستان قدیمی غیر اسلامی در ییلاق دگرد(۳) .

۱۲ ـ گورستان قدیمی اسلامی و غیراسلامی در سیا چپ .

۱۳ ـ گورستان لاس پشت روبروی اسکندکن (= اسکندرکل)گورهای این گورستان از سنگ تراشیده است و سمت قبلی نیست .

(۱) گیلان رابینو ص ۱۹۸ . (۲) بضم‌ذال . (۳) بفتح دال و کاف .

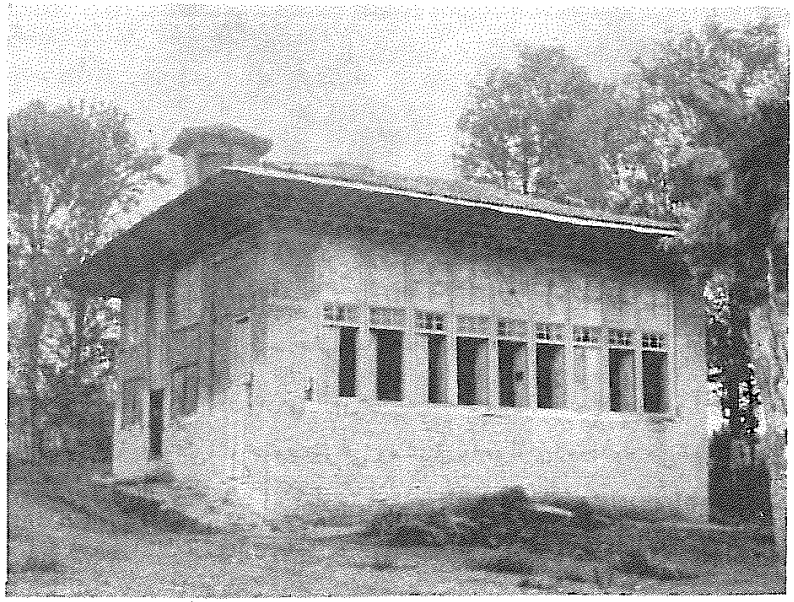

عکس شمارهٔ ۱۱۰ـ بقعهٔ سیداحمد و سید ابوالقاسم در نهزم شفت .

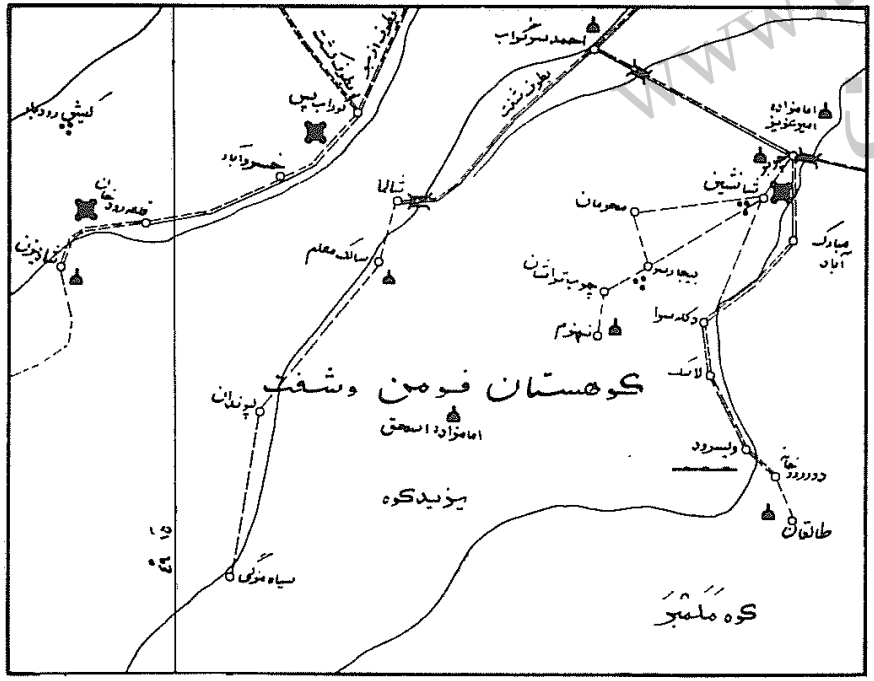

نقشهٔ شمارهٔ دوازده ـ آثار وبناهای‌تاریخی قسمت کوهستانی شفت و فومن

www.tabarestan.info
تبرستان

بخش یازدهم

۱ ـ جغرافیای تاریخی تولم

بخش تولم‌درشمال غربی شهر رشت است . از شمال به‌مرداب انزلی ، از غرب‌وجنوب به‌فومن، ازجنوب‌شرقی ومشرق به‌موازی محدود می‌شود. طول آن ازشرق به غرب ، سیزده کیلومتر وعرض‌آن ازشمال به جنوب نه کیلومتر است . دشتی است هموار، شامل جنگل و شالی‌زار ورودخانه‌های متعددی که سرچشمهٔ آنها در کوهستان فومن وشفت است ، ازمیان‌آن می گذرد .

صاحب مسالك‌الابصار می‌نویسد که سلطان‌تولم‌برسلطان فومن، برتری و تسلط دارد. هزارسوار دارد که شجاعترین سربازان‌گیلان‌هستند. سربازانش‌در مقابل‌مغولان‌ایستادگی کردندوایشان‌را شکست‌دادند وبه‌همین‌جهت‌قدرت وتسلط او بیشتر شد .

ازسال هفتصد وشصت ونه قمری ، تولم جزئی ازخاك فومن‌شد . اما علت تغییر این تقسیم بندی برما روشن نیست .

عبدالفتاح حاصل‌یك‌سالهٔ شیلات‌تولم‌را درسال ۹۹۴ قمری مبلغ چهارصد تومان نوشته است. این مبلغ را علی‌بیك سلطان ، به امیره حمزه و پسران او سند داده‌بود. (۱)

درزمان رابینو (۱۳۳۱قمری) مرکز مهم‌تولم، هندخاله‌بود وخود این ناحیه جزء رشت‌به‌حساب‌می‌آمد. حاکم‌محلی این‌ناحیه، سردارمعتمدرشتی‌بود که‌دراین تاریخ‌بزرگترین مالك‌این نواحی‌بوده است . هندخاله دراین زمان ، درحدود دویست‌خانوار جمعیت‌داشت وبه‌سه محله‌تقسیم‌می‌شد : ۱ ـ پائین محله

(۱) تاریخ گیلان ص ۹۲ و۹۳ .

یا مازندران‌محله . ۲ ـ میان محله که دارای دو قسمت، یعنی‌سادات محله و شیخ محله‌بوده است. ۳ ـ صوفیان‌ده . (۱)

تقریباً تمام‌جمعیت تولم ، درطاعون‌سال ۱۲۴۶ قمری ، ازمیان رفت . از ازلاهیجان ومازندران ونواحی تالش‌نشین ، عده‌ای‌را بدانجا کوچاندند.جمعیت این‌بخش‌در زمان‌رابینو نسبةً زیاد بود . اینان اولاد واحفاد کسانی بودند که بدینجا آورده بودند . لهجهٔ‌ایشان، دهکده به دهکده فرق می کند و با گیلکی موازی وفومن اختلاف‌دارد .

جمعه‌بازار تولم ، درهفده کیلومتری‌غرب رشت، برسرراه رشت‌به کسما، بر کنارهٔ راست پیش‌رودبار، برپا می‌شود. محل‌بازار، زمین وسیعی است که به خاك‌فومن‌تعلق دارد. بازارهای‌دیگر تولم درسیاه درویشان وهندخاله‌است، اما روزمعین‌وثابتی ندارند.(۲)

۲ ـ بناها وآثار تاریخی تولم

دربخش‌تولم تاجائی که نگارنده‌مطالعه وبررسی کرد، بناهای تاریخی و آثارقابل ذکری ندارد . رابینو فهرستی از امامزاده‌ها ومزارهای این ناحیه تنظیم کرده است . اما پس از بازدید از محل ، معلوم شد بیشترآنها، درختان جنگلی کهنسال هستند .

مسجدآقا پیله‌قرآن
درصیقلان تولم

دراین‌مسجدگالی‌پوش قدیمی‌قرآنی باارزش‌ونسبةً قدیمی است که مردم به‌زیارت‌آن می‌روند . متولی این‌قرآن‌را به‌خانهٔ‌خودمنتقل کرده است.رابینو نیزذکری ازاین‌قرآن کرده است. (۳)

صفحات اول‌وآخر این‌قرآن افتاده وسایر اوراق‌آن، براثربه‌هم‌خوردن شیرازه پس وپیش ومشوّش است . درسر سوره ها ، نام سوره‌ها با کوفی رنگین

(۱) گیلان رابینو ص ۱۹۲ . (۲) گیلان رابینو ص ۱۹۳ . (۳) گیلان رابینو ص ۱۹۶ .

www.tabarestan.info تبرستان

نوشته شده است . سر آیات، گل و بته‌های سبزوقرمز دارد . سراسرقرآن به‌خط کوفی‌است واغلب کلمات منقوط ومعربند. طول نوشتهٔ متن ۲۹ وعرض آن ۲۱ سانتیمتر است وهرصفحه ۱۷ سطر نوشته دارد. طول قرآن ۳٤ وعرض آن ۲٦/٥ سانتیمتراست. بسیار بجاست که‌مقامات مسؤول ، این‌قرآن‌را خریداری کنندو ازرطوبت گیلان بیرون آورند وبه وضع نابسامان آن، سروسامانی بخشند .

مزار میر مؤذنان
در صوفیان ده هندخالهٔ تولم

آتش، بنای مزاررا ازمیان برده‌بود ومشغول نوسازی آن بودند. رابینواز این‌بنا، یادکرده است ومی‌نویسد که متولی این‌مزار ازنسل پیرمحمد مؤذنان است‌وفرمانهائی‌دردست دارد که دریکی‌ازآنها، آبادیهای زیرازرقبات‌موقوفات این مزار به‌حساب آمده است :

جوکی، سفیدلیه‌زار، کفته‌رود، تورخاله، نی‌زار، نمکاهان، پازکی‌پشت، لیه‌خاله نزدیك‌هندخاله .

یکی ازفرمانها، مورخ محرم ۹۳۹ قمری است ومهر ابوالمظفر ، سلطان بیه‌پس را به‌شکل طغرا ، باعبارات زیردارد :

الله تعالی الحکیم المنّان المؤید القادر السلطان المظفر ابوالمظفر .

یکی دیگرازاین فرمانها ، ازشاه‌عباس‌دوم ومورخ ۱۰۵۲ قمری است.

دیگری از شاه طهماسب دوم و مورخ ۱۱۳۷ است و مهر فرندهٔ کل قوای امپراطوریس‌آن (Anne) را دارد . (۱) نگارنده دسترسی به این‌فرمانها پیدا نکرد .

چهل تنان
نزدیك مسجد بالا محلهٔ هند خالهٔ تولم

نزدیك این‌مزار که فقط درختی کهنسال پلت است، مسجدی‌قدیمی بوده که‌آن‌را خراب کرده ومسجدی تازه به‌جای‌آن ساخته‌بودند . جلو این‌مسجد

(۱) Commandant en chef de l' Empérat rice Anne
(گیلان رابینو ص۱۹۵)

قبرستان قدیمی است . در این قبرستان ، بر سنگ ریشه‌داری که عمودی قرار داشت ، تاریخ ۱۲۳۲ بر بالای آن و عبارات زیر ، ذیل آن تاریخ حك شده بود :

«هوالباقی هذا قبر مرحوم مغفور ملك محمد ابن مشهدی حسن فی‌شهر محرم الحرام سنهٔ» برحاشیهٔ سنگ‌نام چهارده‌معصوم باخطی نزدیك به‌نسخ‌حك شده بود.(عکس شمارهٔ ۱۱۱)

این‌سنگ‌شباهت‌زیادی‌به‌سنگ‌قبری‌داشت که درمحلهٔ اروم‌سادات بهمبر دیده‌شده است‌وسابقاً ازآن یادکردیم .

بقعهٔ آقا سیدحسین
در دهکدهٔ لیف شاگرد تولم

بنای بقعه، بنائی گالی پوشی است ومسجد وبقعه زیریك سقف است. نه ستون‌لاچ لنگری ظریف دراین‌بنا به‌کاررفته است.

بقعهٔ آقا درویش علی آقا
در دهکدهٔ لاکه‌سار تولم

بنائی است مربع از آجر کـه در میان آن صندوقی چوبین ساده است . سراسر بنا حلب سراست .

سایربناها و آثار بخش تولم

۱ ــ بقعهٔ آقا سید ابراهیم در نوخالهٔ تولم .

۲ ــ امامزاده یحیی درگوراب تولم .

۳ ــ مسجد قـدیمی بالا محلهٔ هند خالهٔ تولم . (بتازگی آن را از نو ساخته اند) .

٤ــ مزارآقانعمان درسس‌مس(۱) تولم. دراین‌مزارقرآن بزرگی‌است که نگارنده آن‌را ندید .

(۱) بکسرسین اول ودوم ومیم .

www.tabarestan.info تبرستان

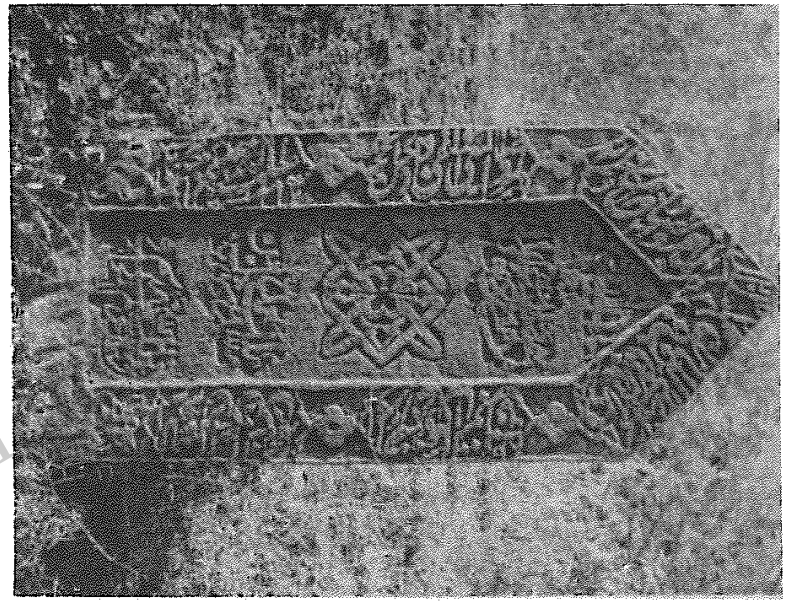

عکس شمارهٔ ۱۱۱ ـ سنگ قبری در گورستان چهل‌تنان نزدیک مسجد بالامحلهٔ هند خالهٔ تولم.

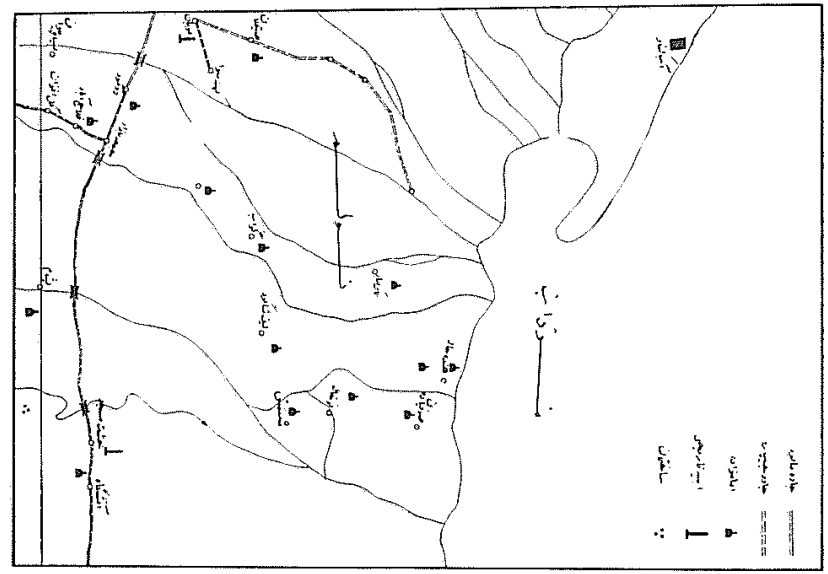

نقشهٔ شمارهٔ سیزده آثار و بناهای تاریخی بخش تولم.

بخش دوازدهم

۱ ـ جغرافیای تاریخی بندرانزلی وچهار فریضه(۱)

بندرانزلی امروز، بندر اصلی ایران‌دردریای خزر است که‌در آخرین‌قسمت جنوب‌غربی این‌دریا بناشده است. این‌بندر بردماغه‌ای از شن است که‌مرداب انزلی‌را ازدریای‌خزر جدا می‌کند. طول جغرافیائی این محل ۴۹ درجه و ۲۷ دقیقه و ۵۰ ثانیه و عرض‌آن ۳۷ درجه و ۲۸ دقیقه و ۴۵ ثانیه است.

گملین(Gmelin) درسال۱۱۸۵هجری(=۱۷۷۱میلادی) می‌نویسد: انزلی یا «زینزلی» چنانکه‌روسها می‌خوانند، به‌دو قسمت جدیدوقدیم تقسیم می‌شود. ساکنان شهرقدیم‌ایرانیان وارامنهٔ‌مقیم ایران بوده‌اندوشهر جدیدرا تجارروس وارامنه‌ای که تابع‌روسیه‌هستند ساکن‌شده‌اند. بیشترخانه‌ها محقر وگالی ـ پوشی است. جای تعجب است بندری که پنجاه سال ازعمرآن می‌گذرد، چنین بناهای محقری‌داشته‌باشد. این‌بناهاگذشته‌ازضررهای‌مادی که به‌بارمی‌آورند، درمقابل‌رطوبت شدید این‌محل پایداری ندارند وصحت وسلامت ساکنان‌آنها مورد تهدیداست. شهرقدیم وجدیدیکی پس‌ازدیگری وکلیسای ارامنه‌میان‌آن دوقرار گرفته است. تعدادابن‌بناهای‌محقرگالی‌پوشی به‌سیصد دستگاه‌می‌رسد. دربازاراینجا انواع متاعهای‌ایران وآستاراخان(=هشترخان) درمعرض‌فروش است. اجناس بازار انزلی بهتراز اجناس وازدهٔ بازار رشت‌است. بازارآن در امتدادساحل‌است ودکانها دردوطرف درامتداد یکدیگر بنا شده‌اند وکوچه‌های

(۱) فرزه بضم اول کنار رودخانه ودریاست که محل عبور کشتیها باشد. (برهان‌قاطع).

www.tabarestan تبرستان

فراوانی این‌بازاررا قطع‌می کند . خلیج یامرداب انزلی اززیر انزلی‌شروع می‌شود ودوبازوی انزلی وغازیان دهانهٔ این‌خلیج‌را می‌بندد مردم این‌سرزمین ازقایق‌رانی وعمل‌آوردن نوغان، اعاشه می کنند.

ابت (Abbott) در سال ۱۲۵۹ قمری (= ۱۸۴۳ میلادی) در بارهٔ انزلی می‌نویسد «انزلی، تنهابندر دریای‌خزراست. جمعیت آن به‌سه‌هزارتن می‌رسد. قلعه‌واستحکاماتی‌ندارد، امادوازده‌عراده توپ‌دراین‌بنداراست. کارخانهٔ توپ‌ریزی کوچك ومجهزی دارد . فعلاً مشغول ریختن ۲۴ توپ بلند شش پوندی هستند که‌قالبهای‌آن‌آماده بود. قوای نظامی این‌محل ازاین قرار است :

۱۵۰ توپچی ، ۵۰۰ تفنگچی تالش ، ۱۰۰ تفنگچی شقتی، ۱۰۰ تفنگچی استرآبادی و۲۵ تن بومی که‌سالیان درازاست مشغول خدمت‌اند. اخیراً چهل تفنگچی تنکابنی‌نیز به‌این‌عده افزوده شده‌اند .(۱)

مرداب انزلی‌ده تادوازده میل‌عرض وطول‌دارد. وقتی‌هواآرام است، آب از مرداب به‌دریا می‌رود . اما وقتی، بادتند بوزد ،آب از دهانه ، وارد مرداب می‌شود. رودخانه‌های زیادی‌به‌مرداب می‌ریزند . ازروسیه اجناسی بدین بندر واردمی‌شود وازاین بندرمال التجاره به‌روسیه‌می‌رود. واردات از روسیه‌موازی ۸۷۰۰۰ تومان (= ۴۳۲۰۰ پوند) است و صادرات ایران صد و بیست هزار تومان (= ۶۰ هزار پوند) است ، غیر از ابریشم که گمرك آن در شهر رشت پرداخت‌می‌شود . (۲)

مکنزی‌درسال۱۲۷۶قمری(=۱۸۵۹میلادی)، بندر انزلی‌را دیده‌ودربارهٔ آن‌چنین نوشته‌است :

انزلی دومحله‌داشت. محلهٔ‌قلعه‌بازار که محلهٔ‌آبادی بود، خانه‌های‌آن‌از آجربناشده وبام‌آنها سفال پوش بود . محلهٔ کهنه بازار که درامتداد مرداب ، تاسنگر درمغرب انزلی ادامه‌داشت. دراین‌محله سیصدوپنجاه وسه‌خانه بود که

(۱) از یادداشتهای ماشین شدهٔ ابت متعلق به آقای چنگیز شیخلی ص ۱۶ . (۲)همان یادداشتها ص ۱۷ .

پنجاه‌دستگاه‌آنها بامهای‌سفال‌پوش داشت ودارای‌صدوپنجاه دردکان، سه‌مسجد وسه‌تکیه ودوحمام بود .(۱)

رابینو درسال۱۳۳۱ قمری می‌نویسد «تا اوایل‌قرن بیستم میلادی، انزلی قسمتی از تالش دولاب بود. این بندررا بادهکده‌هائی که برروی دماغهٔ شنی و نزدیك‌به انزلی‌بود، جدا کردند وبه‌نام انزلی وچهار فریضه خواندند. (۲) به‌دو علت‌بندر انزلی درزمان‌رابینو روبه پیشرفت بودهٔ است: یکی اینکه کشتیهای بخاری‌روسی به‌این بندرآمدورفت داشته‌اند ، دیگرراه انزلی به‌تهران‌ساخته‌و پرداخته شده‌بوده است. شمارهٔ خانه‌های انزلی دراین‌وقت‌به هزاروپانصد خانه می‌رسید که هفتصد دستگاه‌آنها گالی پوش ومابقی سفال‌پوش بوده‌است. جمعیت این‌شهر باخارجیان مقیم‌آن‌به هشت هزارنفر بالغ‌بوده است. در زمستان این جمعیت‌رو به‌فزونی می‌رفت ، زیرا خلخالیان وکسان دیگربه دنبال‌کار به‌این بندر روی‌می‌آورده‌اند. اراضی انزلی‌ازشرق‌به‌غرب دو کیلومتر وعرض دماغهٔ شنی که این‌شهربرآن بناشده‌است ازپنج‌تا هفتصد متراست . دراین زمان‌شهر قدیم‌به‌نام کهنه‌آباد وشهرتازه به‌نام تازه‌آبادمعروف بوده است.(۳) هفتصد ونود دردکان، سه‌کاروانسرا، مغازه‌های فراوان، دومدرسه به‌طرح اروپائیان که یکی پسرانه ودیگری‌دخترانه بوده، هشت‌مکتب‌خانه، یك‌دستگاه‌مدرسهٔ‌روسی ویك دستگاه مدرسهٔ ارمنی وچهار مسجد داشته است . ده باب حمام دراین‌شهر به نامهای‌زیربوده است :

۱ـ حمام شاه یا سه شنبه ـ ۲ـ حمام بازار یاشنبه ـ ۳ـ حمام داروغه یا یکشنبه ـ ـ حمام حاجی‌میرزا زکی یا جمعه ـ ۵ ـ حمام عمید همایون ـ ۶ ـ حمام حاجی رضا علی اوف ـ ۷ ـ حمام مشهدی کاظم علی اوف ـ ۸ ـ حمام تازه آباد یا دوشنبه ـ ۹ ـ حمام پنجشنبه ـ ۱۰ ـ حمام شاه کوچه یا چهارشنبه . (۴)

(۱) گیلان رابینو ص ۱۳۵ . (۲) گیلان رابینو ص ۱۳۴ . (۳) گیلان رابینو ص ۱۳۳ـ۱۳۵ . (۴) گیلان رابینو ص۱۳۶ .

www.tabarestan.info تبرستان

ساکنان انزلی :

مردم انزلی از نقاط مختلف ایران بدین شهر روی آورده‌اند. زبانشان گیلکی، فارسی و ترکی است و تمام شیعی مذهبند.

از طوایف قدیم این شهر طایفهٔ سرخی (= سرخه‌ای) و طایفهٔ استادمحمدرضی را می‌توان نام برد. طایفهٔ استادمحمدرضی مسلک حیدری داشتند. از سرشناسان این طایفه طهماسب‌خان پسر قدم علی پسر کرم‌علی چومثقال را می‌توان ذکر کرد. این شخص در اوایل سلطنت فتحعلی‌شاه به‌لقب خانی مفتخر شد. بیش از پنجاه خانوار از بازماندگان او در انزلی ورشت هستند. رئیس طایفهٔ ایشان در این وقت (سال ۱۳۳۱ هجری) میرزا عباس‌خان عمید همایون پسر میرزا علی‌خان معین‌دیوان پسر میرزا رفیع‌خان پسر طهماسب خان است .

طایفهٔ سرخی (= سرخه‌ای) مسلک نعمتی دارند . می‌گویند اصلشان از آبادی سرخه، سه فرسنگی سمنان است . از این خاندان بیش از بیست خانوار شناخته نشد .

اصل خانوادهٔ دریابیگی از بجنورد خراسان است. اینان را از آنجا به لنکران بردند . میرحسن خان طالش پسر میر مصطفی‌خان ایشان‌را پذیرائی کرد و این دو خانواده با یکدیگر پیوند پیدا کردند . سیدرضا پسر حاجی میر ابوطالب، قایق کوچک بادبانی داشت که نزدیک آمل کنده (عمل‌کنده) درخشک بجار لنگر می‌انداخت . سیدمزبور براثر سرمازدگی در آنجا مرد و درهمان‌جا به خاک سپرده‌شد. گور او امروز زیارتگاه است .(۱)

تیرهٔ مهاجر، ایرانیانی هستند که هنگام جنگ دوم ایران وروس بدینجا کوچانده شده‌اند. میرمحمدخان پسر میر قبادپسر میرعباس‌طالش از نواده‌های میرقراخان وملاعبدالله مجتهد و دویست تن دیگر که همراه اینان بودند وارد انزلی شدند ودهکدهٔ کلیور (بضم کاف وکسر واو) را به‌عنوان تیول داشته‌اند، تا از انزلی دفاع کنند . میرباقر که به‌جوانمردی شهرت داشت وپسر میرمحمد خان بود در

(۱) گیلان رابینو ص ۱۳۹ .

کلیور بمرد. گور او نیز مورد احترام است و در آنجا برای برآورده شدن حاجات شمع می‌افروزند .

پسر دیگر میرمحمدخان، میرحسن، تعداد سربازانش ازسی وپنج تن به ده‌تن تقلیل یافت.

تا سال ۱۳۲۶ هجری پسران او ، میر یوسف خان ومیر اصلان خان و سایر افراد خانوادهٔ او سالیانه دویست و هفتاد و پنج تومان از دولت وقت حقوق داشتند .

طایفهٔ انزانی بازماندهٔ تفنگچیان انزان استراباد هستند که آنان را درسال ۱۲۳۰ هجری به‌اینجا آورده‌اند. دراول هفتاد تن بودندو تحت فرمان ، جعفرقلی خان ومرتضی‌قلی‌خان، ازنواده‌های حمزه سلطان انزان بودند.

ارامنه ـ درسال ۱۱۸۵ هجری گروهی‌ازارامنهٔ ایران به‌انزلی روی‌آوردند درزمان رابینو (سال ۱۳۳۱ هجری) فقط چهل‌وپنج‌خانوار ارمنی‌درآنجا بوده‌است کلیسای ایشان در اوایل دوران سلطنت ناصرالدین شاه به علت آتش‌سوزی خراب شد .(۱)

۲ ـ بناها وآثار تاریخی انزلی و چهار فریضه

شمس‌العماره

درشمال شهرداری فعلی بندرانزلی

قصر سلطنتی‌است که به‌دستور ناصرالدین‌شاه درسال ۱۲۸۸ قمری‌بنا شده است. این‌بنا پنج‌طبقه بوده ومقابل‌هرطبقه غلام‌گردشی داشته است. هانری‌رنه دالمانی دربارهٔ این بنا چنین می‌نویسد « در مقابل منزل ما ، کاخ سلطنتی دیده می‌شود که برکنار دریا، سربرافراشته است. این‌کاخ‌مانند منزل‌ییلاقی بی‌نظم و ترتیبی است که‌شاه‌درموقع مسافرت به‌اروپا، درآن اقامت‌می‌کرد معماری‌که این کاخ‌را بناکرده ، گویا یکی ازبتخانه‌های کشورآسمانی‌را دیده وخواسته است

(۱) گیلان رابینو ص ۱۴۰ .

www.tabarestan.info تبرستان

نمونهٔ آن‌را دراین‌جا برپا نماید. طبقات متوالی آن‌هرقدر بالاتر رفته، از حیث آراستگی‌وجلوه بهترشده‌است. بالاترین‌طبقه، محل‌استراحت‌شاه است. بدبختانه این عمارت براثر بی دقتی در شرف انهدام است وطولی نخواهد کشید که این رنگهای قرمز و آبی که هنگام تابش‌آفتاب جلوهٔ خاصی به‌این کاخ می‌دهد، از رطوبت هوا ناپدید خواهد شد[۱]. (عکس شمارهٔ ۱۱۲)

درزمان رابینو (۱۳۳۱قمری) نیز این‌بنا روی درخرابی داشته‌است وباغ اطراف آن را مرکز قرنطینه کرده بودند.[۲] ازاین بنا امروز نشانی نیست.

منار فانوس دریائی
در محوطهٔ ادارهٔ بندر امروزی

درآخرین نقطهٔ‌شمال شهر انزلی، خسروخان، منارى ازآجر ساخت، تا باروشن کردن چراغ‌بربالای‌آن، راهنمای کشتیها باشد. ارتفاع‌این منار به‌سی وپنج‌ذرع می‌رسید. (عکس شمارهٔ ۱۱۳) پس ازسال ۱۲۹۴ قمری ، چراغ‌آن هرگزروشن‌نشد. بیست‌وچهار تومان، حقوق نگهبان وسیصدوبیست وهشت‌قران مخارج‌روشنائی‌آن تاسال ۱۳۲۷ قمری، درصورت مالیاتی گیلان دیده می‌شد. این‌منار درزمان‌رابینو (۱۳۳۱ قمری)مانند سایربناهای دولتی انزلی، روی در خرابی‌داشته است.[۳] این‌منارا درزمان حکومت رضاشاه‌پهلوی تعمیر کردند و مورد استفاده قرار دادند. این مناره امروز در محوطهٔ ادارهٔ بندر دیده می‌شود.

عمارت معتمدی یا معتمدیه
دربندر انزلی

این‌عمارت‌را میرزا عبدالوهاب‌خان معتمد الدوله ، درسال ۱۲۳۵ قمری ساخته‌است. اطراف‌آن‌باغ بزرگی بوده ودر زمان رابینو (۱۳۳۱ قمری)حاکم انزلی‌دراین‌عمارت اقامت‌داشته است .[۴]

(۱) سفرنامهٔ از خراسان تا بختیاری صفحات ۱۱۳۲ و ۱۱۳۳ . (۲) گیلان رابینو ص ۱۳۶ و ۱۳۷ . (۳) گیلان‌رابینو ص ۱۳۷. (۴) گیلان رابینو ص ۱۳۶ .

عمارت صدری
دربندر انزلی

این‌بنا قصر کوچکی است که درسفراول ناصرالدین‌شاه به‌اروپا در سال ۱۲۸۸ قمری، به دستور میرزا حسین خان صدر اعظم ساخته شده است. این بنادرسال ۱۳۳۱ قمری درتصرف قنسول‌روسیه بود، ظاهراً آن‌را ازدولت ایران خریده بوده‌اند .[۱] امروز ازاین بنا اثری نیست .

توپخانه و دوبنای باستیان
دربندر انزلی

خسروخان‌گرجی درسال ۱۲۳۰ قمری حاکم گیلان شد وبناهای توپخانه وباستیانهارادرانزلی‌ساخت . (عکس‌شمارهٔ۱۱۴) سپس اکبرخان بیگلربیگی‌بر وسعت‌آنها افزود. این‌دوبنا درسال۱۳۳۱قمری‌خراب وغیرقابل استفاده‌بود.[۲] درمحوطهٔ باستیان‌زنجیری‌آهنین است که درحدودچهارهزار وهشتصد من‌شاه‌یا بیست‌وهشت تن وزن‌دارد. روزی این زنجیر ، برای بستن دهانهٔ مرداب انزلی به‌کار می‌رفته است .[۳] امروز گاراژ خادم و دکان شیرینی فروشی وخیابان، جای‌توپخانه وقورخانه را گرفته‌اند.

سه‌برج پنج ضلعی
درانزلی وغازیان

درسال۱۲۶۰ قمری، درزمان سلطنت‌محمدشاه قاجار،میرزا ابراهیم‌خان مهندس تبریزی برای‌ساختن استحکامات وتهیهٔ مهمات به‌انزلی‌آمد. دوبرج‌پنج ضلعی درانزلی وبرج‌پنج ضلعی دیگری درغازیان بساخت‌وتوپهائی که درمحل تهیه کرده‌بود، برآنها نصب کرد . رابینو در سال ۱۳۳۱ قمری می‌نویسد «فعلاً اثری ازاین برجها نیست.»[۴]

(۱) گیلان رابینو ص ۱۳۶ . (۲) همین‌کتاب ص ۱۳۷ . (۳) همین کتاب حاشیهٔ ص ۱۳۷ . (۴) گیلان رابینو ص ۱۳۴ .

www.tabarestan.info تبرستان

باغ‌شاه
درجزیرهٔ میان پشته

احداث باغ‌شاه در جزیرهٔ میان پشته به‌زمان خسروخان گرجی می‌رسد که درسال ۱۲۳۰ قمری حاکم گیلان‌شد. دراین جزیره مرکزی‌برای باروت ـ کوبی‌نیز پایه‌گذاری‌شده بود. (۱)

مسجد جامع = مسجد خان
دربندر انزلی

مسجد خان و تکیهٔ متصل به‌آن را مرحوم محمد هاشم خان انزانی در اواخر زمان سلطنت محمد شاه قاجار ساخته است.(۲) فعلاً بجای این بنا مدرسه‌ای تازه بنا شده است.

آخرمسجد یامسجد استادمحمدرضا
دربندر انزلی

این‌مسجد، به‌دست طایفهٔ استاد محمدرضا بناشد. چون‌خرابی بدان راه یافته‌بود، عمید همایون آن‌را مرمت کرد. (۳)

باقی بناها وآثار تاریخی انزلی وچهار فریضه

۱ ـ تازه مسجد را مرحوم حـاجی سید شفیع آقای مجتهد بنا کرده است. (٤)

۲ ـ مسجد سرخی ، به‌دست طایفه‌ای به‌همین‌نام ساخته شده است.

۳ ـ مسجد گلشن . (٥)

٤ ـ مزار بشمن پیرو مسجد بشم ـ نزدیك مسجد بشم قبرستانی است که درآن‌مزار بشمن‌پیر پسر سید سرفشاه است . اهالی دهکدهٔ بشم در سال ۱۳۳۱ قمری‌می‌خواسته‌اندگنبد وبارگاهی برای‌این‌پیر بسازند. (٦)

(۱) گیلان رابینو ص ۱٤٥ . (۲ و ۳ و ٤) همین کتاب ص ۱۳٦ . (٥) مسجد و حمام گلشن در نقاط دیگر گیلان و مازندران نیز دیده شده است . (٦) گیلان رابینو ص ۱٤۸ .

٥ ـ امامزاده‌آقاسید صالح درغازیان چهار فریضه .

٦ ـ بقعهٔ خانم حوریه‌در سئوسر غازیان .

۷ ـ قبرستان قدیمی پیرعبید یا پیرعابد میان‌نور (۱) وکلیور. (۲)

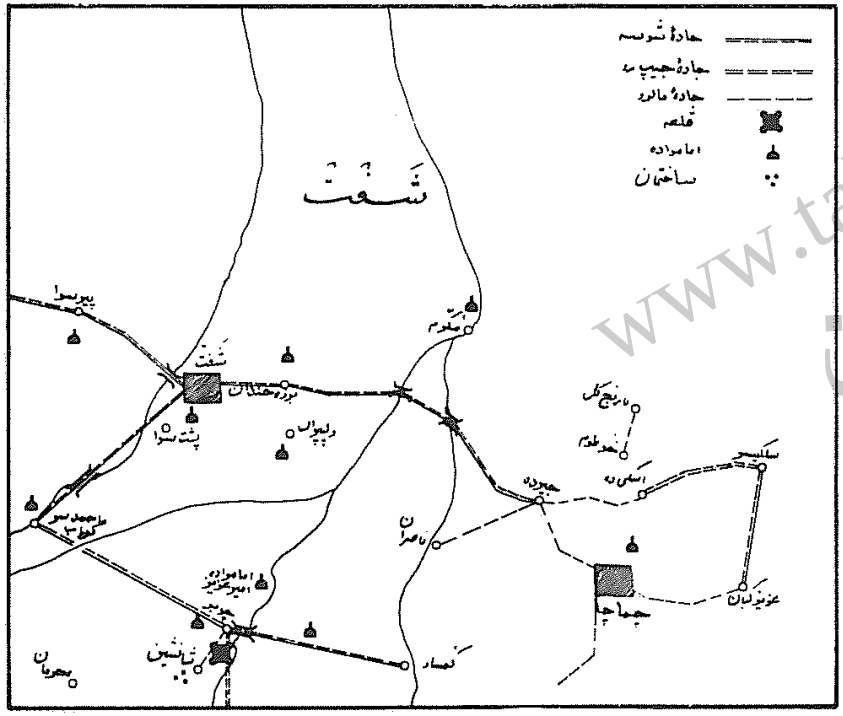

نقشهٔ شمارهٔ یازده ـ آثار وبناهای تاریخی زمینهای هموار وپست شفت.

(۱) بضم نون وکسر واو. (۲) بضم کاف وکسر واو .

www.tabarestan.info تبرستان

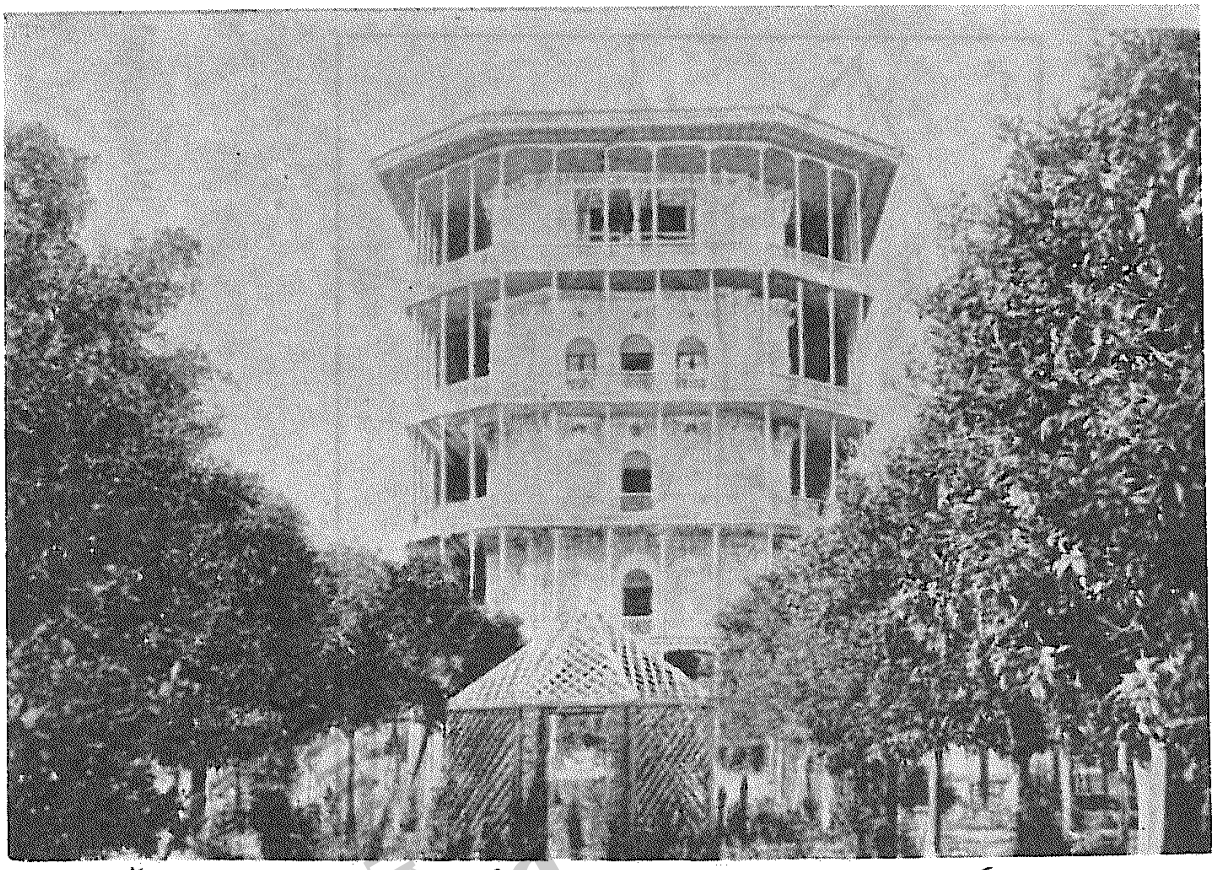

عکس شمارهٔ ۱۱۲ـ شمس‌العمارهٔ انزلی (= بندر انزلی) از گیلان رابینو عکس شمارهٔ ۳۳.

www.tabarestan.info تبرستان

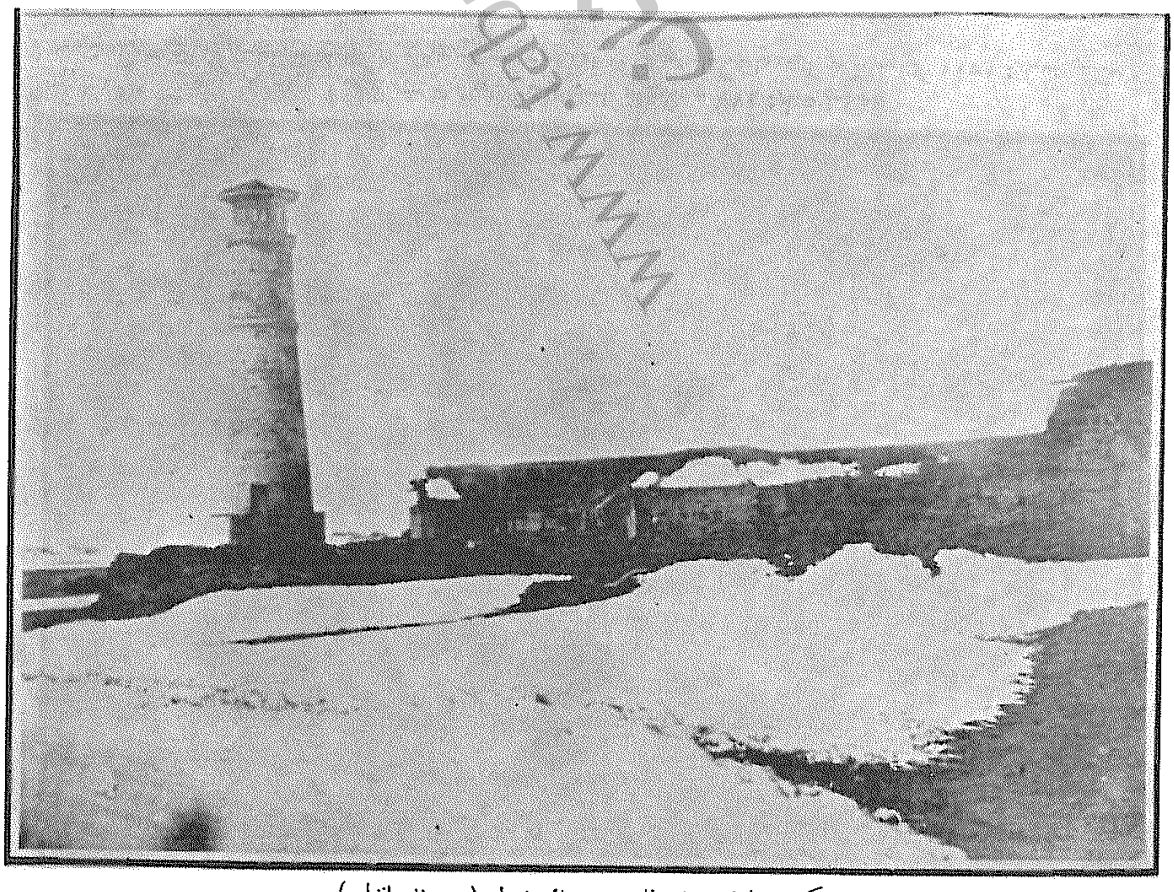

عکس شمارهٔ ۱۱۳ـ فانوس دریائی انزلی (= بندر انزلی)
عکس شمارهٔ ۱۲۳۰ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران که از آلبوم ناصرالدین‌شاه در کتابخانهٔ سلطنتی گرفته شده است .

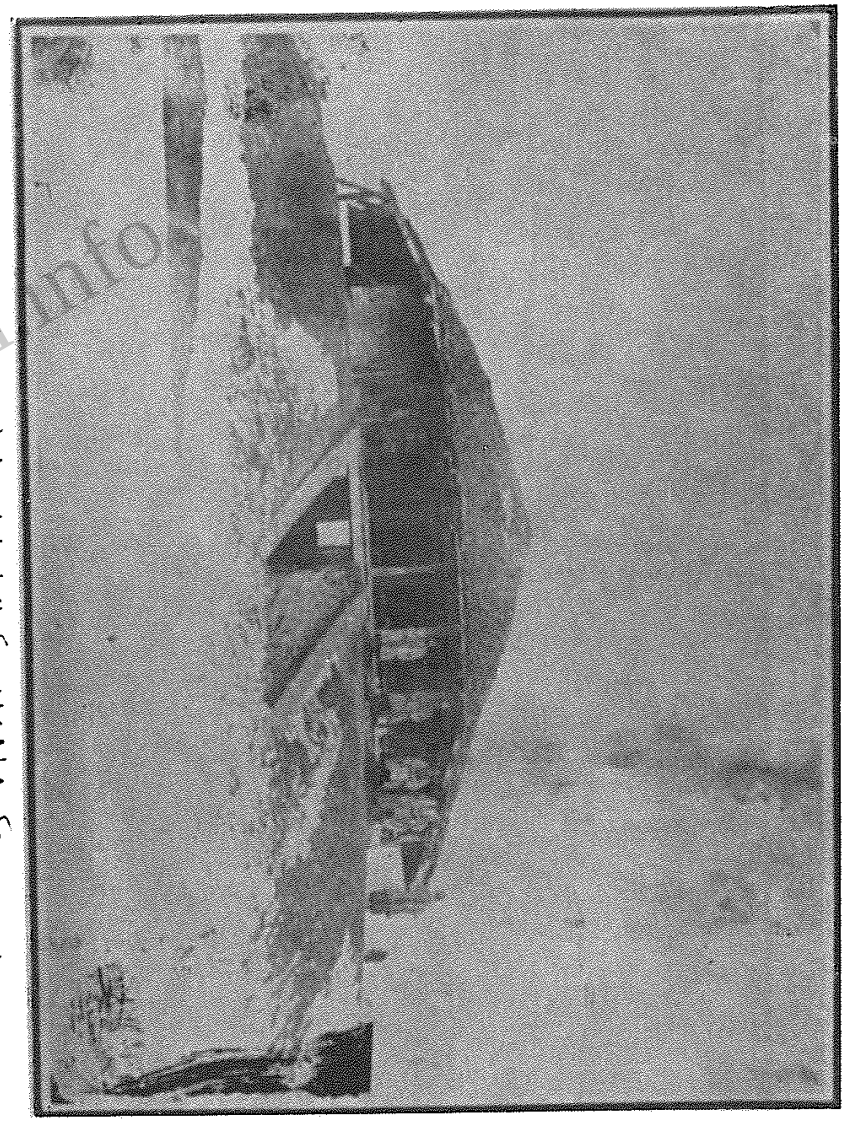

عکس شمارهٔ ۱۱۴ ـ یکی از بادستانهای انزلی (= بندر انزلی)
عکس شمارهٔ ۱۲۳۱ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران که از آلبوم ناصرالدین‌شاه در کتابخانهٔ سلطنتی گرفته شده است .

بخش سیزدهم

۱ ـ جغرافیای تاریخی موازی (= شهرستان رشت)

بخش‌موازی که زمینهای اطراف‌رشت جزءآن است، دروسط دشت‌گیلان وازشمال به‌دریای‌خزر ومرداب انزلی، ازمغرب‌به‌تولم‌وفومن، ازجنوب‌به‌ورزل وشفت ورودباروازمغرب‌به‌رودخانهٔ سفیدرود ولشتنشاه، محدود می‌شود. درازای آن از شمال به جنوب پنجاه کیلومتر و پهنای آن از شرق به‌غرب سی وهشت کیلومتر است .

در گذشته بخش‌فعلی موازی غیراز کهدم و کوچسفهان وخشك بجار به‌نام رشت‌خوانده می‌شد وحکمرانان مستقلی داشت .

کهدم سابقاً ناحیه‌ای جداگانه ومستقل‌بود وباحدودفعلی آن‌یکسان بود. حدّ رودبار ورحمت‌آباد، یاآبادیهای کنار سفیدرود از منجیل تاگوکنه بوده است. محلهای‌زیر راگذشتگان دراین‌بخش یادکرده‌اند : جشیجان (بفتح جیم) ، رحمت آباد ، گوکنه، کهدم ، نقله‌بر ، رودبار کهدم . مرکز مهم این ناحیه، گوراب کهدم بوده است که درسال ۸۸۰ قمری به دست سربازان سلطان محمد بیه پیش ، به‌آتش کشیده شد .(۱)

ناحیهٔ قدیم کوچسفهان :

کوچسفهان که شامل‌خشك بجار ولشتنشاه‌بود، هنگام‌فتح گیلان به‌دست اوجایتو، به‌دست سربازان مغول غارت شد وسلطان این بخش ـ سالوك ـ که مردی‌شجاع بود، مجبور به‌تسلیم گردید .

---

(۱) گیلان رابینو ص ۲۱۵ .

www.tabarestan.info تبرستان

آخرین سلطان خاندان اسمعیلوند ـ امیره مسعود بن نوپاشا بن سالوك بود که پدرش درسال ۷۶۷ قمری فوت شد وسید علی کیا به سرزمین اودست انداخت. کوچسفهان از این پس جزء قلمرو سادات لاهیجان شد. وسپس بر سر خاك کوچسفهان، میان سلاطین فومن و لاهیجان منازعاتی روی داد.

امیره اسحق به علت شافعی بودن اهالی، این سرزمین را جزء خاك بیه پس می‌دانست.

جنگهای زیادی درمحل کدوبن، میان لشکریان بیه پس وبیه پیش بوسر اراضی کوچسفهان روی داد. در سال ۹۴۵ قمری، خان احمدخان لاهیجی، کوچسفهان را جزء خاك بیه پیش آورد. این عمل دیری نپائید زیرا شاه طهماسب اورا دستگیر کرد و ابتدا در قلعهٔ قهقهه وسپس در قلعهٔ اصطخر پارس زندانی کرد.

اواخر سال ۹۴۵ کوچسفهان جزء خاك بیه پس شد. حمدالله مستوفی (۷۴۰) بنای کوچسفهان را از اردشیر بابکان می‌داند.[۱] میرظهیر الدین ترکیب این نام را از دوجزء «کوچك» و «اصفهان» می‌داند[۲] درزمان عبدالفتاح فومنی گوراب‌جور جزء خاك کوچسفهان بوده است.[۳]

از کوچسفهان قدیم ومحل آن اطلاعی که داریم اینست که فعلاً نزدیك بازار کوچسفهان کنونی، محلی به نام «کهنه کوچسفهان» معروف است که می‌گویند دهکدهٔ بزرگی بوده‌اند. سربازان وجنگجویان کوچسفهان ازسایر لشکریان بیه پس بهتر و بالاتر بوده‌اند. عبدالفتاح فومنی دربیان وقایع سال ۹۴۲ می‌نویسد «لئام و سپاهی کوچسفهان برتمامی سپاه ولئام الکای بیه پس برحسب شوکت و استطاعت تفوق درجهان دارند.»[۴]

جمعیت بخش موازی درزمان رابینو (۱۳۳۱ قمری) هیجده هزار وصد خانوار بوده است که تمام گیلك وشیعی مذهب بوده‌اند.[۵]

(۱) نزهة‌القلوب ص ۱۶۳. (۲) تاریخ گیلان و دیلمستان چاپ نگارنده ص ۴۷.
(۳) تاریخ گیلان ص ۱۰۱. (۴) تاریخ گیلان ص ۱۲. (۵) گیلان رابینو ص ۲۱۷.

بخش موازی شامل پانزده ناحیه به نامهای زیراست:

۱ ـ بجارپس. ۲ ـ دافچاه. ۳ ـ گوراب‌جور. ۴ ـ قصبه. ۵ ـ خمام. ۶ ـ خشك‌بجار. ۷ ـ کهدم. ۸ ـ لات. ۹ ـ موازی. ۱۰ ـ ننك. ۱۱ ـ پسیخان. ۱۲ ـ رجاپیش. ۱۳ ـ سیاه رودکن. ۱۴ ـ سوقه. ۱۵ ـ ورزل.

۱ ـ جغرافیای تاریخی شهر رشت

شهر رشت تاجائی که خبرداریم، دردوران سلطنت نادرشاه مرکز حکومت سلسلهٔ تجاسبی بوده است. این شهر درطول زندگی خود گرفتار زمین لرزه‌ها و آتش سوزیها مکرر شده است. زمین لرزه‌هائی راکه مورخین یاد کرده‌اند در سالهای ۱۱۲۱ و ۱۱۲۵ و ۱۲۲۳ وچهارم ربیع‌الثانی ۱۲۶۰ قمری روی داده‌است آتش سوزیهای مهم سالهای ۱۱۷۰ و ۱۱۹۱ و ۱۱۹۳ و ۱۳۰۴ و ۱۳۱۷ و ۱۳۲۰ قمری که قسمتی ازشهر را به توده‌ای خاکستر تبدیل کرده است. درآتش سوزی سال ۱۳۲۰ درحدود هزار دکان و ده کاروانسرا ازمیان رفت. این شهر را لشکریان کریم خان زند به آتش کشیدند وسربازان آقا محمدحسن خان قاجار درسال ۱۱۶۵ هجری قمری غارت کردند.

بل (J. Bell) درسال ۱۱۳۰ (= ۱۷۱۷ میلادی) این شهر را چنین توصیف کرده است:

شهر رشت درزمینی هموار است که اطراف آن را جنگل فرا گرفته است. فاصلهٔ آن از کنار دریا یك روزه راه است. بناهای این شهر طوری است که به دهکدهٔ بزرگی بیشتر شباهت دارد. خانه‌ها برمحلهای خشك زمین هموار شهر ساخته شده‌اند. ظاهر خانه‌های این شهر محقرتر ازسایر شهرهای ایران است. بامهای خانه‌ها شیب‌های تند دارد وبراثر زیادی بارندگی سفال پوش کرده‌اند. مردابها و باطلاقهای اطراف شهر، هوای شهر را خصوصاً درتابستان ناسالم کرده‌است. بااینکه همه‌چیز دراین شهر فراوان است، مردمانش نیم مرده به‌نظرمی رسند. صدای

www.tabarestan.info تبرستان

قورباغه‌های مردابها هنگام‌شب مانع‌استراحت کامل‌است . (۱)

هنوی (Hanway) درسال۱۱۵۲ هجری (=۱۷۴۴ میلادی)، ازجنگلهای انبوه‌اطراف‌شهر وخرابی‌هوای‌آن شرحی‌می‌نویسد وسپس‌می گوید : ارامنه‌ای که ازخاك ترکیه برای‌خرید ابریشم‌به‌این‌شهر می‌آیند درفاصلهٔ‌یك روزه‌راه از شهر می مانند و کسان خود را برای خرید به شهر می فرستند . روسها مقداری از اراضی جنوبی شهررا تبر تراشی کرده‌اند، در این‌قسمت افق دیدما رشتهٔ کوههاست .

گملین (Gmelin) درسال۱۱۸۶هجری (=۱۷۷۲ میلادی) می‌نویسد که پنجاه واندسال است‌که‌رشت مرکز اصلی گیلان‌شده است.این‌شهر دردل جنگل بناشده بوده‌است‌وامروزبیشتردرختان آن‌را بریده‌اند. مقداری‌ازخانه‌های شهر ترتیب‌وتنظیمی‌دارد ولی‌بیشتراز یکدیگرجدا وبی‌نظم‌است . رشت‌بارو ودروازه ندارد. این‌شهرباآینکه‌مرکز رقابت‌تجاری‌آسیا واروپاست وبازارهای‌آن‌رونق زیاد دارد، درخورآن‌نیست که‌آن‌را شهر تجاری‌بخوانیم . تعدادخانه‌های‌قسمت شرقی‌شهر به دوهزار درمی‌رسد وتمام ازآجر بنا شده‌است. ظاهرخانهٔ خان‌از خانه‌های دیگر آراسته‌تر است. خانهٔ اوشامل بناهای متعددی‌است که اطراف حیاطی مربع شکل ساخته‌اند دراین حیاط باغچه‌ایست که حوض و فواره هائی دارد. اندرون عقب است وباغچه‌ای جداگانه دارد .

در زمان شاه عباس دوم وکریم‌خان و آقا محمد خان شهر رشت مرکز تجاری بود . کاروانها ازهند وبخارا وترکیه و سایر کشور ها در این شهربار می انداختندتا خرید ابریشم کنند وآن‌را به بنادر دریـای مدیترانه یا خلیج فارس برسانند .

تجارت ابریشم که تاحدودسال۱۲۷۷(=۱۸۶۰میلادی)رونق‌داشت،شهررا براثرآمدورفت تجارگرفتارطاعون سال ۱۲۴۶ هجری(=۱۸۳۰میلادی) کرد .

1 – Travels from St. Petersburg to diverse parts of Asia, Glasgow 1863, vol i, pp. 133-135 .

سپس درسال ۱۳۱۰ هجری (=۱۸۹۲ میلادی) با صدور برنج و فروش ابریشم شهررشت زندگی‌نوینی پیدا کرد.

شهررشت درمیان دورودخانهٔ سیاه‌رود، درمشرق وگوهررود، درمغرب که هردوبه‌مرداب انزلی می‌ریزند، بناشده است. فاصلهٔ شهر تامرداب بیش‌ازیازده کیلومتر نیست. درزمان‌رابینو اطراف‌آن‌را جنگل‌فراگرفته بودووسعت شهر محسوس نبود. بازارها قسمت‌اعظم مرکز شهررا اشغال کرده‌بود. کوچه‌هاتنگ وتاریك بود . خیابانهای عریض کم داشت وبتازگی بعضی ازآنهارا سنگ‌فرش کرده بودند . (۱)

گملین(Gmelin) در سال ۱۱۸۵ هجری (= ۱۷۷۲ میلادی) فهرستی از محلات وبناهای عمومی‌شهررشت نوشته است . محلات شامل: کیاب، خمیران ، چمارسرا، پاس‌کیا، استاسرا، بازار، صیقلان وزاهدان بوده‌است. مساجدشهراز این‌قرار بوده‌اند: جامع، صیقلان، کوچك، سفید،گوهر رودبار، ملّارجب‌علی ، جیرکیاب، چومارسرا، پاس‌کیا . تکیه‌های شهرشامل:

زاهدان، خمیران ، صیقلان ، بازار ، استاسرا ، کیاب، خمیران کیاب، نیلوان‌سرا، چومارسرا وپاس‌کیا بوده است.

فریزر (Fraser) درسال۱۲۳۸ قمری (=۱۸۲۲ میلادی) درشهر رشت بوده وبامیرزا محمدرضا که یکی ازشاگردانی بود که عباس میرزا ایشان‌را به انگلستان فرستاده بود و دو سال بود کـه از آنجا بازگشته بود ، ملاقات کرده است .

عباس‌میرزا نامبرده‌را درآن وقت‌به‌رشت فرستاده‌بود تازیرنظرمحمدرضا میرزا، استحکاماتی‌درگیلان بسازد.دراین‌وقت دوبرادر عباس‌میرزا، محمـدرضا میرزا ـ بیست‌ودوساله ـ حاکم گیلان وبرادردیگرش‌علی‌رضا میرزا ـ شانزده‌ساله ـ نایب‌الحکومه بود. فریزر بازاررشت‌را ازنظر دادوستد ورواج وتمرکز اجناس ستوده است . (۲)

(۱) گیلان رابینو ص ۷۱ . (۲) سفرنامهٔ فریزر به‌انگلیسی ص ۱۳۶ .

www.tabarestan.info تبرستان

آبت (Abbott) درسال ۱۲۵۹ قمری(= ۱۸۴۳ میلادی) ازراه پیربازار به‌شهر رشت وارد شده وازآنجا به‌کوچسفهان ولاهیجان رفته است.(۱)

مکنزی (Mackenzie)درسال ۱۲۷۵ قمری(= ۱۸۵۸میلادی) شهر رشت رادیده وازصیقلان رودبار گذشته واز راهدارخانهٔ مقابل‌صیقلان رودبار یادکرده است.(۲) ملگنوف(melgounov) ازمحلات رشت‌بدین ترتیب نام‌برده است.

خمیران زاهدان، زاهدان ، دوبرادران، باغ‌شاه ، نصیرآباد، چمارسرا، کیاب، بیستون، کرف‌آباد، عاشورکوچه، استادسرا، بازار، صیقلان ، سرخ‌بنده، آقاسیدکلان . ازپاره‌ای مزارات وبقاع این شهر، به شرح زیر یادکرده است : امامزاده‌آقا بادی‌الله ، آقاسید عباس وآقاسید اسمعیل، حضرت معصومه خواهر امام‌رضا علیه‌السلام، ولی بزرگوار، چله‌خانهٔ میر نظام‌الدین وسید فخرالدین . ازمساجد: مسجدسفید،مسجدمستوفی، مسجدحاجی سیدعلی‌هوسمی. وازمدارس: مدرسهٔ‌علی اکبر، مدرسهٔ حاجی اسمعیل خان ، مدرسهٔ مستوفی ، مدرسهٔ محمد کریم، مدرسهٔ حاجی‌کاظم، تعدادزیادی ازکاروانسرا هارا نیزنام برده است.(۳)

درزمان‌رابینو محلات‌شهررشت نامهای‌زیررا داشته اند :

زاهدان، محلهٔ‌بازار، خمیران، خمیران زاهدان ، استادسرا، کیاب، پاس کیا . (٤) خانه‌های‌شهر به‌شش‌هزار می‌رسد ومجموعاً سی‌هزارتن جمعیت شهر است، سه‌هزار وسیصد دکان ، بیست کاروانسرا برای مال‌التجاره وبیست و پنج کاروانسرا برای بارانداختن کاروانها، چهل‌مسجد، دوازده امامزاده ، سی‌وشش تکیه، شش‌مدرسه وسی‌وپنج‌باب حمام‌داشته است .(۵)

بناهای عمومی شهر رشت

محلها،عمومی که دربازارشهر بوده‌است ازاین قرارند : میدان بزرگ،

(۱) یادداشتهای ماشین‌شدهٔ ابت متعلق‌به‌آقای چنگیز شیخلی ص ۹ . (۲) یادداشتهای ماشین‌شدهٔ مکنزی‌متعلق‌به‌آقای چنگیزشیخلی ص۹. (۳) متن‌سفرنامهٔ ملگنوف‌به‌روسی ص۲۱۱ - ۲۳۳ . (٤) محلهٔ پاس‌کیارا رابینو ازقلم انداخته است . (۵) گیلان رابینو ص ۷۲.

میدان‌کوچك، میدان داروغه، سبزمیدان که‌درغرب شهردرمیان‌خانه‌های‌ساکنان این‌شهربود . سپهدار اعظم، نخستین‌بار که حاکم گیلان شدولقب ناصرالسلطنه داشت، سبزمیدان را به باغ‌ملی تبدیل کرد .

۲ ـ بناها وآثار تاریخی شهررشت

عمارات دولتی وشخصی

عمارت دیوانخانه یاعمارت حکومتی

عمارت‌حکومتی شهررشت‌را ملیون درسال۱۳۲۷ قمری آتش‌زدند.اندرون این‌عمارت، درزمان رابینو (۱۳۳۱ قمری) ادارهٔ حکومتی بوده است . ازاین اندرون‌هم امروز اثری باقی نیست. محل‌عمارت دیوانخانه یا دارالحکومه ، در میدان‌شهرداری، جای ادارهٔ پست وتلگراف وتلفن امروزی بوده است. حمّام شاهزاده، پهلوی استانداری، حمام قدیمی دارالحکومه است که‌امروز برقرار است. (عکس شمارهٔ ۱۱۵)

این کتیبه برسردرقدیم عمارت دیوانخانه بوده است :

خورشیدی‌و پیش‌تو نشستن نتوان — جمشیدی و جام تو شکستن نتوان
معمار ازل‌که ساخت این درگفتا — کین‌باب‌هدایت‌است‌بستن‌نتوان(۱)

عمارت ناصری

عمارت ناصری از بناهای دوران قاجاری است که به دست قاسم‌خان والی رشت ساخته شده بود . از این بنا ، امروز اثری باقی نیست . (عکس شمارهٔ ۱۱٦)

عمارت میرزا محمدعلی خان امین دیوان

یکی ازبناهای زیبای‌شهررشت منزل میرزا محمدعلی خان امین‌دیوان بوده‌است. گچ‌بریهاوپنجره‌های‌رنگین‌نورگیراطاقها بسیارظریف‌وپرکار بوده‌اند. ازاین‌بنا نیز امروزنشانی‌نیست . (عکس‌شمارهٔ ۱۱۷)

(۱)سفرنامهٔ مازندران واستراباد رابینو ص ٦۹ .

www.tabarestan.info تبرستان

عمارت امیرخان سردار

این عمارت را ابتدا نصرالسلطنه ساخته بود و امیرخان سردار از او خریداری کرد . و مدتها در اجارهٔ قنسولگری روس در شهر رشت بوده است . (عکس شمارهٔ۱۱۸)

عمارت خلعت پوشان

عمارت کوچکی برسر راه تهران به‌رشت ، نزدیك شهر رشت و درفاصلهٔ دو کیلومتری بچارپس بوده است . تشریف و نشان وحمایل ونظایر آنها که‌از تهران برای حکام گیلان فرستاده می‌شد ، ابتدا به این‌خانه می‌آوردند و پس‌از انجام تشریفاتی ، حاکم خلعت را به‌تن می کرد و یا نشان و حمایل را به‌خود می‌آویخت وسپس وارد شهرمی‌شد. از این بنا امروز نشانی نیست. رابینونامی از این بنابرده است . (۱)

امروزهم درشهررشت ، خانه‌های قدیمی زیبائی، آباد وبرقراراست. این خانه‌ها راکه پاره‌ای از آنها ، دست به دست گشته‌اند ، با نام صاحبان کنونی آنها یادآور می‌شویم :

۱ ـ خانهٔ سیدعلی آقامقیمی درخیابان گلستان . ۲ ـ خانهٔ سیداسماعیل حسینی ضیابری در کوچهٔ امام‌جمعه . ۳ـ خانهٔ سردار معتمد که فعلاً دردست بازماندگان اوست . ٤ ـ خانهٔ یوسف‌خان سمیعی پهلوی بقعهٔ خواهرامام ، کوچه لنگرانی . ٥ ـ خانهٔ یوسف‌خان کسمائی که سابقاً متعلق به سرهنگ صفار بود ، درخیابان بیستون . ـ خانهٔ حاجی میرزا احمد ابریشمی که سابقاً متعلق به‌میرعباسقلی حاکمی بوده است ، درمیدان صیقلان کوچه شاعری. ۷ ـ خانهٔ ملك‌آذرمند نزدیك بانك سپه . ۸ ـ خانهٔ آقای بیگلربیگی ، ۹ ـ خانه آقای تربیت که سابقاً متعلق به‌آقای مجتهدزاده بود . درمحلهٔ بادی الله (= بدیع الله) نرسیده به بقعهٔ آقا سیدعباس . ۱۰ ـ خانهٔ امین‌تذکره .

(۱) گیلان رابینو ص ۲۲۹ .

برای نمونه ، از چهاردستگاه ، از این‌خانه‌ها که قدیمی‌تر بود و ارزش بیشتری داشت، عکسبرداری شد . دراینجا به‌شرح مختصری دربارهٔ آنها اکتفا می کند .

خانهٔ سیدعلی آقامقیمی
درخیابان گلستان شهررشت

قسمت اندرونی این خانه که شامل دوشاه‌نشین و یك شکم دریده است ، موزه‌ای کوچك و با ارزش است ، تاریخ بنای آن به‌صدوده‌سال پیش می‌رسد و بانی‌آن‌مرحوم حاجی‌سیدرضی مقیمی بوده است . برسراسرطاق‌بنا وبالای‌هلال طاقچه‌ها و برطرفین طاقچه‌ها ورفها گچ بری ظریفی کرده‌اند . (عکس شماره ۱۱۹و۱۲۰و۱۲۱) دررفها که طاق هلالی دارند ظروف چینی و بلور وبارفتن به شکلهای مختلف ورنگهای متفاوت چیده‌اند . (عکس شمارهٔ ۱۲۲) در شاه‌نشین اصلی نه در ارسی است که‌آلات آن بسیار ظریف و رنگ شیشه‌های آن بسیار جالب است . (عکس شمارهٔ ۱۲۳) برچهارچوب ارسیها نقاشیهای ظریف وپرکار دیده می‌شود . بالای درهای ورودی شاه‌نشین، خفنگ هلالی باآلات‌ظریف و شیشه‌های رنگین است . درشکم دریده دوسربخاری گچ‌بری شرقی‌وغربی‌است. (عکس شماره ۱۲٤)

بین شکم‌دریده وشاه‌نشین دیگر سه در ارسی با سرطاق آنهاست که‌آنها نیز بسیار پرکار وظریف اند . درشاه‌نشین شمالی، درسربخاری گچ بری ظریف است . وچهار درشرقی‌وچهار درغربی دارد وسه درارسی آن به‌ایوان‌بازمی‌شود. درطرفین این ارسیها، دوجام‌آئینه را با قابهای گچ‌بری قرینه‌سازی کرده‌اند . در شاه‌نشین اصلی،کارهای دستی‌قدیم گیلان‌نظیر ابریشم‌دوزی ومرواریددوزی فراوان است که هریك درنوع خود بی‌نظیراست . (عکس‌شمارهٔ۱۲٥)

خانهٔ سیداسمیل حسینی ضیابری
درکوچهٔ امام جمعهٔ شهررشت

خانه‌ای قدیمی است که در رفهای طالار اندرونی آن نه تابلوی بسیار

www.tabarestan.info تبرستان

زیبای رنگ و روغنی است . این تابلوها تمثال پسران ودختران جوان‌است.

پسران تاج برسر و شمشیر بر کمر ، روی قالیچه‌ای نشسته‌اند و برمتکا تکیه کرده‌اند. پشت سر دوتن ازایشان ، درطرفین طاقچه‌دو گلدان با گل‌است. یکی از دختران بر تخت مرصع نشسته و بازی دردست دارد (عکس‌شمارهٔ۱۲۶) سه تن دیگر از دختران درحالات مختلف رقص‌نقاشی شده‌اند . و اطراف‌ایشان انواع میوه‌ها دیده‌می‌شود. یك‌تن از این دختران‌برصندلی نشسته‌و کلاه‌فرنگی با پرهای رنگارنگ برسردارد. یك‌تن‌دیگر راست‌ایستاده و گلی دردست‌دارد .

در این طالار دوپنجرهٔ مشبك رنگین بسیار پرکار نیزهست . (عکسهای شمارهٔ ۱۲۷و۱۲۸) متصل به این طالار ، اطاق کوچکی است که طاق آن‌را به مستطیلهای کوچك تقسیم کرده و داخل آنها راگلهای مختلف با رنگ‌وروغن نقاشی کرده‌اند . حاشیهٔ این نقشهاگلهای‌درشت درمیان پرندگان است .(عکس شمارهٔ ۱۲۹)

خانهٔ‌سردار معتمدرشتی
درکوچهٔ سردار در شهررشت

این خانه یکی از خانه‌های حاکم‌نشین شهررشت است‌که تقریباً تمام قسمتهای‌آن برجای است. اندرون، شامل اطاقهای مختلف باگچ بریهای‌نسبةً زیباست (عکس شمارهٔ۱۳۰) و سربخاریهای بسیار عظیم و پرکار دارد . (عکس شمارهٔ ۱۳۱) طالارکوچکی دراندرون است که‌به‌نام طالار دوتخت خوابی‌است. این طالار را باید یکی از ظرائف هنر قاجاری شهررشت دانست . حاشیهٔ رفها تمام گچ‌بری است و بالای‌رفها ، مقرنسهای‌بسیارظریف‌است (عکس شمارهٔ۱۳۲)

طاق این طالار ، سراسر نقاشی است . درمیان گل وبته‌های بسیارظریف تمثال زنانی دیده می‌شود که موهای بالای پیشانی را یکسره تراشیده‌اند . فرشته‌ها که اطراف نقش‌وسط دیده می‌شوند ، نیز جلوسرخود را تراشیده‌اند. (عکس شمارهٔ ۱۳۳) درهای دولتی این‌اطاق ظریف وبربائو و تنکه‌های بالا و پائین آنها نقاشیهای بسیار ظریف است . (عکس شمارهٔ ۱۳٤) سر بخاری این

اطاق بسیارظریف‌گچ بری‌شده‌است وستونهای‌طرفین‌بخاری‌وسربخاری‌لاچ‌لنگری مار پیچ است که این نوع تراش در ستونهای چوبی مساجد و امامزاده ها نیز دیده می‌شود . (عکس شمارهٔ ۱۳۵)

خانهٔ حاجی‌میرزا احمد ابریشمی
در میدان صیقلان شهر رشت

دوطالار این‌خانه، بسیارهنرمندانه تزئین‌شده‌است . یکی‌طالار آئینه‌است که آئینه‌کاری بسیارظریفی دارد. (عکس‌شمارهٔ۱۳۶و۱۳۷) دیگری‌رابایدطالار چینی‌خانه‌نام کرد ، زیرا دردیوارهای این اطاق، دوائری گچ‌بری کرده‌وداخل آنها قابهای مرغی بسیار پرارزش قرار داده‌اند (عکس شمارهٔ ۱۳۸) . گیلوئی طاق این اطاق رف مانند است که به‌قسمتهای یك‌اندازه تقسیم شده ودرهریك کاسهٔ مرغی باارزشی گذاشته‌اند . (عکس شمارهٔ ۱۳۹) به‌نظربنده این‌طالار، در نوع خود بی‌نظیر است .

کلاه فرنگی باغ سردارمحتشم

باغ محتشم با درختان‌آزاد کهن سال‌آن یکی از گوشه‌های زیبای شهر رشت است که فعلاً گردشگاه عمومی و باغ‌ملی است. سردار محتشم‌درکناراین باغ بنائی ساخته که تا امروز باقی است و خانهٔ فرماندار رشت است . این بنا سه طبقه است . درطبقهٔ اول و دوم آن دواطاق و در طبقهٔ سوم یك اطاق به شکل کلاه فرنگی ساده است . (عکس شمارهٔ ۱٤۰) طرح بنا هشت ضلعی است که یکی ازاضلاع‌آن به‌زائده‌ای مستطیل شکل منتهی شده است .

پلهای شهررشت واطراف آن

برروی رودبار صیقلان یا سیاه رودبار که از شهر رشت می‌گذرد ، شصت سال قبل شش‌پل ساخته بوده‌اند، بدین‌شرح : پل‌عراق ، (عکس شمارهٔ ۱٤۱) پل حاجی محمد باقر ، پل‌حاجی‌ملارفیع ، در راه قزوین . پل کربلائی‌میرحسن، پل حاجی احتشام ، پل معینی در راه‌لاهیجان.

www.tabarestan.info تبرستان

برروی گوهررود که از کنارشهر می گذرد ، پل چمارسرا در راه فومن ، پل سلیمان داراب درجادهٔ سلیمان داراب . این دوپل را خسروخان گرجی در ایّامی که حاکم گیلان بود ساخته است . از این پلها امروز اثری نیست. فقط پایه‌های آجری بعضی از آنها دراین دو رودخانه دیده می‌شود .

پل‌مدیریه

سرراه رشت به شفت

این پل آجری ، دو دهانهٔ بزرگ و یك‌دهانهٔ کوچك دارد. ارتفاع‌دهانهٔ وسط ازسطح آب، ۷/۹۰ متر است . عرض‌آن ۴/۹۰ متروطول‌آن۴۴متراست . (عکس شمارهٔ ۱۴۲)

پل گوراب لیشاوندان

برروی‌رودخانهٔ خوبك

میان جمعه بازار وشهر رشت

این پل آجری دارای یك طاق هلال شکسته به‌ارتفاع ۹ متر از سطح آب است. بربالای پایه‌های طرفین این دهانه دونیم طاق و در دوطرف پایه‌ها دوطاق کوچکتر است که دهانهٔ هریك دومترونیم است . (عکس شمارهٔ ۱۴۳)

مساجد وتکایا وبقاع ومزارات شهررشت

مسجد جامع

در محلهٔ بازار

مرحوم‌میرزاحسن‌خان اعتماد السلطنه می‌نویسد : «مسجدی که دررشت به‌اسم‌جامع معروف است، بعضی‌را عقیده‌اینست که حاجی‌جمال پدرهدایت‌الله خان‌رشتی، این مسجدرا بنا نموده ، برخی مادر هدایت الله‌خان‌را بانی مسجد می‌دانند. حق‌این است که‌به‌طور یقین‌بانی معلوم نیست . درهرصورت چون‌روبه خرابی‌نهاده ومحتاج‌به‌مرمت وتعمیربود درسنهٔ۱۲۷۷ یا۱۲۷۸هجری قمری ، چندنفر ازتجار رشت، به‌شراکت، بنای‌مرمّت‌آن راگذاشتند. به‌این معنی که بنای اول‌را یکباره منهدم‌ساخته، قدری‌برطول وعرض مسجد افزودند واز نوبنا کردند . ولی‌این بنای مجدد ناتمام مانده وبانیها درگذشتند. این مسجدرا هم

مدرسه‌ای بوده که حالابه کلی‌خراب‌است» (۱)رابینو ازاین‌مسجد درسال۱۳۳۱ هجری‌قمری نام‌می‌برد واز دو کتیبهٔ سنگی‌آن یادمی کند .(۲)

این‌مسجد که امروز درخیابان رضاشاه وپشت بازار زرگرهاست ، بارهاخراب‌شده است وازنو ساخته‌اند.

درحدود پنجاه‌سال‌پیش مسجدناتمام طعمهٔ‌حریق‌شد وتادهسال‌قبل به‌همین وضع‌بود، تاجمعی ازبازرگانان به‌دستورآیة‌الله‌حاج محمود ضیابری‌تجدید بنا کردند وضمن خاك برداری چاه‌و حوضی قدیمی پیدا شد که امروز ، ازآن استفاده می‌شود.

این‌مسجددرسال ۱۳۸۳قمری ازنوساخته‌شد. محراب کاشیکاری زیبای‌آن کارکاشی‌سازان اصفهانی‌است‌که کاشیها را پس از تهیه کردن ، درمحل‌آورده و نصب کرده‌اند. در ورودی‌مسجد شمالی‌است وکاشیکاری سردرآن نظیرکاشیکاری محراب‌مسجداست . درقسمت شمالی مسجد، بالاخانه‌ای مخصوص‌زنان است.

کتیبه‌ای سنگی درمسجد جامع رشت (۳)

یامعافی ـ بتاریخ غرّه شهر شوّال المکرم سنهٔ‌میمونهٔ توشقان‌ئیل ۱۲۳۴ باخبارمژدهٔ‌ورودشاهزادهٔ اعظم‌اکرم‌والامحمدرضامیرزا روحنافداه‌وحسب‌الاشارهٔ مقرب الخاقان معتمدالدوله وبندگان منجم باشی پایندگان وعموم کدخدایان بلدهٔ‌رشت برای‌دوام دولت‌سلطان السلاطین‌شاهنشاه ایران‌پناه فتحعلی شاه‌قاجار ارواح العالمین‌فداه بدعت‌غیر مستحسنه ازبابت تکالیف دیوانی بهراسم‌ورسم که برمحلات ثمانیهٔ‌رشت اطلاق‌می‌شود اهالی‌بلدان وجمیع‌ممالك‌محروسهٔ ایران‌از هرگونه این تکالیف معاف وبدعت خاص این‌بلد بود خاصه بطیب‌خاطر از کل محلات برداشته موقوف داشته‌ایم که اهالی‌شهر من‌بعدازاین مرفه‌الحال بدعای ذات‌خجسته صفات‌ظل‌اللهی مشغول گردند ودراین‌بابت‌عهدنامهٔ مؤکد بلعن‌ابدی وبمهر همهٔ‌علما رسانیده بمرقوم‌برسانند به‌اهالی‌شهر سپردیم که‌چون کاغذجات

(۱) مرآت‌البلدان ص۱۱۹ و۱۲۰. (۲) گیلان‌رابینو ص۷۴ و۸۶ . (۳) ازاین کتیبه امروزنشانی نیست.

www.tabarestan.info تبرستان

را دوامی بعلت مرور سنین وشهور نبوده که باندك مدتی قارئین این آیهٔ عظیم که در سلطنت عظمی وخلافت کبری بحیّز ظهور وصدور رسیده ازخاطرها محومیگشت لهذا برای دوام وبقای این مدعا که الی قیام الساعة وساعة القیام مقروع سمع خاص وعام گردد خلاصهٔ مدعارا دراین صخرهٔ سمّاة مرقوم وبردیوار مسجد جامع منصوب ساختیم تا ازتغییر وتبدیل مصون ماند توقع از مؤمنین ومقدسین آنکه چون بر مدعا واقف بشوند پادشاه اسلام پناه را بیاد ابددعا فرمایند ... بنده گرخدمت کند مزدش حق آقای اوست... چنانچه پس از آن تاریخ هرذی نفسی دوباره باعث بدعت صادرات ویاعوارضات گردد انشاءالله الرحمن بغضب حضرت الله وسخط جناب رسالت پناه وهمدرجهٔ قاتل سید الشهداء باشد .. من بدّله من بعد ماسمعه فلعنة الله علیه الی یوم القیامة .(۱)

مسجد گلشن
درمیدان کوچك محلهٔ بازار

این مسجد ازمساجد خوب شهر رشت ویکی از بناهای تاریخی آن است که در میدان کوچك بناشده است.(۲) مسجد اکنون نوسازی شده است. محراب بسیار بلند آن تازیرسقف وازسنگ مرمر سبزرگه داراست. بنای اصلی مسجد ۱۷/۶۰ متر طول و ۱۱/۶۰ متر عرض دارد. طرف شرق وشمال، بالاخانه مانندوغرفهٔ زنهاست. درطرفین دوپنجرهٔ بزرگ تقریباً تازیرسقف تعبیه شده است طرف شرق درورودی است که از کفش کن به مسجد واردمی شود ودری به آبدارخانه دارد . طرف غرب دری به اطاق خادم ودواشکاف، برای جای قرآن است. طرف شمال دودر است یکی به پله‌های بالاخانه ودیگری به قسمت زیرپله که انبار است می‌رود. طاق مسجد بسیار بلند و لمبه کوبی ظریف دارد . بام آن سفال سر است . ازارهٔ مسجد به ارتفاع یك متر سنگ مرمرسیاه وزرد رگه‌دار است .

سابقاً دارای کتیبه‌ای کاشی به خط نستعلیق مرحوم شیخ محمد فقیهی قزوینی

(۱) سفرنامهٔ مازندران و استراباد رابینو ص ۶۵ و ۶۶ (۲) تاریخ علما وشعرای گیلان ص ۲۲ و ۲۳ .

متخلص به شیخ وصاحب دیوان شیخ است . دیوان اواخیراً بامقدمه‌ای ازمحمد علی انشائی به‌چاپ رسیده است.

مسجد کاسه فروشان یا مسجد آقا سیدحبیب‌الله تولمی
ومدرسهٔ خرابهٔ حاجی‌علی‌اکبر
دربازار خرّازها

مسجد کاسه‌فروشان دربازار خرّازهاست ویکی‌از بزرگترین مساجد شهر رشت‌است . درپشت‌مسجد، مدرسه‌ای به‌نام مدرسهٔ مهدویه است که‌مرکز طلاب علوم دینی است وباکوشش واقدام سید مهدی رودباری بناشده است.

قبرسیدمهدی‌رودباری‌متوفی سال۱۳۶۸ قمری فعلاً درقسمت شرقی‌مسجد کاسه‌فروشان است‌وسنگ‌مرمری باذکر اسلاف‌او تا حضرت‌خاتم‌النبیین برروی قبر اوست .

طول این‌مسجد ۱۸/۵ وعرض آن ۱۴متر است. باساختن سه‌فیلپای بزرگ وسط مسجدصحن مسجد را به‌چهار قسمت کرده‌اند . محیط هریك ازاین‌فیلپاها ۳/۲۵متر است. پایه‌های آنها هفت‌ردیف کاشی به‌رنگ سبزوسیاه است‌که ارتفاع آنها به۱۰۸سانتیمتر می‌رسد . درقسمت‌شرقی مسجد محوطه‌ای به طول ۸/۶۰ و عرض ۷/۱۰متراست که بر دو فیلپای مدوّر متکی است وقسمت زنانهٔ مسجد را تشکیل می‌دهد .

درشمال این‌محوطه‌در ورودی آبدارخانه است. پنجره‌هائی به‌ابعادمختلف درجهات‌چهارگانهٔ مسجد تعبیه‌شده‌است. ازارهٔ مسجدرا به‌ارتفاع ۹۸ سانتیمتر کاشی گلدار دوران قاجاری‌چسبانده‌اند. بالای‌کفش کن‌مسجد، اطاقی‌برای‌خادم ساخته‌اند. این مسجدگلدسته‌ای آجری دارد. (عکس‌شمارهٔ ۱۴۴) .

مدرسهٔ مهدویه متصل به‌مسجد کاسه‌فروشان است که‌کتیبه‌ای برکاشی از سال۱۳۶۳ قمری‌دارد که پس ازتعریف علم وعلما واستنادبه‌آیات‌قرآن‌کریم و احادیث‌نبوی، شرائط ومقررات تحصیل دراین مدرسه‌را بیان‌کرده‌است. درآخر

www.tabarestan.info تبرستان

عبارت عمل احمد ولد حاجی‌یوسف کاشی‌ساز رشتی کوی آفخرا دیده‌می‌شود.

مسجد زرگرها
دربازار زرگرهای رشت

بنای اصلی‌مسجدبه‌طول ۱۰/۵ و به‌عرض ٤/۷۵ متراست. محرابی کاشیکاری تازه‌ساز داردکه در پائین‌آن عبارت «عمل احمد پوریوسف ۱۳٦۱ قمری» دیده می‌شود. این‌مسجد دودر ورودی شرقی‌وغربی‌دارد. نزدیك در ورودی‌شرقی‌مزار آقا میرمحمدشاه فرزند امام زین‌العابدین علیه السلام است . سقف بنای‌مسجد لمبه‌کوبی وبام‌آن سفال سر است.

بقعهٔ آفخرا
یامزار سید فخرالدین بن‌سید ابوالقاسم‌بن امام زین العابدین
درمحلهٔ آفخرای رشت

صندوق تخته‌ای‌ساده مزاربه‌طول ۱/٦۵ وعرض ۱/۲٤ متردر وسط اطاقی‌به ابعاد۸ × ۷/۹۰ متراست. درورودی‌جنوبی‌است‌وازحیاط به‌صحن می‌آید . هشت پنجره در جهات مختلف این اطاق است . سقف لمبه‌کوبی بربه‌بر و بام سفال سر است .

درطرف‌غربی بقعه مسجدی‌به‌طول سیزده وعرض هشت‌متراست. دوفیلپای مثمن القاعده دروسط مسجد است که محیط هریك ۲/۸۵ متراست .

کاشیهای قسمت پائین‌فیلپاها قدیمی وتقسیمات‌شطرنجی به‌رنگ‌سیاه‌وزرد دارد. کاشیهای‌داخل محراب که‌گل وبته‌دار است قدمتی دارد. ابعاد هردونوع کاشی چهارده سانتیمتر است. مسجد دارای کفش‌کن وآبدارخانه وحوضخانه و قسمت‌زنانه‌است. پنجره‌های‌متعدد بزرگ‌و کوچك‌درچهار ضلع‌بنا دیده‌می‌شود. (عکس شمارهٔ ۱٤۵)

بقعهٔ بابا ولی
در محلهٔ بازار

دراین‌مزار میرمحمدشاه مدفون است. رابینو، چند فرمان‌دردست‌متولی

این بقعه دیده است ومی‌نویسددریکی ازآنهارقبات موقوفهٔ این محل شرح‌داده شده است . تاریخ یکی ازآنها سال ۱۰٤۳ قمری و مهر شاه‌عباس دوم را داشته است .(۱)

ازمزاربابا ولی‌درمحلهٔ‌بازار رشت نشانی‌نیست ومعلوم‌نیست رابینوبه‌کدام مزار اشاره‌کرده است . فعلاً درمحلهٔ بازار مسجدکوچکی به‌نام مسجد باباولی وجوددارد‌که درمحل‌تکیه‌سر میدان بزرگ است. طول بنای این‌مسجد ۹/۷۰ و عرض‌آن٦/۵متر است. سمت‌جنوب‌آن حفاظی‌چوبین‌دارد. ازارهٔ مسجدکاشی‌سبز رنگ درهفت ردیف وبه‌بلندی۱/۰۵ متراست. پنجره‌های متعددی دردیوارهای این‌بناست وطرف‌غرب دری از حوضخانه به‌مسجد دارد. سقف مسجد لمبه‌کوبی وبام‌سفال‌سر است .

مسجد ومدرسه و تکیهٔ حاجی محمدخان (۲)
در جیرکوچه یا حسن‌آباد محلهٔ بازار

مقداری از اراضی مسجد ومدرسه وتکیه‌در خیابان رضاشاه افتاد و مقداری از اراضی‌آنهاصرف‌بنای‌بانك‌بازرگانی، کافه‌قنادی شرق، دوباب‌نانوائی، یك باب علافی ، یك باب سقط فروشی و یك باب دارو خانه به نام داروخانهٔ گیلان شد .

درباقیمانده اراضی‌آن درسال ۱۳۳٤ شمسی، جمعی ازبازرگانان‌نیکوکار رشت تجدیدبناکردند وپس‌از دوسال مسجدی نوساز به‌جای مسجد قدیمی برپا کردند. بنای‌مسجد مربع‌شکل‌است وبردر تازه‌سازآن‌آیاتی ازقرآن کریم‌حك کرده‌اند. سقف‌بنا لمبه‌کوبی وبام سفال‌سر است .

کتیبه‌ای سنگی درمسجد حاجی محمدخان درشهر رشت(۳)

در زمان خسرو دین پرور آموزگار
در قران فرّخ کیهان خدای روزگار

(۱) گیلان رابینو ص ۸٦. (۲) حاجی محمدخان پدر مدیرالملك بوده است . رابینو درکتاب گیلان خود ص۷۵و۸٦ ازاین بنا یادکرده‌است. (۳) ازاین کتیبه‌امروزنشانی‌نیست.

www.tabarestan.info تبرستان

آسمان داد ودین ، فتحعلی شه آنکه کرد
داد و دین را استوار از یاری پروردگار
پاك‌دین‌حاجی محمد خان‌که آمد از ازل
نیك روی ونیك رای ونیك خوی ونیك‌کار
دست او دلکش سحابی آفتاب آنرا مطر
بخت او فرّخ همائی آسمان آنرا مطار
چون بود ازبهرفردوسش ثواب اندر ثواب
چون بود در راه یزدانش نثار اندر نثار
این همایون‌مدرسه وین نغزمسجد توأمان
بهر علم و بهر ایمان کرد در رشت استوار
در جهان ناپایداری دید افکند از خرد
طرح بنیادی کزو ماند بعالم یادگار
حجره اندرحجره آن را صانه‌الله خلدسان
صفه اندر صفه این‌را لوحش الله چرخ وار
هم مدرس اندر آن ادریس دانا از میان
هم مسبح اندر این جبریل فرّخ از کنار
الغرض چون از محمد زیور اتمام یافت
علم و ایمان در امان این همیون روزگار
منشی طبع صبا از بهر تاریخش نوشت
کز محمد شد بنای علم وایمان آشکار (۱)

مدرسهٔ نایب‌الصدر

در بازار زرکشان نزدیك میدان کوچك (۲)

سبك بنای این مسجد خاص و عجیب است . سه‌طرف حیاط غیرازسمت

(۱) ـ سفرنامهٔ مازندران و استراباد رابینو ص ۶۸و۶۹ . (۲) رابینو درکتاب گیلان ص ۸۶ این مدرسه را درمحلهٔ زاهدان آورده است.

در ورودی بنائی دو طبقهٔ چوبین است و حجرات طلاب در این دو طبقه جای دارد. دریکی‌ازحجرات تحتانی این مدرسه ، زمانی میرزا کوچك‌خان‌جنگلی طلبهٔ با تقوای‌آن زمان اقامت داشته‌است .کتیبه‌ای سنگی که اشعار زیربرآن حك است برسردر مدرسه تا امروز باقی است . (عکس شمارهٔ ۱۴۶)

هوالباقی

عمل کربلائی ولی قزوینی

جزای خیر براین خیرخواه نیك نژاد
که این خراب شد از همّت کفش آباد
جهان حشمت واجلال حاجی میرزاعلی
که شاه نایب صدرش لقب زپاکی داد
چه دید مدرسهٔ جنب خانهٔ خود را
نمود ظلم فلك منهدم زسنگ عناد
پی حمایت شرع مبین زکف کریم
فشاند سیم وزر آنقدر آن یگانه نژاد
که گشت غیرت تدریس خانهٔ ادریس
مر این‌خجسته‌مقامی که‌هست‌باب مراد
همین‌دوسه‌جاده‌باب‌د که سهم ازخود(؟)
پی مصارف موقوفه اش نمود زیاد
که تا بپاست مراین جاودان بنا باشد
همیشه خادم و طلاب و عابرانش شاد
غرض ز بخت فلك گشت بانی ثانی
چه این بنای مبارك دوباره شد ایجاد
زبان خامهٔ طغرل بنام تاریخش
سرود مدرسهٔ صدر باشد این بنیاد

بالای کتیبهٔ گچ‌بری این‌سردر عبارت‌زیر دیده می‌شود : کاتب۱۲۰۸
اتمام مدرسه صدریه غرّهٔ شهر جمادی‌الثانیه ۱۲۱۲ .

www.tabarestan.info تبرستان

مسجد آقاشیخ‌جواد = مسجد ولی‌عصر

طول بنای مسجد ۱۶/۵ وعرض آن ۱۱ متراست . محراب گچ بری بسیار بدخطی دارد که آیاتی چند ازقرآن کریم برآن دیده می‌شود . وسط مسجد از شرق به‌غرب دوفیلپای هشت ضلعی است که محیط هریك ۳/۱۰ متر است . طرفین هرفیلپادوستون ازچوب آزاد است . این مسجد غرفهٔ زنانه، آبدارخانه و کفش کن نیز دارد . درچهارجهت‌بنا، پنجره‌هائی به‌اندازه‌های مختلف‌است . سقف سراسر بنا لمبه کوبی بربه بروبام سفال‌سر است .

مزارسید ابوجعفر وتکیهٔ آن
در محلهٔ استادسرای رشت

این مزار که برسرتپه‌ای درمیان‌قبرستانی عمومی است ، از مزارات‌مهم شهر رشت است . قبرستان و مزار ، نزدیك عمارت حکومتی است . نزدیك‌یکی از درهای ورودی قبرستان ، برجی‌آجری هشت ضلعی است که بامی مخروطی دارد . اهالی می گویند، شخصی به‌نام «دیوسلطان» ازفرستادگان شاه‌عباس اول، در اینجا به‌خاك سپرده شده است . درمزار سیدابوجعفر کتیبه‌ای برتخته‌ایست که آن را قاب کرده و دریکی از بدنه‌های صندوق مزار جای داده‌اند . این کتیبه‌حاکی است که اینجا ، مدفن سیدابوجعفر ، پسرعموی پیغمبر و برادر رضاعی امام حسین‌علیه‌السلام است که صندوق مزار او به‌دستورحسام‌الدین، در زمان تولیت‌ملاشمس‌الدین ساخته شده است . خط کتیبه ازمحمد صوفی‌ومورخ ۱۰۰۹ قمری است . (۱)

عبدالفتاح فومنی،این‌مزاررا متعلق به‌استادجعفر می‌داند.(۲) شاید محلهٔ استادسرا به‌نام این‌شخص معروف شده است .

میرظهیرالدین می‌نویسد که درمحلهٔ استادسرای‌رشت، کارگیا سیداحمد کیا، برادرکارگیاسیدناصرکیای‌لاهیجانی‌را دربیست وهفتم‌رجب سال۸۵۲قمری

(۱) گیلان رابینو ص ۷۶ (۲) تاریخ گیلان ص ۲۱۸ .

به‌خاك‌سپردند. بعید نیست که نامبرده درهمین گورستان قدیمی به خاك‌سپرده شده باشد .(۱)

کتیبهٔ‌صندوق سیدابوجعفر بامقداری فرسودگی وریختگی به‌شرح‌زیر به‌دست‌مارسیده‌است :

. . . . . سنه تسع و الف عام — این چنین صندوق نیکو شد تمام
از برای مرقد پاك کسی — کو بود سیّد ابو جعفر بنام
مصطفی را ابن عمّ زاده بود — مجتبی و مرتضی را شد غلام
شیر خورده با حسین بن علی — از دو پستان بتول نیکنام
نیست شکی اندرین‌قول ای عزیز — آنکه آرد شك جهنم شد مقام
. . . برهمه کافر شدند — جمله را کرد او مسلمان بالتمام
[این‌مکان] بس شریف‌وبس‌لطیف — التجاگاه از برای خاص و عام
. . . . ت این مرد خدا — در نوشتن راست کی آید تمام
. . . مردی ملا شمس دین — قاری قرآن بتا(؟) حتی سلام
کرد زیب مسجد مرد سلیم — راحما کن رحم در دار السلام(؟)
ساخت این صندوق را ازروی جدّ — حضرت استاد حسام الدین تمام
ساخت این اشعاررا از روی صدق — پیر ده محمود صوفی والسلام

۱۰۰۹ هجری

ازاین مزار و قبرستان قدیمی اطراف‌آن وگور دیوسلطان کوچکترین اثری نیست محل‌آن اراضی شهرداری کنونی بوده‌است.

مسجد امام الدوله و تکیهٔ دولت
در محلهٔ جیرباغ یا نقاره‌خانه (۲)

تکیهٔ‌دولت ومقداری از مسجد امام‌الدوله را هنگامی که اسمعیل خان سرابی (= قلعه بیگی) وسرتیپ محمدحسین خان آیرم شهردار رشت‌بودند

(۱) گیلان رابینو ص۷۶ . (۲) رابینو این‌مسجد وتکیه‌را درمحلهٔ استادسرا می‌داند . (گیلان رابینو ص ۸۶).

www.tabarestan.info تبرستان

برای ایجادخیابان گلستان، خراب کردند، مقداری از مسجد دردهنهٔ جیرباغ بدین‌شرح باقی است :

طول مسجدفعلی بیست متر وعرض آن نه‌متر است. دو در ورودی مسجد شمالی است وضلع‌شمال چهارپنجرهٔ بزرگ‌دارد. درضلع‌جنوب سه‌پنجرهٔ‌بزرگ سراسری تازیرطاق ویك‌در ویك پنجره به‌آبدارخانه‌دارد. غرفهٔ زنانه درضلع شرقی استودر ورودی‌غرفه نیزدراین‌سمت است.درضلع‌جنوب، ایوانی به‌عرض یك متر بدون ستون است . سقف بنا لمبه کوبی با درزپوش خط‌دار و بام‌آن سفال‌سر است .

مسجد ومدرسهٔ حاجی‌حسن

درمحلهٔ صالح‌آباد که امروز به‌بازارچهٔ سبزمیدان معروف است (۱)

بنائی‌ساده که طول‌آن ۱۲/۹۰ وعرضش ۱۲/۱۰ متراست.دوفیلپای‌هشت ضلعی‌دروسط بناست. محرابش‌گچ‌بری‌ومقرنسهای ساده دارد.در طرفین‌محراب یك‌پنجرهٔ کوچك ویك پنجرهٔ بزرگ است. سه‌پنجرهٔ بزرگ سراسری تازیر سقف درضلع شمالی است. در ورودی درضلع غربی‌است ودراین‌ضلع یك‌پنجرهٔ بزرگ‌ویك‌پنجرهٔ کوچك‌روبه‌حیاط است . درضلع‌شرقی، چهار در ویك‌پنجره، به‌طرف‌حیاط بازمی‌شود. سقف سراسربنا لمبه کوبی وبام‌سفال‌سر است .

حیاط‌مدرسه، پشت مسجدوده‌حجرهٔ طلبه‌نشین‌دارد.

مسجد ومدرسه وتکیهٔ مستوفی

درمحلهٔ استادسرا درراه‌بجارکن

بنیان‌گذار این‌مسجد ومدرسه وتکیه،مرحوم میرزا محمد طاهرمستوفی است. سپس‌حاج شیخ مهدی لاکانی‌آن‌را تعمیر ومرمت کرده‌است. مسجد فعلی شامل‌بنائی است مستطیل‌شکل به‌طول۱٦/۷۰ متروعرض ۸/۳۰متر(عکس‌شمارهٔ ۱٤۷) سه‌فیلپا دروسط بناست‌که مقطع دوعدد ازآنهاهشت‌ضلعی ومقطع‌دیگری

(۱) رابینو این مسجدرا درمحلهٔ استادسرا می‌داند .گیلان رابینوس ۸٦ .

مربع است. محرابی‌کاشی‌کاری باگچ‌بری مقرنس‌ساده دارد. (عکس‌شمارهٔ۱٤۸) بربالا وطرفین محراب نوشته‌هائی است که شرح خواهیم‌داد.

طرفین محراب دو پنجره‌داردکه اطراف‌آنها نیزکتیبه‌هائی ازکاشی دیده می‌شود (عکس شمارهٔ ۱٤۹ و۱۵۰)

درطرف‌قبلی دری‌به‌کوچه است که ازکوچه وارد قسمت‌زنانه‌می‌شود.در شرق‌بنا دو پنجرهٔ بزرگ تازیر سقف ، به‌حیاط مسجد ودرشمال‌نیز دو پنجرهٔ بزرگ ویك‌در ورودی به‌حیاط مدرسه بازمی‌شود. از دردیگری ازکفش‌کن‌به قسمت‌زنانه‌می‌روند. گلدستهٔ‌آجری نسبةً ظریفی برگوشهٔ بنای این‌مسجداست (عکس شمارهٔ ۱۵۱) مدرسهٔ مستوفی در شمال همین مسجد ودارای‌شش حجره است. سقف‌سراسربنا لمبه‌کوبی وبام سفال‌سراست.

کتیبهٔ بالای محراب مسجدمستوفی

میرزا محمدطاهر مستوفی فرخنده سرشت
ساخت این مسجد و مدرس سعادت دررشت
شد چو در عهد مهین فتحعلی شه برپا
عقل بنمود رقم کاین شده مانند بهشت
یا باقی ۱۲٤۲

کتیبهٔ داخل محراب ودو طرف‌آن

فی‌یوم‌جمعه من‌شهر شعبان المعظم سنهٔ‌ثلاث واربعین ومأئین بعدالألف‌من الهجرة النبویه صلوات‌الله علیهم اجمعین ۱۲٤۳ .

الله محمد علی‌فاطمه‌حسن‌حسین ـ ۱۲٤٤ـ یا حنّان یا باقی ـ الله‌لااله‌الا هوالحی‌تا وهوالعلی العظیم. پایان‌یافت فی ۱۲٤٤. درآخر کتیبه‌ها که به‌پنجرهٔ شرقی ختم می‌شود این عبارت دیده می شود . عمل استاد محمد تقی کاشی‌پز قزوینی ۱۲٤٤ .

بر حاشیهٔ پنجرهٔ غربی‌محراب « شکیّات مجتهد العصر والزمانی جناب

www.tabarestan.info تبرستان

حاجی‌سید محمدباقرسلّمه‌الله تعالی شانه» را به‌زبان فارسی برکاشی نوشته‌اند ک به‌نظراین‌بنده کاری‌عجیب وبی‌نظیر است.

تکیهٔ
محلهٔ استادسرا

به‌دستور سرلشکرعطاپور، هنگامی که‌شهردار رشت‌بود، به‌عنوان توسعهٔ معبرخراب کردند.

مسجد جیر کوچه

طول مسجد فعلی۱۳/۶۰ وعرض آن ٤/٥ متر است محرابی تازه باکاشی سفید ورنگ‌وروغن‌ساخته‌اند. در دوطرف‌محراب دوپنجرهٔ بزرگ تا زیر طاق است.کفش کن وحوضخانه وغرفه‌ای برای‌زنان دارد. خانهٔ‌مجاور ضلع‌شمالی‌را خریداری کرده‌اند و قصد دارند سراسر مسجد را خراب‌کنند واز نومسجدی بزرگتر بسازند .

چله‌خانه ومرقدآقا میر نظام الدین (۱) بن امام علی النقی علیه‌السلام ومسجد متصل به‌آن درمحلهٔ چله‌خانهٔ شهررشت

طول‌بنای اصلی‌بقعه ازداخل ٦/٧٥متر وعرض‌آن۷/۲۰ و۳/۸۰ متراست. درقسمت باریك‌بقعه، صندوقی به‌طول ۱۷۵ وعرض۹۳ وارتفاع۱۱۰ سانتیمتر بر مرقد میرنظام‌الدین قراردارد. برحاشیهٔ‌بالا وپائین‌صندوق، باخط نسخ‌متوسط ، سورهٔ یس تاآخرحك شده است. سقف بقعه، لمبه کوبی بادرزپوشی خط‌دار پهن است. دو در ورودی طرف جنوب وغرب بناست. طرف‌شرق یك‌پنجره به‌طرف مسجددارد. درطرف‌شمال یك‌در ودوپنجرهٔ نورگیر دردوطرف در است.(عکس شمارهٔ ۱۵۲)

مسجد چله‌خانه :

(۱) شایدمیرنظام رشتی که‌عبدالفتاح نام‌اورا جزء ارباب‌صلاح واصحاب فلاح‌آورده است‌همین شخص‌باشد (تاریخ گیلان ص ۸۹).

مسجدی‌در شمال بقعه به‌طول ۱٤/۲۰ وعرض ٥/۹۰ متر است.باقی‌صحن مسجدبه‌طول۱۳/٤٥ وعرض٦/٥ متراست. سقف‌مسجدنیزمانند سقف بقعه، لمبه کوبی بادرزپوش‌پهن خط‌دار است. ازارهٔ مسجدبه‌ارتفاع٦٥سانتیمترکاشی‌کاری مورخ۱۳٦۳ قمری‌و«عمل‌احمدپوریوسف درمحلهٔ آفخرای‌رشت» است. محراب مسجد گچ‌بری ساده‌حاشیهٔ‌آن‌آیهٔ نورتاآخرگچ بری شده‌است.دردوطرف بالای محراب بسمله تکرارشده‌است. دردو گوشهٔ‌محراب «یاحنّان» و«یا منّان»و وسط محراب « سبحان ربی الاعلی و بحمده . اللهم صل علی محمد و آل محمد » گچ‌بری است .

در ورودی شمالی وپنجره‌های این ضلع متصل‌به‌آن است. درطرف‌غرب یك‌پنجره‌به‌خیابان‌دارد. درطرف‌جنوب در ورودی‌بقعه و در ورودی انباراست. طرف‌شرق سه‌پنجرهٔ‌بزرگ ودر ورودی کفش کن است. بام سراسربنا سفال‌سر است و گلدسته‌ای‌آجری دربام‌دیده‌می‌شود. (عکس‌شمارهٔ ۱۵۳) یك‌درخت‌آزاد کهنسال ویك‌درخت‌سمد(= نارون) درحیاط است .آرامگاه دکتر حشمت نیز درصحن‌همین حیاط است.

وجه تسمیه محلهٔ چلّه‌خانه ازاینجاست که چله‌خانهٔ میر نظام‌الدین تا سنوات اخیردرضلع‌شرقی این مسجد بودوبقایای‌آن دیده می‌شد. پس‌از تعمیر قبر دکترحشمت‌ومسجد، آن‌آثار ازمیان رفت. بیشتر درویشان رشت درمحلهٔ چله‌خانه‌سکونت‌داشته‌اند. امروزنیزمعصوم‌زادهٔ کیائی‌پیشوای‌فرقه‌ای‌ازدراویش نعمت الهی‌دراینجا ساکن است.

سنگ مزار مرحوم دکتر حشمت

«آرامگاه شهیدراه حرّیت واستقلال ایران‌مرحوم جنّت‌مکان خلدآشیان دکترحشمت جنگلی‌طالقانی نوری الاصل‌همقدم ورفیق‌مرحوم‌میرزاکوچك‌خان جنگلی‌طاب‌ثراه بتاریخ چهارم اردیبهشت ۱۲۹۸ .

هرگز نمیرد آنکه دلش زنده شد بعشق
ثبت است بر جریدهٔ عالم دوام ما »

www.tabarestan.info تبرستان

دکتر حشمت طبیبی حاذق بود، مجرّد آمد ومجرّد رفت. سدونهر حشمت رود را او ساخت درمحل قرق‌کارگزاریعنی محل فعلی ادارهٔ ثبت، جائی که‌حوض ساخته‌شده‌است حلق‌آویز شد .

بقعهٔ دو برادران
درمحلهٔ خمیران صندوق عدالت رشت

قبری است به طول ۴۳۰ و عرض ۲۷۰ وارتفاع ۶۰ سانتیمتر در هوای آزاد . اطراف این مزار قبرستانی قدیمی بوده است که امروز اثری از آن باقی نیست .

تکیهٔ صیقلان ومزار آقا سیدگلان(۱)
در محلهٔ صیقلان رشت

اطراف‌مزار آقا سیدگلان قبرستانی قدیمی بود. مزار وقبرستان‌درفلکهٔ صیقلان افتاد وازمیان‌رفت. تکیه‌هم‌درغرب مسجد صیقلان هنوز برقرار است‌و اثرقابل‌ذکری ندارد.

مسجد صیقلان
درمحلهٔ صیقلان رشت

بنای اصلی‌مسجد ازداخل‌به‌طول ۱۶/۴۰ وعرض ۹/۵۰ متر است.محرابی تازه‌ساز با دوستون رنگین در طرفین دارد . غرفهٔ زنان درضلع شمالی وزیر آن در ورودی اصلی مسجد است . درطرف غرب در ورودی به آبدارخانه وسه پنجرهٔ بزرگ است . درسمت جنوب دوپنجره در دوطرف محراب است که‌یکی ازآنها به‌کتابخانهٔ مثلث‌شکلی بازمی‌شود. سقف سراسربنا لمبه‌کوبی‌بادرزپوش خط‌دار وبام‌حلب سر است .

(۱) رابینو درکتاب گیلان خود «آقا سیدگلان» (بفتح کاف) ذکر کرده است . (گیلان رابینو ص ۸۶) .

تکیهٔ آقاکوچك و پهلوان حسن
درمحلهٔ سرخ‌بنده

ازاین تکیه‌امروز اثری‌نیست وسراسرآن‌دکان شده‌است.

مسجد سرخ بنده (۱)
درمحلهٔ سرخ‌بندهٔ رشت

طول مسجد ۱۵/۶۰ وعرض‌آن ۹/۸۰ متر است. دوفیلپای آجری هشت ضلعی‌دروسط مسجداست. چهارردیف‌کاشی به‌ارتفاع ۷۵سانتیمتر، برپائین‌فیلپاها چسبانده‌اند. محراب‌مسجد ازسنگ مرمراست‌ودروسط«کلما دخل‌علیها زکریا المحراب» ودر گوشهٔ‌بالاسمت‌راست «الصلوة قربان کل‌تقی» سمت‌راست‌محراب: بسمله وآیهٔ‌نور تا «لنوره من‌یشاء» وسمت‌چپ بسمله سبحان الذی اسری تا هوالسمیع البصیرصدق‌الله العلی العظیم . الصلوة معراج المؤمن . ربّنا تقبّل منا انك انت‌سمیع علیم . وقف‌علی‌کریمی ۱۳۴۲ .

دردوطرف محراب ازارهٔ سنگی به‌ارتفاع ۷۰ سانتیمتر ودر دوطرف ازاره ، دو پنجرهٔ بزرگ تا زیر سقف است . قسمتی از سمت راست محراب کاشیکاری است . بر زمینهٔ آبی با خط سفید ، بسمله و باخط نستعلیق اشعار زیر نوشته شده است:

این‌دکاکین که هست نه‌گانه	وقف شد ازبرای این‌خانه
تولیت با خودم بود مادام	بعد با نجل پاك فرزانه
باذکوراست نسل بعدازنسل	تا نیفتد بدست بیگانه
گر نباشد ذکوری اندر بین	با اناث است حق پرستانه

کاشیکاری ازاحمد پورحاجی‌یوسف درسال ۱۳۳۲ است.

ازارهٔ دیوار داخلی واطراف فیلپاها، کاشی سبز گلدار است. در ورودی غربی‌است. درضلع‌شمالی سه‌پنجرهٔ‌بزرگ ودرضلع‌شرقی در ورودی‌از کفش‌کن

(۱)رابینو ازتکیهٔ‌سرخ‌بنده نیزیادمی‌کندکه امروزاثری ازآن برجای نیست .

www.tabarestan.info تبرستان

ودری دیگر به اطاقی که دراین‌سمت‌است‌بازمی‌شود. سقف‌سراسر بنا لمبه کوبی خط‌دار است و بام سفال‌سر است .

مسجدحاجی مجتهد
درمحلهٔ صیقلان

این مسجد را به‌جای مسجد حاجی علی اکبر به تازگی ساخته‌اند . دری نسبةً ظـریف دارد . این دو بیت بر چهار چوب آن به خـط نسخ حك شده است .

ای نام توآرایش وعنوان کلام — وی یاد توآرامش هر بی‌آرام
در حیّز امکان تصوّر هرگز — بی‌یاد تو آغاز نگیرد انجام

در کنج بالا ، طرف راست «عجلوا بالصلوة قبل الفوت» و طرف چپ «عجلوا بالتوبه قبل‌الموت» حك شده است.

دروسط قسمت‌خورشیدی در: ادخلوها بسلام‌آمنین .

وزیرآن این‌اشعار حك‌شده است :

ملکا ذکر توگویم که تو پاکی و خدائی
نروم جز بهمـان ره که توام راه نمائی
همه درگاه تو جویم همه ازفضل تو پویم
همه توحید تو گویم کـه بتوحید سزائی

هذا من‌فضل‌ربی. طرح وعمل ازعلی پیکانی خراسانی۱۳۳۰ .

مسجدحاجی صمدخان
درمحلهٔ باقرآباد رشت

بنای اصلی‌مسجد تقریباً به‌شکل‌مربع به‌ابعاد ۱۴/۴۰و۱۲/۳۰متر است . (عکس‌شمارهٔ ۱۵۴) چهارستون‌گچ‌بری دروسط مسجد استو گنبد مسجد برآن متکی‌است. (عکس‌شمارهٔ ۱۵۵ و۱۵۶) محرابی گچ بری بسیاربلند دراین‌مسجد است که‌تقریباً تازیرسقف می‌رسد. گچ‌بری‌آن نسبةً خوب است. (عکس‌شمارهٔ ۱۵۷) این‌آیات واشعاربرمحراب گچ‌بری‌شده است:

بسمله نصرمن‌الله وفتح‌قریب. دروسط محراب سوراخ مدوری‌است که‌زیر آن‌چهاربیت شعرعربی برسنگ‌مرمری‌حك شده‌است که به‌علت‌بالابودن‌خوانده نشد. تاریخ۱۳۳۴براین‌سنگ دیده می‌شود:

برمحراب‌آیات واحادیث زیرگچ‌بری شده‌است:

وان یکاد تا للعالمین و انما یعمر مساجدالله تا غفوررحیم وآیة الکرسی تا فیهاخالدون والصلوة عمودالدین .

طرف چپ محراب این اشعار بر سنگ مرمری (عکس شمارهٔ ۱۵۸) حك شده است :

هوالله‌تعالی
بسم‌الله الرحمن الرحیم و به نستعین

یارب این مسجد الاقصی است پدیدارآمد
یا که منظرگه موسی است در انظار آمد
با نیش کیست که بنمود مر این خانه بنا
الحق الحق که بر او مدح سزاوار آمد
بانیش عبد الصمد و صـاحبش الله الصمد
اندرین خانه ملك خـادم دربار آمد
پنج درب دگّه بنا کرد بموقـوفهٔ او
در عوض جنّت فردوس خریـدار آمد
پنج منزل ز پی دگّه برای عزباست
زین سبب شافع او احمد مختار آمد
بین این مسجد و این دگّه شود بعد بنا
هست موقوفه بدانید بطومـار آمد
هر که بر توصیه بنمود عمل رحمت باد
بر مخالف ز ازل لعنت قهّار آمد

www.tabarestan.info تبرستان

ذکر تسبیح و دعا گشت از این خانه بلند
سنهٔ الف چو در سیصد و سی چار آمد
شوقی ابن حسن این توصیه آورد بنظم
مغفرت بر گنهش حضرت ستّار آمد

برسمت راست محراب این کتیبه برسنگ خاکستری رنگی (عکس شمارهٔ ۱۵۹) حك شده است:

بسم‌الله الرحمن الرحیم الحمدلله الواقف علی الضمایر والصلوة علی محمد وآله خیر الاوایل والاواخر وبعد قال النبی اذا مات ابن آدم انقطع عمله الا ثلث من صدقة جاریه اوعلم ینتفع او ولد صالح یستغفر له توفیق شامل حال گردید جناب آقای حاج صمدخان تاجرباشی شیروانی الاصل مقیم رشت دام اجلاله را بر اینکه وقف صحیح شرعی نمود تمامی مستغلات ذیل را برای مسجد جدید البناء خود من جمله یك باب کاروانسرای گاریخانه سمت قبلهٔ مسجد ارضاً واعیاناً با کافه متعلقات آن وهفت باب دکان که ابتدا ازکاروانسرای مزبور تادروازهٔ اول مسجد وپنج باب دکان از در اول مسجد که ابتدا ازدکان مسکونهٔ شیخ حسن تا دروازهٔ دویم مسجد و خانهٔ مسکونهٔ آقا سید حسن با تمام متعلقات آن که واقع است پشت پنج باب دکان مزبور ودوباب خانهٔ گالیپوشی محمد حسن ورمضانعلی عرابه‌چی ارضاً واعیاناً تاپشت خانهٔ مرحوم مشهدی حمید شیروانی بازمین خانهٔ مخروبهٔ سفالی وزمین بیاض سمت قبله پشت کاروانسرا تا برفچاه و خود برفچاه تاپشت خانهٔ مشهدی حمید که تمام اراضی واعیان مرقومه موقوفهٔ[1] مسجد که عایدات هر ساله بعد از تعمیرات لازمهٔ موقوفه ومخارج مسجد از نفت وچراغ وحصیر وچکه گیری ودوراز[2] واجرت خادم حسب قرارداد باقتضای وقت صرف شود ومبلغ چهارده تومان هرماهه بامام راتب مسجد بدهند ودردههٔ عاشورا هرساله بهرمکانی که صلاح بدانند صرف تعزیه‌داری حضرت سیدالشهدا علیه‌السلام شود وهرگاه بعداز این

(۱) فعلا ازاین رقبات فقط خانهٔ سیدحسن ودکانهای سمت شرق مسجد که کنارراه باقرآباداست، باقی است . مابقی رقبات را دیگران به‌نام خود ثبت کرده‌اند. (۲) دوراز کردن یعنی سفالهای شکستهٔ بام را عوض کردن.

مخارج ازعایدات موقوفه زیادآمد متولی ضبط نماید که درمخارج تعمیر مسجد دروقت حاجت صرف شود ودرضمن انشاء وقف شرط شده که هرگاه مخارج مهمی برای مسجد لازم شد که عایدات موقوفه وفاء بآن نکرد متولی مأذونست که قطعهٔ ازموقوفه راچه از اراضی وچه از اعیان بفروشد ودرمصرف مسجد صرف نماید وتولیت موقوفه مادام الحیات باخود واقف میباشد وبعد ازعمر طبیعی ایشان با جنابان آقاکربلائی پاشا رمضان اوف وآقای آقاکربلائی محمدباقر علی اوف تاجران بادکوبه مقیمین رشت می باشد وبعد ازعمر طبیعی متولیان معظم لهما بهرکس که تفویض نمودند مختارند وامام راتب به‌نظارت متدینین ازرؤسا واهل محله بطناً بعدبطن ونسلاً بعد نسل بنحومزبور بنظارت ناظرین درهرطبقه از رؤساء محلهٔ اطراف متولی مسجد میباشند که تعیین امام نمایند ازاهل علم وتقوی وعایدات موقوفه را بنحومزبورعمل نمایند الی ظهورامام زمان عجّل‌الله فرجه فمن بدّله بعدما سمعه فانما اثمه علی الذیّن یبدلونه هرگاه برخلاف وصیّت عمل نمایند بلعنت خدا ونفرین رسول خدا گرفتار شوند کان ذلك فی شهر جمادی الاول سنهٔ ۱۳۴۱.

دردوطرف محراب، دوپنجرهٔ بزرگ که بالای آنها هلال شکسته است به‌حیاط بازمی شود. درطرف غرب شش پنجره ویك دربزرگ ورودی است. درطرف شمال چهار درورودی به‌آبدارخانه واطاقی که قبر بانی مسجد یعنی حاجی صمدخان و پسرش ـ تیمور ـ درآنجاست . بالای این دواطاق غرفهٔ زنانه است که پنج پنجرهٔ نورگیر دارد. درشرق وغرب غرفهٔ زنانه نیزدوپنجرهٔ نورگیراست . درطرف شرق نظیرسمت غرب شش پنجره ویك در ورودی بزرگ است.

بالای سرستونها، داخل دایرهٔ گنبد آیهٔ نورتاآخرولااله الاالله محمدرسول الله علی ولی‌الله درانتهای آیه گچ‌بری شده است . (عکس شمارهٔ ۱۶۰) دردایرهٔ کمربندگنبد، چهارپنجرهٔ نورگیر ویك در کوچك است. سراسرسقف لمبه کوبی خط دارپهن است.

درصحن مسجد منبری مشبك است که رویهمرفته کارظریفی است. (عکس شمارهٔ ۱۶۱) این کتیبه بریك طرف منبراست.

www.tabarestan.info تبرستان

بحسب‌الامر رستم‌رضاقلی‌زادهٔ بادکوبی ۱۳۳۵.

ودرطرف دیگر منبر :

عمل‌مشهدی‌حاجی‌بابا ولدکربلائی‌علی النقی بادکوبی.

چهارطرف مسجد حیاط وسیعی است که درختان متعدد و گلکاری منظمی دارد .

مسجد زرجوب
در محلهٔ زرجوب رشت

بنائی‌سادهٔ مستطیل‌شکل است.غرفه‌های‌زنانه درشرق وغرب داخل‌بناست زیر غرفهٔ غربی، حوضخانه و آبدارخانه وزیرغرفهٔ شرقی‌کفش کن ودر ورودی مسجد است .

محرابی‌ساده‌داردکه دوستون،طرفین آن است. دردوطرف‌محراب‌دوپنجرهٔ بزرگ تازیر سقف است ودرطرف شمال نیزسه پنجره دارد . ازارهٔ مسجد، از داخل‌پنج ردیف‌کاشی‌کاری است. ردیفهای وسط سفید وردیف بالا وپائین‌رنگین است. سقف‌سراسربنا، لمبه‌کوبی وبام سفال سراست .

مسجد چهل تن خمیران
در محلهٔ خمیران رشت

طول‌بنا ازداخل ده متر وعرض آن هشت متر ونیم است . دو فیلپای قطور هشت ضلعی‌دروسط مسجداست که محیط هریك ۳۱۸ سانتیمتر است وپایهٔ آنها تایك‌متر کاشیکاری دوران قاجاری است. ازارهٔ داخلی بناکاشیکاری تازه ومورخ ۱۳۵۳قمری‌است. محرابی‌گچ‌بری بدخط درمسجد است که برحاشیهٔ آن،انّ الله نورالسموات تاوالله‌بکل‌شیئ علیم گچ‌بری‌شده‌است قسمت‌بالای‌محراب بسمله و این‌دومصراع بردوطرف آن است:

روزیکه علی بکعبه آمد بوجود ازبهر علی خدا در از کعبه گشود

طرف‌شمال‌مسجد،ایوانی‌چوبین‌بطول ۱٤ مترو‌عرض ۱٤۰سانتیمترساخته‌اند که‌هشت‌ستون چهارسوی نازك بدون‌سرستون وسرنالی چهارسوی نازك دارد .

سقف‌ایوان پل‌کوبی‌است. طرف‌غربی‌صحن‌اصلی‌مسجد،دوپنجرهٔ‌بزرگ‌به‌خارج وطرف‌شرقی‌آن‌پنجره‌ای بزرگ‌به‌آبدارخانه‌ودری‌به‌کفش کن‌شرقی‌دارد.سقف صحن‌مسجد لمبه‌کوبی بادرزپوش‌ساده‌وسراسربناسفال‌سراست. مأذنه‌ای کوچك آجری بابامی‌سفال‌پوش دربام‌بنا، دیده‌می‌شود. (عکس‌شمارهٔ ۱٦۲)

مسجد شیخ زاهد
درمحلهٔ خمیران زاهدان درشهر رشت

مسجدی‌مربع شکل‌به ابعاد۱۲×۱۲/۲۰ متراست . تمام‌صحن بایك‌ستون چوبین‌هشت‌ضلعی ودوفیلپای‌آجری به‌سه قسمت تقسیم شده است. دوسرنال بر ستون ودوفیلپا متکی است. دوپنجرهٔ بـزرگ سراسری درطرفین محراب ودو پنجرهٔ‌بزرگ سراسری درضلع‌غربی که قسمت‌مردانه است‌ویك در ورودی‌ویك پنجرهٔ کوچك درقسمت زنانه دارد. درسمت شرقی کفش کن ، در ورودی مسجد است. محراب‌مسجد سراسر کاشی آبی‌رنگ وبالای هلال‌محراب‌سنگی است که لا اله الاالله محمد رسول‌الله علی‌ولی‌الله درعین ظرافت وباخطی‌خوش برآن‌نقر شده است. گلدسته‌ای‌آجری بربام‌مسجد دیده‌می‌شود . (عکس شمارهٔ۱٦۳)

مسجدآقا میرعیسی
در محلهٔ خمیران زاهدان

مسجد کوچکی است به طول ۱۰/۱۰ وعرض ٦/٤۰ متر. محرابی‌گچ بری ساده‌دارد که‌آیات هفده وهیجده سورهٔ‌توبه‌را از« ماکان للمشرکین تا یکونوا من‌المهتدین»گچ‌بری کرده‌اند. غرفهٔ‌زنانه، بالاخانه مانند ودرغرب‌بناست. زیر این قسمت‌آبدارخانه و در غرفه و در ورودی مسجداست. طرف جنوب ، چهار پنجرهٔ بزرگ ، در دوطرف محراب ودرطرف مشرق یك پنجرهٔ نورگیر تعبیه شده است .

مسجد وتکیهٔ‌چهار برادران
در محلهٔ چهار برادران زاهدان

مسجد قدیمی وتکیه را خراب کرده اند و به‌جای‌آنها مسجدی به طول

www.tabarestan.info تبرستان

۱۷/۸۰وعرض۱۰متر، ازآجرهای قدیمی‌ساخته‌اند. این بناشامل غرفهٔزنانه و کفش کن‌واطاق خادم وآبدارخانه است.

مسجد وبقعهٔ سید ابوالقاسم بن‌موسی‌بن جعفر علیه‌السلام
درمحلهٔ سید ابوالقاسم رشت

بنای اصلی‌بقعه‌به‌طول ۶/۶۵ وعرض۴/۳۰ متراست‌وصندوقی ساده‌دروسط آن‌است. درضلع‌جنوبی‌یك‌پنجره‌به‌عرض ۵۵سانتیمتر وپنجره‌ای مشبك‌ازکاشی سبز به‌طرف کوچه‌دارد. درضلع‌غربی در ورودی‌است که ازمسجد به‌بقعه می‌رود ودوپنجرهٔ کوچك دراین‌ضلع است. درضلع‌شمالی دو در ورودی وسه‌پنجره به مسجددارد. درورودی‌شرقی، ازکفش کن است. درطرفین این کفش کن دوانبار است که در یکی از آنها شمع می‌افروزند. سقف بقعه لمبه‌کوبی با درزپوش خطدار است.

مسجددارای دوقسمت است. قسمتی‌ازآن درشمال‌بقعه به‌طول‌سیزده‌متر وعرض‌هشت‌متر ونیم که‌دارای دوفیلپای‌آجری مربع‌شکل به‌محیط دومتراست وقسمتی درغرب‌بقعه، به‌طول ۱۳/۷۰ وعرض۴/۳۰متراست. قسمتی ازسقف‌مسجد لمبه‌کوبی با درزپوش پهن‌وقسمتی لمبه‌کوبی بدون درزپوش است. بام‌سراسر بنا سفال‌سر است. (عکس‌شمارهٔ ۱۶۴)

صندوق عدالت
نزدیك مسجد میان تکیه در محلهٔ خمیران کیاب

درسال۱۲۸۹ قمری،صندوقی‌برای‌نامه‌های عرض‌حال به‌شخص ناصرالدین شاه، نزدیك‌این‌مسجدنصب کردند.(۱) ازآن‌تاریخ،مسجدمیان تکیه‌به‌نام‌صندوق عدالت‌معروف‌شد. مسجدفعلاً به‌دکان تبدیل‌شده‌ومحل‌صندوق‌هم دبستان‌داریوش امروزی است.

(۱) گیلان رابینو حاشیهٔص۸۷.

مسجد وتکیهٔ خمیران
درمحلهٔ خمیران شریفیه

مسجد کنونی بنائی‌ساده به‌طول۱۱/۴۰ وعرض۱۰/۲۰ متراست. محرابی باگچ‌بری‌مقرنس‌دارد. درضلع‌شرقی دری‌به‌آبدارخانه ودری به‌خانهٔ وقفی که پیشنمازدرآن ساکن است ودری به‌طرف‌حیاط دارد. درضلع‌شمالی دوپنجرهٔ بزرگ به‌طرف حیاط ودری‌به کفش کن‌دارد. درضلع‌غربی دوپنجرهٔ بزرگ‌به محوطهٔباز جلومسجد دارد. قسمتی ازاراضی تکیه‌را عباس بالاجاه خریداری کرده وفعلاً هفت دردکان ودودستگاه‌عمارت دوطبقه ساخته است.

از مسجد و تکیهٔ بالا محلهٔ خمیران کیاب که رابینو ازآن یاد می کند اثری نیافتم.

مسجد ومدرسهٔ حاجی محمدکریم
درمحلهٔ کیاب رشت

بنائی است‌به‌طول ۱۷/۲۵ وعرض۶/۷۰متر. سه ستون دروسط بناست. بر این‌سه‌ستون،سرنالی‌است که واشانهای‌دوقسمت بنابرآن‌متکی هستند. محراب کاشیکاری‌آن کاراحمد پوریوسف‌مورخ ۱۳۶۲قمری است. پنجره‌های مختلف و متعدد درچهارجهت‌بناست. غرفهٔ زنانه بالای کفش کن‌است. سقف‌بنا لمبه‌کوبی خطدار وبام‌سراسر بناسفال‌سراست. ازمدرسه‌چیزی برجای نیست مقداری از اراضی‌آن‌ساختمان‌وحیاطهای شخصی‌شده است.

مسجد لاکانی
درمحلهٔ سبزمیدان کیاب رشت

این‌مسجد که طرح ووضع‌قدیمی‌آن محفوظ مانده است به‌طول ۱۴/۳۰ و عرض۱۲/۷۰ متراست. چهارفیلپا دروسط بناست که سرآنها مقرنس‌کاری است. در ورودی‌شرقی است‌وراه‌غرفه‌های زنانه نیزازهمین‌در است. ازدرورودی‌غربی، ازکفش کن، به‌صحن‌مسجد می‌توان‌واردشد. اطاق‌خادم، ازصحن‌مسجد بالاتر و غرفه مانندداست وانباری‌متصل به‌آن است. دوپنجره درطرف‌جنوب وسه پنجرهٔ

www.tabarestan.info تبرستان

بزرگ به طرف شمال دارد . محرابی کاشیکاری دارد که کاشیهای آن نسبةً قدیمی‌است . سقف بنا لمبه کوبی خط‌دار بادرزپوش وسراسر بام سفال‌سراست . زیرمسجد دوباب دکان ومقابل آن‌نیز دراراضی تکیهٔ قدیمی دوباب دکان‌دیگر ساخته‌اند .

برج چمارسرا
کنارچشمه چمارسرا در محله‌چمارسرای کیاب

با اینکه بدین بنا نام برج داده‌اند ، هیچگونه شباهتی به‌برج ندارد . بنائی‌است‌آجری به‌طول ۲۹/۵ وعرض ۱۰/۳۰ متر. درضلع جنوبی‌آن پنج در باسرطاق‌آجری وقسمت اضافی‌متصل بدان‌طاقی بلندوآجری دارد. بالاخانه‌ای نیز در این سمت بنا شده است . بالای یکی از طاقها کتیبه‌ای کاشیکاری به این شرح است :

وضرب لنا مثلاً ونسی‌خلقه قال من‌یحی العظام وهی‌رمیم قل یحییهاالذی انشاها اوّل‌مرّة وهوبکل خلق‌علیم(۱) رجب ۱۳۳۵ .

هشت در، طرف شمال است که یکی ازآنهـا سردری دارد . این منزل قدیمی سردار امجد است که درواقعهٔ جنگل ازرشت فرار کرد واین بنا ناتمام ماند. (عکس‌شمارهٔ۱۶۵)

مسجد چمارسرا
درمحلهٔ چمارسرای کیاب

بنائی است‌ساده‌به طول۱۷/۲۰وعرض۱۲/۵ باشش‌ستون دروسط. درورودی شمالی است‌وپنجره‌هائی‌درجهات مختلف‌دارد. محراب‌آن ازسنگ‌مرمر وتازه‌ساز است. سقف‌لمبه کوبی‌خط‌دار وبام‌سفال سراست. گلدستهٔ آجری‌زیبائی دارد که پس‌ازنقل‌آیاتی ازقرآن کریم این کتیبه برآن دیده می‌شود:

مشهدی صادق عطار ولد مرحوم‌کربلائی حسین ساکن چوماسرا ۲۱رجب ۱۳۳۶ . (عکس‌شمارهٔ ۱۶۶)

(۱)یس ۳۶ آیات ۷۸و۷۹ ،

بقعهٔ دانای علی
درمحلهٔ چمارسرای کیاب

بقعه، امروز، درمیان‌خیابان چمارسراست. این‌مرد ازنیکان ووارستگان بوده است ومردم اورا دانا خوانده‌اند . مرقدش دراطاقی به‌طول۱۱/۸۰ و عرض ۵متر است. صندوق مزارش‌درکنج این اطاق به‌طول ۱۹۰وعرض۱۰۵ وارتفاع ۶۵سانتیمتر وازچوب‌آزاد است. کفش کنی طرف‌راست‌در ورودی دارد. سقف‌بنا لمبه کوبی‌وبام سفال‌سراست.(عکس شمارهٔ ۱۶۷)

تکیهٔ میرکوچه
درمحلهٔ کیاب شهررشت

ازتکیه نشانی نیست. جای‌آن نزدیك‌بقعهٔ دانای علی بوده است. امروز اراضی‌آن‌جزء خیابان‌رشتیان شده‌است .

مسجد حاجی قاسم خان
در کرف آباد محلهٔ کیاب

امروزنامی ازحاجی‌قاسم‌خان درمیان نیست‌ومسجد اوبه‌نام مسجد کرف‌آبادمعروف است. مسجدی‌نسبةً قدیمی است که طول‌آن باقسمت زنانه۹/۷۵ و عرض‌آن۷/۶۰ متر است. میان‌مسجد فیلپائی است‌که پنج‌در ارسی‌چوبی، فاصلهٔ دیوارتا فیلپارا پر کرده‌است.درضلع‌جنوبی سراسر چهارپنجره متصل‌بیکدیگر است ودرسایر جهات نیزپنجره‌هائی دارد. در ورودی شرقی ودرحیاط است. سه درطرف‌غربی‌است که یکی ازآنها در ورودی‌است. ازدر دیگربه‌آبدارخانه واز در سوم به کفش کن می‌روند .

مسجد ملاعلی محمد وتکیهٔ آن
درمحلهٔ کیاب

از تکیه‌نشانی برجای نیست. مسجدبنائی‌ساده به‌طول۸/۱۰ وعرض ۷/۸۰ است محرابی گچ‌بری ساده دارد که‌آیهٔ نور تا «کل شیئٍ علیم» برآن‌گچ‌بری شده است.قسمت‌شرقی بناغرفه‌های‌زنانه است‌که برسه‌ستون چوبین استواراست.

www.tabarestan.info تبرستان

درضلع غربی پنجره‌ای به‌کوچه ودری به‌آبدارخانه است . درضلع جنوبی فقط پنجره‌ای به‌کوچه‌دارد. درضلع‌شمالی پنج‌پنجرهٔ بزرگ به‌خیابان ملاعلی‌محمد است. درضلع‌شرقی دری به‌کفش‌کن است. سقف‌لمبه کوبی‌با درزپوش‌پهن‌خط‌دار وبام‌آن‌سفال‌سر است . (عکس شمارهٔ ۱۶۸)

مزارآقا بی‌بی زینب
در محله کیاب رشت

درسال۱۳۳۱ قمری درختی کهنسال دراین‌جا بود که‌زنان‌نازاحاجت‌خود از اومی‌خواستند.(۱) امروز به‌قبری کاشیکاری مبدّل شده است.

مسجد سمیع بزاز
در محله بیستون کیاب

این‌مسجد نزدیك منزل دکتر لقمان بود، براثر احداث خیابان بیستون یکسره ازمیان‌رفت. متولی با پولی که از شهرداری گرفت وباکمکهای مادی که ساکنان محل کردند ، درضلع شمالی خیابان نزدیك منزل حاجی شیخ‌کاظم، مسجدی ساخت‌که فعلاً امام راتب‌هم دارد.

حمام پیرسرا
درمحلهٔ پیرسرای رشت

سردرحمام،کاشیکاری‌نسبةً ظریفی‌دارد. درهلال کوچك‌بالای‌سردر،بسمله و وان‌یکاد تا للعالمین . درهلال پائین «تمثال اعلیحضرت اقدس سلطان احمدشاه قاجار» ودرحاشیهٔ‌سه‌طرف سردر تمثال‌سلاطین‌قدیم ایران‌دیده‌می‌شود. این‌ابیات نیزدربالای این سردر خوانده‌شد:

هزاروسیصد وسی‌وچهار ازهجرت — گذشته‌بودکه‌شد که اختتام این‌حمّام
باشتراك‌سه‌بحرسخاسه صاحب‌فضل — سه‌کنز جود سه‌کان هنرسه نیکو نام
یکی ز دودهٔ احمد زدوحهٔ حیدر — که باقر است ورا نام باقری فرجام

(۱) گیلان رابینو ص ۷۶و۸۷ .

دوفخرحاج‌یکی‌بدحسن‌یك‌عبدالله — که هردو زبدهٔ عصرند وشهرهٔ ایام
اگر سؤال نمائی زنام معمارش — شدی بدست تقی‌ختم این‌خجسته مقام
ز وضع‌کاشی‌حمام‌اگرزمن‌خواهی — تمام کرد محمد پور یوسف نام

عمل مشهدی محمد ولدمرحوم حاج یوسف کاشی‌ساز سنهٔ ۱۳۳۴. (عکس شمارهٔ ۱۶۹)

مسجد پیرسرا
درمحلهٔ پیرسرای رشت

بنائی است نسبةً قدیمی‌به‌طول ۱۱/۱۰ وعرض۸/۵متر . فیلپائی‌در وسط مسجد است‌که قسمت پائین‌آن هشت ضلعی وبه‌ارتفاع ۸۰ سانتیمتر وباقی مدوّر است . ازارهٔ مسجد کاشیکاری به‌ارتفاع ۸۰ سانتیمتر است . طرف غرب دری به حوضخانه وطرف‌شرق دری‌به‌کفش‌کن‌است. پنجره‌های‌متعدد کوچك وبزرگ‌در جهات‌مختلف است.پهلوی محراب، دری بزرگ است که به‌اطاقی به طول۶/۳۰ وعرض۴/۹۰متر بازمی‌شود. دراین اطاق‌قبر ملارجبعلی مرد پیرسر است.

مسجد درویش مخلص وتکیه‌آن
درمحلهٔ کرف‌آباد

سراسر عرصه و اعیان این مسجد و تکیه در خیابان تازه و نیمه تمام دکترسام افتاده است . قبر میره نیز در این خیابان افتاد و در مهر ماه ۱۳۴۵ خراب شد .

مسجد حاجی‌آباد
درمحلهٔ‌حاجی‌آباد درمقابل منزل سردارمعتمد

طول‌بنا ازخارج ۱۲/۹۰ وعرض‌آن ۱۹/۱۰متر است. در ورودی شمالی و ابتدا به‌کفش‌کن می‌رود. ازطرف‌شرق‌نیز دری‌به‌کفش‌کن‌دیگردارد. درطرف غرب‌نیز در ورودی بزرگی دارد. دو فیلپای هشت ضلعی‌وسط مسجد است که سرنالی‌برآنها تکیه کرده‌است. درچهارجهت مسجد پنجره‌های متعدد ومختلف است. سقف‌لمبه کوبی‌خط‌دار وبام سفال‌سر است.

www.tabarestan.info تبرستان

بقعهٔ آقا سید ابراهیم بن موسی الکاظم علیه السلام
درمحلهٔ بادی‌الله (= بدیع‌الله) شهر رشت

اطاقی‌است به‌طول ۶/۳۸ وعرض ۳/۵۵ متر. صندوقی آهنین برمرقد است که‌ضریحی میله‌ای آهنین‌دارد. ازارهٔ داخل اطاق تا۷۲ سانتیمتر کاشیکاری‌وباقی سفیدکاری‌است. در گیلوئی، اشعار هفت‌بند محتشم «مرغ هوا وماهی‌دریا کباب شد» بر کاشی نوشته شده است واین عبارت درآخر ابیات‌دیده می‌شود: بتاریخ دهم شهر ذی قعده ایت ایل سنهٔ ۱۳۴۰ بانی این کتیبه محمد باقر حمامی فتح‌الله زاده.

یك‌در ورودی‌طرف غرب ودو درطرف‌جنوب دارد.پنجره‌هائی‌نیز درچهار جهت بنا دیده‌می‌شود. درطرف‌غربی، اطاقی متصل به‌صحن است که درازای آن عرض صحن وپهنای آن ۲/۲۸ متر است. ایوانی‌به طول ۱۰/۵ وعرض۳/۳۰ متر درجلو بناست. جلوایوان‌را آلت‌بندی‌کرده وشیشه انداخته‌اند.

حیاط کوچکی پهلوی بقعه‌است که بتازگی چند اطاق‌درآن بنا کرده‌اند ومدفن‌چندتن از بزرگان شهراست. ضریح قدیمی بقعه که ظرافتی‌داشت دراین حیاط بود. (عکس‌شمارهٔ۱۷۰) دراین‌حیاط نیزشمایلی ازحسین‌بن‌علی‌علیه‌السلام برکاشی دیده‌می‌شد. (عکس شمارهٔ ۱۷۱)

سنگ‌قبری به‌این‌شرح درایوان است:

وفات مرحوم‌مغفور مشهدی امین‌ولد مرحوم کربلائی‌رستم فی شهررجب ۱۲۲۶نشانه‌ها: مهروتسبیح وشانه ودو انگشتر وزیر اینها گلدان با گل است. متصل‌به‌بقعه، مسجدی‌به‌نام‌مسجدآقاسید ابراهیم‌است.(۱) که اخیراً بنام‌مسجد اردبیلیها معروف‌شده است. طول این بنا ۱۱/۹۰متروعرض‌آن۱۰متر است. دو فیلپای‌آجری دروسط‌مسجداست. درورودی‌مسجد طرف‌کوچهٔ سرداراست که‌به کفش کن‌وآبدارخانه‌می‌رود. در ورودی دیگری درطرف‌غربی‌است که ازحیاط وارد کفش کن‌مسجدمی‌شود. درشمال دوپنجرهٔ‌بزرگ تازیرسقف‌ودری‌به‌کفش‌-

(۱) رابینومحل این‌مسجدرا درمحلهٔ بدیع‌الله ذکر کرده است.

کن دارد که از کفش‌کن به‌خیابان بادی الله (= بدیع‌الله) می‌رود. پنجره‌های کوچك و بزرگ در سایر اضلاع بنا نیز هست. سقف لمبه‌کوبی و بام سفال سر است.

مسجدصفی (۱) = مسجد سفید = مسجدشهیدیه
درمحله مسجد صفی شهر رشت

یکی ازمساجد قدیمی‌شهررشت مسجدصفی است. حسن‌بیك روملو، این مسجدرا مسجدسفید خوانده است ومی‌نویسد که شاه اسماعیل صفوی، هنگام فرار از اردبیل‌به گیلان، چندروزی‌را نزدیك‌این مسجد گذرانده است. نزدیك این‌مسجد، دکان‌جواهرفروشی‌میرنجم‌بود که دراین‌چندروز خدمت‌شاه‌اسماعیل را کرد. هنگامی که‌شاه اسماعیل به‌سلطنت رسید، میرنجم به لقب امیرالامرا مفتخرشد و به‌این مقام ارتقا پیدا کرد. بنا بر قول حسن‌بیك، می توان گفت که این‌مسجد قبل‌از جریان کشته‌شدن محمد باقرمیرزا پسربزرگ شاه‌عباس برپا بوده ونام‌آن مسجد سفید بوده است. احتمال می‌رود پس‌از کشته شدن محمدباقرمیرزا که معروف به‌شاه‌صفی بوده است، نام‌سفیدبه مرور زمان پس‌از قتل او درجوار این‌مسجد به‌صفی تبدیل شده باشد. جریان قتل‌شاه‌صفی ازاین قرار است:

«محمدباقرمیرزا پسر بزرگ شاه‌عباس که به‌صفی میرزا معروف‌بود، در روزچهارشنبهٔ ۱۲ ماه‌شوال سال۹۹۵هجری درمشهد، ازمادری چرکس به‌وجود آمد. شاه‌عباس یك سال‌بعد پادشاهی خراسان‌را بدو داد وابراهیم خان‌را للهو سرپرست او کرد.

درسال هزارهجری که‌صفی‌میرزا پنج‌ساله‌بود،اورا به‌حکومت همدان و امیرالامرائی‌ولایات‌مغرب‌ایران‌تاسرحدبغداد منصوب کرد واغورلوسلطان‌بیات

(۱) مسجدصفی ازمساجد قدیمی است که شایدقدیمترین مسجدشهر رشت‌باشدشیخ‌صفی‌الدین هنگامی که گیلان جزیره‌ای بود، اینجا صومعه‌ای‌ساخت وصومعهٔ او کم کم به‌مسجد مبدل‌شد. (تاریخ‌علما وشعرای گیلان ص۲۲ و۲۳)

www.tabarestan.info تبرستان

را به‌وکالت ونیابت او گماشت.[۱] مردم‌ایران تاسال۱۰۲۲ هجری، محمدباقر میرزارا ولیعهد وجانشین شاه‌عباس می‌دانستند. شاه‌عباس نیز باوی مانندجانشین خود رفتارمی کرد وهروقت که به‌سفرهای دراز وجنگهای پرخطر می‌رفت، او را همراه‌نمی‌برد وازمعرکه بر کنار می‌داشت.[۲] درسال۱۰۲۳ هجری که شاه عباس‌به گرجستان‌لشکر کشیده‌بود، جمعی‌از«هرزه‌درایان‌خوشامدگووخوشامد گویان تقرّب جو» به‌شاه خبردادند که صفی‌میرزا نهانی بافرهاد بیك چرکس قوشچی، میرشکار ، ودو غلام چرکس، ازبستگان مادر خود، سروسرّی‌دارد ودر صدد کشتن شاه است.[۳]

درهمان ایام، هنگامی که‌شاه‌عباس‌درفومن‌گیلان‌بود، باز یکی‌ازملازمان صفی‌میرزا که‌شغل‌جلوداری داشت وهمواره همراه شاهزاده‌بود، به او خبرداد که‌پسرش‌روزی درشهررشت باجمعی ازسرداران به‌شرابخواری نشسته ودرحال مستی گفته است : « وقت آن رسیده که رایات اقبال در عرصهٔ کون و مکان برافرازیم . » [٤]

پس ازآنکه‌اطرافیان، شاه‌عباس را نسبت به محمد باقر میرزا بدگمان کردند، دستورداد تا اوزون‌بهبود ـ غلامی‌چرکس ـ اورا بکشد.

این‌مرد بی‌درنگ همّت به‌انجام دادن‌آن مأموریت‌شوم گماشت، ودرروز دوشنبهٔ سوم محرم الحرام سال۱۰۲٤ هجری دریکی از کوچه‌های رشت‌باصفی میرزاروبروشد.

ولیعهد تیره‌روز که از گرمابه بیرون‌آمده‌بود، سوار برقاطری به‌خانه می‌رفت و جز جلوداری که‌عنان قاطررا به‌دست داشت، کسی همراهش‌نبود.

بهبودبیك سرراه براو گرفت‌وگفت «صفی‌میرزاپیاده‌شو. قبلهٔ‌عالم‌خواسته است که توبمیری.» وبا دوخنجر کارش‌را تمام‌کرد وشاهزاده بیجان برزمین غلتیده جسدش را به‌سوی مردابی نزدیك‌آنجا کشیدند وچهار ساعت تمام میان

(۱) زندگانی شاه‌عباس اول ج ۲ص ۱۷۰ و۱۷۱. (۲) همین‌کتاب ص۱۷۵. (۳) همین‌کتاب ص۱۷٦ . (٤) همین‌کتاب ص۱۷۷ .

آب‌و گل افتاده‌بود .[۱]

شاه‌عباس‌پس از کشتن‌صفی‌میرزا، چون‌به بیگناهی اوپی برد ، از کرده پشیمان شد. برای‌اینکه نام‌پسررا جاوید سازد، دستور داد محلی‌را که‌شاهزاده درآنجا کشته‌شده بود،محصورکردند ودرآنجابقعه‌ای‌ساختند وشهیدیه‌نام‌نهادند وآنجارا بست وپناهگاه‌مقصران ومجرمان‌ساخت. برای نگاهداری«شهیدیه»و دستگیری از فقرا وتنگدستان درآن محل نیز موقوفاتی تعیین نمود ومیرزا حسنعلی نام ازمعاریف اصفهان را متولی ونگاهبان‌آن بقعه کرد.[۲]

محل‌مردابی که‌جسد صفی میرزارا درآن انداختند، میان‌منزل کنونی آقای‌پیشوا وچاه‌معروف‌به‌چاه‌صفی است.فعلاً جزء حیاط مسجدومحصوربه‌نردهٔ آهنین است .

چاه‌صفی یاچاه صاحب الزمان، چاهی است دراین مسجد که مردم باچشم احترام بدان می‌نگرند . شبهای جمعه برسر این چاه می‌آیند ونامه هائی که برای‌حضرت‌قائم‌نوشته‌اند،درآن‌می‌اندازند.پس‌ازانداختن‌نذور،درچاه،آب‌آنرا برای تبرك وادامه‌سلامتی باخود می‌برند ومی‌نوشند. مردم می گویند که شیخ صفی‌الدین‌اردبیلی به‌سبب قرابت‌باتاج‌الدین ابراهیم ملقب به‌شیخ‌زاهد گیلانی، به گیلان آمدوشد داشت . دراین‌محل‌چاهی کند ، خانقاهی ساخت وچله‌نشست. کرامات‌وخوارق عادت‌به‌این‌چاه نسبت‌می‌دهند.

وضع‌فعلی مسجد :

بنای‌اصلی‌مسجد به‌طول۲۳وعرض یازده متراست. (عکس‌شمارهٔ ۱۷۲)سه فیلپا ازشرق به‌غرب دروسط بناست که دوتای‌آنها گچ‌بری دارد. (عکس شمارهٔ ۱۷۳ و۱۷٤ و۱۷۵) محراب مسجد ، سراسر گچ‌بری است واطراف‌آن کاشیکاری

(۱) زندگانی شاه عباس اول ج ۲ ص ۱۷۸ و ۱۷۹ . (۲) سفرنامهٔ الئاریوس وتذکرهٔ نصرآبادی ص۲۰۰ . نصرآبادی صریحاًمی‌نویسد : «... شهیدیه مکانی است که‌چون‌صفی‌میرزا به‌فرمودهٔ شاه‌عباس ماضی به‌قتل رسید، پادشاه موقوفات جهت‌آن مکان تعیین نمود. (نقل از زندگانی شاه‌عباس‌اول ج۲ متن وحاشیه ص۱۸۲ .

www.tabarestan.info تبرستان

که‌بر کاشیها بسمله وانما یعمرمساجدالله من آمن بالله تا فادخلوها بسلام آمنین. ودر گچ‌بریها، انما یعمر مساجد الله الی آخرالایه و آیة‌الکرسی تا «اللهولی‌الذین آمنوا یخرجهم من» گچ‌بری شده است. در وسط محراب سنهٔ ۱۲٤٤ وزیر آن بسمله واز دوطرف« انا فتحنا لك‌فتحاً مبیناً» ووسط «افوض امری الی‌الله انّ‌الله بصیر بالعباد» گچ‌بری شده‌است. (عکس شمارهٔ۱۷٦)

حاشیهٔ زیرطاق مسجد کاشیکاری است و بر کاشیها شکیّات «جناب مجتهد العصروالزمانی‌حاجی‌سید محمد باقر» نوشته شده است.

بر یکی ازکاشیهای سمت‌راست محراب این عبارت دیده‌می‌شود:

تاریخ‌بنای‌جدید مسجد درسنهٔ ۱۳٤٤ .

درسمت‌جنوب‌شش‌پنجرهٔ قدیمی ودو دربه انبارو آبدارخانه‌است. درطرف شرق ده‌پنجرهٔ‌تازه‌سازاست. درطرف‌شمال، سه‌پنجرهٔ‌سراسری بزرگ‌است‌وازدو در ورودی که دردوطرف پنجره‌هاست به‌دو کفش کن می‌رود. در طرف غرب دو دربه‌آبدارخانه، یك‌در ودو پنجرهٔ متوسط به‌حیاط دارد. قسمتی ازسمت غرب مسجد، غرفهٔ‌زنانه‌است که ازحیاط پلکانی دارد.

برهلال‌سردر ورودی مسجد، بسمله سبحان‌الذی تاالمسجدالاقصی‌وولایة علی‌بن‌ابی‌طالب حصنی‌فمن دخل‌حصنی امن‌من عذابی . عمل احمد ولد مرحوم حاجی‌یوسف کاشی‌ساز ۱۳٤٤.

مسجد ومدرسهٔ مستوفی
میان‌راسته‌مسگرها وخیابان مسجد صفی و بادی‌الله (= بدیع‌الله)

مدرسهٔ‌مستوفی بیست وپنج‌حجره کرسی بلنددارد که بیست وپنج تن‌طلبه درآن ساکن بود . علاوه برحجره‌ها ، محلی برای مدّرس و اطاق بزرگی برای کتابخانه دارد .

حیاط مدرسه بزرگ است وحوض وچاهی‌در وسط آن است. حاجی‌شیخ مهدی‌لاکانی این مدرسه‌را درسال ۱۳٦۸ قمری تعمیر ومرمّت کرده است. این

کتیبه درحیاط برسرمدخل قدیمی‌مسجد دیده می‌شود :

آخرین یادگار وآثار خیریهٔ فقید سعید جنّت‌مکان آیة الله آقای حاج شیخ مهدی لاکانی طاب‌الله ثراه ساختن مدرسهٔ‌مستوفی است که خود درتاریخ شروع بساختمان آن‌سروده .

برای تاریخ آن سرود مهدی (بدل ـ اساس این مدرسه به زهد و تقوی شده) .

مسجد مستوفی : ۱۳٦۸قمری

مسجدمستوفی کرسی بلند ودرطول‌حیاط مدرسه بناشده است. طول‌فعلی آن۱٦وعرض‌آن۱۲ متر است. دوفیلپای‌آجری هشت‌ضلعی که قسمت‌بالای‌آنها گچ‌بری‌مقرنس است در وسط شبستان‌است. درضلع‌شمالی پنج‌پنجرهٔ سراسری تازیرسقف است که بالای‌آنها هلال است . درضلع جنوب چهارپنجره بزرگ و محرابی باکاشیهای قدیمی است . برکاشیهای محراب با خط کوفی چهارگوشه «لااله الا الله» رانوشته‌اند. (عکس‌شمارهٔ ۱۷۷)پشت محراب‌را درحیاط‌کاشیکاری کرده‌اند. (عکس‌شمارهٔ ۱۷۸) ازارهٔ مسجد واطراف پنجره ها کاشیکاری قدیمی است. سابقاً دوقسمت شرقی‌وغربی که امروز جداست، جزءشبستان مسجد بوده است . قسمت شرقی‌فعلاً کتابخانه وقسمت غربی محل سکونت مدرّس است . درقسمت شمالی مسجد بالای دیوار کتیبهٔ کوفی چهارگوشه که برآن عبارات و کلمات لااله‌الاالله، محمد وعلی و نظایر آنها دیده می‌شود. (عکس شمارهٔ ۱۷۹) هیچگونه تاریخی دراین‌مسجد دیده نشد.

مسجد بدیع‌الله (= بادی‌الله)
درمحلهٔ بدیع الله

صحن‌مسجدفعلی‌دارای‌دوقسمت‌اصلی‌است: قسمت‌بزرگ،زیرگنبدمدوری است وقسمت دیگر باسه‌ستون بزرگ که درپائین‌هشت ضلعی ودروسط مدوّر ودر بالا چهار ضلعی‌هستند، جدا می‌شود. غرفهٔ زنانه، بالاخانه مانند ومتکی براین

www.tabarestan.info تبرستان

ستونهاست. محراب‌مسجد گچ‌بری و کلمات‌زیرباخط نسخ‌بدی‌برمحراب گچ‌بری شده است :

یاالله، یاالله، یاقاضی‌الحاجات، یاکریم، یارحیم، بسمله وسورهٔ«اناانزلنا» تا «حتی مطلع‌الفجر».

درضلع‌غربی، مدخل غرفهٔزنانه وپنج پنجرهٔ نورگیراست . درضلع شمالی دوپنجرهٔ بزرگ تا زیرسقف و درِ ورودی است که ازکفش کن به‌صحن‌مسجد می‌روند. بالای کفش کن اطاق خادم است . درازارهٔ داخلی مسجد چهار ردیف کاشی منقش آبی و سفید به ارتفاع ٦٥ سانتیمتر ازکف و در پایهٔ فیلپا ها ، سه ردیف کاشی به ارتفاع نیم متر چسبانده‌اند .

سقف‌سراسرمسجد لمبه کوبی خطدار و بام گنبد ومسجد حلب سر است . (عکس شمارهٔ ۱۸۰)

قبربدیع الله ـ بانی‌مسجد ـ در قسمت شمالی‌است واین‌عبارت برصندوق آن دیده می‌شود: «احداث‌این‌مسجد۱۳٤٤قمری» آبدارخانهٔ‌مسجددرکفش کن شمالی است. چندپاره‌ستونهای‌سنگی لاچ‌لنگری مارپیچ جلومسجد افتاده است که معلوم‌نشد متعلق به‌چه بنائی بوده است .

مسجدحاجی سمیع
در محلهٔ ساغری سازان

طول وعرض مسجد، غیراز محوطهٔ زیر غرفهٔ زنانه ۱۹/۳۰ × ۱۷/۲۰متر است. صحن مسجد به‌چهار قسمت اصلی تقسیم شده است. میان‌قسمت اول ودوم شش فیلپا ومیان قسمت‌دوم وسوم‌نیز شش‌فیلپا ومیان قسمت‌سوم وچهارم‌سه‌فیلپا است . چهارفیلپا ، هشت ضلعی ، دوفیلپا شش ضلعی و باقی چهارضلعی است. در پایه‌های فیلپاهای چهار ضلعی‌شش ردیف‌کاشی سبزرنگ به ارتفاع۹۰سانتیمتر وپائین‌چهار فیلپای دیگر، پنج ردیف کاشی گلدار به ارتفاع ۸۸سانتیمتراست وپایه‌های فیلپاهای‌هشت ضلعی‌کاشیکاری ندارد. غرفهٔ زنانه‌طرف غرب است واز

حوضخانه و کفش کن‌می گذریم و به‌صحن‌مسجد می‌رسیم. دروروردی دیگری در طرف‌شرق است. اطراف‌بنا پنجره‌های متعدد دارد. دومحراب‌ساده طرف‌قبلی مسجد است. سقف‌سراسربنا لمبه کوبی بادرزپوش خطدار وبام سفال‌سر است . این مسجد، مدرسه‌ای قدیمی‌سمت جنوب داشت که طلاب علوم‌قدیمی درآن درس‌می‌خواندند وساکن‌بودند. یکی دوتن ازپزشکان قدیمی‌نیز دراین‌مدرسه مطب‌داشتند. این‌مدرسه موقوفات‌زیادی درحدودشش‌هزار قوطی‌برنج‌داشته که فعلاً ازرقبات این‌موقوفات نشانی نیست وبه‌جای مدرسهٔ قدیمی هم دبیرستان دخترانهٔ شاهدخت بنا شده است. این‌مسجد ومدرس‌را مرحوم‌حاجی‌سمیع‌خان رشتی بنا کرد.

بقعهٔ آقا سیدعباس و آقا سید اسماعیل
فرزندان امام موسی الکاظم علیه السلام
درمحلهٔ ساغری‌سازان شهر رشت

مزار این‌دوبرادر دراطاقی به‌طول۷/۹۰ وعرض ۳/۹۰ مترپهلوی‌یکدیگر است. ضریحی‌مشبك‌چوبین به‌طول‌دومتروعرض۱/۷۰وارتفاع۱/٤۰متر که بالای آن کهواره‌ایست، مرقدرا پوشانده است. در ورودی شمالی‌است وخودصحن دو درغربی و دو درشرقی دارد که ازآنها می‌توان به‌اطاقهای اطراف صحن رفت. سقف صحن لمبه کوبی است و بالای ضریح‌را محفظه‌ای هشت ضلعی از سقف درآورده اند . بام سراسر بنا سفال سر است . در ورودی بقعه دو لنگه و از چوب آزاد است . ارتفاع هر لنگه ۱۸٦ و عرض آن ٥۲ سانتیمتر است . (عکس‌شمارهٔ ۱۸۱)

بربائوی چپ لنگهٔ سمت راست بسمله وآیةالکرسی تا « وماخلفهم‌ولا» بربائوی‌راست لنگهٔ سمت راست از «یحیطون بشیيءٍ تا «فمن یکفر» بر بائوی راست لنگهٔ سمت چپ از «بالطاغوت» تا « والذین کفروا » بربائوی چپ لنگهٔ سمت چپ از «اولیائهم» تا «فیها خالدون» ودرآخر این‌حاشیه این‌عبارات دیده

www.tabarestan.info تبرستان

می‌شود: کتبه عبدالله‌بن محمد مؤمن سفره‌چی باشی علی‌بن موسی ۱۲۴۳.(۱)

بر تنکه‌های بالاوپائین هردولنگه کنده‌کاری بسیارظریف‌است. (عکس شمارهٔ۱۸۲)ودردوتنکهٔ وسط‌دوسرو، بانقوش‌بسیارظریف‌دراطراف‌آن، کنده‌کاری شده‌است. (عکس‌شمارهٔ۱۸۳)

برپاسار بالای لنگهٔ‌سمت‌راست : از لطف توهیچ‌بنده نومید نشد.

برپاسار پائین‌آن : مقبول توجز مقبل جاوید نشد.

برپاسار پائین‌آن زیرسر وسمت راست : لطفت بکدام ذره پیوست دمی.

۱۲۴۳

برپاسار پائین لنگهٔ سمت راست : کان ذره به از هزار خورشید نشد.

برپاسار بالای لنگهٔ سمت‌چپ : دردیده تنگ‌مور نورست ازتو

برپاسار پائین‌آن، بالای‌سرو: درپای‌ضعیف پشه‌زوراست ازتو

برپاسار پائین زیرسرو : ذات تو سزاست مرخداوندی را

برپاسار پائین لنگهٔ سمت چپ : هروصف که ناسزاست دور است ازتو

برگوشهٔ‌چپ بالای‌لنگهٔ‌سمت‌راست : سیداسمعیل.

برگوشهٔ راست بالای لنگهٔ سمت‌چپ: سید عباس .

درورودی بقعه درمسجدی‌است که غیرازضلع شمالی، ازارهٔ‌سه‌ضلع‌دیگر آن‌را به‌ارتفاع ۹۶ سانتیمتر کاشیکاری کرده‌اند . ابعاد این کاشیها ۴۹×۳۱ سانتیمتر است (عکس‌شمارهٔ ۱۸۴) ودوکاشی‌را ازطول روی‌هم‌قرارداده‌اند . بالا وپائین‌کاشیها، قرنیسهائی‌متصل به‌خود کاشی‌است. این‌کاشیها نقوش برجستهٔ دارد وبانی امرخیر وکاشی‌ساز آن بریك‌کاشی بدین‌شرح معرفی شده‌اند :

بانی امرخیر این‌کاشیهای هزاره‌آقای‌آقا مشهدی سلیمان کریم اوف از همهٔ‌آقایان التماس‌دعا داریم‌عمل‌مشهدی‌محمدکاشی‌سازولدمرحوم حاجی‌یوسف بتاریخ۱۵ شهررمضان ائیلان‌ئیل ۱۳۳۵ .

(۱) رابینو نام‌این‌شخص‌را «عبدبن‌محمد مؤمن‌سفره‌چی‌باشی علی‌بن‌موسی الرضا» خوانده‌است. (گیلان‌رابینو ص ۷۵)

طول این‌مسجد ۱۳/۹۰ وعرض‌آن ۶/۳۰ متراست. بنارا از درازا با قرار دادن سه ستون چوبی، به دو قسمت کرده‌اند .

درمحراب گچ‌بری این‌مسجد عبارات وکلمات‌زیر دیده‌می‌شود:

افوض امری الی‌الله انّ‌الله بصیرٌ بالعباد ـ یـا رفیع الدرجات ـ یا قاضی الحاجات ـ انا فتحنا لك‌فتحاً مبیناً . (عکس شمارهٔ ۱۸۵)

بالای کاشیهای ازارهٔ دیوار باگچ‌بری متوسطی این‌آیات واحادیث را گچ بری کرده‌اند :

انما یعمر مساجد الی‌آخرالآیه ـ آیةالکرسی الی‌آخرالآیه ـ آیهٔ نور الی‌آخرالآیه ـ الصلوة عمود الدین وان قبلت قبلت ماسویها وان ردت ردت‌ما سویها ـ لا اله الا الله محمدرسول الله علی ولی‌الله. سقف‌بنا لمبه‌کوبی‌خطدارو سراسربنا سفـال‌سر است.

حمام‌حاجی محمد جعفر حج‌فروش
دربازار ساغری‌سازان شهررشت

سردر این‌حمام نسبةً قدیمی وکار مشهدی یوسف کاشی‌ساز پدرمشهدی محمد ومشهدی احمد است که پس ازپدر به‌کاشی‌سازی اشتغال داشته‌اند.

در دو طرف سردر ، کاشیهای گل و بته‌دار رنگین و بالا ، صحنهٔ جنگ رستم با دیو سفید و زیرآن مناظری از باغ و بوستان و خانه و افراد مختلفی دیده می‌شود .

بربالای صحنهٔ جنگ رستم «عمل مشهدی یوسف کاشی‌ساز بتاریخ بارس ئیل ۱۳۰۸ وسمت‌راست قسمت پائین نیز عین این عبارت دیده می‌شود . (عکس شمارهٔ ۱۸۶)

مسجد ساغری سازان
درمحلهٔ ساغری‌سازان شهررشت

مسجدساغری‌سازان‌ازمساجد قدیمی‌شهررشت است. کتیبهٔ گلدستهٔ‌مسجد حاکی است که‌این‌مسجددر ربیع الثانی‌سال ۱۲۰۴ به دستور حاجی علی تاجر

www.tabarestan.info تبرستان

شیروانی بناشده است.(۱)

بعدها آقای سیدرضی رودباری ـ امام‌مسجد ـ آن‌را مرمت کرده است.

این‌مسجد به‌طول ۱۸متر وعرض ۱۱/۶۰ متراست. هشت فیلپا در دو ردیف درصحن مسجد است. پایهٔ فیلپاها پنج‌ردیف کاشی به‌ارتفاع ۹۵ سانتیمتر دارد. محیط قسمت پائین فیلپاها که هشت ضلعی وکاشیکاری است ۲۶۰سانتیمتر است. ارتفاع کاشیکاری داخل محراب ۱۰۵ سانتیمتر وارتفاع کاشیکاری ازارهٔ مسجد ۸۰سانتیمتر است.

محرابی‌دارد که باخط بسیار بدی بسمله وآیهٔ‌نور وصلوات‌برسول خدا وآل‌او ونامهای‌پنج‌تن ونصرٌ من‌الله وفتح قریب‌را گچ بری کرده‌اند.

پنجره‌های‌بزرگ وکوچك درچهارضلع‌بنا دیده‌می‌شود. ومسجدشامل کفش‌کن وآبدارخانه وقسمت زنانه است. (عکس شمارهٔ ۱۸۷)

کمر گلدستهٔ آجری این مسجد، کتیبه‌ای کاشی‌است که‌به خط نستعلیق ازچپ به‌راست آیهٔ نوررا نوشته‌بوده‌اند. مقداری ازاین کتیبه‌فعلاً زیرسیمان کاری رفته‌است.

کتیبهٔ گلدستهٔ مسجد برسنگ مرمرسفیدی به ابعاد ۴۰ × ۳۰سانتیمتر در بدنهٔ گلدسته درمیان سیمان‌کاری نصب است واین عبارات برآن‌حك شده‌است:

هوالله تعالی شأنه العزیز وقف‌مؤبد نمود این‌گلدسته‌را خیر الحاج‌حاجی علی تاجرشیروانی بتاریخ شهرربیع الثانی سنهٔ بارس ئیل ۱۲۰۴ تا ثواب‌آن‌در یوم لاینفع مال ولابنون الا من اتی الله بقلب‌سلیم عاید او گردد اللهم اغفرله و لوالدیه بحرمة محمد وآله الطاهرین‌المعصومین (۲) (عکس‌شمارهٔ ۱۸۸)

مسجد سوخته تکیه
درمحلهٔ سوخته تکیه‌رشت

مسجدفعلی به‌طول ۱۲/۵ وعرض ۱۲/۲۰ متر است. ساختمان قدیمی را

(۱) رابینو درص ۷۵ و ۸۷ گیلان‌خود ازاین کتیبه یادکرده است. (۲) رابینو در سفر نامهٔ مازندران واسترابادص ۷۰ این کتیبه را آورده‌است.

خراب کرده‌اند وبه‌جای‌آن ساختمانی‌نوساز باآجروسنگ مرمر وسنگ سیاه ساخته‌اند. بنای فعلی‌شامل قسمت‌زنانه وکفش کن وحوض خانه وآبدارخانه است. (۱)

بقعهٔ خواهر امام (۲)
درمحلهٔ خواهر امام‌رشت

بنای اصلی بقعه هشت‌ضلعی وطول‌هرضلع آن۳/۳۰ متر است. چهار در، درچهارجهت‌اصلی دارد. ازدرهای‌شرقی وغربی، به دوایوان شرقی وغربی واز درشمالی به‌مسجد می‌روند. درجنوبی، در ورودی اصلی‌بقعه است که ازایوانی بسیارمجلل وبلند به‌صحن بقعه‌می‌رود. درمیان چهارضلع دیگر طاقنما مانندی بنا کرده‌اند. صندوق وضریح چوبین را درسال۱۳۴۳ شمسی به ضریحی‌آهنین بدل کرده‌اند وشیشه‌های سبزرنگ، درآلات‌آهنی ضریح، نصب کرده‌اند.

ازداخل، بردورگنبد که سقف‌اصلی‌بقعه‌است باخط نستعلیق‌سفید برزمینهٔ آبی، آیات ومطالب زیررا گچ‌بری کرده‌اند:

بسمله، آیةالکرسی تافیها خالدون صدق الله‌العلی العظیم وصدق‌رسوله نبی‌الکریم وصدق‌علی‌بن ابی‌طالب امیرالمؤمنین ونحن‌علی ذلك من‌الشاهدین بامرمبارك حضرت والا اسعدابوالنصرمیرزا حسام‌السلطنه این بنده‌محمد میرزا تحریر نمودم باهتمام‌میرزا ... عباد قاجار مسعودی عمل حاجی غلامحسین سنهٔ ۱۳۰۶. (عکس شمارهٔ ۱۸۹)

ایوان جلوبقعه به طول بیست متر وعرض ۴/۵ متر است. دروسط این ایوان سرسرائی است که از زیرآن به طرف در اصلی‌بقعه می‌روند. طول این سرسرا۸/۶۰وعرض‌آن۴/۳۲ متراست. سقف‌ایوان‌وسرسرا، لمبه کوبی‌بادرزپوش خط‌داراست. چهارستون عظیم، جلوایوان‌است که‌فواصل‌آنها۴/۹۰ متر ومحیط دایرهٔ‌هریك ازآنها۱/۴۰ متر است.(عکس شمارهٔ ۱۹۰ و۱۹۱)

(۱) رابینو سوخته تکیه را جزء محلهٔ زاهدان ضبط کرده است. (۲) گیلان رابینو ص ۷۵ و ۸۸.

www.tabarestan.info تبرستان

سردر ورودی حیاط بقعهٔ خواهر امام، از آجرهای لعاب‌دار چیده‌شده و این ابیات بر کاشیهای سردر است:

یارب بنای کیست مر این طاق بی نظیر
کز رفعتش سپهر معلق بود قصیر
بر میدهد بهشت نشان جدول درش (؟)
شنگرف آفتاب فلك سوده بر حریر
ماهش اگر بطوف بیاید بپای خویش
دست ادب ز بام سپهرش کشد بزیر
در حیرتم که بانی این آستانه کیست
کز آب خضر کرده گلش را ملك خمیر
ماناکه هست باعث این طاق واین بنای
در این بهشت بقعه که خاکش بود عبیر
سلمان روزگار شریعتمدار دهر
کز اوج عرش بگذردش پایهٔ سریر
تاریخ این بنای که چون ضوء آفتاب
تا روز رستخیز نباشد خلل پذیر
پرسیدم از خرد که چه باشد بلوح نور
با آب زر نوشت باسقاط یا صغیر
نامه باب معنی بجرم قلم بکش (؟) ۱۲۹۰
روزی که مرغ ومور کشد از جگر صفیر

(عکس شمارهٔ ۱۹۲)

کتیبهٔ سنگی بر سمت چپ در ورودی بقعهٔ خواهر امام

السلطان ابن السلطان ابن السلطان ناصرالدین شاه قاجار ـ یا حفیظ یا حافظ ـ پوشیده نماند که سرکار اقدس همیون این فرمانرا بخواهش جناب فخرالعلماء والمجتهدین حاجی ملارفیع مرحمت فرمودند ـ آنکه چون بشکرانهٔ فضل و کرم والا نعم خداوند بی‌مثل ونظیر الذی لیس له‌شریك ولا وزیرخوان نعمتش در بسیط زمین گسترانیده وسایهٔ رحمتش وجود سلاطین بافرّ وتمکین را زیب سریر سلطنت گردانیده دیهیم سلطنت را بوجود همیون ما مزّین فرمود و تخت خلافت را بقدوم مارشك گلشن نمود همواره خاطر خورشید اشراق شاهنشاهی بآرایش بلاد وعباد متعلق است ورأی پادشاهی را دررعایت رعیّت و ولایت توجه مطلق پیوسته همّت ملوکانه بر آن داشته‌ایم که سایهٔ رحمت برکافهٔ عباد بگسترانیم وعامّهٔ انام را به نعمت ورفاهیت بپرورانیم تا ملك ازشمول عاطفت آراسته‌تر از گلشن گردد ودیدهٔ ایام بفروغ معدلت خدیوانه روشن‌شود ووضیع وشریف رعیّت را دعاگوئی بقای این دولت واستدامت این‌شوکت ورد زبان آید ازجمله از قراریکه بعرض مقیمان عتبهٔ خلافت کبری رسیده بواسطهٔ مالیاتی که بدکاکین خبازی دارالمرز رشت از دیوان اعلی جمعست اهالی آنجا درخانه های خود از پختن نان ممنوعند واز این رهگذر سکنه وعابرین از غریب وبومی بملّت قلت نان نوعی عسرت وتنگی واقع می‌شود محض مرحمت شاهانه ازهذه السنه لوی‌ـ ئیل وما بعدها برای حصول دعای دولت وتوسعهٔ معیشت اهالی ازقرار این همیون توقیع مالیات دیوانی دکاکین خبّازی دارالمرز رشت را به‌تخفیف ابدی مقرّر وصنف مزبوررا ازتکالیف دیوانی معاف ومسلم فرمودیم که‌ازاین به‌بعد هر کس بخواهد دکان خبّازی در هرجا بگشاید و نان در خانه‌های خود پخته در بازار بفروشد واحدی قادر براذیّت وآزار آنها نبوده‌باشد مقرر آنکه سلاطین خجسته آئین دولت علیه واخلاف واعقاب خلافت عظمی ازقرار همین فرمان قضاجریان معمول داشته ابدالدهر دیناری وحبّهٔ مالیات وعوارض وصادر برخباز بلدهٔ رشت وارد نیاورند وخلاف آن را مخالف رضای خدا شمارند مقرّر آنکه عالیجاهان

www.tabarestan.info تبرستان

حکام ومباشرین‌حال واستقبال گیلان حسب‌المقرر معمول داشته‌همه‌ساله بخرج گیلان‌مجری دانند ـ الحمدالله که اتمام‌این‌سنگ بسعی سلالة السادات العظام آقا میرابوطالب تاجررشتی درقزوین خلدآئین انجام گرفت ـ کتبهٔ ملك محمد قزوینی‌فی‌شهرشعبان ۱۲۷۲ . (۱)(عکس شمارهٔ ۱۹۳)

مسجد خواهر امام
در محلهٔ خواهر امام(۲)

این‌مسجد که سابقاً به مسجد لاله‌شوی(۳) معروف بود، روی درخرابی داشت، حاجی‌شیخ‌مهدی لاکانی آن‌را مرمت کرد. بنای‌اصلی‌مسجد به‌طول۲۳/۵ وعرض۱۲/۵ متراست . محرابی‌ساده دارد. ازارهٔ مسجد وصفه‌ها، به ارتفاع۹۸ سانتیمتر کاشی گلداراست. هشت فیلپا که دردو ردیف‌قرار گرفته‌اند،سطح‌مسجد را به‌سه‌قسمت تقسیم کرده‌اند. محیط پای‌فیلپاها ۳/۸۰ متراست وتا ارتفاع ۹۸ سانتیمتر کاشیکاری است . نقش‌کاشیها ،گلدان و گل‌زنبق است. درضلع شرقی و غربی مسجد غرفه‌هائی برای زنان است‌که هرغرفه متکی بردو فیلپاست . در ورودی از کفش کن‌شرقی‌است . درضلع‌جنوبی،دری‌به‌بقعهٔ مسجد ودری‌به‌صحن خواهر امام‌دارد واز در دیگری می‌توان به‌ایوان پشت حرم رفت . پنجره‌های متعدد کوچك وبزرگ دراضلاع مختلف بناست .

مسجد محمد آباد
درمحلی معروف‌به یهودی تپه درشهررشت

بنای اصلی مسجد به‌طول۱۱/۵ و عرض ۷/۶۰ متر است . دروسط هشت ستون‌چوبی دریك‌ردیف،صحن مسجدرا به‌دوقسمت اصلی‌تقسیم می کند. محرابی باگچ‌بری ساده داردکه پاره‌ای ازاسماء حسنی نظیر یامنان یاسبحان یا دیان یا رحمان وعبارت افوض امری‌الی الله ان الله‌بصیر بالعباد گچ‌بری‌شده است.

(۱) این کتیبه‌را رابینو درسفرنامهٔ مازندران واستراباد صفحات ٦٦ و٦٧ و٦٨ با اختلافاتی آورده است . (۲) رابینومحل مسجدرا درمحلهٔ زرجوب زاهدان ذکرکرده است(گیلان ص ۷۵ و۸۸) . (۳) مزار لاله‌شوی (تاریخ گیلان عبدالفتاح ص ۱۷۵)

ساختمان مسجد دوطبقه است ودر زیر، حوضخانه و انبار واطاق متولی است . پنجره هائی به اندازه های مختلف در اضلاع چهارگانهٔ مسجد دیده می‌شود .

سنگ مزار مگردیچ پسر خواجه‌آودیس

کلیسای قدیمی‌ارامنهٔ شهررشت درمحلهٔ بازار،سرای‌قزوینیان‌بودفعلاً در خیابان‌سعدی کلیسائی نو ساخته‌اند . (عکس شمارهٔ ۱۹٤) درکلیسای جدید که اراضی مدرسهٔ قدیم ارامنه است ، سنگ‌قبری نسبةً قدیمی که به خط ارمنی مطالبی برآن‌نوشته‌اند که ترجمهٔ آن ازاین قرار است:

بنیان گذار این مدرسه به نام انوشیروان و مگردیچ اورتانیان است .

آودیس وزنش وپسرش‌مگردیچ دراینجا مدفونند .مگردیچ‌در۱۱ اکتبر ۱۹۱۱درسن۶۱سالگی فوت‌شد وزنش‌مریم در۲۰ فوریه۱۹۱۸ درسن ۵۵سالگی ومگردیچ در۲۰ اکتبر ۱۹۰۵ درسن بیست سالگی فوت‌شد بنیان‌گذار مدرسه درسال‌فوت پسرخواجه آودیس یعنی مگردیچ حیات‌داشته ومدرسه‌را به‌نام او نام گذاری‌کرده است.

آثار و بناهای تاریخی بخش موازی
بقعهٔ سید هارون‌بن موسی‌الکاظم علیه‌السلام
در دهکدهٔ آتشگاه موازی

بنای اصلی بقعه به طول ٤ر۹۰ وعرض ۳ر۵۰ متر است. صندوقی مشبك درشت به طول ۱/۷۰ وعرض ۸۸ و ارتفاع ۱۰۰ سانتیمتر ، مرقد را دراین اطاق پوشانده است . از در شرقی بقعه، به مسجد و ازدرشمالی، به کفش کن می‌توان رفت .

بقعهٔ سید یعقوب‌بن امام موسی‌الکاظم علیه‌السلام
درگوراب آقا سید یعقوب

بنای اصلی بقعه به طول ۱۹/۵ و عرض ٦/۷۰ متر است. ضریحی‌تخته‌ای قدیمی از چوب آزاد به‌طول ۱۸۵ وعرض ۱۲۰ و ارتفاع ۱۱۰ سانتیمتر بر مزار

www.tabarestan.info تبرستان

است. ضلع شرقی، یك‌درورودی با دوپنجره وضلع شمالی یك در ورودی باچهار پنجره دارد . سقف سراسر بنا لمبه کوبی و بام حلب سر است . درخت آزاد بزرگی به محیط دایرهٔ ۸٫۵ متر نزدیك بنای بقعه است .

بقعهٔ آقامیرعظیم‌بن موسی‌بن جعفر علیه‌السلام
در دهکدهٔ گوراب موازی

بنای اصلی بقعه به‌طول ۹/۳۰ وعرض ۷ متر است. صندوقی نسبةً قدیمی به طول ۱۷۰ و عرض ۱۱۰ و ارتفاع ۱۲۵ سانتیمتر که بالای آن کهواره ایست نزدیك به دیوار شرقی، برروی قبر است. پنجره هائی به اندازه های مختلف در سه ضلع بناست . سقف واشان کشی، بدون پل‌کوبی و لمبه‌کوبی است. مسجد متصل به بقعه‌را خراب‌کرده بودند ونوسازی می کردند. اطراف بقعه پنج اصله درخت کیش وچندین اصله درخت آزاد قدیمی بود .

آقاپیر سنبل
دردهکدهٔ پلکومی(۱) موازی

بنای قدیمی‌را خراب‌کرده بودند و به‌جای‌آن بنائی نوساز به‌طول ۶٫۹۰ وعرض ۴٫۲۰ ساخته بودند . مسجدی در غرب بقعه بود که طول داخلی آن ۱۱ متر وعرض آن ۶/۹۰ متر بود . برکاشی‌های متفرق و نامنظم محراب «وان یکاد» و «نصر من‌الله و فتح قریب» و «ولایة علی‌بن ابی‌طالب‌الخ» دیده می‌شد. دوستون چوبین قدیمی وسط مسجد بودکه صحن مسجد را در طول به دوقسمت می کرد . سقف لمبه کوبی و بام آن حلب‌سر بود.

بقعهٔ آقا پیرسید معروف به پیل (۲) بقعه
در پیشه‌ور موازی

در اطاقی به طول ۳/۸۰ و عرض ٤ متر، صندوقی چوبین به طول ۱۹۰ و عرض ۱۰۰ و ارتفاع ۱۲۰ سانتیمتر است. چهار طرف بنا ، ایوان و ستونهای چهارسو دارد. دودرخت آزاد کهنسال درمحوطهٔ قبرستان بقعه است .

(۱) بفتح پ وسکون لام . (۲) پیل درگیلکی به معنی بزرك است .

آقا پیر صالح
در دهکدهٔ میشاوندان موازی

بنای اصلی بقعه از داخل به‌طول ۵/۵۰ وعرض ٤/۷۵ متر است . صندوقی مشبّك به طول ۱۸۵سانتیمتروعرض۱۳۰ وارتفاع ۱۲۸سانتیمتر دروسط بناست که طرح نگارآن درشکل نشان داده شده است. (شکل شمارهٔ۳) مسجدی متصل به‌بقعه‌است‌که به دوقسمت زنانه ومردانه تقسیم شده‌است، طول خارجی مسجد با بنای بقعه ۲۹/۲۰ متر است . پنجره‌هائی به اندازه های مختلف در

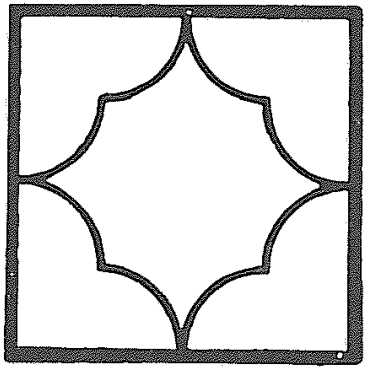

شکل شمارهٔ ۳

دیوارهای مسجد وبقعه دیده می‌شود. درخت آزادکهنسالی درمحوطهٔ بقعه است که‌محیط دایرهٔ تنهٔ‌آن ۶/۵ متر است . مراسم علم بندی دراین بقعه اول محرم ومراسم علم‌واچینی بیست‌وهشتم صفر یعنی روز قتل امام حسن علیه‌السلام برپا می شود .

بقعهٔ سید ابراهیم‌بن امام موسی‌الکاظم علیه‌السلام
در دهکدهٔ لاکان موازی

طول بنای اصلی بقعه ۱۸/۵ وعرض آن ۹/۶۰ متر است. ضریح بقعه‌طرف غربی اطاق است . سقف بقعه سراسر لمبه‌کوبی و بام حلب سر است. درقبرستان وسیع اطراف بقعه هفت اصله درخت آزاد کهنسال دیده می‌شود.

بقعهٔ سلیمان داراب (۱)
در دهکدهٔ سلیمان داراب موازی

بنای اصلی بقعه بربلندی است ودرحدود دومتر ونیم ازکف جاده وسطح زمین‌های اطراف‌ارتفاع دارد. طول‌داخلی‌آن ۷متر وعرض آن ۵/٤۵ متراست.

(۱) درگیلان رابینو ص۲٤۱ نیز ازاین بقعه یاد شده است .

www.tabarestan.info تبرستان

مصالح اصلی بنا، آجر است. قسمت داخلی اطاق را سفیدکرده‌اند. ارسی بزرگ قدیمی در طرف جنوب وارسی کوچکتری درطرف غربی است. ارسی دیگری، طرف‌شرق است که به‌اطاق مجاور بازمی‌شود. در ورودی کنده‌کاری بسیارظریف داشته‌که درحدود ۴۵سال پیش به سرقت رفته است. صندوقی باکنده‌کاری بسیار ظریف نزدیك به ضلع شمالی است. طول آن ۲۶۰ وعرض‌آن ۱۱۲ وارتفاع آن ۹۰ سانتیمتر است وبر پایهٔ چوبینی نصب شده‌که ارتفاع‌آن ۴۰ سانتیمتر است. (عکس شمارهٔ ۱۹۵) حاشیهٔ بالا و پائین صندوق سراسر سورهٔ یس با خط بسیار خوشی حك شده است. (عکس‌شمارهٔ ۱۹۶) دربدنهٔ شمالی صندوق دوکتیبه طرف راست وچپ آن داشته‌که اوایل بهمن‌ماه سال ۱۳۴۶ به‌سرقت رفته است. چهار طرف بقعه ایوان وغلام‌گردش دارد. سقف بقعه لمبه‌کوبی و بام سفال سر است.

کتیبهٔ صندوق را رابینو درسفرنامهٔ مازندران و استراباد خود بدین‌شرح آورده است:

کتیبهٔ صندوق مقبرهٔ پیر سلیمان (۱)
در سلیمان داراب رشت

قدامر بجعل‌هذا الصندوق المبارك السلطان العادل الكامل قدوة الامراء العظام امين الخواقين الفخام المختص بعواطف الله الملك العلام المؤيد بتأييدات الملك المنّان سرافراز سلطان خلدالله تعالى ظلال سعادته ورفعته وجلالته وعظمته واقباله العالى للمرقد المعطر والقبر المنور الشيخ الفاضل السالك الكامل المرحوم المغفور المبرور زبدة المشايخ پير سليمان بن حمزه دارابى الرشتى جعله الله تعالى من الآمنين الفائزين الذين لاخوف عليهم ولاهم يحزنون فى ذيجه سنة ثلث وخمسين وتسعمايه تقبّل الله تعالى من السلطان العادل مدّ ظله العالى هذه المبرات والخيرات و رزقه يوم القيامة المراتب العظمى والدرجات الكبرى خلّدالله ظلال عظمته و سعادته وجلالته فى الدنيا على ما يهواه ويتمنى وضاعفته الحسنات.

(۱) سفرنامهٔ مازندران واستراباد ص ۷۰ و ۷۱. رابینو درسطر اول کتیبه «الکامل» را «العارف» خوانده است.

از پیر سلیمان بن حمزهٔ دارابی رشتی خبری نداریم. اما نام سر افراز سلطان که به دستور او صندوق مقبرهٔ سلیمان داراب را ساخته‌اند، یك‌بار در تاریخ گیلان عبدالفتاح فومنی در وقایع سال ۹۴۵ بدین شرح آمده است.

«در اثنای این حالت (یعنی هرج‌ومرج ولایت بیه‌پس) حکم‌شاه‌طهماسب به خان احمد رسید که الکای بیه پس را متصرف شده، باج و خراج که مظفر سلطان، هر ساله می‌داده، روانه نماید. خان‌احمدخان ـ والی‌بیه‌پیش‌گیلان ـ در باب تسخیروتصرف‌مملکت‌بیه‌پس درحرکت‌آمده، بتاریخ‌هفدهم‌جمادی‌الاول سنهٔ خمسن واربعین وتسعمایه، سرافراز سلطان چپك را سردار لشکربیه‌پیش نموده، با بیست هزارکس پیاده وسواره، به قصد جنگ و جدال بر سر امیره سلطان محمد وپسرش به بیه‌پس فرستاده، در سیاه رودبار رشت، تقارب‌فریقین دست داده، جنگ عظیم اتفاق افتاد. سلطان محمد و پسرش امیره شهنشاه در معرکهٔ جنگ ومیدان نام وننگ به ضرب تفنگ به قتل رسیدند.»(۱)

از نوشتهٔ عبدالفتاح بر می‌آیدکه سلطان‌سرافراز چپك در جمادی‌الاولی سنهٔ ۹۴۵ سردار فشونی بوده که به بیه‌پس آمده است. صندوق سلیمان داراب که به دستور او ساخته شده است مورخ ذیحجهٔ سال ۹۵۳ است. اگر تمام‌شدن کار صندوق در غرّهٔ ذیحجه باشد، فاصلهٔ مابین مأموریت نظامی او وتاریخ‌اتمام صندوق، در حدود هشت سال و شش ماه و سیزده روز می‌شود و مسلماً در این فاصله سرافراز سلطان بر شهر رشت حکومت‌کامل داشته است.

نکتهٔ دیگرکه ازکتیبهٔ صندوق بر می‌آید اینست که‌سرافراز سلطان‌تنها سپه‌سالار نبوده، بلکه سلطان عادل‌کامل وقدوهٔ امرا وامین خواقین و نظایرآن بوده است.(۲)

قبر میرزاکوچك‌خان جنگلی در قسمت شرقی بقعهٔ سلیمان داراب است واطراف آن را دیواری کوتاه مدورکشیده‌اند. چون سنگ قبر اورا با سیمان

(۱) تاریخ گیلان ص ۱۸ و ۱۹. (۲) نقل از مقالهٔ مرحوم سعید نفیسی. در مجلهٔ فرهنگ سال سوم از ص ۳۵۹ به بعد.

www.tabarestan.info تبرستان

پوشانده بودند مطالب آن خوانده نشد. اطراف قبر او سه اصله درخت آزاد کهنسال ودرختان دیگر است.

قبر میرزا حسین خان کسمائی، طرف شمال شرقی بقعه، نزدیك در ورودی است.

امامزاده اسماعیل وامامزاده ابراهیم ابنان امام علی‌النقی علیه‌السلام
معروف به آقا دو برادران
در دهکدهٔ آجی ویشهٔ موازی

بنای‌اصلی بقعه‌تقریباً مربع‌شکل وبه ابعاد ٤/٥ × ٤/١٠ متراست.صندوق بقعه در وسط بنا و به طول ٢١٠ و عرض ١٢٤ و ارتفاع ١٦٠ سانتیمتر است که قسمت بالای بدنه‌های آن مشبّك وطاق آن گهواره‌ایست. جلو بنا ایوانی است که هشت عدد ستون چهارسو دارد. راهروئی در شمال بقعه و مسجدی متصل به راهروست. سقف بنا لمبه‌کوبی و بام حلب سر است. هشت اصله درخت آزاد کهنسال در حیاط ومحوطهٔ قبرستان بقعه است.

خانه و باغ عمیدالملك
در دهکدهٔ بوسار موازی

در شمال رشت، بر سر جادهٔ پیر بازار، خانه وباغی است که به نام «باغ عمیدالملك» معروف است.(١)

کارخانهٔ ریسندگی امین‌الضرب
در دهکدهٔ بوسار موازی

رابینو از این بنا وکارخانه‌یادکرده است(٢)ولی نگارنده در بوسار اثری از آن نیافت.

تپهٔ شال‌کوه
در دهکدهٔ شال‌کوه موازی

عبدالفتاح فومنی محل این تپه را در شرق رودخانهٔ سیاه رودبار تعیین کرده است.(٣) شال‌کوه، دهکدهٔ‌کوچکی در راه خمام است.

(١) گیلان رابینو ص ٢٣٩. (٢) و (٣) گیلان رابینو ص ٢٣٩.

بقعهٔ آقا پیر حسن
در خوناچاه موازی

بنائی است آجری به طول ٨/٢٠ و عرض ٤متر. صندوق بقعه نزدیك به دیوار شرقی وبه‌طول ١٩٠ وعرض ١٠٥ وارتفاع ١١٠سانتیمتر است. بالای‌صندوق طرح کلاه درویشی دارد. در ورودی بقعه شرقی است و از طرف شمال مسجدی آجری، متصل به‌بقعه‌است‌که‌یازده متر طول وهشت‌متر عرض دارد. پنجره‌هائی به اندازه‌های مختلف دردیوارهای بقعه ومسجد است.

آقا دو برادران
در لچه‌گوراب (١) موازی

این بقعه برسرراه رشت به لاهیجان درکنار راه است. بنای بقعه زیاد قدیمی به‌نظرنیامد. مولاناآقاجان ملقب به شمس گیلانی (١٢٥٣-١٣٥٣قمری) در بیست وششم محرّم درگذشت و درقبرستان این بقعه به خاك سپرده شد(٢). رابینو نیز ازاین‌بقعه یادکرده است(٣).

بقعهٔ آقا سید ابوجعفر و آقا سید ابراهیم ابنان علی‌بن امام موسی‌الکاظم علیه‌السلام
معروف به تازه بقعه
در دهکدهٔ تازه بقعه موازی

شامل اطاقی به‌طول ٧/٨٠ وعرض ٣/٦٥ متراست. صندوقی چوبین مشبّك لوزی نسبةً قدیمی‌باطاقی‌گهواره‌ای برمرقد این‌دوبرادر است. مسجدی درطرف غربی‌بقعه ومتصل به‌آن‌است، سقف‌بقعه ومسجد، واشان کشی وبام هردوحلب‌سر است. مراسم علم بندی روز اول محرّم و مراسم علم واچینی، شب یازدهم و گاهی شب سیزدهم محرم برپا می‌شود. در بقعه چند سنگ سیاه، نظیر احجار سافطهٔ سماوی است که برای رفع جوش صورت و چشم درد به صورت و چشم می‌مالند. این سنگهارا درمیان دو انگشت شصت می‌گیرند ونیّتی می‌کنند اگر

(١) بضم لام. (٢) تاریخ علما وشعرای گیلان ص٦٧ (٣) گیلان رابینو ص٢٤٠.

www.tabarestan.info تبرستان

حرکت کرد، می‌گویند نیّت برآورده می‌شود.

بقعهٔ آقاسیدعلی کیائی نوهٔ موسی بن جعفر علیه‌السلام
در شیرکوه(۱) تمل(۲) موازی

بنای اصلی بقعه اطاقی است مربع که از آجر بنا شده است و چهار در ورودی درچهار جهت اصلی دارد. ضریحی مشبّك چوبین مرقدرا پوشانده است. چهار طرف بنا ایوان دارد. سقف ازداخل لمبه‌کوبی وبام حلب سراست.

بقعهٔ درویش محمد
در خشك بجار خمام

بنائی است هشت ضلعی که طول هریك از اضلاع آن ۲/۸۰ متر است. در هریك از اضلاع دری وبالای آن خفنگی مشبّك نورگیر جای داده شده است. ایوانی هشت ضلعی، اطراف بناست‌که لبه‌ای یك پشته دارد. سقف بنا و ایوان، واشان کشی و بام‌آن حلب‌سر وسفال‌سر است (عکس شماره ۱۹۷) زیر ایوان در مقابل هرضلع دوطاق برای امانت‌گذاشتن اجساد ساخته‌اند.

بقعهٔ آقا سید پیر نوهٔ امام موسی‌الکاظم علیه‌السلام
در بلس‌کله(۳) چوکام خمام

بنای اصلی بقعه اطاقی کوچك است و در وسط صندوقی چوبین مرقد را پوشانده است. در ورودی بقعه شرقی است وازطرف غرب متصل به‌مسجد است. سقف سراسر بقعه و مسجد لمبه‌کوبی است. مراسم علم بندی اول محرّم و علم واچینی دربیست‌وهشتم صفر برپا می‌شود. دراین‌صفحات معمولاً علم بقاع‌متبرك را تا بیست و هشتم صفر نگاه می‌دارند ولی علم تکیه‌ها و مساجد را سوم محرم وامی‌چینند.

---

(۱) بکسر راء. (۲) بفتح تاء وکسر میم. (۱) بفتح باء و لام وکاف.

بقعهٔ آقا سید زکریا و آقا سیدعبدالله ابنان امام موسی‌الکاظم علیه‌السلام
در دهکدهٔ بسته دیم خشك بجار خمام

بنای اصلی بقعه اطاقی است به طول ۵/۹٤ وعرض ٤ متر. صندوقی مشبّك قدیمی در وسط اطاق است که طول آن ۳۷٤ وعرض آن ۱۰۰ و ارتفاع‌آن۱۳۲ سانتیمتر است. این صندوق طاقی‌گهواره‌ای مشبّك چوبین دارد. گنبد مانندی هشت‌ضلعی درطاق اطاق بالای ضریح تعبیه شده است. داخل اضلاع گنبد «وان یکاد» تا آخر ونامهای پنج تن دیده می‌شودکه فواصل‌آنهارا آئینه‌کاری کرده‌اند. درچهار جهت اصلی چهار در ورودی است که بالای آنها خفنگی‌نصب‌کرده‌اند. چهارطرف بقعه ایوان است و درهر ایوان هشت ستون چهارسو باسرستونهای قدیمی است. مراسم علم بندی دراین بقعه اول محرم و مراسم علم واچینی عصر سیزدهم محرم برپا می‌شود.

علم این بقعه بسیار قدیمی است وکنده‌کاریهای ظریف دارد. قسمت‌بالای علم بسمله و «انافتحنا» تا «ماتأخر». پائین‌آن این آیات وعبارات است:

لافتی الاعلی لاسیف الاذوالفقار
ای چرخ غافلی‌که چه بیدادکردهٔ
وزکین‌چها .. (ازهفت بند محتشم کاشانی)
یادیّان یامنّان یاحنّان یا برهان
بسمله قل هوالله احد الخ نصر من‌الله وفتح قریب
بسمله اذا جاء نصرالله والفتح الخ
یا محمد (چهاربار تکرار شده است)

نامهای دوازده امام و پائین آنها باز ابیاتی از هفت بند محتشم کاشانی. بسمله الله لااله الا هوالحی الخ حسن محمد وزیر اینها باز ابیاتی از هفت بند محتشم را حك‌کرده‌اند. شاید این علم ازپرکارترین علم‌هائی باشد که درصفحات گیلان باقی مانده است.

www.tabarestan.info تبرستان

هفت سنگ قبر
در دهکدهٔ امیر بکندهٔ خشك بجار خمام

✡ سنگ شمارهٔ یك به طول ۱۰۲ وعرض ۵۵ وقطر ۲۵سانتیمتر . نوشته‌های آن خوانده نشد . بر بدنهٔ سنگ نگارهای بسیار زیبا و پرکار است(عکس شماره ۱۹۸ و ۱۹۹) .

* سنگ شمارهٔ دو به طول ۱۳۰ و عرض ۶۵ وقطر ۳۲ سانتیمتر. پاره‌ای از نوشته‌های آن بدین ترتیب خوانده شد: الحمدلله المتوحد بالعظم والکبریا... العزة والجبروت ... (عکس شمارهٔ ۲۰۰) .

* سنگ شمارهٔ سه به طول ۱۱۰ وعرض ۷۰ وقطر ۳۱ سانتیمتر که فعلاً جلو مسجد است، نقش ونگار ونوشته‌هائی داشته‌که‌کم وبیش ازمیان رفته‌است.

* سنگ شمارهٔ چهار به طول ۷۴ وقطر ۲۷که یك‌پهلو داخل خاك بود و عرض آن اندازه‌گیری نشد . مطالب ونقوشی بر آن حك بوده است.

* سنگ شمارهٔ پنج فعلاً شکسته و غیرقابل اندازه گیری وخواندن‌بود.

* سنگ شمارهٔ شش به طول ۸۵ وعرض۲۵ وقطر ۴۹ سانتیمتر که‌مطالب ونقوش آن تشخیص داده نمی‌شود .

* سنگ شماره هفت به طول ۱۱۵ وعرض ۵۰ وقطر ۲۹ سانتیمتر که‌این مطالب بر آن خوانده می‌شود :

بر چهار حاشیهٔ بالای سنگ نام چهارده معصوم به‌این شرح : اللهمّ صل علی‌النبی والوصی والبتول والسبطین الخ . پائین سنگ : قال امیرالمؤمنین و امام‌المتقین علی‌بن ابی طالب علیه‌السلام ... (عکس شمارهٔ ۲۰۱)

بقعهٔ درویش علی
در خشك بجار خمام بخش موازی

بنای اصلی اطاقی است مربع، به ابعاد ۳/۹۰ متر . درهر ضلع یك در و در دو طرف آنها ، دو پنجره وبالای درها و پنجره‌ها خفنگ نصب شده است . چهار طرف بقعه ، ایوان وجلو ایوانها ستونهای چهارسو بدون سرستون است. سقف بقعه وایوانها لمبه کوبی وبام حلب‌سر است .

امامزاده حسن
در خمام موازی

بنای بقعه اطاقی‌است به طول ۹/۱۳ وعرض ۷/۱۰ متر . صندوقی تخته‌ای که بالای آن مشبّك و به شکل منشور مربع‌القاعده است به طول ۱۹۷ وعرض ۱۲۳ و ارتفاع ۱۲۰ در وسط اطاق است. در ورودی طرف قبلی است و در سایر اضلاع پنجره‌هائی به اندازه‌های مختلف تعبیه شده است. مسجدی متصل‌به‌بقعه است که ابعاد آن ۱۲×۱۱/۵ متر است . ازارهٔ داخلی مسجد را شش ردیف کاشی سبز رنگ به ارتفاع ۹۰ سانتیمتر پوشانده است . کاشیهای محراب گلدار است وبالای آنها گچ بری ساده است. طرف شمالی مسجد قسمت زنانه و شامل دو طبقه است . درها و پنجره هائی به ابعاد مختلف در اضلاع مسجد نصب شده است.کتیبه‌ای از آیات کلام‌الله مجید بر دیوارهای جنوبی وغربی است وتاریخ ۱۳۴۸ هجری قمری در این کتیبه دیده می‌شود. سقف سراسر بنا لمبه کوبی با درزپوش‌خط‌دار است. (عکس‌شمارهٔ ۲۰۲) رابینو نیز ازاین‌بقعه‌نام‌برده‌است.(۱)

بقعهٔ آقا بابا حسن
در محلهٔ سرینارکل چوکام خمام

شامل اطاقی ساده است که در آن صندوقی چوبین ، نزدیك ضلع جنوبی بر پایه‌ای‌کاشیکاری نصب شده است. مسجد در شرق بقعه و متصل به آن است . سقف بقعه و مسجد لمبه کوبی است . دو درخت آزاد کهنسال در حیاط بقعه است . محیط دایرهٔ یکی‌از آنها ۴۸۰ ودیگری ۴۴۰ سانتیمتر است. رابینو نیز از این بنا یاد کرده است.(۲)

بقعهٔ سید زکریا
در میان محلهٔ شیجان (۳) خمام

بنائی‌است‌ساده با ضریح‌چوبین‌مشبّك که‌بالای‌آن به‌شکل‌هرم‌مربع‌القاعده است. در ضلع شرقی بقعه سه باب ارسی با حاشیه‌های رنگین تعبیه شده است.

(۱) گیلان‌رابینوص۲۳۴. (۲) گیلان‌رابینو ص۲۳۵. (۳) بکسرشین‌وسکون‌یاء.

www.tabarestan.info تبرستان

ضلع شمالی بقعه متّصل به مسجد است و در ضلع شرقی مسجد نیز شش باب ارسی نظیر ارسیهای بقعه دیده می‌شود .

بقعهٔ شاهزاده اسمعیل و شاهزاده احمد ابنان امام موسی‌الکاظم علیه‌السلام معروف به آقا دو برادران در دهکدهٔ برمچه (= بر مسجد) خمام

بنای بقعه اطاقی است به طول ٦ و عرض ٥ متر . صندوقی چوبین مشبك به طول ۲۱۰ وعرض۱۷۵ وارتفاع ۱۲٤، باطاقی کهواره‌ای، دروسط اطاق است. بر این صندوق یادگاری مورخ ۱۲۹۲ دیده شد . مسجدی متصل به بقعه است . طول بنای مسجد با بقعه ۲۰/۲۵ متر است. در اضلاع بقعه ومسجد پنجره‌هائی به ابعاد مختلف دیده می‌شود.

زیارت دستخط علی‌بن ابی طالب علیه‌السلام در دهکدهٔ کیجای کهدم موازی

در کیجای کهدم قرآنی است که می گویند به خط علی‌بن ابی‌طالب‌است. عبدالفتاح‌در وقایع‌سال۹۹۸قمری ازاین‌قرآن یاد کرده است وچنین‌می نویسد:

« شاه جمشیدخان ازعالم‌غفلت‌ونادانی وساده‌لوحی ، منصب وکالت خودرا به کامران میرزای کهدمی ... رجوع نمود و در حکم وکالت قید نموده بود که چون همواره میانهٔ ما وکامران میرزا الفت روحانی ومؤانست جسمانی‌بوده ... بناءً علی هذا منصب جلیل‌المراتب وکالت‌را من‌حیث‌الانفراد والاستقلال‌به‌برادر جانی و مصاحب روحانی میرزاکامران شفقت فرمودیم ومقرّر نمودیم که اختیار ملکی ومالی ولشام وسپاهی مملکت بیه‌پس در دست او بوده تا هزار تومان از مال سرکار اینجانب را به مهر خود ، به هر کس که خواهد واراده داشته باشد بدهد ... و مال وجهات ووجوهات الکای تولم را علاوهٔ رسم‌الوکاله نموده ، به اقطاع و انعام همه سالهٔ او مقرّر نمودیم که سرکار وکالت پناه معظم‌الیه ضبط نمایند و کامران بی‌ایمان استحکام عهود و مواثیق را به قرآن مجید حمید که دستخط مبارك وعنوان طراز صحیفهٔ ولایت ونسخهٔ دیباچهٔ امامت اسدالله‌الغالب

امیرالمؤمنین علی‌بن ابی‌طالب علیه‌افضل‌الصلوات واکمل‌التحیّات بود ودرقریهٔ کیجای کهدم می‌باشد ، از روی تأکید ایمان و تسدید بنیان عهد و پیمان ... از برای شاه جمشیدخان قسم یاد نموده بود ...» رابینو نیز از این قرآن یاد کرده است.(۱) نگارنده این قرآن را ندید.

بقعهٔ امامزاده هاشم بن محمدبن عبدالله بن حمزة بن محمد حنفیة بن علی‌بن ابی‌طالب علیه‌السلام نزدیك سراوان کهدم

بقعهٔامامزاده هاشم ، در دو کیلومتری سراوان وسی‌ودو کیلومتری‌جنوب رشت ، بر سر راه رشت به قزوین ، بر روی تپه‌ای که صد و پنجاه متر ارتفاع دارد بنا شده است .

ایستویك (Eastwick) می‌نویسد که بنای این امامزاده را منوچهر خان معتمدالدوله ساخت وبعدها مکرر این محل را نیز تعمیر کرد.(۲)

احتمال می‌رود که این بقعه بنائی‌قدیمی‌داشته‌ومنوچهرخان معتمدالدوله نوسازی‌کرده است. بنای منوچهرخان نیز دیری نپائید . درجنگ‌اول‌جهانی، روسها در تپهٔ بالای امامزاده ، مهمات و قورخانه داشتند . بر اثر احتراق این مـــواد ، بنا وصندوق‌وســـایر آثار امامزاده‌ازمیان رفت.بنای‌فعلی‌به‌امر رضـاشـاه‌پهلـوی ساخته شده است . گویا طرح قدیمی بنا را در تعمیر حفظ کرده‌اند. صحن اصلی تقریباً مربع وبه ابعاد ۱۳ر٥ × ۲٥ر٥ متر است. صندوق وضریح در وسط این اطاق است. در ورودی شمالی است وابتدا به کفش‌کنی به طول ٥/۱۳ وعرض ۲/٥ متر وارد می‌شود. مقابل این کفش کن، در ضلع‌جنوبی، ایوانی به همین عرض و طول است که جلو آن را آلت بندی کرده و شیشه انداخته‌اند . نظیر این ایوان در ضلع شرقی نیز دیده می‌شود . دو طرف ضلع شرقی دو اطاق کوچك به ابعاد ۲ر٥ متر است . طرف غربی ، مسجدی به طول

(۱) گیلان رابینو ص ۲۳۷ . (۲) ایستویك ج۱ سال ۱۸٦۱ میلادی صفحات ۳۲٦ و ۳۲۷ به نقل از گیلان رابینو ص ۲۳۷ و ۲۳۸ .

www.tabarestan.info تبرستان

۸/۸۰ وعرض ٤/٥ متر ساخته شده‌که متصل به بنای بقعه است. سقف بقعه،بالای ضریح‌گنبدی شکل وباقی سقف لمبه‌کوبی است . دیوار های داخلی‌سفید کاری است وآیاتی از قرآن‌کریم به‌خط نسخ بر بالای دیوار نوشته‌اند . ازاره وکف بنا ، کاشیکاری است . بام سراسر بنا ، غیر ازگنبد ، سفال‌سر است .

کاروانسرای لات

در سراوان‌کهدم موازی

این کاروانسرا را منوچهرخان معتمدالدوله درسال۱۲٤٦قمری بناکرده است.(۱) حیاط‌آن مربع شکل و هر ضلع آن ۲۷ متر است و در هر ضلع هفت صفه دارد. در کنجهای اضلاع‌شمالی وجنوبی ، صفه‌مانندی‌است که‌راه به‌مال‌بند زمستانی دارد. پشت تمام صفه‌ها ، غیر از در ورودی وقسمت شاه‌نشین ، مال‌بند زمستانی‌است. سردرکاروانسرا ، صفهٔ وسط ضلع شرقی است . عرض در ورودی، سه متر و قطر فضای زیرگنبد که از در ورودی به این فضا وارد می‌شود سیزده متراست. پلکان بام، طرف چپ در ورودی است وشامل شانزده پلهٔ۲۵سانتیمتری است. مصالح دیوارها وطاق صفه‌ها وطاق مال‌بند آجرهائی به ابعاد ۲۲ و قطر چهار سانتیمتر است. طول وعرض خارجی بنا پنجاه متر تمام است.

در غرب‌کاروانسرا ، کوهی نسبةً مرتفع به نام «قلعه‌کوه» است . احتمال دارد محل قدیمی قلعهٔ‌کوهدم باشد والعلم عندالله .

بقعهٔ آکاشه (= عکاشه)

در دهکدهٔ رود بردهٔ سنگر

بنای اصلی بقعه اطاقی است به طول ۳/٥٦ و عرض ۲/۹٥ متر . صندوقی مشبّك در وسط اطاق ، به‌طول ۷۸۰ وعرض ۸٥ وارتفاع ۸۰ سانتیمتر بر پایه‌ای از سنگ و گچ نصب شده است. سه‌ضلع‌جنوبی وشمالی وغربی در ورودی دارد. چهار طرف بنا ، ایوان است . ایوان غربی به طول ۸/۲۰ و عرض ۲/۷٥ متر ، ایوان شرقی به همان طول و به عرض ٤/٥ متر ، ایوان شمالی به طول ۹/٥۰ و

(۱) کیلان رابینو ص ۲۳۸ .

عرض ۱/۸۰ متر وایوان جنوبی به همان طول وبه عرض ۱/٥ متر است.جلوهر ایوان هفت ستون با سرستونهای ظریف است. سقف ایوانها وبقعه، واشان‌کشی وبام‌سفال‌سر است.در ایوان‌شرقی ، بالای‌در ورودی ، بر چوب‌زیرسری‌واشانها، لعنت نامه‌ای به این شرح دیده می‌شود :

تقدیم نمود عالیشان معلّی مکان سلالة النجبائی آقا محمـد حسین خلف مرحمت وغفران پناه آقا محمدتقی کهدمی وبعد اقرارنمود که مادام حیوةخود ملك رود بردهٔ پائین محله‌را باجاره‌ندهند اگربخواهند بدهند زیاده بریکسال ندهند لعنت خدا برخود وبرادر خود بطناً بعد بطن اگر خلاف تقریر خود ... بعد اگر خود یااولاد خود بتقریر خود صادق نباشیم ازقول خدا بیرون ازقول شیطان داخل لهذا نیّت عالیشان مزبور چنین است چنانچه تقدیر گردش فلکی نشود از دست اولاد مزبور ملك مذکوررا متصرف دیگری بشود لعنت خدا ... براو وهفتاد پشت او اگر بخواهند بکنند وهمچنان لعنت خدا برمن وبراولاد من اگر ضمانت دیگری‌را بکنند اگردونفری مشکلی داشته باشند بیایند پیش من ویااولاد من بقدر مقدور وجهی به‌او بدهند وضمانت‌نکنند هرکس این‌توقع را ازمن یااولاد من بکند لعنت ونفرین رسول خدا برآن کس اگرتوقع بکند وهمچنین هرچه ملکی که پدرم خریداری نموده است وقف است برای اولاد ذکور بطناً بعد بطن سنهٔ ۱۲۲۸ هرکس این را سیاه بکند بلعنت خدا گرفتار شود . همچنان که هرکس دوباره آن را تعمیر بکند و ننویسد بلعنت خدا گرفتار شود سنهٔ ۱۲۲۸ .

برهمین زیرسری ، تاریخ اتمام بقعه درسال ۹۲۰ قمری دیده می‌شود که موافق اودئیل ترکی بوده‌است ، ولی سبك عبارات ونامهائی که درمتن آمده است متعلق به‌این زمان‌نیست . احتمال دارد کسانی که این‌بقعه‌را درسال۱۳۱۹ قمری تعمیر کرده اند ، تاریخ قبلی را در اینجا آورده باشند . این شرح نیز مانند لعنت نامهٔ قبلی بامرکب سیاه برروی چوب نوشته شده‌است :

www.tabarestan.info تبرستان

هوالله تعالی‌شأنه

بتاریخ ۹۲۰ شهر ذیقعدةالحرام تمام شد ساختن بقعهٔ متبرکه آشیخ‌علی‌بن آقاکاشاه رضی‌الله عنه بحسب‌الامر عالیجاهان مقرب‌الحضرة علیه‌آقامهدی ولی آقا ارباب آقامشهدی صفرعلی کدخدای رود برده بتوسط دونفر نجار اشرف‌ـ الزوار کربلائی‌محمد واستادحسن ولدان‌غفران پناه استاد اسماعیل نجارشفتی‌ـ الاصل باتمام رسانیده شد زحمت زیادی کشیدند خدای متعال بیامرزد پدر و مادر اشخاصی که باعث ساختن این بقعه متبرّکه شده‌اند خداوند اجر آخرت کرامت نماید بخودشان بپدر و مادرشان غرض نقش کزماها بماند که دنیارا نمی‌بینم بقائی کاتب‌الحروف ملارمضانعلی ولد مرحوم‌نقی ساکن قریهٔ رودبردهٔ کهدم التحریر یوم سه‌شنبه ۹۲۰ ذیقعدةالحرام‌هذه‌السنه اودئیل هرکه‌خواند دعا طمع دارم زانکه من بندهٔ گنهکارم سنهٔ ۱۳۱۹ هرکه سیاه نماید این‌خطرا خدا سیاه کند رویش‌را .

سنگ قبری از مرمر سفید در ایوان بقعه است واین عبارات برآن حك شده است : وفات مرحومه مبروره ام سلمه خانم بنت کربلائی محمد فی شهر ذی‌الحجةالحرام ۱۲۲۷ نشانها : تسبیح ومهر ودوانگشتر : درحاشیه :

ای خاك تیره دلبر مارا عزیز دار
کاین نور چشم ماست که در بر گرفتهٔ .

اطراف بقعه محوطه‌ای بسیار بزرگ ومصفاست که درختان آزاد زیادی درآن دیده می‌شود. پنج اصله ازاین درختان بسیار کهنسال‌بود . مردمان‌ناحیهٔ سنگر ، به‌این بقعه زیاد علاقه دارند واز دور و نزدیك به‌زیارت می‌آیند روز سیزده فروردین دراین زمین پهناور جائی برای نشستن نیست .

بقعهٔ آقا سید عبدالله بن موسی‌الکاظم علیه‌السلام
معروف به آقا سیاه پوش
در طالم سه شنبه سنگر

بنای اصلی بقعه اطاقی‌است به‌طول چهارمتر وعرض ۳/۷۰متر . صندوقی

تخته‌ای باطاق گهواره‌ای مشبّك ، به‌طول ۱۸۰ وعرض ۷۵ وارتفاع ۹۰سانتیمتر مرقدرا پوشانده است . در ورودی شرقی است . چهار طرف ایوان، باعرضهای مختلف است . درهرایوان هشت ستون چهارسوی پخ زده دیده می‌شود . سقف بقعه لمبه کوبی وسقف ایوان واشان کشی بدون لمبه کوبی وپل کوبی وسراسر بنا سفال سراست . برعلم قدیمی بقعه آیات وعبارات : نصرمن‌الله وفتح قریب‌ـ یاعلی مدد ـ الله محمد علی خوانده شد . مراسم علم بندی پنجم محرم ومراسم علم واچینی روز سیزدهم محرّم برپا می‌شود .

قطعه ای قاب کرده ، به خط محمد شفیع تبریزی به این شرح در بقعه دیده شد :

الله محمد علی فاطمه الحسن الحسین علی محمد موسی علی محمد علی حسن محمد مرویست که هرکه هرروز وقت صبح ودروقت دیدن‌هرماه نو باین اسماء مبارکه نظر نماید آن روز و آن ماه را خوش می‌گذراند کتبه العبد محمد شفیع‌التبریزی ۱۲۰۶ . (۱)

درحیاط بقعه یك‌اصله درخت آزاد ویك‌اصله درخت سمد (= نارون) کهنسال دیده‌می‌شود .

مسجد جامع امشه
دردهکدهٔ امشهٔ سنگر

طول مسجد چهارده متر وعرض آن چهار متراست . دردو بازوی شرقی وغربی دوغرفه، مخصوص زنان‌است . طرف شمال پنج پنجره مشبّك چهارضلعی چوبین (عکس شمارهٔ ۲۰۳) است که میان هردو پنجره یك‌طاقچه است . بالای پنجره‌ها وطاقچه‌ها ، رفهائی است که طاق بلند دارد . طرف جنوب ، درطرفین محراب ، دودر ورودی ازایوان مسجداست که فواصل آنهاطاقچه وبالای هردر وهرطاقچه رفی بنا شده‌است .

درچهارضلع مسجد ، درزیرطاق کتیبهٔ گچ بری ازهفت‌بند محتشم‌کاشانی

(۱) رقم صفر ازمعمول بزرگتراست وعدد ۵ نیز خوانده می‌شود .

www.tabarestan.info تبرستان

است . بالای محراب نصر من‌الله وفتح قریب و انافتحنا لك فتحاً مبیناً و ۱۲۸۱ ازراست به‌چپ وازچپ به‌راست گچ‌بری شده‌است. داخل محراب ، چهارردیف کاشیکاری‌است . سقف‌سراسر صحن مسجد لمبه کوبی‌است .

ایوان مسجد به‌طول ۱۸/۷۰ وعرض ۴/۵ متر وجلوآن هشت ستون‌قطور چوبی‌است که محیط دایرهٔ هریك ۸۰ سانتیمتر است . طرف غربی ستونها ، فیلپاهای آجری هشت ضلعی‌است که محیط هریك ۲۸۵ سانتیمتراست .

طرفین ایوان ، غرفه شاه‌نشین مانندی دارد . طاق ایوان واشان کشی و لبهٔ‌آن دوپشته وبام بنا سفال‌سراست . (عکس شمارهٔ ۲۰۴)

این کتیبه درضلع شمالی ایوان دیده‌شد:

این مسجد عالی که نمایان وجلی است
آبادی آن ز حاجی میرزا مهدی است
تاریخ بناش از خرد جستم گفت
درسال هزارو سیصد از هجری است .

طرفین ایوان دودر ورودی‌دارد .

علمی قدیمی دراین مسجداست که بربالای تیغهٔ وسط آن « یاشاه شهید یاامام حسین۱۱۱۰ » نقر شده‌است . برپایهٔ این‌تیغه که شکل سرو دارد ، آیات زیر باخط خوش‌نسخ نقرشده‌است : بسمله اذاجاء نصرالله تاانه‌کان توابا . بردو طرف‌علم دوسر اژدهاست که کاری بسیار ظریف‌است . (عکس‌شمارهٔ۲۰۵)

امشه عمارت و باغ سیمبر
در دهکدهٔ امشهٔ سنگر

باغ سیمبر ازچهار خیابان شمالی جنوبی که طرفین آن را درختان‌آزاد کاشته‌اند به‌وجودآمده‌است. درختان آزاد این‌باغ نظیر درختان‌آزاد باغ‌محتشم رشت‌است ویکی ازمناظر زیبای بخش موازی ودهکدهٔ امشه‌است . در انتهای خیابان‌وسط که عرض‌آن‌بیشتراست، خرابه‌های خانهٔ سردارمعتمد دیده‌می‌شود . (عکس شمارهٔ۲۰۶)

این اشعار روی‌زمینه‌های آبی‌وقهوه‌ای باخط خوش‌نستعلیق برطاق‌ایوان نوشته شده بود :

که شد باعث خلقت ممکنات — محمد رسول همه کاینات
وجودی که مانند اوهیچکس — . . . . . .
پدید آورد آسمان و زمین — خداوند یکتای جان آفرین
قدیم است وحی وعلیم وصمد — رحیم است ورحمن وفردواحد
که‌بنمودمارا عطا عقل وهوش — خداوند روزی ده عیب پوش

به علت خرابی طاق ابیات مقدم و مؤخر بر آنچه نقل شده است پیدا نشد .

بقعهٔ آقاسیدشریف ازنوادگان موسی‌الکاظم علیه‌السلام
در دهکدهٔ آقا سید شریف از دهکده‌های ورزلات موازی

طول بنای‌اصلی بقعه ازخارج ۱۱/۸۰ وعرض‌آن ۸/۳۰ متر است . دو در ورودی در اضلاع جنوبی وغربی است. وپنجره هائی‌به‌اندازه‌های مختلف در دیوارهای بنادیده می شود. ایوان غربی به‌طول ۱۲/۷۰ وعرض ۳/۸۰ متر است که جلوآن‌ده ستون چهارسوی چوبین است. درفواصل ستونها ، درلبهٔ ایوان ، نردهٔ‌دستك صراحی است . ایوان‌جنوبی‌به‌عرض ۹۰سانتیمتر ودارای هفت‌ستون چهارسوست. سقف‌بقعه وایوان، لمبه کوبی، خط‌دار است.

درپانزده متری این‌بنا ، بنای دیگری‌است که می گویند سیدولی‌بن آقا سید شریف در اینجا به خاك سپرده شده است . بنای اصلی این بقعه به‌طول ۹/۶۰ و عرض ۷/۴۰ متر است . ضریحی مشبك مرقد اورا پوشانده است .

در دیوارهای بنا، پنجره هائی به‌اندازه‌های مختلف دیده می‌شود. سقف ایوانها وبقعه لمبه کوبی است . زوارکشی این بقعه‌ها روزجمعه است . مراسم علم‌بندی اول‌محرّم ومراسم علم‌واچینی بیست‌وهشتم صفربرپا می‌شود.

www.tabarestan.info تبرستان

بازار فلك ده (۱)
در دهکدهٔ فلك‌ده از دهکده‌های ورزل موازی

درسال۱۲۶۱ قمری، محمدرضاقزوینی که معروف‌به کل(۲)محمدرضابود این‌بازاررا دراین‌دهکده ساخته است(۳)

بقعهٔ آقاسید محمد شاه بن موسی‌الکاظم علیه‌السلام
دردهکدهٔ گراکوی کوچسفهان

اطاقی‌است به‌طول ۵/۸۰ وعرض۴/۴۰ متر. صندوقی تخته‌ای به‌طول ۱۸۰ وعرض۹۵ وارتفاع۱۵۰سانتیمتر باطاق گهواره‌ای مرقدرا پوشانده است. درهای ورودی طرف قبلی و طرف شرقی است. پنجره هائی به اندازه های متفاوت در دیوارهای بقعه است . مسجدی‌متصل به‌بقعه است که طول آن باطول بقعه‌جمعاً ۱۴/۹۰ مترمی‌شود.

الماس کل
در دهکدهٔ کنار سر کوچسفهان

این تپه که از خاك دستی تشکیل شده است ، احتمال دارد اثری تاریخی باشد .

بقعهٔ سیدمعصوم‌بن موسی‌بن جعفر علیه‌السلام
درپائین محلهٔ پشکه (۴) درجنوب دهکده‌های
خشت مسجد و ویشکا ، کنار رودخانهٔ گیشه دمرده

اطاقی به‌طول ۴/۸۵ وعرض ۳/۷۰ متر است . صندوقی که قسمتی از آن مشبّك وقسمتی تخته ایست به‌طول دومتر وعرض۹۰ وارتفاع ۱۴۰سانتیمترمرقد را پوشانده است . مسجدی ازطرف‌شرق متصل به بقعه است که طول‌آن۱۳/۵ و عرض‌آن ۴متراست. درورودی‌مسجد جنوبی است. سقف سراسربنا لمبه کوبی و بام حلب‌سراست. درمحوطهٔ بقعه چنداصله‌درخت آزاد است که محیط تنهٔ یکی

(۱) بفتح فاء وکسر لام. (۲) بکسر لام صفت مقدم است و به معنی کچل است .
(۳) گیلان رابینو ص ۲۴۷ . (۴) بفتح پ .

ازآنها ۴/۵ متر است . در بالا محلهٔ پشکه بقعهٔ دیگری به نام آقا سید محمد است که مزار او در کنار مسجدی است که طول آن ۱۱/۵ و عرض آن ۵/۸۰ متر است .

بقعه آقا سید احمد و آقا سید محمد ابنان امام‌موسی الکاظم علیه‌السلام
معروف به‌دو برادران
در دهکدهٔ هندوانه پردسر کوچسفهان

اطاقی است به طول چهار متر و عرض ۳/۷۰ متر . صندوقی مرقد این دو برادر را پوشانده است . در ورودی شرقی و از در شمالی به مسجد متصل به به بقعه می‌روند .

مزار پیر موسی
در دهکدهٔ پیر موسی درشرق بازارکوچسفهان

عبدالفتاح فومنی از مزار پیر موسی یاد کرده است . (۱) در فرهنگ جغرافیائی ایران‌آمده است « این مزار درده پیرموسی از دهستان‌حومهٔ بخش کوچسفهان شهرستان رشت دو کیلومتری‌جنوب شرقی کوچسفهان ودو کیلو ـ متری‌مشرق راه مالرو عمومی است . گذشته از این مزار ، آثار ابنیهٔقدیمی از قبیل‌آجر وسفال درنواحی این‌ده زیاد است. نگارنده ازمرقد پیرموسی نشانی نیافت . مسجدی در این آبادی بدین نام است که طول آن ۱۷/۸۰ و عرض‌آن ۵/۲۰ متر است . در ضلع شرقی چهار باب ارسی قدیمی تعبیه شده است ودر سه ضلع دیگردروپنجره‌ای نیست . رابینو نیز از این‌مزار به‌نقل ازعبدالفتاح یاد کرده است. (۲)

بقعهٔ آقاسیدقاسم‌بن موسی الکاظم علیه السلام
در دهکدهٔ چولاب کوچسفهان

بنای اصلی بقعه مربع‌شکل‌ودرهرضلع، یك در ورودی دروسط‌ودوپنجرهٔ بزرگ طرفین‌آن است . عرض در ورودی کمی کمتر از عرض پنجره هاست .

(۱) تاریخ گیلان ص ۶۵ . (۲) گیلان رابینو ص۲۳۲ .

www.tabarestan.info تبرستان

بالای پنجره‌ها و در ورودی خفنگی باهلالی‌شکسته است که تمام آنها ازخارج تخته کوبی شده است . (عکس شمارهٔ ۲۰۷)

صحن بقعه، بنائی جداگانه داخل این بنای مربع شکل است . این‌بنا ، ازخارج مربع وازداخل هشت ضلعی‌است . درچهار ضلع که درچهارجهت اصلی قرار می گیرند چهار در ورودی است. (عکس‌شمارهٔ۲۰۸) وبالای هردر ورودی یك‌پنجره باطاقی‌هلال‌شکسته گچ‌بری شده‌است. درچهارضلع دیگر، چهارصفه است که پائین آنها به‌ارتفاع یك‌متر درشش‌ردیف کاشیکاری گل وبته‌دار دوران قاجاری است وبالای آنها گچ‌بری مقرنس است. درقسمتی از ازاره، این عبارت نوشته شده است «بانی این کارخیرمشهدی میرزا ابراهیم ولدمرحوم خان‌عموی متولی» بالای چهارچوب درها وزیر مقرنس صفه‌ها قصیده‌ای لایقرء است که با بسمله شروع‌می‌شود وبیت اول آن کم وبیش بدین ترتیب‌است :

در جهان هر کس که برخوردار از کردار شد
نی توان گفتن که‌هر کس محرم اسرارشد(؟)

وآخر ابیات نصرمن‌الله وفتح‌قریب وتاریخ ۱۲۸۲ روشن خوانده می‌شود.

دورگنبد، ازداخل بسمله وابیاتی از هفت بند محتشم کاشانی است وآخر آنها «عمل استادمحمدهاشم‌خلف داود واستاد نجفعلی واستاد محمدقلی‌تحریرا فی‌سنهٔ ۱۲۸٤» .

ضریح‌مشبکی، وسط این بنای هشت ضلعی، مرقدرا پوشانده است . طول آن۳متروعرض۲/۱۰ وارتفاع۱/۸۰متراست. (عکس‌شمارهٔ۲۰۹) مراسم علم‌بندی دراین‌بقعه اول محرّم ومراسم‌علم‌واچینی سیزدهم‌محرم برپا می‌شود. سبك بنای این‌بقعه باسبك بنای بقعهٔ میرشمس‌الدین درشهرلاهیجان یکی‌است.

بقعهٔ سیداحمدبن امام موسی‌الکاظم علیه‌السلام
در گیلوای کوچسفهان

بنای اصلی بقعه‌از داخل هشت‌ضلعی‌که طول اضلاع یکی‌در میان ۲/۱۰و ۲/۲۰ متر است .

در اضلاعی‌که درچهار جهت اصلی‌قرار می گیرند ، چهار در ورودی ودر اضلاع دیگر یك‌طاقچه ویك‌رف است . بالای‌درجنوبی ودرشرقی، پنجره‌های مشبّك‌چوبی است. واشانهای سقف برحمالی مستحکم متکی‌است. روی واشانها، پل کوبی بادرزپوش خط‌دار است . بردیوار داخلی‌بقعه دوبیت ازاشعارهفت‌بند محتشم، باخط خوش نستعلیق‌گچ‌بری شده است .

ضریحی‌مشبك‌چوبین، وسط بنای‌هشت ضلعی است. طول آن ۲/۳۵ وعرض ۱/٤۰ وارتفاع ۱/۸۰ متر است. درلبه‌های بالای‌ضریح ، جای‌روشن کردن شمع است. اطراف‌بنای اصلی ایوانی به عرض یك‌متر است .

خارج بقعه گچ‌بریهای نسبةً ظریف‌دارد وابیاتی ازهفت‌بند محتشم‌را در سه دیواربقعه، بالای گچ‌بریها باخط نستعلیق گچ‌بری کرده‌اند. در گچ‌بریهای شرقی وشمالی شیر وخرگوش ودرمقابل آنها ، دوخرس چوب به‌دست ودوپرنده دیده‌می شود . در گچ‌بریهای دیگر شیر و گاو باپرندگان مختلف واسلیمی‌های ظریف است. (عکس شمارهٔ ۲۱۰) گچ‌بریها رنگین‌وخوشنما است.

متصل به‌دیوار شمالی‌بقعهٔ مسجدی است که‌طول آن ۱٦ وعرض‌آن۶/۸۰ متر است . طرف شرقی مسجد ، ده در ارسی قدیمی است . طرف غرب از سه‌در ورودی مستقیماً به صحن مسجد می توان رفت . از در ورودی دیگر ، ابتدا به کفش کن و سپس به‌صحن می‌روند لبهٔ بنای‌آن‌دو پشته وبام وپره‌ها ، حلب‌سر وبام اصلی‌مسجد ، سفال‌سراست. (عکس شمارهٔ ۲۱۱) برسنگ مرمری به ابعاد ۲۵ × ۲۷ سانتیمتر که درمسجد بود، این‌اشعار وعبارات نوشته شده بود :

افسوس که روح‌در بدن نیست مرا — آن بلبل مست درچمن نیست مرا
یاران و برادران مرا یاد کنید — رفتم سفری که آمدن نیست مرا

وفات مرحوم مغفور میرزا محمد طاهر ولدکربلائی محمدبیك گیلوائی تاریخ هجدهم محرم ۱۲٤۰ .

این‌لعنت‌نامه برسنگ‌خاکستری‌رنگی درمسجد دیده شد:

www.tabarestan.info تبرستان

هوالله‌تعالی شأنه

چون درقریهٔ کیلوا بجهت تزویج نمودن مبلغی خطیری ازمردم میگرفتند لهذا مسلمین در مشقت بودند جناب اقدس باری سبب ساخته جناب آخوند ملاحسن بن محمد وکهف‌الحاج حاجی عابدین‌صیقلانی خواهش نمودند ازاعیان قریه عالیشانان مشهدی خانجان ومیرزا رضا قلی و مشهدی میرزا قاسم و آقا اسمعیل‌که رفع آن بدعت‌رذیله نمایند حضرات مشارٌالیه قبول نمودند لعنت‌نامهٔ مبسوطی نوشتند چنانچه بعدالیوم الی یوم‌القیامه احدی از ایشان واولادایشان ازاین بابت دیناری ازاحدی مطالبه نمایند بلعنت ونفرین خدا و رسول و ائمه علیهم‌السلام گرفتار باشند و لعنت نامه نزد علمای بلد سپرده اند تا عندالحاجه حجت باشد من بدله من ماسمعه فلعنت‌الیه ۱۲۵۵ (عکس شماره ۲۱۲)

بقعهٔ آقا سید علی‌اکبربن موسی‌الکاظم علیه‌السلام
در دهکدهٔ گرباس ده کوچسفهان

بقعه‌اطاقی است به ابعاد ۴/۱۰ مترودارای دری شرقی ودری شمالی‌است. صندوقی مشبك چوبین‌وسط اطاق است. طول آن ۱۸۸ وعرض آن ۱۵۰ وارتفاع ۱۸۵ سانتیمتر است. چهارطرف بنا ایوان است. هر طرف ایوان هشت ستون چهارسو بدون سرستون است، فواصل ستونها، تکائل تخته‌ایست. سقف بقعه و ایوان لمبه‌کوبی با درز پوش خط دار، لبه بام ایوانها یك پشته وبام سراسربنا حلب سر است.

بقعهٔ آقا سیدرضی‌بن امام موسی‌الکاظم
در هشکوای (۱) کوچسفهان

بنای اصلی بقعه به ابعاد ۷/۹۰ × ۷/۸۰ متر است. صندوقی در وسط به طول ۲۰۹ وعرض ۱۲۸ و ارتفاع ۱۴۰که بالای‌آن‌گهواره‌ای نوك تیز است، در ورودی جنوبی وطرف شمال دری به مسجد دارد. پنجره هائی به اندازه‌های مختلف درسایر دیوارهای بنادیده می‌شود. سقف لمبه‌کوبی وبام حلب‌سراست. طول مسجد با بقعه به ۲۰ متر می‌رسد.

(۱) بفتح ها وسکون شین وکسرکاف.

مرغانه پرد
بر نهر نورود در لاله دشت کوچسفهان

مصالح پل آجرهائی به ابعاد ۱۸ × ۱۸ × ۴ سانتیمتر و ۲۳ × ۲۱ × ۴ سانتیمتر است. درازای پل بیست متر و عرض آن ۳/۹۰ متر و ارتفاع آن از سرتیزی هلال شکسته تا سطح آب ۳٫۹۰ متر است. رابینو نیز از این پل یاد کرده است(۱) و در فرهنگ جغرافیائی ایران، ذیل نام دهکدهٔ لاله دشت نیز نام این پل را ذکرکرده‌اند. (عکس شمارهٔ ۲۱۳)

خشت مسجد و مرقد آقا سید دانیال‌بن موسی‌الکاظم علیه‌السلام
در دهکدهٔ خشت مسجد کوچسفهان

خشت مسجد، مسجدی است آجری. به طول داخلی ۱۹/۱۰ و عرض ۶/۲۰ متر. درهای‌ورودی مسجد شمالی‌وغربی است، پنجره هائی به اندازه های متفاوت در دیوار های مسجد تعبیه شده است. مرقد سید دانیال در یك طرف مسجد است ضریح آن مشبك وروی صندوقی نسبةً قدیمی است. طول‌آن۲۵۰ وعرض۱۶۵ وارتفاع ۱۵۰سانتیمتر است (عکس شمارهٔ ۲۱۴) غرفهٔ زنانه درطرف شمال‌مسجد وزیر آن‌شش ستون چوب آزاد قطوراست مسجد شامل‌حوضخانه و انبار وکفش‌کن نیز هست.

سنگ مرمر کوچکی در این مسجد دیده شدکه عبارات زیر برآن حك شده بود:

تاریخ وفات مرحومه رحمة بی‌بی بنت حاجی هادی ملکی یوم چهارشنبه ربیع‌الاول سنهٔ ۱۰۲۳ نشانها: تسبیح، مهر، شانه، دو عدد انگشتر و دلوازه. و بیت معروف «ای خاك تیره» الخ برآن حك است. (عکس شماره ۲۱۵)

بقعهٔ آقا سید قاسم‌بن امام موسی‌الکاظم
در دهکدهٔ رودکل کوچسفهان

بنای بقعه متصل به مسجد است. طول و عرض بقعه ۷/۹۰ × ۶/۹۰ متر

(۱) گیلان رابینو ص ۲۳۲

www.tabarestan.info تبرستان

است . صندوقی مشبّك طرف شمال این اطاق است که طول آن ۱۶۵ و عرض آن ۱۰۰ و ارتفاع آن ۱۳۰ سانتیمتر و طاق آن گهواره ایست . در دیوار شمالی سه در ورودی است که به مسجد راه دارد . پنجره هائی به اندازه های مختلف در دیوار های دیگر تعبیه شده است. سقف سراسر بنا لمبه‌کوبی است .

باقی بناها و آثار تاریخی بخش موازی

۱ـ آقا میرخلیل نزدیك سد سنگر در شاه‌آغاچی موازی.
۲ـ آقاسیدحسن » » » »
۳ـ آقا سیدمحمود » » » »
٤ـ آقا سیدرضا » » » »
۵ـ پل آجری خراب سرراه امشه و سنگر .
٦ـ بقعهٔ آقا میرکریم نزدیك آقا پیرسنبل در دهکدهٔ پلکومی موازی.
۷ـ عباس مزار نزدیك آقا میرکریم در دهکدهٔ پلکومی موازی.
۸ـ مسجد قدیمی توران سرا .
۹ـ آقا پیرحسن درمیشاوندان موازی (گیلان رابینو ص ۲٤۱)
۱۰ـ آقاخوبان در بجاربنه موازی (گیلان رابینو ص ۲۳۹)
۱۱ـ باغ معینی درشال‌کوه[۱] علیا دربخش موازی (گیلان رابینوص۲۳۹)
۱۲ـ باغ‌شاه در محل خلواش‌کله امروزی نزدیك شهر رشت بوده است . (گیلان رابینو ص ۲٤۰)
۱۳ـ مسجد غربا دردهکدهٔ جعفرآباد دافچاه ناحیهٔ خمام بخش موازی . (گیلان رابینو ص ۲۳۰)
۱٤ـ انجیله پرد(۲) درجعفرآباد دافچاه ناحیهٔ خمام بخش موازی .
۱۵ـ امامزاده سید ابوجعفر در دهکدهٔ دافچاه خمام موازی.
۱٦ـ آقا میر سلطان در دهکدهٔ دافچاه خمام موازی .

(۱) شال‌کوه دهکدهٔ کوچکی برسر راه خمام است. (۲) بضم پ به معنی پل است.

۱۷ـ کاخ ناصرالملك نایب‌السلطنه در چوکام خمام .
۱۸ـ آثار خرابه‌های یهودی محله خمام .
۱۹ـ بقعهٔ نوشر در بخش خمام .
۲۰ـ بقعهٔ امیر سلطان در دافچاه خمام موازی .
۲۱ـ مسجد حاجی سمیع در دافچاه خمام موازی .
۲۲ـ سیده خورشید در خواجان خمام .
۲۳ـ آقا سید قاسم در نسیبه خمام .
۲٤ـ آقا پیر در مرزدشت خمام .
۲۵ـ سید اسمعیل در لات خمام .
۲٦ـ سید معصوم در کته‌سر[۱] خمام .
۲۷ـ میر خورشید وسید زکریا درکلاچای[۲] خمام .
۲۸ـ آقا پیرمحمد در فشتکه خمام .
۲۹ـ حاجی شهدا درکویشای خمام .
۳۰ـ بقعهٔ آقا سید یحیی وخشت مسجد در دهکدهٔ اشکیك خمام .
۳۱ـ بقعهٔ آقا سید ابراهیم بن‌امام‌موسی‌الکاظم در دهکدهٔ شیشه‌گوراب ، خشك بجار خمام .
۳۲ـ بقعه آقا سید پیر در محلهٔ میان‌کل (= بلس‌کله) چوکام خمام .
۳۳ ـ بقعهٔ سید فقرا درخاجکین خمام.
۳٤ ـ عمارت خاصهٔ امیره رستم در کوهدم که به دست جمال الدین احمد سوزانده شد . (تاریخ گیلان و دیلمستان سیدظهیر الدین چاپ نگارنده ص ۳۸۱) .
۳۵ ـ مزارآقا سیدان ومسجدآن دراراضی دهکدهٔ رودبردهٔ سنگر.
۳٦ـ بقعهٔ آقاسید احمدبن امام موسی‌الکاظم دردهکدهٔ سرابندان‌سنگر.

(۱) بفتح‌کاف و سین . (۲) بضم‌کاف .

www.tabarestan.info تبرستان

سابقاً درخت کیش کهنسالی بود وامروز بنائی نوساز جای آن‌را گرفته است .

۳۷ ـ بقعهٔ آقا سید هاشم بن موسی بن جعفر علیه السلام در ورازگاه سنگر کهدم .

۳۸ ـ مسجد ومزار اجاق در گیله پردسر سنگر .

۳۹ ـ آقاپیران = آقا پیرمحمدعلی در دهکدهٔ دلچهٔ(۱) سنگر .

٤۰ ـ مزار نارنجان در کوی چاه (= کوچاه) (۲) لات (گیلان رابینو ص ۲۳۸) .

٤۱ ـ زیارتگاه استاد بادله و سفید مسجد در تَمل (۳) لات . (گیلان رابینو ص ۲۳۸) .

٤۲ ـ خشت مسجددردهکدهٔ خشت‌مسجد پسیخان موازی. (گیلان‌رابینو ص ۲٤۳) .

٤۳ ـ زیارتگاه نوشان در فُشتم(٤) رجاپیش موازی .

٤٤ ـ بقعهٔ سیدکاظم درچولاب رجاپیش موازی . (گیلان‌رابینوص۲٤٥)

٤٥ ـ بقعهٔ آقا سیدمستوفی‌در اراضی رودبار کی وچالك (٥)ازدهکدهای رجاپیش موازی. (گیلان‌رابینو ص۲٤٥).

٤٦ ـ تازه بقعه درخشکاروندان از دهکده‌های رجاپیش موازی. (گیلان رابینو ص ۲٤٤) .

٤۷ ـ بقعهٔ آقاسید ناصر در دهکدهٔ کتك(٦) لاهیجان از دهکده های رجاپیش‌موازی. (گیلان رابینوص ۲٤٤)

٤۸ ـ مساجد وتکایاوکاروانسرا وپل پیربازار ازدهکده‌های سیاه‌رودخان موازی . (گیلان‌رابینو ص ۲٤٦)

٤۹ ـ بقعهٔسید سلیمان در دهکدهٔ لاشهٔ کوچسفهان .

٥۰ ـ بقعه‌ای در ماشك کوچسفهان .

---

(۱) بفتح‌دال ولام . (۲) بفتح کاف وکسر واو . (۳) بفتح تاء ومیم . (٤) بضم فاء وتاء . (٥) بکسر لام . (٦) بکسر کاف وتاء .

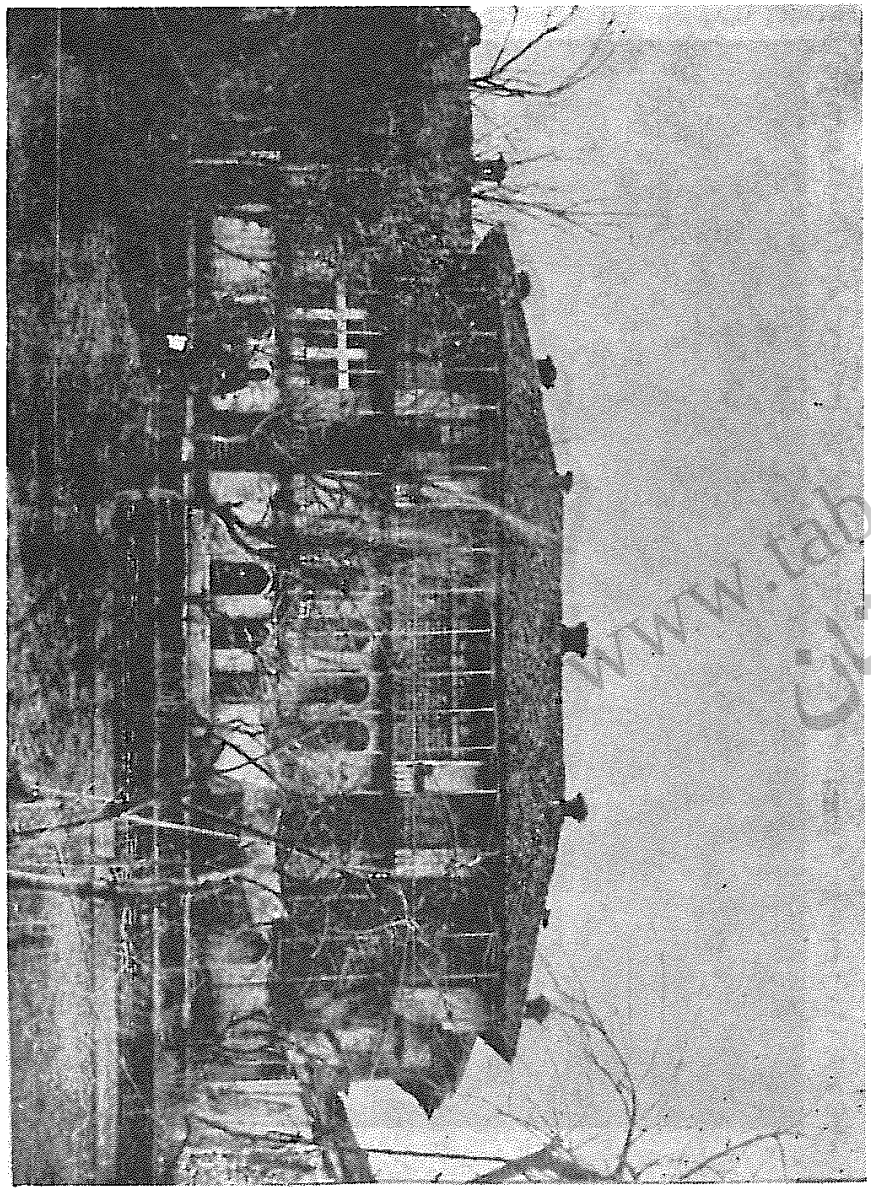

عکس شمارهٔ ۱۱٥ ـ عمارت دیوانی شهر رشت که ناصرالدین‌شاه در آن‌منزل کرده‌است . عکس شمارهٔ ۱۲۱۹۷ کتابخانه‌مر کزی‌دانشگاه تهران که از آلبوم ناصرالدین‌شاه در کتابخانهٔ سلطنتی گرفته شده است .

www.tabarestan.info تبرستان

عکس شمارهٔ ۱۱۶ ـ عمارت ناصری در بیرون شهر رشت که از بنا های قاسم‌خان والی است . عکس شمارهٔ ۱۲۲۰۷ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران که از آلبوم ناصرالدین‌شاه در کتابخانهٔ سلطنتی گرفته‌شده است .

عکس شمارهٔ ۱۱۷ ـ خانهٔ میرزا محمدعلی‌خان امین‌دیوان درشهر رشت .
عکس شمارهٔ ۱۲۱۹۵ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران که ازآلبوم ناصرالدین‌شاه در کتابخانهٔ سلطنتی گرفته شده‌است .

عکس‌شمارهٔ ۱۱۸ـ عمارت امیرخان سردار که از نصرالسلطنه خریداری کرده است .
عکس‌شمارهٔ ۹۸۰۱ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران که از آلبوم ناصرالدین‌شاه در کتابخانهٔ سلطنتی گرفته شده است .

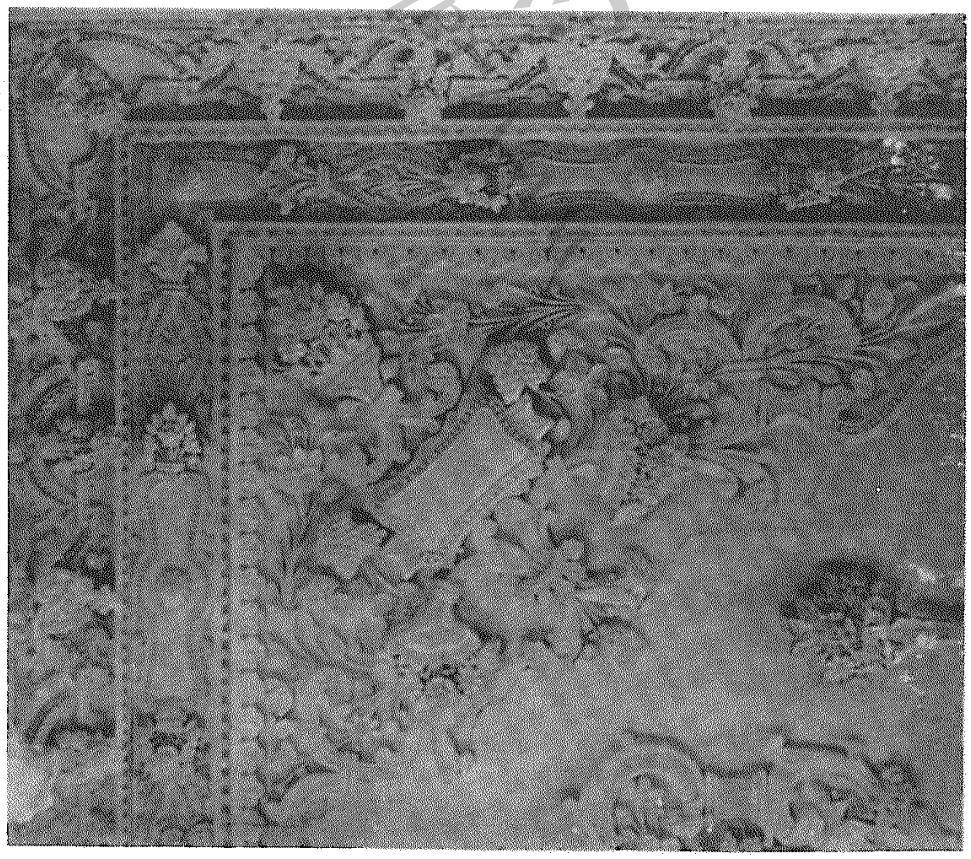

عکس‌شمارهٔ ۱۱۹ـ قسمتی از گچ‌بریهای طاق طالار منزل میرزا علی‌آقا مقیمی درشهر رشت .

عکس شمارهٔ ۱۲۰ ـ گچ بری وسط طاق طالار منزل میرزا علی‌آقا مقیمی درشهر رشت .

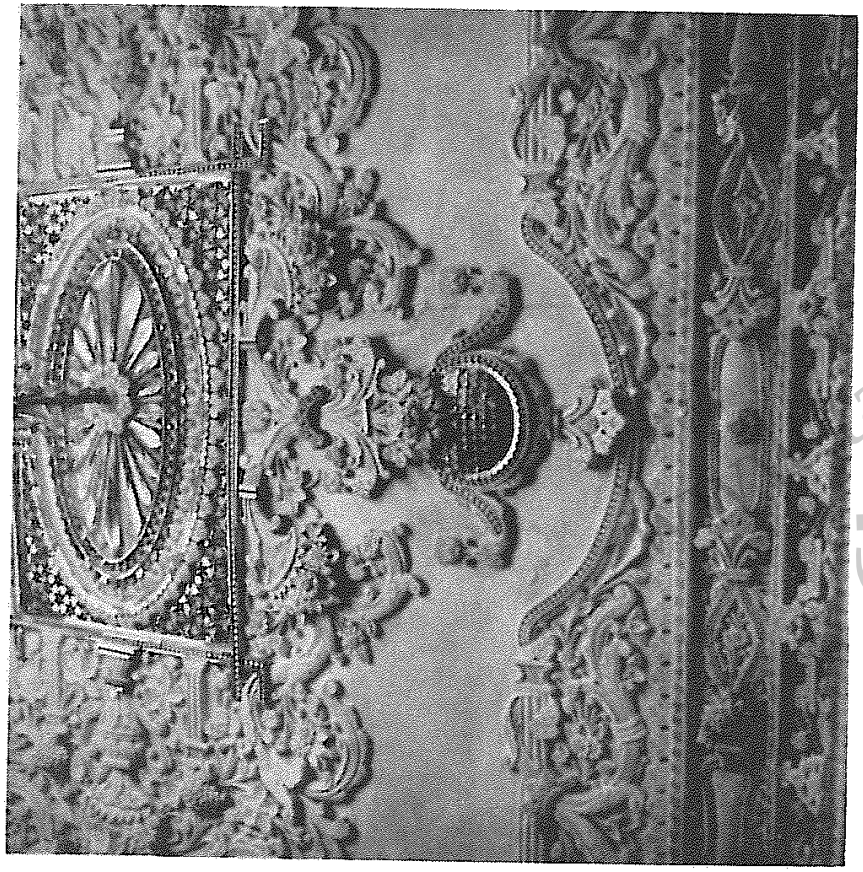

عکس شمارهٔ ۱۲۱ـ گچ بری قسمتی ازطاق طالار منزل میرزا علی مقیمی درشهر رشت .

tabarestan
تبرستان

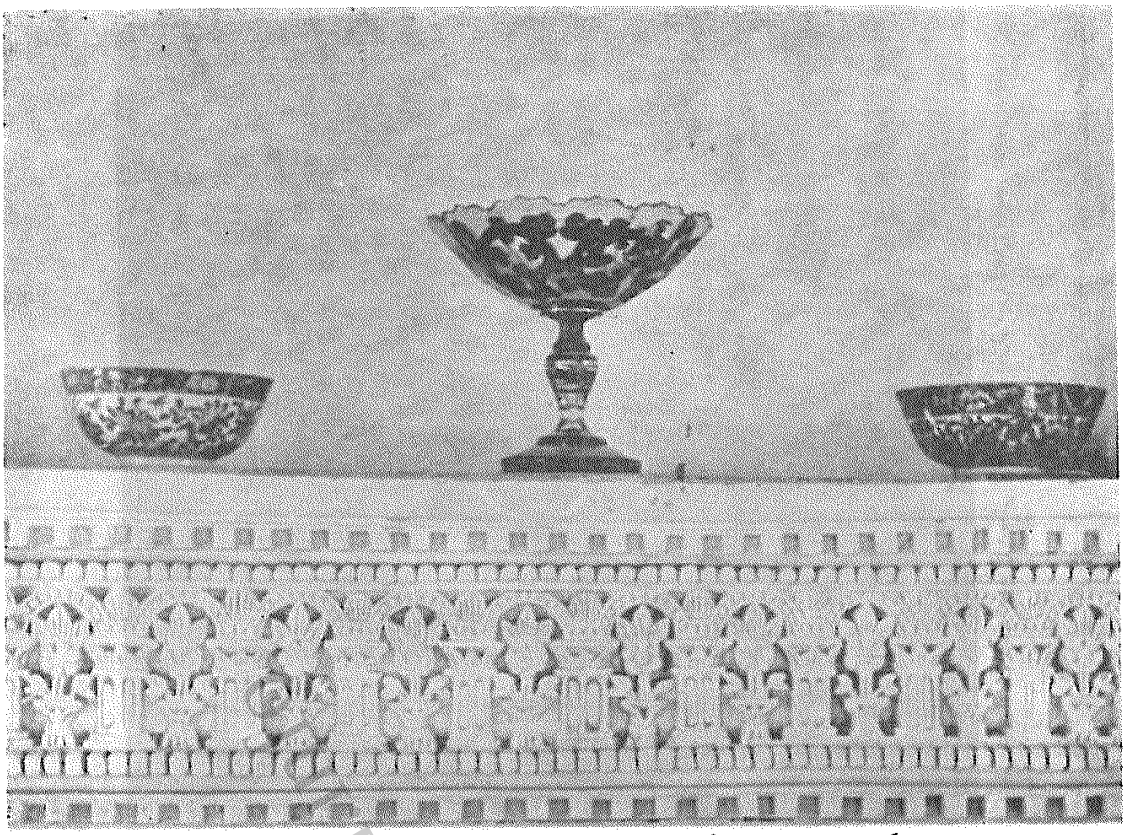

عکس شمارهٔ ۱۲۲ ـ یکی از رفهای طالار منزل میرزا علی مقیمی درشهر رشت .

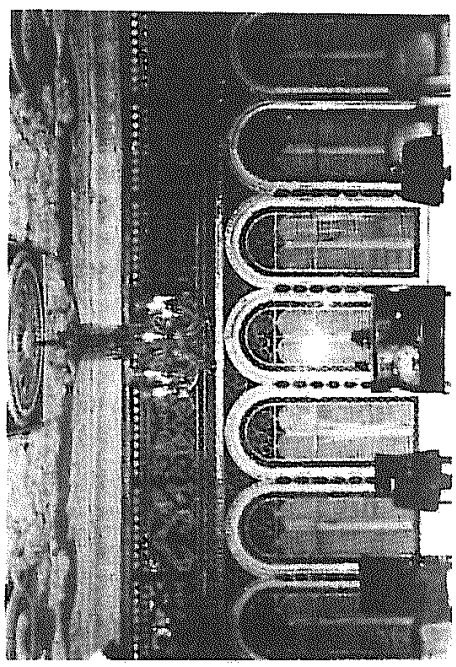

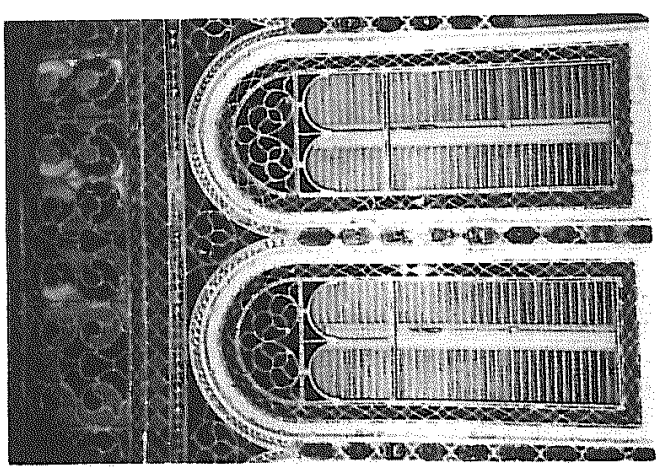

عکس شمارهٔ ۱۲۳ ـ پنجره‌های ارسی منزل میرزاعلی آقامقیمی در شهر رشت .

www.tabarestan.info تبرستان

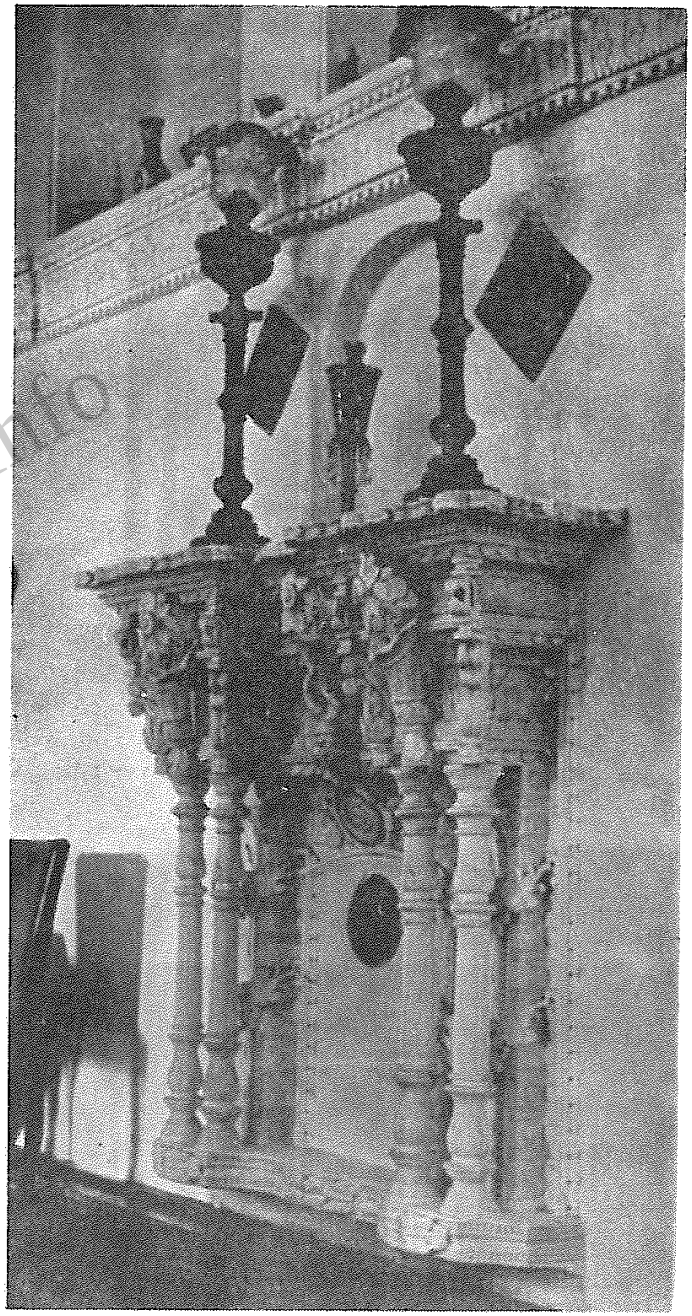

عکس شمارهٔ ۱۲۴ ـ یکی از سربخاریهای شکم دریدهٔ میان دو طالار منزل میرزا علی‌آقا مقیمی درشهر رشت .

عکس شماره ۱۲۵ ـ ازکارهای دستی گیلان که درمنزل میرزاعلی‌آقامقیمی درشهر رشت است.

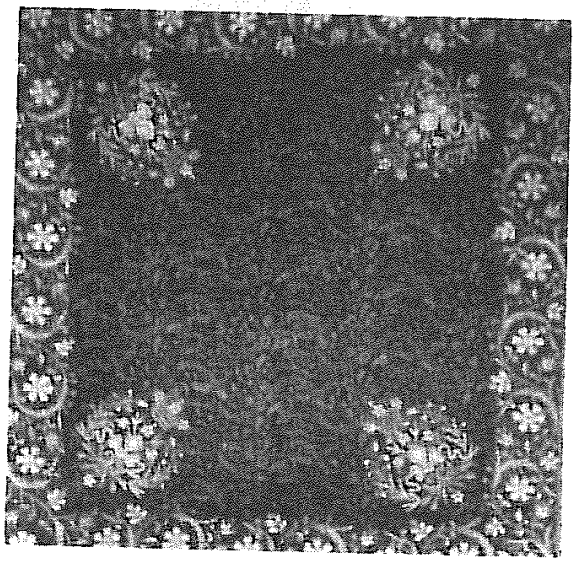

www.tabarestan.info
تبرستان

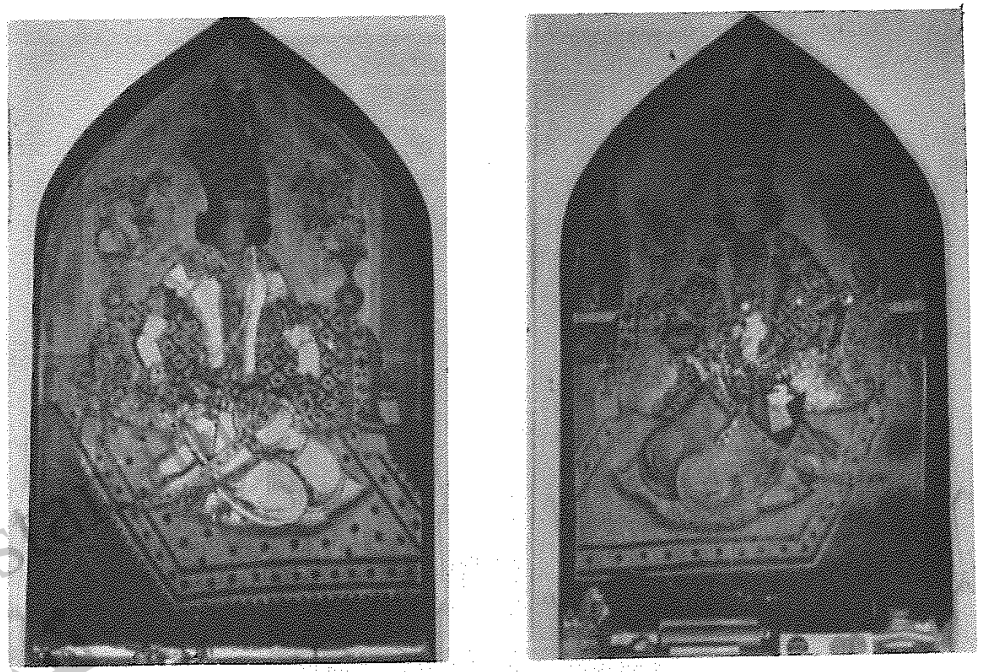

عکس‌شمارهٔ ۱۲۶ ـ نقاشیهای‌رفهای تالار اندرونی منزل سیداسمعیل حسینی ضیابری‌درشهررشت.

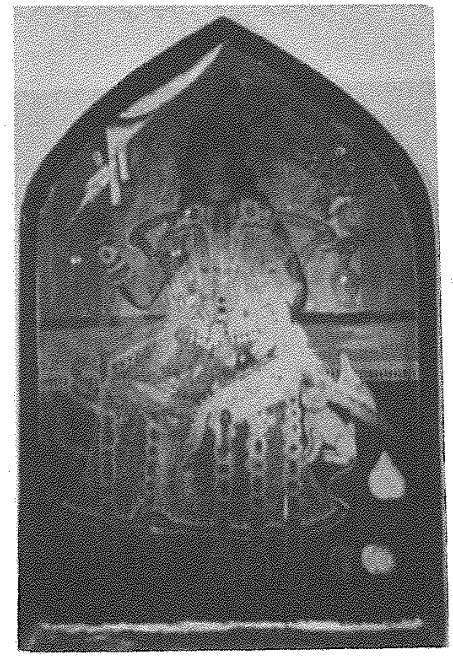

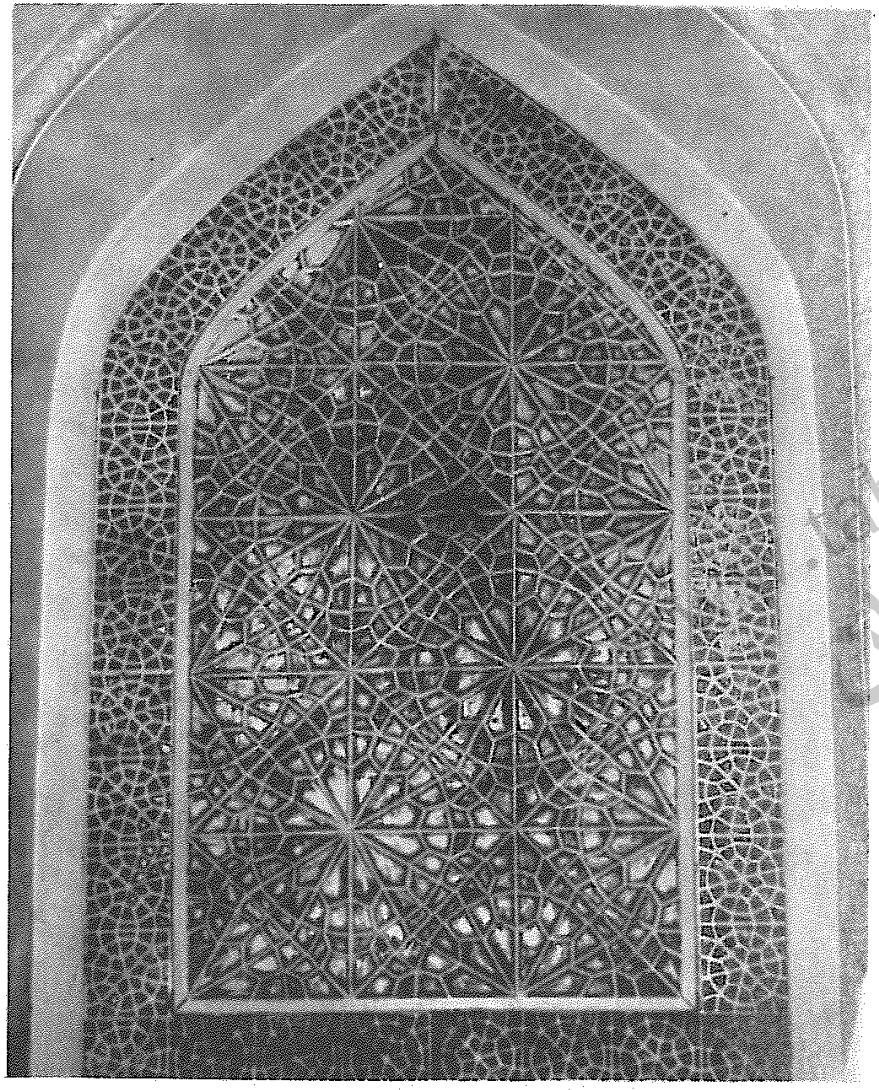

عکس شمارهٔ ۱۲۷ـ یکی از پنجره های طالار منزل سید اسمعیل حسینی ضیابری درشهر رشت .

Tabarestan.info تبرستان

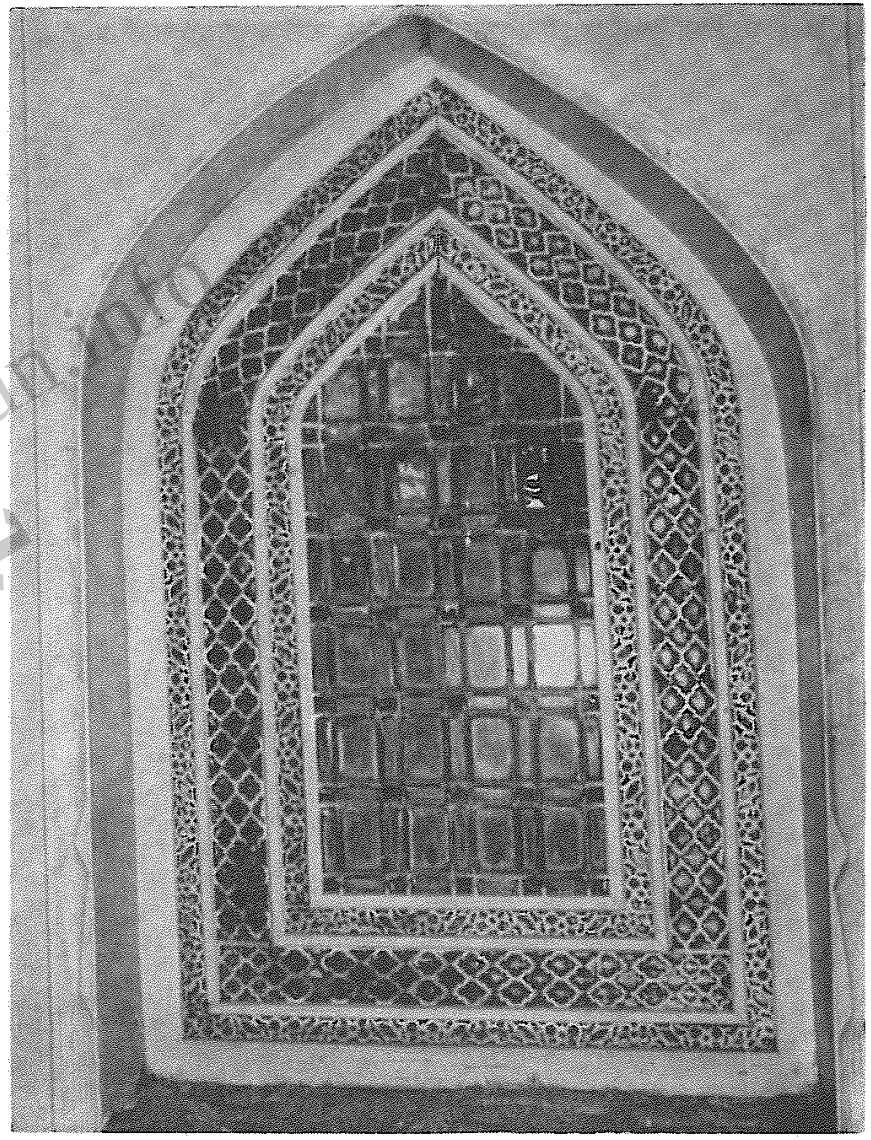

عکس شمارهٔ ۱۲۸ - یکی از پنجره‌های طالار کوچك منزل سیداسمعیل حسینی ضیابری درشهر رشت.

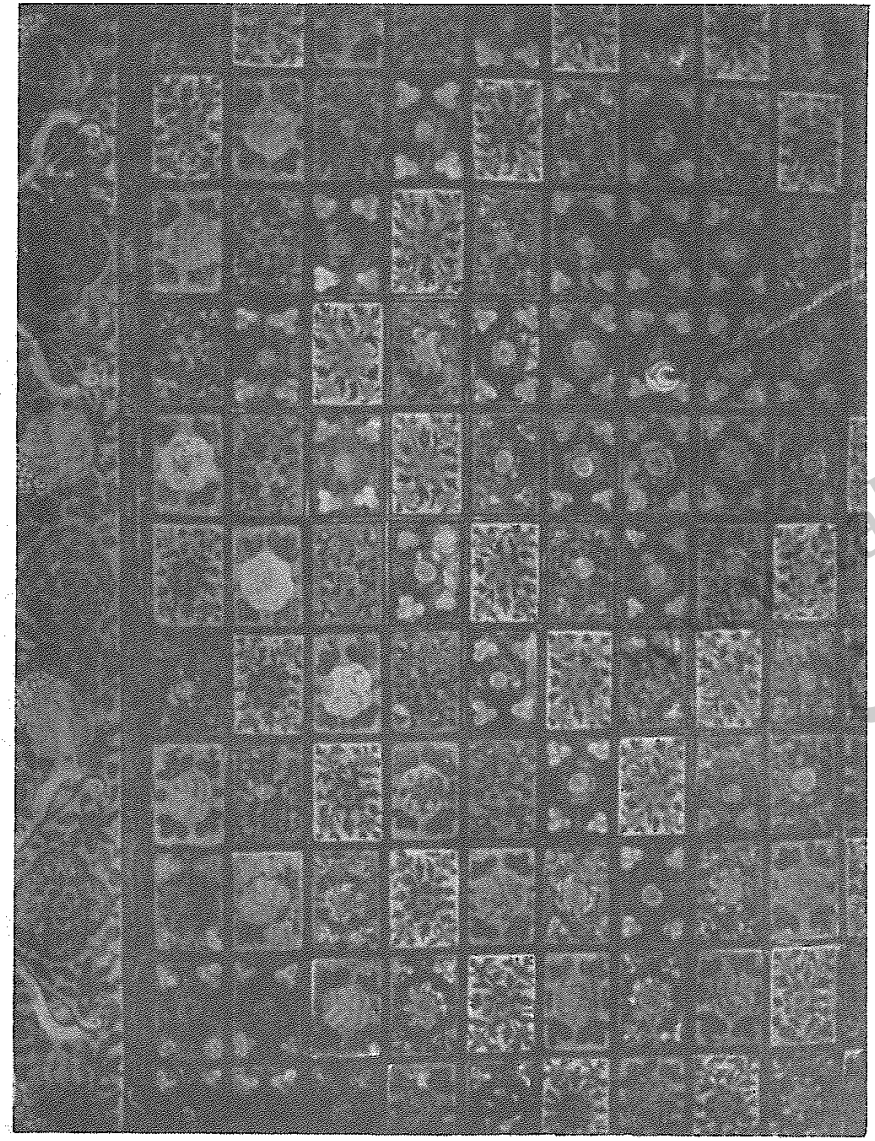

عکس شمارهٔ ۱۲۹ - نقاشی سقف اطاق کوچك متصل به طالار منزل سیداسمعیل حسینی ضیابری درشهر رشت.

tabarestan.info
تبرستان

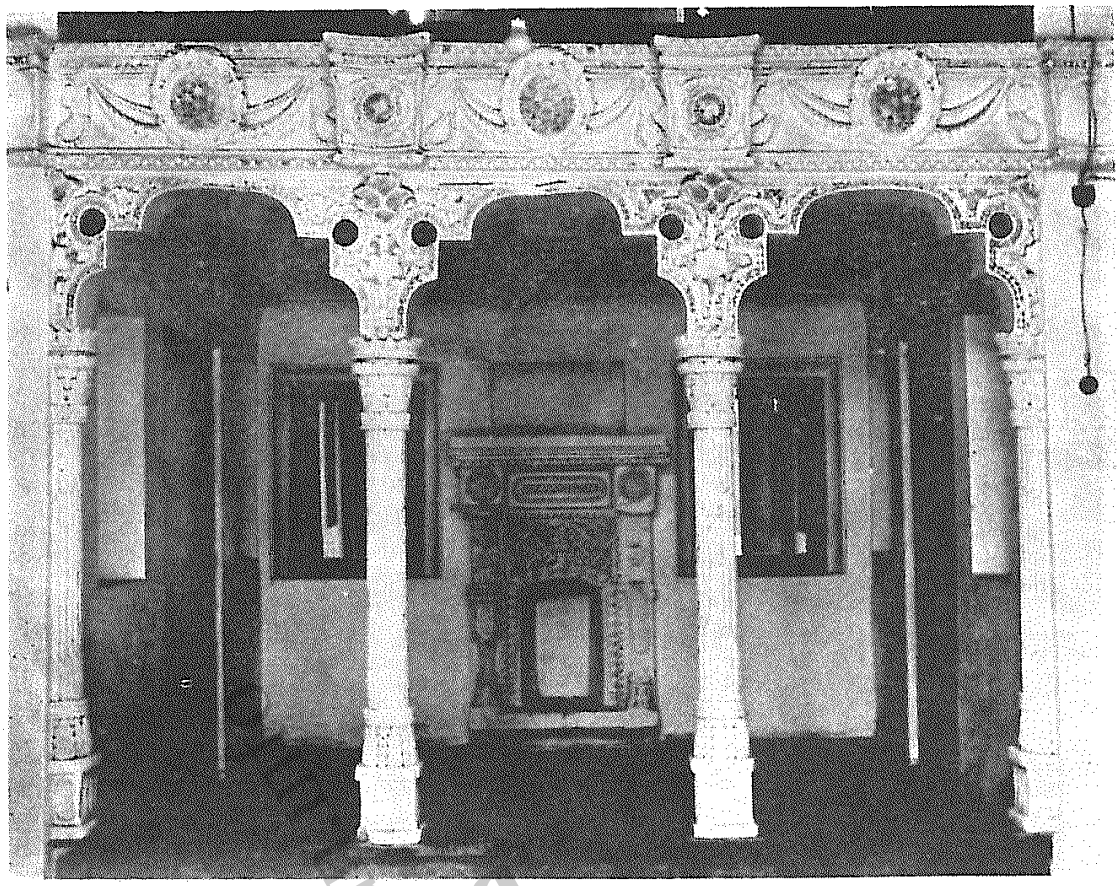

عکس شمارهٔ ۱۳۰ ـ نمونه‌ای از ستونها و کج بریهای منزل سردار درشهر رشت .

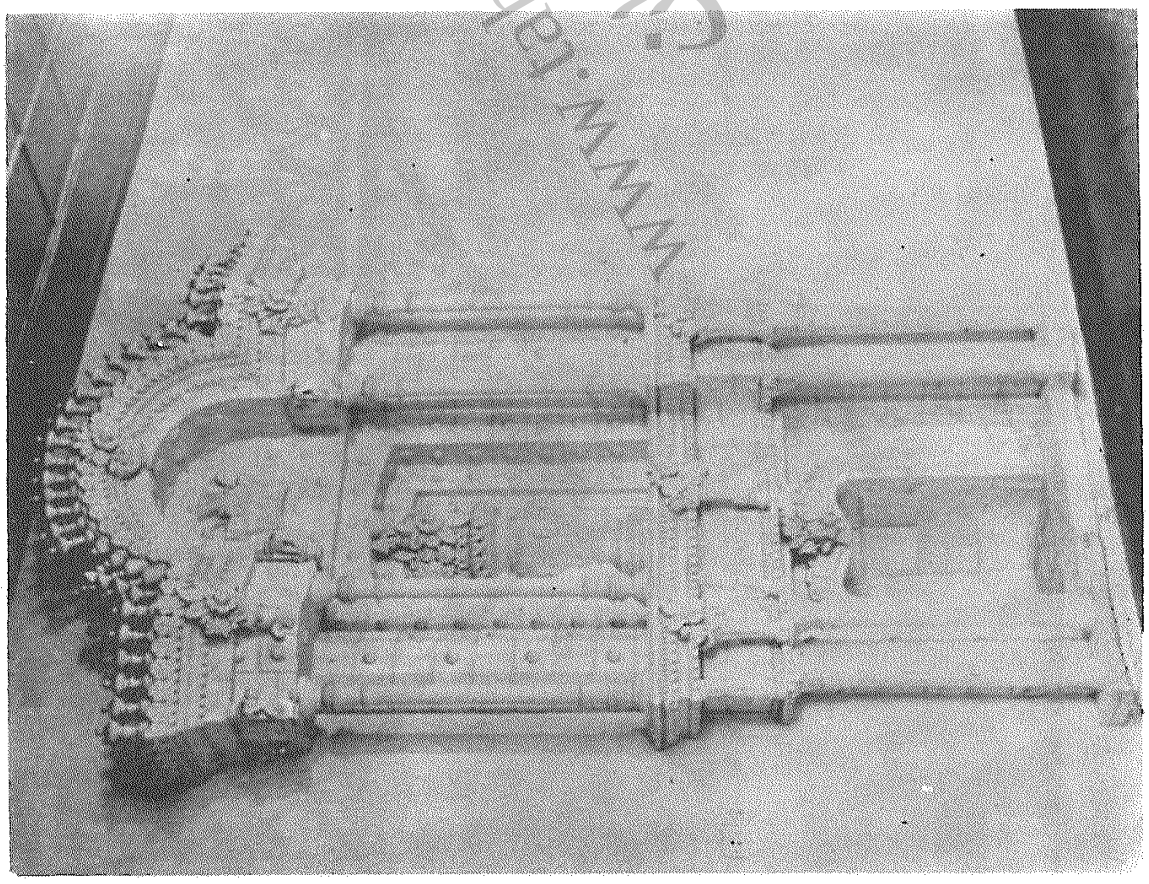

عکس شمارهٔ ۱۳۱ ـ یکی از سربخاریهای اطاق بزرگ منزل سردار در شهر رشت .

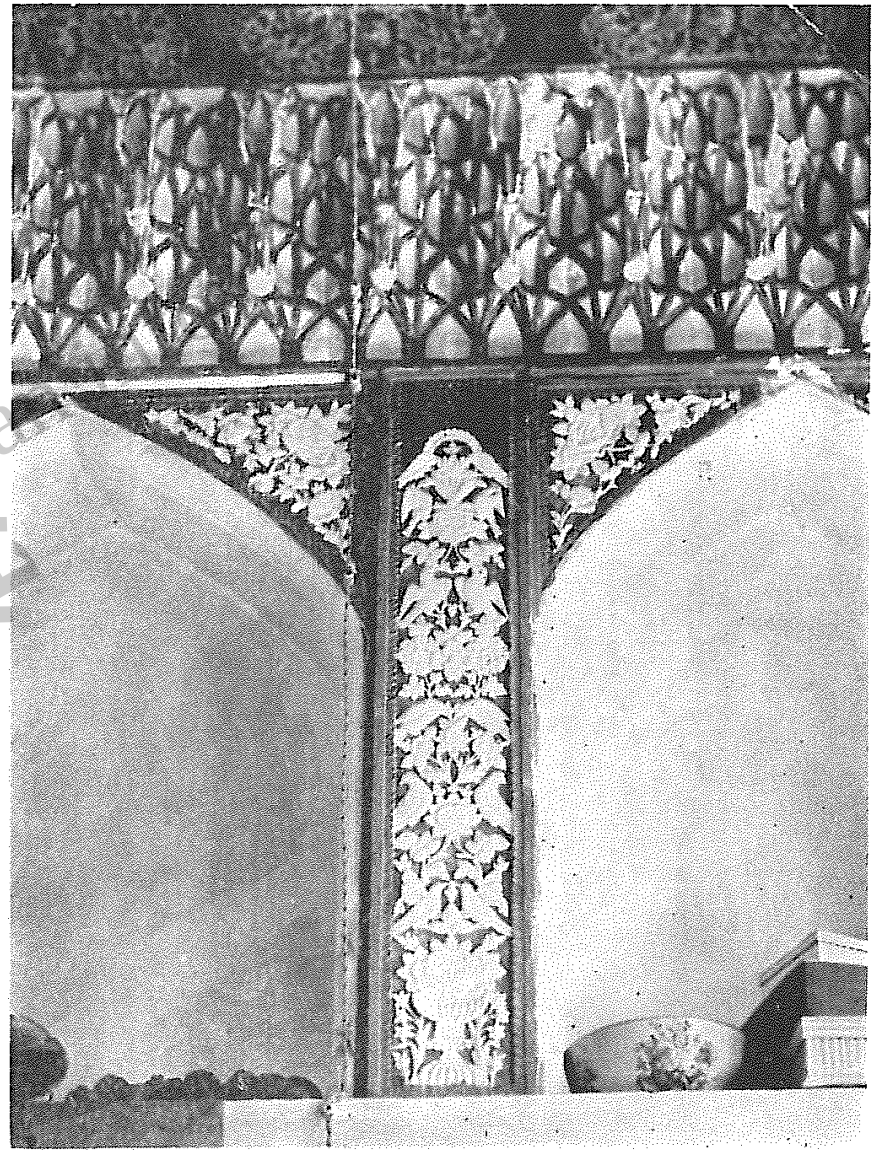

عکس شمارهٔ ۱۳۲ ـ گچ بری دوطرف رفها و مقرنس‌کاری بالای آنها درطالار دو تخت‌خوابی منزل سردار درشهر رشت .

عکس شمارهٔ ۱۳۳ ـ نقاشی سقف تالار دو تخت‌خوابی منزل سردار درشهررشت .

tabarestan
تبرستان

عکس شمارهٔ ۱۳۴ـ یکی از درهای تالار دو تخت‌خوابی اندرونی منزل سردار درشهر رشت .

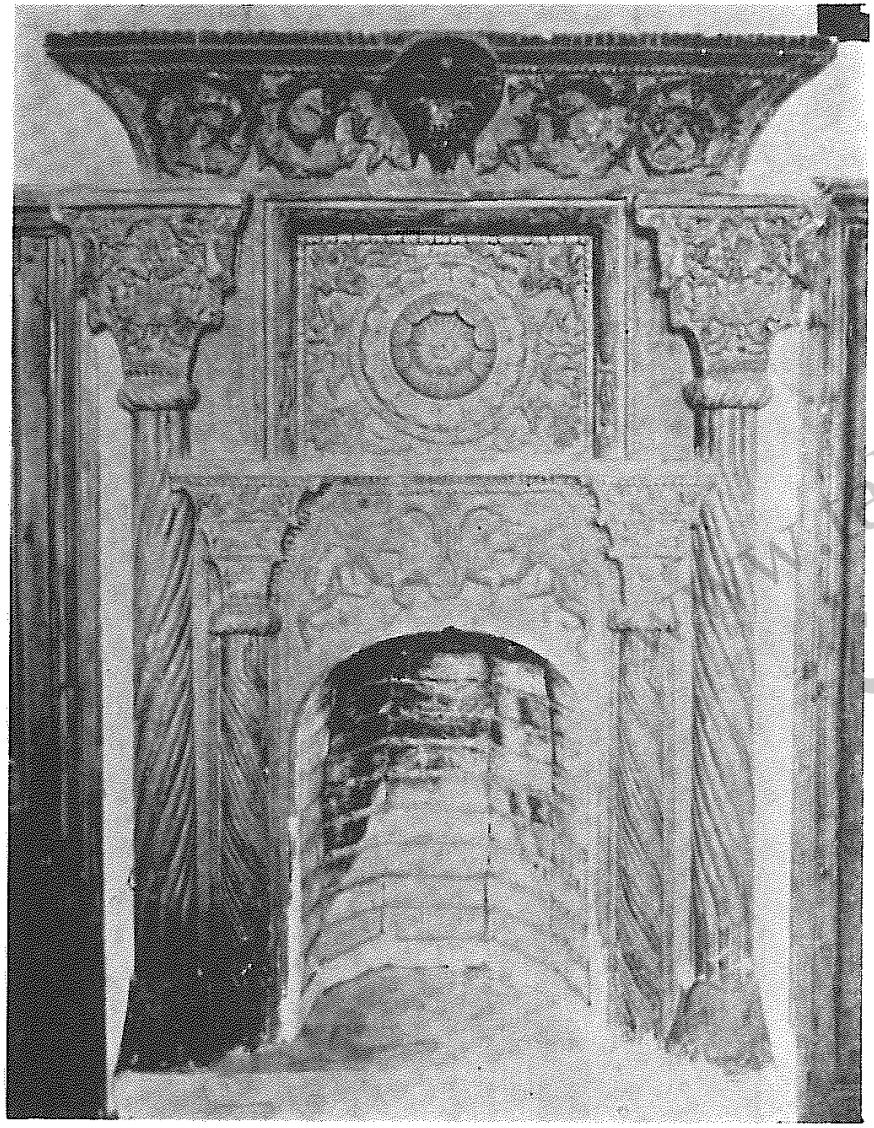

عکس‌شمارهٔ ۱۳۵ـ گچ‌بری سربخاری تالار دو تخت‌خوابی در اندرونی‌منزل سردار درشهر رشت .

www.tabarestan.info
تبرستان

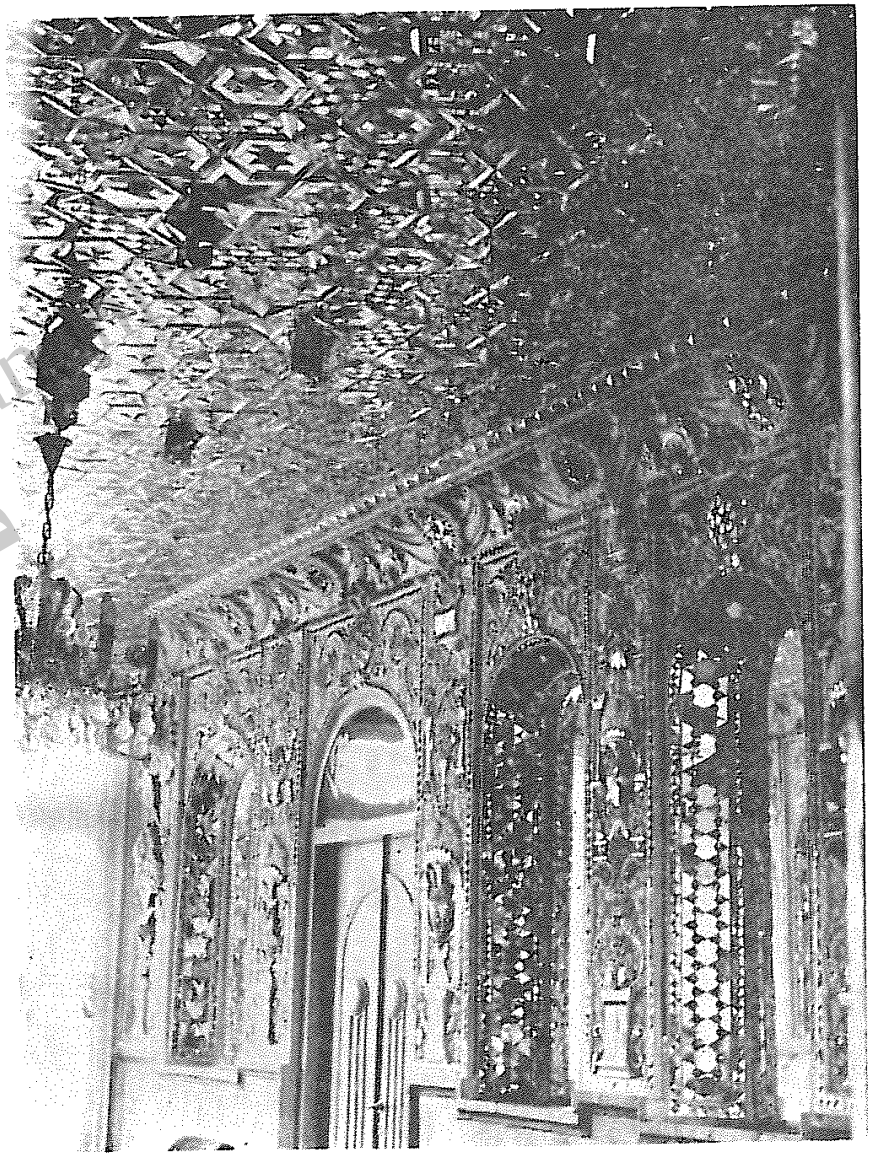

عکس شمارهٔ ۱۳۶ ـ دیوار وطاق تالارآئینه درمنزل حاجی میرزا احمد ابریشمی درشهررشت .

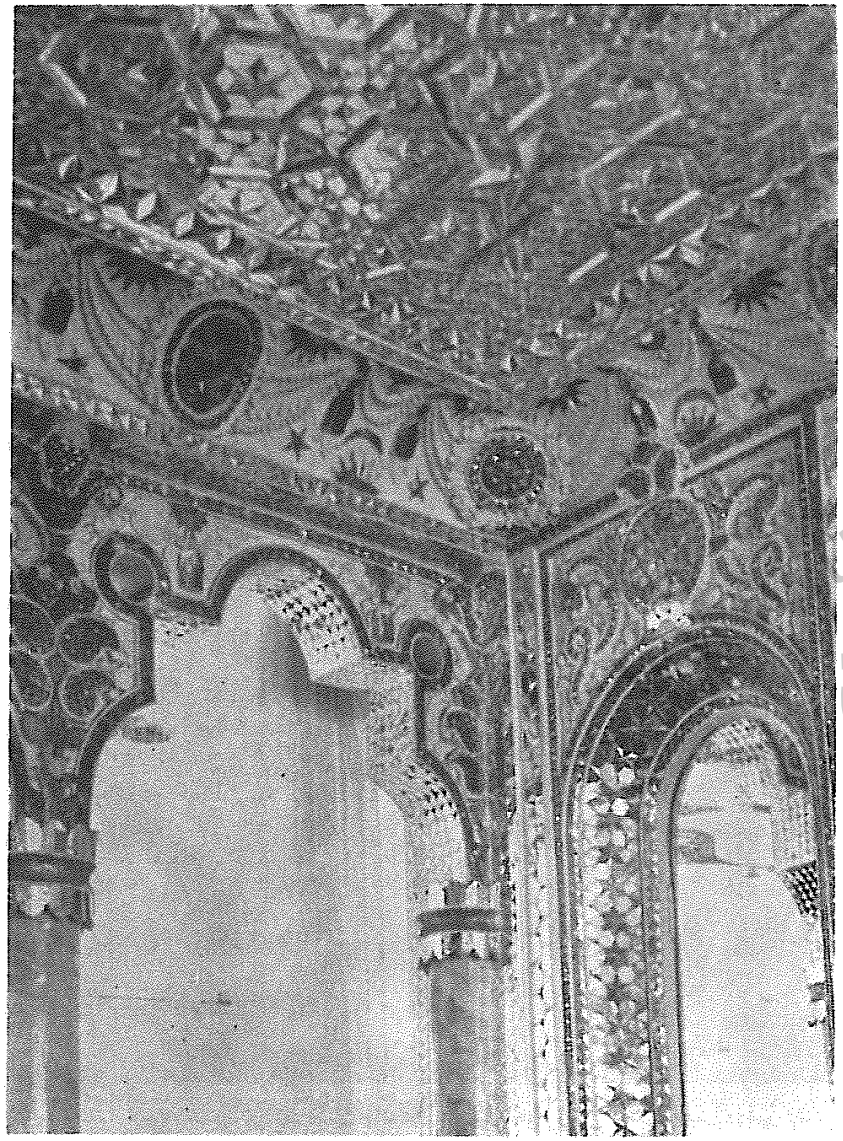

عکس‌شمارهٔ ۱۳۷ ـ قسمتی ازتالار آئینه درمنزل حاجی‌میرزا احمد ابریشمی درشهر رشت

tabarestan
تبرستان

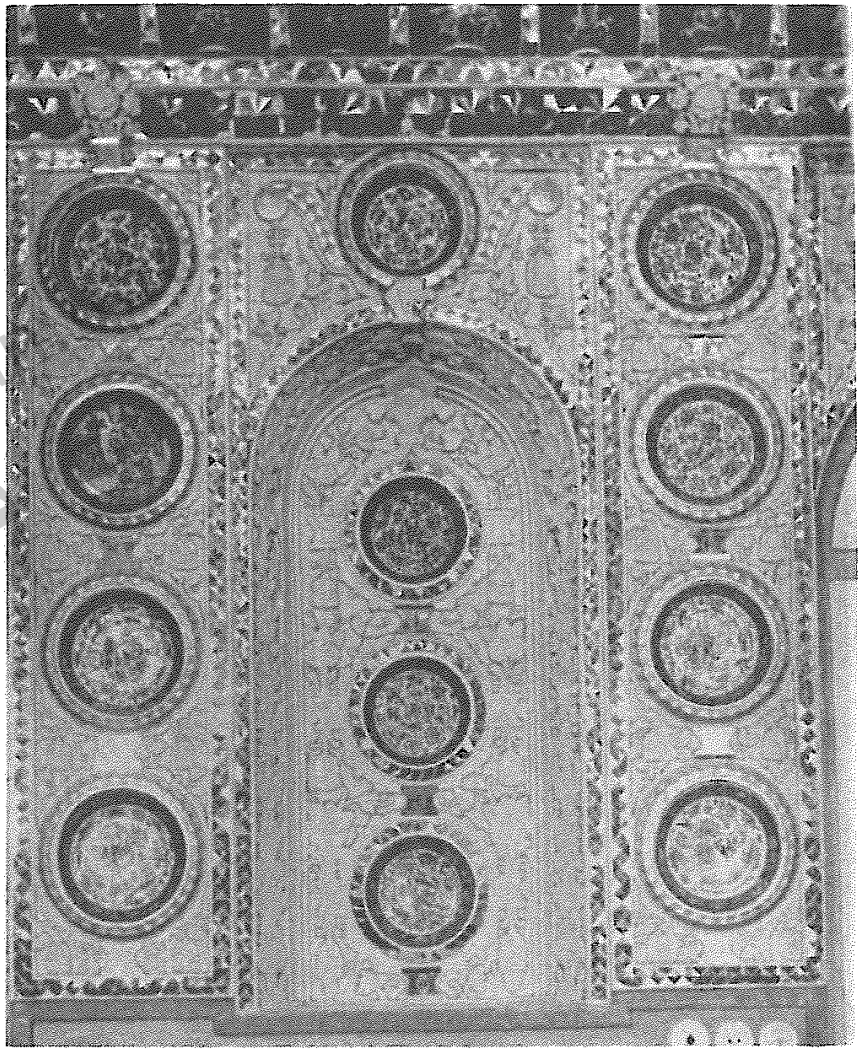

عکس شمارهٔ ۱۳۸ ـ دیوار تالارچینی خانه در منزل حاجی‌میرزا احمد ابریشمی درشهر رشت

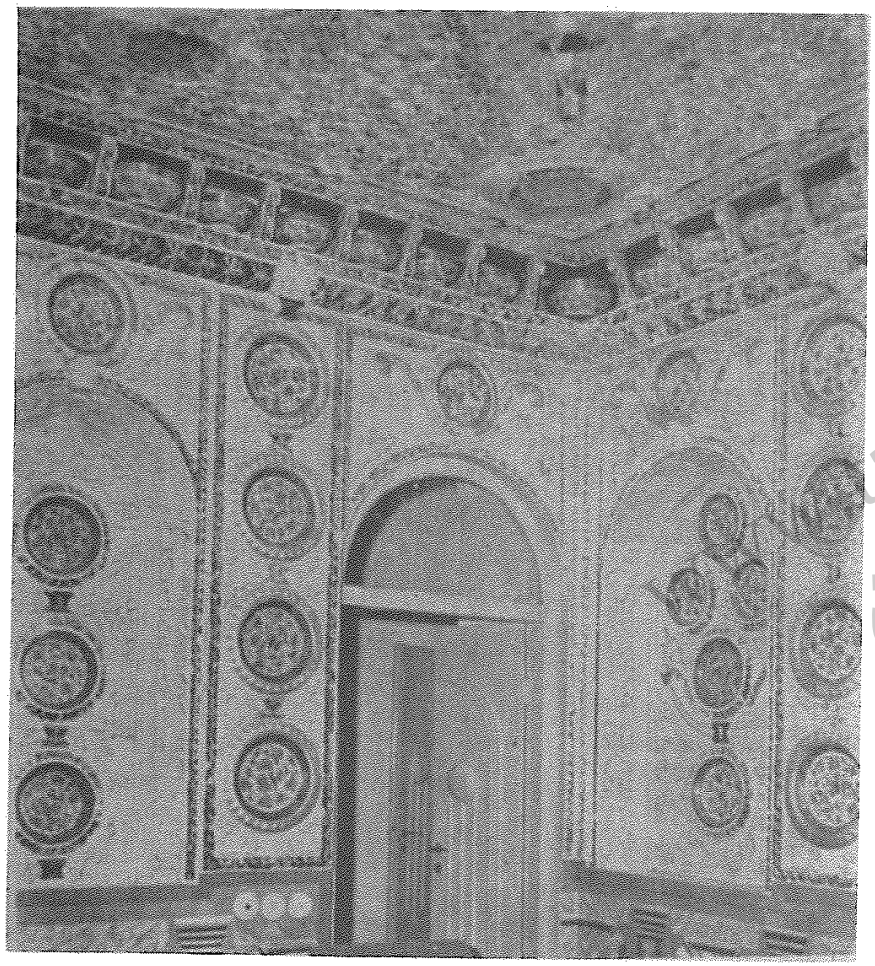

عکس شمارهٔ ۱۳۹ ـ گیلوئی طاق تالار چینی خانه در منزل حاجی میرزا احمد ابریشمی در شهر رشت .

tabarestan
تبرستان

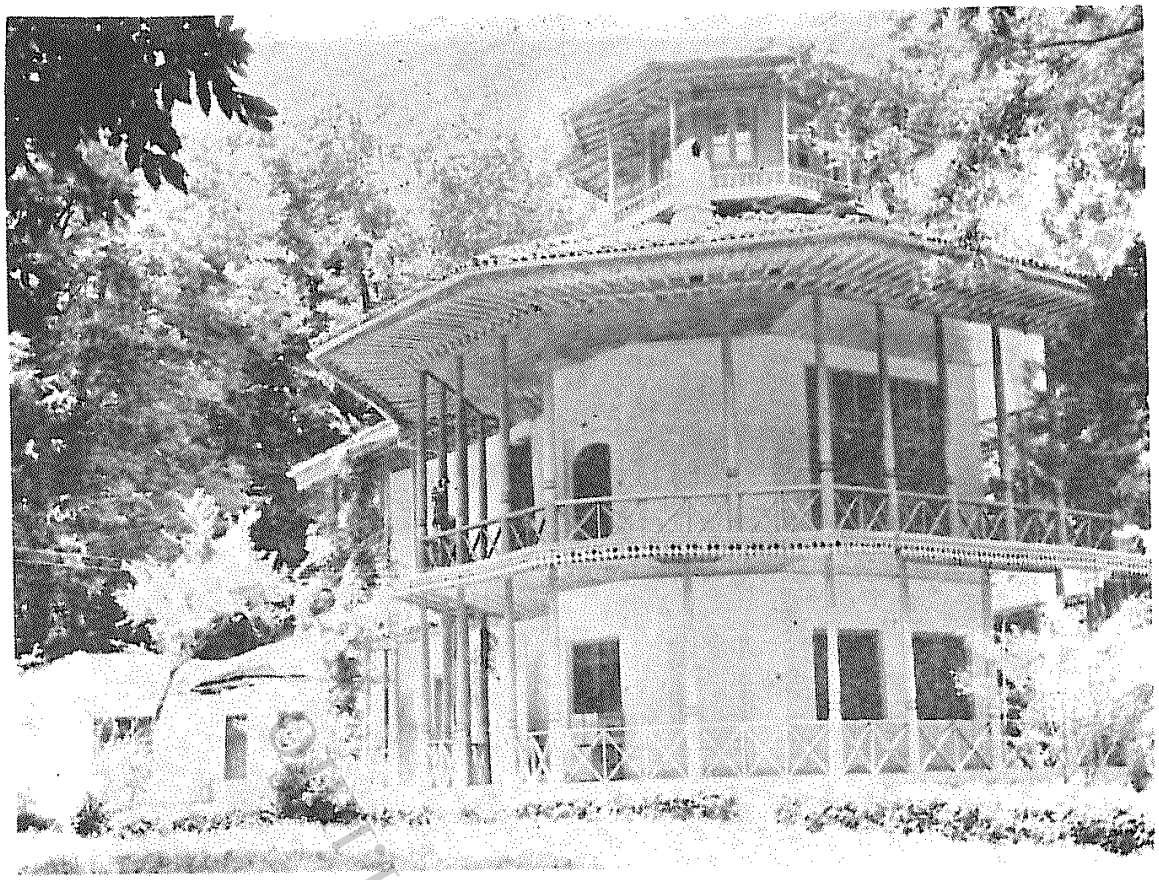

عکس شمارهٔ ۱۴۰ـ کلاه فرنگی باغ سردار محتشم که فعلاً خانهٔ فرماندار رشت است

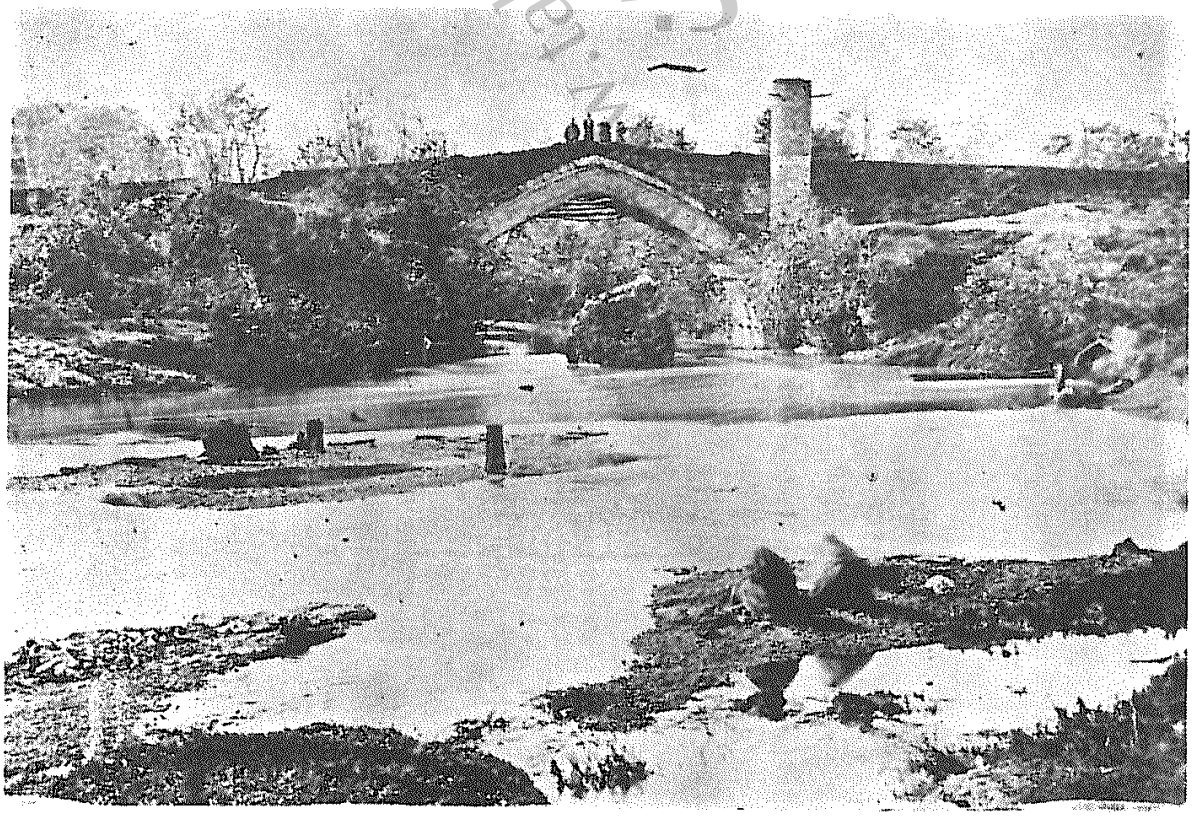

عکس شمارهٔ ۱۴۱ـ پل عراق.

عکس شمارهٔ ۱۵۹۸۰ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران که از آلبوم ناصرالدین شاه در کتابخانهٔ سلطنتی گرفته شده است.

عکس شمارهٔ ۱۴۲ - پل‌مدیریه سرراه شفت نزدیک به‌شهررشت .

عکس شمارهٔ ۱۴۳- پل لیشاوندان در راه جمعه بازاربه‌شهر رشت .

عکس‌شمارهٔ ۱٤٤ ـ گلدستهٔ مسجدکاسه فروشان درشهر رشت.

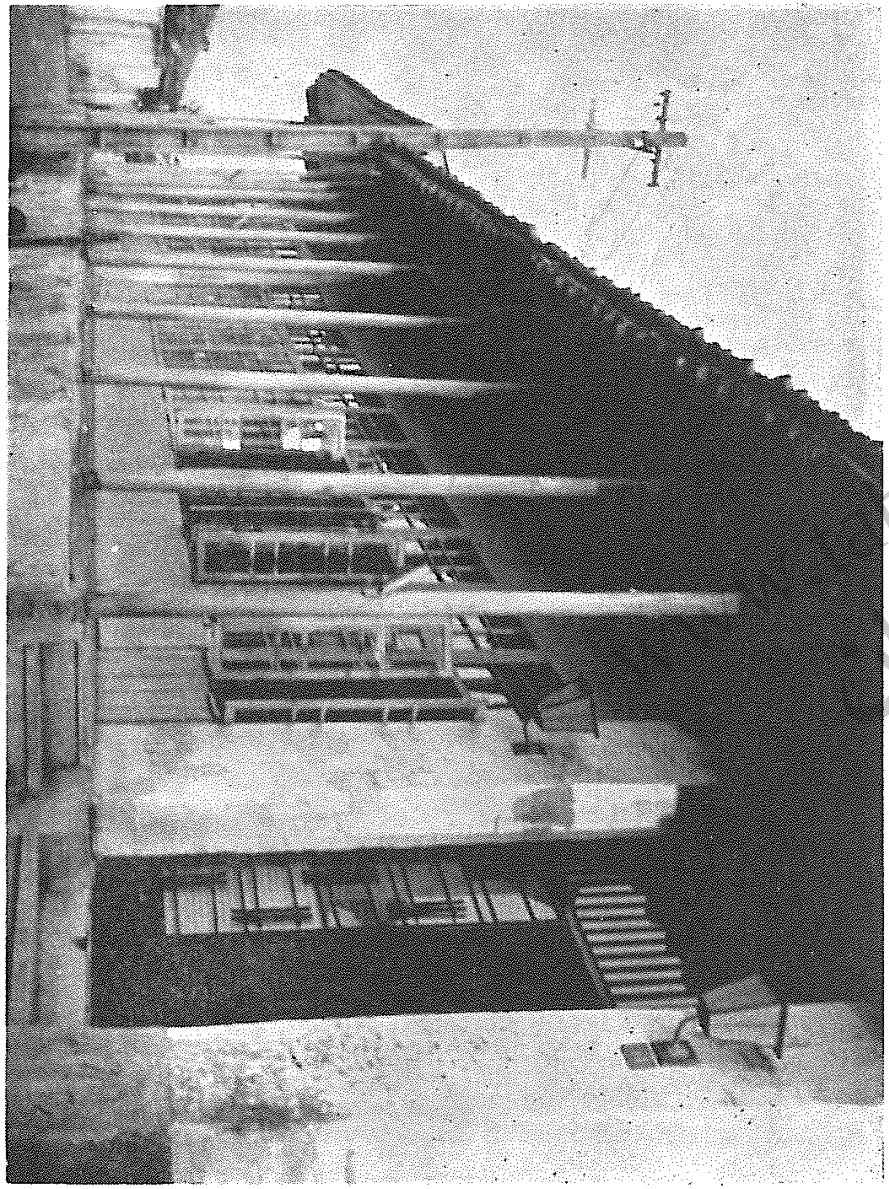

عکس شمارهٔ ۱٤٥ ـ نمائی از بقعهٔ آقاسید فخرالدین معروف به بقعهٔ آقافخرا در محلهٔ آفخرای شهر رشت .

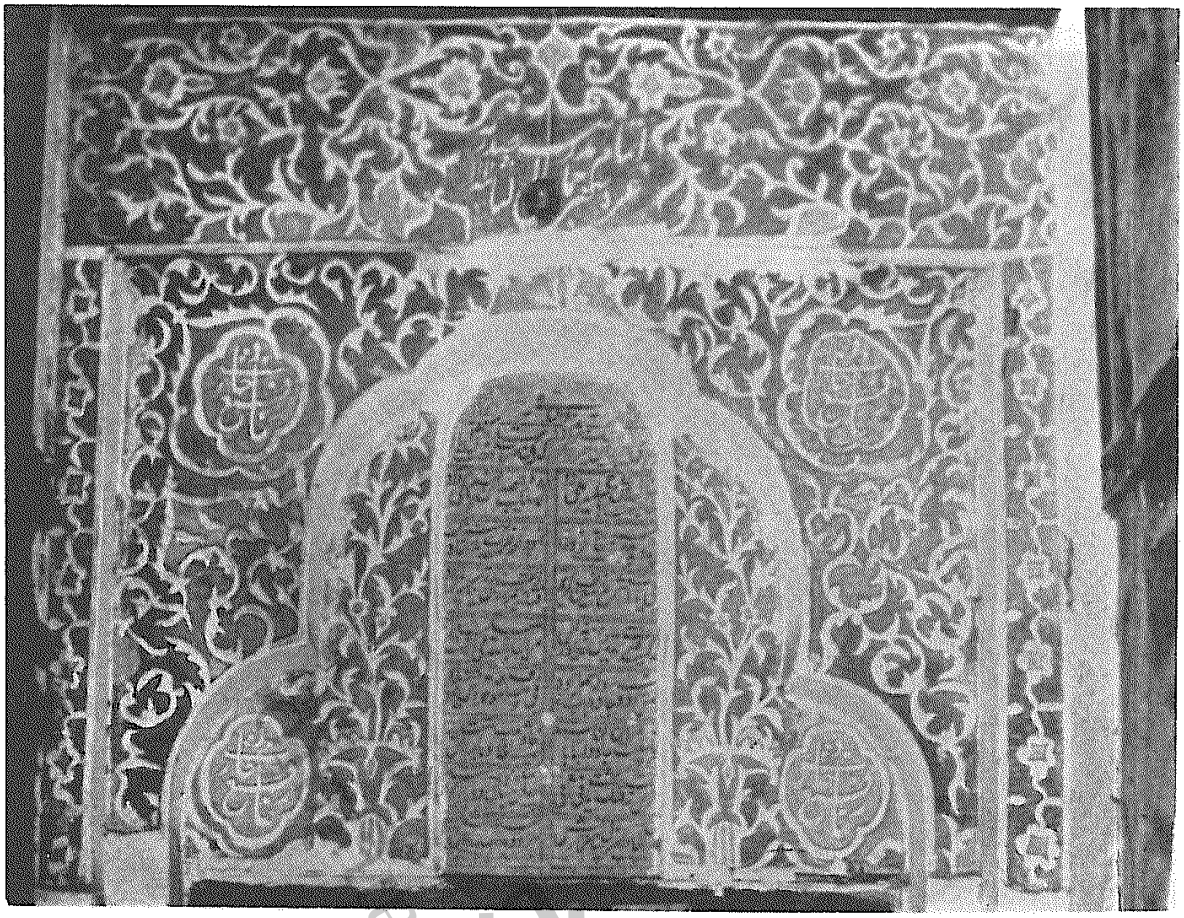

عکس شمارهٔ ۱٤٦ ـ کتیبهٔ بالای مدخل مدرسهٔ نایب‌الصدر معروف‌به مدرسهٔ حیدریه در بازار زرکشان نزدیک میدان کوچک در شهر رشت

عکس شمارهٔ ۱٤۷ ـ مسجد مستوفی یا لاکانی در محلهٔ استادسرا در شهر رشت .

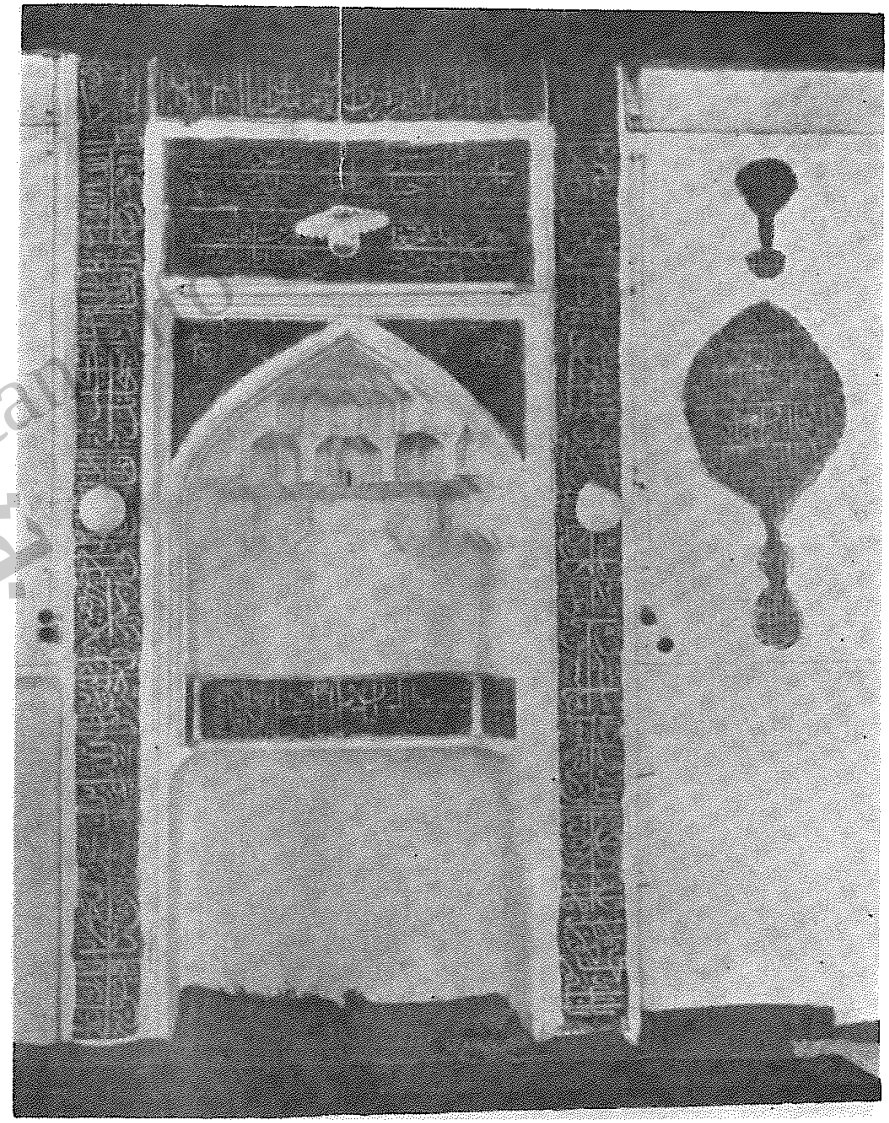

عکس‌شمارهٔ ۱۴۸ـ محراب مسجد مستوفی وکاشیکاریهای آن در محلهٔ استادسرا درشهر رشت .

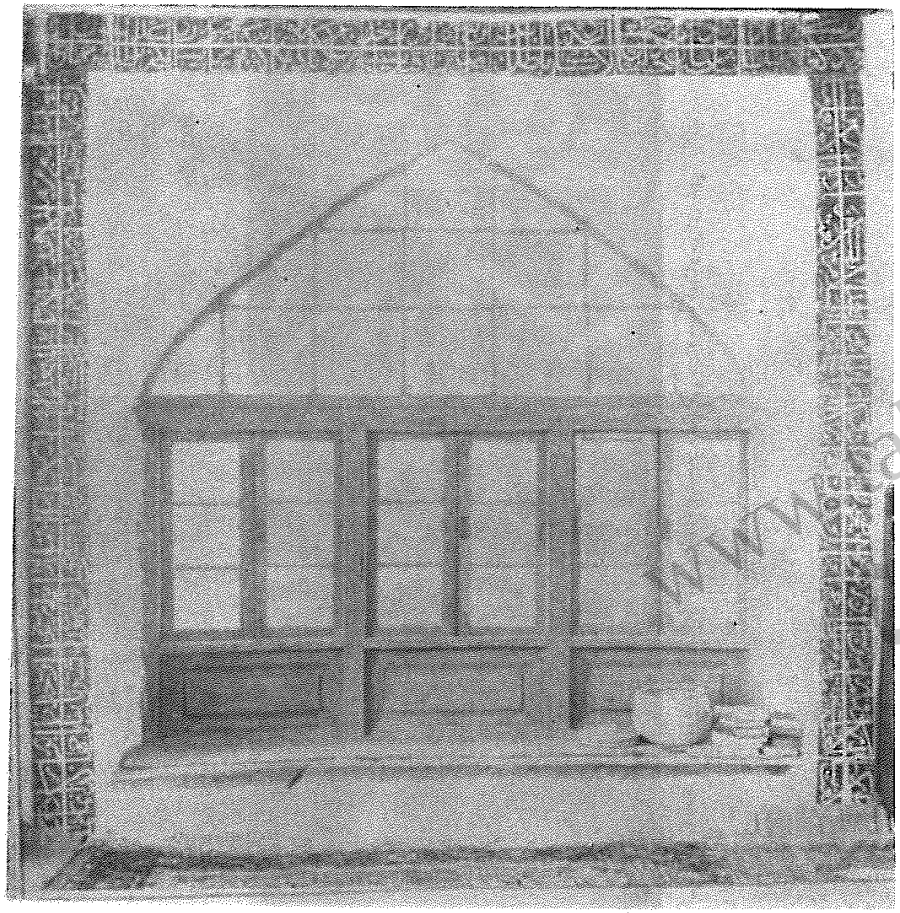

عکس‌شمارهٔ ۱۴۹ ـ یکی از پنجره‌های مسجد مستوفی با کتیبه‌کاشیکاری اطراف آن در محلهٔ استاد سرای شهر رشت .

www.tabarestan.info تبرستان

عکس شمارهٔ ۱۵۰ ـ نمونه‌ای از خط کتیبه های مسجد مستوفی در محلهٔ استادسرای شهر رشت .

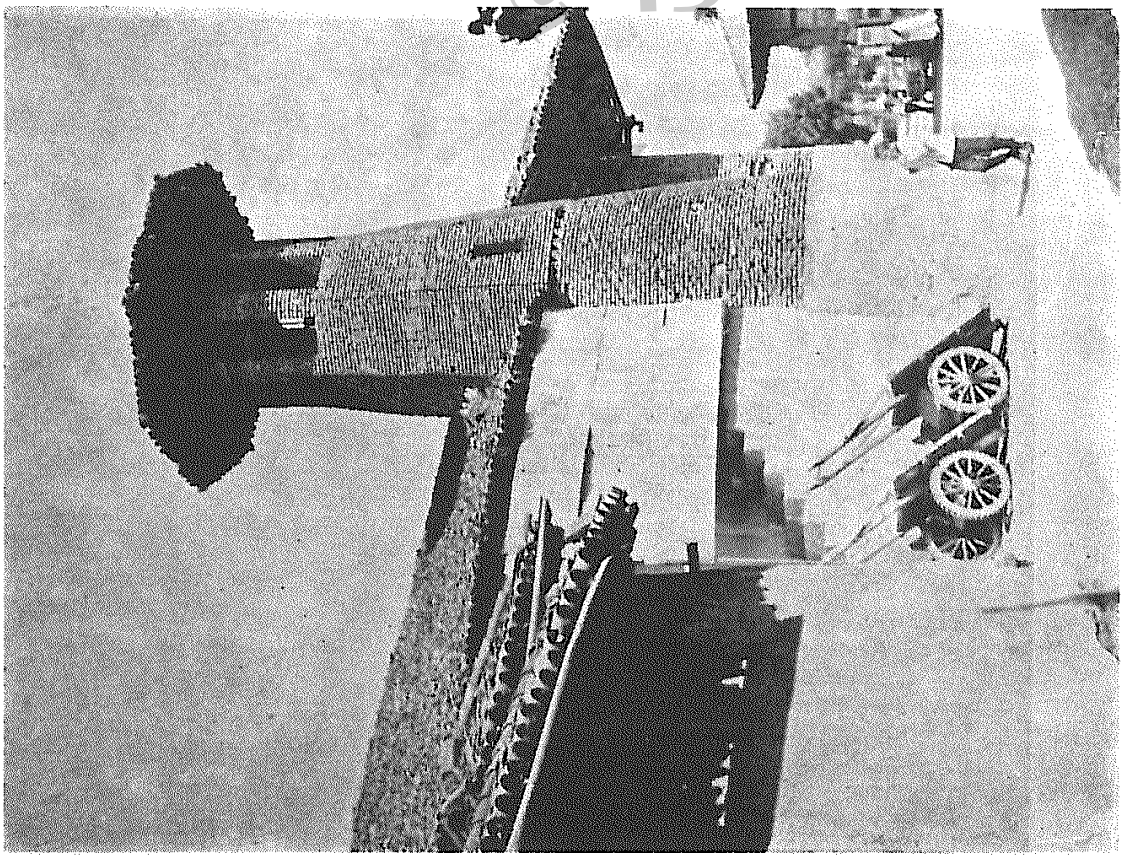

عکس شمارهٔ ۱۵۱ ـ گلدستهٔ مسجد مستوفی در محلهٔ استادسرا در راه بچارکن .

tabarestan.info

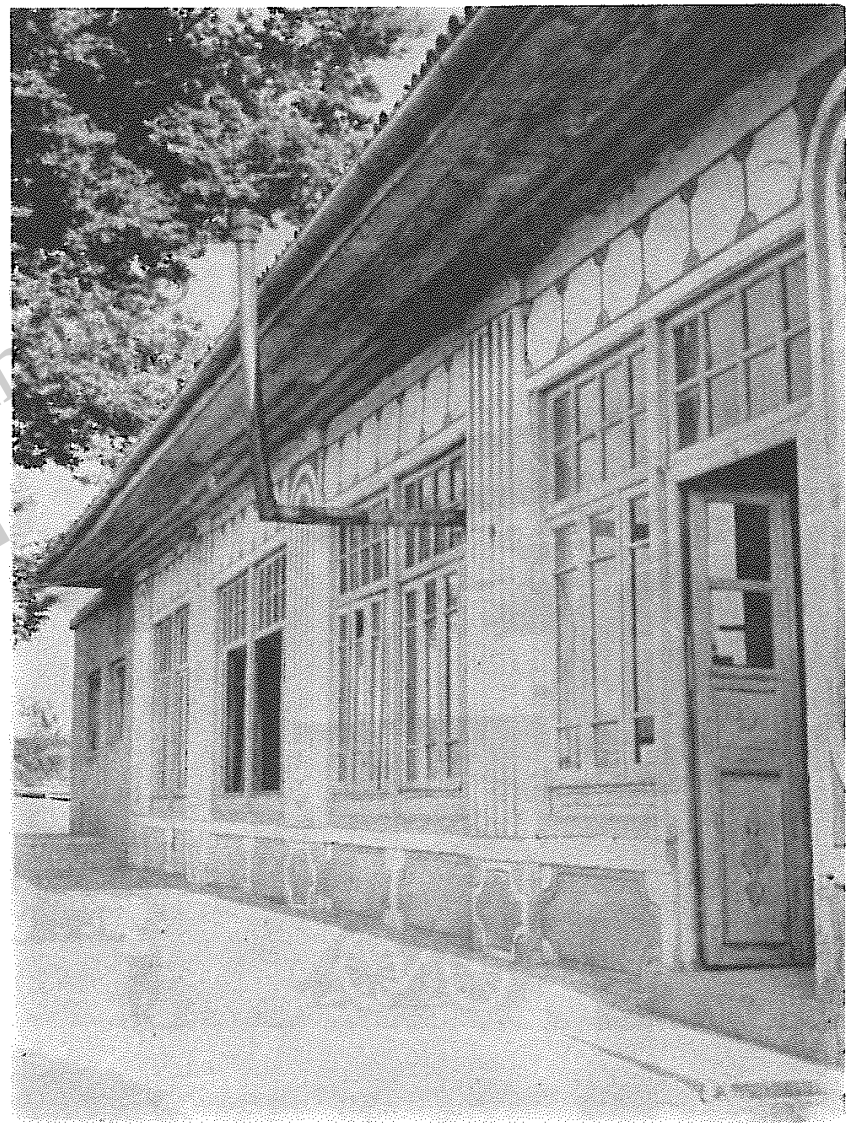

عکس شمارهٔ ۱۵۲ ـ نمای عمومی چله‌خانهٔ آقا میر نظام‌الدین در محلهٔ چله‌خانهٔ شهر رشت

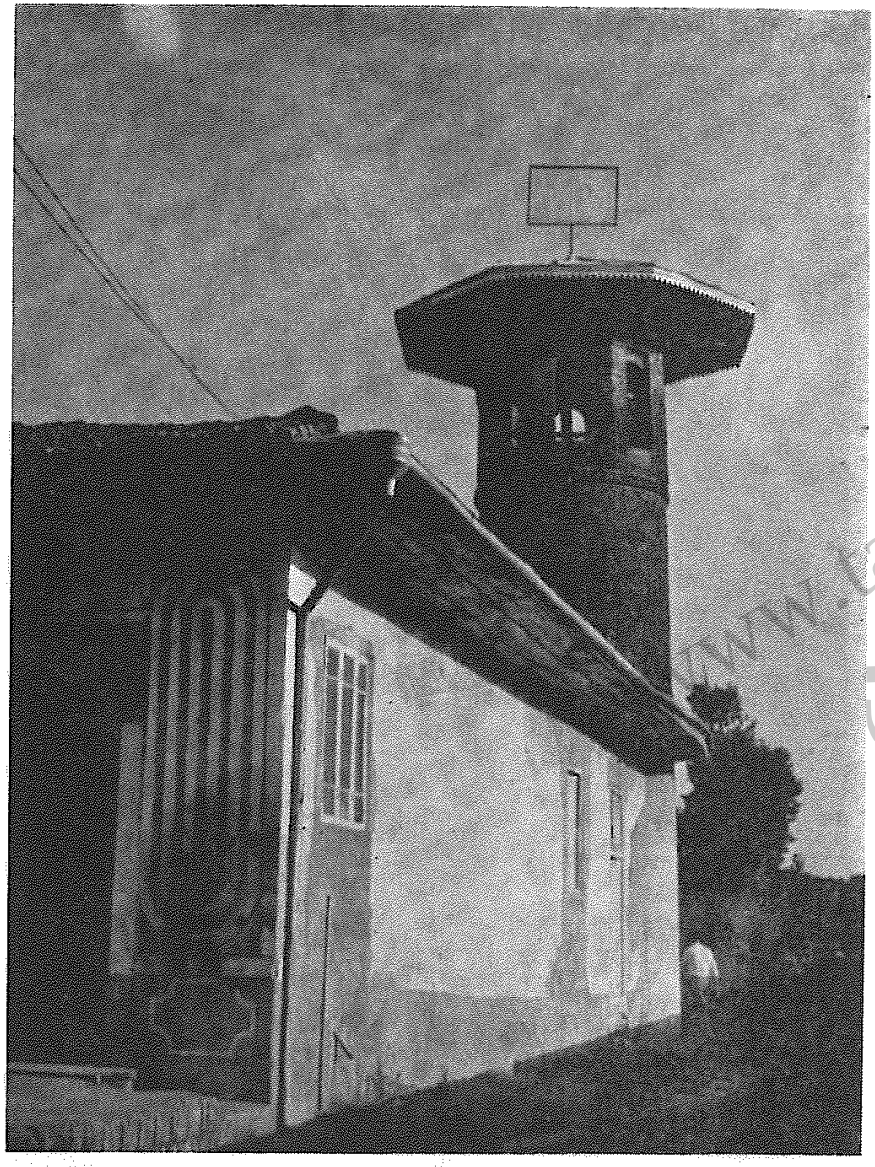

عکس شمارهٔ ۱۵۳ ـ گلدستهٔ چله خانهٔ آقا میر نظام الدین در محلهٔ چله خانهٔ شهر رشت .

www.tabarestan.info
تبرستان

عکس شمارهٔ ۱۵۴ ـ نمای عمومی مسجد حاجی صمدخان در محلهٔ باقر آباد شهر رشت .

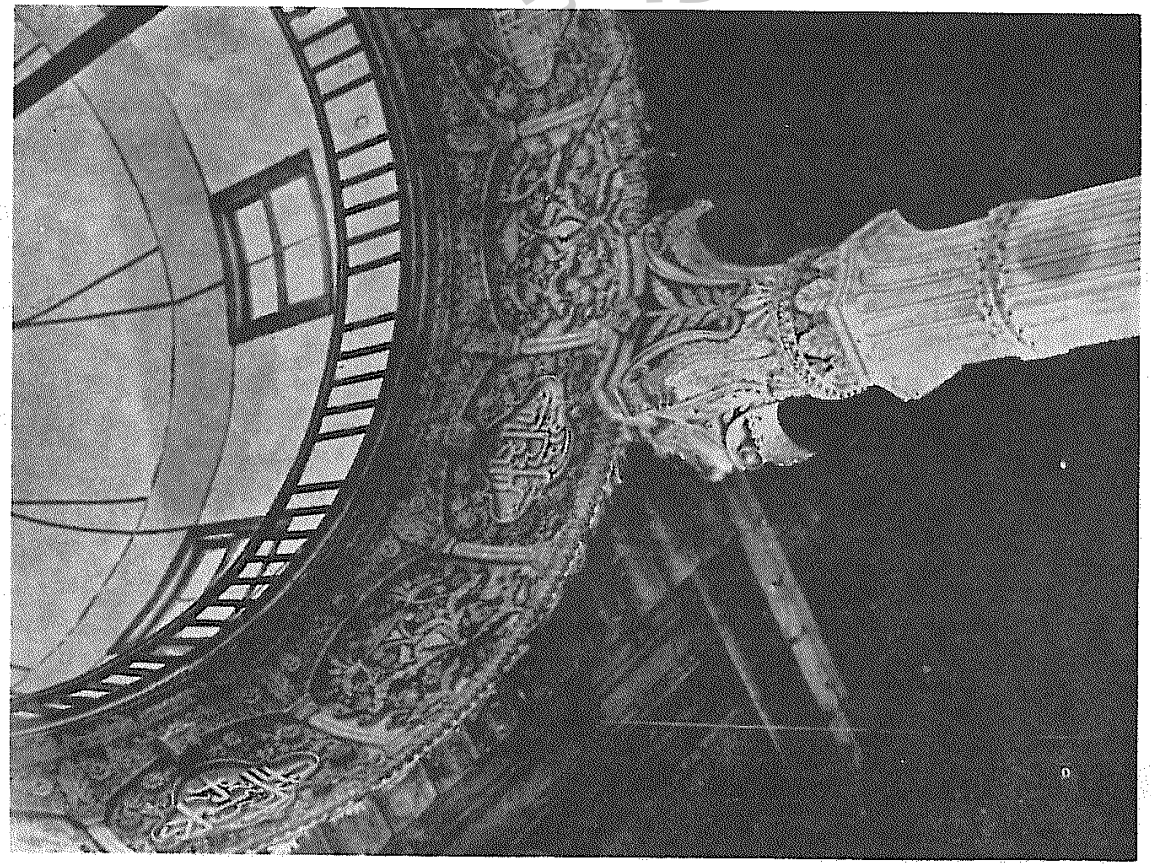

عکس شمارهٔ ۱۵۵ ـ گچ‌بری داخل گنبد مسجد صمدخان در محلهٔ باقر آباد شهر رشت

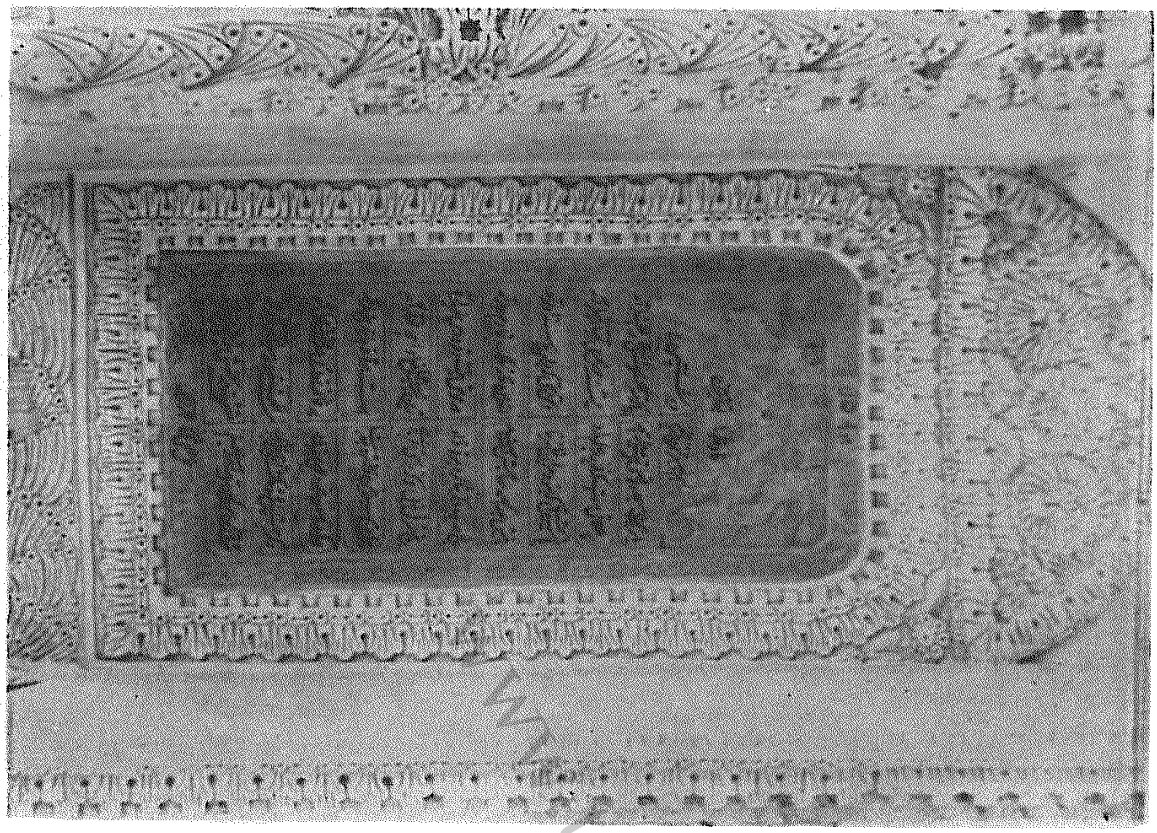

عکس شمارهٔ ۱۵۸ ـ کتیبهٔ سمت چپ محراب مسجد حاجی صمد خان در محلهٔ باقر آباد شهر رشت .

www.tabarestan تبرستان

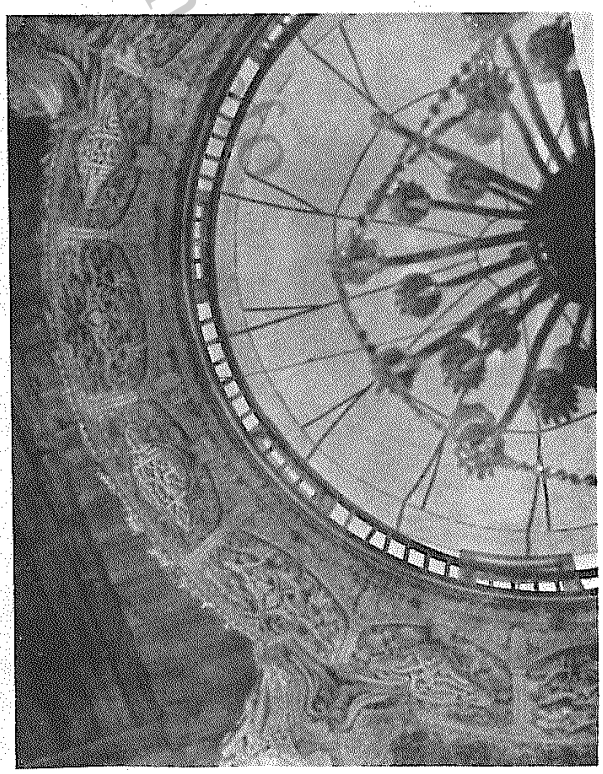

عکس شمارهٔ ۱۵۶ ـ نمای داخلی گنبد مسجدحاجی صمدخان درمحلهٔ باقرآباد شهررشت .

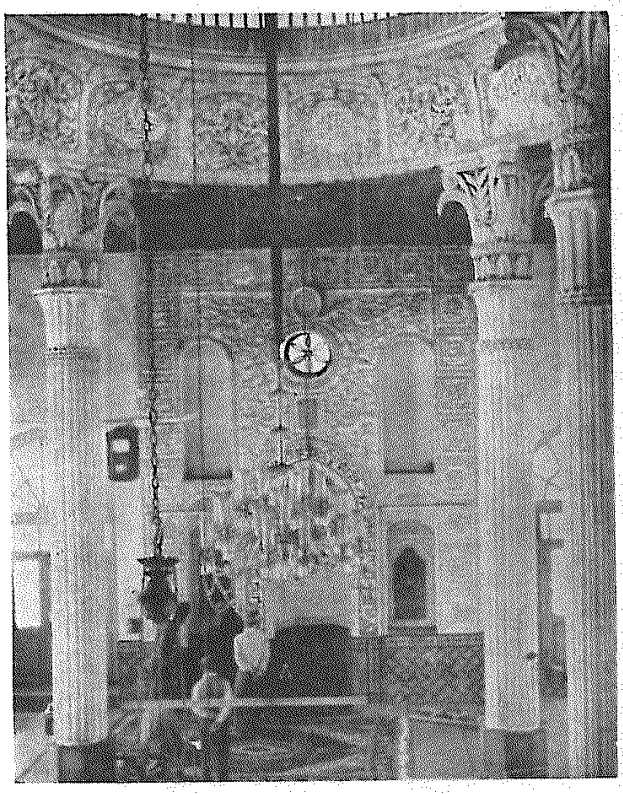

عکس شمارهٔ ۱۵۷ ـ محراب و ستونهای مسجد حاجی صمدخان در محلهٔ باقر آباد شهر رشت .

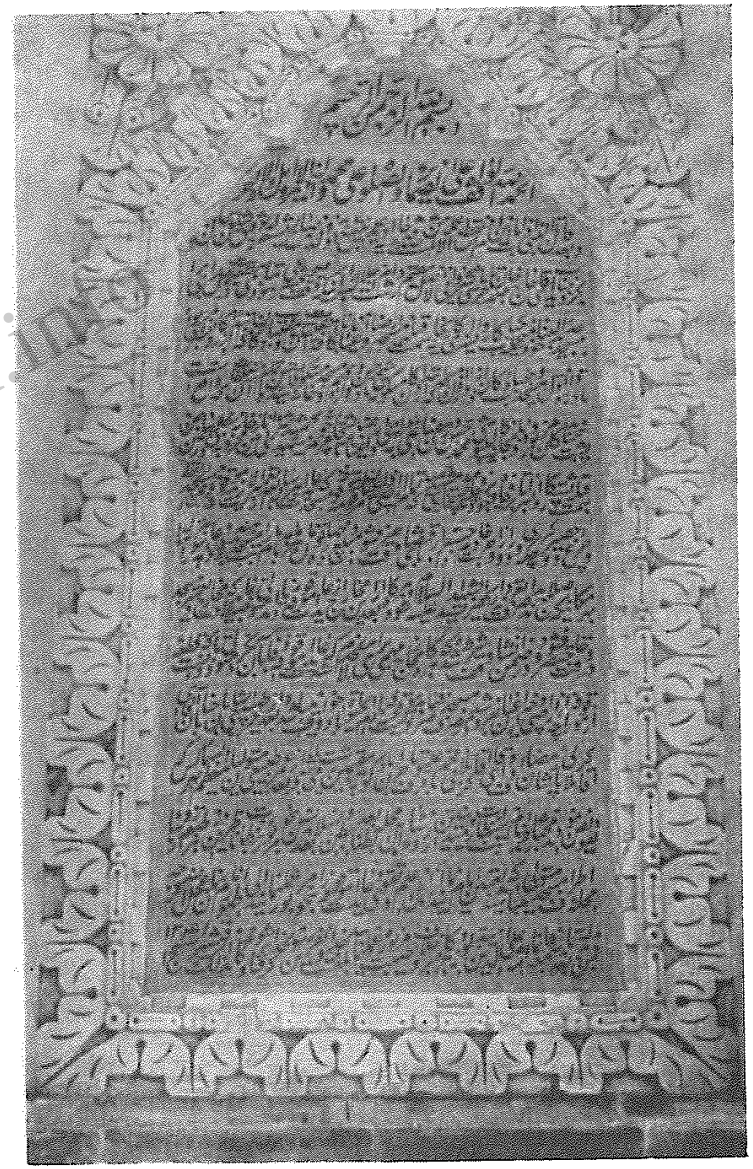

عکس شمارهٔ ۱۵۹ ـ صورت رقبات موقوفات مسجد حاجی صمد خان بر سمت راست محراب مسجد در محلهٔ باقر آباد شهر رشت .

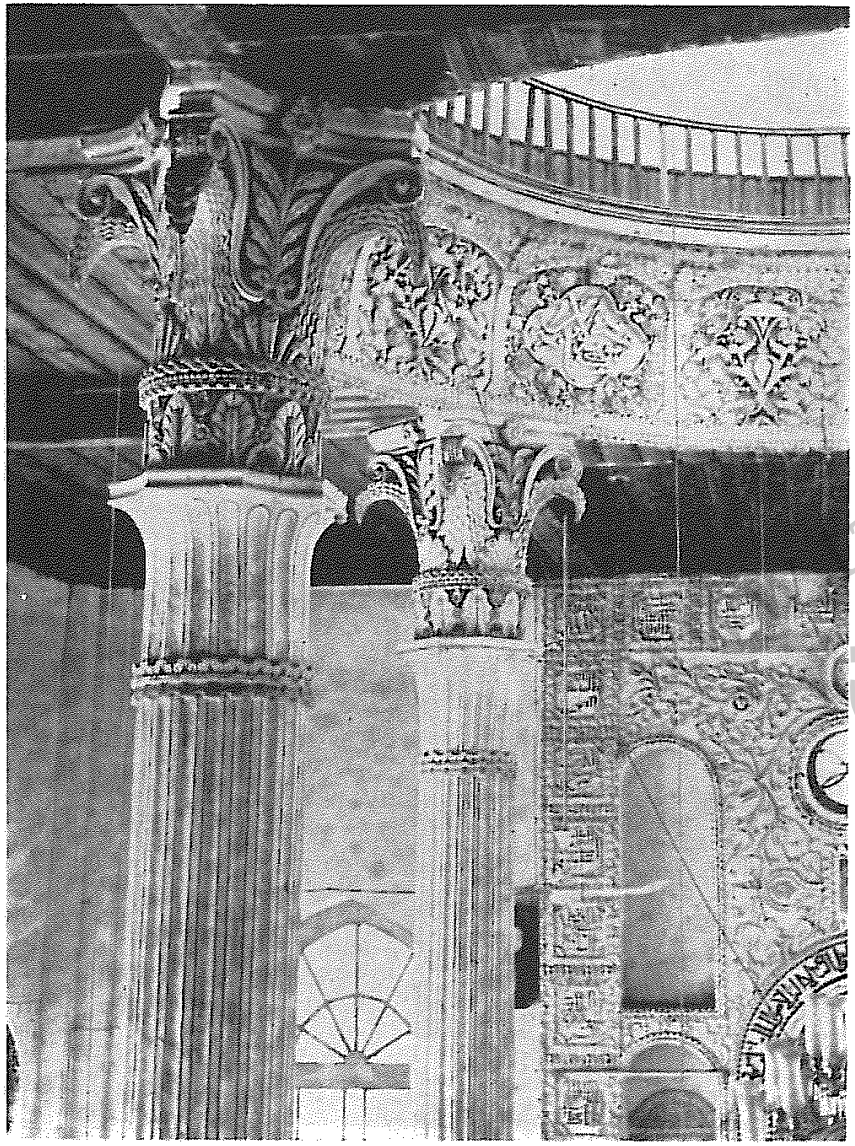

عکس‌شمارهٔ ۱۶۰ ـ گچ‌بریهای داخل گنبد و سر ستونهای مسجد حاجی صمدخان در محلهٔ باقرآباد در شهر رشت .

tabarestan.info
تبرستان

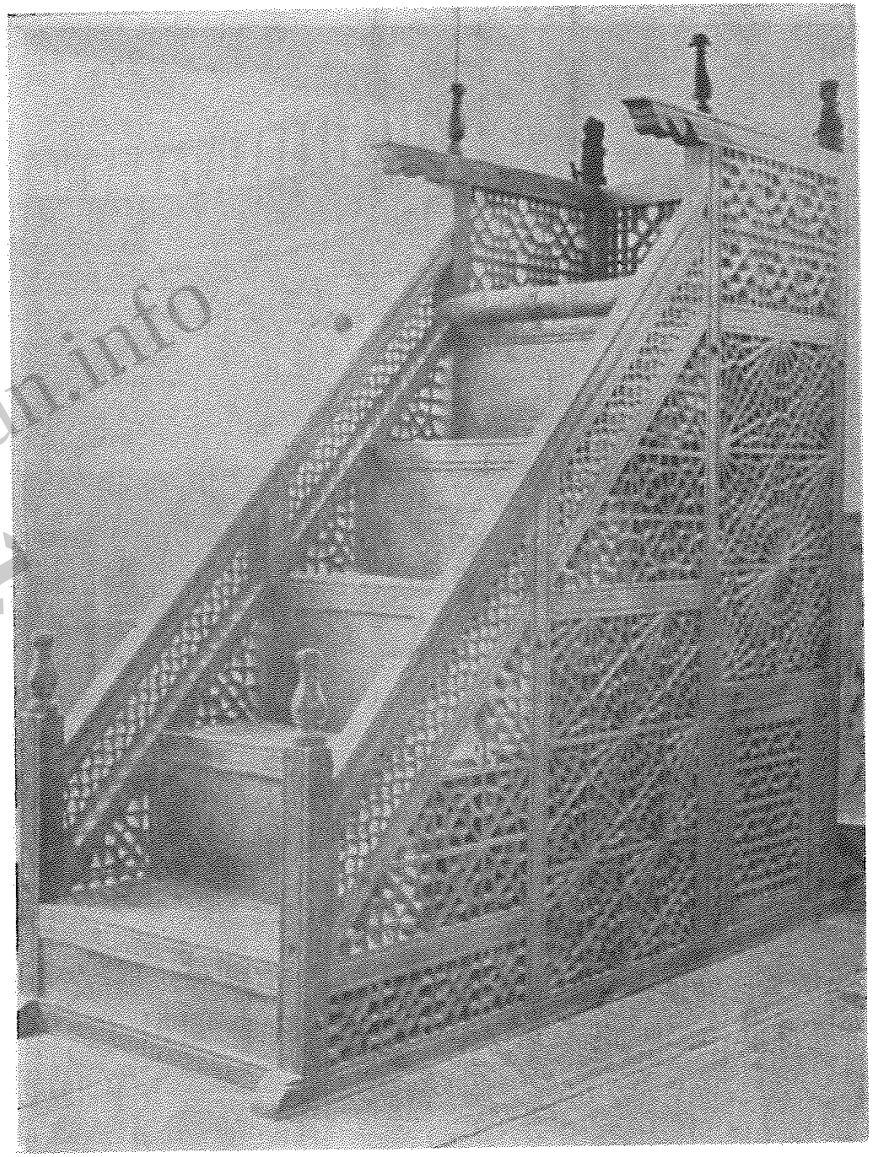

عکس شمارهٔ ۱۶۱ ـ منبر ظریف مشبك کاری مسجد حاجی صمد خان در محلهٔ باقر آباد شهر رشت .

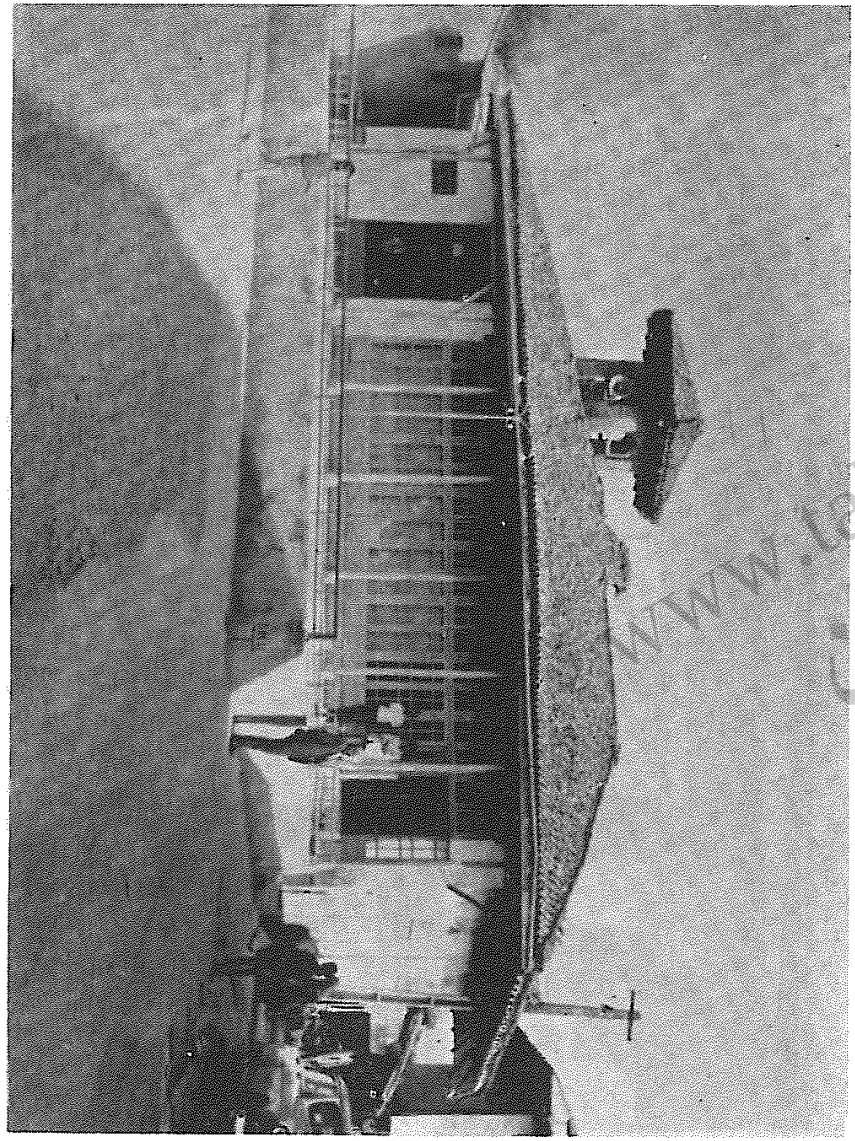

عکس شمارهٔ ۱۶۲ ـ مسجد جهانن خمیران در محلهٔ خمیران شهر رشت .

www.tabarestan.info
تبرستان

عکس شمارهٔ ۱۶۳ ـ مسجد شیخ زاهد در محلهٔ خمیران زاهدان در شهر رشت .

عکس شمارهٔ ۱۶۴ ـ بقعهٔ سید ابوالقاسم در محلهٔ سیدابوالقاسم در شهر رشت .

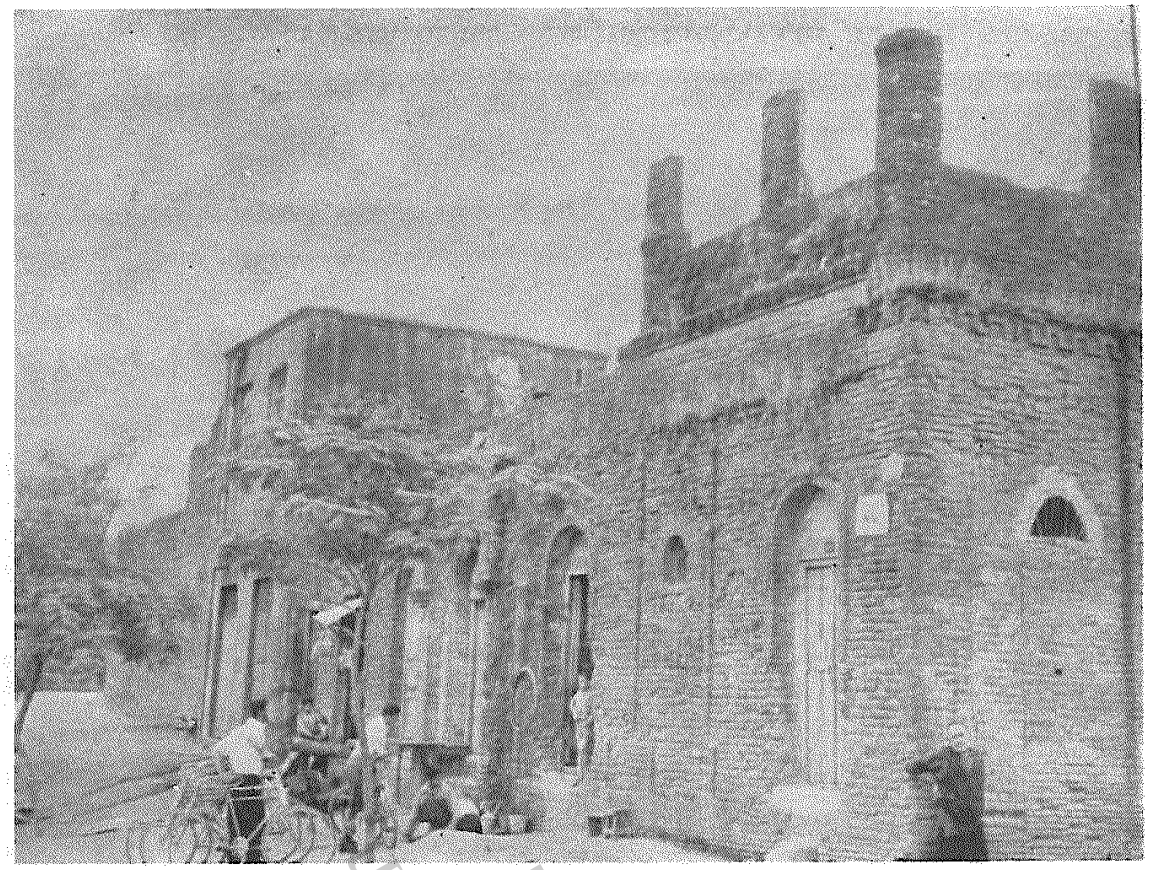

عکس شمارهٔ ۱۶۵ ـ برج چمارسرا در محلهٔ چمار سرای‌شهر رشت

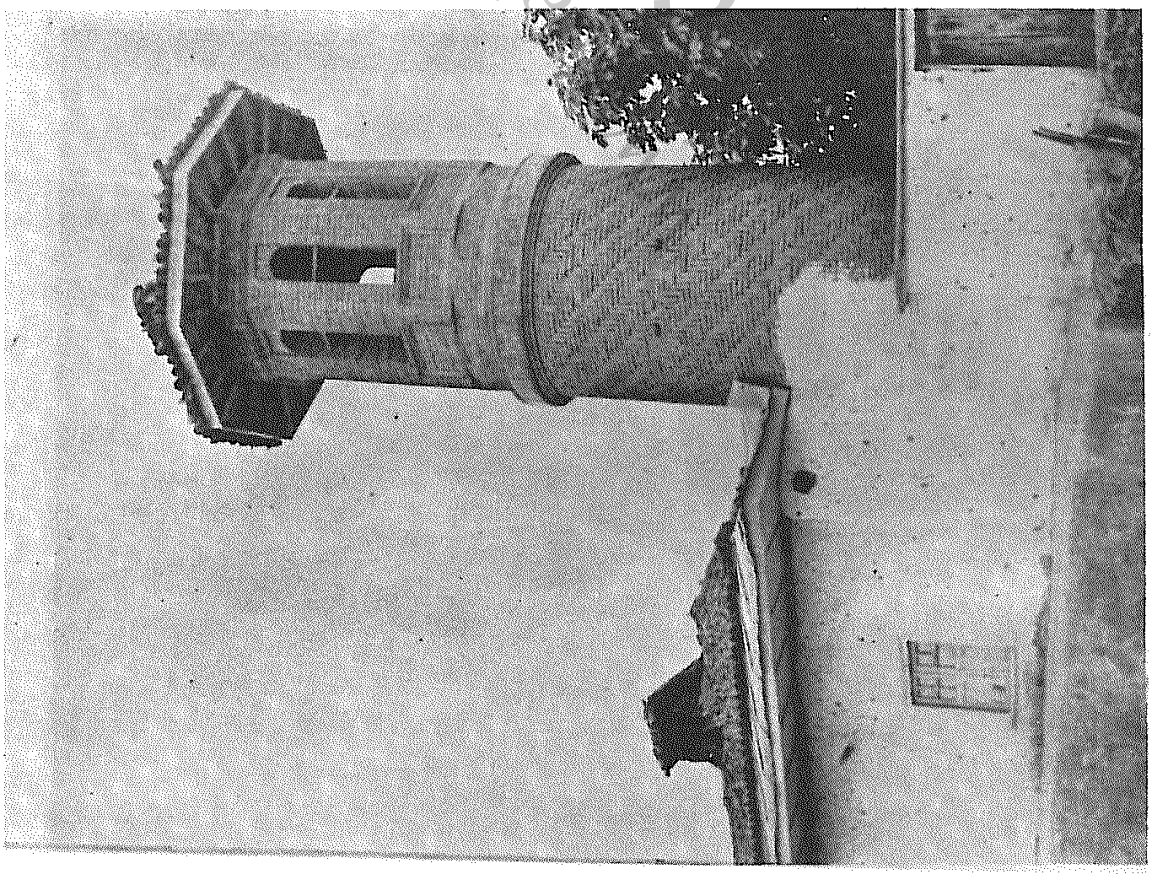

عکس شمارهٔ ۱۶۶ ـ گلدستهٔ مسجد چمارسرا در محلهٔ چمارسرای کباب در شهر رشت

عکس شمارهٔ ۱۶۷ ـ بقعهٔ دانای علی در محلهٔ چمارسرای کیاب در شهر رشت .

عکس شمارهٔ ۱۶۸ ـ مسجد ملاعلی محمد در محلهٔ کیاب در شهر رشت .

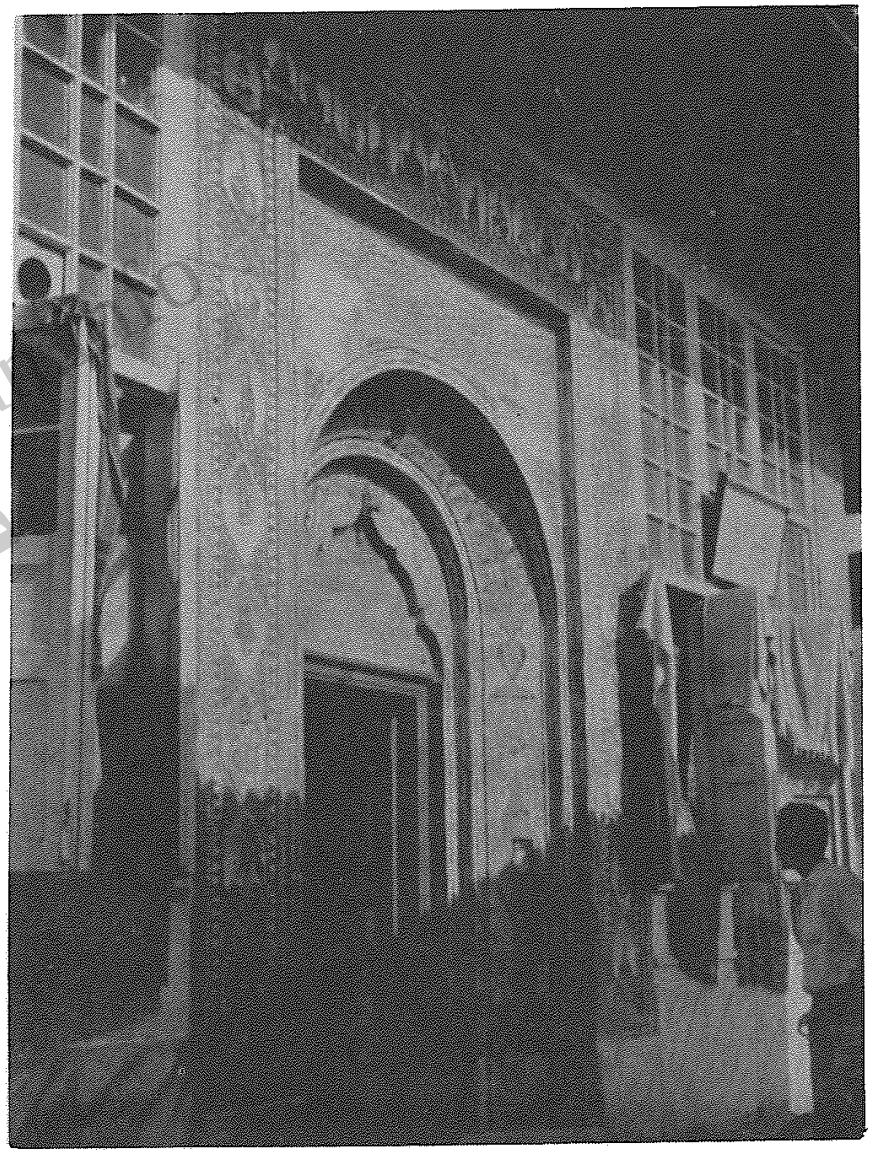

عکس شمارهٔ ۱۶۹ ـ حمام پیرسرا در محلهٔ پیر سرای شهر رشت .

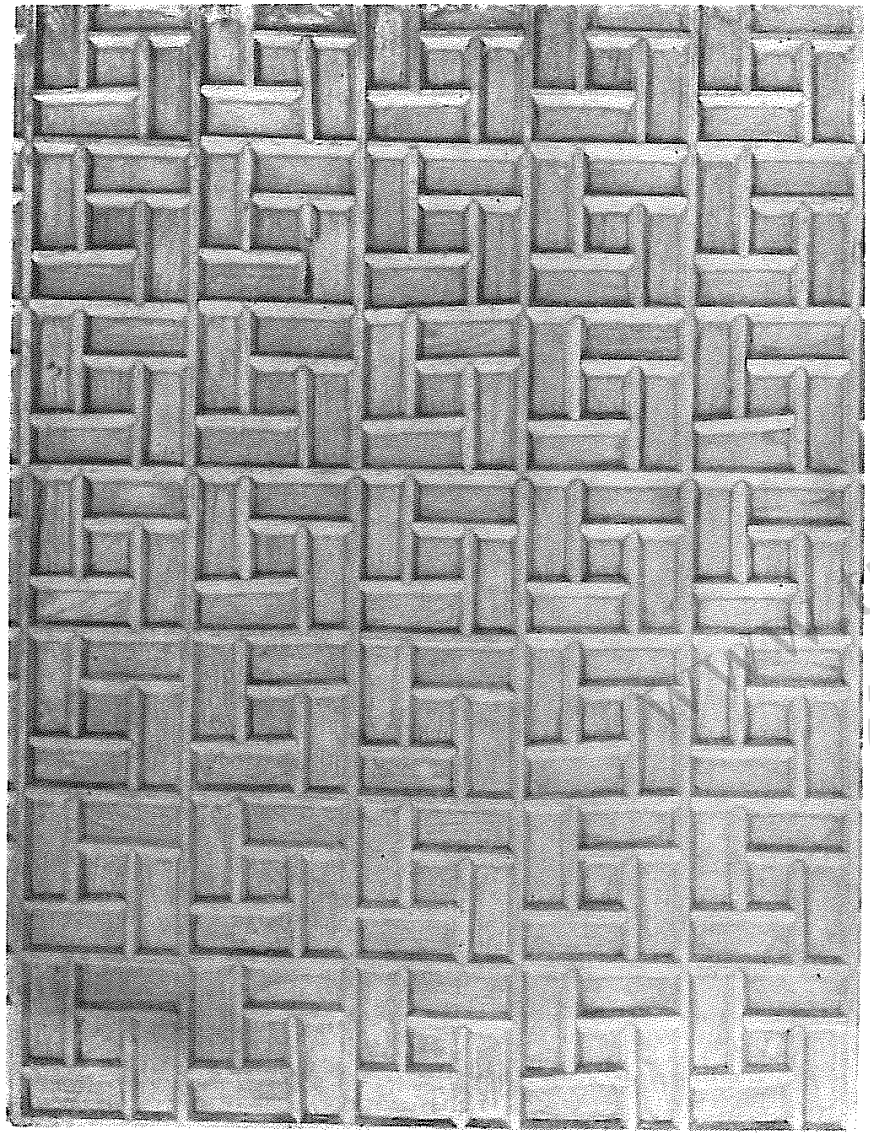

عکس شمارهٔ ۱۷۰ ـ قسمتی از صندوق قدیمی بقعهٔ آقاسید ابراهیم در محلهٔ بدیع الله در شهر رشت .

www.tabarestan.info
تبرستان

عکس شمارهٔ ۱۷۱ ـ نمونه‌ای از کاشیکاری حیاط بقعهٔ آقا سید ابراهیم در محلهٔ بدیع‌الله در شهر رشت .

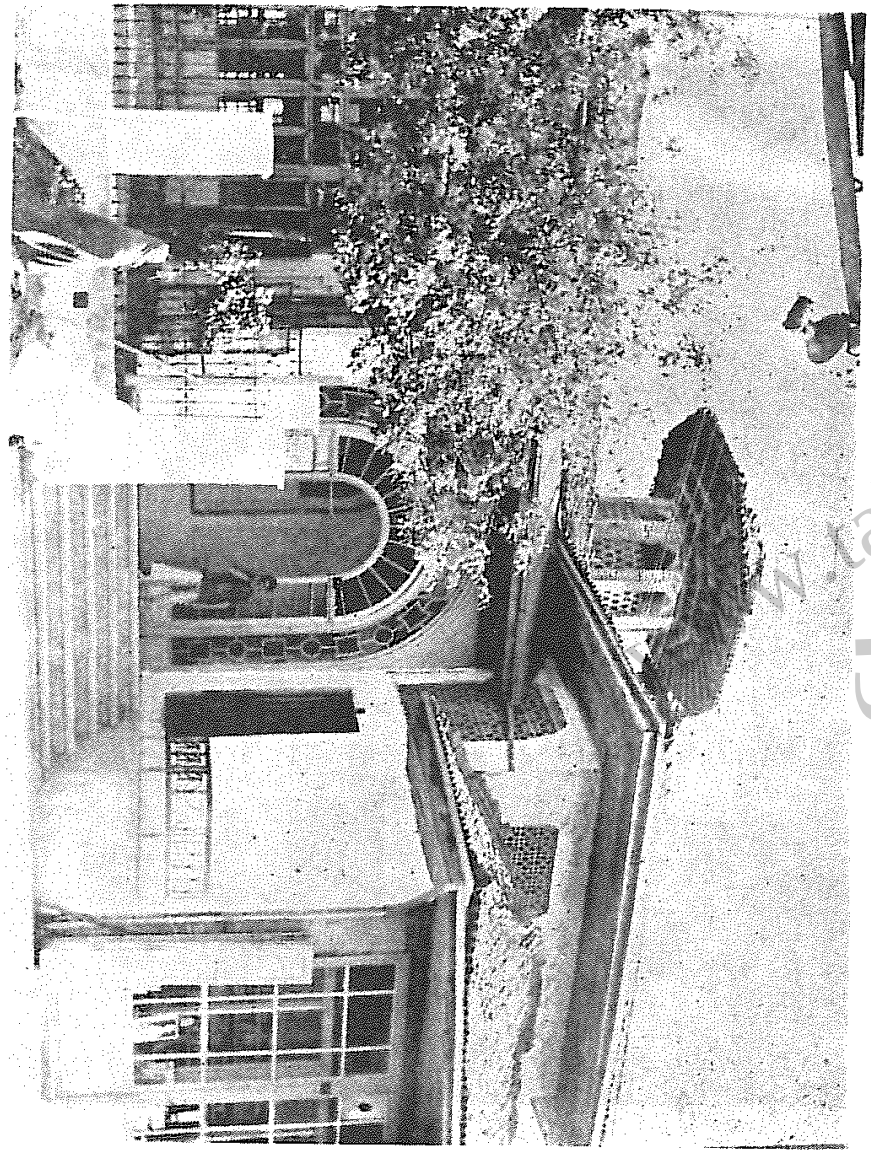

عکس شمارهٔ ۱۷۲ ـ نمای شمالی مسجد صفی در محلهٔ مسجد صفی در شهر رشت

www.tabarestan.info
تبرستان

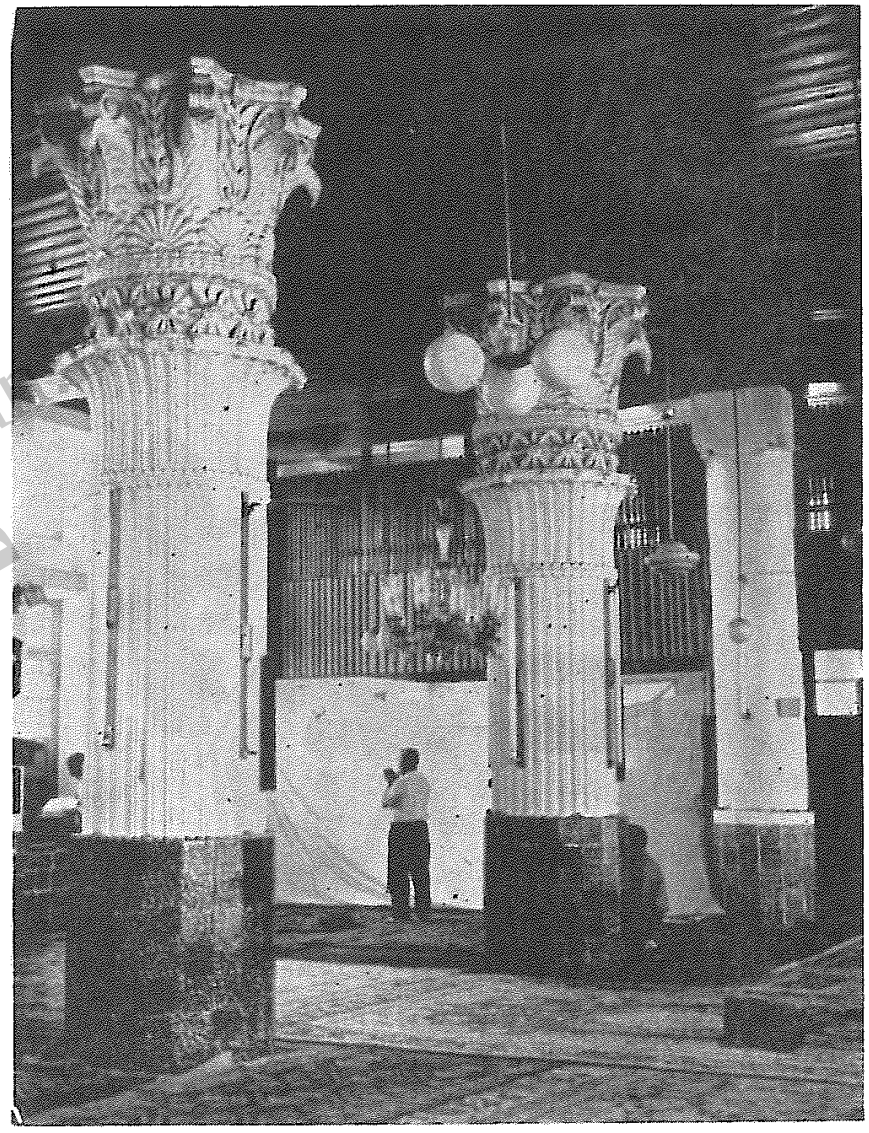

عکس شمارهٔ ۱۷۳ ـ نمای داخلی مسجد صفی از دیدگاه شرقی و فیلپاهای گچ بری آن
در محلهٔ مسجد صفی درشهر رشت .

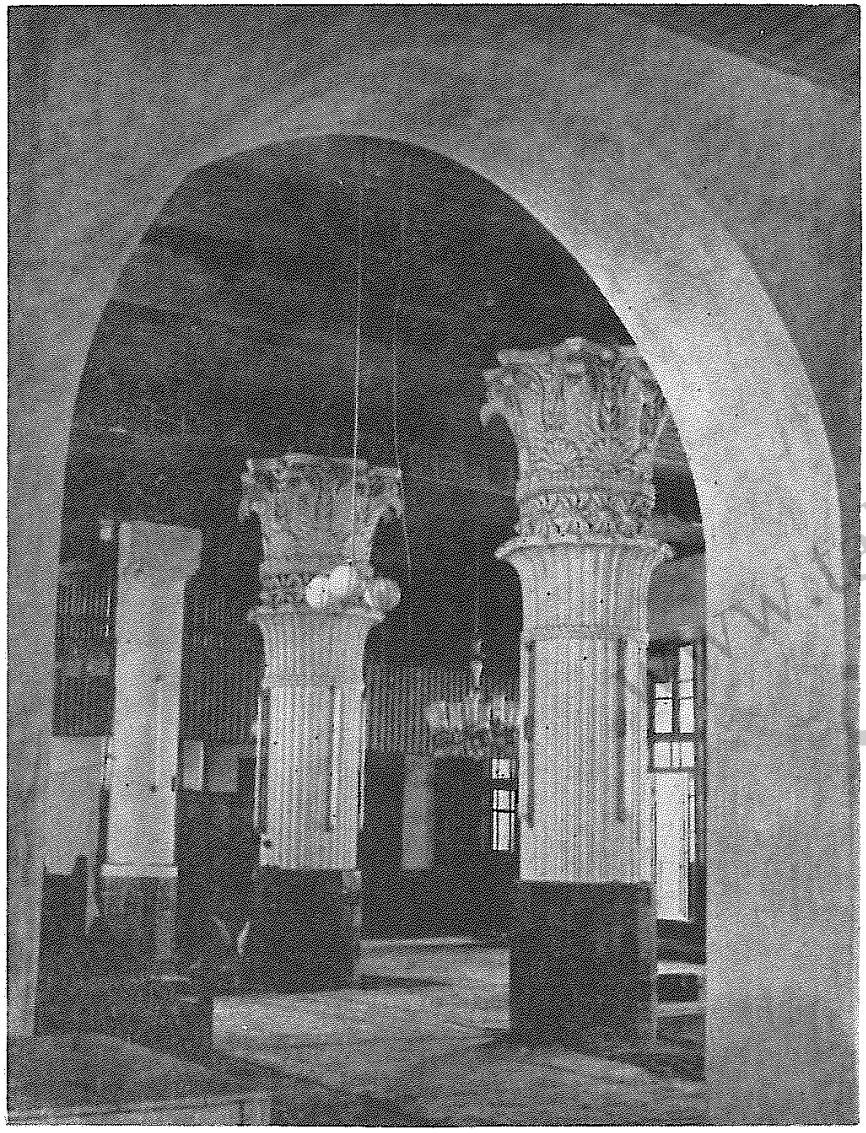

عکس شمارهٔ ۱۷٤ ـ نمای داخلی مسجد صفی از دیدگاه جنوب شرقی و فیلپاهای گچ بری
آن در محلهٔ مسجد صفی در شهر رشت .

www.tabarestan.info
تبرستان

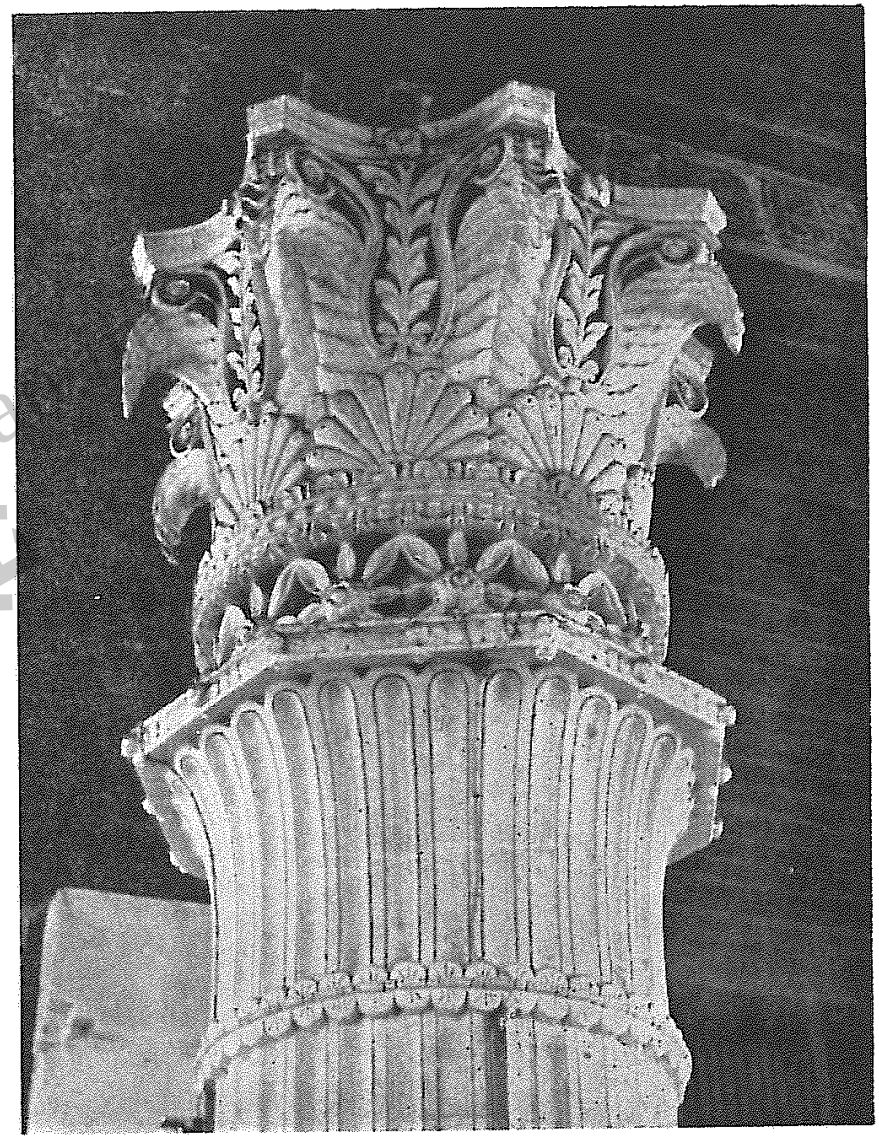

عکس شمارهٔ ۱۷۵ ـ یکی از سرستونهای مسجد صفی در محلهٔ مسجد صفی در شهر رشت .

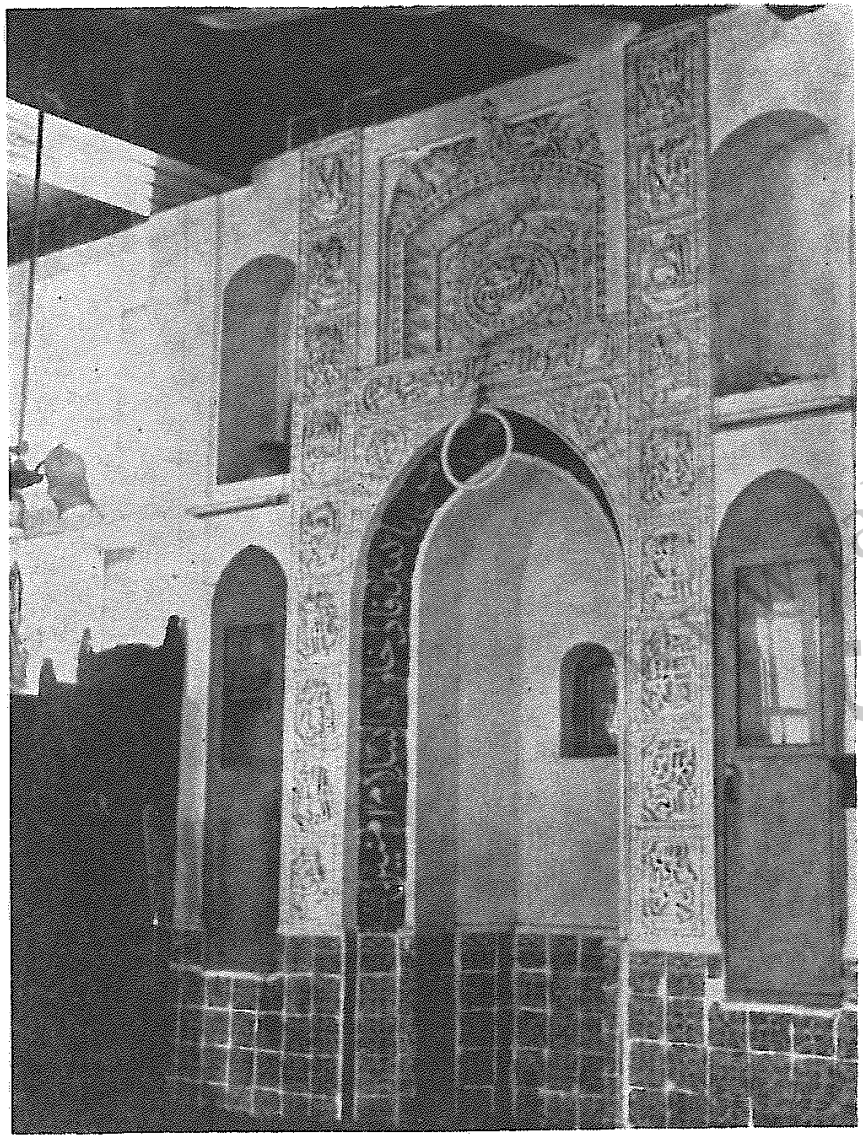

عکس شمارهٔ ۱۷۶ ـ محراب مسجد صفی در محلهٔ مسجد صفی در شهر رشت .

tabarestan
تبرستان

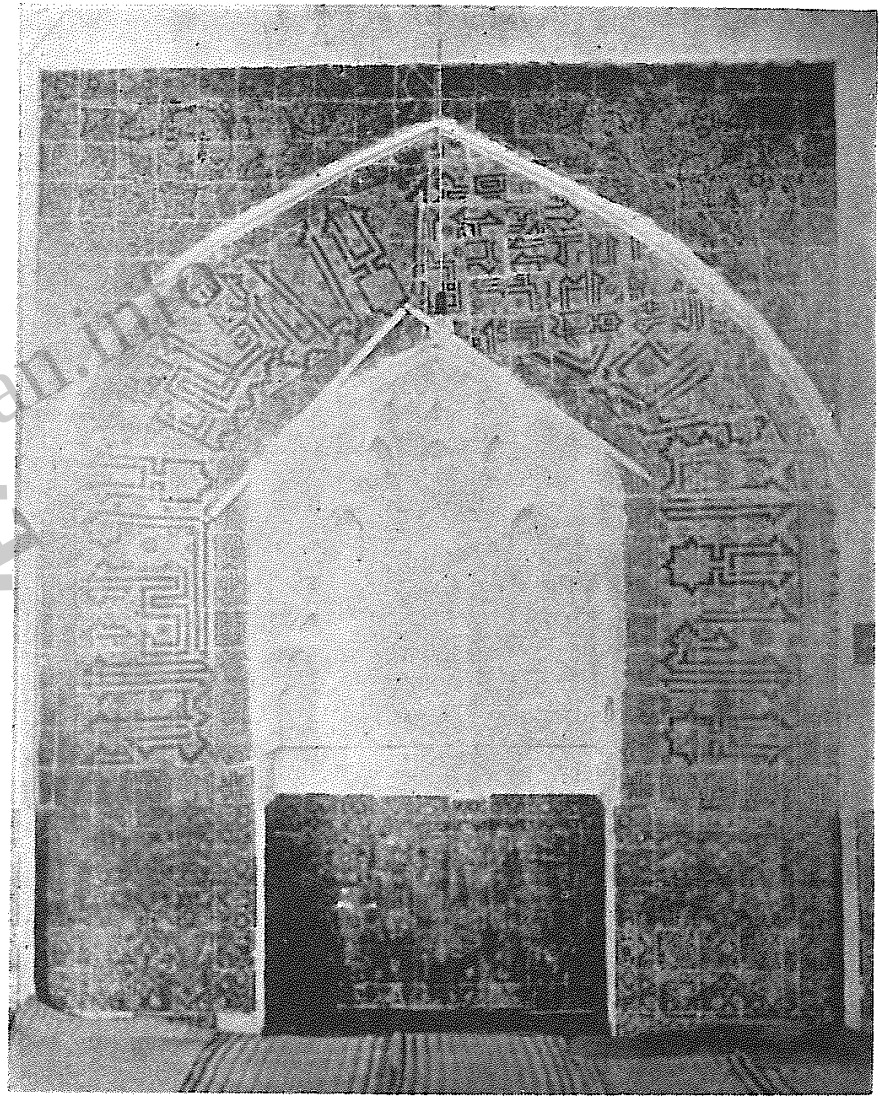

عکس شمارهٔ ۱۷۷ ـ کتیبهٔ کوفی چهار گوشه بر محراب مسجد مدرسهٔ مستوفی در راستهٔ مسگرها در شهر رشت.

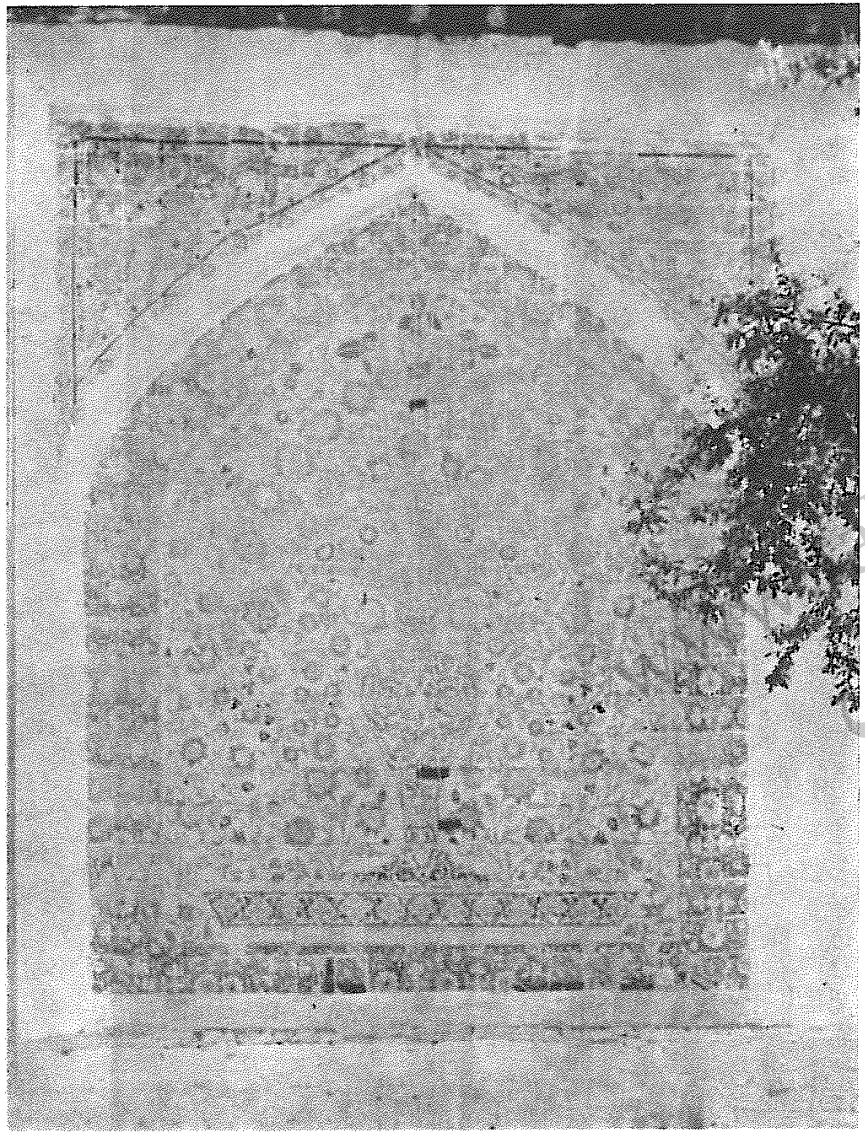

عکس شمارهٔ ۱۷۸ ـ کاشیکاری پشت محراب در حیاط مدرسهٔ مستوفی در راستهٔ مسگرها در شهر رشت.

tabarestan.info تبرستان

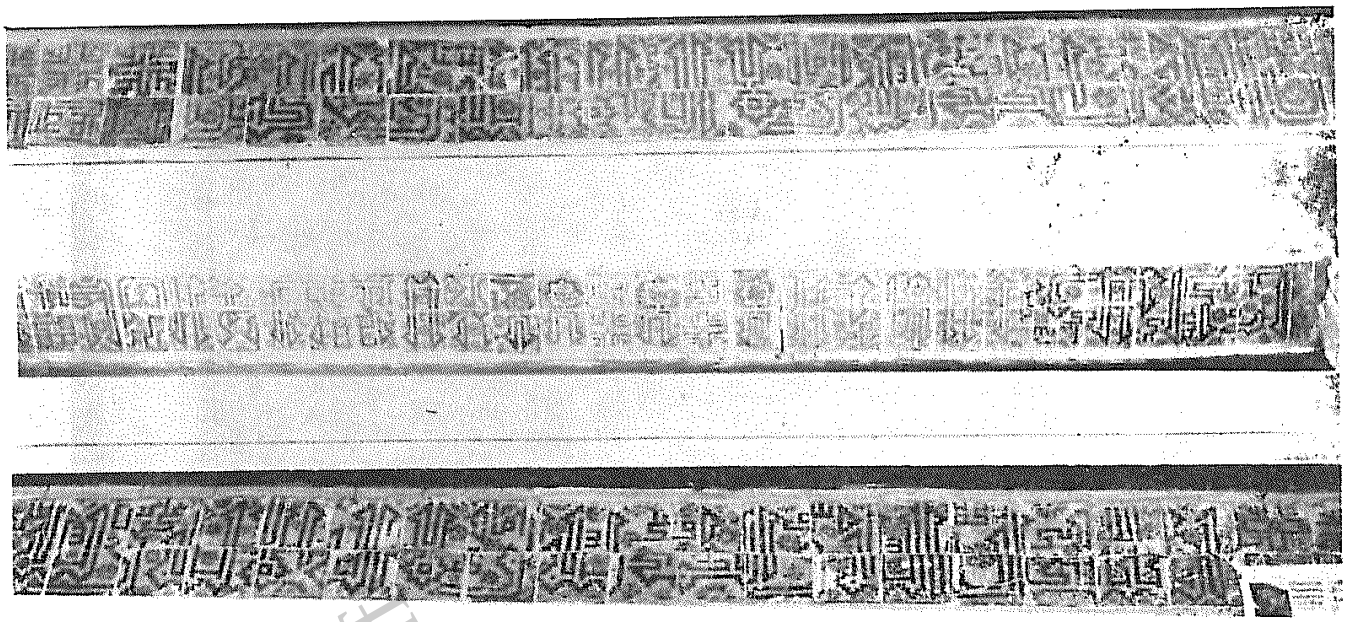

عکس شمارهٔ ۱۷۹ ـ نمونه‌ای از کتیبهٔ کوفی چهارگوشه بربالای دیوارهای داخل مسجد مدرسهٔ مستوفی درراستهٔ مسگرها درشهررشت

www.tabarestan.info

عکس شمارهٔ ۱۸۰ ـ مسجد بدیع‌الله در محلهٔ بدیع‌الله در شهر رشت

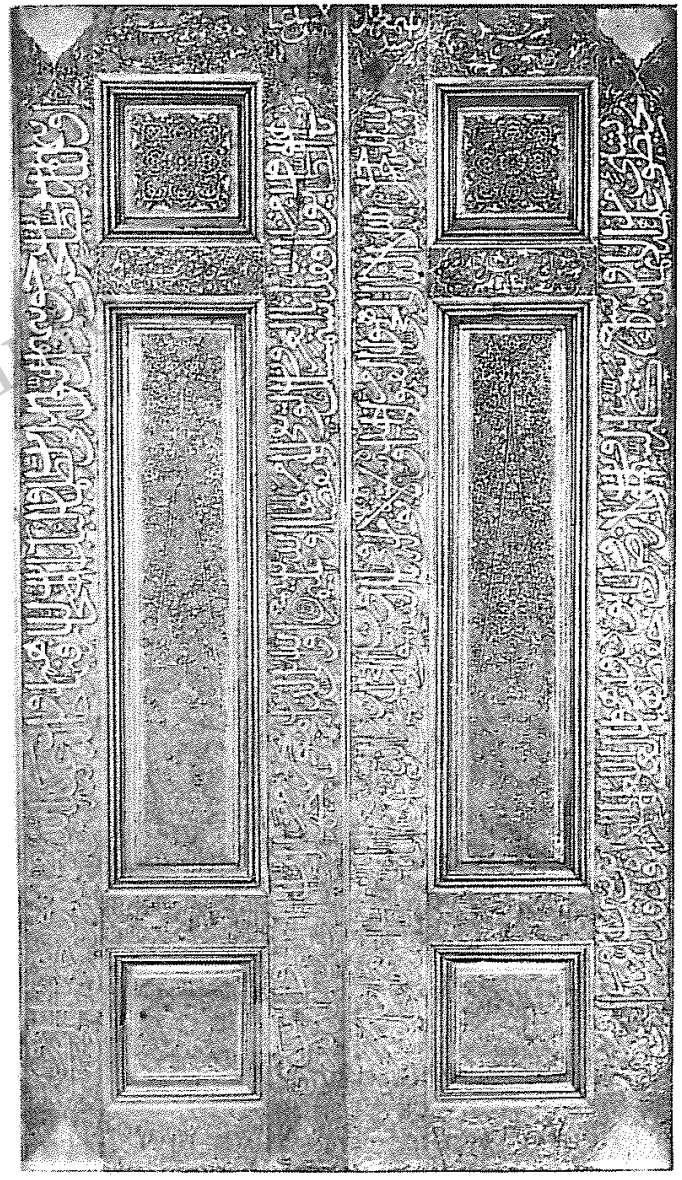

عکس شمارهٔ ۱۸۱ ـ در ورودی بقعهٔ سیدعباس وسید اسمعیل درمحلهٔ ساغری‌سازان شهررشت

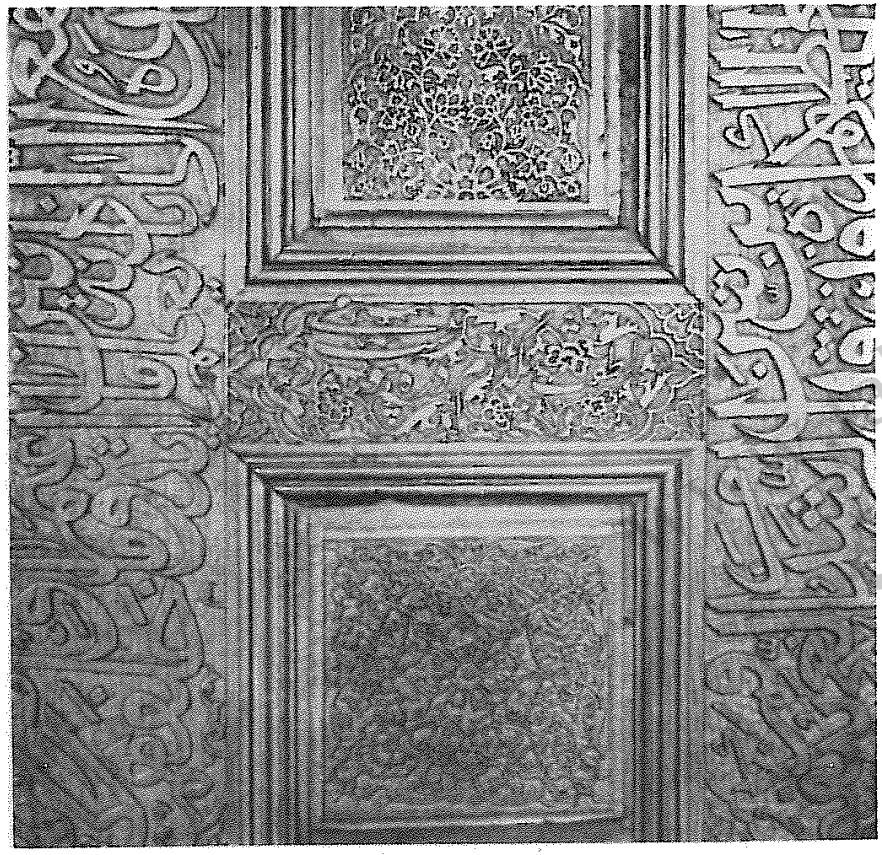

عکس شمارهٔ ۱۸۲ ـ منبت کاریهای ظریف در ورودی بقعهٔ سیدعباس وسیداسمعیل در محلهٔ ساغری‌سازان شهر رشت

tabarestan.info
تبرستان

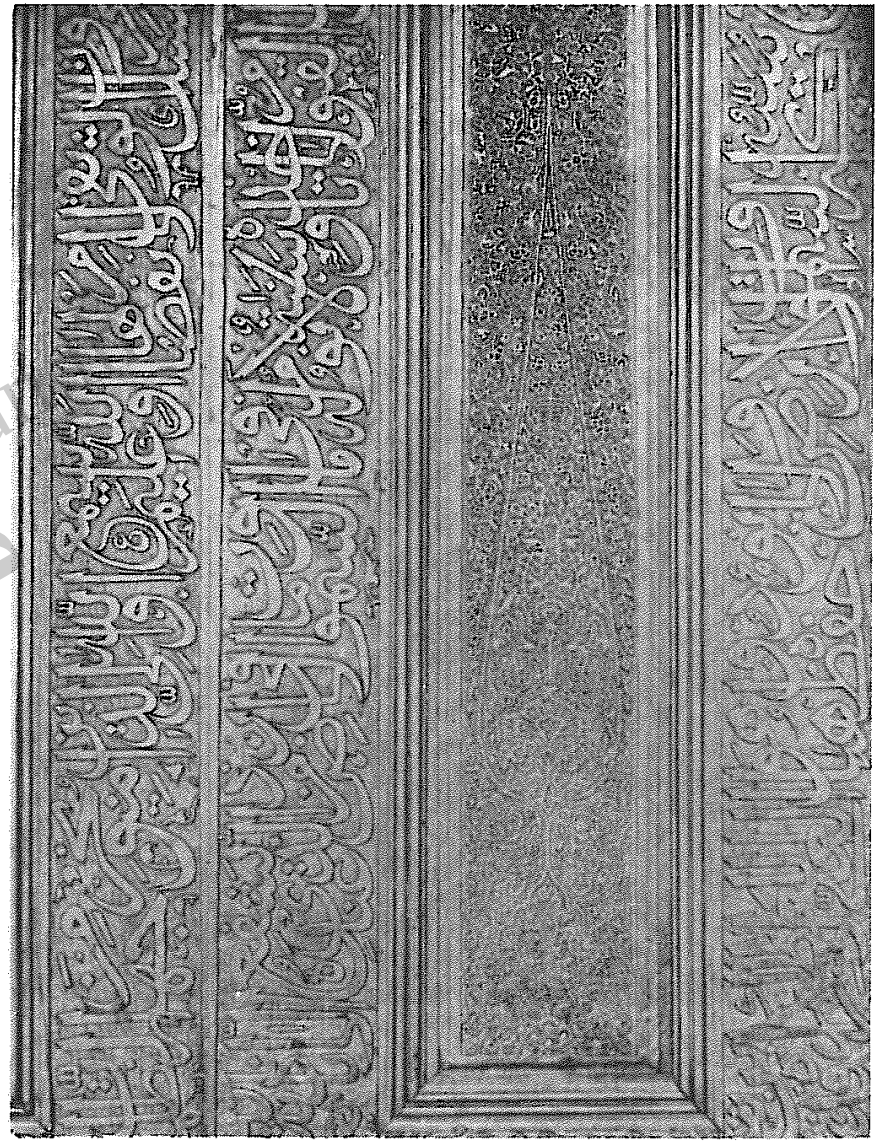

عکس شمارهٔ ۱۸۳ ـ نقش سرو و آیاتی از کلام‌الله مجید بردر ورودی بقعهٔ سید عباس
و سید اسمعیل در محلهٔ ساغری‌سازان شهر رشت

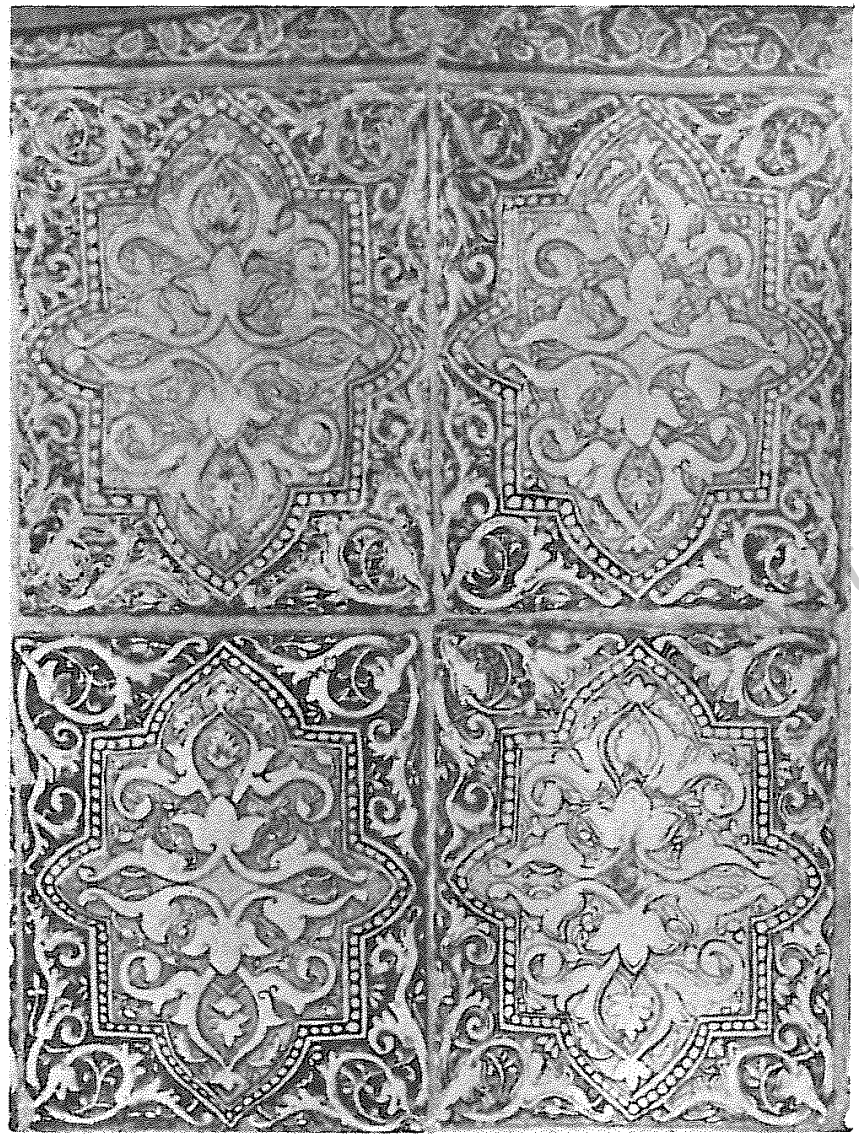

عکس شمارهٔ ۱۸۴ ـ کاشیهای ازارهٔ مسجد بقعهٔ سید عباس وسید اسمعیل در محلهٔ
ساغری‌سازان شهر رشت

tabarestan
تبرستان

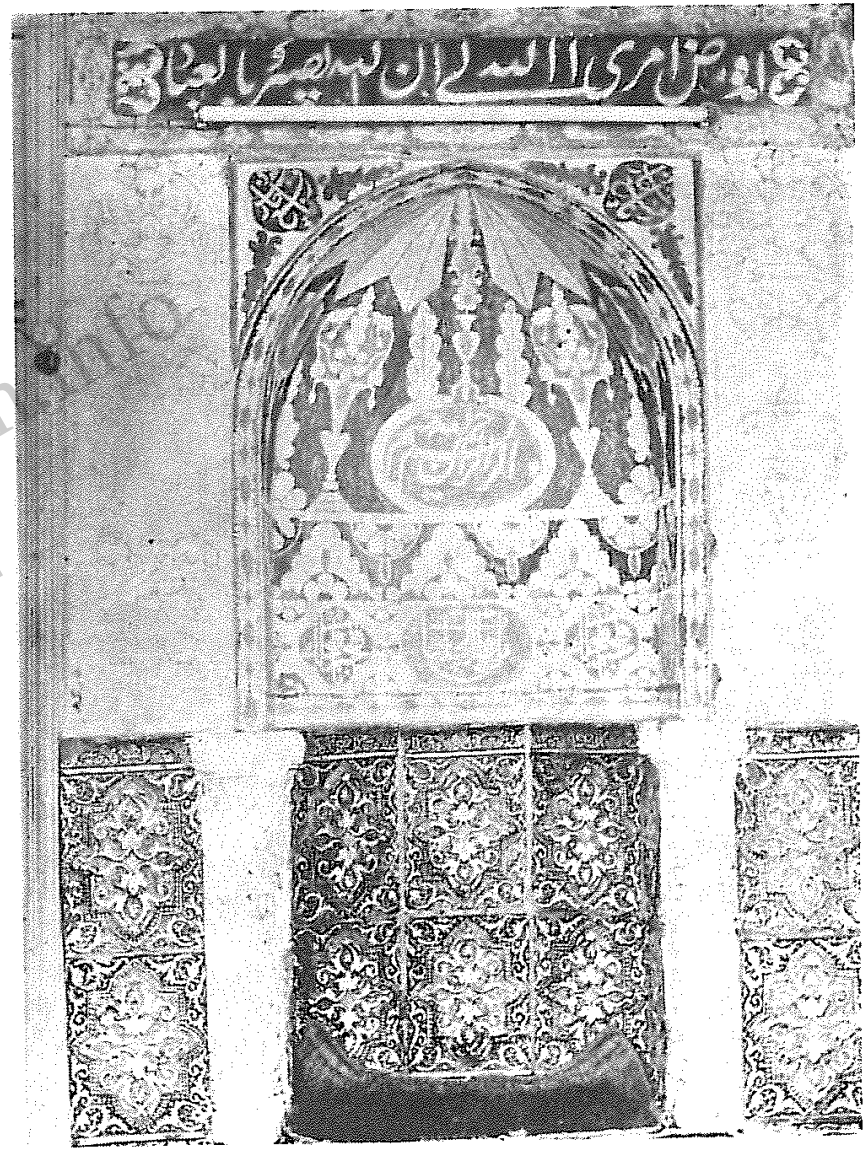

عکس شمارهٔ ۱۸۵ ـ محراب مسجد بقعهٔ سید عباس وسیداسمعیل در محلهٔ ساغری‌سازان شهر رشت

عکس شمارهٔ ۱۸۶ ـ سردر حمام حاجی‌محمد حج‌فروش در بازار ساغری‌سازان شهر رشت

www.tabarestan.info
تبرستان

عکس شمارهٔ ۱۸۷ ـ نمای عمومی وگلدستهٔ مسجد ساغری‌سازان در محلهٔ ساغری‌سازان شهر رشت

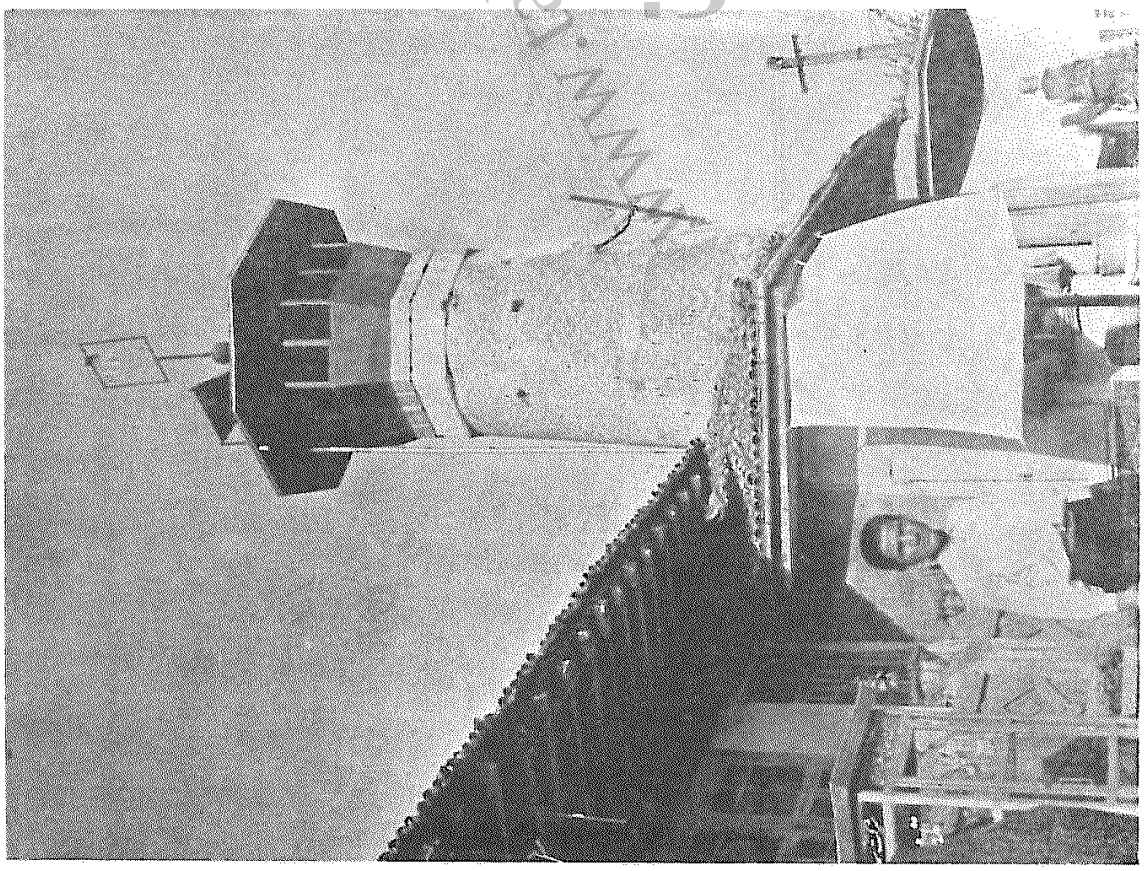

عکس شمارهٔ ۱۸۸ ـ گلدستهٔ مسجد ساغری سازان در محلهٔ ساغری‌سازان شهر رشت

www.tabarestan.info

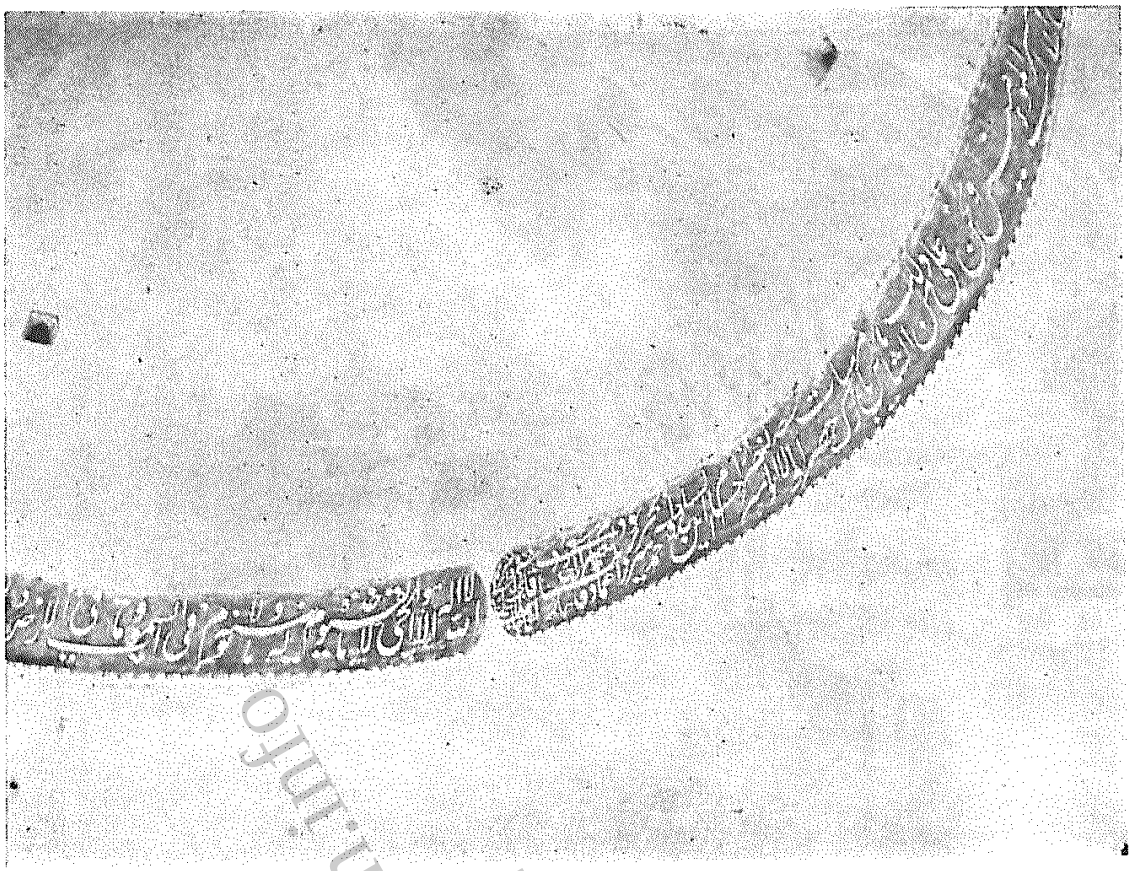

عکس شمارهٔ ۱۸۹ ـ کتیبهٔ داخلی گنبد بقعهٔ خواهر امام در محلهٔ خواهر امام شهر رشت

عکس شمارهٔ ۱۹۰ ـ بنای بقعهٔ خواهر امام در شهر رشت . فیلم شمارهٔ ۱۲۲۰۹ کتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران
که از آلبوم ناصرالدین عکسبرداری شده است

عکس شمارهٔ ۱۹۱ ـ نمای جنوبی بقعهٔ خواهرامام در محلهٔ خواهر امام شهر رشت

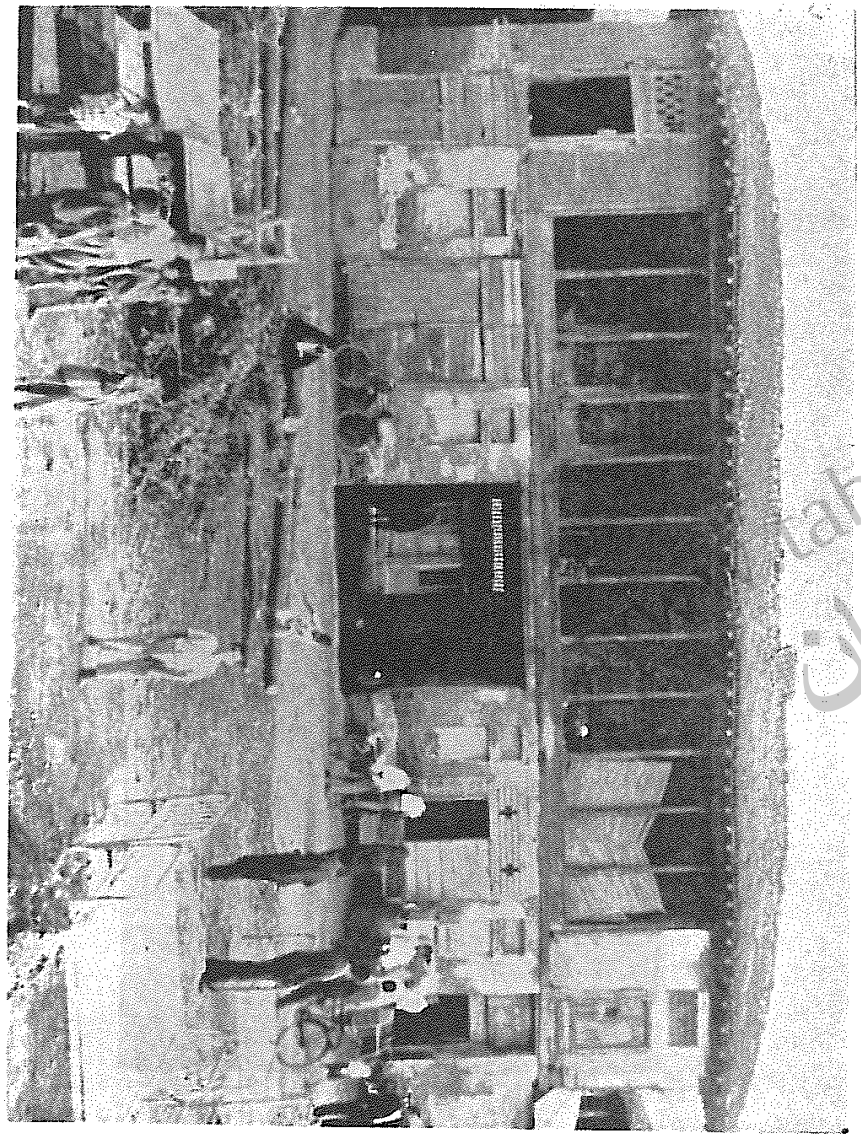

عکس شمارهٔ ۱۹۲ ـ سردر ورودی بقعهٔ خواهر امام که رو به حیاط بقعه است در محلهٔ خواهر امام شهر رشت

tabarestan
تبرستان

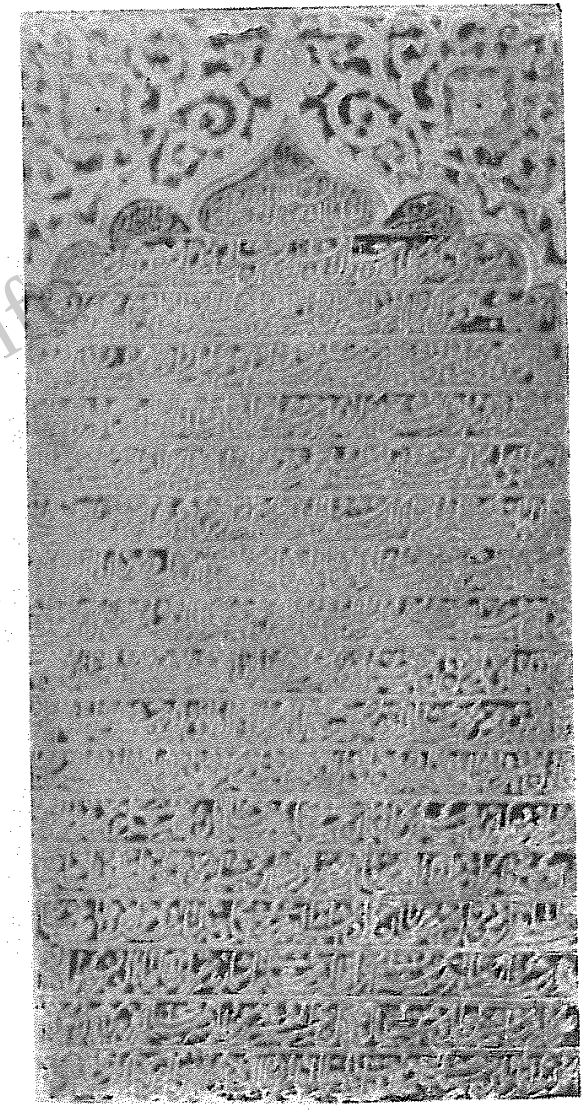

عکس‌شمارهٔ ۱۹۳ ـ کتیبهٔ طرف چپ در ورودی جنوبی بقعهٔ خواهر امام که‌درآن ناصرالدین‌شاه خبازان را از مالیات معاف داشته است درمحلهٔ خواهر امام شهر رشت

عکس شمارهٔ ۱۹٤ ـ کلیسای ارامنه درخیابان سعدی شهررشت

www.tabarestan.info
تبرستان

. عکس شمارهٔ ۱۹۵ ـ منبت‌کاری صندوق سلیمان داراب در دهکدهٔ سلیمان داراب موازی .

عکس شمارهٔ ۱۹۶ـ کتیبه ومنبت‌کاری صندوق سلیمان داراب در دهکدهٔ سلیمان داراب‌موازی .

tabarestan
تبرستان

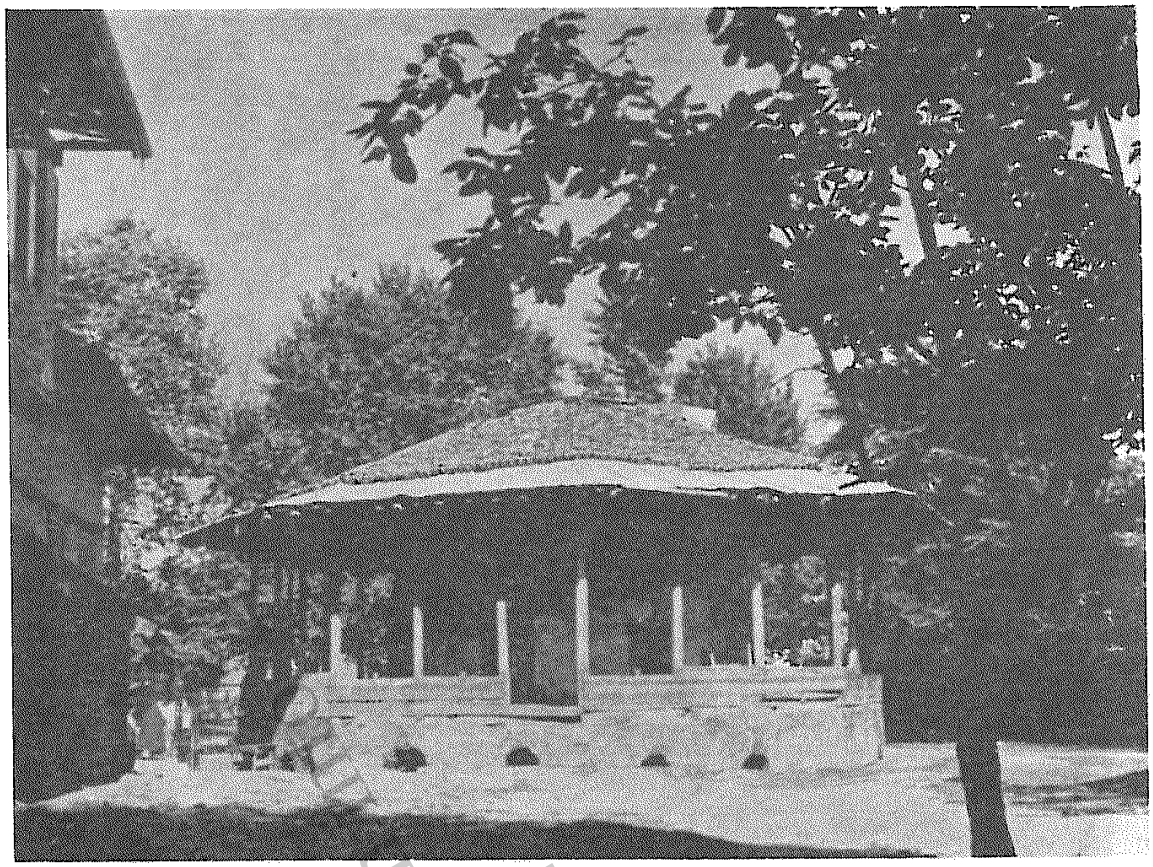

عکس شمارهٔ ۱۹۷ ـ بقعهٔ درویش‌محمد در خشك بجار خمام موازی .

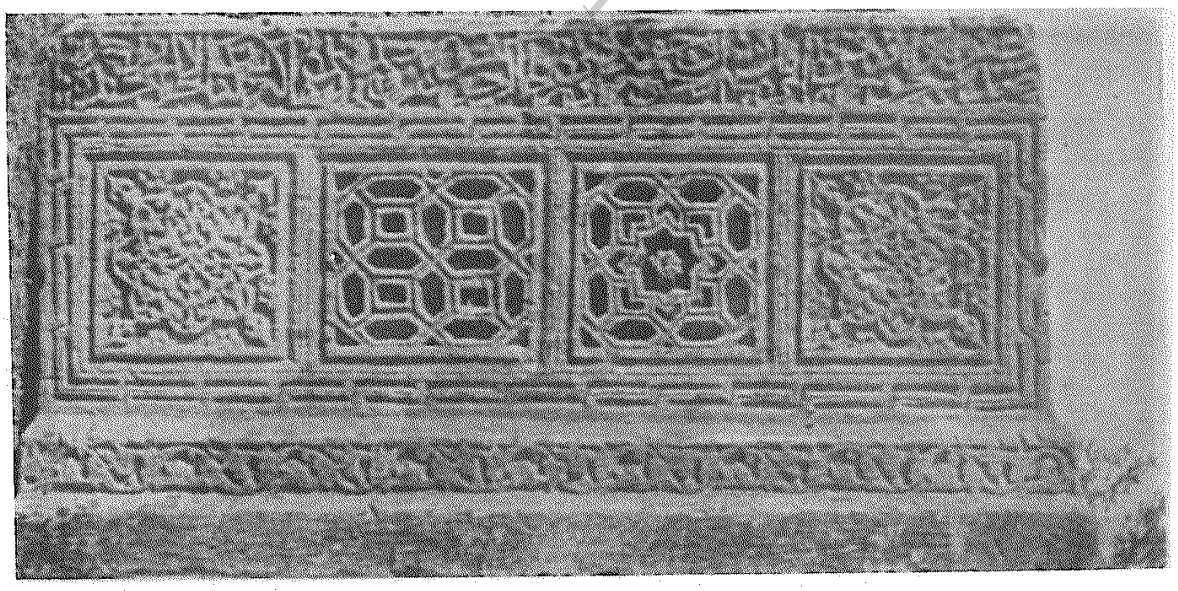

عکس شمارهٔ ۱۹۸ ـ سنگ شماره یك از هفت سنگ قبر در دهکدهٔ امیر بکندهٔ خشك بجار خمام موازی

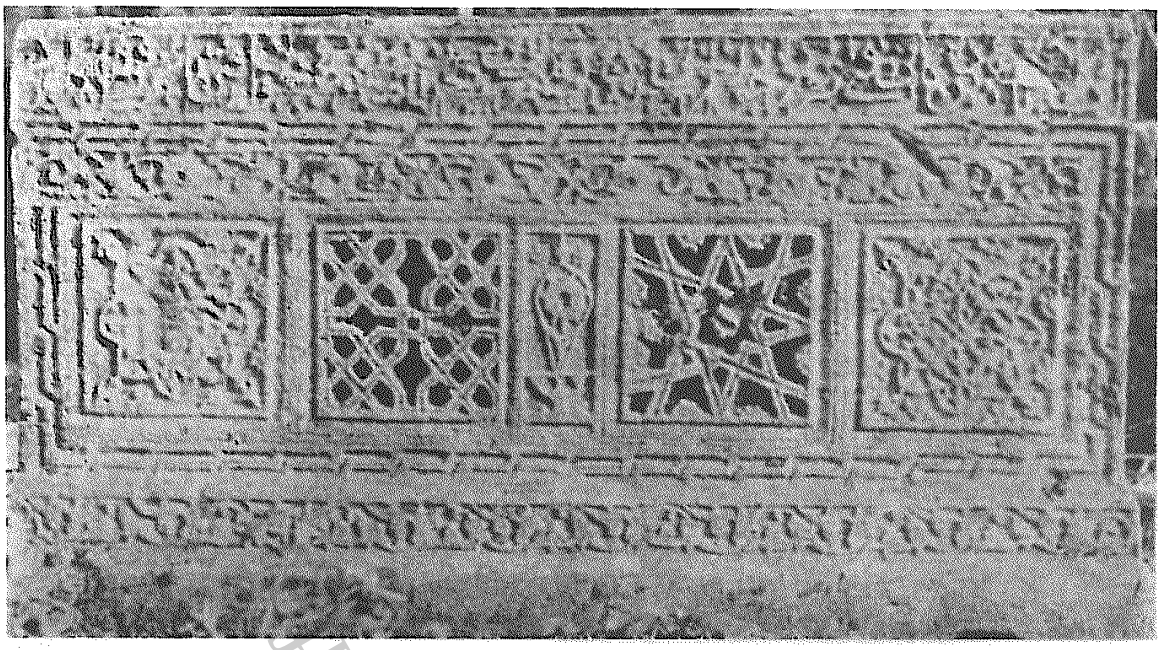

عکس شمارهٔ ۱۹۹ ـ نمای دیگر از سنگ شماره یك از هفت‌سنگ قبر در دهکدهٔ امیر بکندهٔ خشك بجارخمام.

www.tabarestan.info

عکس شمارهٔ ۲۰۱ ـ سنگ شمارهٔ‌هفت از هفت‌سنگ قبر در دهکدهٔ امیر بکنده خشك‌بجار خمام.

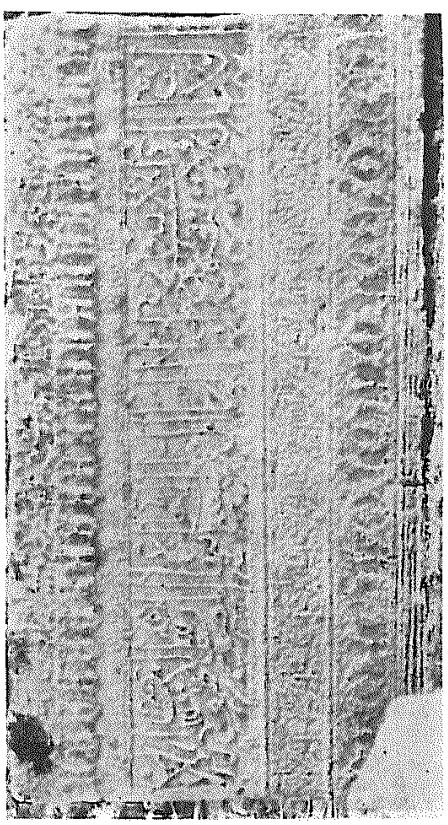

عکس شمارهٔ ۲۰۰ ـ سنگ شمارهٔ دو از هفت سنگ قبر در دهکدهٔ امیربکنده خشك‌بجار خمام.

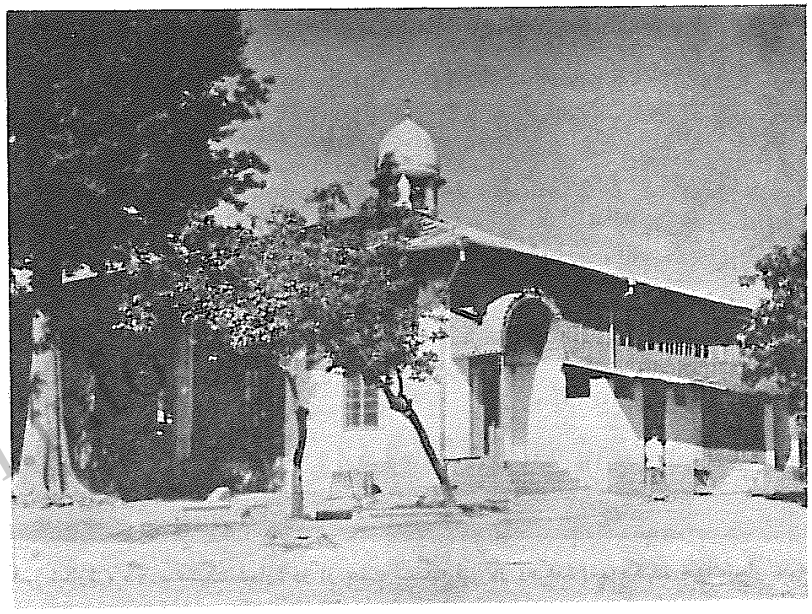

عکس شمارهٔ ۲۰۲ ـ بقعهٔ امامزاده حسن در دهکدهٔ خمام موازی .

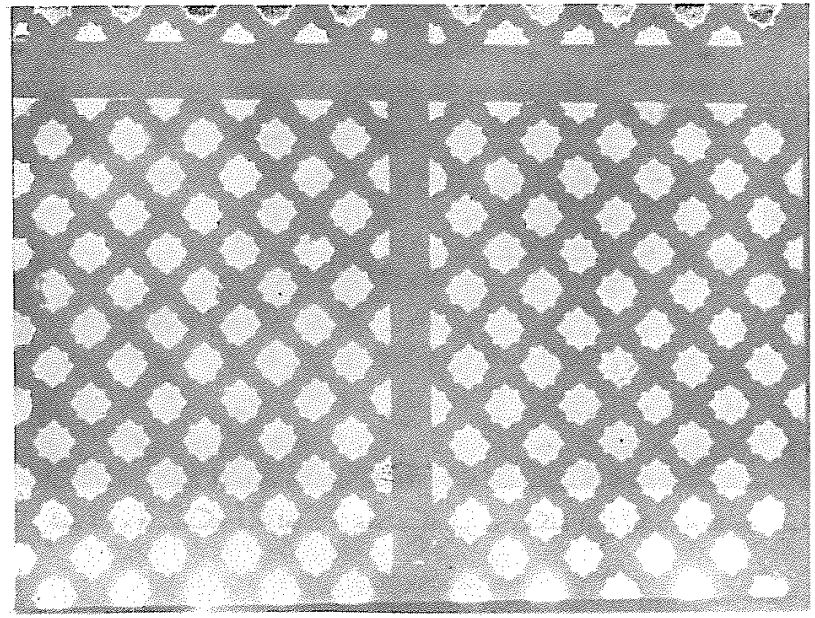

عکس شمارهٔ ۲۰۳ ـ یکی از پنجره‌های مشبك چوبین مسجد جامع‌امشه در دهکدهٔ امشهٔ سنگر .

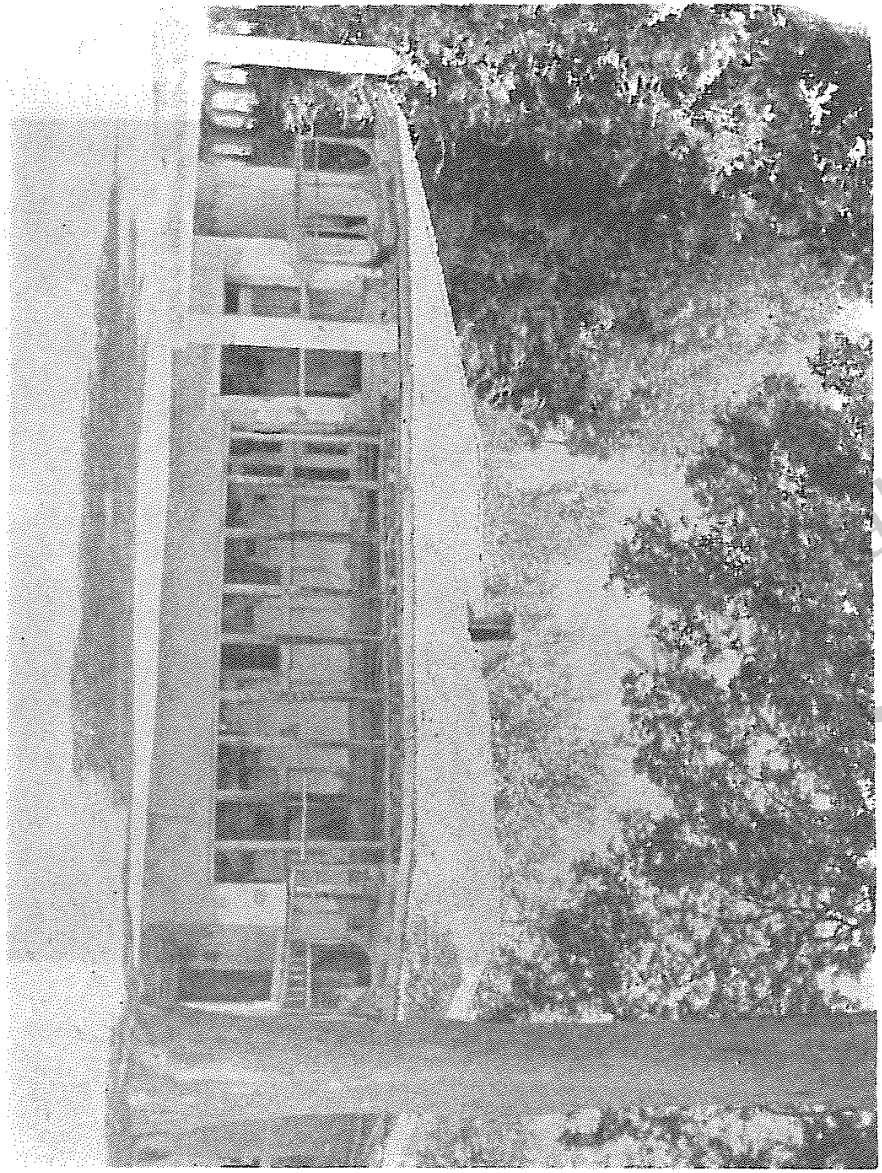

عکس شمارهٔ ۲۰۴ ـ مسجد جامع امشه دردهکدهٔ امشهٔ سنگر .

tabarestan
تبرستان

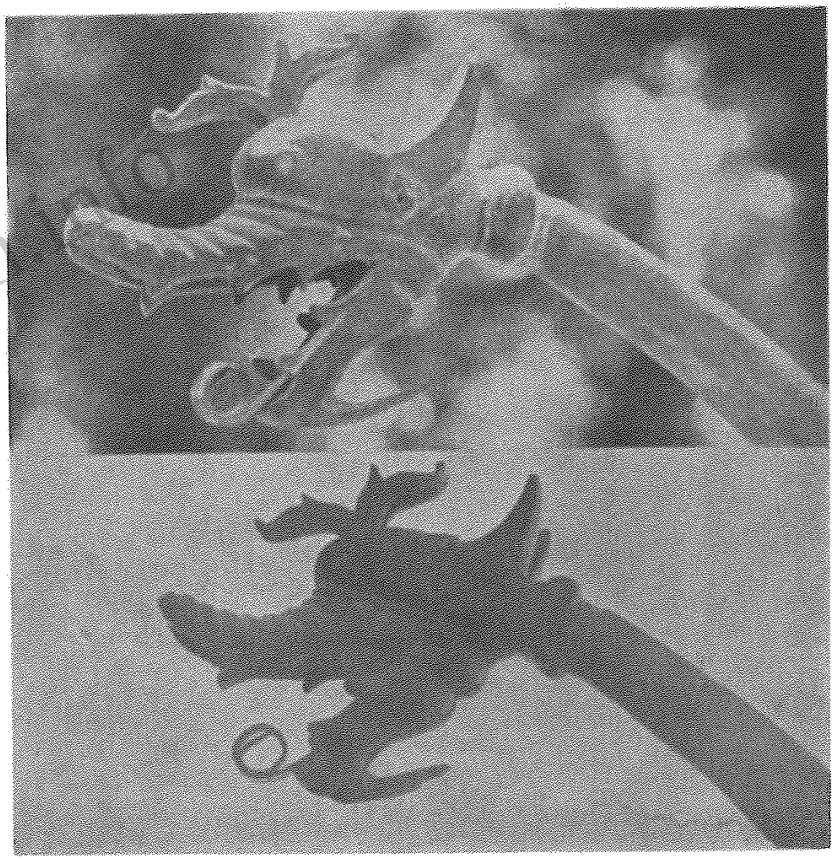

عکس شمارهٔ ۲۰۵ ـ ازدهای علم مسجد جامع امشه در دهکدهٔ امشهٔ سنگر

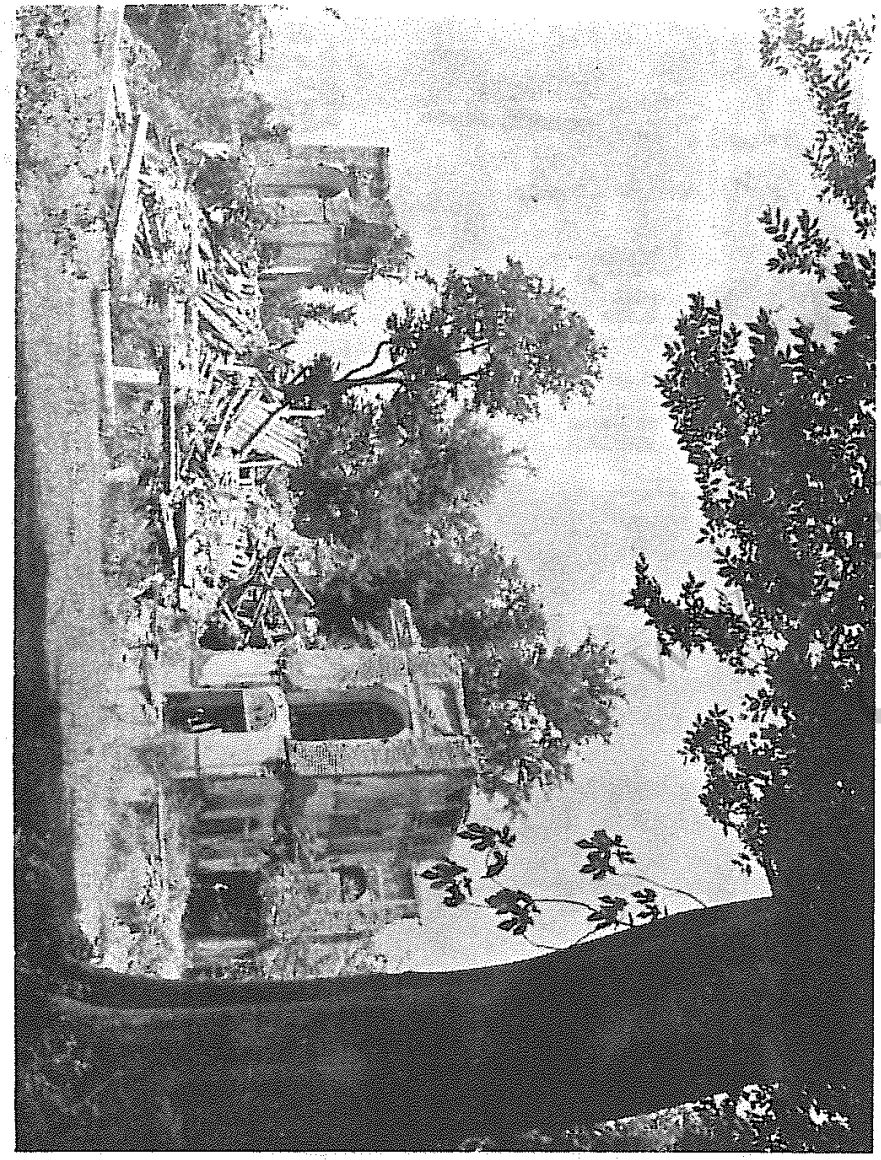

عکس شمارهٔ ۲۰۶ ـ خرابه‌های منزل سردار معتمد درباغ سپهر امشه در دهکدهٔ امشهٔ سنگر .

عکس شمارهٔ ۲۰۷ ـ بقعهٔ امامزاده قاسم در دهکدهٔ چولاب کوچسفهان موازی .

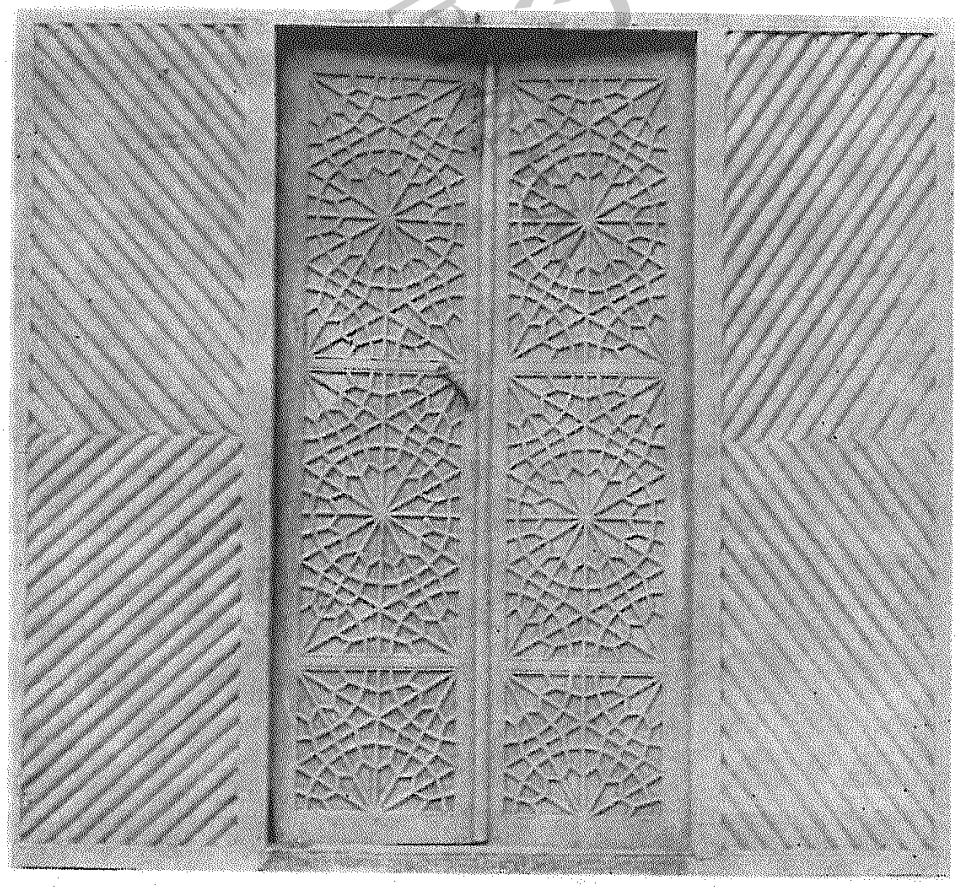

عکس شمارهٔ ۲۰۸ ـ یکی از درهای ورودی بقعهٔ امامزاده قاسم در دهکدهٔ چولاب کوچسفهان موازی .

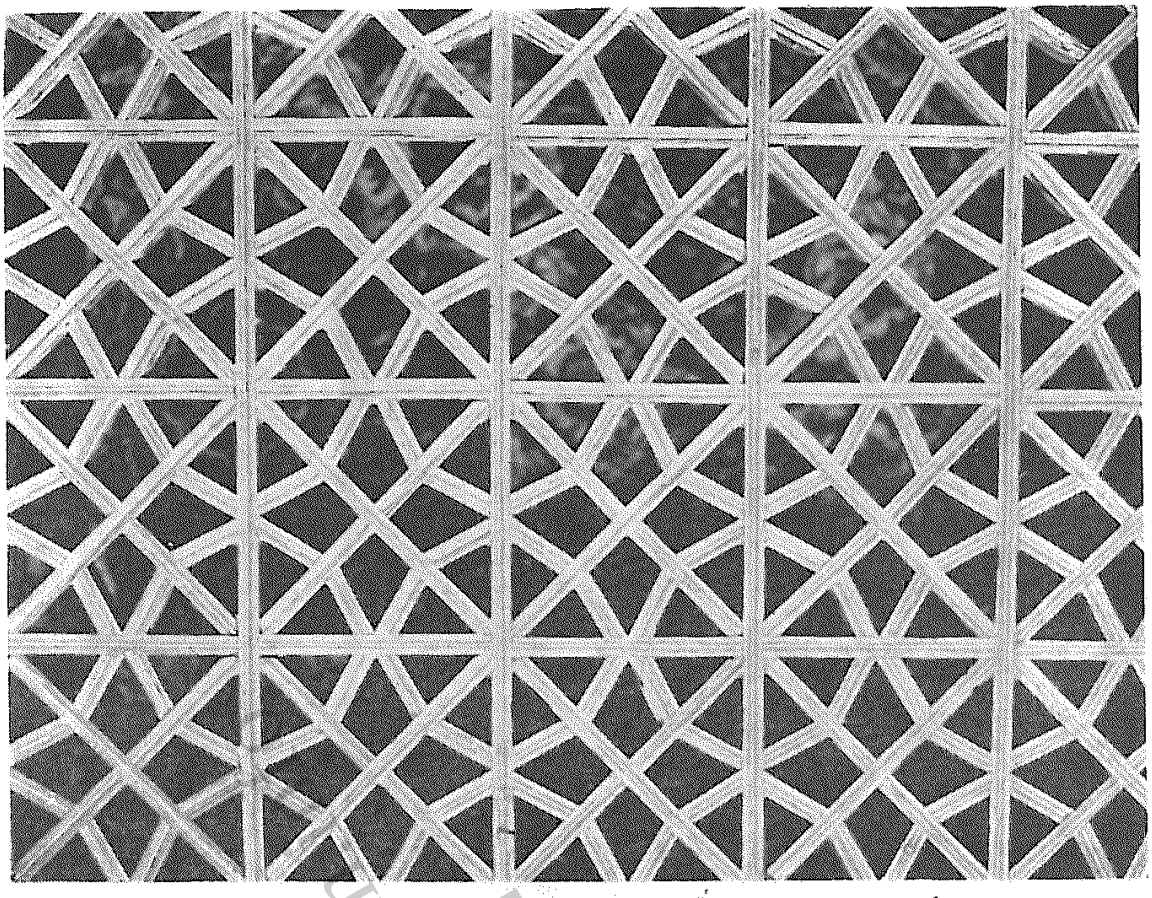

عکس شمارهٔ ۲۰۹ ـ ضریح امامزاده قاسم دردهکدهٔ چولاب کوچسفهان‌موازی.

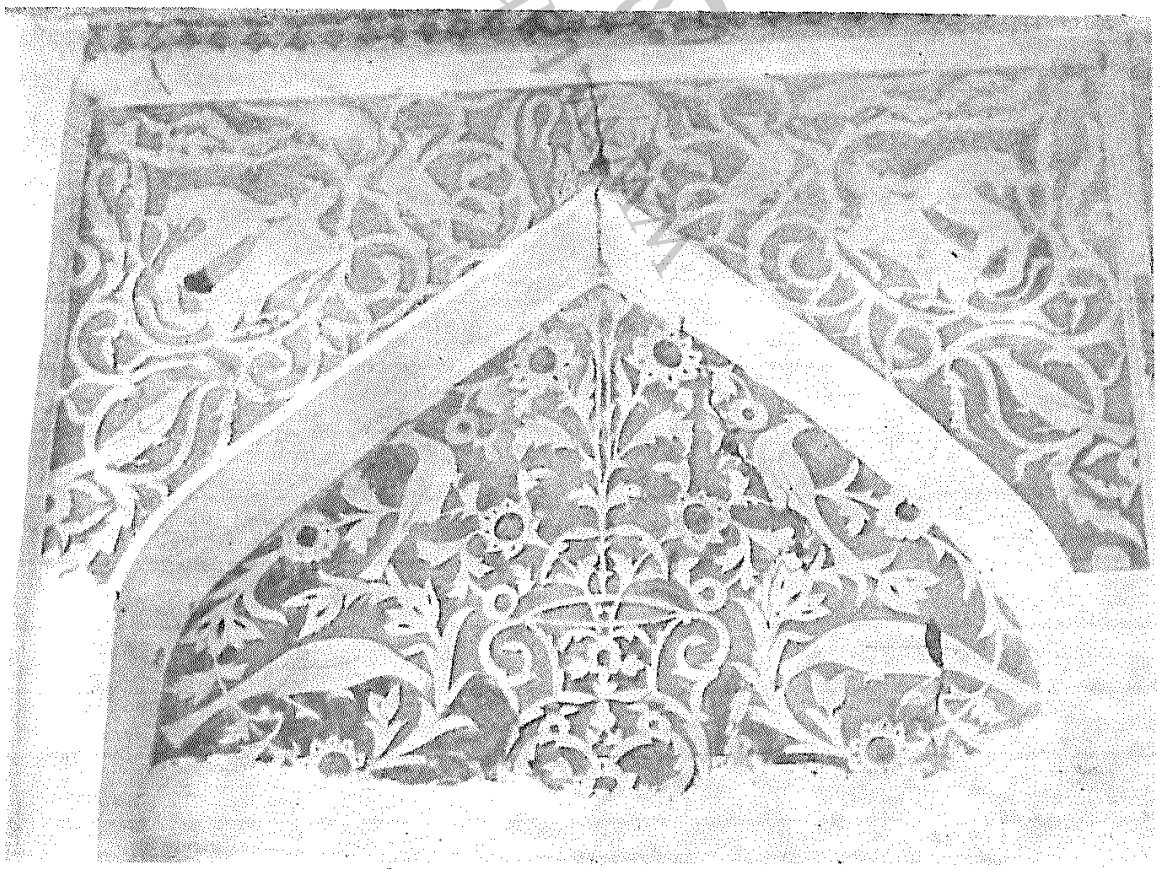

عکس شمارهٔ ۲۱۰ ـ قسمتی از کچ‌بریهای امامزاده سید احمد در دهکدهٔ گیلوای کوچسفهان موازی.

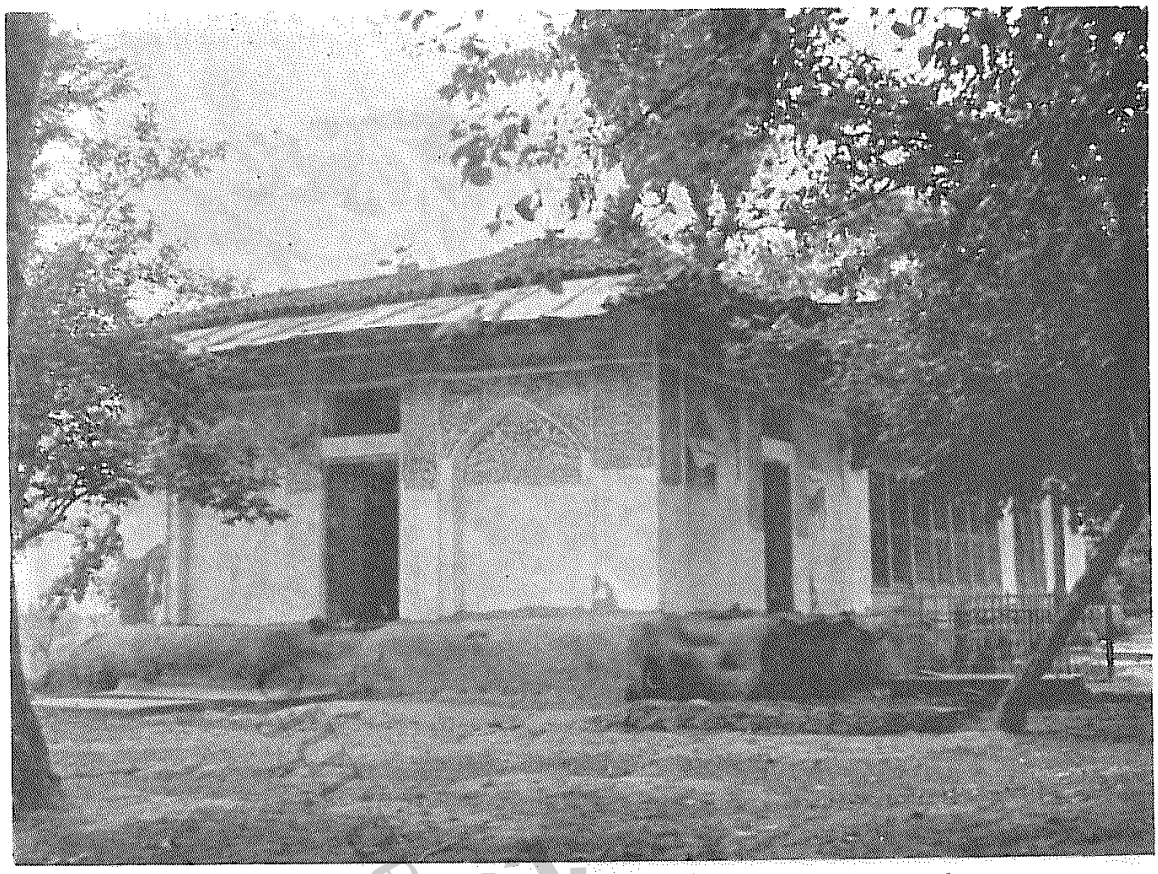

عکس شمارهٔ ۲۱۱ ـ بقعه ومسجد امامزاده احمد در دهکدهٔ گیلوای کوچسفهان موازی.

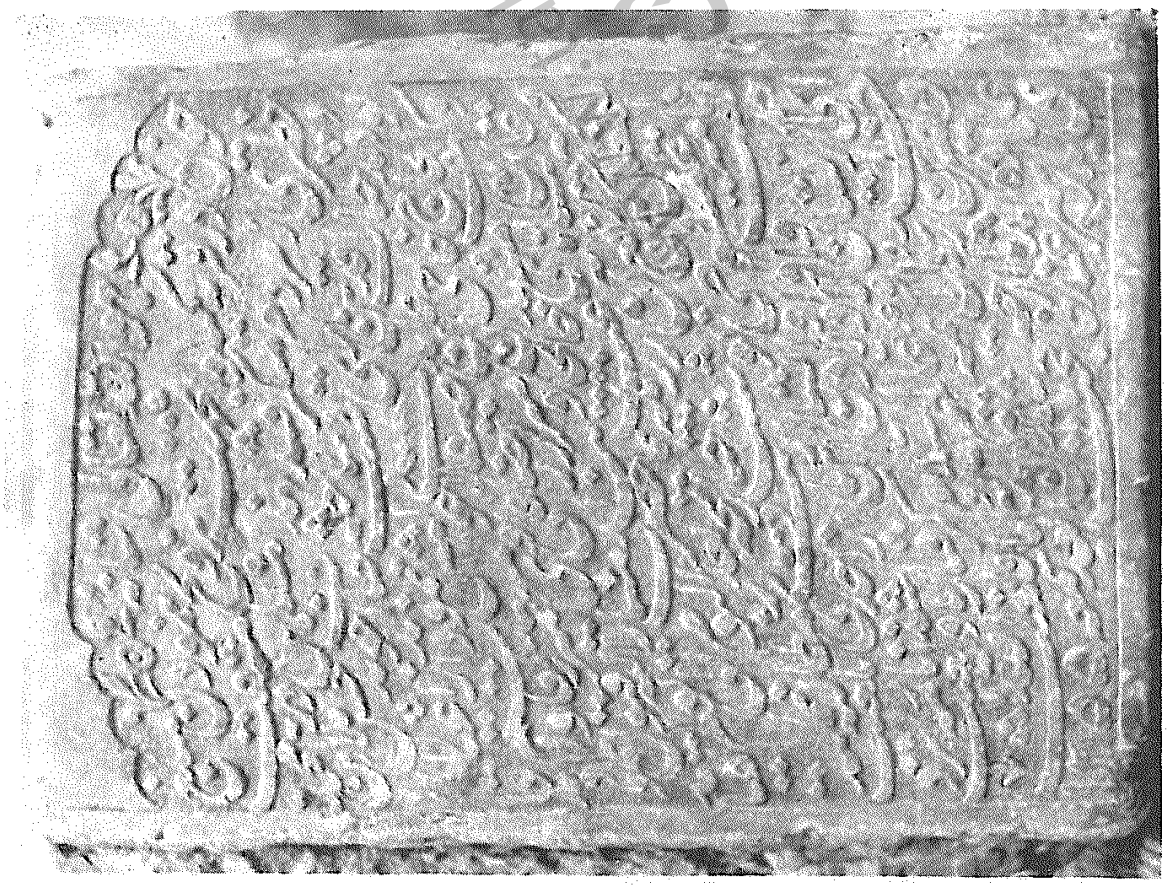

عکس شمارهٔ ۲۱۲ ـ لعنت‌نامه‌ای در امامزاده احمد دردهکدهٔ گیلوای کوچسفهان موازی.

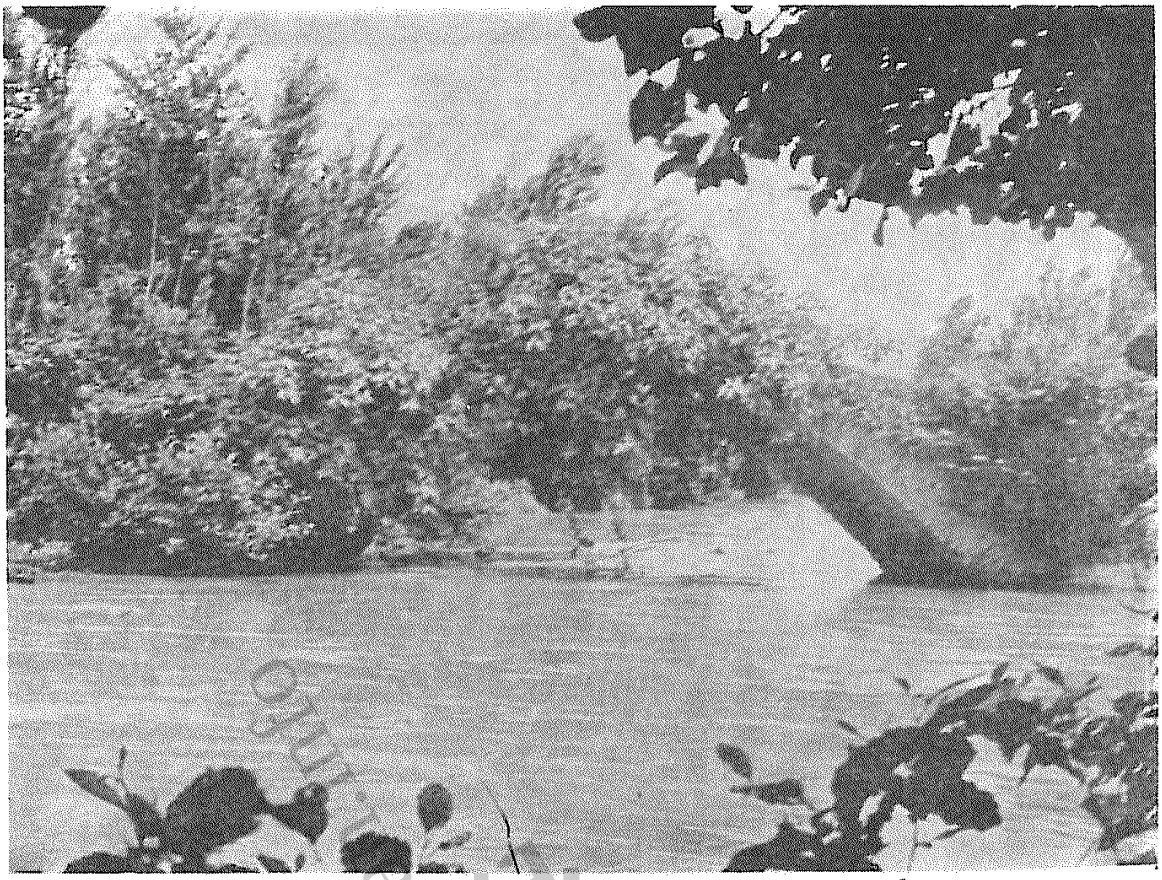

عکس شمارهٔ ۲۱۳ ـ مرغابی پرد بر نهر فرود در لاله دشت کوچسفهان موازی .

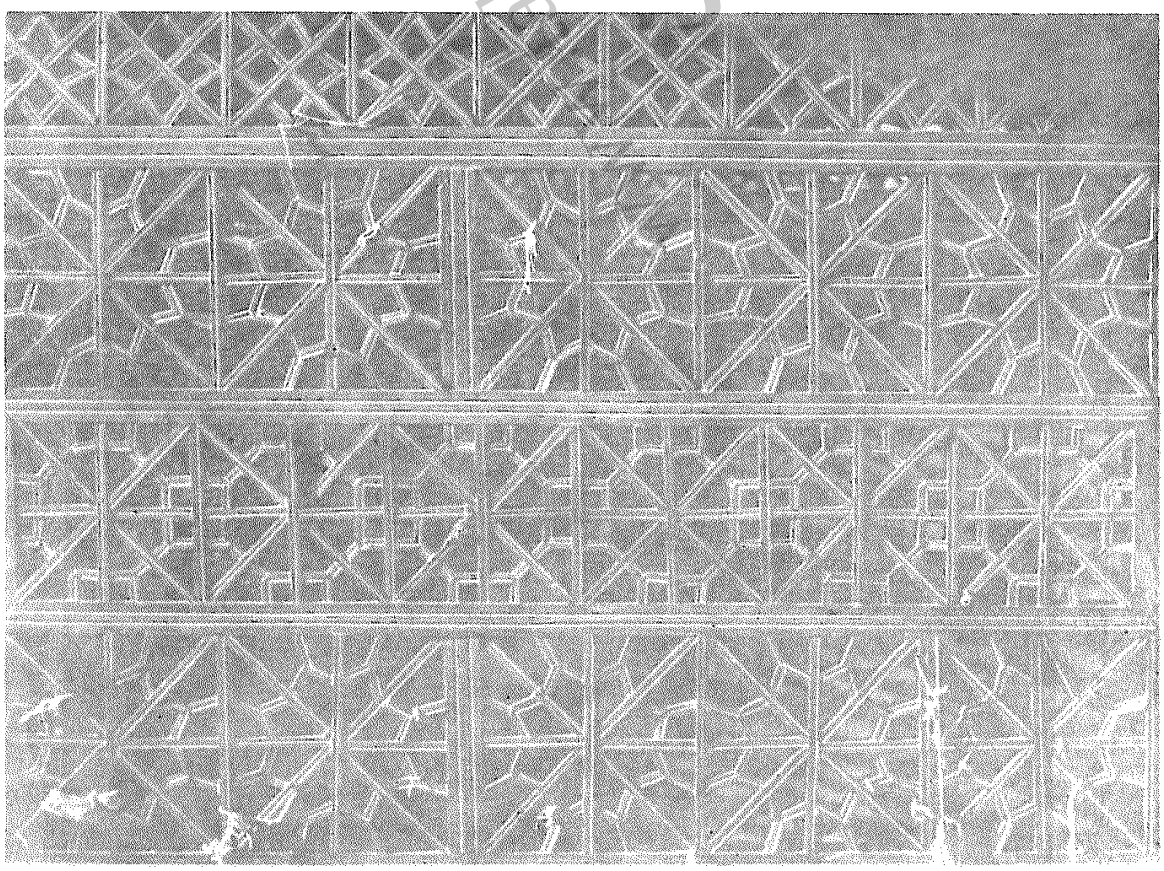

عکس شمارهٔ ۲۱۴ ـ مشبک‌کاری ضریح سید دانیال در دهکدهٔ خشت‌مسجد کوچسفهان موازی .

عکس شمارهٔ ۲۱۵ ـ سنگ قبری از مرمر دردهکدهٔ خشت مسجد کوچسفهان موازی.

بخش چهاردهم

۱ـ جغرافیای تاریخی لشتنشاه

بخش لشتنشاه ، درکنار دریای خزر است، ازمشرق به‌لاهیجان وازجنوب وغرب به‌بخش موازی محدود می‌شود . شعب مصب سفیدرود، دراین خاك است و خاك لشتنشاه ازرسوبات این رودخانه به‌وجود آمده است.

پیش ازدوران سلطنت سادات کیائی ، لشتنشاه جزئی از خاك کوچسفهان بود. هنگامی که سیدعلی کیا ، سلطان لاهیجان شد ، مردم شیعی مذهب زیدی لشتنشاه، ازاودرخواست کردند که خاك لشتنشاه‌را به‌قلمرو حکومت‌خودبیفزاید وایشان‌را ازدست امیر مسعودبن نوپاشابن سالوك که پدرش حاکم کوچسفهان بود ودرسال۷۶۸ فوت شده بود، رها کند.(۱) سیدعلی کیا لشکری آراست و به کوچسفهان رفت و آنجارا بگرفت.

درسال۷۸۲ خاك لشتنشاه داخل‌حکومت پاشیجا بود ونخت‌آن‌ملك‌گوراب پاشیجا بود.(۲)

درسال ۹۱۳ که شاه اسمعیل اول به‌گیلان آمد، به‌وساطت شیخ‌نجم‌رشتی‌ـ امیرالامرای‌دربارـ بناشد که‌خان‌احمدخان، اراضی‌لشتنشاه‌را به‌امیرحسام‌الدین فومنی واگذارد . خان احمدخان، این حکم را نپذیرفت و اظهار می‌داشت که نمی‌خواهد مردم شیعی مذهب را به دست اهل سنّت بسپارد . سال دیگر ، امیر حسام‌الدین، قصد داشت که مردم لشتنشاه‌را به‌رشت منتقل کند. ساکنان‌لشتنشاه که ازاین امرخبردارشدند، اهل وعیال خودرا به‌رودسر بردند، تا باتصمیم‌امیرـ

(۱) تاریخ گیلان ودیلمستان سیدظهیرالدین چاپ‌نگارنده ص ۴۵و۴۶ (۲) همین کتاب ص ۹۶ .

www.tabarestan.info تبرستان

حسام‌الدین مخالفت کرده باشند.

درسال۱۰۰۳، شاه عباس پس‌ازطغیانی که درلشتنشاه‌شد. امر کرد تااهالی را قتل‌عام کنند. درویش محمدخان روملو- حاکم‌لاهیجان - سه روز به‌ایشان مهلت داد، تاآن محل‌را ترك کنند وپس از سه‌روز، هر که در آنجا بود کشت و سربازانش هرچه دیدند ، به‌غارت بردند.

افراددوطایفهٔ اژدر وچپك (= اژدهابندوچپك‌بند) برسرمقام‌وکیل‌السلطنه وصاحب اختیاری بیه‌پیش رقیب یکدیگر بودند و تا سال ۱۰۲۱ که بهزاد بیك وزیرگیلان، ایشان رابه‌سیلاخور کوچ داد ، جنگهای خونینی می کردند.(۱)

براثر بدی آب وهوای سیلاخور، این دوطایفه، درآنجا ازمیان رفتند و کسانی که دوباره به‌لشتنشاه بازگشتند، ازدم تیغ گذشتند وسرزمین ایشان‌جزء املاك خالصه شد. این دو طایفه که سیصد سال دراین خاك زندگی می کردند ، اصلشان معلوم نیست از کجاست.

در سال ۱۰۳۸ پس از شورش وطغیان غریب‌شاه، ساکنان لشتنشاه مجبور شدند به‌اسارت سربازان سلطان تن دردهند.

هنگامی که خسروخان حاکم‌گیلان بود، بیشتر اراضی لشتنشاه‌را به‌ثمن بخس، خریداری کرد. نایب‌الحکومهٔ آنجا کـه ارمنی جدید الاسلامی به نام «قاسم خان شیروانی » بود، به‌پایتخت آمد تا ازاو به فتحعلیشاه شکایت برد . در بازگشت به‌گیلان، به‌امر خسروخان کشته شد. شاه، املاك خسروخان‌رامصادره کرد وباز خاك لشتنشاه جزء املاك شاهی به‌حساب آمد. درحدود هفتادسال‌پیش باشرایطی به رعایا واگذار شد .

مرکز اصلی‌لشتنشاه، دهکدهٔ جورشر (بفتح شین)است که درزمان‌رابینو (۱۳۳۱ قمری) بازار وحمام ومسجد جامع داشته است و به‌سه محلهٔ زیر تقسیم می‌شده: بالامحله- مروان کلایه - محلهٔ سربازار. ساکنان این بخش گیلك و شیعی مذهبند(۲) .

(۱) تاریخ گیلان عبدالفتاح ص ۱۵۳-۱۵۶ . (۲) گیلان رابینو ص ۲۴۹-۲۵۱ .

راه کوچسفهان‌به جورشر ازدهکده‌های: جوربجارکل- هندوانه‌پردسر- کنارسر- لیموچاوگفشه می‌گذرد .

جمعیت لشتنشاه درزمان رابینو هزارو ششصدو نودودو خانواربوده‌است. دراین بخش، چهل‌وچهار دهکده بوده، که بیشترآنها بعداً جزء بخش لاهیجان به‌حساب آمده است.(۱)

۲- بناها و آثار تاریخی بخش لشتنشاه

بقعهٔ آقا سید محمدرضابن موسی‌الکاظم علیه‌السلام در جورشر لشتنشاه

بنای اصلی بقعه، هشت‌ضلعی است. چهارضلع ازاین هشت ضلعی‌که مقابل جهات اصلی قرار می گیرند، بلندتر وچهار ضلع دیگر آن کوتاه‌تر است. طول ضلع بزرگتر ۳/۷۰ متر وطول ضلع کوچکتر ۹۵سانتیمتر است. محل اتصال دو ضلع کوچك وبزرگ، دیواره‌ای به‌طول ۲۳ سانتیمتر است که با ضلع بزرگتر موازی است. (عکس شمارهٔ ۲۱۶) ضریحی مشبّك دروسط وصندوقی چوبین میان آن است. آلات‌ضریح رابسیار ظریف تراشیده‌اند وطرحهای‌آن‌بسیار زیباست . (عکس شمارهٔ ۲۱۷) طول‌آن ۲۸۵ وعرض آن دویست وارتفاع‌آن ۱۲۰سانتیمتر است. ودر ورودی کوچکی دارد. (عکس شمارهٔ۲۱۸) طاق ضریح به‌شکل‌منشور مستطیل‌القاعدهٔ ناقص‌است وتمام‌آن نیز مشبّك است . چهاردر ورودی در چهار جهت اصلی قرار داده‌اند. یکی ازآنها فعلا دری نداشت ودرگاه مانند بود.طاق درگاهها هلال شکسته است وبالای هریك پنجره‌ای مشبّك چوبین است .

درداخل بنا، ازاره‌ای درپنج ردیف‌کاشی قاجاری‌گل و بلبل دار به ارتفاع ۸۲ سانتیمتر بردیوار نصب شده است. سقف بقعه ازداخل گنبدی و مدور ، و از خارج سراسر بقعه‌وایوانها سفال‌سر است. گلدسته‌ای آجری که‌روی‌آن سیمان کاری است، ازبام سفالین بنا سربیرون‌آورده است. (عکس شمارهٔ ۲۱۹) اطراف بنای اصلی ایوان است . ایوانی‌که در اصلی بقعه (عکس‌شمارهٔ ۲۲۰) درآن باز

(۱) گیلان‌رابینو ص ۲۵۳ .

www.tabarestan.info تبرستان

می‌شود، با درنظر گرفتن دوعرض ایوانهای شمالی وجنوبی به‌طول ۱۵ متر و به عرض ۳/۹۰ متر است. طول ایوان قبلی تاانحنای پشت بنا، ۱۲/۳۵متر و عرض آن ۲/۳۰ متر است .

جلو ایوان اصلی که در ورودی بقعه درآن است، دوازده ستون چهارسو باسرستون و مجموع ستونهای سه‌ایوان دیگر بالغ بربیست‌عدد ستون چهارسو باسرستون است. طرف شمال دیوار اصلی بقعه ، دری کوچك برای بالا رفتن به گلدسته است. سقف ایوانها تمام لمبه کوبی خطدار است . سنگ قبر کوچکی درصحن بقعه به‌این شرح دیده شد :

تاریخ وفات مرحوم کربلائی علی حسن‌ابن آقامحمدکاظم ۱۲٤۸

در میان‌کاشی‌های ازارهٔصحن، این‌کاشی مزار دیده شد:

وفات مرحومه زینب سلطان بنت مرحوم مشهدی آقاجان قزوینی عیال براره مشهور میرزامحمد تحریرا فی‌صفرالمظفرئیلان ئیل ۱۳۲۳ .

برسنگ مرمر دیگری به‌طول ٤۰سانتیمتر و عرض ۲۲ سانتیمتر با خط نستعلیق خوشی این‌عبارات دیده شد:

وفات‌مرحوم میرمحمدکاظم ولدمرحوم میرسیدعلی‌الحسینی ۱۲۳۰نشانها: مهر، تسبیح. شانه، رحل، قلمدان ودوانگشتر .

بنای بقعهٔ آقا سیدمحمدرضا قدیمی است،ولی تاریخی که قدمت آن را نشان‌دهد، درخود بنا دیده نشد. رابینو می‌نویسد بنای این‌محل متبرك درسال ۱۰۵۵ هجری قمری یعنی در دوران سلطنت شاه‌عباس دوم تمام شده است. ماده تاریخ بالای درورودی، این‌تاریخ‌را نشان می‌دهد.(۱) ازقرار اظهار اهالی این سردر خراب شده‌است وسردر جدیدتری به‌جای آن بناکرده‌اند. ازماده تاریخ اثری نبود. متولی بقعه دوبیت شعر بالای سردررا که مصراع آخرآن‌ماده‌تاریخ است چنین به‌خاطر داشت :

(۱) گیلان رابینو ص۲۵۱ .

دروازهٔ ساقی(۱) که نمایان وجلی است
آبادی آن ز سرنوشت ازلی است
تاریخ بنایش زخرد جستم گفت
این طاق جلی زیمن عباسقلی است

مصراع ماده‌تاریخ باسال۱۰۵۵ هجری قمری‌که رابینو بدان اشاره کرده، برابر است .

کلمه «ساقی» درمصراع اول، اشاره به‌ساقی مزار است که نام قدیمی محل بقعهٔ سیدمحمدرضا بوده است . عبدالفتاح از «صحرای ساقی مزار لشتنشاه » نام می‌برد.(۲) رابینو می‌نویسد این محل به‌نام«ساقی‌مزار» شهرت داشته‌است وسید ظهیرالدین نیز این‌نام‌را درتاریخ گیلان ودیلمستان آورده است.(۳) امانگارنده درتاریخ سیدظهیرالدین نام ساقی‌مزار را نیافت .

تکیهٔ مجاور بقعهٔ آقا سید محمدرضا

رابینو ازتکیهٔ مجاور بقعه یادکرده‌است ومی‌نویسد که دراین‌تکیه‌جسد میرزاعلی‌خان امین‌الدوله مدفون است.(٤) مرحوم میرزاعلی‌خان امین‌الدوله که سالهای آخرعمر خودرا درلشتنشاه درتبعید به‌سر می‌برد،دربیست‌ودوم‌صفر سال ۱۳۲۲، درعمارتی‌که خود درلشتنشاه ساخته بود، درگذشت ودرتکیهٔ بقعه به‌خاك سپرده شد. قبراوامروز دراطاقی به‌طول٤۰/۵ متروعرض۵/۵متر ومفروش به‌قالی است. سنگ قبر او سنگ‌مرمری است به‌طول ۱٤۰ وعرض۷۹سانتیمتر واین اشعار باخط خوش نستعلیق برآن حك شده است.

هوالحی‌الذی لایموت

خرد حیران زکار چرخ ودانا رو بفکرت شد
که دایم درپی جورو جفا با اهل غیرت شد

(۱) اشاره به «ساقی‌مزار» است. (۲) تاریخ گیلان ص ۲۲٦ . (۳) و (٤) گیلان رابینو ص ۲۵۱ .

www.tabarestan.info تبرستان

بدنیا دل نبست اهل خرد زیراکه این دنیا
وفا با کس نکرد وراحت او عین زحمت شد
سراسرمهر او کین، شادیش غم، شهداو حنظل
غنایش مسکنت، سودش زیان، عزّش مذلّت شد
یگانه گوهر دانش ، امین دولت ایـران
ز دنیا رخت بربست و مسافر سوی جنت شد
زفوت او سبب گر دوستان پرسند می گویم
که دولت خواهی وملت پرستی این دوعلت شد
ز دولت خواهی وملت پرستی آن مهین دانا
نیاسودی، ولیکن حاصلش زورنج ومحنت شد
درین ماتم فلك گر خون ببارد می سزد زیرا
که بیرون از جهان، اهل خرد ، اهل فتوت شد
نشسته بر کناری اشك ریزان عارف و عامی
شده پر خون دل دولت، شکسته پشت ملّت شد
چو در ماه صفر کرد او اجابت دعوت حق را
پیمبر میزبانش در مقام قرب عزّت شد
پی تاریخ صدری خون فشاند از دیده و گفتا
امین الدوله و اویلا سوی گلزار جنّت شد

۲۲ صفر ۱۳۲۲

درهمین اطاق ، پائین پای میرزا علی خان امین الدوله ، مدفن محسن خان امین الدوله است . برقبر اوسنگ مرمری به‌طول ۱۱۸ وعرض ۶۰ سانتیمتر قرار داده واین ابیات را برآن حك کرده‌اند :

هوالحی الذی لایموت

دریغا رفت از این دار دنیا — امین الدوله مرد راد والا
رئوف با ذلی ، مرد کـریمی — که دادی بینوایان را هدایا
پدر بودش امین الدوله کاو بود — مهین صدر اجل بی‌مثل و همتا
وطن پرور مهی ، آزاده مردی — که شد زو پایهٔ مشروطه برپا
وزیر فاضل و فرزانه محسن — که فردوس برینش گشت مأوا
هزار وسیصد وشصت ونه ازسال — ز هجرت بود رفت از دار دنیا
هزار وسیصد وبیست و نه آنگاه — ز سال شمسی این‌چون شدهویدا
بسوی جنّت المأوا روان شد — بد آمرزیده در دنیا وعقبی
روانش باد دائم شاد وخرّم — ز الطاف خدای فرد یکتا

درحاشیهٔ همین‌سنگ این عبارات حك شده است :

بسم الله الرحمن الرحیم

الهی بنبی عربی ورسول‌مدنی ـ واخیه اسدالله‌مسمی‌بعلی ـ وبزهراء بتول وبام ولدتها ـ وبسبطیه وشبلیه همانجل زکی ـ وبسجاد وبالباقر والصادق‌حقا ـ و بموسی‌وعلی‌و تقی‌و نقی ـ وبذی‌العسکر والحجة القائم‌بالحق‌الذی ـ یضرب بالسیف بحکم ازلی ـ وعلیهم صلواتی وسلامی مألف ـ بنهار ولیال وغداة وعشی .

بردیوار جنوبی وشرقی دوعکس از مرحوم میرزا علی‌خان امین الدوله و دو عکس از مرحوم میرزا محسن‌خان امین الدوله وقابی چوبین به‌طول ۴۵ و عرض ۳۵ سانتیمتر دیده می‌شود . در این قاب هشت بیت اشعار زیر باخط نستعلیق بسیار خوش درحاشیه‌بندی‌اکلیل ورنگ‌آبی نوشته شده است :

هو الحی الذی لایموت

عدیم المثل علی بن محمد — امین الدوله آن دستور اعظم
بعقل دور بین و طینت پاك — که اندر ذات پاکش بود مدغم
سزا گر خوانمش لقمان گیتی — روا گر گویمش سلمان عالم

www.tabarestan.info تبرستان

ز تأئیدات یزدان خامهٔ او — بحلّ مشکلات دهر ملهم
بعهد او بنای ظلم مهدوم — بعصر او اساس عدل محکم
بسالی هفت درلشت نشا ماند — بسجن اندر اسیر محنت وغم
بسن شصت واند آنگاه پیچید — قضا طومار عمر وی چو برهم
وقار از بهر تاریخ وفاتش — بحسرت گفت آه ای صدراعظم

۱۳۲۲

عمارت حکومتی لشتنشاه

رابینو یادی ازعمارت حکومتی لشتنشاه کرده‌است ومی‌نویسد «خرابه‌ها وآثار خندق‌آن باقی است.»(۱)ازخرابه‌ها و آثار خندق این‌عمارت هیچگونه نشانی‌برجای نبود ومحل‌آن‌را نیز نمی‌دانستند.

عمارت‌میرزا علی‌خان امین الدوله

مرحوم میرزا علی خان امین الدوله ، در سالهای آخر عمر خود که در لشتنشاه‌درتبعید به‌سر می‌برد ، عمارتی برای خود ساخته‌است .(۲)عمارت او در باغی بزرگ که اطراف‌آن خندقی دارد و درختان‌آزادآن دیدنی است ، تا امروزباقی است . (عکس شمارهٔ ۲۲۱) یك‌دستگاه‌عمارت دیگر نیز دراین باغ دیده می شود .

مسجد جامع
درجورشر لشتنشاه

مسجد جامع جورشر ، بنائی مرتفع است که ازآجر ساخته شده است . طول‌مسجد بیست وعرض‌آن چهارده متر است . در شرق وغرب مسجد دوغرفهٔ چوبین برای زنان ساخته‌اند . عرض این دوقسمت ۴/۵ متر وطول‌آن به‌اندازهٔ عرض مسجد یعنی چهارده متر است . طرف شمال مسجد ، درامتداد دوقسمت

(۱) گیلان رابینو ۲۵۱ . (۲) گیلان رابینو ص۲۵۱. رابینو می‌نویسد که امین‌الدوله درسال ۱۳۲۱قمری دراین عمارت فوت شده‌است . درصورتی‌که امین‌الدوله ، چنانکه‌سنگ قبر او حاکی است ، در۲۲صفرسال ۱۳۲۲ فوت شده است .

زنانه‌راهروئی‌چوبین به‌عرض ۹۰ سانتیمتراست که جلوآن نردهٔ دستك صراحی است ودوقسمت‌مجزای زنانه‌را به‌یکدیگرمتّصل می کند.

سقف مسجد بردوسرنال اصلی‌متکی است. این دو سرنال برچهارستون چوبین بلند لاچ لنگری قرارداده شده است . ستونها برروی چهارپایهٔ‌آجری مستطیل شکل به‌طول ۳۸ وعرض ۳۳ سانتیمتر نهاده شده است . بالای ستونها باریکتر ازقسمت‌پائین‌آنهاست . (عکس شمارهٔ ۲۲۲) .

درطرف‌جنوب مسجد، دو ارسی‌باشیشه‌های‌رنگین تعبیه‌شده است .

در طرف شمال ، دو ارسی با شیشه های رنگین و دَرِ ورودی مسجد به ارتفاع ۲/۴۰ وعرض ۱/۸۸ متر است که ازکفش‌کن وارد صحن مسجد می‌شود . طرف‌غرب، در ورودی زنانه است ویك پنجرهٔ کوچك نورگیر دارد.

درغرفهٔ زنانه درطرف شرقی دوارسی باشیشه‌های رنگین زیباست . ودر طرف‌غربی یك‌در ورودی‌ویك‌پنجره است.

درطرف‌شمال درراهروی چوبین میان‌دوقسمت زنانه،دو ارسی‌باشیشه‌های رنگین ویك‌پنجره ویك‌در ورودی به گلدسته است . طرف جنوب قسمت شرقی بالاخانهٔ زنانه یك ارسی با شیشه‌های رنگین ودرطرف جنوب قسمت غربی‌آن یك پنجره تعبیه شده است .

محراب مسجد سفیدکاری ساده ومنبرچوبین وساده‌ای‌کنارمحراب است . سنگ مرمری برطرف‌چپ محراب به‌طول۷۵ وعرض۲۴سانتیمتر بردیوار نصب شده است. این‌اشعار باخط نستعلیق برآن‌حك شده است :

خسرو دوران محمد خان‌که عدل و داد وی
اهل عالم را بسوی درگه حق رهنماست
میر اسمعیل عالیشان والا مرتبت
آنکه جدّ امجدش خلق دوکون را پیشواست
بر امید قصر مافیها عیون جاریه
کان نکو مسکن مقام عشرت اهل وفاست

www.tabarestan.info تبرستان

ساخت این فرخنده مسجد را بدین نوعی که هست

بالحقیقت منتخب طرحی وعجایب دلگشاست

ای عزیزان با ادب گام اندرین مأوا نهید

زانکه این دلکش بنا منظور الطاف خداست

بهر تاریخ بنایش اسف (کذا)(۱) ازروی یقین

گفت الحق معبد ارباب دین مصطفاست(۲)

(عکس شمارهٔ ۲۲۳) ۱۲۰۶

شانزده عددکاشی به‌ابعاد ۵۱ × ۲۵ سانتیمتر باخط خوش نستعلیق درشرح وتاریخ تعمیر مسجد، بالای‌سردر ورودی بوده است که در تعمیرات بعدی آنها را جمع کرده بوده‌اند، اخیراً قصد دارند، دوباره آنهارا به‌جای خودنصب کنند. بریکی ازآنها این تاریخ دیده شد.

هزارو سیصدو هجده زهجرت نبویست.

برسردرورودی حیاط مسجد (عکس شماره ۲۲۴) کتیبه‌ای سنگی‌است که اشعار زیررا باخط خوش نستعلیق برآن حك کرده‌اند:

من یکن فی‌الحد اجری فهو بالسعد قرین

یعبد الله تعالی شأنه فی کل حین

و متی یملك من دنیا ولی المسلمین

و جری من فیض جوده ابحرللوافدین

و غدا یعمر بیتا لآله العالمین

انت یاذ المجدارّخ ذلك القول المتین

زد بهاعدة ابواب الجنان اجمعین

مسجداً اسس للتقوی باعمار الامین

۱۳۱۸

(۱) شاید : آصف .

(۲) ماده تاریخ باتاریخی که بارقم‌زیرآن نوشته شده‌است یك‌سال اختلاف دارد. یعنی ماده تاریخ معادل ۱۲۰۵ هجری قمری می‌شود.

چنانکه ازکتیبهٔ‌کاشی نیز پیداست، مسجد وسردرآن درسال۱۳۱۸هجری قمری مرمّت شده است .

بقعهٔ آقاسید عبدالله‌بن موسی‌الکاظم علیه‌السلام در بالاجورشر لشتنشاه

بنای اصلی بقعه به‌طول ۷ و عرض ۳/۴۰ متر است . در ورودی آن، طرف جنوب است. پنجره‌ای نورگیر طرف شرق است، درطرف غرب، دری است که ازصحن به‌مسجد می‌رود. ضریحی چوبین مشبك به‌طول ۲۲۰ وعرض۱۰۰وارتفاع ۱۲۵ سانتیمتر مرقد را پوشانده است. طاق ضریح نیز مشبّك ومسطح است،سقف بقعه لمبه کوبی بادرزیوش خطدار است، مسجد درغرب بقعه ومتصل‌به‌آن است. طول آن ۱۳/۵وعرض آن ۴/۵۰ متر است.طرف شمال مسجد، پانزده لنگه‌ارسی قدیمی‌است. طرف غرب، اطاق کوچکی، برای آبدارخانه است.سقف‌لمبه کوبی است . عرض درزپوشها، به‌اندازهٔ عرض یك لمبه است. (عکس شمارهٔ ۲۲۵)

بقعهٔ میرشاه محمودبن امام موسی‌الکاظم دردهکدهٔ شیخان‌گفشه لشتنشاه

بنای اصلی بقعه به طول ۴/۵۰ و عرض ۳/۷۵ متر است . ضریحی چوبین مشبّك دروسط اطاق به‌طول ۲۸۵ و عرض ۱۹۵ و ارتفاع ۱۷۰ سانتیمتر ، باطاقی مشبك ومسطح، مرقد را پوشانده است . در ورودی درایوان شمالی است و بالای آن خفنگی‌نورگیر مشبّك است. پنجره هائی مشبّك چوبین نیزدرسایردیوارهای بنا دیده می‌شود .

برصندوق مزارکتیبه‌ای باخطی بد میان نسخ ونستعلیق این‌عبارات حك شده است «نادعلیاً مظهرالعجایب یاسر خفی یانور جلی ادرکنی عمل‌استاد علی اصغر من شهور سنهٔ ۱۲۴۰» سقف بقعه واشان کشی و پل‌کوبی با درز پوش زده است .

در ورودی بقعه دو لتی است ، هر لنگهٔ‌آن به طول ۱۶۵ و عرض ۴۷ سانتیمتر است . این عبارت در تنکهٔ بالای لنگهٔ سمت‌راست خوانده‌می‌شود :

www.tabarestan.info تبرستان

الله مفتح الابواب الله ولیّاً لتوفیق .

بیت زیربر تنکهٔبالای لنگه سمت‌چپ حك‌شده است :

هر کسی کو بادب دست برین در ننهد

بیشك از پای درافتد بیقین سر بنهد (عکس شمارهٔ ۲۲۶)

چهارطرف بقعه، ایوانهائی به‌عرضهای مختلف‌است . درایوان‌شمالی‌شش ستون چوبین است که دو عدد از آنها لاچ لنگری است . سه ایوان دیگر ستونهای چوبین ساده دارد . چوب علم ، لاچ لنگری و جای آن در ایوان شرقی است . مراسم علم بندی دراین بقعه ، اول‌محرم و مراسم‌علم واچینی‌عصر بیست وهشتم‌صفر برپا می‌شود.

مسجدقدیمی، با نه لنگه ارسی ویك در ورودی نزدیك بنای‌بقعه است . درخت‌آزاد کهنسالی درمحوطهٔمیان مسجد وبقعه است .

بقعهٔآقا سید محمد یمنی بن امام موسی الکاظم

دردهکدهٔ لیچای (۱)لشتنشاه

بنای اصلی بقعه اطاقی‌است به‌ابعاد ۵/۲۰ متر. ضریحی چوبین مشبّك به طول ۲۰۰ عرض ۱۰۸ وارتفاع ۱۱۰ سانتیمتر ، باطاقی به‌شکل منشور مستطیل القاعدهٔ ناقص ، دروسط بناست . سه‌در وردوی، درجهات شرقی وغربی وجنوبی بناست. بالای‌آنها خفنگهای مشبك نورگیر است. سقف بنا لمبه کوبی وبام‌آن حلب‌سر است .

برقسمت بالای سطوح داخلی دیوار ، اشعاری از هفت بند محتشم ودر سایر قسمتهای دیوار ،عبارات زیر پراکنده وبی‌نظم بارنگ و روغن نوشته شده است .

انا مدینة العلم وعلی بابها ـ یا اباعبدالله اعثنی ـ اللهم صلّ‌علی محمد و آل محمد ـ الحق مع علی وعلی مع الحق ـ در مدیحش مدایح مطلق ـ زهق الباطل است وجاء الحق ـ انا فتحنا لك فتحناً مبیناً ـ یا امیرالمؤمنین علی ـ

(۱)بکسر لام .

عمل مشهدی‌آقاجان ولدمرحوم استاد غلامحسین نقاش لاهیجانی ۱۳٤٤ .

چهارطرف بقعه ، ایوانهائی به‌عرضهای متفاوت‌است . داخل ایوانها، بر سطوح‌خارجی‌دیوارهای بقعه، صحنه‌های‌زیر نقاشی‌شده است :

صحنهٔ‌جنگ کربلا ـ لیلی وعلی‌اکبر ـ گهوارهٔ علی‌اصغر ـ اجسادشهدا سرحسین‌بن علی ـ پل‌صراط ـ حضرت‌قاسم ـ حکیم‌بن طفیل ملعون ـ نامه‌آوردن عرب واتمام حجت به‌حسین‌بن علی ـ معراج رفتن پیغمبر ـ ابوالفضل العباس.

برپایه‌های جلو ایوانهانیز صحنه‌هائی دیده می‌شود. هرپایه‌راکسی بانی شده و اجرت نقاش‌را داده است . بریکی ازآنها عبارت زیردیده می‌شود : بانی کربلائی ابراهیم ولدعلی‌لیچائی. (عکس‌شمارهٔ۲۲۷)

بقعهٔ آقا سید امیر کیا

دردهکدهٔولم لشتنشاه

دراطاقی به طول ٤/٦٠ وعرض ۳/٤٠ متر که سه در ورودی جنوبی و شرقی وغربی‌دارد، صندوقی تخته‌ایست به‌طول‌آن۱۹۰ وعرض۱۰۵ وارتفاع۱۱۰ سانتیمتر. ایوانهائی درچهارطرف بناست که‌جلوهرایوان، چهارپایهٔ‌آجری‌است ومیان‌هردوپایه ،ستونی‌چوبین چهارسوست . لبهٔپائین ایوانها ، تکائل‌دارد. سقف ایوانها و بقعه ، لمبه کوبی وبام‌آنها سفال‌سر است : (عکس شمارهٔ ۲۲۸) در ورودی شرقی‌بقعه، دولتی است. برتنکهٔبالای لنگه‌های‌چپ وراست این‌مطالب حك شده است :

الله مفتّح الابواب‌الجنّة والرضوان ـ عمل احمدبن ابراهیم کوکهٔعاقبت بخیرباد محمود زرگر .

برتنکهٔ پائین لنگه‌های چپ وراست این‌عبارات‌خوانده می‌شود:

هذا المرقد المنور مشهدخواجه جانبازبن شرف‌الدوله فی‌ذی‌الحجه‌سنة سبع وعشرین وثمانمائه .

برتنکهٔ وسط کنده‌کاری گل وبته‌های ظریف وپرکار دیده می‌شود .

احتمال‌داردداین‌خواجه جانباز، برادر کوچك امیره‌جهان‌بن امیره‌شرف‌ـ

www.tabarestan.info
تبرستان

الدوله ونوهٔ امیره‌پهلوان ناصروند باشد که ازامیران لاهیجان بوده‌اند . امیره شرف‌الدوله،دخترسالوك اسمعیل وندرا به‌زنی‌داشت. این زن‌تا جائی که‌می‌دانیم پسری‌به‌نام امیره جهان ودختری‌به‌نام تی‌تی‌طاوس بزاد. این‌دختر همسر امیره نوپاشابن امیره محمدبن امیره‌پهلوان شد. امیره شرف‌الدوله سلطنت لاهیجان را به‌پسرش ـ امیره‌جهان ـ داد وخود به‌عزم زیارت کعبه تا تبریز رفت وآنجا بیمارشد وباز گشت ودرلاهیجان بمرد . سال‌مرگ اورا درست نمی‌دانیم . سید ظهیرالدین این‌وقایع‌را درفواصل سالهای ۷۶۳ و۷۵۶ذکر کرده است. اگرفوت امیره شرف‌الدوله‌را درسال۷۶۶ ودراین سال‌خواجه جانبازرا بیست‌ساله‌بدانیم. درسال۸۲۷ که سال‌فوت اوست، هشتاد ویك‌سال داشته است وچنین‌امری متحمل الوقوع است . والعلم عندالله.

عجیب اینجاست، بااینکه بردر این‌بنا باخط‌جلی‌نوشته‌اند که قبرخواجه جانبازبن شرف الدوله دراینجاست ، مردم این مزاررا مرقد سید امیر کیائی می دانند .

بقعهٔ آقا سید مهدی‌بن آقاسید محمد رضا بن موسی‌الکاظم علیه‌السلام در دهکدهٔ استلك (=سلك) (۱) لشتنشاه

بنای اصلی‌بقعه اطاقی است به‌طول ٤/٨٠ وعرض۳/٦٠ متر که به‌مسجدی متصل‌است.سه‌در ورودی درسه‌جهت جنوب وشرق وشمال دارد . رفها وطاقچه های متعدد درسطوح دیوارهای داخلی بناست . صندوقی‌چوبین دروسط‌است که اطراف‌آن‌ضریحی مشبّك‌چوبین به‌طول۲۱۵ و عرض۱۱۸ وارتفاع ۱۵۰سانتیمتر ساخته‌اند . بالای ضریح مشبّك و گهواره ایست .

سقف بقعه‌واشان کشی وازرو پل‌کوبی بادرز پوش زده است. دَر شمالی بقعه به راهروئی باز می شود که با چند پله به پاگرد راهرو می رسد.مقابل

(۱) استلك بکسر الف وفتح تاء ولام وسلك بفتح سین ولام هردوبه‌معنی استخر کوچك‌است.

پلکان و راهرو ، اطاقی برای عزبا ساخته‌اند در شمال این راهرو ، دَر ورودی مسجد است . طول مسجد ۹ متر وعرض‌آن ۵/۵۰ متراست . طرف شرقی مسجد، شش‌لنگه ارسی قدیمی است . درجهات دیگرمسجد ، طاقچه‌ها ورفهای متعدد است . سقف‌مسجد واشان کشی ولمبه‌کوبی است.

زیر مسجد محلهائی برای‌آبدارخانه و انبار است . (عکس‌شمارهٔ ۲۲۹) علمی‌قدیمی وظریف وپرکار وعجیب دراین‌بقعه بود . (عکس‌شمارهٔ ۲۳۰)

خرابه‌های بلوچ واژدها وچپك

خرابه‌های بلوچ واژدها نزدیك به امیلدان ودرشمال این‌دهکده است . خرابه‌های‌چپك درجنوب‌همین دهکده‌است. (۱)

بقعهٔ آقا سید محمد سمرقندی در بالا محلهٔ گفشهٔ لشتنشاه(۲)

دراطاقی به ابعاد ۳/۸۰متر ، صندوقی مشبّك به طول ۱۹۵ وعرض ۱۳۰ و ارتفاع ۱٤۰ سانتیمتر ، مرقد را پوشانده است . در ورودی بقعه قبلی است و از ایوان وارد بقعه می‌شود . بالای سطوح دیوارهای داخلی ، ابیاتی از هفت‌بند محتشم وزیر آنها گلهائی نقاشی‌شده است . دوپنجرهٔ‌مشبّك درشرق وغرب‌بقعه است. سقف‌بقعه واشان کشی وپل کوبی، بادرزپوش زده است . چهارطرف بقعه ، ایوانهائی باعرضهای‌مختلف است. جلو ایوانها ستونهای چهارسوی ساده است . برسطوح‌خارجی دیوار بقعه، نقاشیهائی بوده‌است که فعلا روی‌در خرابی دارد . سقف‌ایوانها، واشان کشی وبام‌سراسر بنا حلب‌سر است

بقعهٔ آقاسید علی کیابن موسی‌الکاظم علیه‌السلام(۳) در دهکدهٔ اژدها بلوچ لشتنشاه

بنای اصلی‌بقعه هشت‌ضلعی وطول‌هرضلع‌آن دومتراست . دو دَر ورودی

(۱) گیلان رابینو ص ۲۵٤ . (۲) رابینو محل بقعه‌را در محلهٔ شیخان‌گفشه می‌داند (گیلان رابینو ص ۲۵۵) (۳) رابینو محل بقعه‌را در دهکدهٔ «اژدهالو» نوشته ومدفون را به‌نام‌آقاسیدعلی یاد می کند واورا ازخاندان کیا نمی‌داند. (گیلان رابینو ص ۲۵۵)

www.tabarestan.info تبرستان

باخفنگی بالای هریك، در دوضلع قبلی وشمالی است ودو پنجرهٔ نور گیردر اضلاع‌شرقی وغربی است. درچهارضلع دیگر که یکی درمیان، بین‌این اضلاع قرار می گیرند ، صفه ای پنج ضلعی باطاقی مدوّر است . (عکس شمارهٔ ۲۳۱) صندوقی چوبین دروسط و ضریحی مشبّك چوبین به طول۲٤۰ وعرض۱۸۵ وارتفاع صدسانتیمتر صندوق‌را احاطه کرده است . (عکس‌شمارهٔ ۲۳۲)بالای ضریح، گهواره‌ای ومشبّك است که درشکل شمارهٔ ٤ نشان داده شده است .

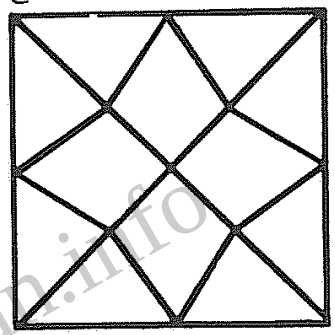

(شکل شمارهٔ ٤)

سقف‌بنارا به‌طرح هشت‌ضلعی‌لمبه‌گوبی کرده‌اند وازوسط سقف بالای‌ضریح گنبد مانندی‌درآورده اند .

بناازخارج چهار ضلعی است وچهارطرف‌آن ایوان است . ایوانها به‌طول ۱۰/۳۰ وعرض دومتر است . هر ایوان ده‌ستون چهارسو باسرستونهای قدیمی دارد . لبهٔ پائین ایوانها تکائل است . ازارهٔ ایوانها و ازارهٔ داخل‌بقعه ، کاشیهای رنگین به طول ۳۲ و عرض ۲٤ سانتیمتر است که نقش دو پرنده و گل و بته برآنهاست . (عکس شمارهٔ ۲۳۳)

بالا وپائین کاشیها، قرنیسی به‌عرض ده سانتیمتر نصب است . بر یکی‌از آنها این‌جمله دیده‌می‌شود : رقم مشهدی‌محمد نقاش ولدحاجی‌یوسف ۱۳۲۰ . بام بقعه وایوانها سابقاً سفال‌سر بوده است، اخیراً حلب‌سر کرده بودند. لبهٔ‌بام سابقاً دوپشته بود، بعدازحلب کوبی، سه پشته شده‌است.

عَلمی قدیمی وظریف وپرکاروعجیب که‌طرفین آن‌دو اژدها داشت‌وقسمت وسط‌آن تا می‌شد دراین بقعه دیده شد . (عکس‌شمارهٔ ۲۳٤ و ۲۳۵) .

سنگ‌مرمری‌به‌طول۳۰ وعرض ۲۵سانتیمتر دراین بقعهٔ دیده‌شد که این عبارات برآن‌حك‌شده بود:

وفات مرحوم میر عبدالرحیم بن عالیشأن آقا میر محمد تقی ۱۲۳۰ .

نشانها : دو پرنده ویك‌سرو .

بقعهٔ سید حمزه
درتاچای (= توچا) لشتنشاه

بنای اصلی بقعه به‌ابعاد ۵/۲۵ × ۵/٤۰متر وضریحی‌مشبّك چوبین‌به‌طول ۲۱۳ وعرض ۱٤۲ وارتفاع ۱۲۰ سانتیمتر که بالای‌آن منشورمستطیل القاعدهٔ ناقص‌است دروسط‌بناست . سه‌در، درجهات‌جنوب وشرق‌وغرب‌دارد. بالای‌هریك از درهای‌شرقی وغربی خفنگی‌تعبیه شده است. چهارطرف بنا ، ایوان است . ایوان‌شرقی‌نه‌ستون دارد که دو عدد وسط آنهالاچ لنگری مارپیچ ولاچ‌لنگری شکسته است . یکی از این ستونها ، رنگین‌ن است . در میان ستونهای سمت جنوب نیزدوستون‌لاچ لنگری است که یکی از آنها رنگین‌است. لبه‌های پائین ایوانها، تکائل‌دارد. سقف لمبه کوبی وبام‌حلب‌سراست. رابینونیز ازاین بقعه یاد کرده است.(۱)

بقعهٔ سیدصالح‌بن امام‌موسی الکاظم
دردهگدهٔ خشك‌رود لشتنشاه

بنـای اصلی‌بقعه به‌طول۴/۳۰ وعرض۳/۸۰متر که صندوقی‌چوبین دروسط بناست‌وضریحی‌چوبین مشبّك‌بانگارهای‌لوزی‌شکل صندوق‌را احاطه کرده‌است. طاق‌ضریح گهواره‌ای‌ومشبّك است. درورودی جنوبی‌است وطرف‌شرق‌یك‌پنجرهٔ مشبك‌وطرف‌غرب‌پنجره‌ای کوچك‌نور گیردارد.چهارطرف‌بنا،ایوان،باستونهای ساده‌چهارسوست . لبهٔ پائین ایوانهاتکائل دارد. لبهٔ‌بام یك‌پشته وایوانهاوبقعه سفال‌سر است . رابینو از بقعه‌ای به‌نام آقاسیدحسن در دهکدهٔ خشك‌رود یاد می کند درمحل‌تحقیق‌شد چنین بقعه‌ای وجود نداشت.(۲)

(۱) گیلان رابینو ص ۲۵٦ . (۲) گیلان‌رابینو ص ۲۵۵ .

www.tabarestan.info تبرستان

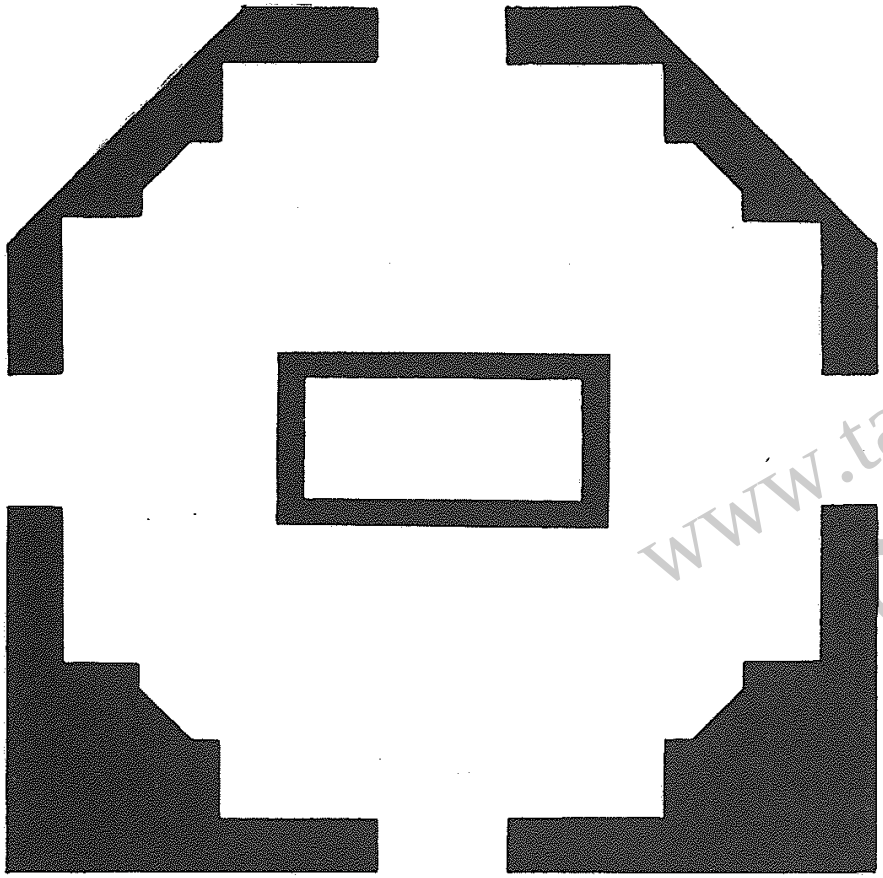

عکس شمارهٔ ۲۱۶ـ کروکی بنای بقعهٔ آقاسید محمدرضا دردهکدهٔ جورشر لشتنشاه

باقی بناها و آثار تاریخی بخش لشتنشاه

۱ ـ بقعهٔ آقا پیر ملاحاجی وسید محمدبن زین‌العابدین حسینی تنکابنی دردهکدهٔ نوده لشتنشاه .

۲ ـ بقعهٔ لاله گفشه در دهکدهٔ لاله‌گفشهٔ لشتنشاه . درحیاط بقعه درخت آزادی کهنسال بود که‌محیط دایرهٔ تنهٔ آن۶/۵ متر بود.

۳ ـ بقعهٔ آقا شیخ‌سلیمان دردهکدهٔلاشای‌لشتنشاه .

٤ ـ بقعهٔ آقا سید حسن در بالا محلهٔ جور شر لشتنشاه (گیلان رابینو ص ۲۵۱) .

www.tabarestan.info
تبرستان

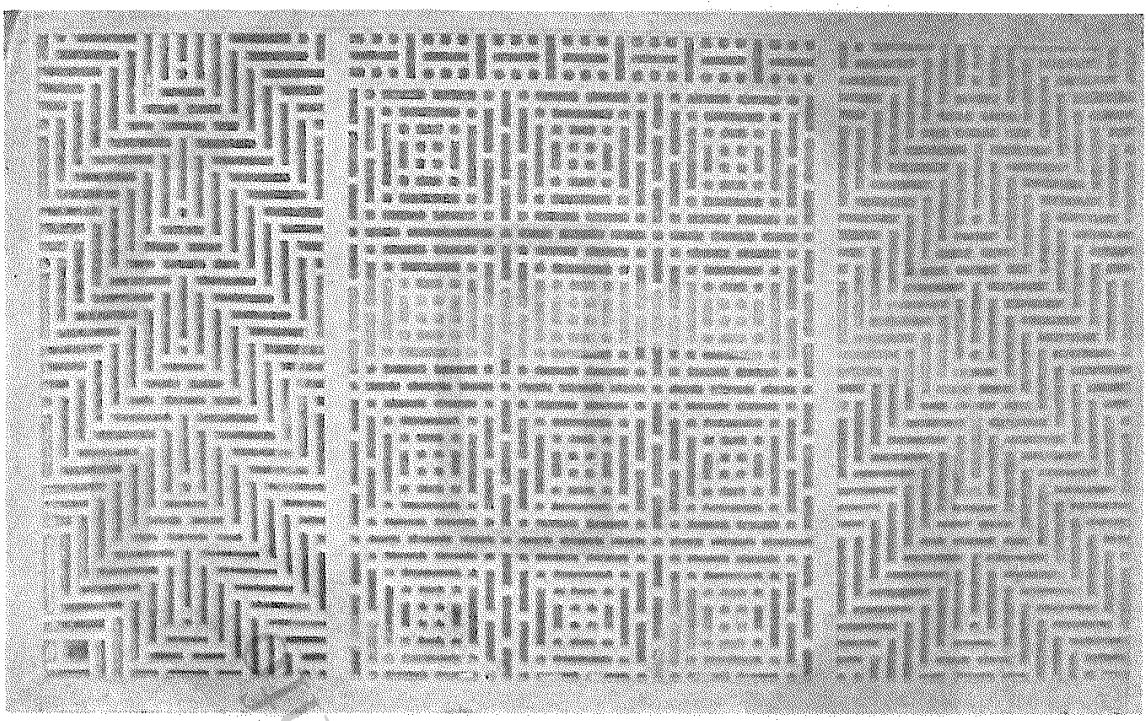

عکس شمارهٔ ۲۱۷ـ قسمتی از ضریح بقعهٔ آقا سیدمحمدرضا در دهکدهٔ جور شرلشتنشاه

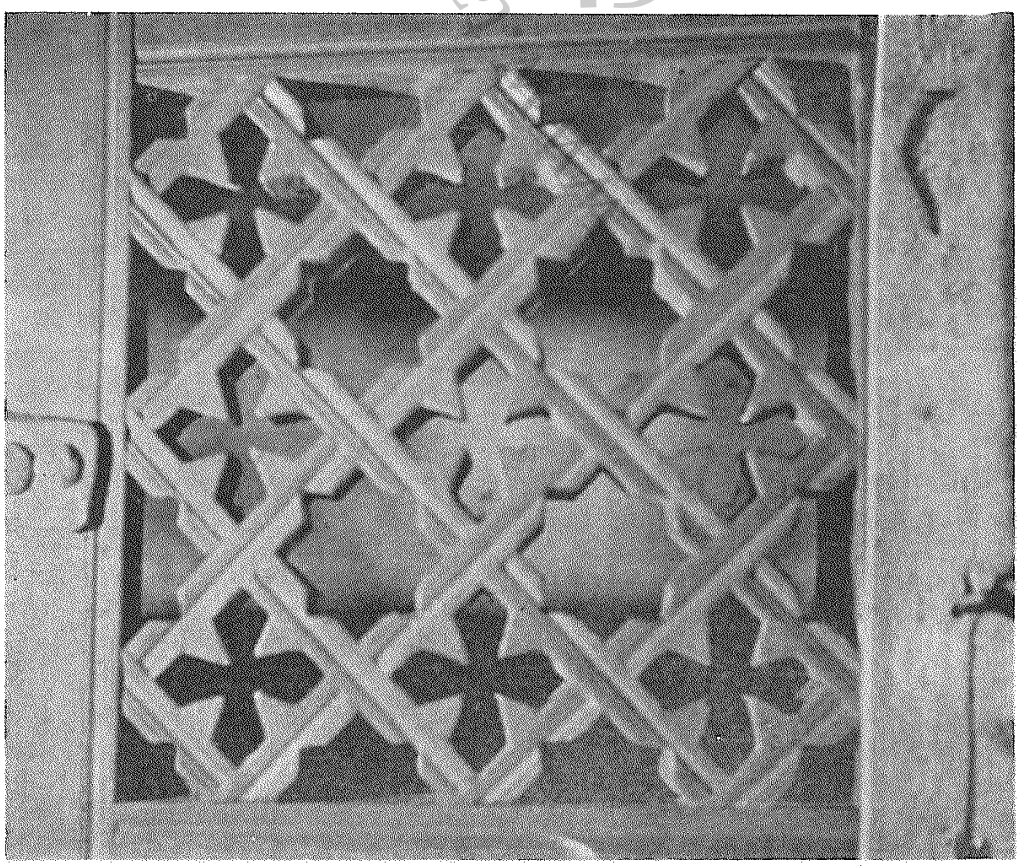

عکس شمارهٔ ۲۱۸ـ منبتکاری در کوچك ضریح آقا سید محمدرضا در دهکدهٔ جورش لشتنشاه

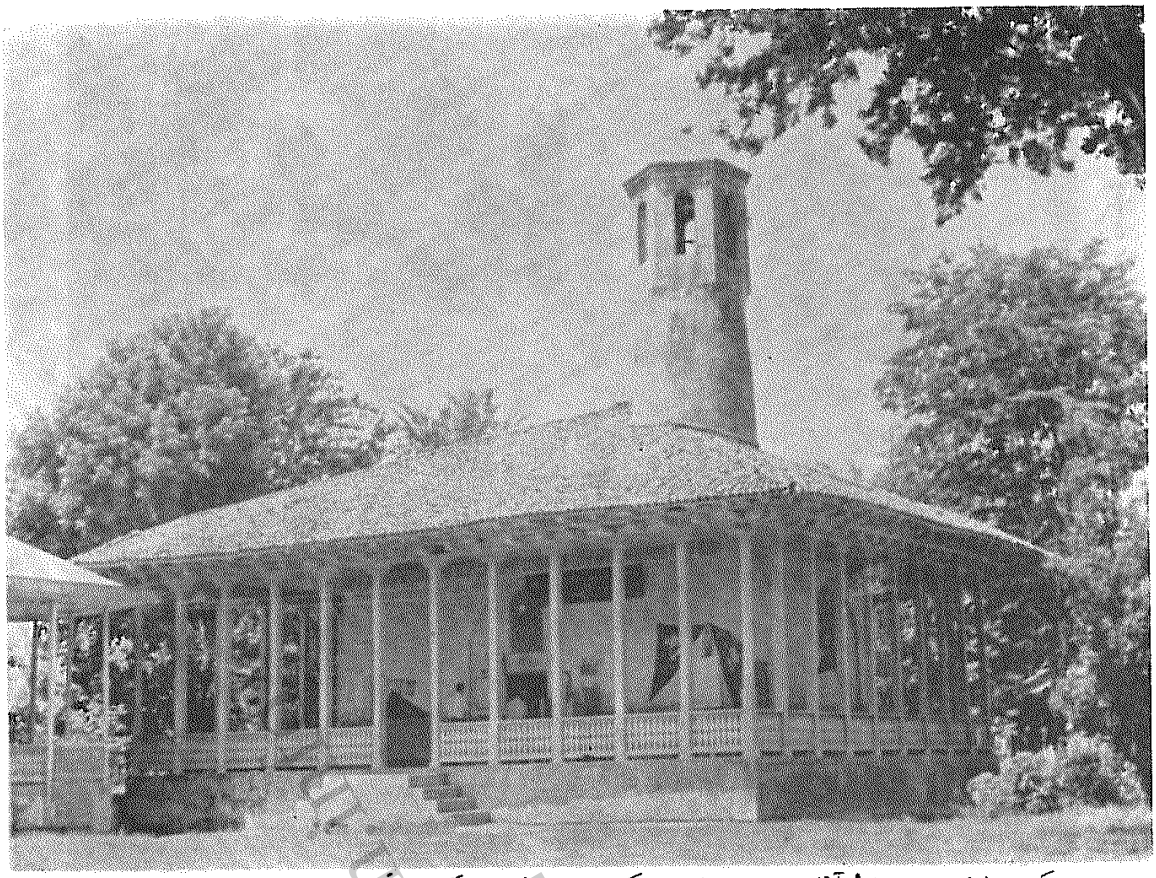

عکس شمارهٔ ۲۱۹ـ بقعهٔ آقا سیدمحمدرضا در دهکدهٔ جورشر اشتنشاه که سابقاً معروف به شالی‌هزار بوده است .

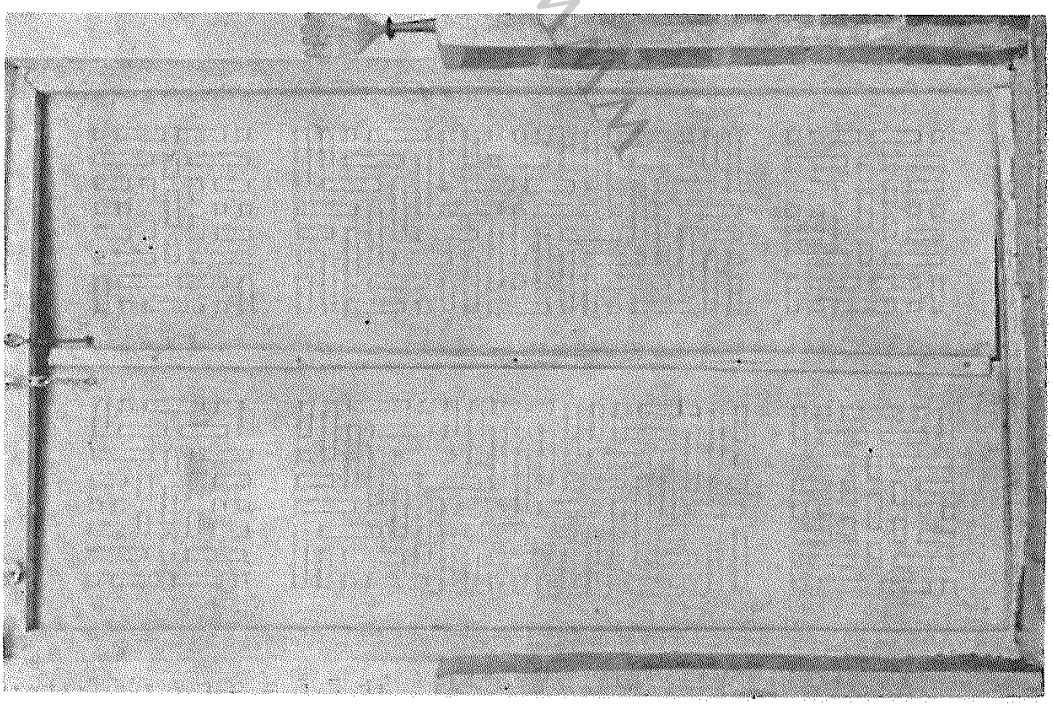

عکس شمارهٔ ۲۲۰ ـ در ورودی بقعهٔ آقا سید محمدرضا در دهکدهٔ جورشر اشتنشاه .

www.tabarestan.info

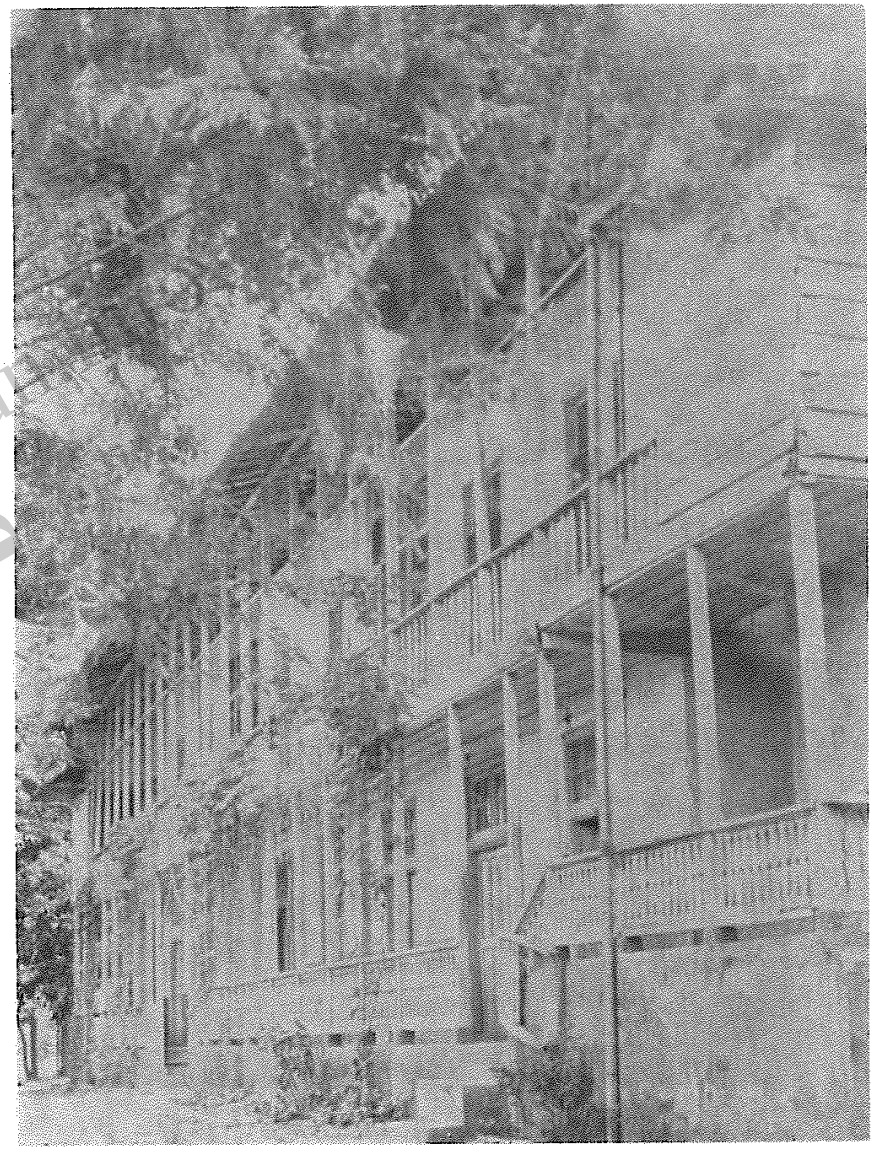

عکس شمارهٔ ۲۲۱ ـ خانهٔ میرزا علی‌خان امین‌الدوله در جورشر اشتنشاه که فعلاً در دست بازماندگان اوست .

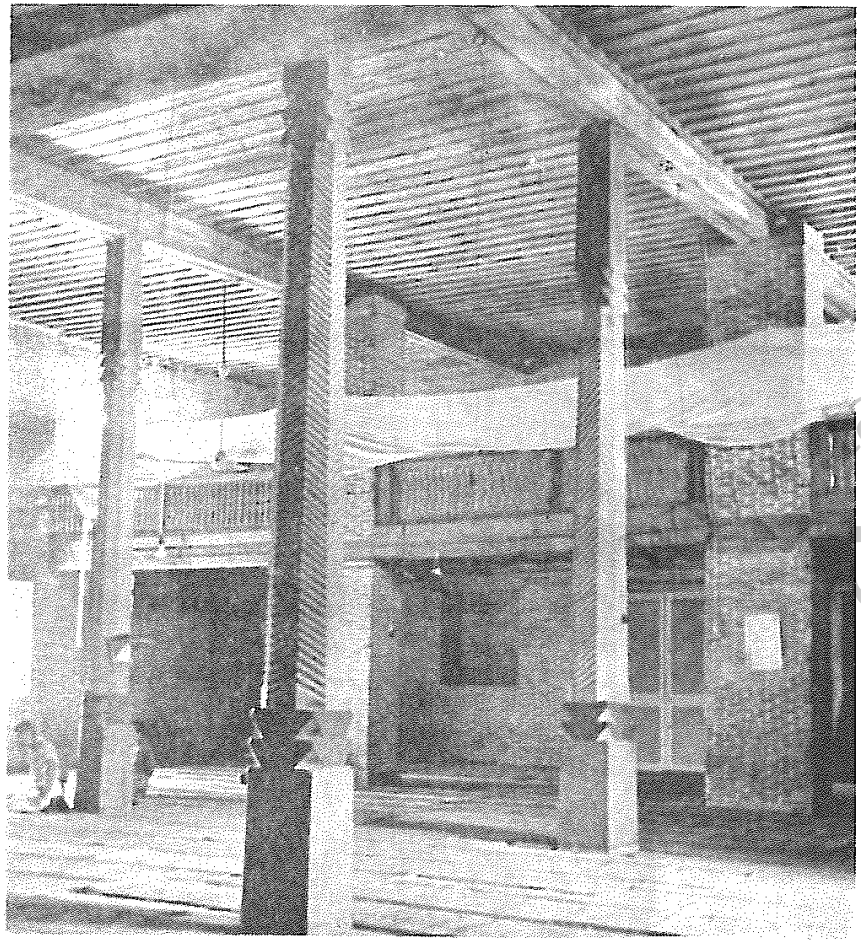

عکس شمارهٔ ۲۲۲ ـ ستونهای چوبین و قسمت داخلی مسجد جامع جورشر اشتنشاه .

tabarestan
تبرستان

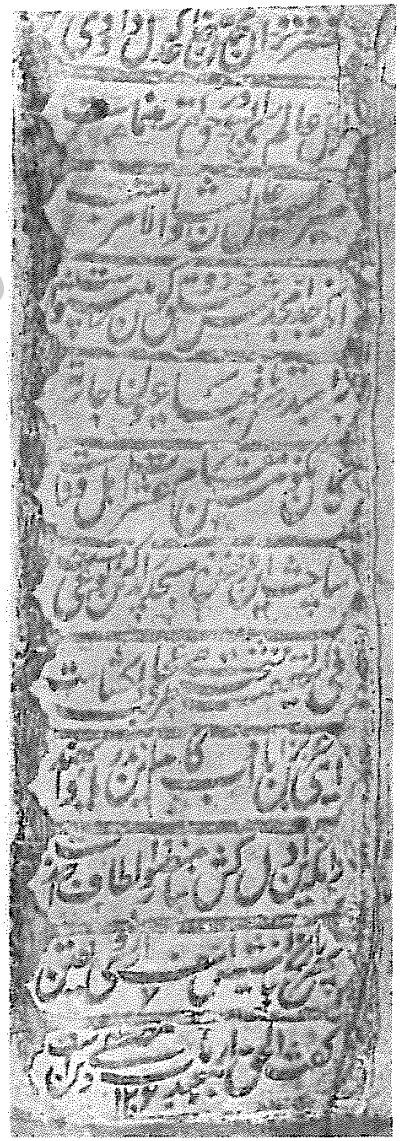

عکس شمارهٔ ۲۲۳ـ کتیبه‌ای برسنگ برطرف چپ محراب مسجد جامع جورشر لشتنشاه .

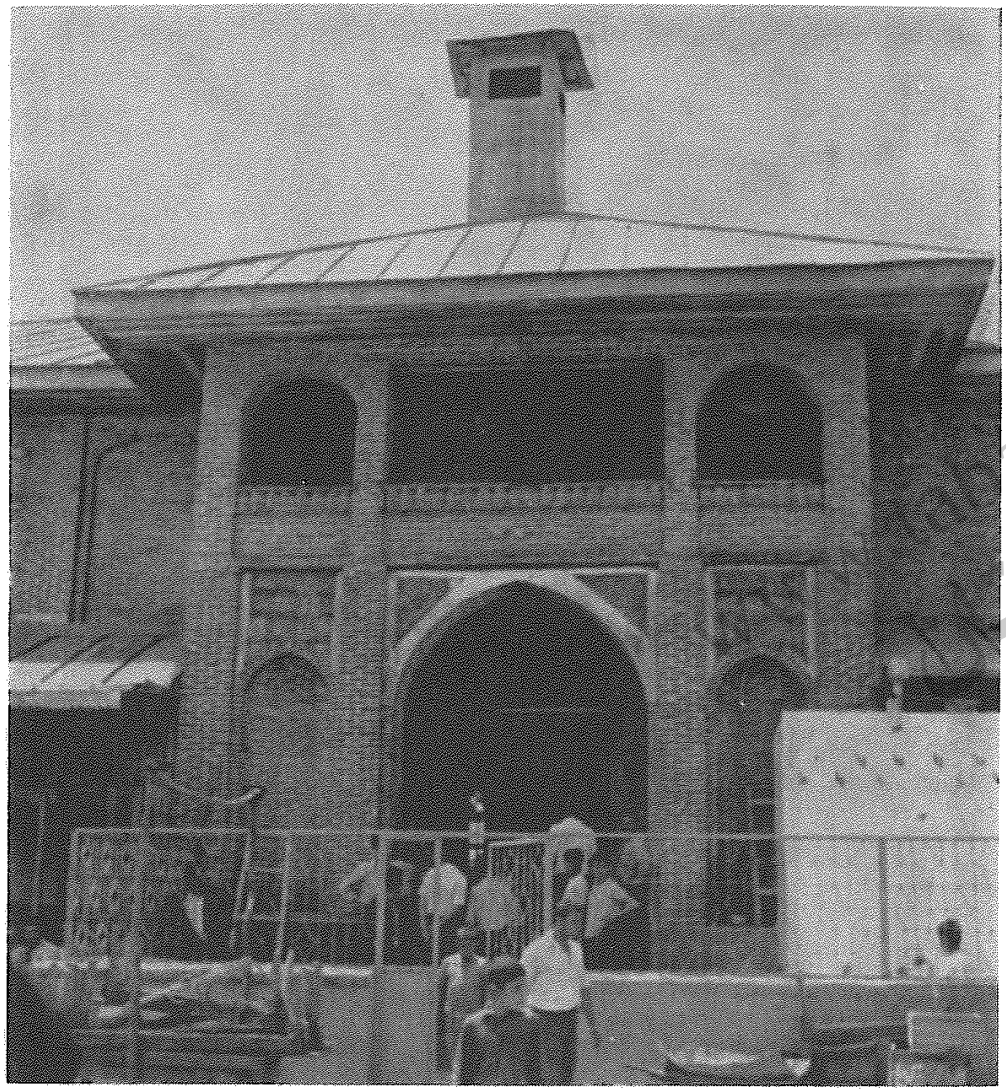

۲۲۴ـ سردر ورودی مسجد جامع جورشر لشتنشاه .

tabarestan.info
تبرستان

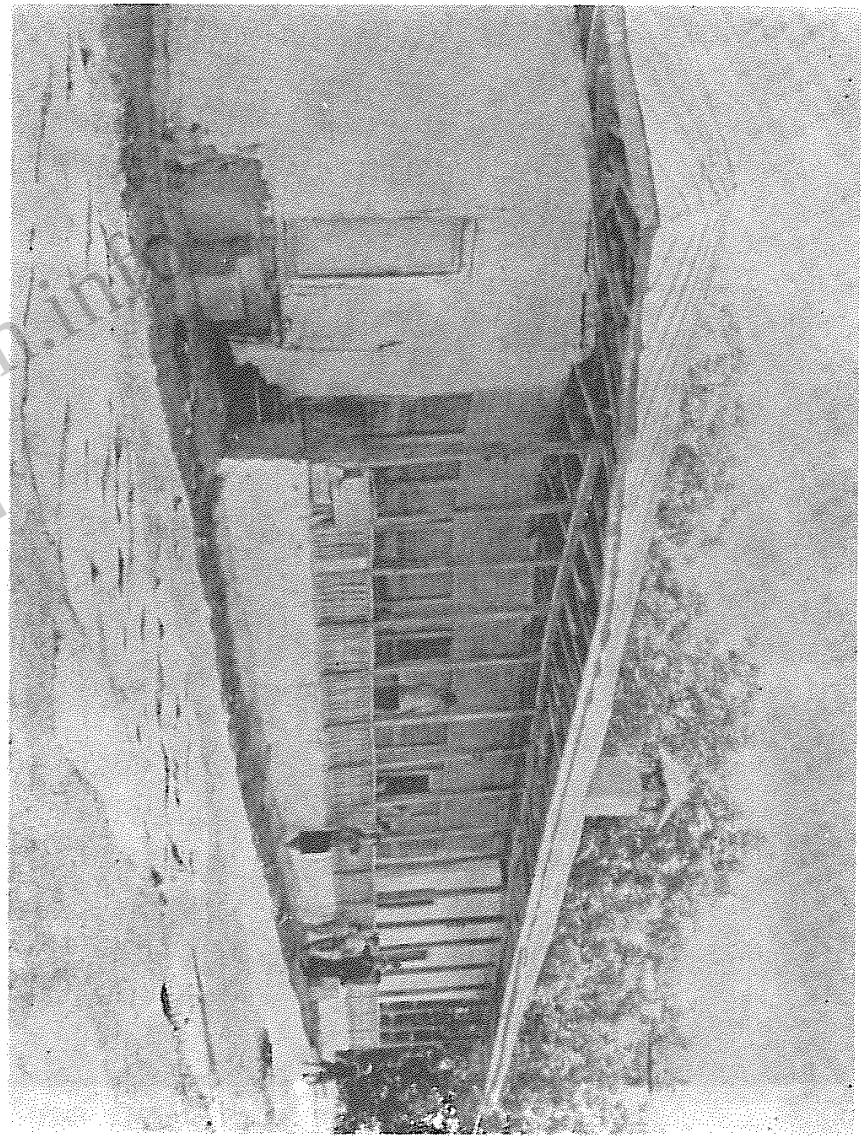

عکس شمارهٔ ۲۲۵ ـ بقعهٔ آقا سیدعبدالله در بالاجورش لشتنشاه .

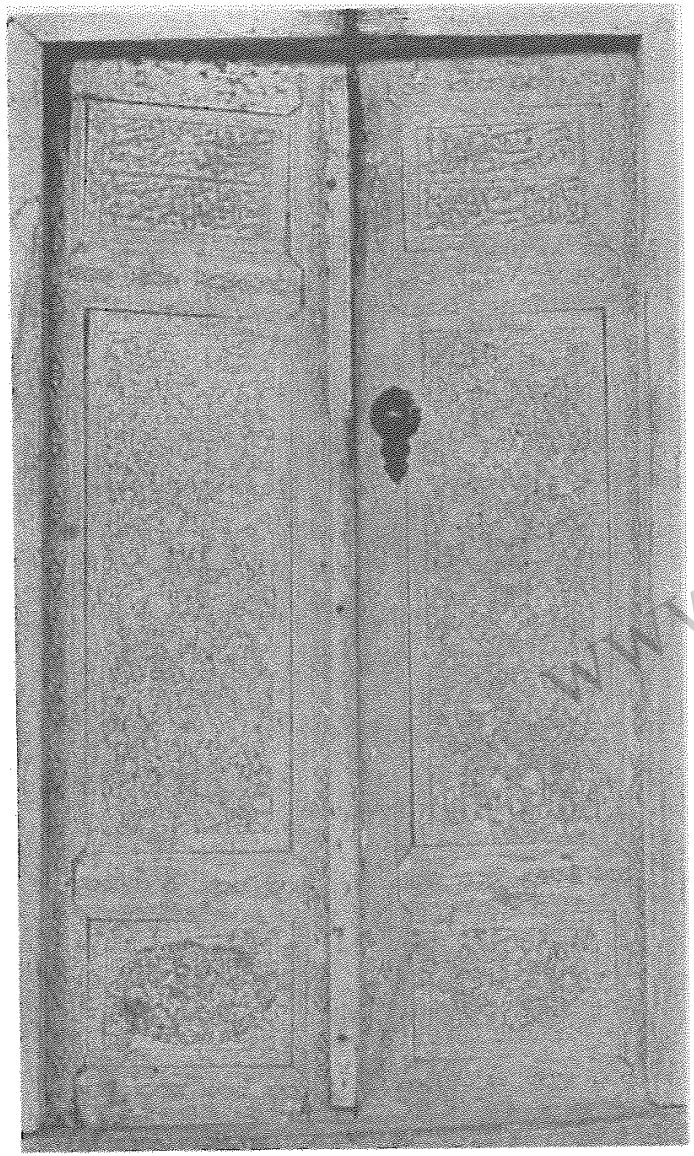

عکس شمارهٔ ۲۲۶ ـ درورودی بقعهٔمیرشاه‌محمود در شیخان کفشهٔ لشتنشاه .

www.tabarestan.info
تبرستان

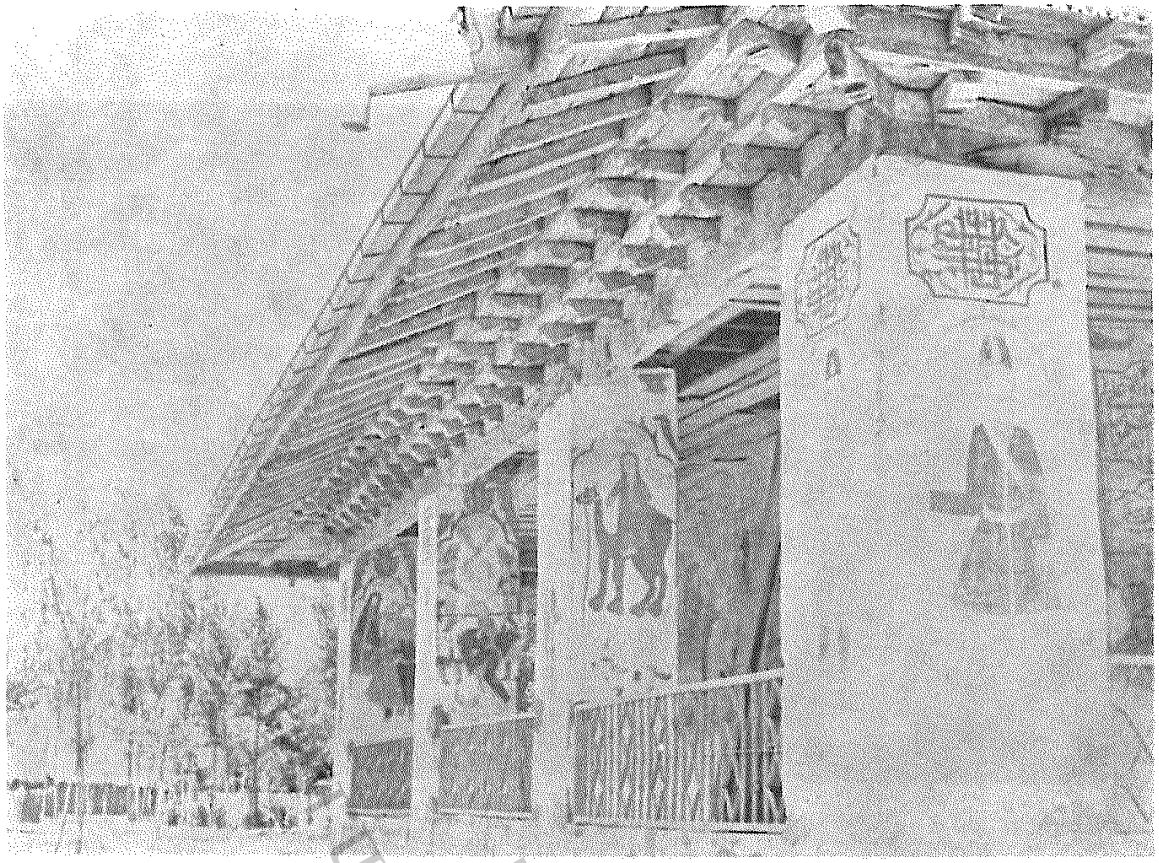

عکس شمارهٔ ۲۲۷ ـ بقعهٔ آقا سیدمحمد یمنی بن امام موسی‌الکاظم در دهکدهٔ لیچای لشتنشاه .

عکس شمارهٔ ۲۲۸ ـ بقعهٔ آقاسید امیر کیادر دهکدهٔ ولم لشتنشاه .

عکس شمارهٔ ۲۲۹ ـ مسجد و بقعهٔ آقاسیدمهدی در استلك (= سلك) لشتنشاء :

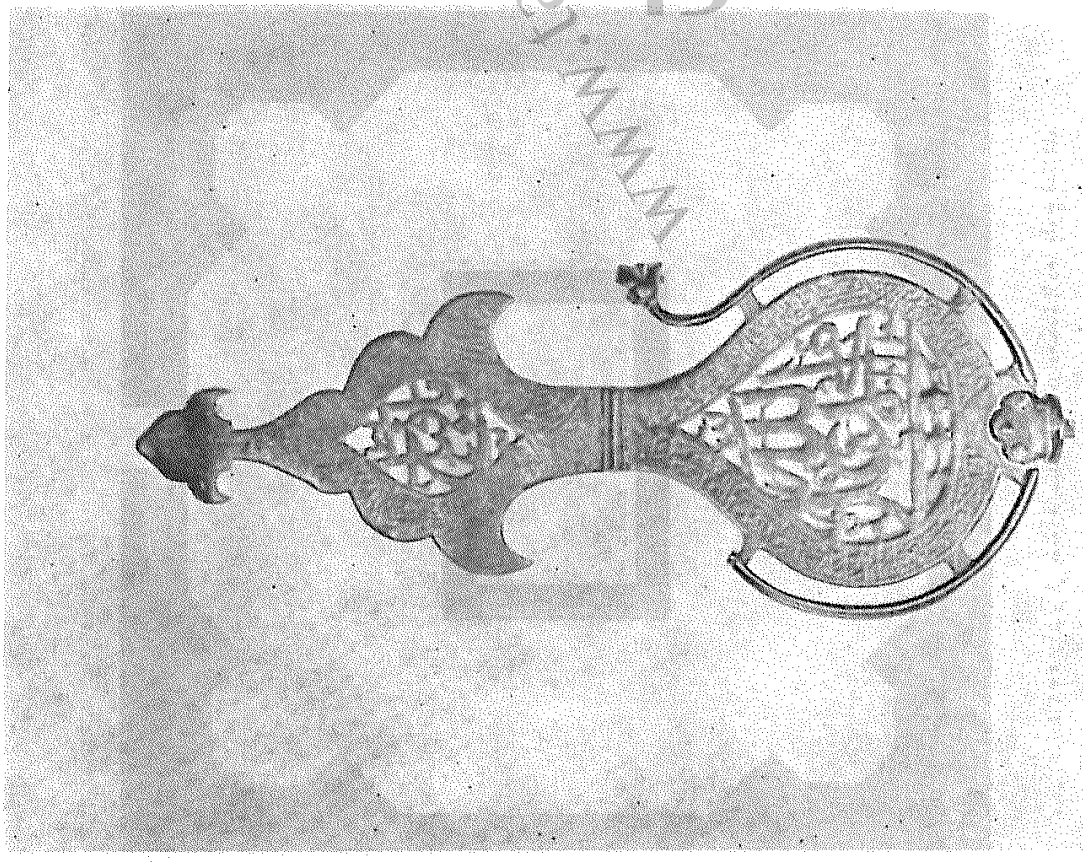

عکس شمارهٔ ۲۳۰ ـ علم‌بقعهٔ آقا سیدمهدی در استلك (= سلك) لشتنشاء .

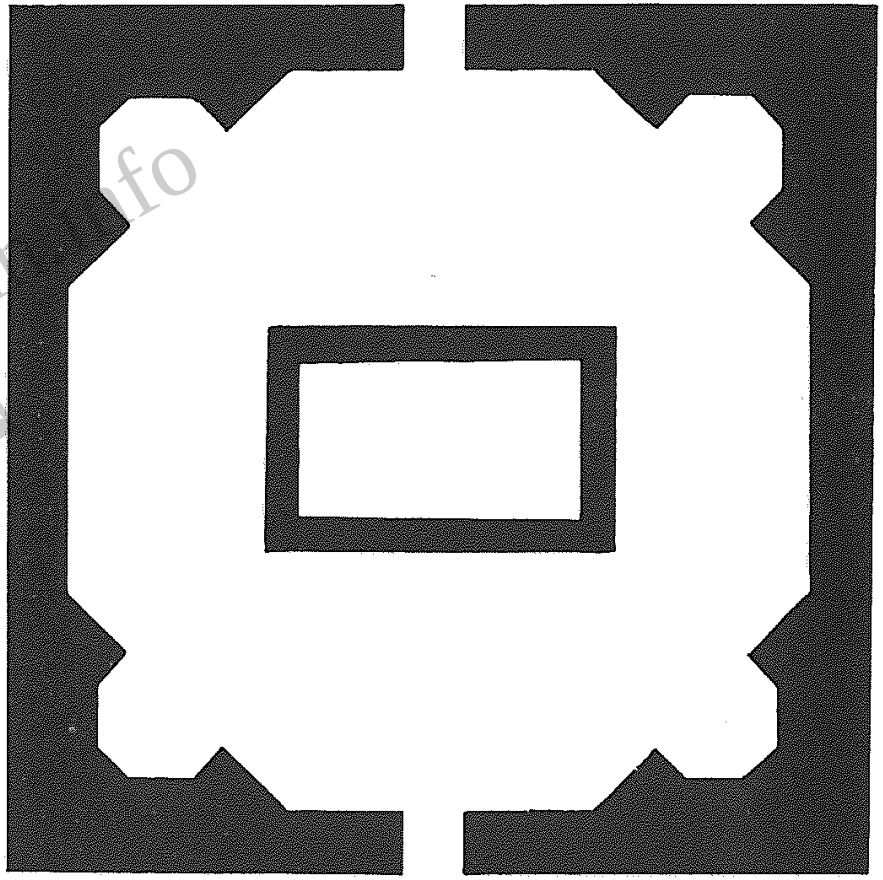

عکس شمارهٔ ۲۳۱ ـ کروکی بقعهٔ آقا سیدعلی کیا در دهکدهٔ ازدها بلوج لشتنشاه .

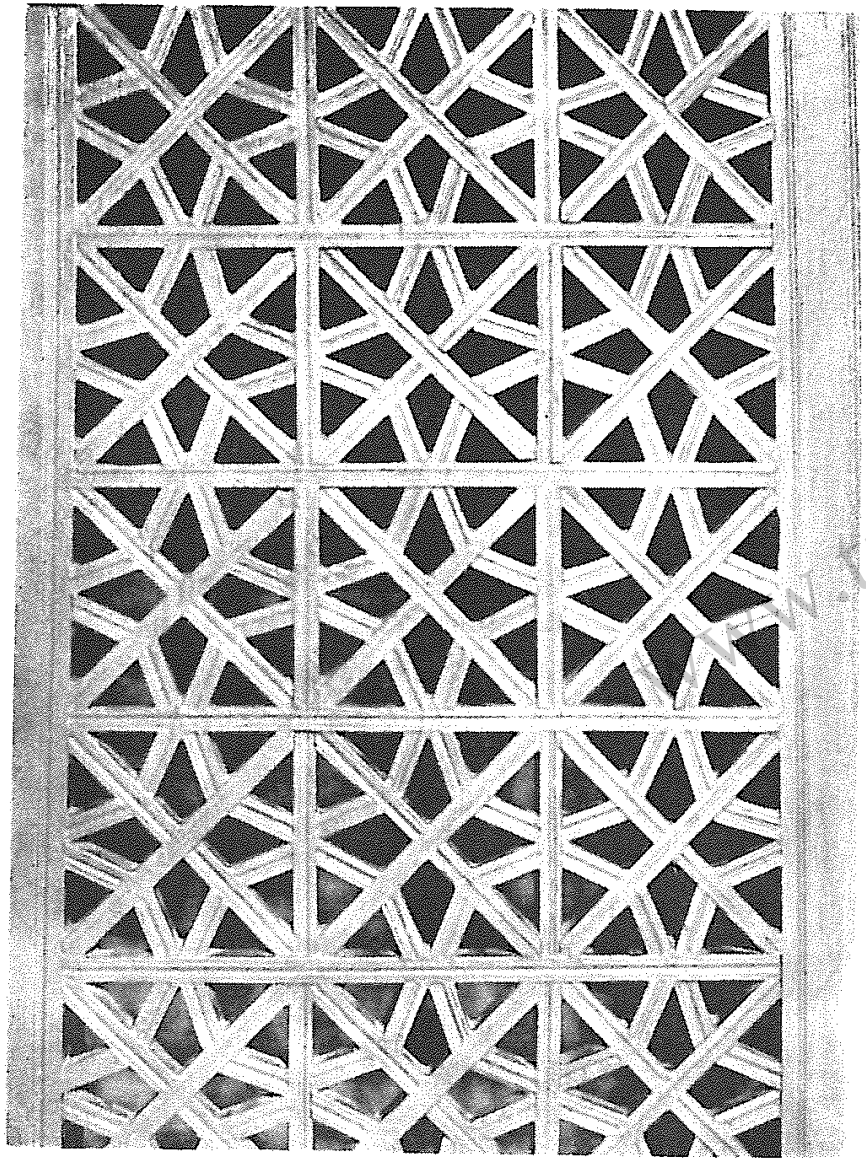

عکس شمارهٔ ۲۳۲ ـ ضریح مشبك بقعهٔ آقاسیدعلی کیا در دهکدهٔ ازدها بلوج لشتنشاه .

www.tabarestan.info
تبرستان

عکس شمارهٔ ۲۳۳ ـ کاشیهای ازارهٔ بقعهٔ سیدعلی کیا در دهکدهٔ اژدها بلوچ لشتنشاه .

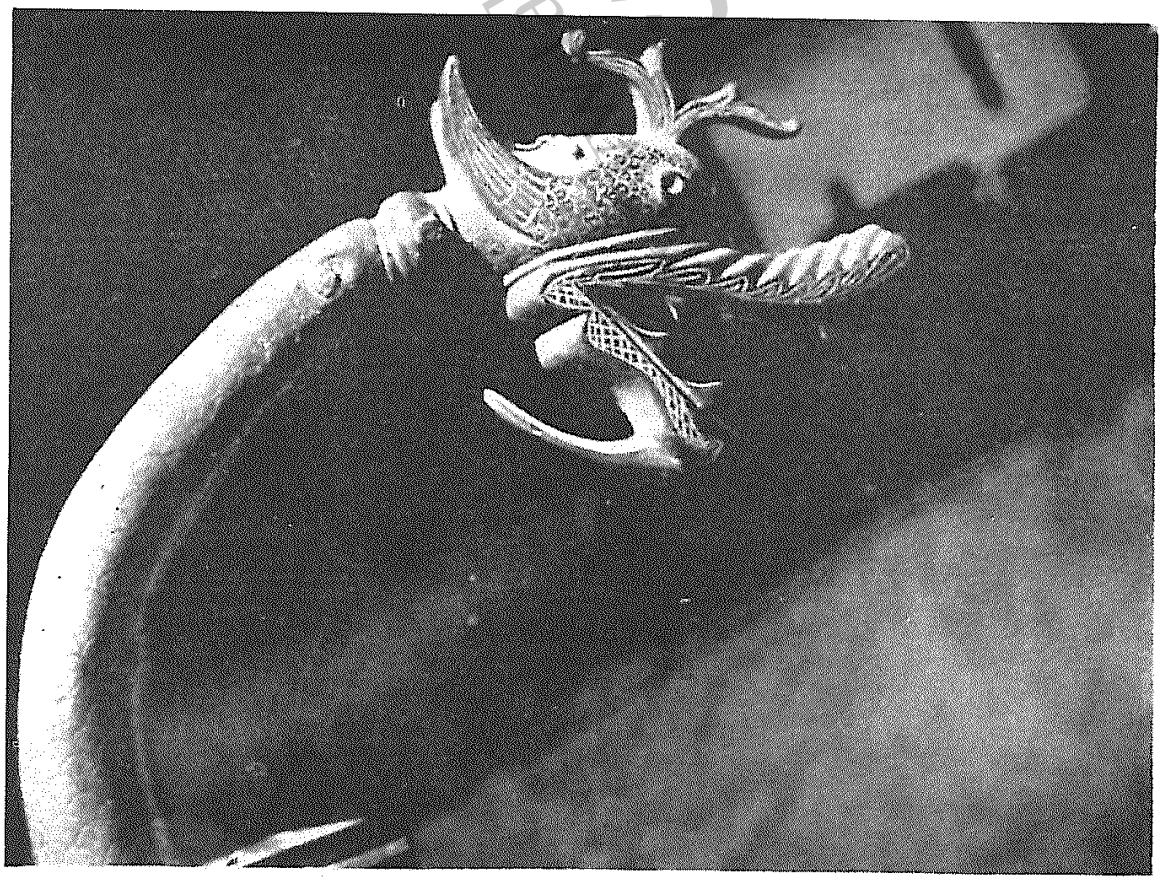

عکس شمارهٔ ۲۳٤ ـ اژدهای علم بقعهٔ سیدعلی کیا در دهکدهٔ اژدها بلوچ لشتنشاه .

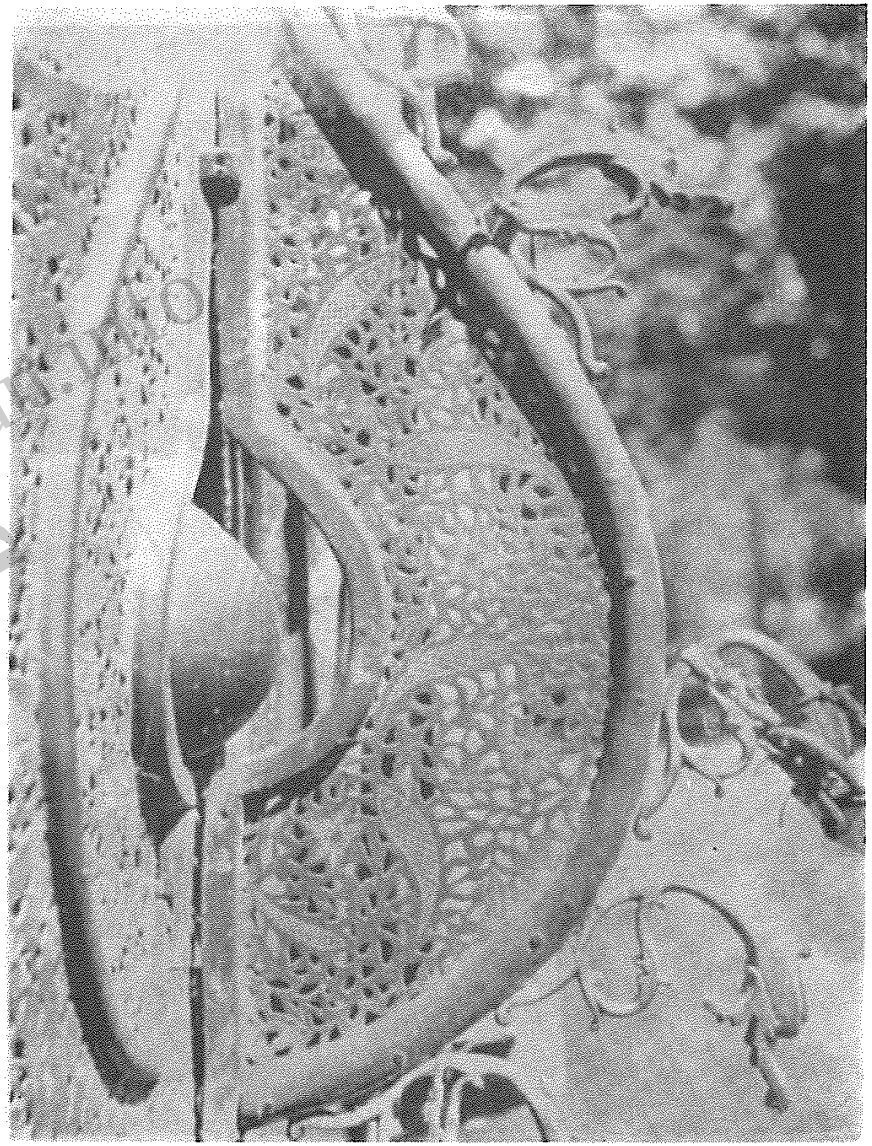

عکس شمارهٔ ۲۳۵ ـ قسمت وسط علم بقعهٔ سیدعلی کیا دردهکدهٔ ازدهابلوچ لشتنشاه.

هنگام فرودین که رساند زما درود
بر مرغزار دیلم و طرف‌سفید رود؟
«ملك‌الشعرای بهار»

بخش پانزدهم

۱ـ جغرافیای تاریخی رودبار ورحمت آباد

رودبار یکی از نواحی شمالی قزوین است که معمولاً به نام « خشکِ رودبار» یا «رودبار محمد زمان خانی» خواند می‌شود. رودبار مورد بحث به نام «زیتون رودبار» یا «پیلده رودبار» معروف است و شهرستانی است بر کنارهٔ چپ سفید رود که از شمال به کهدم و از غرب به شفت واز جنوب به رودخانهٔ قزل ـ اوزن و تارم زنجان محدود می‌شود ودیهای رحمت آباددرمشرق آن قرارمی‌گیرد. راه رشت به قزوین ازمیان این شهرستان می گذرد. فاصلهٔ منجیل تا سفید کتله که دودهکدهٔ طرفین این شهرستان است پنجاه ودو کیلومتر است . مرکز این شهرستان ، شهر رودبار است که درشانزده کیلومتری منجیل ، درکناررودخانهٔ سفیدرود ومیان درختان بلند زیتون بنا شده است . تپه‌ها و کوههای کنارسفید رود،ازمنجیل تا امامزاده هاشم به ارتفاع صد و بیست تا سیصد وشصت متراست. آبادیهای این شهرستان روی تپه‌ها و لبه‌های رودخانهٔ سفیدرودساخته‌شده‌اند.

رابینوجمعیت شهرستان‌رودبار رادرسال۱۳۳۱قمری‌هشتصد خانوارنوشته است و مرکب از سه طایفه می‌داند : ۱ـ طایفهٔ عمار یاسرکه در پیلده رودبار و سرخن ساکنند. ۲ـ طایفهٔ برامکه‌که خود راازنسل برمك می‌دانند،دردهکدهٔ کبته نشسته‌اند . ۳ـ طایفهٔ حاتمی که از نسل عدی‌بن حاتم‌اند . ساکنان این

www.tabarestan.info تبرستان

شهرستان به تاتی و کردی و تالشی سخن می گویند.

رود بار به سه ناحیه تقسیم می‌شده است : ۱ـ رحمت آباد درشمال . ۲ ـ رودبارو پیلده درجنوب.۳ـسید ظهیرالدین در تاریخ گیلان ودیلمستان‌ازناحیهٔ جشیجان که‌نزدیك کوهستان تالش کهدم بوده است ، نام می‌برد . رابینو حدود این ناحیه را نتوانسته است تعیین‌کند.(۱)

رحمت آباد

رحمت آباد که امروز جزء حومهٔ رودبار است ، مقابل شهرستان رودبار و درپای کوه دلفك است .نیمی از خاك آن دشت ونیم دیگر کوهستانی است‌و و از شمال به سفیدرود وسیاهکل ، ازمشرق‌به دیلمان و کوه دلفك ، از جنوب به عمارلو و از مغرب به سفیدرود محدود می‌شود . طول‌آن از جنوب به‌شمال پنجاه وچهار کیلومتر و از شرق به‌غرب هفده کیلومتر است .

هنگامی‌که کهدم‌ناحیه‌ای‌جداگانه و مستقل‌و زیر لوای خاندان انوزوند بود ، رحمت آباد قسمتی از آن به شمار بود . زمانی که رحمت‌آباد از رودبار کهدم جدا بود ، گاهی‌جزء خاك دیلمان وگاهی جزءحساب لاهجان بود.اواخر سلطنت سلسلهٔ قاجار ،حکومت‌این ناحیه را به‌یکی ازافرادخاندان حاجی‌سمیع دادند .حاکم دررشت زندگی می کرد ودرمحل نایب‌الحکومه‌ای‌داشت .

جمعیت این ناحیه درسال۱۲۷۶ قمری که مکنزی(Mackenzie)به‌حساب آورده است ،پانصد و نود و چهار خانوار بوده‌اند . با سرشماری کمی قبل از زمان رابینو (۱۳۳۱ قمری) جمعیت این ناحیه به هزارو دویست وچهل خانوار رسید . بومیان شیعی مذهبند وزبانشان تاتی است . شاید کردهای ساکن این ناحیه را شاه عباس بدین جاکوچانده باشد .

مرکزناحیهٔ‌رحمت‌آباد، دهکدهٔ «کلشتر یا کلشدر(۲)» است که‌دریازده فرسنگی رشت ودو کیلومتری منجیل است . درکتاب ملکنوف شرح‌مفصلی در

(۱) گیلان را بینو ۲۱۰. (۲) بکسر کاف و فتح دال

بارهٔ رودباردیده می‌شود (۱) .

۲ـ بناها وآثار تاریخی شهرستان رودبار ورحمت آباد
کاروانسرای‌پشته‌باآب‌انباروحمام‌آن
در خاك رستم آباد رود بار

چون کاروانسرا و آب انبار و حمام برپشته‌ای که از زمین اطراف در حدود پنج متر ارتفاع دارد ، بنا شده است ، به نام کاروانسرای پشته شناخته می‌شود. از کاروانسرا که روزی جای آسایش کاروانیان بوده است ، اثری جز چهار دیواری‌برآمده‌ای‌برجای‌نیست .تقریباً تمام‌آجرهای‌آن‌را کنده‌وبرده‌اند. کاروانسرامربع شکل‌بوده وهریك ازاضلاع‌آن به چهل مترمی‌رسیده است.

درشمال کاروانسرا، آب انباری است که هنوز سردرو پلکان آن‌بر جای است و تا پنج سال پیش ازآب آن استفاده می‌شده است . (عکس شمارهٔ ۲۳۶) انبار آن‌به‌شکل‌مکعب مستطیل و درازای آن از شمال به‌جنوب است‌وهواکشی از طرف شمال باطاقی هلالی دارد .

در شمال غربی کاروانسرا،حمامی است که طول آن از خارج دوازده‌متر وعرض آن هشت متر است . این حمام شامل دهلیز ، سربینه ، گرمخانه ، دو خزانهٔ آب سردوگرم ، تابخانه ونوره خانه است. بنای اصلی حمام از سنگ و آهك و سردر ورودی آن با آجر چیده شده‌است . طرف شمال شرقی‌آب‌انبار، انبار مانندی است که طاق آن هلالی است .

آجرهائی که در این بنا به کاررفته است به ابعاد ۲۲ و قطر کمی بیشتر از چهار سانتیمتر است . این بنا قاجاری است واحتمال دارد که از مستحدثات منوچهرخان معتمدالدوله باشد . زیرا کاروانسرای سراوان که در فاصلهٔ یك منزلی اینجاست ، به امر اوبنا شده‌است .

آثار بنائی قدیمی درلشکرگاه
نزدیك دهکده دوگاههٔ رودبار

در شمال دهکدهٔ دوگاهه ، محلی به نام لشکرگاه است که درآنجاآثاری

(۱) ملنکوف صفحات ۲۴۵-۲۶۳.

www.tabarestan.info تبرستان

از بنائی قدیمی دیده می‌شود. خچکو (Ghodxeko) درسال ۱۲۵۵ قمری(= ۱۸۳۹میلادی) در حوالی این محل دست به حفاری زده واشیاء زیر راازگورها یافته است :

۱ـ چهار انگشتری سنگی که بریکی از آنها نقش سری بود که‌موهارا به شیوهٔ ساسانیان پیچیده بودند و خط پهلوی نیز بر آن دیده می‌شد. بردومی نقش گاو نری‌بود که سر انسان‌داشت وموهای‌سر او نیز مانندنقش‌انگشتری‌اول بود. برسومی وچهارمی شیری خوابیده بود.

۲ـ جامی زردرنگ مانند آنچه ایرانیان به ترك اسب‌می‌بندند و با آن آب می‌خورند. بسیاری از باقی مانده‌های اسلحه و اشیاء مسین که بر اثر زنگ‌خوردگی شکل اصلی خود را از دست داده‌بودند.

۳ـ بیل کوچك مسین که‌کارگران می‌گفتند، قاشق گبرهاست. دانه‌های عقیق به بزرگی وشکل زیتون که دو طرف آن را سوراخ کرده‌بودند.

خچکو خیلی ازگورها را شکافته‌ودیده است که‌پیش‌ازاو به‌خیال‌گنج‌یابی آنها را کنده بوده‌اند(۱).

بقعهٔ‌امامزادگان ابوالحسن وابوالفضل‌پسران امام موسی الکاظم علیه‌السلام در دهکدهٔ فیلده رودبار.

ابعاد بنای اصلی بقعه که مربع شکل است، ۳۵۰ سانتیمتر است. چهار کنج طاق‌را باچهار گوشوارپر کرده و طاق‌مدوری براین چهار دیواری‌زده‌اند سه صندوق آلت کاری که داخل آلت‌ها را تخته‌های ظریف و خوش‌تراش کار کرده‌اند برروی این‌سه مزار است. هرسه صندوق‌برپایه‌های کاشی خشتی‌است. طول آنها ۱۴۵ وعرض ۵۸ وارتفاع ۴۳ سانتیمتر است.

پنجرهٔ چوبین مشبك پرکاری به طول ۹۶ و عرض ۶۱ سانتیمتر در ضلع غربی‌بنا برای روشن ساختن بقعه نصب شده است. در بقعه شرقی است و در دو لنگه‌ای قدیم آن را که کنده‌کاری ظریفی داشته،درزمان‌رضاشاه‌به‌موزهٔ ایران باستان در تهران آورده‌اند. رابینو کتیبهٔ این در را چنین نقل کرده است :

(۱) تاریخ گیلان خچکو ص۳۳ و۳۴ وگیلان رابینو حاشیهٔ ص ۲۱۰.

گشاده باد بدولت همیشه این درگاه بحق اشهد أن لااله الاالله
شکرها کردم که‌این‌درگه‌میسر شدمرا دیده‌روشن‌ازسجودخاك آدم‌شدمرا(۱)

این در ورودی در رواقی باز می‌شودکه طول آن یازده متر وعرض آن ۴۱۵سانتیمتراست.جلواین‌رواق‌ایوانی‌به‌همان‌طول وبه‌عرض۳۲۰سانتیمتربناشده است . (عکس شمارهٔ ۲۳۷این‌ایوان دری‌داردکه‌درفضای‌جلواین درچندین‌اصله درختان‌چنارقدیمی‌ویك‌اصله‌درخت‌زبان گنجشك‌است.محیط تنهٔ‌چنارسمت‌راست در ورودی شمالی شش متر وچنار سمت چپ آن که اطاق مانندی است هشت‌متر است . چهار اصله چنار دیگر که در این محوطه است کوچکتر از اینهاست .

در رواق بقعه،سمت راست‌در ورودی سنگی‌مرمری‌زرد رنگ به عرض ۳۳ سانتیمتر وطول آنچه که فعلاً ازخاك بیرون است،نود سانتیمتر است. این عبارات بر آن دیده می‌شود :

السلطان بن‌السلطان شاه منصور تغمده‌الله تعالی بغفرانه و اسکنه‌بحبوحة جنانه ابن عالیجاهی اقبال دستگاهی شاه ملك آقا ارفع‌الله تعالی شانه قد توفی فی‌التاریخ احدی عشرین شهر محرم‌الحرام و تاریخ سال وفاتش در این کلمات مندرج است « صد حیف نماند شاه منصور » (۲)

زیر گل ، تنگ دل ، ای غنچهٔ خندان چونی
بی تو ما غرقه بخونیم تو بی ما چونی(۳)
سلك جمعیت ما بی تو ز هم بگسسته است
ما که جمعیم چنینیم تو تنها چونی(۴)

مطالب بالا ، غیر از ماده تاریخ در حاشیهٔ راست وبالا وچپ سنگ‌نوشته شده است. ماده تاریخ،زیر حاشیهٔ بالاست. برروی‌سنگ‌درزمینهٔ گل وبته های

(۱) سفرنامه مازندران واستراباد رابینو ص ۷۱ . (۲) جمع حروف این مصراع به حساب جمل معادل ۱۰۲۹ است. (۳) این بیت قافیه‌ندارد . (۴) مطالب بالارا رابینو در سفر نامهٔ مازندران و استراباد ص ۷۲ با اغلاطی‌چند واسقاط یکی دوکلمه وجمله نقل کرده است .

www.tabarestan.info تبرستان

اسلیمی نقشهای زیردیده می‌شود:خنجر ، رحل وقرآنی برآن ،کمر شمشیر و حمایل . یکی دو نقش آن شناخته نشد . (عکس شمارهٔ ۲۳۸)

سنگ مرمر دیگری در سمت چپ در ورودی به دیوار نصب شده است‌که عرض آن ۳۴ سانتیمتر وطول آنچه‌که از خاك بیرون است ۹۲ سانتیمتر است. این عبارات برآن حك است :

هذا المرقدالمنور لسلسلةالنجیبه‌السلطان العابد بدیع‌الزمان‌میرزاتغمده الله تعالی بغفرانه واسکنه بحبوحة جنانه قد توفی فی‌خامس شهرجمادی‌الاولی وتاریخ وفات از این ابیات مستخرج است.

چون بدیع‌الزمان پاك سرشت رفت و این دهر بی ثبات بهشت
سال فوتش ز عقل چون جستم گفت میدانش « از سرای بهشت »(۱)
بلبلی‌خون‌جگرخوردو گلی‌حاصل‌کرد باد غیرت بصدش حال پریشان‌دل‌کرد
طوطئی‌رابهوای شکری دل خوش‌بود ناگهان‌سیل‌فنا نقد عمل‌باطل کرد(۲)

تمام مطالب بالا ، غیرازمصراع چهارم دو بیت اول برحاشیهٔ سمت‌راست وبالا وچپ سنگ حك است. مصراع چهارم‌که ماده تاریخ است ، زیر حاشیهٔ بالا حك شده است. نقشهائی‌که بر روی این‌سنگ‌است : رحل با قرآنی روی آن ، مشعل ، شمشیر ، یکی دو نقش آن شناخته نشد . (عکس شمارهٔ ۲۳۹)

سنگ قبر دیگری از مرمر ، طرف دست چپ در ورودی ونزدیك به در کفش‌کن جنوبی است. عرض آن ۳۸ وطول آنچه‌که از خاك بیرون است ۱۵۱ سانتیمتر است. این عبارات بر آن خوانده می‌شود :

تاریخ وفات مرحمت و غفران پناه رضوان دستگاه میرزا رحیم‌خان ولد

(۱) حروف «از سرای بهشت» معادل ۹۸۶ است. (۲) این دو بیت در دیوان حافظ به تصحیح مرحوم قزوینی چنین آمده است : بلبلی خون‌دلی‌خورد وگلی حاصل کرد ـ بادغیرت بصدش خار پریشان دل کرد ـ طوطیی‌را به خیال شکری دل خوش بود ـ ناگهش سیل فنا نقش امل باطل کرد . مطالب این سنگ را رابینو در سفرنامهٔ مازندران واستراباد‌ص۷۱و۷۲ با اغلاط وانداختن یکی دو جمله نقل‌کرده است ودر کتاب گیلان خود از این دو سنگ یاد می‌کند . (گیلان رابینو ص ۲۱۴) .

مرحوم میرزاکبیرخان در روز شنبهٔ بیستم‌شهر ربیع‌الاول سنهٔ۱۰۸۰ثمانین‌والف حق تعالی از تقصیراتش درگذشته غریق رحمت خویشتن کناد بحق محمدوآله الامجاد .نقشها ازپائین به‌بالا: گلدان، خنجر، رحل ، دوانگشتر، کمر شمشیر و حمایل .

دوسنگ دردوطرف درورودی ایوان شرقی است . بریکی ازآنها فقط عبارت هذاالمرقدالمنور والتربة المعطر خوانده می‌شود باقی نوشته ها زیرگچ است. برسنگ‌سمت‌راست: وفات‌مرحومه مغفوره‌کلثوم خانم بنت مرحوم‌میرقاسم ۱۲۵۰ . نقشها : دوانگشتر . تسبیح، دلوازه .

رابینو درسفرنامهٔ‌مازندران واستراباد ازسنگ‌قبردیگری‌یاد کرده است که امروز دراین بقعه‌نیست‌و برآن نوشته بوده است :

شاهرخ بیمثال نیك خصال آن‌بلنداخترحمیده خصال(۱)
درهـزار و دویست ازهجرت غرق گردید او بآب زلال(۲)

میان‌سنگهای قبورمحوطهٔ‌امامزاده سنگی تراشیده به شکل بزبوده‌است. نظیراین سنگ نیزدرهیرو آباد خلخال دیده شده است. تا بیست سال پیش این سنگ برجای بود ، به خیالی‌که داخل آن گنج است سروتن آن‌راشکستند و ازمیان‌بردند .گویا با آدابی‌که انجام‌می‌داده‌اند،این سنگهارابرای‌امطاربه‌کار می‌برده‌اند .

قرآنهای بقعهٔ فیلده

دوقرآن بزرگ‌خطی‌دربقعهٔ فیلده است . قرآن کوچکتر به عرض۲۴/۲ وطول ۳۵/۱ وقطراوراق آن ۱۵ سانتیمتراست . سرلوحه ویکـی دوصفحهٔ اول آن افتاده‌است . سرسوره‌ها وسرآیات وسراحزاب آن درحاشیه تمام مطلاست سرسوره‌هاتمام مجدول وسرآیات وسراحزاب تمام‌گل وبته‌ایست‌که‌درآن‌آب‌ـ

۱ـ این بیت قافیه ندارد . ۲ـ سفرنامهٔ مازندران واستراباد رابینوص۷۱ .

www.tabarestan.info تبرستان

طلاکار کرده‌اند . سراسر قرآن به خط ثلث خوش نوشته شده وزیر هر کلمه با فارسی بسیار کهن معنی شده است . ازجلد قدیمی آن اثری نیست اخیراً آن راصحافی کرده وجلدتازه‌ای برای آن درست کرده‌اند . عبارات زیر در صفحهٔ اول آن که قبل ازسرلوحهٔ قدیمی بوده است دیده می‌شود :

بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم الحمدلله‌الذی انزل‌القران علی‌سبعة احرف کلها .. تنزیل من حکیم حمید .

وقفت صفوة المخدرات السیده الایده العفیفه الرفیعه الجلیله الکریمه الحسیبه.. شجرة السلطنة والخلافةوالاجلال پری‌سلطان‌بنت‌السلطان‌بن‌السلطان المغفور المبرور المنتقل الی جوار رحمةربه غفورالسلطان محمد اسکنه‌الله الملك الشکور بحبایح الجنة . . . و القصور و هی المهد العلیا للسلطان العادل الکافل .. الشامل عدله‌السلطان بن‌السلطان‌بن السلطان. . امیره اسحق وقاه الله‌الملك الخلاق من . . الافاق نیلاً لثواب الله . . ودخراً لیوم لاینفع مال و لابنون الامن اتی‌الله بقلب سلیم علی‌المشهدالمنورالمعطروالمرقدالمعظم . . . . . المطهرللسیدالامام الفاضل‌الهمام الفاصل‌بین‌الحق والباطل السیدالشهید سیدعلیکیابن السیدالجیدالسیدامیرضاعف الله‌تعالی مراتب حسناته . فعلی‌سکان هذا المشهد و مجاوریه‌ان یقروه ویستعملوه لیصل الثواب الی‌الواقفة عاجلاً و آجلاً وقفاًمؤبداً وحبساً مخلداً بحیث لایباع و هوخیرالوارثین فمن بدّله بعد ماسمعه‌فانما اثمه علی الذین یبدلونه ان‌الله سمیع علیم . تحریراً فی‌غرة‌جمادی الاول سنة احدی تسعمائه .

قرآن دیگررا میرمحمد باقرفیل دهی وقف کرده است و وقفنامه را در صفحهٔ اول چنین نوشته‌اند :

بسم الله الرحمن الرحیم بدرستی که وقف.مؤبد وحبس مخلدنمود این کلام مجید ربانی راعالیحضرت سلالة السادات میرمحمدباقرولد مرحوم میر محمدقاسم فیل دهی ازبرای والدین وبرادرمرحوم خود برکافهٔ مؤمنین آنانکه قابلیت واهلیت تلاوت وقراءت آن داشته باشند تلاوت و قراءت بارواح خود و

والدین مرحومین‌وبرادرمرحوم عالیحضرت مشارٌالیه‌عایدگردیده دریوم‌لاینفع مال‌ولابنون‌الامن‌اتی‌الله بقلب سلیم دستگیر ایشان گرددحیث‌لایباع‌ولایوهب ولا یشتری‌ولایرهن‌ولایمهرولایؤدع ولایترك‌بطاق‌النسیان‌فمن بدّله بعدماسمعه‌فانما اثمه‌علی‌الذین‌یبدلونه‌وقفاًعاماًصحیحاًشرعیاًو تولیت این کلام‌الله رابارشد واعلم واورع اولاد خود تفویض نموده‌که‌بدون اذن متولی نقل به‌محل ومکانی ننموده بجای‌خود بر قرارباشدفکان‌ذلك‌فی عاشرشهرشوال‌المکرم من‌شهورسنه ۱۱۹۴ .

اندازهٔ این قرآن به شرح زیر است:

طول اوراق ۴۱/۳ وعرض ۲۹/۸ و قطربدون جلد ۷/۶ سانتیمتراست. این قرآن نیز مانند قرآن دیگر ترجمه‌ای بسیار شیوا وروان وکهنه دارد .

ازمتن وقفنامهٔ اول معلوم می‌شود که پری سلطان ـ دختر سلطان محمد ـ قرآن را وقف مرقد سیدعلی کیابن امیر کیا نموده است . معلوم نیست چگونه این قرآن به‌بقعهٔ فیلده رسیده است.

عمارت حسین خان

در پیلده رودبار

عبدالفتاح از این عمارت یادکرده است. امروز پس از تحقیق معلوم شد اثری ازآن باقی نیست[۱] .

۳ـ بناها و آثار تاریخی ناحیهٔ رحمت آباد

بقعهٔ سیدان

در دهکدهٔ رحمت‌آباد

این بقعه‌که به امامزاده محمد نیز معروف است بنائی سادهٔ چوبین است ودر محل معروف‌بوداصالتی‌ندارد. زیرابقعه‌به‌نام‌محمد گالش‌نیزخوانده‌می‌شد.

آقای زربینی اظهار داشتندکه مدفون در این‌بقعه، گالش و گوسفنددار پیر عالمین بوده است . دهکدهٔ پیر عالمین که خرابه‌های آن بر جای است .

(۱) تاریخ گیلان عبدالفتاح چاپ درن ص ۲۰۸ .

www.tabarestan.info تبرستان

دهکده‌ای قدیمی بوده است، چه در غاری نزدیك این دهکده زنبیلی یافته اند که درآن زنبیل سند معامله‌ای بوده است. دراین سند، بیجار پوران، میان دو تن از ساکنان دهکدهٔ پیرعالمین به‌نام‌غریب خانم وسید حمزه معامله شده‌است وپول را توزین‌کرده ورد وبدل کرده‌اند.

مقابل پیر عالمین درجوار سنگ‌معروف به «پیاله سنگ» قبرستان‌قدیمی اسلامی است.

قلعهٔ مازو دشت
در تنگهٔ رودخانهٔ دگا

در تنگهٔ رودخانهٔ دگا، قلعه‌ای به نام مازودشت است که یك بدنهٔ آن از سنگ، و بدنهٔ دیگر آن از آجر چیده شده است ، در این تنگه چشمهٔ بزرگی است‌که از زمین می جوشد . سابقاً این چشمه را چشمه‌جان می خوانده اند و معروف است که شخصی به نام «جان» در اینجا حکمروائی داشته که اسکندر مقدونی اورا شکست داده است(۱) .

قلعهٔ لارچاك

درحوالی درهٔ دگا برسر قلهٔ مرتفعی قلعه‌ایست‌که با آجر بنا شده است و سابقاً معروف به «قلعه‌جان» بوده است. می گویندابن قلعه از بناهای‌همین‌جان پادشاه این محل است.

قلعه‌کول و قلعهٔ چهل‌گزچال
نزدیك دهکدهٔ شیرکوه رحمت‌آباد

برای رسیدن به شیرکوه ، از جادهٔ رحمت‌آباد به توتکابن و از آنجا به شیرکوه باید رفت. در چهارکیلومتری این آبادی بر بالای ارتفاعات، دو قلعه خرابهٔ قدیمی است که اولی به نام «قلعه کول» و دومی به نام « چهل گزچال »

(۱) رابینو می‌نویسد «در شش کیلومتری پائین پل منجیل قلعه‌ای بر بالای صخره ای در میان سفید رود بنا شده است . در فاصلهٔ کمی در جنوب قلعه ، خرابهٔ پلی است . اولئاریوس می‌نویسد که این پل به دست اسکندر مقدونی خراب شد (گیلان رابینو حاشیهٔ ص ۲۱۰) ممکن است این داستان‌محلی که‌سینه‌به‌سینه‌نقل شده‌است بااین‌نقل‌تاریخی اولئاریوس قابل تطبیق‌باشد.

خوانده می‌شود. رابینونیز ازاین دوقلعه نام برده است(۱).

چراغعلی تپه = تپهٔ مارلیك
نزدیك دهکدهٔ نسفی(۲) در درهٔ گوهررود

گوهررود یکی از شاخه‌های سمت راست سفیدرود است که ازسرچشمه تا مصب آن پانزده کیلومتر راه است . این دره که آب گوهر رود ازمیان آن می گذرد به نظر من یکی از زیباترین دره های کوهستان البرز است. در دل این دره دو نقطهٔ مرتفع است که یکی به نام «چراغعلی تپه» و دیگری به نام «پیلاقلا» یعنی قلعهٔ بزرگ معروف است. در سالهای ۱۳۴۰ و ۱۳۴۱ هیئتی‌علمی به ریاست آقای دکتر عزت‌الله نگهبان در چراغعلی تپه که بعداً به نام تپهٔ مارلیك خوانده‌شد اقدام به‌حفاری نمودند وآثاری بس‌گرانبها به‌دست‌آوردند. آثار این تمدن باستانی که هنوز درست شناخته نشده است به‌نام تمدن مارلیك معروف‌شد. رئیس هیأت‌کتابی به‌نام «گزارش مقدماتی حفریات مارلیك‌چراغعلی تپه» به همکاری ادارهٔ کل باستانشناسی و مؤسسهٔ باستانشناسی دانشگاه تهران درسال ۱۳۴۲ منتشر نمود . خوانندگان برای اطلاع بیشتری از کار این هیأت می‌توانند به‌آن مراجعه کنند. چراغعلی تپه به‌شماره ۴۲۶جزء بناهای‌تاریخی ایران ثبت شده است.

قلعهٔ گورمیرزا(۳) = قلعهٔ طاهر میرزا
درمیان آب سفیدرود مقابل دهکدهٔ لویه

درمیان آب سفیدرود ، نزدیك به ساحل راست ، سنگ مسطحی از آب سر برآورده است. قسمت بالای سنگ برجسته‌تر است وسطح کمتری دارد.اما قسمت پائین‌آن‌نسبةً مسطح وصاف است. برحاشیهٔ غربی سنگ دیواری‌آجری به ارتفاع ۱۵۰ سانتیمتر برجاست . در این ضلع ، پس از قسمت برآمدگی ، پیشرفتگی خلیج مانندی‌که تا میان سنگ ادامه دارد ، دیده می‌شود. بر حاشیهٔ

(۱) گیلان رابینو ص ۲۷۳ . (۲) در گیلان و دیلمستان سید ظهیر الدین‌مرعشی تصحیح نگارنده ص ۴۳۵ نام این دهکده نسبی ضبط شده است و امروز به اشتباه‌با « ص» می‌نویسند . (۳) بضم کاف وفتح واو .

www.tabarestan.info تبرستان

شرقی سنگ نیزدیواری ازآجر به‌ارتفاع حاشیهٔ غربی دیده می‌شود. درقسمت جنوبی سنگ ، چهار قسمت جداگانهٔ برج مانند و جرز مانند دیده می‌شود که ارتفاع آنها درحدود دومتراست. پس از این چهار قسمت، دیوار شرقی‌یکسره ومتصل‌به هم است ودرپوزهٔ شمالی به برجی‌ختم‌می‌شود. (عکس شمارهٔ ۲۳۰) در ساحل شرقی رودخانه پایهٔ آجری دیگری دیده می شود . احتمال می رود پایهٔ تخته پل این قلعه بوده است. آجرهائی که در این بنا به‌کار رفته‌است به ابعاد ۳۲ وقطر ۸/۵ سانتیمتر است. رابینو این محل را به نام «قزقلعه» خوانده و در بارهٔ آن‌می‌نویسد «درشش کیلومتری پائین پل منجیل قلعه‌ای بربالای‌صخره‌ای که درمیان آب سفیدرود است بنا شده است. این قلعه به نام قز قلعه (= قلعه دختر) معروف‌است. درفاصلهٔ کمی درجنوب این‌قلعه، خرابه‌های پلی باقی‌است. اولئاریوس (Oléarius) می گویدکه این پل‌به دست اسکندر مقدونی خراب‌شده است . (۱)

دروازهٔ قلعهٔ حرزویل
پشت دهگدهٔ حرزویل(۲)رحمت آباد

این دروازه از سنگ وگچ بنا شده است. دهانهٔ دروازه سه متر وارتفاع دیوار چپ آن که بر بالای بلندی ساخته شده است ، ۳/۵ متر است و دو سکو در طرفین آن است. معروف است که این دروازه‌مدخل‌قلعهٔ حرزویل‌بوده‌است، ولی نباید این‌مطلب صحیح باشد ، چه در طرفین دروازه دیواری نیست تا مانع ورودمهاجمین‌باشد.چنانکه از متن کتیبه برمی آید یکی ازسلاطین‌وحکمرانان محلی به نام محمد وکدخدایان محل، بانی این‌کارخیر شده‌اند واین دروازه را بنا کرده‌اند ومحل بست برای‌مجرمان وگناهکاران‌ساخته‌اند! زیر کتیبه‌دندانهٔ دروازه، این قسمت ازآیةالکرسی خوانده می‌شود : خلفهم ولایحیطون‌بشییء من علمه‌الا . . . و زیر آن کتیبهٔ کوچکی از سنگ است که این اشعار سست

(۱) گیلان رابینو ص ۲۱۰ . (۲) نام این آبادی در متون تاریخی‌محلی با خاء معجمه و حاء مهمله هر دو آمده است و امروز به اشتباه با هاء هوز می‌نویسند .

بر آن با خط‌بد نستعلیق‌حك شده است : (عکس شمارهٔ ۲۳۱)

بعون خداوند حی بصیر ملك الملوکی محمد کبیر
دگر کدخدایان با احترام شدند باعث همچنین کار خیر
که سازند طاقی در این آستان که اهل کنه را شود دستگیر
دو صد لعنت حضرت دادگر دگر لعنت خلق برنا و پیر
بآن حاکم و کدخدا و ملك تمام رعیت صغیر و کبیر
که چون مجرم اینجا شود ملتجی بآزار و جبراً دهندش گیر
پی سال تاریخ طاقش بدم هزار و نود گفت عقل حقیر

سردابهای طرف راست
دروازهٔ حرزویل

متصل به دیوار راست دروازه ، سردابی در بسته به طول ۹ و عرض ۶ متر از سنگ و گچ بنا شده است . زیر دست این سرداب ، سردابهای‌متعدد، یکی بر بالای دیگری در دو سه ردیف در دامنهٔ تپه تاکنار نهر ده،از سنگ و گچ بنا شده‌اند که در نوع خود در این صفحات نظیر ندارند . دهانه‌ها وعمق آنها با یکدیگر اختلاف دارد .

قلعهٔ حرزویل
بر بالای‌کوه در دامنهٔ چپ رودخانهٔ حرزویل

در ارتفاعی که‌بیشتر از صد متر نیست ، در دامنهٔ چپ رودخانهٔ‌حرزویل، آثار قلعه‌ای قدیمی ازسنگ وگچ است. دیوارهای‌آن فرو ریخته‌وشکل‌اصلی قلعه نمایان نیست. این‌قلعه ممکن‌است قلعهٔ دفاعی دهگدهٔ حرزویل بوده‌باشد.

بقعهٔ آقا سید محمود مرندی
نزدیك دروازهٔ حرزویل‌کنار نهر دهگده

بنای بقعه چهار ضلعی وبام آن‌کاهگلی است. در ورودی آن رو به‌جنوب ودو لنگه است. این ابیات برآنها حك شده است :

این در بشادکامی و دولت خجسته باد بر دوستان گشاده و بر خصم بسته‌باد

www.tabarestan.info تبرستان

تاسیرماه[و]زهره‌بدین‌بام‌اخضراست　　دولت‌درین سراو سعادت بدین‌دراست

(عکس شمارهٔ ۲۴۲ و ۲۴۳)

عرض وطول داخلی بنا پنج متر و سقف آن بر چهار ستون اصلی که در چهار کنج بناست بر پاست. مرقد سید محمود مرندی در وسط وبه طول دومتر وعرض یك‌متر وارتفاع ۹۲ سانتیمتر وتمام آن‌کاشی‌کاری است. بر روی مرقد، سنگ مرمر سفید رنگ کوچکی به طول ۳۰ و عرض ۲۲ سانتیمتر است. این عبارات با خط نستعلیق بر آن حك شده است: (عکس شمارهٔ ۲۴۴)

بنای گنبد حضرت قدوة الاولیاء وبرهان الاتقیاء سلطان‌سیدحاجی‌محمود مرندی نوّرالله مرقده بخیرجاریه‌نتیجة‌السلاطین‌الاعظم‌امیره‌تی‌تی‌بنت‌المرحوم امیره سلطان محمد خان حاتمی نسب حاکم الکای کهدم فی تاریخ ثامن شهر رجب‌المرجب ثمانه و تسعین و تسعمایه. امیره تی‌تی معظمهٔ مذکوره فی حین حیاتها بجهة خود سردابهٔ که در جوف آستانه واقع‌است ترتیب‌داده لعنت خدا وسخط رسول برکسی بادکه بعد مماتها دخل‌بیجا ونامشروع درآن‌نموده تغییر وتبدیلی بقواعد وقوانین آن راه دهد اخراجات گنبدمذکور مبلغ پنجاه‌تومان تبریزی رحمةالله علیها و علی آبائها واجدادهاالمکرمین المعظمین. (عکس شمارهٔ ۲۴۵)

سرداب امیره تی‌تی دختر امیره سلطان محمدخان حاکم‌کهدم تا امروز بر جای است وسنگ قبر او نیز تا امروز باقی است.

برکنار سرداب امیره تی‌تی سنگ مرمر سفید رنگ یك پارچه به طول ۱۴۳ و عرض۴۸/۵ و قطر ۷ سانتیمتراست که‌آن رابه‌سی‌قسمت‌تقسیم کرده واین پانزده بیت را با خط خوش نستعلیق در قسمتهای سی‌گانه حك کرده‌اند:

جهان دانش‌ودین بحر مکرمت تی‌تی　　که‌قاصراست‌زوصفش زبان‌کلك‌وبیان

ز رشك جود دل پاك و دست فیاضش　　فتاده چین برخ یم، خراش‌در دل‌کان

ز فر سلطنت و از علو منزلت است　　خدیجه‌پایه‌وبلقیس‌قدرودندی‌شان(؟)

نسب ز حاتم طی دارد و بود بحسب　　نهال عصمتی از گلشن محمد خان

بسال نهصدوتسعین‌وثامن[1] از هجرت　　بعون لطف خداوند قادر سبحان

درین‌مکان‌فرح‌بخش کز شرافت و فیض　　شکسته رونق فردوس و روضهٔ‌رضوان

تمام کرد چنین گنبدی که در رفعت　　گذشته پایهٔ قدرش ز گنبد کیوان

شده ز قد بلندش قصیر دست خلل　　که جا بزاویهٔ امن کرده‌است و امان

کند جمال منور ز نور این گنبد　　بروز مهر منیر و بشب مه تابان

در استقامت‌واوصاف چهار رکنش‌عقل　　چه نغز گفته که‌هر رکن‌رکنی‌ازایمان

بظاهر ار چه بود جفت طاقهایش لیك　　چو طاق گنبد خضراست‌طاق‌دردوران

فتد ز رشك‌وحسد در دلش‌شکاف‌شکاف　　رسدخبرچوزوصفش‌بگنبدحرمان[2]

ز جود و همت شاهانه قبر بابا را　　بداد زیب و بپوشاند خلعت الوان

الهی از کرم و لطف خویشتن اورا　　به‌کام خاطر و بر آرزوی دل برسان

بصدق راقم ابیات و ناظم تاریخ　　سنگ علی ولی، بی‌ریا، مرادی دان

سنگ مرقد امیره تی‌تی

بر بالای سرداب امیره‌تی‌تی، درکنج شمال غربی بنای بقعهٔ سیدمحمود مرندی، سنگ‌قبر امیره تی‌تی است که سنگ مرمری سفید ویکپارچه است و قسمتی از آن داخل دیوار شمالی رفته است. برروبهٔ سنگ،صلوات کبیر و در حاشیه وبدنه‌های دیگر سنگ، ادعیهٔ مختلف حك شده‌است. برروبهٔ سنگ با خط ریز نستعلیق نوشته است: سنگ سردابهٔ نتیجة السلاطین امیره تی‌تی بنت‌المرحوم سلطان محمد خان حاتمی حاکم کهدم.

سنگ‌قبر دیگری در همین بقعه

سنگ قبر مرمردیگری به طول ۱۷۷/۵وعرض۴۰ و ارتفاع ۲۰ سانتیمتر دراین بقعه است.

مطالب زیر بر روبهٔ این سنگ است:

در حاشیه با خط نسخ‌صلوات کبیروپس از آن آیة الکرسی ناهوالعلی

(۱) گویا شاعر در تنگنای وزن گرفتار شده وچنین مصراعی ساخته است. منظور او سال‌ثمان وتسعین و تسعمائه یعنی ۹۹۸ است.　(۲) ظاهراً با هاء هوز است.

www.tabarestan.info تبرستان

العظیم و پس از آن: کل شیء هالك الا وجهه له الحکم و الیه ترجعون اللهم اغفر وارحم.

بر حاشیهٔ داخلی با خط نستعلیق این ابیات حك شده است :

نور اعیان ملك ابوالقاسم (۱) — که نبودش بحسن شبه و مثال
شد بخلد برین بفصل ربیع — ناگه از امر قادر متعال
ساخت اصحاب راغمین و ملول — کرد احباب را پریشان حال
مرد و زن در فراق او دارند — دامن از خون دیده مالا مال
با د روحش غریق رحمت حق — بحق مصطفی و عترت و آل
خواهی ارسال فوت او دانی — بشنو از من ز روی استدلال
برون جو ز مصرع ثانی — «مهر گیتی نهاد رو بزوال»(۲)

در سطور وسط با خط نسخ نادعلی تا یا علی و یا علی و دنبالهٔ آن با خط نستعلیق :

هر که آمد بجهان اهل فنا خواهد بود
آنکه پاینده و باقیست خدا خواهد بود

هذا سنه ۹۹۵ نقشهای سنگ : رحل وقرآن وسجاده و مهر و امامزاده‌ای با گنبد . بر بدنهٔ سنگ که بیرون است اشعاری باقافیه‌ووزن «ابوالقاسم‌چراغ اهل بینش» در وصف نامبرده حك کرده‌اند که مطالب آن تکراری است .

سنگ قبر دیگری به طول ۱۰۶ و عرض ۳۲/۵ و قطر ۲۹ سانتیمتر دراین بقعه است که مطالب زیر بر آن حك شده است .

صلوات کبیر به خط نسخ، دردوحاشیهٔ سنگ و درمتن هیجده مصراع به خط نستعلیق که‌مصراع‌تاریخ‌آن‌بدین‌شکل‌است :ربیع‌اول والف‌وچهاربدتاریخ.

سنگ مرمر کوچکی در این بقعه است که این مطالب بر آن حك شده است: هذه‌التربة‌المرحوم‌المغفور محمد علی ابن المرحوم محمدامین‌زاویه

(۱) رابینو امیره تی‌تی را همسر شاه قاسم می‌داند . احتمال دارد شاه قاسم همین‌ملك قاسم باشد که در بقعهٔ سید محمود مرندی به خاك سپرده شده‌است (۲) شمارهٔ این حروف به حساب جمل غیراز حرف باء معادل ۹۹۵ هجری‌است .

سنه ۱۰۵۷ .

سنگ قبر دیگری به طول ۹۰ وعرض ۳۳ وقطر ۱۷ سانتیمتر در این‌بقعه است که در حاشیهٔ آن صلوات کبیر و درمتن ظاهراً سه بیت شعر است که در شش مربع‌جداگانه حك شده است . این‌ابیات‌خوانده‌نشد . (عکس‌شمارهٔ ۲۴۶) بر یك سر سنگ‌این دو بیت که مقداری از آن ریخته است ، به ترتیب زیر خوانده شد :

در نهصدوچار وپنج و هشتاد — از هجرت . . . . پیمبر
. . . است یقین که‌تابدانی — تاریخ چنان سایه گستر

مزار امامزاده ابراهیم بن امام زین العابدین علیه‌السلام در دامنهٔ‌کوه مشرف بردهکده حرزویل رحمت آباد

بنائی است چهار گوشه که ابعاد داخلی آن ۳۲۰ سانتیمتر است . چهار گوشهٔ بنا رابا چهار گوشوار جمع کرده وگنبدی بر آن زده‌اند. صندوقی‌ساده بر مزار امامزاده است . اخیراً باسیمان تعمیرات زیادی در آن‌کرده‌اند .(عکس شمارهٔ۲۴۷) رابینونیز از این امامزاده یادی کرده است . (۱)

باقی آثار وبناهای تاریخی رودبار و رحمت آباد

۱ـ بقعهٔ قاضی بن قاضی‌در تولاب برهٔ رشت‌رودبار نزدیك امامزاده‌ابراهیم رشت .

۲ـ بقعهٔ آقا: سید حسن درشغال توسه (=شیخعلی توسه) رحمت آباد (گیلان رابینو ص ۲۳۷) بنائی قابل مطالعه نبود .

۳ـ بقعهٔ امام زاده حسن در شیمام رستم آباد رودبار . بنائی قابل بررسی نبود .

۴ـ زیارت شیخ جابر انصاری دردهکدهٔ پیری رستم‌آباد رودبار.مونتایث (Monteith) می‌نویسد که‌از آب زیارت چای‌در هشتصد متری رودبار و هفت کیلومتری منجیل گذشته است .(گیلان رابینوص ۲۱۲)

(۱) تاریخ گیلان رابینوس ۲۷۴.

www.tabarestan.info تبرستان

۵ ـ بقعه‌های بابا ملااسدالله ـ پیر سید جلال الدین ـ سید محمد در دارستان‌رودبار . این بقاع قابل بررسی‌نبودند .

۶ ـ بقعهٔ شیخ مفید در دهکدهٔ دارستان رودبار . (فرهنگ جغرافیائی ایران ، ذیل نام دهکدهٔ دارستان)

۷ـ بقعه‌ای در دهکدهٔ دوگاههٔرودبار (فرهنگ جغرافیائی ایران ، ذیل نام دهکدهٔ دوگاهه)

۸ ـ بقایای‌بنائی قدیمی وحمام و زیر زمین در مرتع‌سینه خانی ازمراتع دهکدهٔ کوشك ، بالای دهکدهٔ فیلده‌رودبار . (فرهنگ جغرافیائی ایران،ذیل نام دهکدهٔ کوشك)

۹ ـ آب انبار حاجی میرزا آقا جان در شهر رودبار . اراضی‌آن تبدیل به سینما شده است .

۱۰ ـ بقعه‌ای در دهکدهٔ شاهوای رودبار .

۱۱ـ قلعهٔ تارم در علی آباد پیلده رودبار . علی‌آباد امروز دهکده‌ایست نزدیك سد سفیدرود ، بر کنار یکی از شاخه های چپ رودخانهٔ سفید رود . در تاریخ‌خانی‌آمده است که قلعهٔتارم‌نزدیك‌جشیجان وعلی‌آباد بوده‌است. (گیلان رابینوص ۲۱۴)

۱۲ ـ گنبد زرد یا قبور سلاطین دردهکدهٔ کلشدر (۱) (= کلشتر) رحمت آباد . رابینواز چنین گنبدی یاد کرده است . درمحل پس از تحقیق بنده‌چیزی نیافتم .

۱۳ـ بقعهٔای دردهکدهٔ کیاباد رودبار.

۱۴ـ قلعهٔ کلایه ، نزدیك دهکدهٔ کلایهٔ رحمت آباد (گیلان رابینوص ۲۷۴) .

۱۵ـ دیز کوه ، یاد آور نام قلعه‌ای قدیمی است . نزدیك آبی است که

(۱) بکسر کاف و لام و فتح دال

از ییلاق هزارمرز سرازیر می‌شود وباتاریك رودیکی می‌شود . سپس به‌اسکلك می‌آید و به سفید رود می‌پیوندد.

۱۶ـ بقعهٔ شاه شهیدان ، پائین کوه دلفك است . از راه گلن‌کش [۱] به ناوه و از ناوه به جنگل لیلجان و نورالعرش و شاه‌شهیدان می‌رود . بقعه‌ای جدیدالبناست وقابل بررسی نبود .

۱۷ـ بقعهٔ میان چلکا سر [۲] و چرّهٔ [۳] رحمت آباد .

۱۸ ـ بقاع دهکده‌های سیدان ورودخانه .

۱۹ـ بقاع دهکده‌های کولی دهان‌ومخشر [۴].

۲۰ بقعهٔ دهکدهٔ پرهٔ [۵] رحمت آباد .

۲۱ ـ بقعه‌ای در دهکدهٔ آغوزبن رحمت آباد .

۲۲ـ امامزاده انجیلك و بقعهٔ دیگری دردهکدهٔ کلشتر [۶]رحمت آباد.

محلهای زیر گورستانهای قدیمی و آثار زیر خاکی دارند

۱ـ شیر کوه ۲ـ سندس [۷] ۳ـ رشی [۸] ۴ـ پشتهان [۹] ۵ ـ سله‌چان [۱۰] ۶ـ خرشك [۱۱] ۷ـ شهران [۱۲] ۸ـ حلیمه‌جان ۹ـ کلس‌فروش [۱۳] ۱۰ـ وله‌جار [۱۴] ۱۱ـ انارکول ۱۲ـ خاسه کول ۱۳ ـ کلایه [۱۵] ۱۴ ـ کیاباد تخت ۱۵ ـ قشلاق ۱۶ ـ نسفی [۱۶] ۱۷ـ شاه‌جان کول ۱۸ـ فتلك [۱۷] ۱۹ـ فیشم [۱۸] ۲۰ـ گورتیم‌و سلطان بری ۲۱ ـ آغوزبن ۲۲ ـ خیاو ۲۳ـ گلدیان ۲۴ـ رزکا [۱۹] ۲۵ ـ ویایه ۲۶ـ کلشتر ۲۷ـ تلابر ۲۸ـ گله‌ورز [۲۰] ۲۹ـ داك‌دره ۳۰ـ حرزه‌ویل ۳۱ـ کبته [۲۱] ۳۲ـ کلاس [۲۲] ۳۳ـ شاهوا ۳۴ ـ براگور ۳۵ ـ گرده پشته جزء شهر بجار است ۳۶ـ چلکاسر [۲۳] .

۱ـ بفتح کاف ولام وکاف . ۲ـ بکسرچ و فتح سین . ۳ـ بضم‌چ وتشدید وکسرراء . ۴ـ بضم‌میم وفتح‌شین. ۵ـ بفتح‌پ . ۶ـ بکسرکاف‌ولام وفتح‌تاء. ۷ـ بکسرسین‌ودال. ۸ـ بفتح‌راء. ۹ـ بضم‌پ وفتح تاء . ۱۰ـ بکسرسین‌ولام. ۱۱ـ بکسرخاء وراء . ۱۲ـ بفتح شین . ۱۳ـ بضم‌کاف وکسرلام وفاء . ۱۴ـ بفتح واو. ۱۵ـ بفتح‌کاف . ۱۶ـ بکسرنون . درتاریخ گیلان‌ودیلمستان‌نسپی، امروزنصفی‌نویسند. ۱۷ـ بفتح‌فاء وکسرتاء . ۱۸ـ بکسرشین. ۱۹ـ بکسرراء. ۲۰ـ بکسرکاف وفتح واو . ۲۱ ـ بفتح‌کاف وباء ۲۲ ـ بکسرکاف . ۲۳ ـ بکسرچ .

www.tabarestan.info تبرستان

بناها و آثار تاریخی ثبت شده

۱ـ ساختمان تپهٔ خاسه کول نزدیك دهکدهٔ خاسه کول رحمت آباد .

۲ـ گرده کول نزدیك دهکدهٔ چرّه رحمت آباد .

۳ـ کلشی تپه میان دهکده های دفراز ورشی رحمت آباد .

٤ـ چراغعلی تپه در نسفی رحمت آباد .

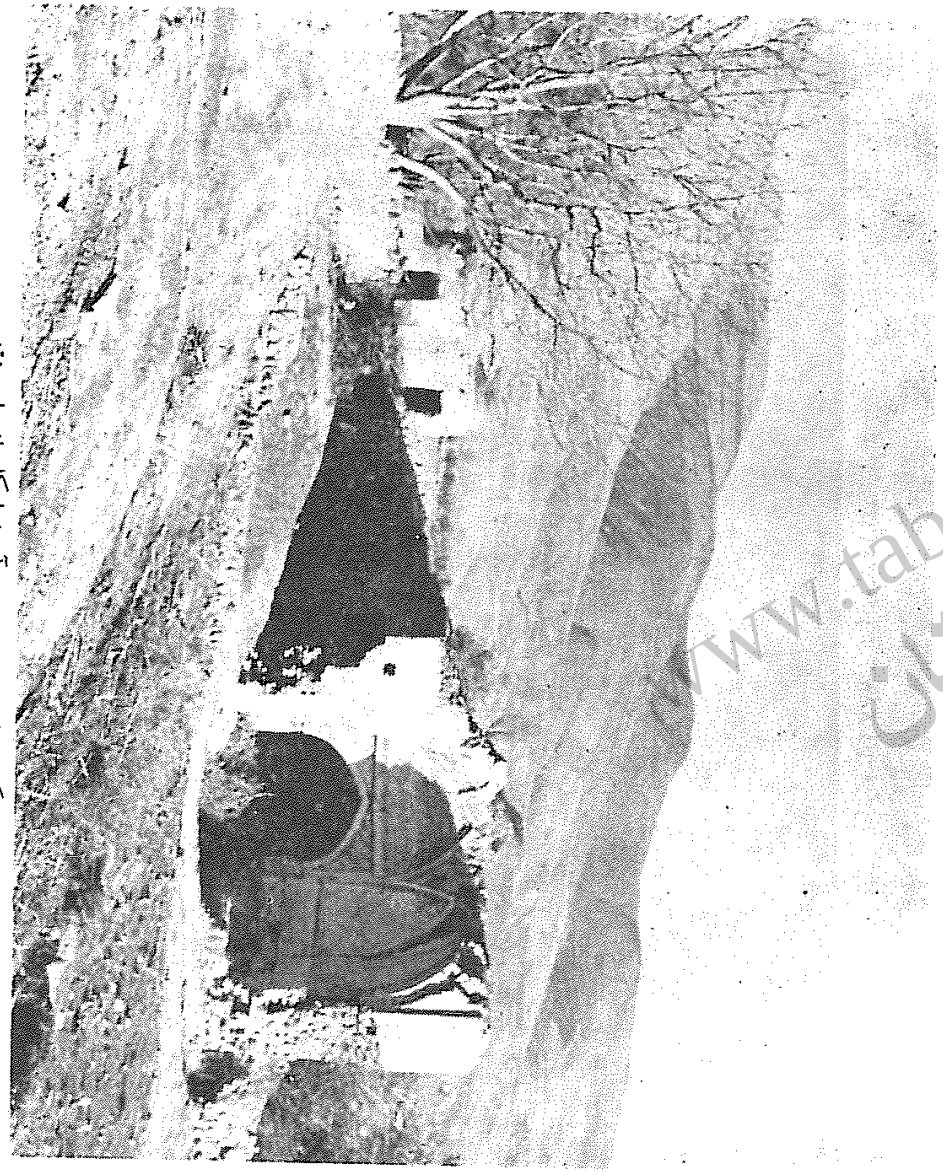

عکس شمارهٔ ۲۳۶ ـ سردر آب انبار کاروانسرای پشته .

www.tabarestan.info تبرستان

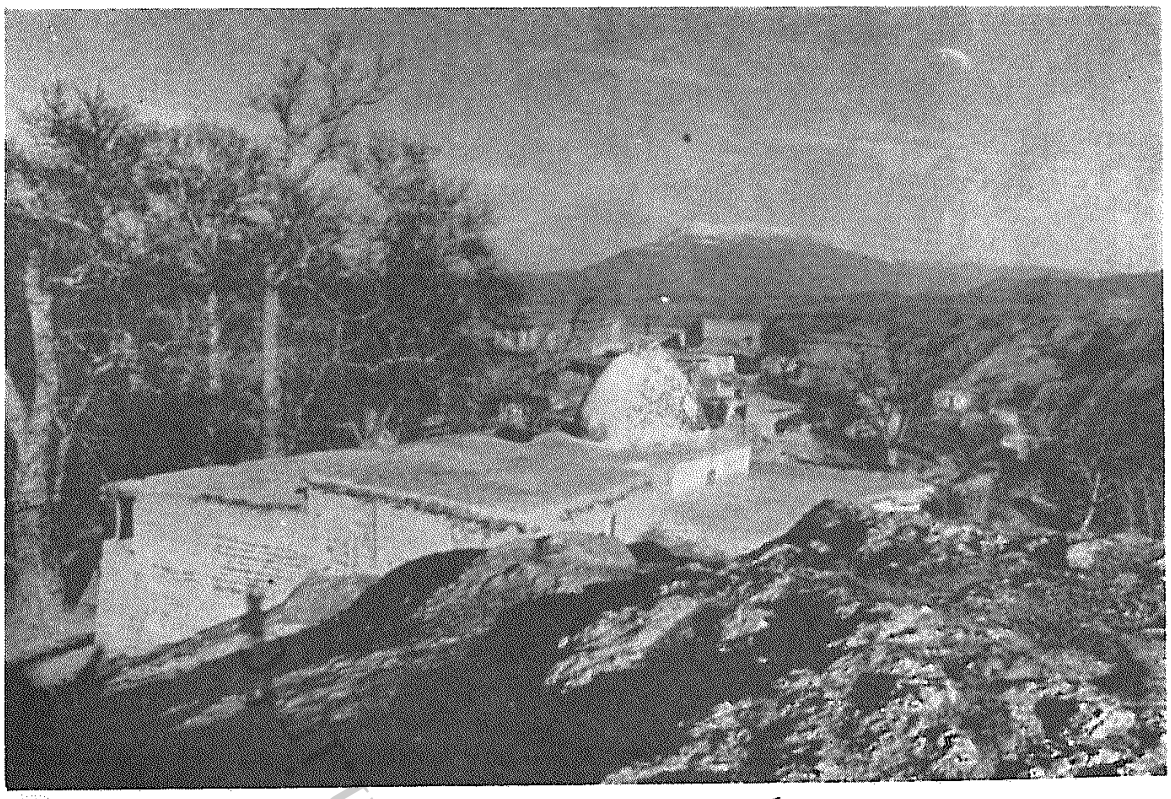

عکس شمارهٔ ۲۳۷ ـ بقعهٔ دهکدهٔ فیلده رودبار .

www.tabarestan.info تبرستان

عکس شمارهٔ ۲۳۸ ـ سنگ قبرشاه منصور در بقعهٔ دهکدهٔ فیلده رودبار .

- عکس شمارهٔ ۲۳۹ ـ سنگ قبر بدیع‌الزمان میرزا در بقعهٔ دهکدهٔ فیلده رودبار .

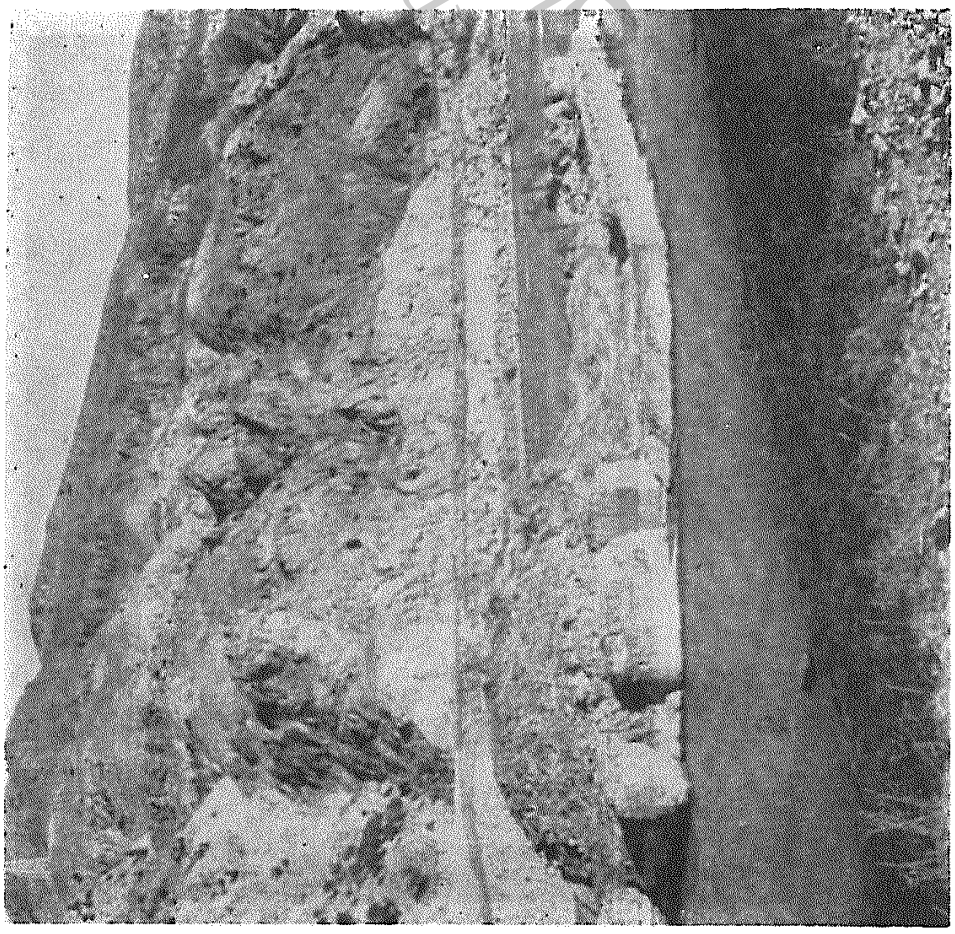

عکس شمارهٔ ۲۴۰ ـ قلعهٔ گور میرزا در میان آب سفید رود .

tabarestan.info

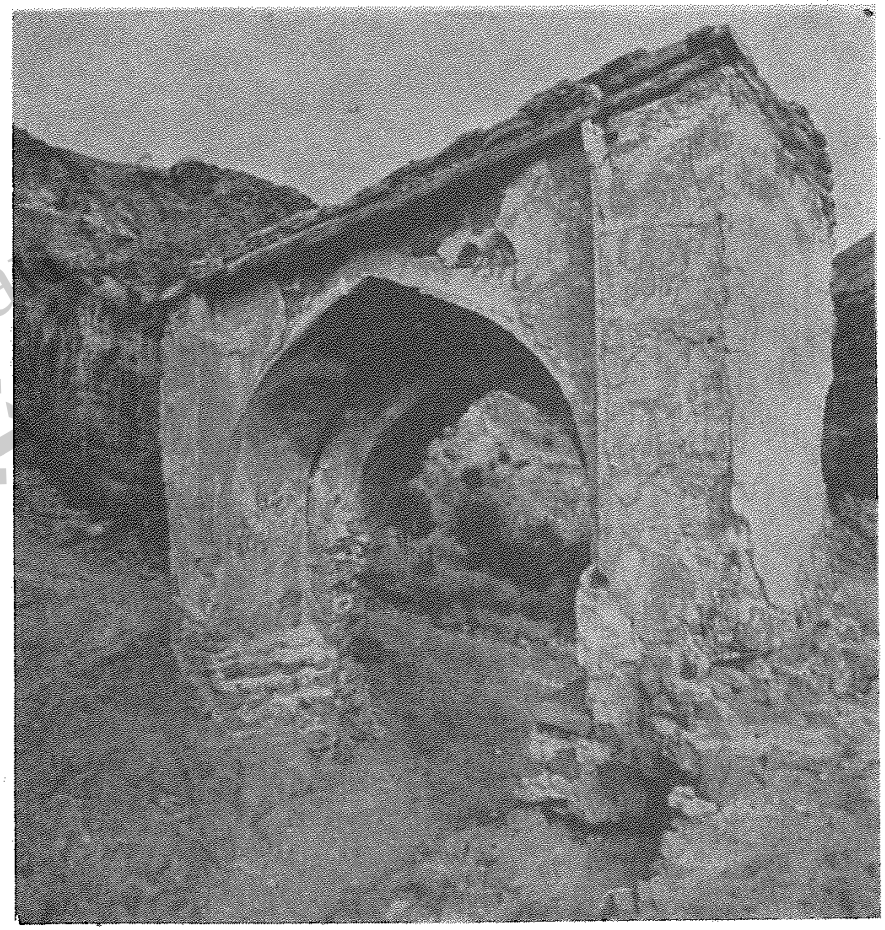

عکس شمارهٔ ۲۴۱ـ دروازهٔ حرزویل که محل بست مجرمان بوده است

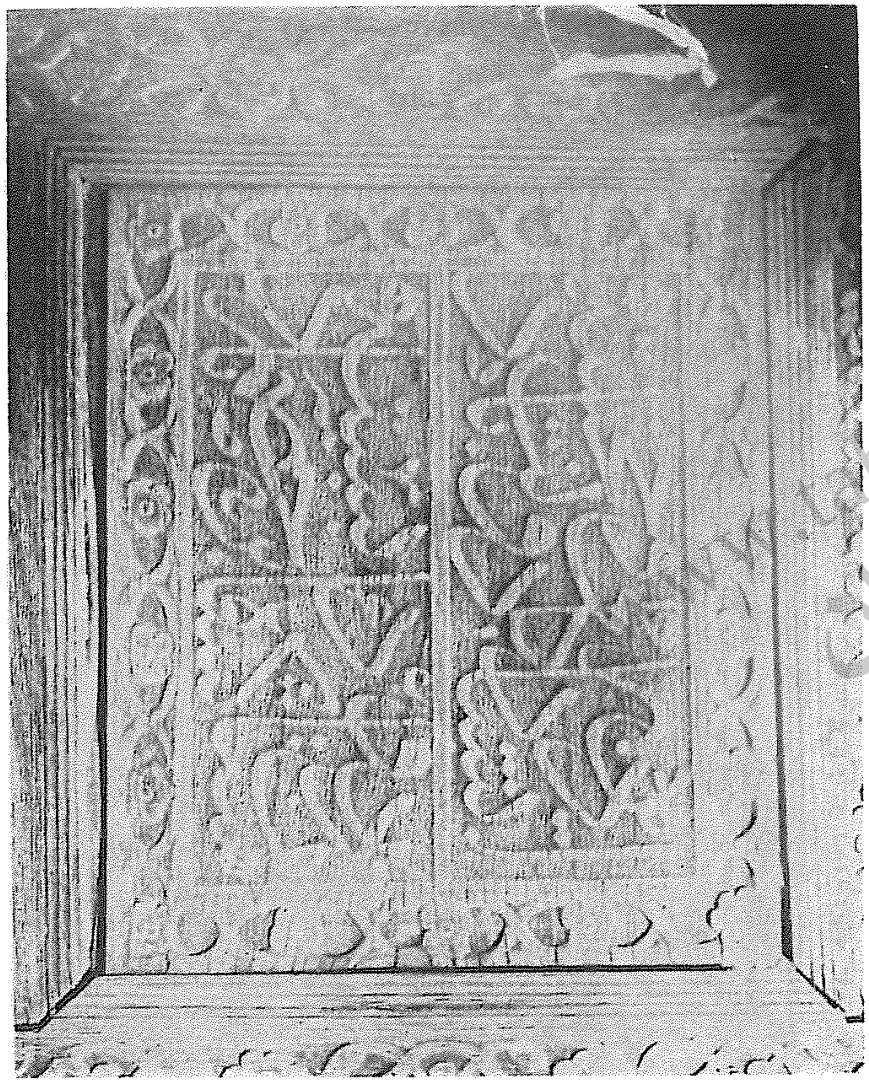

عکس شمارهٔ ۲۴۲ ـ کتیبه لنگه سمت راست در ورودی بقعهٔ سید محمود مرندی در دهکدهٔ حرزویل .

tabarestan تبرستان

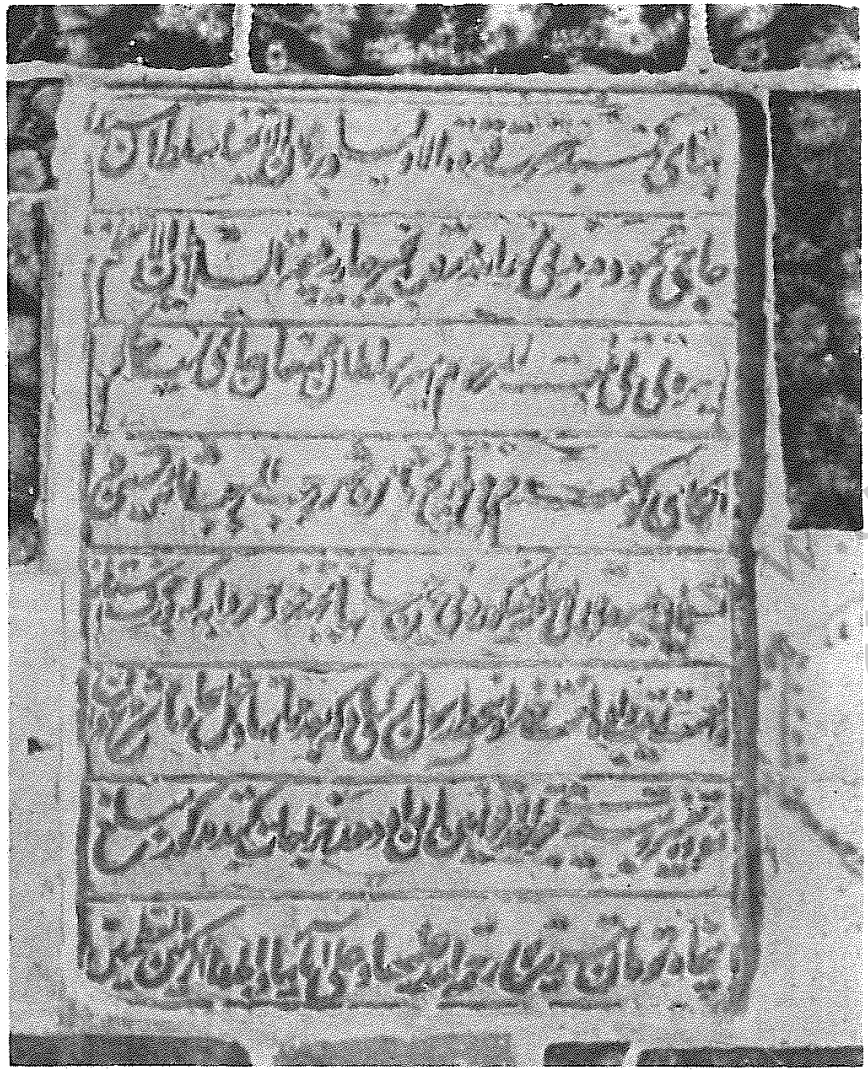

عکس شمارهٔ ۲۴۴ ـ کتیبه‌ای بر سنگ مرمر مرقد سیدمحمود مرندی در دهکدهٔ حرزویل.

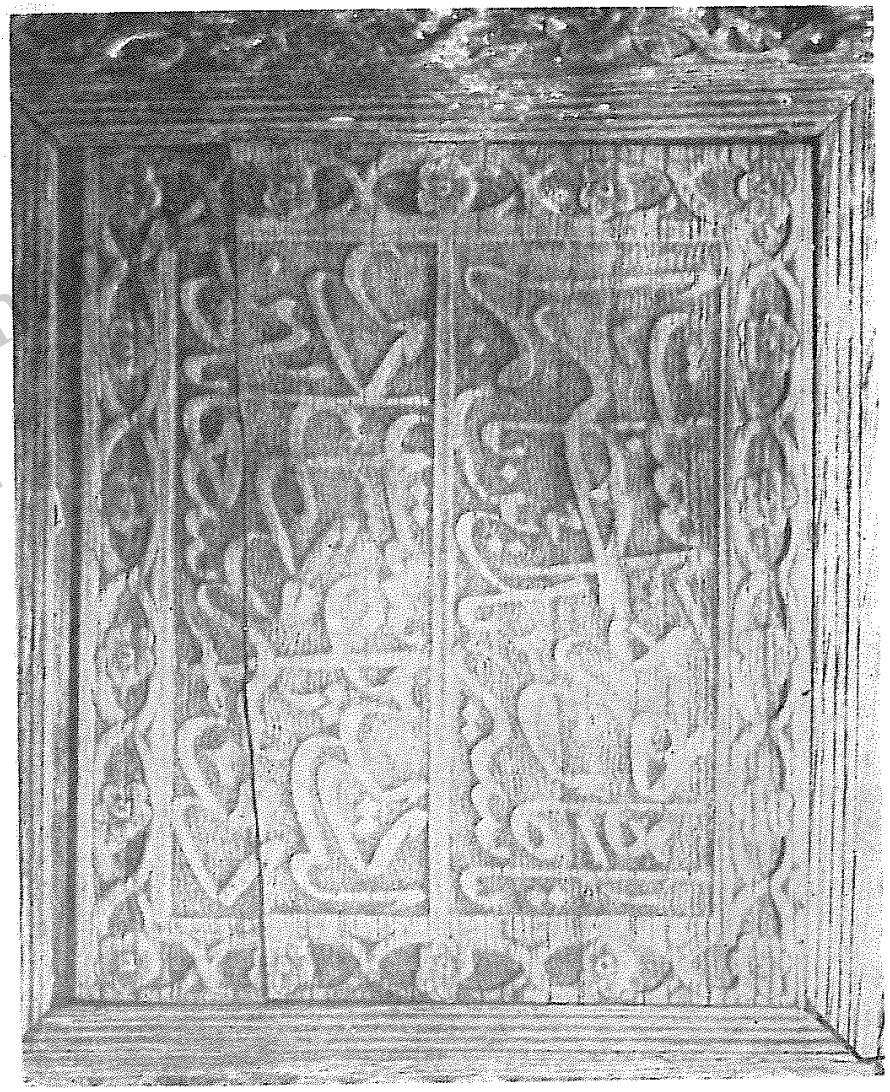

عکس شمارهٔ ۲۴۳ ـ کتیبهٔ لنگهٔ سمت‌چپ در ورودی بقعهٔ سیدمحمود مرندی در دهکدهٔ حرزویل.

Tabarestan
تبرستان

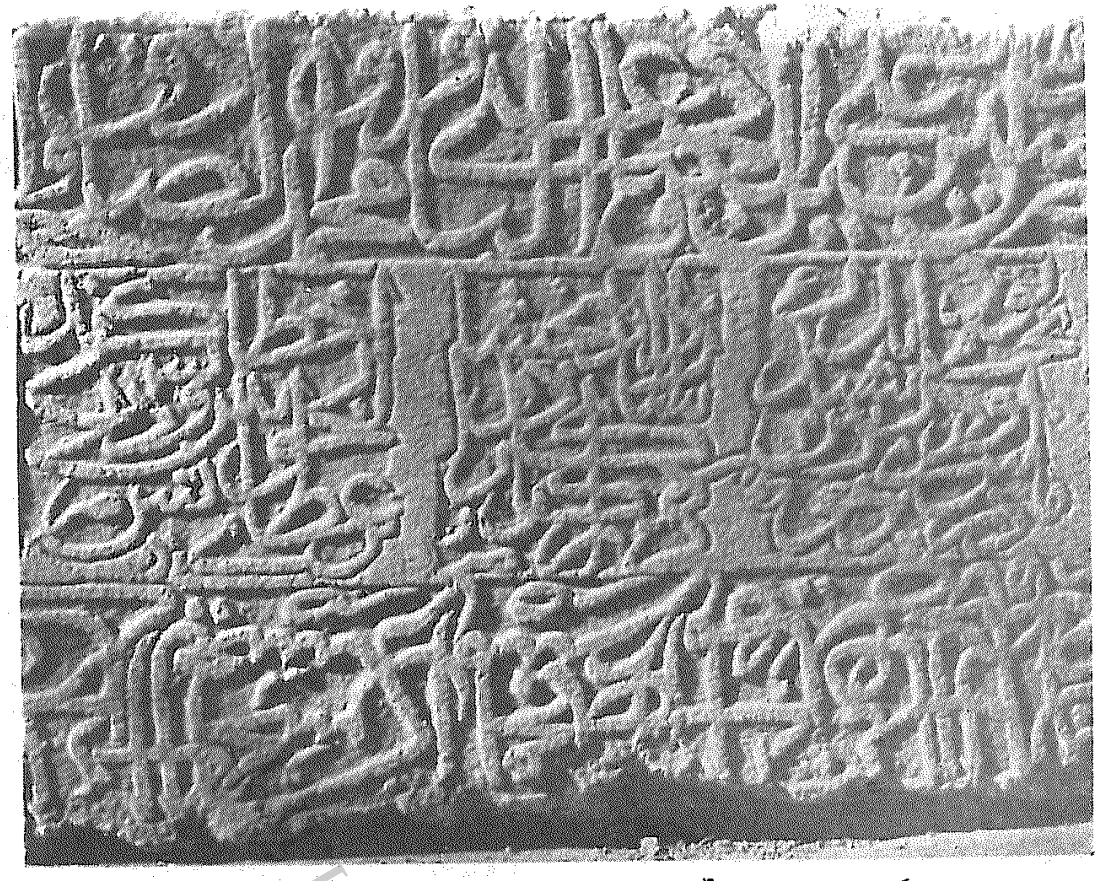

عکس شمارهٔ ۲٤٥ ـ سنگ قبری در بقعهٔ سیدمحمود مرندی در دهکدهٔ حرزویل .

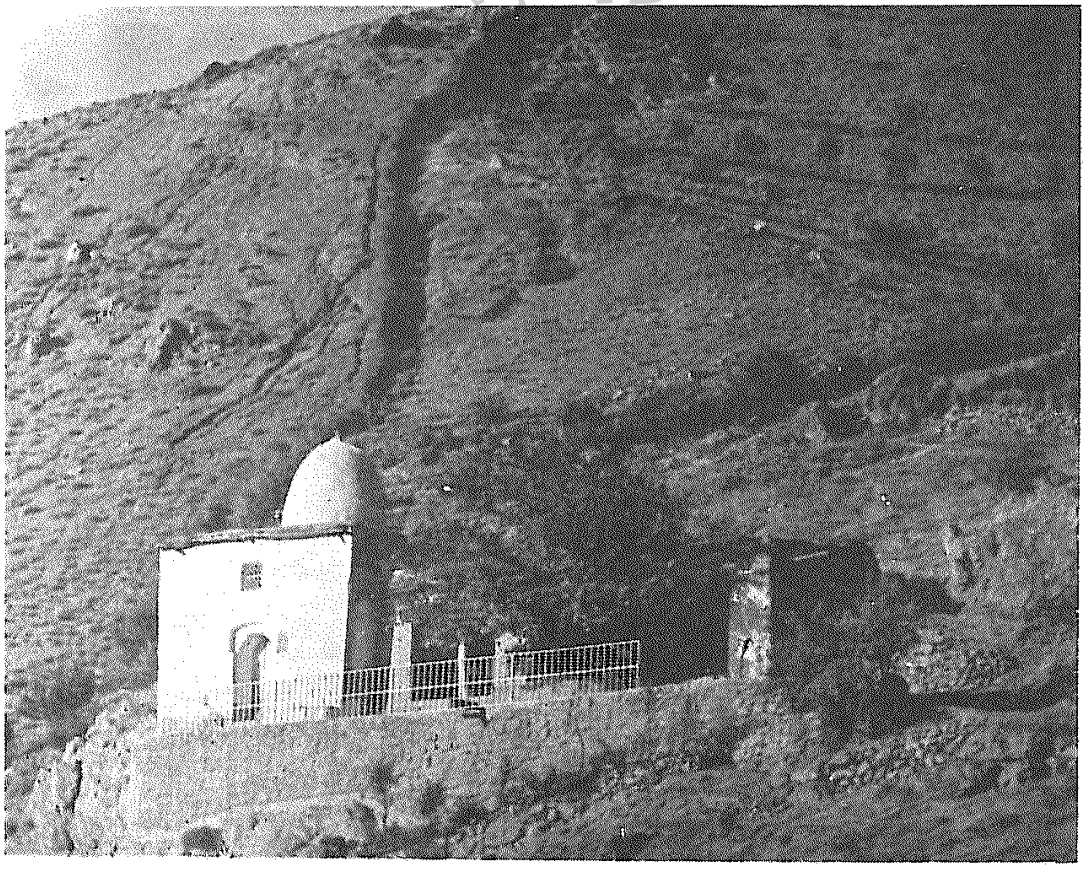

عکس شمارهٔ ۲٤٦ ـ بقعهٔ امامزاده ابراهیم در دهکدهٔ حرزویل.

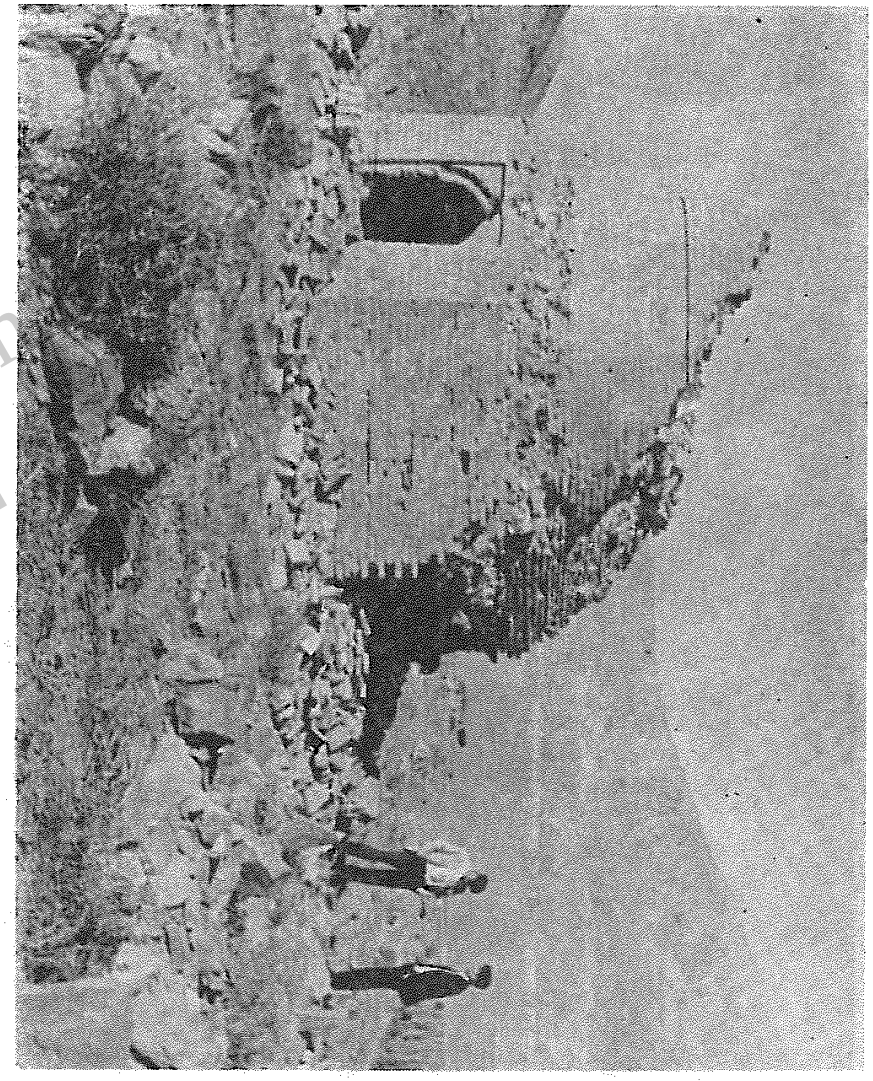

عکس شمارهٔ ۲۴۷ – مقبرهٔ زرین تاج در قبرستان بالامحلهٔ منجین.

بخش شانزدهم

۱ـ جغرافیای تاریخی عمارلو

ناحیهٔ عمارلو بردوساحل رودخانهٔ شاهرود ودرمشرق‌ملتقای این‌رودخانه با قزل اوزن قرار گرفته است. کوههای دیلمان در شمال و کوههای قزوین در جنوب آن است . چون هوای ساحل رودخانه و دهکده های کم ارتفاع آن در تابستان زیاد گرم است ، ساکنان این دهکده‌ها به دامنه‌های کوه‌پناه می‌برند. این ناحیه از شمال به دیلمان ورحمت‌آباد ، ازغرب به‌تارم وازجنوب‌به‌قزوین واز شرق به رودبار محمد زمان خانی واز شمال‌شرقی به‌اشکور محدودمی‌شود.

نام عمارلو قدیمی نیست . این نام از زمانی بر سر زبانها افتاد که نادر طایفه‌ای از کردان را که‌به‌این‌نام شهرت داشتند ، بدینجا کوچاند.شایدخرگام نام قدیمی این ناحیه بوده است. خرگام در ادوار مختلف قسمتی از تارم یا رودبار یا دیلمان به حساب آمده است .

در زمان‌رابینو (۱۳۳۱قمری) خانان‌پیر کوه وخانان‌جیرین ده از سران قوم بوده‌اند . نصرالله‌خان سرهنگ پسر عبدالله‌خان‌بیچانلو ـ[۱] خان جیرین ده ـ ومحمدسلیم‌خان‌پسرمحمدکاظم‌خان‌ـ خان‌پیر کوه‌ـ بوده‌اند.اینان می‌گویند که بازماندگان حسن نامی هستند که با سید جلال‌الدین اشرف به گیلان آمده است.[۲]

۱ـ Beychānlu ۲ـ اگر نادر پس‌ازسال ۱۱۰۰ قمری‌ایشان را بدینجا کوچانده چگونه پدر انشان با سید جلال‌الدین اشرف که در آمدن خود او به گیلان گفتگوست بدینجا آمده‌اند ؟

www.tabarestan تبرستان

مرکز اصلی عمارلو منجیل است که در ۳۹۳ متر ارتفاع از سطح دریا بنا شده است. این آبادی بر ساحل راست سفید رود و از محل التقای شاهرود و سفید رود دور نیست و در زمان رابینو،دویست و هفتاد خانوار در آن ساکن بوده‌اند .

جمعیت ناحیهٔ عمارلو راکردان وترکان تشکیل می‌دهند.کردها از طایفهٔ رشوندند که تیره‌ای از ایل ببه هستندکه در سلیمانیه سکونت دارند. شاه‌عباس اول ایشان را بدین‌جاکوچانده است. طایفهٔ عمارلوکه نادر ایشان را بدین‌مکان آورد ،کم‌کم‌کردان رشوند را از دهکده هائی‌که ساکن بودند بیرون راندند. کردان رشوند ، فعلاً ساکن ناوه ،کلیشم ، لایه وکاکوستان ودهکده‌های دیگر هستند ودر رودبار محمد زمان خانی در دهکده‌های زیر دیده می‌شوند :

شهرستان ، بهرام‌آباد ، کیاکلایه ، حسن‌آباد ، ده دوشاب .

در زمان رابینو رئیس طایفهٔ رشوند ، حسینعلی خان پسر محمد علی‌خان پسر محمد زمان‌خان بود وپسرش ـ محمدعلی‌خان ـ به‌ساعدنظام‌شهرت‌داشت.

تیرهٔ دیگری که وضع ایلی ندارد و به‌طایفهٔ رشوند بستگی دارد ، تیرهٔ سیاهگلی است که بیشتر آنان‌گله‌دار هستند .

عمارلوها ، دهکده های عمارلو و رودبار بابا منصوری را اشغال‌کرده‌اند وبه تیره های جداگانه به این ترتیب تقسیم می‌شوند :

تیرهٔ قبه‌کرانلو در دیارجان ، تیرهٔ استاجان‌لو در پیرکوه ، تیرهٔ بیچانلو در جیرین ده ، تیرهٔ شمخانلو در خرگام و انبو .

در زمان رابینو (۱۳۳۱ قمری) در حدود دو هزار چادر غیاثوند وچگنی و رشوند در فاصلهٔ میان لوشان و منجیل برپا می‌شده است .

زبان اهالی ترکی و کردی است و زبان فارسی را نیز می‌دانند ، اما به زبان گیلکی کمتر سخن می گویند . خاك ایشان به دو ناحیهٔ خرگام و فاراب تقسیم می‌شود .

مذهب بیشتر اهالی شیعهٔ اثنی عشری است وکردان بیشتر اهل حق‌اند . در میان اهالی بومی‌کم و بیش معتقدان به مذهب اسماعیلی هم هست.این‌ناحیه در زمان رابینو دو هزار و صد خانوار داشته است.

۲ ـ آثار و بناهای تاریخی ناحیه‌های خرگام و فاراب عمارلو .

قبرستان قدیمی بالا محلهٔ منجیل
بر ساحل چپ رودخانهٔ منجیل

بر سنگهای بزرگ این قبرستان، تاریخی دیده نشد . از نوع خطی که بر آنهاست شاید بتوان‌گفت مقدم بر اوایل قرن دهم هجری نیست . بر سنگ سیاه‌عظیمی‌که‌به‌طول ۱۹۰ وعرض ۸۰ وقطر ۳۵ سانتیمتر بود این‌عبارات خوانده می‌شد : یاالله یا محمد یا علی هذا القبرالسعید علیخان بن ولیخان .

برسنگ‌دیگری که‌شکسته‌است ، این‌عبارت‌است : هذاالقبرشاه‌سلطان...

برسنگ دیگری چنین حك است : وفات مرحوم حیدرعلی ولد مرحوم علی دادبیك . نقوشی‌که بر آن حك است : شانه و مهر و تسبیح وسرو وبلبل و اژدها .

سردابی بزرگ سنگی در این قبرستان

در قسمتهای پائین قبرستان قدیمی منجیل سردابی است که طاق آن از سنگهای یك پارچه به طول سه متر و قطر ۳۷ سانتیمتر بنا شده است . دیوار این سرداب نیز از سنگ است. طول آنها ۳۶۰ وعرض آنها ۲۲۰ و قطر آنها ۲۸ سانتیمتر است. بر سنگهای داخلی‌کلمات ، الله ومحمد وعلی به‌اشکال‌مختلف دیده می‌شود .

بنائی هشت ضلعی به نام مقبرهٔ زرین تاج

دراین قبرستان قدیمی‌بنائی هشت ضلعی آجری است.آجرهای‌بنا به‌ابعاد ۲۰وقطر ۵سانتیمتر است. اضلاع خارجی بنا هریك ۲۱۶ سانتیمتراست وارتفاع آنها از روی پایهٔ سنگی دو متر است. سقف بنا دو گنبد دارد. گنبد زیرین با

www.tabarestan.info تبرستان

آجر بنا شده است. داخل بنا از سنگ وگچ است که روی آن را با گچ سفید کرده‌اند. عرض اضلاع داخلی ۱۵۲ سانتیمتر است. سر گنبد بالائی وزیری هر دو خراب شده ، اما کمربند گنبد بالائی باقی است. در بنا شرقی است وارتفاع آن از پایهٔ سنگی ۱۵۰ وعرض آن ۸۳ سانتیمتر است . (عکس شمارهٔ ۲۴۷)

بقعهٔ امامزاده سلیمان معروف به امامزاده طاهر بن موسی الکاظم علیه‌السلام در پائین محلهٔ منجیل

این بقعه بنائی است چهارضلعی از سنگ و گچ کداخیراً آن را با سیمان تعمیر کرده‌اند .

پل منجیل

پائین آبادی منجیل بر رودخانهٔ سفید رود

پل بستن بر آب سفید رود ، به علت آب فراوان وسیلاب آن ، مشکل و پرخرج است . الئاریوس (Oléarius) در سال ۱۰۴۸ قمری (= ۱۶۳۸ میلادی) می‌نویسد که پلی با شش پایه که درهر پایه، اطاقی وآشپزخانه‌ای بود وپلکانی برای رفتن به اطاقها داشت ، بر روی آب سفید رود بنا کرده بودند . گنجایش اطاقها به قدری بودکه تمام افراد یك کاروان را جای می‌داد.

هنوی (Hanway) که راه رشت به قزوین را طی کرده ، با قایق از آب سفید رود گذشته است و این خود نشانی است که در زمان او پلی بر روی این رودخانه نبوده است ، یا پل آن خراب وقابل عبور نبوده است.

ماژور دارسی تد (Major d' Arcy Todd) در سال ۱۲۵۳ قمری (= ۱۸۳۷ میلادی) می‌نویسد که پل منجیل هفت دهانه داشت و متعلق به دوران صفویه بود. قسمتی از این پل در زمان سلطنت نادرشاه خراب شده بود ودرحدودچهل سال قبل از سفر دارسی، سلیمان خان قاجار ـ حاکم‌سابق گیلان ـ آن‌رامرمت کرده بود. این مرد را دارسی درسال۱۲۴۷ قمری (= ۱۸۳۱ میلادی) ملاقات کرده است . دو هلال طاق دو دهانه را آب برده بود ، با تخته آن را پوشانده

و راه عبور ومرور راگشاده بودند.

میان سالهای ۱۲۶۷ و ۱۲۷۷ قمری ، حاجی ملا رفیع شریعتمدارکه‌امام جمعهٔ گیلان بود ، پلی تازه بساخت. این پل از عجایب هنر معماری بود،اما در سال ۱۳۱۶ قمری ، سیلی این پل را از جای کند.این‌پل هنگام‌سفرناصرالدین شاه به‌گیلان‌برجای بوده است.(۱)(عکس شماره ۲۴۸)سپس کمپانی روسی ،پلی از آهن برپایه‌های پل قدیمی بنا کرد که تا زمان رابینو (۱۳۳۱ قمری) برپا بوده است.(۲)

پل لوشان

بر روی رودخانهٔ شاهرود نزدیك دهکدهٔ لوشان

این پل آجری محکم و زیبا بر پنج پایهٔ اصلی استوار است . طرح بنا قدیمی است اما تاریخ بنای‌آن‌زیاد روشن نیست. رابینو می‌نویسد « پل‌لوشان ، بنائی زیبا از آجر وسنگ است که شامل دو دهانهٔ بزرگ و یك دهانهٔ کوچك است ودر زمان خسروخان بنا شده است.»(۳)در صورتیکه این‌پل از قدیم چهار دهانه داشته وتمام آن از آجر بوده است . عکسی که هنگام سفر ناصرالدین شاه‌به‌گیلان ازاین پل‌گرفته‌اند،گواهی‌صادق‌است.(عکس‌شمارهٔ ۲۴۹)شایدبعدها که پل رو به خرابی رفته است ، آن را با سنگ تعمیر کرده‌اند . (عکس شمارهٔ۲۵۰)صاحب طرائق‌الحقایق‌می‌نویسد که‌پل شاهرود بر نیمهٔ راه‌خرزان به‌منجیل‌است . مجموع این راه پنج فرسنگ است .(۴) صاحب طرائق در سال ۱۳۱۴ قمری یعنی یك سال پس از کشته‌شدن ناصرالدین شاه از روی این پل گذشته است.

راه قدیم گیلان

راه قدیم‌گیلان ازمسیرامروزی‌نبوده‌است. این راه از آقابابا به‌مزرعه‌ای

---

۱ ـ مرآت البلدان ج ۱ ص ۱۶۹ و ۱۷۰ به نقل از سفرنامهٔ گیلان . ۲ ـ گیلان رابینو ص ۲۶۴ . ۳ـ گیلان را بینوس ۲۶۲ . ۴ـ طرائق‌الحقایق ص ۶۰۳ .

www.tabarestan.info تبرستان

می‌رفت‌که چاپارخانه وکاروانسرائی‌داشت ویك فرسخی آقابابا بود. از اینجا به کتل خرزان می‌رسید. وسط کتل دهکده‌ای به‌نام اسماعیل آباد بود که تا مزرعه یك فرسخ فاصله داشت. سپس از دهکدهٔ خرزان می‌گذشت. میان اسماعیل آباد وخرزان آبادی کوچك دیگری بوده است. دهکدهٔ خرزان چاپارخانه وکاروانسرا داشت. ازخرزان تا منجیل پنج فرسخ راه است وبر سر راه آبادی کوچك منداب بوده است.(۱) کاروانسرا وحمام خرزان را حاجی معتمدالدوله فرهاد میرزا پسر عباس میرزا نایب‌السلطنه ساخته است.(۲)

راهی که روسها ساخته‌اند از مزرعه‌ای که در یك فرسنگی آقاباباست جدا می‌شود وبه درهٔ ملاعلی می‌رود و بالاتر از منجیل در دهکدهٔ پاچنار با راه خرزان یکی می‌شود.(۳)

بقعهٔ امامزاده حمزة بن موسی‌الکاظم علیه‌السلام
در دهکدهٔ لوشان فاراب عمارلو

بنای اصلی بقعه از سنگ وگچ است. طرح بنا چهارگوشه و بر بام آن گنبدی‌کاشی‌کاری است. در شمال بقعه قبرستان وسیعی است. سنگهای‌قبور آن تمام مرمر و نقشهائی دیدنی و جالب بر آنهاست. تاریخ پاره‌ای از آنها مقدم بر سال ۱۲۰۰ هجری قمری است.

بقعهٔ امامزاده محمد حنفیة بن‌علی علیه‌السلام وهاشم بن محمد حنفیه
و ابوالقاسم حمزة بن امام موسی‌الکاظم علیه‌السلام
در دهکدهٔ بیورزن فاراب عمارلو

متن بنا از سنگ وگچ ونمای آن آجر است. طرح بنا هشت‌ضلعی است. اندازهٔ هرضلع ازداخل ۲۴۰ سانتیمتر و از خارج ۴۶۰ سانتیمتر است و عمق طاقنماهای آنها نیم‌متر است. ایوانی مقابل در ورودی است که طولش ۵ متر وعرض آن ۳/۵ متر است. این ایوان به کفش کنی ختم می شود که طول آن ۲/۷۰ وعرض آن ۲ متراست. در دیوار های حرم پنجره های ظریف‌مشبك‌دیده

۱- طرائق الحقایق ص ۶۰۱و۶۰۲. ۲ و ۳ - طرائق الحقایق ص ۶۰۲ .

می‌شود . سه‌صندوق ساده دروسط است و ضریحی مشبك چوبین آنها را احاطه کرده است. درخت‌کهنسال سروی جنگلی در جلو بنای بقعه است . (عکس شماره ۲۵۱)

پل آجری انبو
بر روی رودخانهٔ شاهرود
دربخش فاراب عمارلو

دهکدهٔ انبو برساحل راست شاهرود ، برکنار یکی از شعب این رودخانه است و به دومحلهٔ بالا وپائین تقسیم می‌شود. این پل برروخانهٔ شاهرود در راه قدیم‌قزوین به اشکور ودیلمان بنا شده است. این‌راه ازقزوین به‌گردنهٔ کماسار ودهکدهٔ چنارك و پل انبو و قهوه خانهٔ سیاه آب می‌رود . راه دست راست از قهوه خانه به‌اشکور وراه دست چپ به‌دیلمان می‌رود.

دهکدهٔ انبو از دیهای قدیمی این ناحیه است. رشید الدین فضل الله در شرح‌حال حسن صباح می‌نویسد «ازقزوین به‌راه بیره وانبوه به‌دیلمان آمد»(۱) سید ظهیرالدین نیز ازاین دهکده نام می‌برد آنجا که می‌نویسد « نماز عصریه را ازلمسر سوار شده وبه تعجیل براندند وچون راه دور ودراز بود و به قلل جبل برف بسیار، نماز شام را به قریهٔ انبوه رسیدند» (۲) صاحب برهان قاطع می‌نویسد «انبوه ... نام قصبه‌ای است در بالای کوهی از مضافات دیلمان » در فرهنگ‌جغرافیائی نیز از این دهکده یاد شده است ومی نویسد : پل‌آن‌قدیمی است .

قلعه خرابه‌ای به‌نام قلکی‌سر
در دهکدهٔ‌کلیشم از بلوك فاراب عمارلو

از دیلمان که به سر دو راهی انبو می‌رویم طرف‌دست‌راست برسرکوهی منفرد ، قلعه‌ای ازسنگ‌وگچ دیده می‌شی‌دکه ظاهراً ازبناهای اسماعیلیان‌است

(۱) جامع‌التواریخ ص ۱۰۴. (۲) تاریخ چاپ گیلان نگارنده ص ۳۸۷

www.tabarestan.info تبرستان

(عکس شمارهٔ ۲۵۲) ازدیوارها وباروی قلعه آثار زیادی بر جای نیست و طرح اصلی آن ازمیان رفته است. درپاره‌ای جاها ارتفاع دیوار به یك مترونیم می‌رسد. (عکس شمارهٔ ۲۵۳ و ۲۵٤)

چند سال قبل آلتی صندلی مانند که از مفرغ بود از این قلعه بیرون آوردند.

باقی بناها و آثار تاریخی
ناحیهٔ فاراب و خرگام عمارلو

۱ـ امامزاده طیب وطاهر در پاکده باگنبدی ازکاشی سبز.

۲ـ امامزاده محمد در تکیهٔ جیرین ده.

۳ـ شاه‌نشین و شاهمیر کلا، دو محل کوهستانی نزدیك دهکدهٔ انبو، در این دو محل آثار آبادیهای قدیمی است.

۴ـ کافر قلعه، قلعه خرابه‌ایست نزدیك جیرین ده فاراب عمارلو.

۵ـ خرابه‌های ابنیهٔ قدیمی در اراضی مزرعه چارشا نزدیك دهکدهٔ ناش از بلوك خرگام عمارلو.

۶ـ بقعهٔ شاه شهیدان در دهکدهٔ شهیدان زیر کوه دلفك.

۷ـ بقعهٔ دهکدهٔ شاده‌سر.

۸ـ کافرکوه نزدیك دهکدهٔ تاله‌کوه از بلوك خرگام عمارلو، آثار قلعه خرابه‌ای دارد.

۹ـ قلعه خرابه‌ای معروف به نقاره کوه نزدیك دهکدهٔ کشکش، از بلوك خرگام عمارلو. این قلعه میان دهکدهٔ کشکش وصیقلده است.

۱۰ـ بابا ملحودی گور نزدیك دهکدهٔ کلیشم از بلوك فاراب عمارلو. ظاهراً یکی ازگورهای سران اسماعیلیان است.

۱۱ـ قبورگبری و آثارخرابه های قدیمی و قلعه‌های کهن نزدیك دهکدهٔ ویه از بلوك فاراب عمارلو.

۱۲ـ قلعهٔ نادری و تپهٔ آن میان چمل وسرمل از بلوك خرگام عمارلو.

۱۳ـ کافر قلعه در پاك ده از بلوك فاراب عمارلو.

۱٤ـ قلعهٔ یکونوم نزدیك دهکدهٔ یکونوم از بلوك فاراب عمارلو.

۱۵ـ چله خانه و درم خانی میان یکونوم و دهکدهٔ ویه از بلوك فاراب عمارلو.

۱۶ـ زرگردکان، غارمانندی‌است که‌درسنگ تراشیده‌اند نزدیك دهکدهٔ پاکده ازبلوك فاراب عمارلو.

۱۷ـ بقعه آینه‌ده (=اینه‌دی) ازبلوك فاراب عمارلو.

۱۸ـ مسجدی بربالای‌کوه نزدیك دهکدهٔ داماش عمارلو.

۱۹ـ خرابه‌ها و آثار تیله و سفال قدیمی در چراکوه نرسیده به دهکدهٔ کلیشم.

۲۰ـ قلعه چمارود نزدیك محله بالای انبواز بلوك فاراب عمارلو.

۲۱ـ قلعهٔ گنجك بالای قلعه چمارود نزدیك دهکدهٔ انبواز بلوك فاراب عمارلو.

۲۲ـ قلعهٔ دگاسر سمت راست رودخانهٔ شاهرود وبرج نگهبانی آن سمت چپ آب نزدیك دهکدهٔ دگاسراز بلوك فاراب عمارلو.

۲٤ـ قلعهٔ کلاسی نزدیك دهکدهٔ ناوه ازبلوك فاراب عمارلو.

۲۵ـ قلعهٔ جیرین ده نزدیك دهکدهٔ جیرین ده ازبلوك فاراب عمارلو.

۲۶ـ قزقلعه نزدیك دهکدهٔ سنگه رود ازبلوك فاراب عمارلو.

۲۷ـ قلعهٔ اسکابن واسلابارنزدیك دهکدهٔ اسکابن ازبلوك فاراب عمارلو.

www.tabarestan.info تبرستان

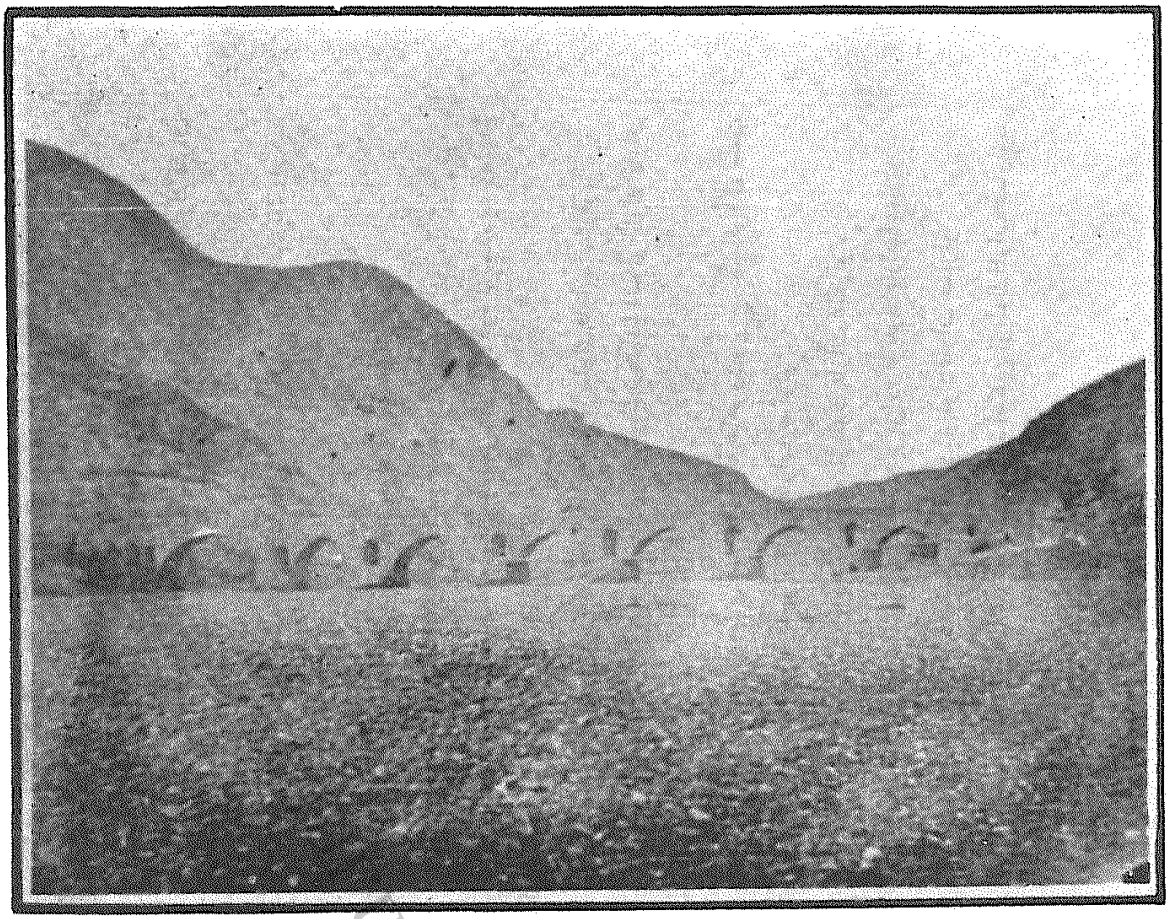

عکس‌شمارهٔ ۲۴۸ـ عکس پل‌منجیل ازآلبوم ناصرالدین‌شاه که زیرآن نوشته‌اند ازشدت باد بهترازاین ممکن نبود عکس برداشت .
عکس شمارهٔ ۱۲۱۸۵ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران .

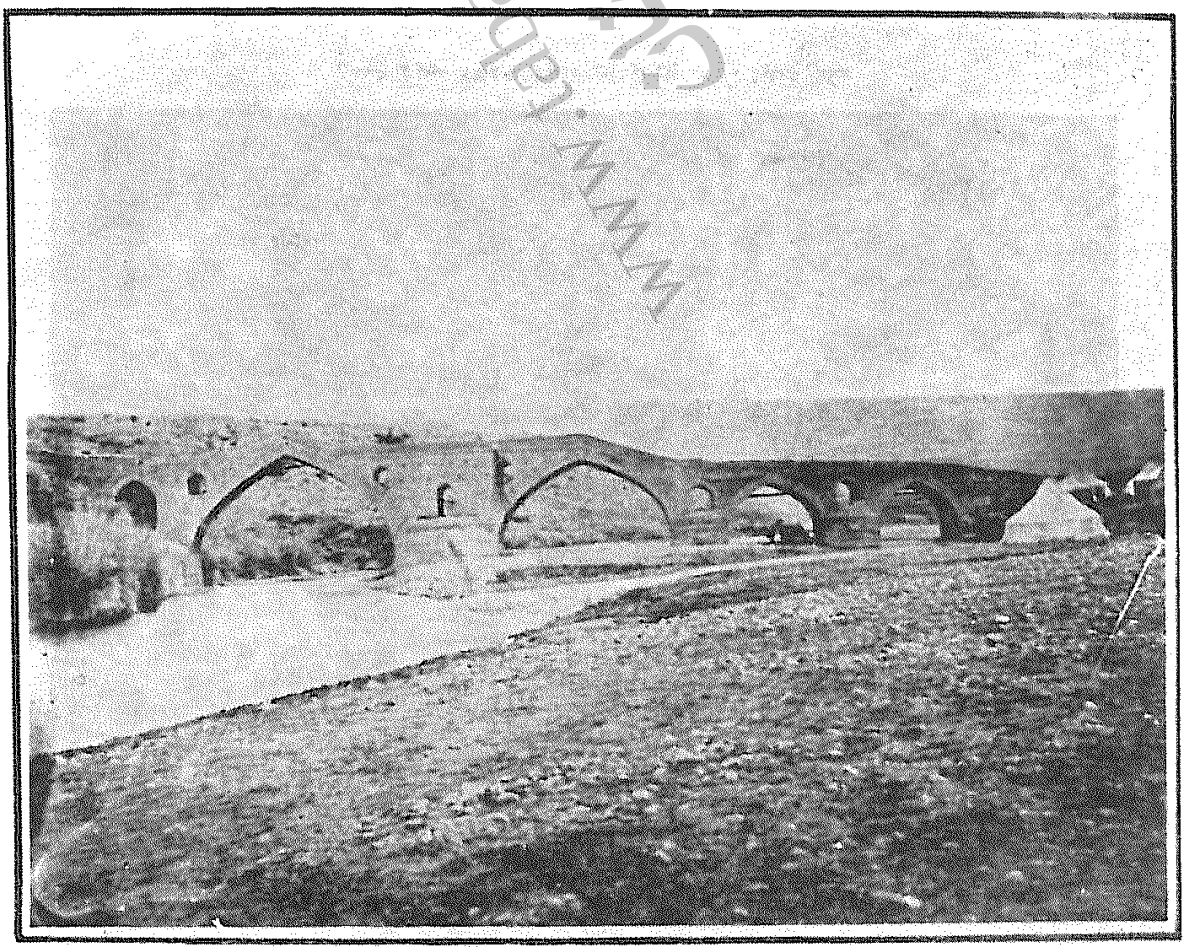

عکس شمارهٔ ۲۴۹ـ عکس پل لوشان هنگام سفر ناصرالدین‌شاه به‌گیلان که ازآلبوم ناصرالدین‌شاه نقل شده است .
این‌عکس بشمارهٔ ۱۲۱۸۱ درکتابخانهٔ مرکزی دانشگاه تهران است .

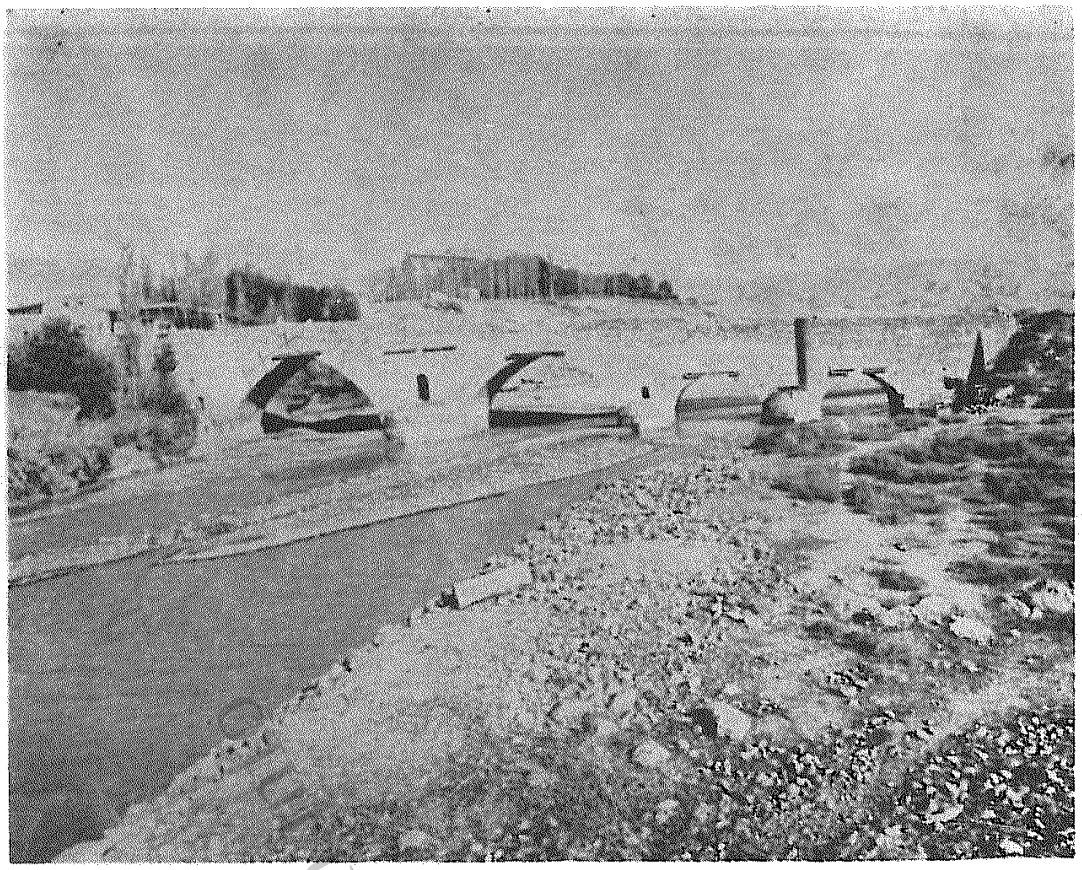

عکس شمارهٔ ۲۵۰ـ پل لوشان درسال ۱۳۴۹ هجری شمسی .

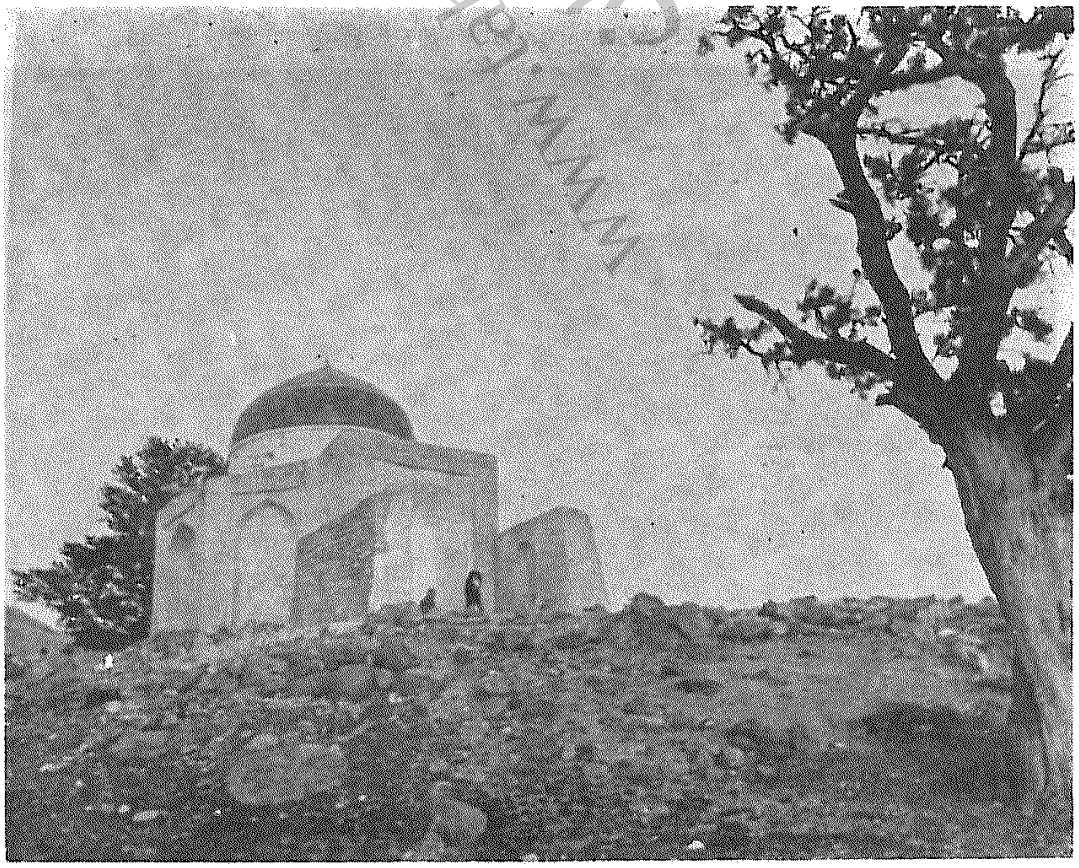

عکس شمارهٔ ۲۵۱ـ بقعهٔ امامزاده محمد حنفیه و هاشم‌بن محمد حنفیه و حمزة‌بن موسی‌الکاظم علیه‌السلام دردهکدهٔ بیورزن فاراب عمارلو .

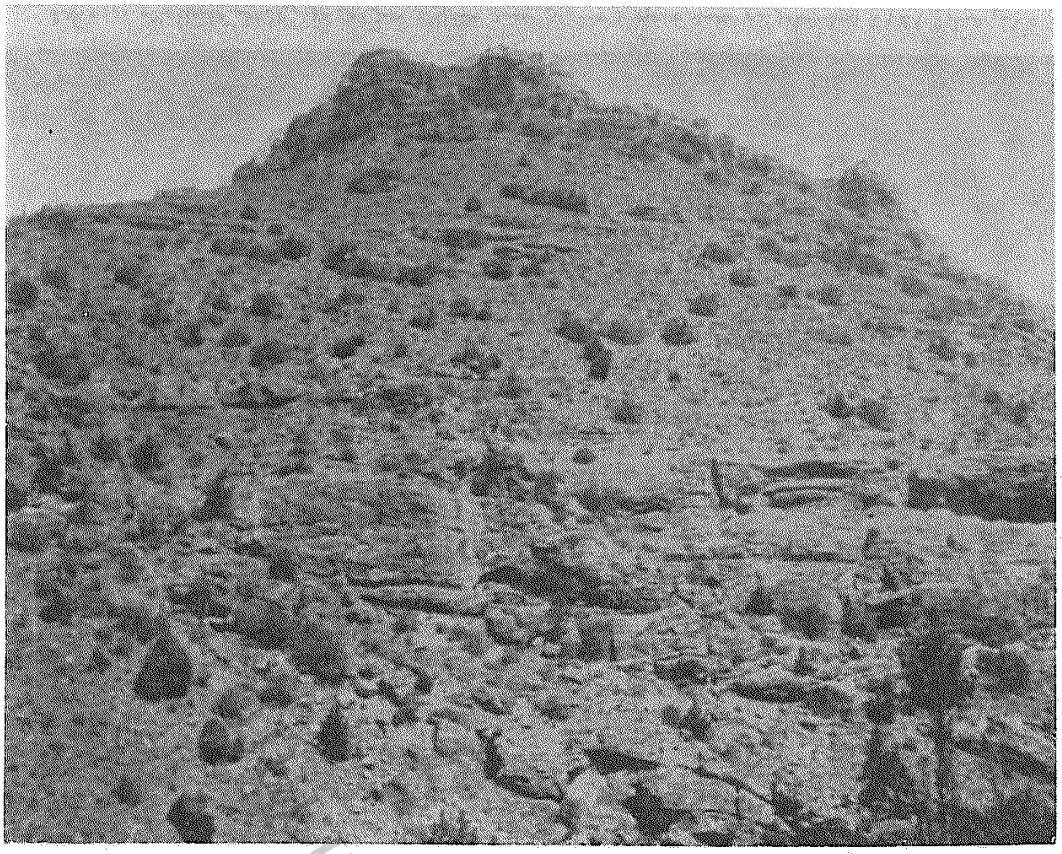

عکس شمارهٔ ۲۵۲ـ کوهی که قلعهٔ «قلکی‌سر» کلیشم برآن بنا شده است.

عکس شمارهٔ ۲۵۳ـ پاره‌ای از دیوار غربی قلعهٔ «قلکی‌سر» کلیشم.

www.tabarestan.info

عکس شمارهٔ ۲۵۴ ـ کروکی قلعهٔ دفلکی سرهٔ کلیشم

تصحیحات ـ اضافات ـ تعلیقات

صفحه/سطر

۱ /۱۰ ـ نهرهائی که قبل از تأسیسات جدید سدسفیدرود وسد تاریك رود از رودخانهٔسفیدرودجدامی‌شده‌اند به‌نامهای زیرمعروف‌بودند:۱ـخمام‌ـ رود۲ـ سالارجو۳ـکیاجو۴ـنورود۵ـ گیشه‌دمرده ۶ـ تش‌رود۷ـحشمت رود ۸ـ توشاجوب ۹ـ سالك ده ۱۰ میرزا جو ۱۱ـ گل‌رود ۱۲ـ علی بکنده ۱۳ـ سیاه ورس .

۲ /۱۱ ـ روبنج باباء منقوط چنانکه در اغلب کتب جغرافیائی‌قدیم آمده‌است ظاهراً باید روینج بایاء منقوط باشد . زیرا همین کلمه بعدها رویان شده است .

۸ /۱۱ ـ کهدم که امروز باضم دال تلفظ می‌کنندوبه‌کهدمات جمع می‌بندند، درزمان‌عبدالفتاح فومنی مؤلف تاریخ‌گیلان به فتح دال تلفظ می‌شده است زیراین مؤلف درذکر حال کامران میرزا این‌کلمه را بامحکم و عدم وغم وستم ودیدم و سرم و قسم قافیه آورده است . (تاریخ گیلان عبدالفتاح فومنی چاپ نگارنده ص ۸۸)

۱۲ /۲۴ ـ کفی خزناً بدفنك ثم‌انی صحیح است . کلمات درچاپ ریخته وپس و پیش شده است .

۱۳ /۱ ـ در اصل : وکانت فی حیوتك لی‌عظات

۲۰ /۲۱ ـ تربیت اشتباه چاپی است وتربت صحیح آنست .

www.tabarestan.info
تبرستان

صفحه/سطر

۳۶ /۹ ـ خشمانادان صحیح است (تاریخ گیلان ودیلمستان ص ۳۵۴)

۳۹ /۳ ـ سرراه آستارا به انزلی صحیح است .

۴۶ /۶ ـ قوشه جد صحیح است . در زبان تالشی به معنی « یك جفت سید » است .

۷۱ /سطراول‌حاشیه ـ والیوم الاخر صحیح است .

۸۴ /۹ ـ خشابر باباءِ منقوط صحیح است .

۹۲ /۳ ـ دربیلاق چروده ، درمحلی به نام دیان سرصحیح است .

۹۲ /۱۲ ـ خوشابر همان خشابر بضم خاء معجمه است که در صفحات پیش یاد شده است .

۹۲ /۲۲ ـ سنگ نوشته‌ای صحیح است .

۱۱۸/۲۰ ـ آقاسید مهرعلی صحیح است .

۱۲۰/۹ ـ ودوطرف دیگرپهن تراست صحیح است .

۱۳۳/۱۵ـ عبدالفتاح فومنی درتاریخ گیلان می‌نویسد که خیرالنسا بیگم همسر امیره‌دباج فومنی‌درسال ۹۳۸ قمری درماسوله فوت‌شد ودر گورستان خاندان‌صفویه دراردبیل به خاك سپرده شد. دهکدهٔ واقعه دشت فومن که مالیات آن هزارسکهٔ طلا درسال بود وقف مزار اودراردبیل شد . این دهکده دردوکیلومتری صومعه سرا تا امروز به‌جای‌است.

۱۳۸/۱ ـ خط خوش نسخ برآن حك شده است صحیح است .

۱۳۹/۲۱ـ حاکم بیه پس بوده است صحیح است .

۱۵۴/۳ ـ امیرقتلغشاه‌قصدگرفتن فومنات راداشت وازراه خلخال بدین جاحمله کرد . مردم فومن وتولم متحد شدند وحمله آوردند و قشون مغول شکست‌خورد وخود قتلغشاه کشته شد .

۱۵۵/۲ ـ فوهن غلط چاپی وفومن صحیح است .

۱۶۴/۲ ـ موبین غلط چاپی وچوبین صحیح است .

صفحه/سطر

۱۹۱/۵ ـ قبل ازرسیدن‌ما به‌این محل صحیح‌است .

۱۹۳/۱۰ـ این ضریح نظیرخمیه‌هائی است صحیح است .

۱۹۳/۲۴ـ نزدیك آبادی، منظورآبادی ضیابرگسکراست .

۲۱۷/۱۶ـ آقای محمد علی گیلك در بارهٔ درهای بقعهٔ امامزاده ابراهیم شفت نوشته‌اند که منبت‌کاری‌است . ازدرهای منبت کاری امروزاثری‌نیست.

۲۲۹/۲۰ـ دربارهٔ مسجد قدیمی هندخاله تولم درص ۲۲۸ توضیح مختصری داده شده است .

۲۳۹/ حاشیهٔ شمارهٔ یك ـ بضم نون وکسرواوصحیح است .

۲۴۷/۱۳ـ سید ظهیرالدین ازمسجد پاس‌کیا درشهررشت ، درذکراحوال سیدعلی کیاومخالفت‌اوباامیره محمدرشتی‌ومغلوب‌وکشته‌شدن‌سادات‌می‌نویسد، وقتی خبر شکست سادات به سیدعلی کیا رسید به‌رشت‌آمد ودرمسجد پاس‌کیا فرود آمد واین جریان درسال ۷۹۱ قمری بوده‌است (تاریخ گیلان و دیلمستان چاپ نگارنده ص ۸۱) گملین نیز در سال ۱۱۸۵ قمری درذکرمساجد رشت ازاین مسجدیاد کرده است .

۲۴۸/۶ ـ خمیران زاهدان به حالت مضاف و مضاف‌الیه صحیح است .

۲۵۴/۱۷ـ مسجد جامع رشت را مرحوم میرزا حسن خان اعتماد السلطنه به نام جامع گیلان خوانده ودرمرآت البلدان ج ۴ ص ۱۱۹ و ۱۲۰ شرحی دربارهٔ آن نوشته‌است .

۲۵۳/۲۲ـ روبه خرابی نهاده است صحیح است .

۲۵۶/۱۸ـ به‌مسجد وارد می‌شود صحیح است .

۲۵۷/۱ ـ وصاحب دیوان شیخ بوده‌است صحیح است .

۲۶۰/۱۶ـ هم‌مسبح اندراین‌جبریل فرخ از کنارصحیح است .

۲۶۷/ حاشیهٔ ص ۲۶۷ مربوط به ۲۶۶ است .

۲۹۳/۶ ـ بنای اصلی بقعه صحیح است .

www.tabarestan.info تبرستان

صفحه/سطر

۱۸/۲۹۴ـ ماده تاریخ سردربقعهٔ خواهر امام « باسقاط یاء صغیر » است که اگر یاء را اسقاط کنیم « صغر» می‌شود ومجموع این حروف معادل ۱۲۹۰ قمری‌است .

۱/۳۰۱ ـ سرافرازصحیح است .

۱۷/۳۰۵ـ یادیّان یامنّان یاحنّان یا برهان صحیح است .

۵/۳۰۹ ـ صاحب طرائق‌الحقایق درسال۱۳۱۴قمری به‌رشت‌آمده و از امامزاده هاشم یادکرده است (طرائق‌الحقایق ص ۶۰۳)

۲۲/۴۲۶ـ اثری نبودصحیح است .

۱۵/۴۲۹ـ موسی وعلی‌وتقی‌ونقی صحیح‌است .

۴/۴۶۳ ـ اعتمادالسلطنه از چاپار خانهٔ رستم آباد یاد کرده است که امروز اثری از آن برجای نیست (مرآت‌البلدان ج ۱ ص ۱۶۹ و۱۷۰)

۱۶/۴۶۴ـ اعتمادالسلطنه ازکاروانسرای فیلده نیز یادکرده است . نگارنده آن را نیافت . (مرآت البلدان ج ۱ ص ۱۶۹ و ص ۱۷۰) همچنین ازآثار عمارت و قلعهٔ میان فیلده و دهکدهٔ لاکه ذکری می کند که نگارنده آنهارانديد .

۲/۴۷۱ ـ محلهای زیر اطراف چراغعلی تپه هستند وآثار زیرخاکی دارند : ۱ـ در سینه‌های کوه دهکدهٔ قشلاق ۲ ـ درگاچه سرای جازن، کول ۳ـ در دهکدهٔ زینب بجار۴ـ درلاله بجار ۵ـ درسی سرك ۶ـ درزینب بجار (مزرعهٔ برنج‌کاری است) ۷ـ دردوره بجار ۸ـ درکشان بجار .

۱۸/۴۷۷ـ آقا سیدحسن صحیح است .

اصطلاحات فنی ولغات محلی که دراین کتاب به کاررفته‌است

آبدارخانه : قسمتی‌ازبنای مساجدشهرهاست که‌درآن‌چای وقهوه‌تهیه‌می‌کنند.

آزاد : ازدرختان جنگلی‌است و به‌نام علمی Zelkova Crenata, Desf خوانده می‌شود . این درخت به علت بلندی و مستقیم بودن آن مورد احترام است .

ارسی : پنجره‌هائی‌است‌که معمولاً شیشه‌های آنهارنگین‌است‌ودردوشیارازپائین به بالا وبالعکس حرکت می کند .

ازاره : قسمت پائین دیواربناکه ازسنگ یاآجرمی‌چینند یاروی‌آن راکاشی‌کاری می‌کنند . ارتفاع این قسمت بیش ازیك مترنیست .

ایوان‌کتابی : ایوانی بسیارکم عرض راگویند .

بائو : دوتختهٔ قطور دوطرف لنگهٔ دررا گویند .

بلوط = مازو : ازدرختان جنگلی است و به نام عملی .Quercus Iberica Stev = Quercus Sessilifora, Sm . خوانده می‌شود. عظمت‌این درخت موردستایش جنگل نشینان است .

بن‌نال : بکسرباء ، چوبی قطورو چهارنبش که لبهٔ ایوان می گذارند وستونهارا روی‌آن قرار می‌دهند .

پاسار : تخته‌های قطور بالا ووسط و پائین لنگهٔ در .

پاگرد : فضائی‌که درمحل‌تغییرسمت پلکان‌است .

پره : پیش آمدگی لبهٔ بام ازچهارجهت تا مانع رسیدن باران به دیوارهاشود .

پشته : برای‌اینکه‌بتوانند لبهٔ بام رابیشتر پیش‌آورند، معمولاً پره (یعنی‌قسمت

www.tabarestan.info تبرستان

پیش آمدگی) را طبقه طبقه می‌کنند تا این لبه جلوتر آید و بیشتر مانع رسیدن باران به دیوارها شود . هریك ازاین طبقات رایك پشته گویند .

پل کوبی : کوبیدن تخته‌هائی به قطر سه وعرض بیست سانتیمتر وطول دومتر یا بیشتر بربالای واشانها که تیرهای سقف است .

تربه : بضم تاء ، این کلمه همان کلمهٔ تربت عربی است، درصفحات تالش نشین وترك نشین به معنی مزار ومرقد به‌کارمی‌رود .

تکائل : بفتح تاء و کسر همزه، نوعی نردهٔ جلوایوان است که از تخته‌هائی به‌ارتفاع نیم متر وعرض بیست سانتیمتر وقطر یك سانتیمتر ،میان دوچوب اصلی که درطول ایوان است قرارمی‌دهند .

تنکه : بضم تاء ونون، تخته‌هائی صاف که معمولاً لبه‌های آن پخ است ودرمیان پاسار وبائوی لنگهٔ درقرارمی‌گیرد . پاسار تخته‌های قطور بالا و وسط و پائین لنگه در وبائو تخته‌های قطور طرفین آن است .

تور : درزبان گیلکی به معنی خل ودیوانه است .

چکه‌گیری : عمل تعویض تخته‌ها یا سفالها یا کالی بام تا مانع آب چکه سقف شود .

حلب پوش : بناهائی را گویندکه بام آنها از آهن‌سفید پوشانده شده‌است .

حمال : چوبی بسیار قطور که‌وسط بناهائی که عرض زیاددارند می کشندوتیرهای سقف دوطرف بنارا روی آن قرارمی‌دهند .

حوضخانه : قسمتی ازبناهای مساجد شهر که محل وضو گرفتن است .

خفنگ : بفتح خاء و فاء ، پنجره‌های مشبك یاشیشه‌دار که بالای درها نصب می‌شود تانور کافی به‌داخل بنابرسد .

دچین : دربخشهای تالش نشین به معنی پل کوبی مناطق گیلك نشین است و آن تخته‌های بلندی‌است که روی واشانها (= تیرهای سقف) می کوبند.

درزپوش : تخته‌های نازك وبلندی که روی درزهای لمبه (= تخته‌های پهن و

بلندی‌که روی واشانها می‌کوبند) میخ کوب می کنند تا درز آنها پیدانباشد .

درزپوش خطدار : نوعی درزپوش است که لبه‌های آن را بانوعی رنده خطدار کرده‌اند .

درزپوش خطدارپهن ـ تخته‌هائی که درزتخته‌های لمبه‌را می‌پوشاند واز درز ـ پوشهای معمولی پهن تراست .

دستك تکائل : نوعی نردهٔ جلو ایوان است که از تخته ودستکهائی که میان آنهاست می‌سازند .

دستك‌صراحی : نردهٔ جلو ایوان که از چوبهای عمودی خراطی شده ساخته شده است .

دش دیوار : بفتح دال ، دراصطلاح محلی اسالم به دیواری گویندکه با سنگ و گل چیده‌اند .

دئوازه : سنگی صاف وکبود رنگ وبیضی شکل است که دختران وزنان جلو سینه می آویزند . درپاره‌ای نقاط ، این سنگ‌را بینکی‌گویند .

دماسا : بفتح دال ، دراصطلاح محلی کرکان رود به معنی طاقهای لمبه کوبی شده است .

دورازکردن : عمل تعویض‌سفالهای شکستهٔ بام .

دولتی : دراصل‌دولختی وبه معنی درهای دولنگه است .

رف : محفظه‌ای بالای طاقچه‌ها که معمولا ظروف چینی‌درآن می‌گذاشتند .

زگالی : بنائی که‌استخوان بندی‌آن‌ازچوب است وسپس داخل چوبهای‌دیوار را با گل پرمی کنند .

زوارکشی : بفتح زاء و تشدید واو ، آمدن زائران به محلهای متبرك در روزهای معین .

زیرسری : تیری بلند ،گرد یا چهارنبش که زیرسر تیرهای سقف بناروی‌دیوار قرار می‌دهند .

www.tabarestan.info تبرستان

زینبیه : درصفحات تالش‌نشین و ترک‌نشین به‌معنی مسجد زنانه است .

ستون چهارسو : ستونهای چوبین‌که چهارنبش کرده‌اند.

ستون چهارسوی پخ زده : ستونی‌که چهارنبش است و تیزی نبشهارا تراشیده و زده‌اند .

سرستون : قسمتی‌ازستون‌که به‌اشکال مختلف‌ازچوب می‌سازند و بر بالای‌ستونها نصب می‌کنند وسرنال‌را روی آن تکیه می‌دهند .

سرنال : تیربلندی‌که چهارنبش کرده‌اند وروی ستونها قرار می‌دهند .

سفال‌سر : بنائی راگویندکه بام‌آن را از سفال سرخ ناو مانند پوشانده‌اند .

سمد=سمت ، بفتح سین ومیم =**اوجا** : اَز درختان جنگلی است که در فضای اطراف امامزاده‌ها دیده می‌شود . این درخت به‌نام علمی Ulmus Procera Salish شناخته شده است .

سنگ بادبر : بضم باء دوم ، سنگهائی که با ضرب پتك بشکل مکعب مستطیل درآورده‌اند .

شاه نشین : قسمت بالای تالارکه معمولا سطح آن را کمی بالاتر از کف تالار می‌ساختند .

شکم دریده : راهروی عریض میان دوتالار دربناهای مسکونی دوران قاجار .

عباسیه : در اصطلاح مناطق ترك نشین و تالش نشین مسجد مردانه راگویند .

علم : بفتح عین ولام ، چوب بلندی به ارتفاع پنج شش مترکه سرآن پنجه‌ای برنجین می‌گذارند و پارچه‌های رنگین قیمتی به‌چوب می‌بندند .

علم‌بندی : عمل بستن پارچه‌های رنگین وبا ارزش به بدنهٔ چوبین علم‌که درروز معین وباآدابی مخصوص انجام می‌شود .

علم‌واچینی : عمل باز کردن پارچه‌های رنگین وقیمتی‌از چوبهٔ علم‌که آن‌نیز آدابی دارد ودر روز معین انجام می‌شود .

غلام‌گردش : ایوانی‌به‌عرض‌یك‌متریا کمی‌بیشترکه درچهار طرف بناساخته‌اند.

فیلپا : ستونهای مدوّر که قطر آنها در حدود هفتاد هشتاد سانتیمتر است و در وسط بناهای عریض‌دریك ردیف می‌سازند وحمّال رابرآنهامی‌گذارند

قرنیس : سنگ یاکاشی که به عرض ده بیست سانتیمتراست وپائین دیوارها در امتداد کف به دیوار می‌چسبانند .

قرینه‌سازی : نظیر وهمانند ساختن شکل یا نقش باطرحی دربنا .

کبچی : کسی که عضلات صورت اوبراثر رطوبت یا سرماخوردگی یاعلل‌دیگر جمع شده ودهانش کج شده است .

کرسی‌بلند : بناهائی‌که‌ازسطح زمین درحدودیك متربالاترمی‌سازندوگاهی‌زیر آنها را خالی می‌گذارند تارطوبت به بالا نفوذنکند .

کفش‌کن : قسمتی‌ازبنای مساجد شهریا امامزاده‌ها که پیش از درورودی‌است.

کلاه درویشی : کنبدهای شش‌ضلعی یا هشت ضلعی نوك تیز .

کلهه : بضم‌کاف ، نوعی برشی سرستون است که بسیار ظریف وزیباست .

کنوس : از درختان جنگلی است کـه به نام علمی Mespilus Germanica L . شناخته شده است و به‌فارسی ازکیل‌گوئیم .

کیش : شمشاد جنگلی است که به نام‌علمی Buxus Sempervirens L . معروف است وبسیار مورد تعظیم وتکریم است . درپاره‌ای نقاط وقتی به زیارت امامزاده‌ها می‌روند ، شاخهٔ کوچکی از این درخت را باخود می‌برندو به نرده و ستون ایوان امامزاده ها می‌زنند .

گالی پوشی : بناهائی‌که بام‌آنها راباگالی‌یالیق‌که نوعی‌پیزر است‌پوشانده‌اند.

گاوپهلو : برجهای توپر که متصل به دیوارقلعه می‌سازند تا مانع فرو ریختن دیوار شود .

گل‌سری : بکسرگاف و لام ، بناهائی که کف آنها با سطح زمین هم‌ترازاست .

www.tabarestan.info تبرستان

گنج‌گاو : بکسرجیم ، گاوکوهی یاگوزن است که شاخ آن دراما‌مزاده‌ها یا بر بدنهٔ درختان جنگلی صحن امامزاده‌ها دیده می‌شود .

گنگ : بضم کاف ، تنبوشه‌های باریك و بلند که بیشتر برای لوله کشی آب به کارمی‌برده‌اند .

گیلوئی : برآمدگی‌یا فرورفتگی یا ابزار کاری حاشیهٔ بالای دیوار که متصل به‌سقف است .

لاچ‌لنگری : ستون‌چوبین گردیاچهارنبش‌که بر بدنهٔ آن کنده‌کاری داشته‌باشد.

لاچ‌لنگری حصیری : نوعی‌کنده‌کاری برسطح ستونهای چوبین که چون بافت حصیر یکی ازرویکی از زیراست .

لاچ لنگری شکسته : نوعی کنده کاری برستونهای چوبین که به‌شکل هفت و هشت است .

لاچ لنگری مارپیچ : نوعی کنده کاری برستونهای چوبین گرد که به شکل مارپیچ است .

لت پوش : بکسرتاء ، بنائی که بام‌آن‌از تخته پاره‌هائی‌به‌طول‌سی‌چهل‌سانتیمتر وعرض ده پانزده سانتیمتر پوشانده شده است .

لمبه‌کوبی : کوبیدن تخته‌هائی به‌پهنای بیست سانتیمتر وطول دومتر یابیشتر به تیرهای سقف بنا که واشان می‌خوانند .

لمبه‌کوبی‌بربه‌بر : نوعی‌کوبیدن تخته به‌تیرهای سقف‌اطاق به‌طوری‌که لبه‌های آنهابسیارجزم وچسبیده باشد .

مال‌بند : دالان مانندی‌که پشت صفه‌های‌کاروانسراست وچهارپایان بارکش را درآن جای می‌دهند .

مخ‌لمه : بکسرمیم وفتح‌لام ومیم دوم، دراصطلاح محلی‌کرگان‌رود به‌بامی‌گویند که باتخته‌هائی به‌طول سه‌چهارمتر موازی یکدیگر به‌طرح شیروانی

کوبیده‌باشند.

نگار : = **شمسه** : گل اصلی نقشها و تزئینات و مشبك‌کاری ومنبت‌کاری و نظائرآنها .

واشان : تیرهای‌سقف‌که‌معمولاً درصفحات‌گیلان چهارنبش می‌تراشندودرفواصل کمترازیك مترقرار می‌دهند .

واشان‌کشی : عمل قراردادن تیرهای سقف موازی‌یکدیگر بافواصل معین . در تهران این عمل را «تیربندی» گویند .

www.tabarestan.info
تبرستان

فهرست نامهای کسان ، جایها ، خاندانها تیره‌ها و کتابها

آ ـ الف

آب انبارپشته (دررستم آباد رود بار) ۴۶۳ .

آب‌انبارحاجی میرزا آقاجان (درشهر رودبار) ۴۷۸ .

آب شاندرمن = رود خانهٔ شاندرمن ۱۹۳.

آب‌کنار (ازدهکده‌های تالش دولاب) ۸۴–۸۹ .

آتشگاه موازی۲۹۷ .

آجی ویشهٔ موازی ۳۰۲ .

آخرمسجد=مسجد استاد محمدرضا (درانزلی) ۲۳۸ .

آدم علیه‌السلام ۴۶۵.

آذربایجان ۱–۲–۵–۲۶–۳۷. سپاه ۸.

آرامگاه دکترحشمت۲۶۷.

آستارا=استاره= دهنه کنار ۸– ۹– ۱۰–۱۳–۱۹– ۲۱–۲۲– ۲۳–۳۵ – ۳۷ –۳۸–۳۹–۴۳ –۷۰– ۸۵ . راه ۳۵ . رودخانه ۹ – ۱۱ . کان رود ۲۲ . لوندویل ۲۳. لمیرمحله ۱۱ –۲۰ . مملکت ۱۵ .

آستارائی (ازتیره‌های ساکن‌ماسوله) ۱۳۲ .

آستاراخان= هشترخان۲۳۱ .

آسن‌پل(پلی برروی ماسوله رودخان) ۱۳۲ .

آسیا ۲۴۶.

آشورکنده(=عاشورکنده)ازرودهای تالش دولاب) ۸۴ .

آصف(سرایندهٔاشعارکتیبهٔمسجدجامع جورشر) ۴۳۲ .

آغوزبن (ازدهکده‌های رحمت‌آباد) ۴۷۹ .

آقابابا (ازدهکده‌های قزوین) ۴۹۷– ۴۹۸ .

آقاجان(راهزن معروف) ۲۱۷.

آقاجان شمس گیلانی [مولانا . . .] ۳۰۳.

آقاجان ولدمرحوم استاد غلامحسین نقاش‌لاهیجانی[مشهدی ...]۴۳۵.

آقادوبرادران= بقعهٔشاهزاده‌اسماعیل وشاهزاده احمد پسران‌امام‌موسی الکاظم (دربرمچه) ۳۰۸ .

آقا سیاه پوش= بقعهٔ آقاسید عبدالله بن موسی الکاظم علیه‌السلام (در طالم سه‌شنبه) ۳۱۲ .

آقاسیدشریف‌ازدهکده‌های ورزلات) ۱۳۵ .

آقامحمدخان‌قاجار۱۸۹–۲۴۶–۴۳۱ .

آقامسجد(مسجدی نزدیک‌بش‌اولری) ۱۶–۱۷ .

آق اولر(ییلاق کرگانرود) ۳۷–۳۸– ۵۰ .

آق چای ۱۹–۲۰.

آل بویه ۱.

آل جستان ۲.

آلیان فومن ۱۶۵–۱۶۸ .

آن (ANNE) (امپراطوریس روسیه) ۲۲۸ .

آن سوی رودیان= بیه‌پس ۱–۱۸۸.

آویجه پاسر(سرراه شاندرمن به‌کلور خلخال) ۱۰۸ .

آهك کوره (از دهکده‌های‌گسکر) ۱۸۸ .

آهنگر کوله (محلی‌درزلرزکه ییلاق تالش دولاب است) ۹۱ .

آینه ده (=اینه‌دی) ۵۰۱ .

الف

ابت(ABBOTT) ۹–۱۰–۱۴–۳۸–۲۳۲– ۲۴۸ .

ابراهیم بن‌محمدبن‌عبدالله۸۶ .

ابراهیم‌بن محمدبن یعقوب ۸۶ .

ابراهیم‌بن موسی‌بن احمد ۸۶ .

ابراهیم‌بن‌موسی بن‌جعفرعلیه‌السلام۸۶.

ابراهیم خان پسر امیر گونه خان [امیر . .] ۵۰ .

ابراهیم‌خان مهندس‌تبریزی [میرزا.] ۲۳۷ .

ابراهیم خان (للهٔ محمد باقر میرزا پسربزرگ شاه عباس) ۲۸۳.

ابراهیم ولدعلی‌لیچائی [کربلائی..] ۴۳۵ .

ابراهیم ولدمرحوم خان عموی‌متولی [میرزا . .] (بانی‌کاشیکاری بقعهٔ آقا سید قاسم درچولاب)۳۱۸ .

www.tabarestan.info تبرستان

ابن حسین‌الخراسانی ۱۵۷ .
ابوجعفر[سید..](درشهر رشت)۲۶۳.
ابوالحرب کیابن محمد کیا ۴۷ .
ابورضی‌کیابن‌الحرب کیا ۴۶ .
ابورضی کیابن‌کوچك کیا ۴۷ .
ابوطالب تاجررشتی [آقامیر . . .] ۲۹۶ .
ابوالفضل العباس علیه‌السلام ۴۳۵ .
ابوالقاسم(مؤلف تاریخ سلطان‌سالوك معلم) ۲۲۱ .
ابوالقیس خارجی ۲۲۱ .
ابوالمظفر (سلطان بیه‌پس)۲۲۸ .
ابوالنصر میرزا حسام السطنه (بانی بقعهٔ خواهرامام) ۲۹۳ .
ات کیلن‌داش(دهکده‌ای برسرراه‌علی داشی) ۲۰ .
احمد=محمدرسول الله ۲۸۰ .
احمد [کارگیا سید ..] (برادرکارگیا سیدناصر کیا) ۲۶۲ .
احمد [کمال الدین . .] ۱۶۸ .
احمد[ملا . .](متولی‌بقعهٔ نفوت)۱۶۴.
احمدبن ابراهیم بن محمد ۸۶ .
احمدبن ابراهیم‌گوکه‌ای ۴۳۵ .
احمدبن استاد آقا بابا ۱۰۸ .
احمد پوریوسف= احمد ولد حاجی یوسف ۲۵۸ـ۲۶۷ـ۲۶۹ـ۲۹۱ .
احمدسرگوراب (ازدهکده‌های‌شفت) ۲۱۸ـ۲۲۴ .
احمد شیروانی [خان . .] ۱۵۷ .
احمد کیابن عیسی [امیر. .] ۵۰ .
احمد ولدحاجی‌یوسف‌کاشی سازرشتی ۲۵۳ـ۲۳۶ .
ادارهٔ بندر (دربندر انزلی) ۲۳۶ .
ادارهٔ ثبت ۲۶۸ .
ادارهٔ کل باستان شناسی ۴۷۱ .
ارامنه=ارمنی ۲۳۱ـ۲۳۵ـ۲۴۶تجار ۲۳۱ .
ارامنهٔ رشت ۷ .
ارّان ۲ .
اربه‌لنگه (کوهی درچوبر شفت) ۲۲۳.
اردبیل۱۹ـ۲۰ـ۲۱ـ۲۲ـ۳۵ـ۳۷ـ۳۸ـ ۱۳۳ـ۲۸۳ .
اردجان (دهکده‌ای درگیل دولاب) ۹۲ .
اردە (ازمحلهای‌تالش‌دولاب)۸۳ـ۹۱.
اردە رودکنارگیل دولاب ۹۲ .
ارزروم ۶ .
اردشیربابکان ۲۴۴ .
ارس ۱۰
ارمنی=ارامنه ۲۳۵ .

اروپا ۲۴۶ .
اروس‌محله(درجنگل‌هفت‌دغنان)۱۹۱.
اروسهافبرستان(درجنگل‌هفت‌دغنان) ۱۹۱ .
اروم‌سادات (ازمحله‌های بهمبرکسکر) ۱۹۴ .
ازبر(ازدهکده‌های فومن)۱۶۶ـ۱۶۸.
ازون داشلر(زیردست مرزعهٔ نوروز) ۳۸ .
اژدر (ازطوایف ساکن درلشتنشاه)= اژدهابند ۴۲۴ .
اژدها بلوچ (از دهکده‌های لشتنشاه) ۴۳۸ .
اسالم ۶ـ۱۰ـ۳۵ـ۳۸ـ۶۹ـ۷۰ـ۷۲ـ۷۳ـ ۸۳ـ۹۰ .
اسبومار (ییلاق جوکندان) ۴۵ـ۴۶.
اسپچین(ازدهکده‌های تنکابن) ۱۸۸.
اسپیه مزگت(درکیش خالهٔ دیناچال) ۷۰ .
استاجانلو (ازتیره‌های عمارلوساکن درپیرکوه) ۴۹۴ .
استاد جعفر=سید ابوجعفر (در شهر رشت) ۲۶۲ .
استاره=آستارا ۸ .
استانداری درشهررشت ۲۴۹ .
استراباد ۲۳۵ .
استلك(ازدهکده‌های لشتنشاه) ۴۳۶.
اسحق [امیره...] ۲۴۴ـ۴۶۸ .
اسحق پیغمبر ۱۵۵ .
اسحقی [خاندان . .] ۱۶۹ .
اسدبیك(ازبازماندگان فتحعلی‌خان) ۱۳۱ .
اسد محله (ازمحلات ماسوله) ۱۳۱ .
اسفندسر(دهکده‌ای درحاشیهٔ جنگل هفت دغنان)۱۹۲ .
اسکابن (دهکده‌ای از بلوك فاراب عمارلو) ۵۰۱ .
اسکلك (بضم الف وکاف‌وفتح‌لام)۴۷۹.
اسکندر بیك منشی ۱۵۵ .
اسکندر ذوالقرنین ۲۲۳ .
اسکندرکل =اسکندرکان ۲۲۳
اسکندرمقدونی۴۷۰ـ۴۷۲ .
اسکندکان ۲۲۳ .
اسکندکان= اسکندرکل (دیواری قدیمی درشفت) ۲۲۳ .
اسکندکن=اسکندکان ۲۲۴ .
اسماعیل[میر. .] (بانی‌مسجدجورشر لشتنشاه) ۴۳۱ .
اسماعیل آباد ۴۹۸ .
اسماعیل بن شیخ صفی‌الدین اردبیلی

www.tabarestan.info
تبرستان

۱۱۹ .
اسماعیل خان سرابی معروف به قلعه بیگی ۲۶۳ .
اسماعیل صفوی[شاه . .]۱۳۳_۲۸۳_۴۲۳ .
اسماعیل وند [خاندان . .] ۲۴۴.
اسماعیلی [مذهب . .] ۴۹۵ .
اسماعیلیان ۴۹۹_۵۰۰ .
اسماونـدان (= عشماونـدان) از دهکده‌های شفت ۲۱۸ .
اشکلت (ازدهکده‌های ماسوله)۱۳۹_۱۴۰ .
اشکور ۴۹۳_۴۹۹ . چاکان ۶ .
اشکیك خمام ۳۲۳ .
اصطخری ۲ .
اصفهان ۲۴۴ .
اصلان خان [میر..] ۲۳۵ .
اطاق‌سرا (بخشی ازکرگانرود) ۳۸_۳۹.
اغورلوسلطان بیات(وکیل ونایب‌محمد باقر میرزا پسربزرك شاه عباس) ۲۸۳ .
الئاریوس(Oléarius) ۱۸۹_۱۹۱_۴۷۲ ۴۹۶ .
البرز ۶ . کوهستان ۴۷۱ .
الپیان بیك قاجار (سرهنگ‌پیادگان آتشبار شاه عباس) ۸ .
الخام (ازرودهای تالش دولاب) ۸۴.
الکوی (ازمحلهای کرگانرود) ۳۹.
الماس کل (درکنارسر کوچسفهان) ۳۱۶ .
الموت ۱۵۸ .
النزه (سرراه‌شاندرمن به‌کلورخلخال) ۱۰۸ .
الوف (بخشی ازتالش‌آستارا) ۱۰ .
الله وردی محله (ازدهکده‌های قشلاق شفت) ۲۲۱ .
امام‌بر(درشهرفومن) ۱۶۷ .
امام زاده آقا بادی الله (درشهررشت) ۲۴۸ .
امامزاده اسحق (ازدهکده‌های شفت) ۲۱۸ .
امامزاده‌انجیلك(درکلشتررحمت‌آباد) ۴۷۹ .
امامزاده پیلیم=شاه معلم (برسامان شاندرمن وخلخال) ۱۱۱ .
امامزاده حسن(درخمام موازی)۳۰۷.
امامزاده شفیع (ازدهکده‌های قشلاق نشین شاندرمن)۱۰۸ .
امامزاده محمد = بقعهٔ محمدگالش ۴۶۹.

امامزاده میرزا ۱۶۷ .
امامزاده هاشم (نزدیك ماسوله درراه تارم) ۱۳۹ .
امرادول (سه راه شاندرمن به کلور خلخال) ۱۰۸ .
ام‌سلمه‌خانم‌بنت‌مرحوم کربلائی‌محمد ۳۱۲ .
امشه(ازدهکده‌های‌سنگر)۳۱۳-۳۱۴.
امشه عمارت (عمارت سردارمحتشم در دهکدهٔ امشه) ۳۱۴ .
امل کنده (=عمل کنده) ۲۳۴ .
امیربکنده (ازدهکده‌های خشك بجار خمام) ۳۰۶ .
امیرخان سردار ۲۵۰ .
میرسامان (محلی ازتالش دولاب)۹۰.
امیرقلعه(دررودبارسرای‌تالش‌دولاب) ۹۰ .
امیرکیابن حیدرکیا ۴۶ .
امیرکیا ملاطی [سید . .] ۴۶۸ .
امیرگونه خان‌پسرامیرابراهیم خان ۵۰ .
امیرگونه خان پسرحسین خان ۵۰.
امین دیوان (لقب میرزا محمد علی خان) ۲۴۹ .
امین‌الدوله= محسن خان‌امین‌الدوله ۴۲۹ .
امین ولد مرحـوم کربلائـی رستم [مشهدی ...] ۲۸۲ .
انبو (ازدهکده‌های فاراب عمارلو) ۴۹۴_۴۹۹_۵۰۰_۵۰۱ . بالامحله ۴۹۹ . پائین محله۴۹۹ پل. ۴۹۹.
انجیله‌پرد (درجعفرآباد دافچاه)۳۲۲.
انزان (ازبخشهای استراباد) ۲۳۵ .
انزلی= بندرانزلی ۷_۱۰_۲۲_۳۶_۳۹_۱۸۹_۲۳۱_۲۳۲_۲۳۳_۲۳۴_۲۳۵ _۲۳۶_۲۳۷ . اراضی ۲۳۳ . باراز ۲۳۱ . برج ۲۳۷ . ساکنان ۲۳۴ . مرداب ۴ .
انگلستان ۲۴۷.
انوزوند [خاندان ...]۴۶۲.
انوشیروان اورتانیان ۲۹۷.
اوجارود (بخشی ازطالش‌نشین‌که‌میان روس و ایران قسمت‌شده است)۱۰
اوری (از کوههای ماسال) ۱۱۸.
اوزون‌بهبود= بهبودبیك(غلام‌چرکس شاه‌عباس)۲۸۴.
اولجایتو ۲۴۳.
اولیای کرامار (درمحل مکش ییلاق آق‌اولر) ۵۰ .
اومیدمرزی(ازدهکده‌های‌حیران)۱۶.

www.tabarestan.info تبرستان

ایران ۹ـ۱۰ـ۱۸۹ـ۲۳۱ـ۲۳۲ـ۲۳۴.
ایرانی = ایرانیان ۲۲۱ـ۲۳۴.
ایستویك (Eastwik) ۳۰۹.
ایل ببه (ساکن سلیمانیهٔ عراق) ۴۹۴.
ایل بیگی (ازطوایف ماسوله) ۱۳۱.
ایمان آباد ۲۲۱.
این سوی رودیان = بیه‌پیش ۱.

ب

بابابلندی (نزدیك لمیر محلهٔ آستارا ۲۰.
باباتنگه دیهی کرگانرودی اردبیلی [سید ...] ۴۷ـ۴۸.
باباحسن (عارف معروف تبریزی) ۸۶.
بابامرزی [بقعه...] ۲۳.
باباعلی [دهکدهٔ ...] ۲۳.
باباملحودی‌گور (نزدیك دهکدهٔ کلیشم) ۵۰۰.
بابك خرم‌دین ۱۴.
باد کوبه ۲۷۳.
بارگاه برم (بفتح باء وراء ازبیلاقهای شاندرمن ۱۱۱.
بازارچهٔ سبزمیدان = محلهٔ صالح آباد ۲۶۴.
بازارخرازها دررشت ۲۵۷.
بازاررشت ۲۳۱ـ۲۴۷.
بازار زرکشان رشت ۲۶۰.
بازارزرگرهای رشت ۲۵۵ـ۲۵۸.
بازارساغری‌سازان‌رشت ۲۹۱.
بازارفلك‌ده ۳۱۶.
بازار کوچسفهان ۳۱۷.
بازارماسال = شنبه‌بازارماسال ۱۱۷.
باستیان(درانزلی = بندرانزلی) ۲۳۷.
باغ سرا ۲۱۱.
باغچه سیمبر(دردهکدهٔ امشه‌ازدیهای سنگر) ۳۱۴.
باغ شاه (درخلواش‌کله، نزدیك شهر رشت) ۳۲۲.
باغ‌شاه(درجزیرهٔ‌میان پشتهٔ انزلی = بندرانزلی) ۲۳۸.
باغ عمیدالملك (در بوسار موازی) ۳۰۲.
باغ محتشم = باغ سردارمحتشم ۲۵۳.
باغ معینی (درشالکوه علیا) ۳۲۲.
باقر (= محمدالباقر علیه‌لسلام) ۴۲۹.
باقر [سید...] (بانی حمام پیر سرای رشت) ۲۸۰.
باقر پسر میر محمد خان [میر....] ۲۳۴.
بالاجورشرلشتنشاه = بالامحلهٔ جور ـ شرلشتنشاه ۴۳۳.

بالاخان(حاکم گرکان‌رود) ۱۰ـ۳۷ـ۳۸.
بالامحلهٔ‌انبو ۴۹۹.
بالامحلهٔ پشکه ۳۱۷.
بالا محلهٔ جورشرلشتنشاه = بالاجورـ شرلشتنشاه ۴۲۴ـ۴۴۰.
بالامحلهٔ فومن ۱۵۶.
بالامحلهٔ کفشهٔ لشتنشاه ۴۳۷.
بالامحلهٔ منجیل ۴۹۵.
بالامحلهٔ هند خاله ۲۲۸.
بانك بازرگانی شهررشت ۲۵۹.
بانك سپه شهررشت ۲۵۰.
بایه زاد (ازدهکده‌های شیخ نشین شاندرمن) ۱۱۰.
بتول = زهراءبتول (= فاطمةالزهراء) ۲۶۳.
بجاربنهٔ موازی ۳۲۲.
بجارپس (یکی از ناحیه‌های موازی) ۲۴۵ـ۲۵۰.
بجارسری امامزاده = سیدمدینه (در شیخ‌نشین شاندرمن) ۱۱۱.
بجارکن (دهکده‌ای بر کنار جنگل هفت دغنان) ۱۹۲. راه ۲۶۴.
بحرخزر = دریای‌خزر = دریای طبرستان = دریای قلزم ۲.
بخارا ۲۴۶.
بخشعلی [آقاپیر...] ۱۹۷.
بداب = بداو (از دهکده‌های شفت) ۲۲۲.
بداو = بداب.
بدیع‌الزمان ۴۶۶.
بذ (دژی که‌دردست بابك‌خرم‌دین بود) ۱۴.
براکور ۴۷۹.
برج انزلی ۲۳۷.
برج چمارسرا ۲۷۸.
برج شانکاور (درآب کنار) ۸۹.
برج غازیان ۲۳۷.
برج نگهبانی قلعهٔ دگاسر ۵۰۱.
برزخندان ۲۲۰.
برزکوه (دهکدهٔ کوچکی در تالش دولاب) ۹۰.
برزه تربه (درصیقل سرای‌پره‌سر) ۹۲.
برمچه = برمسجد (ازدهکده‌های خمام) ۳۰۸.
برمسجد = برمچه ۳۰۸.
برهان قاطع ۴۹۹.
بزرگو (از دهکده های شیر آباد کرگان‌رود) ۳۹.
بژم خلخال ۳۶.

www.tabarestan.info تبرستان

بستان گاه بزرگوار (در دیگ سرای اسالم) ۷۴.
بسته دیم (از دهکده‌های خشك بجار خمام) ۳۰۵.
بش اولری (ازدهکده‌های حیران)۱۶.
بشم (از دهکده‌های چهار فریضه) ۲۳۸.
بشمن پیر پسر سیدسرفشاه ۲۳۸.
بغداد۲۸۳.
بقعهٔ آفخرا (درشهررشت) ۲۵۸.
بقعهٔ آقاباباحسن (درمحلهٔسرینارکل) ۳۰۷.
بقعهٔ آقاپیر(درمرز دشت) ۳۲۳.
بقعهٔ آقاپیران = بقعهٔ آقا پیر محمد علی(دردلچه) ۳۲۴.
بقعهٔ آقا پیر بخشعلی (درطاهرکوراب کسکر) ۱۹۷.
بقعهٔآقاپیرحسن(درمیشاوندان‌موازی) ۳۲۲.
بقعهٔ آقا پیرحسن (درخوناچاه)۳۰۳.
بقعهٔ آقا پیرسنبل ۲۹۸.
بقعهٔ آقا پیرسید = پیل بقعه ۲۹۸ .
بقعهٔ آقا پیر محمد (درفشتکه)۳۲۳.
بقعهٔ آقاپیرمحمدعلی = بقعهٔ آقاپیران (دردلچه) ۳۲۴
بقعهٔ آقا پیرملاجی و سید محمد (در دهکدهٔ نوده) ۴۴۰.
بقعهٔ آقا خوبان (در بجاربنهٔ موازی) ۳۲۲ .
بقعهٔ آقا درویش علی آقا (درد هکدهٔ لاکه سارتولم) ۲۲۹.
بقعهٔ آقا دوبرادران = بقعهٔ امامزاده اسماعیل و ابراهیم پسران امام علی‌النقی ۳۰۲.
بقعهٔ آقا دوبرادران (درلچه کوراب) ۳۰۳.
بقعهٔآقاذل پیران (دردهکدهٔذل‌پیران شفت) ۲۲۴.
بقعهٔ آقاسید ابراهیم‌بن موسی‌الکاظم علیه السلام (درکوراب زرمخ) ۱۶۸ .
بقعهٔ آقا سید ابراهیم‌بن موسی‌الکاظم علیه‌السلام (در پاشکم شاندرمن) ۱۰۹.
بقعهٔ آقا سید ابراهیم بن‌موسی الکاظم علیه‌السلام (درمحلهٔ بادی الله شهر رشت) ۲۸۲.
بقعهٔ آقا سید ابراهیم‌بن موسی‌الکاظم علیه‌السلام (در شیشه کوراب) ۳۲۳ .

بقعهٔ آقا سید ابراهیم بن موسی‌الکاظم علیه‌السلام (در نوخالهٔ تولم) ۲۲۹.
بقعد آقاسیدابراهیم‌وآقاسیدابوجعفر پسران‌امام‌موسی‌الکاظم علیه‌السلام = تازه بقعهٔ (دردهکدهٔ تازه بقعهٔ موازی) ۳۰۳.
بقعه‌آقاسید احمد بن‌موسی‌الکاظم‌علیه السلام (درسرابندان) ۳۲۳.
بقعهٔ آقا سید احمد و آقا سید محمد پسران امام‌موسی‌الکاظم‌علیه‌السلام = دوبرادران(دردهکدهٔ هندوانه پردسر) ۳۱۷.
بقعهٔ آقا سید امیرکیا (دردهکدهٔ ولم لشتنشاه) ۴۳۵.
بقعهٔ آقا سیدان (دراراضی رود بردهٔ سنگر) ۳۲۳.
بقعهٔ آقاسید پیر نوهٔ امام موسی الکاظم علیه السلام ۳۰۴.
بقعهٔ آقا سید پیر(درمحلهٔ میان کل) ۳۲۳.
بقعهٔ آقا سیدجعفر آقا(درشهر فومن) ۱۶۲.
بقعهٔ آقا سیدحسن (در دهکدهٔ شغال توسه)۴۷۷.
بقعهٔآقاسیدحسن(دردهکدهٔشاه‌اغاجی موازی) ۳۲۲.
بقعهٔ آقاسیدحسن (در بالامحلهٔجورشر لشتنشاه) ۴۴۰.
بقعه‌آقاسید حسن(درخشك‌رود)۴۳۹.
بقعه‌آقاسیدحسن(دردهکدهٔلیف‌شاگرد تولم)۲۲۹.
بقعهٔآقاسیدرضا(درشاه آغاجی‌موازی) ۳۲۲ .
بقعه آقا سیدرضی‌بن امام‌موسی‌الکاظم علیه‌السلام (درهشکوا) ۳۲۰.
بقعه آقا سیدزکریا وآقا سیدعبدالله پسران‌امام‌موسی‌الکاظم علیه‌السلام ۳۰۵.
بقعه آقاسیدشریف‌از نوادگان موسی الکاظم ۳۱۵ .
بقعه آقا سیدعباس وآقاسید اسماعیل فرزندان امام موسی‌الکاظم علیه ـ السلام (درشهررشت) ۲۴۸ـ۲۵۰ـ ۲۸۹.
بقعه آقا سید عبدالله‌بن موسی‌بن‌جعفر علیه‌السلام (درملك‌جهان) ۱۱۰.
بقعه آقا سید عبدالله‌بن موسی‌الکاظم علیه‌السلام(دربالاجورشرلشتنشاه) ۴۳۳.
بقعه‌آقاسیدعبدالله‌بن‌موسی‌الکاظم‌علیه‌

www.tabarestan.info
تبرستان

السلام= آقا سیاه‌پوش ۳۱۲.
بقعهٔ آقاسید علی‌اکبر بن‌موسی‌الکاظم علیه‌السلام (در دهکدهٔ گرباس‌ده) ۳۲۰.
بقعه آقاسیدعلی بن موسی‌الکاظم‌علیه‌السلام (در اژدها بلوچ) ۴۳۷.
بقعه آقا سیدعلی کیائی نوهٔ موسی‌بن جعفر علیه‌السلام ۳۰۴.
بقعهٔ آقا سیدقاسم‌بن موسی‌الکاظم‌علیه‌السلام (در دهکدهٔ چولاب) ۳۱۷.
بقعهٔ آقا سید قاسم‌بن امام‌موسی‌الکاظم علیه‌السلام (در دهکدهٔ رودکل کوچسفهان) ۳۲۱.
بقعهٔ آقا سید قاسم بن‌امام موسی‌الکاظم علیه‌السلام (درنسیبه خمام) ۳۲۳.
بقعه آقا سید کاظم (درچولاب) ۳۲۴.
بقعه آقاسیدمحمد (دربالا محلهٔ پشکه) ۳۱۷.
بقعه آقاسیدمحمد (دردهکدهٔ بایه‌زاد شیخ نشین) ۱۱۰.
بقعه آقاسیدمحمدرضا بن موسی‌الکاظم علیه‌السلام (درجورشر) ۴۲۵_۴۲۶_۴۲۷.
بقعهٔ آقاسیدمحمدسمرقندی (دردهکدهٔ بالاگفشه) ۴۳۷.
بقعهٔ آقا سیدمحمد شاه‌بن‌موسی‌الکاظم علیه‌السلام (دردهکدهٔ گراکوی کوچسفهان) ۳۱۶.
بقعه آقا سیدمحمد یمنی‌بن‌امام‌موسی الکاظم علیه‌السلام ۴۳۴.
بقعه آقا سید محمود (دردهکدهٔ شاه آغاجی موازی) ۳۲۲.
بقعه آقاسید محمود مرندی (نزدیك دروازهٔ حرزویل) ۴۷۳_۴۷۴.
بقعه آقا سید مستوفی (دراراضی‌رودبارکی) ۳۲۴.
بقعه آقا سیدمهدی بن‌آقاسید محمد رضا بن موسی الکاظم علیه‌السلام (دراستلك) ۴۳۶.
بقعه آقا سید ناصر (در دهکدهٔ کتك لاهیجان) ۳۲۴.
بقعه آقاسیدهاشم بن موسی بن جعفر علیه‌السلام (درورازگاه) ۳۲۴.
بقعه آقا سید یحیی (دراشکیك) ۳۲۳.
بقعهٔ آقاسیدیعقوب (در گوراب پشالم) ۱۶۸.
بقعه آقا شیخ جمال ۱۶۸.
بقعه آقاشیخ‌سلیمان (دردهکدهٔ لاشا) ۴۴۰.
بقعه آقاعزیز (درمیرسرای‌چوبر) ۲۲۴.

بقعهٔ آقاملاعلی (دردهکدهٔ کمسار) ۲۲۴.
بقعه آقامیرخلیل (درشاه آغاجی‌موازی) ۳۲۲.
بقعه آقامیرسلطان (دردهکدهٔ دافچاه) ۳۲۲.
بقعهٔ آقا میر عظیم بن موسی‌بن جعفر علیه‌السلام ۲۹۸.
بقعه آقا میرکریم (نزدیك بقعه آقا پیرسنبل درپلکومی موازی) ۳۲۲.
بقعه آقا نعمان (درسمس‌تولم) ۲۲۹.
بقعه آقانور سه‌تن (سرراه چوبربه دژاژ) ۲۲۴.
بقعه آکاشاه (= عکاشه) ۳۱۰.
بقعه آینه‌ده ۵۰۱.
بقعه‌امامزاده‌سیدصالح (درغازیان‌چهار فریضه) ۲۳۹.
بقعهٔ امامزاده ابراهیم‌بن امام زین‌العابدین علیه‌السلام ۴۷۷.
بقعه امامزاده ابراهیم‌بن موسی‌الکاظم علیه‌السلام (دردهکدهٔ طالقان‌شفت) ۲۱۷_۴۷۷.
بقعه امامزاده‌ابراهیم بن موسی‌الکاظم علیه‌السلام (درمحل خروه بن ماسوله) ۱۳۹.
بقعه‌امامزاده ابوالحسن‌بن امام‌موسی‌الکاظم علیه السلام (درفیلده) ۴۶۴.
بقعه‌امامزاده‌ابوالفضل بن امام‌موسی‌الکاظم علیه‌السلام (درفیلده) ۴۶۴.
بقعه امامزاده اسحق بن امام موسی ـ الکاظم علیه‌السلام (دردهکدهٔ امامزاده اسحق شفت) ۲۱۸.
بقعه امامزاده اسماعیل و امامزاده ابراهیم پسران‌امام‌علی‌النقی‌علیه‌السلام= آقا دوبرادران ۳۰۲.
بقعهٔ امامزاده‌محسن (درشیمام‌رستم‌آباد) ۴۷۷.
بقعهٔ امامزاده حمزة‌بن‌امام‌موسی‌الکاظم (دردهکدهٔ لوشان) ۴۹۸.
بقعه‌امامزاده‌سلیمان‌مشهور بدامامزاده طاهر بن‌موسی‌الکاظم (درپائین‌محلهٔ منجیل) ۴۹۶.
بقعه امامزاده طیب وطاهر (درپاکده) ۵۰۰.
بقعه‌امامزاده عبدالله (درکسما) ۱۶۸.
بقعه‌امامزاده‌محمد (درتکیهٔ جیرین‌ده) ۵۰۰.
بقعه امامزاده محمدحنفیة‌بن‌علی‌علیه‌السلام (دردهکدهٔ بیورزن) ۴۹۸.
بقعهٔ امامزاده هاشم‌بن محمدبن‌عبدالله بن‌حمزه بن محمد حنفیة بن علی

www.tabarestan.info تبرستان

علیه‌السلام(نزدیك‌سراوان) ۳۰۹ـ ۴۶۱.
بقعهٔ امامزاده هاشم بن محمد حنفیة بن علی علیه‌السلام(دردهکدهٔبیورزن) ۴۹۸.
بقعه امامزاده یحیی(درگوراب تولم) ۲۲۹.
بقعه امیر سلطان(دردافچاه) ۳۲۳.
بقعه باباحسن۲۳.
بقعه باباعلی ۲۳.
بقعه بابامرزی۲۳.
بقعه‌باباملا اسدالله(دردارستان‌رودبار) ۴۷۸.
بقعه بابا ولی ۲۵۸ـ۲۵۹
بقعه بارگاه برم (دربیلاق شاندرمن) ۱۱۱.
بقعه بشمن پیر (دردهکدهٔ بشم چهار فریضه) ۲۳۸.
بقعه‌بورسرا(ازبقاع‌اطراف‌خطبه‌سرا) ۴۲.
بقعه‌پیراسد(درمحل‌چران‌تالش‌دولاب) ۹۲.
بقعه پیران بست (در پلنگ سرای شاندرمن) ۱۰۹.
بقعه پیرجلودار ۱۶۲.
بقعهٔ پیرزاهد۱۶۵.
بقعه پیر سید جلال‌الدین(دردارستان رودبار) ۴۷۸.
بقعه پیرمختار (دراحمد سرگوراب شفت) ۲۲۴.
بقعه پیرموسی (دردهکدهٔ پیر موسی کوچسفهان) ۳۱۷.
بقعه جیرسرا (درسلی چرشاندرمن) ۱۱۱.
بقعه چسلی ماسال ۱۲۰.
بقعه حاجی شهدا (درکویشا)۳۲۳.
بقعه حاجی‌علی‌آقا (دردهکدهٔ چوبر) ۲۲۴.
بقعه‌حاجی‌مؤمن(درخرطوم‌شفت)۲۲۴.
بقعه خانم حوریه(در سئوسر غازیان) ۲۳۹.
بقعه خانم نرگیساوا ۳۹.
بقعه خندیله پشت (در خندیله پشت ماسال) ۱۲۱.
بقعه خواهر امام (درشهررشت)۲۵۰ـ ۲۹۳ـ۲۹۴ـ۲۹۵ـ۲۹۶.
بقعه خیمه سرشفارود ۹۲.
بقعه دانای‌علی (درشهررشت) ۲۷۹.
بقعه درویش‌جعفر(درپشت‌سرای‌شفت) ۲۲۴.

بقعهٔ درویش شاهمیر ۱۱۰.
بقعه‌درویش علی (درخشك بجارخمام) ۳۰۶.
بقعه‌درویش‌محب‌علی ((دربوئین فومن ۱۶۸.
بقعه‌درویش‌محمد(درخشك‌بجارخمام) ۳۰۴.
بقعه دوالکوه (برمرزالیان و تنیان) ۱۶۵.
بقعه دوبرادران (درشهررشت) ۲۶۸.
بقعه دوگور (درصومعه‌سرا) ۱۹۷.
بقعه دهکدهٔ اغوزبن ۴۷۹.
بقعه دهکدهٔ رودخانه ۴۷۹.
بقعه دهکدهٔ سیدان ۴۷۹.
بقعه دهکدهٔ شاه‌سر ۵۰۰.
بقعه دهکدهٔ شاهوای رودبار ۴۷۸ .
بقعه دهکدهٔ کولی دهان ۴۷۹.
بقعه دهکدهٔ مخشر ۴۷۹.
بقعه رشکوم (بالای سیابناور) ۱۱۱.
بقعه رشیره پشت ۱۲۱.
بقعه‌سلطان‌پیر حسن(درپیرسرای‌شفت) ۲۲۴.
بقعه‌سلیمان‌داراب = مقبرهٔ‌پیرسلیمان = مقبرهٔ سلیمان‌داراب۲۹۹ـ۳۰۰ـ ۳۰۱.
بقعهٔ سید ابراهیم‌بن موسی‌الکاظم‌علیه‌السلام (دردهکدهٔ لاکان) ۲۹۹.
بقعه سید ابراهیم‌بن موسی‌الکاظم‌علیه‌السلام (در فلابای فومن) ۱۶۸.
بقعه سیدابراهیم‌بن موسی‌الکاظم‌علیه‌السلام(درکان‌رودآستارا)۲۲.
بقعه سید ابراهیم بن موسی الکاظم علیه‌السلام(درگوراب‌زرمخ)۱۶۸.
بقعه سید ابوجعفر(درشهررشت) ۲۶۲.
بقعه سید امیرسلطان‌بن‌موسی‌بن‌جعفر علیه‌السلام= غریب بنده ۸۹.
بقعه‌سیدابوالقاسم(درنهزم شفت)۲۲۰.
بقعه سید ابوالقاسم بن موسی‌بن‌جعفر علیه‌السلام (درشهررشت) ۲۷۶.
بقعه سیداحمد (درنهزم‌شفت) ۲۲۰.
بقعه سیداحمدبن‌موسی‌الکاظم‌علیه‌السلا، (درگیلوا) ۳۱۸.
بقعه سید اسماعیل (درلات)۳۲۳.
بقعه سیدان=امامزاده‌محمد= بقعه محمد گالش (دردهکدهٔ رحمت آباد) ۴۶۹.
بقعه‌سیدجابر انصاری(دردهکدهٔپیری رستم آباد) ۴۷۷.
بقعه سید حمزه (درتاچا = توچای لشتنشاه) ۴۳۹.

www.tabarestan.info
تبرستان

بقعهٔ سید دانیال بن‌موسی‌الکاظم علیه‌السلام (درخشت مسجد) ۳۲۱.
بقعه سیدزکریا(درمیان‌محلهٔ شیجان) ۳۰۷ .
بقعه سید سلیمان (در دهکدهٔ لاشه) ۳۲۴.
بقعه سیدصالح(دردهکدهٔ نوده فومن) ۱۶۸.
بقعه سید صالح بن امام موسی‌الکاظم علیه السلام (در خشك رود)۴۳۹.
بقعه سید صفی‌الدین‌اسماعیل‌بن شیخ صفی‌الدین اردبیلی ۱۱۹.
بقعه سید فقرا (درخاجکین) ۳۲۳.
بقعه سید محمد (در دارستان رودبار) ۴۷۸.
بقعه سید معصوم بن موسی بن جعفر علیه‌السلام (درپائین محلهٔ پشکه) ۳۱۶ .
بقعه سید معصوم بن موسی بن جعفر علیه‌السلام (درکته‌سرخمام) ۳۲۳.
بقعه سید نجم‌الدین (در جنب سرای تالش دولاب) ۹۱.
بقعه سید هارون‌بن موسی‌الکاظم علیه‌السلام(در دهکدهٔ آتشگاه) ۲۹۷.
بقعه سید یعقوب بن امام موسی‌الکاظم علیه‌السلام (درکوراب آقا سید یعقوب) ۲۹۷.
بقعه‌سیده‌بانو(نزدیك‌مزارپیرشرفشاه) ۸۸.
بقعه سیده‌خورشید (درخواجان)۳۲۳.
بقعه شاهزاده احمد (درچماچای‌شفت) ۲۲۰
بقعه شاهزاده‌اسماعیل وشاهزاده‌احمد پسران‌امام‌موسی‌الکاظم علیه‌السلام = آقا دوبرادران (در برمچه = برمسجد) ۳۰۸.
بقعه شاه شهیدان (دردهکدهٔ شهیدان پائین‌کوه‌دلفك)۴۷۹_۵۰۰.
بقعه شاه معلم(درساعان ییلاق ماسال و ماجلان) ۱۲۱.
بقعه شاه‌نجف (درشیخ‌نشین شاندرمن) ۱۱۰ .
بقعه شیخ مراد (دربخش‌کرکان رود) ۳۸.
بقعه شیخ مفید (دردارستان رودبار) ۴۷۸ .
بقعه‌شیخ‌المعالی(دربخش‌تالش‌دولاب) ۹۱ .
بقعه فیلده = امامزاده ابوالحسن و امامزاده‌ابوالفضل‌پسران‌امام‌موسی

الکاظم علیه السلام ۴۶۷_۴۶۹ .
بقعهٔ قاضی‌بن‌قاضی(درتولاب برهٔ‌رشت رودبار) ۴۷۷ .
بقعه کشاور(ازبقاع‌اطراف خطبه‌سرا) ۴۲ .
بقعه کمال الدین محمد وکمال الدین احمد ۱۶۸ .
بقعه کیاباد رودبار ۴۷۸ .
بقعه گرده‌کوه(نرسیده‌به ییلاق‌تنیان) ۱۲۱ .
بقعه‌کواله پشته ۱۲۱.
بقعه لاله کفشه ۴۴۰ .
بقعه ماشك کوچسفهان ۳۲۴ .
بقعه محمد ترکش بند (در تولا رود هشتپر) ۵۰ .
بقعه محمدگالش = امامزاده محمد = بقعه سیدان۳۶۹ .
بقعه معلم (نزدیك بقعه سالوك معلم) ۲۲۲ .
بقعه‌ملامحمد(در وزمترشاندرمن)۱۱۰.
بقعه میان چلگاسر وچرّه رحمت‌آباد ۴۷۹ .
بقعه میان‌ده صومعه‌سرا ۱۹۷ .
بقعه میان‌راه شاندرمن به کفوت۱۱۱.
بقعه میر خورشید وسید زکریا (در کلاچای ۳۲۳ .
بقعه میردن قبر خانه (در ملك بگور شیخ نشین شاندرمن) ۱۱۰ .
بقعه‌میرشاه‌محمودبن‌امام‌موسی‌الکاظم (در شیخان‌گفشه) ۴۳۳ .
بقعه میرشمس‌الدین(درشهرلاهیجان) ۳۱۸ .
بقعه میرمؤذنان (در صوفیان ده هند خاله)۲۲۸ .
بقعه نوسالا (درال‌کوی‌کرکان‌رود) ۳۹ .
بقعه نوشر (درخمام) ۳۲۳ .
بل (BELL) ۲۴۵ .
بلس‌کلهٔ چوکام = محله میان‌کل‌چوکام ۳۰۴_۳۲۳ .
بلقیس ۴۷۴ .
بنای قدیمی حاکم نشین (در بیتم شاندرمن) ۱۱۰ .
بنای قدیمی درمرتع سینه خانی۴۷۸.
بنای‌قدیمی‌لشکرگاه (نزدیك‌دهکدهٔ دوگاهه) ۴۶۳ .
بندرانزلی ۸۳ _ ۲۳۱ .
بندرانزلی۴_۷_۱۰_۲۲ ۳۹_۴۳_۷۰_۲۳۱_ ۲۳۵ _ ۲۳۶_ ۲۳۷_۲۳۸ .

www.tabarestan.info تبرستان

بنگه صفا= صفهٔ صفا ۱۳۲ .
بنی ضبّه ۲ .
بوداق (از تیره‌های ساکن در تالش دولاب) ۸۴ .
بوسارموازی۳۰۲ .
بوسعید میر ۱۶۹ .
بوئین فومن ۱۶۸ .
بهبود بیك= اوزون بهبود ۲۸۴ .
بهرام آباد (از دهکده‌های رودبار محمد زمان خانی) ۴۹۴ .
بهزاد بیك (وزیر گیلان)۸ـ۳۷ـ۴۲۴.
بهمبر (دهکده‌ای بر کنار جنگل هفت دغنان) ۱۹۲ .
بیالوا (ازدهکده های شفت) ۲۲۰.
بیتم (ازدهکده‌های شاندرمن) ۱۰۸ـ ۱۱۰ .
بیجار پوران(نزدیك پیرعالمین)۴۷۰.
بیره ۴۹۹ .
بیشة البقر ۱۲۹ .
بیلمان شهر= پیلمان شهر۱۸۸ .
بیورزن (ازدهکده‌های فاراب‌عمارلو) ۴۹۸.
بیه‌پس ۱۸۸ . الکا ۳۰۱ . خاك ۲۴۴ .
گیلان ۱ ـ ۳ . لشکریان ۲۴۴ .
مملکت ۳۰۱ـ۳۰۸ . ناحیه۱۵۵ .
وزیر۲۲۲ .
بیه پیش۱۵ . خاك ۲۴۴ . سلطان ۳ .
صاحب اختیاری ۴۲۴ . گیلان ۱ـ ۱۶۹ . لشکریان ۲۴۴ .

پ

پاچنار ۴۹۸ .
پادشاهان مغول ۳ .
پارسی ۵ .
پارکام (ازدهکده‌های تالش دولاب) ۹۲ .
پازکی‌پشت (ازدهکده‌های تولم)۲۲۸.
پاسکه (ازدهکده‌های کسما) ۱۹۶.
پاشارمضان اوف[کربلائی . .]۲۷۳.
پاشکم شاندرمن ۱۰۹ .
پاشیجا [حکومت . .] ۴۲۳ .گوراب ۴۲۳.
پاك ده (ازدهکده‌های فاراب عمارلو) ۵۰۱ .
پالاسی (ازمحلهای کرکان رود) ۳۸ .
پائین لچور (سرراه شاندرمن به کلور خلخال) ۱۰۸ .
پائین محلهٔ انبو ۴۹۹ .
پائین محلهٔ پشکه ۳۱۶ .
پائین محلهٔ فومن ۱۵۶ـ۱۶۲ .

پائین محلهٔ منجیل ۴۹۶ .
پائین محلهٔ هندخاله ۲۲۶.
پردسر= خشت پل بزرك ۸۵ ـ۱۹۵ .
پردسر= خشت پل کوچك ۸۵ـ۱۹۶ .
پره سر (ازنواحی تالش دولاب) ۸۴ـ ۹۲ .
پریسبند [کوههای . .] ۱۱۸ .
پری‌سلطان(دخترسلطان‌محمدحاتمی) ۴۶۸ـ۴۶۹ .
پساکیلان= بیه‌پس ۱ .
پسیخان(ازنواحی‌موازی) ۱۵۶ـ۲۴۵ـ ۳۲۴. رودخانه ۱۵۴ ـ ۱۶۷ .
پشت سرا (ازدهکده‌های‌شفت) ۲۲۴ .
پشتکوه خمسهٔ زنجان ۱۲۹ .
پشتکوه طارم ۱۵۴ .
پشتهان ۴۷۹ .
پشتیر (ازدهکده‌های لولمان فومن) ۱۶۵ .
پل آجری سرراه امشه‌وسنگر۳۲۲.
پل انبو ۴۹۹ ،
پل بناعلی (برروی ماسوله رودخان) ۱۳۲ ،
پل‌پیر بازار ۳۲۴ .
پل چمارسرا(درراه فومن) ۲۵۴.
پل حاجی احتشام ۲۵۳.
پل حاجی محمد باقر ۲۵۳.
پل‌حاجی محمدحسین (برماسوله‌رود‌ـ خان) ۱۳۲.
پل حاجی ملارفیع ۲۵۳.
پل خرابه‌رو(برماسوله‌رودخان)۱۳۲.
پل سلیمان‌داراب(درراه‌سلیمان‌داراب به رشت)۲۵۴.
پل‌شاهرود= پل‌لوشان ۴۹۷.
پل عراق ۲۵۳.
پل‌قدیمی فومن ۱۶۷.
پل‌کاسان ۱۶۷.
پل‌کربلائی میرحسین ۲۵۳.
پل گوراب لیشاوندان ۲۵۴.
پل لوشان= پل‌شاهرود۴۹۷.
پل مدیریه(سرراه رشت‌به‌شفت)۲۵۴.
پل معینی۲۵۳ .
پل منجیل۴۹۶.
پل‌مهدی‌ور (برماسوله‌رودخان)۱۳۲.
پلهای شهررشت۲۵۳.
پلکومی(ازدهکده‌های موازی)۲۹۹ـ ۳۲۲.
پلنگ‌رود (از رودخانه‌های کسکر) ۱۹۶.
پلنگ سرای‌شاندرمن ۱۰۹.
پلنگ‌کل (جزء بالامحلهٔ‌فومن)۱۵۶.

www.tabarestan.info تبرستان

پونل (ازدهکده‌های تالش‌دولاب)۸۳.
پهلوان ناصروند(امیره .) ۲۳۶.
پیازمسلمان(لقب خانان شفت)۲۱۶.
پیاله سنگ ۴۷۰.
پیچانلو (از تیره‌های عمارلو ساکن جیربن‌ده) ۴۹۴.
پیراعرابی(دردهکدهٔسراکاه‌هشت‌پر) ۵۰.
پیربازار سیاه رودخان ۲۴۸_۳۲۴.
پیر باغرو (از بقاع اطراف خطبه‌سرا وهره‌دشت) ۴۲.
پیرزاهد ۱۶۵.
پیرسرا=مومن سرا (از دهکده‌های شفت) ۲۲۴.
پیرعالمین ۴۶۹. دهکده ۴۶۹_۴۷۰.
پیرکوه [خانان ...] ۴۹۳_۴۹۴.
پیری (ازدهکده‌های رستم‌آباد)۴۷۷.
پیر یاولی ۱۶۶.
پیش رودبار (از رودخانه‌های تولم) ۲۲۷.
پیشدور موازی ۲۹۸.
پیغمبر=محمدرسول‌الله ۲۶۲_۴۳۵ .
پیلاقلا (قلعه‌ای نزدیك تپهٔ مارلیك) ۴۷۱.
پیل بقعه=بقعهٔ آقاسیدپیر ۲۹۸.
پیلده=فیلده ۴۶۲.
پیلده‌رودبار=زیتون‌رودبار=رودبار ۴۶۱.
پیلمان‌شهر=بیلمان‌شهر ۱۸۸.

ت

تاتی ۴۶۲.
تاج‌الدین ابراهیم ملقب بشیخ زاهد گیلانی ۲۳_۱۳۰_۱۶۵_۲۸۵.
تاچا (ازدهکده‌های لشتنشاه) ۴۳۹.
تارم (بخشی از خاك زنجان) ۲۱۶_ ۲۲۱_۲۲۳_۴۶۱_۴۹۳.
تاریخ خانی تألیف علی‌بن شمس‌الدین بن حاجی حسین لاهیجانی ۴۷۸.
تاریخ سالوك معلم ۱۲۹_۲۲۱.
تاریخ گیلان عبدالفتاح فومنی۱۶۹_ ۳۰۱.
تاریخ گیلان ودیلمستان تألیف سید_ ظهیرالدین مرعشی ۳۲۳ _ ۳۲۷_ ۴۶۲.
تاریك‌رود ۴۷۹.
تازه آباد (شهرجدید انزلی)۲۳۳.
تازه بقعه درخشکاروندان ۳۲۴.
تازه بقعهٔ موازی ۳۰۳.
تازه‌مسجد (درانزلی) ۲۳۸.
تالش=طالش=تالشان=طالشان ۶_۱۰_۱۴_۳۶_۶۹_۱۱۷_۱۳۲_ ۱۵۶_۱۸۹_۲۱۷.
تالش (یکی ازپسران‌امیرچوپان‌سر_ کردهٔ سربازان چنگیزخان) ۶_ ۳۶.
تالش (ناحیهٔ تالش‌نشین) ۱۱۷.
تالش‌آستارا ۱۰.
تالش اسالم ۱۰.
تالش دولاب ۶_۱۰_۶۹_۸۳_۸۴_۸۵_ ۸۹_۹۰_۹۱_۱۸۸_۲۳۳.
تالش دولاب قشلاقی ۸۴.
تالش دولاب ییلاقی ۸۴.
تالش کرگان‌رود ۱۰_۳۷.
تالش کهدم ۴۶۲.
تالش کسکر ۱۰.
تالشستان فومن ۱۵۶.
تالش کسکر ۱۹۰.
تالشی (زبان‌مردم‌تالش)۳۷_۸۴_۱۳۳_ ۲۱۷_۲۲۱_۴۶۲.
تاله‌کوه (دهکده‌ای از بلوك خرگام عمارلو)۵۰۰.
تامبرس بك‌نومی[استاد ...] (؟)۱۳۵.
تبریز ۴۳۶.
تپهٔ خاسه‌کول ۴۸۰.
تپهٔ شال‌کوه ۳۰۳.

تپهٔ مارلیك=چراغعلی تپه (نزدیك نسفی) ۴۸۱.
تجاسبی [سلسلهٔ ...] ۲۴۵.
تذکرهٔ حشری تبریزی ۸۶.
تربت یحیی (= تربهٔ یحیی درشونده چاله آستارا) ۲۰.
تربهٔ آجری لیسار ۴۴.
تربهٔ امام سلطان محمود شاه دینوری ۳۹_۴۲.
تربهٔ باباکمال (درجنگل کرالا)۴۵_ ۴۶.
تربهٔ پیاچم(درحاجی یدالله‌محله)۳۹.
تربهٔ پیرهرات ۷۳.
تربهٔ دهکدهٔ شیرآباد ۳۹.
تربهٔ سلطان‌سیدمحمود(درقنبری‌محلهٔ جوکندان کرگان رود) ۴۵.
تربهٔ سوست (دردهکدهٔ سوست‌سرراه خطبه‌سرا به لیسار)۴۲.
تربهٔ سیدصلاح‌الدین‌وسیدفضل الله(در ترك محلهٔ جوکندان ۴۵.
تربهٔ‌سیدمحمودوسیدزین‌العابدین۴۶.
تربهٔ‌سیدنیکی‌بن‌سیدجمال‌الدین‌روحی (دردهکدهٔ سیدنیکی‌هشت‌پر)۴۸.
تربهٔ نتین‌کشی(درپرده‌سر)۴۶.
تربهٔ نسااولیا (دردهکدهٔ کله‌سرا)۷۳.

www.tabarestan.info تبرستان

ترزل [کلنل...] ۶-۱۸۹.
ترك = ترکان ۵-۶-۴۹۴.
ترك خانم بنت برج علی‌تبریزی ۱۳۸.
ترك محله جوکندان ۴۵.
ترکی ۳۷-۴۹۴.
ترکیه ۲۴۶.
تری‌دری‌سر (دهکده‌ای سرراه انزلی به خلخال) ۳۶.
تفنگچی استرابادی ۲۳۲.
تفنگچی انزانی ۲۳۵.
تفنگچی تالش ۲۳۲.
تفنگچی تنکابنی ۲۳۲.
تفنگچی شفتی ۲۳۲.
تقی (امام محمدتقی علیه‌السلام) ۴۲۹.
تقی (معمارحمام‌پیرسرای‌رشت) ۲۸۱.
تقی [امامزاده ..] (درراه گشت) ۱۶۷.
تکرم (بکسرتاء وراء ازدهکده‌های شفت) ۲۱۶-۲۱۹-۲۲۰.
تکیهٔ آقا کوچك ۲۶۹.
تکیهٔ استادسرای رشت ۲۴۷.
تکیهٔ بازاررشت ۲۴۷.
تکیهٔ بالا محلهٔ خمیران کیاب درشهر رشت ۲۷۷.
تکیهٔ پاس‌کیا درشهر رشت ۲۴۷.
تکیهٔ پهلوان حسن ۲۶۹.
تکیهٔ پیربازار ۳۲۴.
تکیهٔ جیرین‌ده ۵۰۰ .
تکیهٔ چمارسرای‌رشت ۲۴۷.
تکیهٔ چهاربرادران درشهررشت ۲۷۵.
تکیهٔ حاجی محمدخان ۲۵۹.
تکیهٔ خان درانزلی ۲۳۸.
تکیه‌خمیران (درمحلهٔ خمیران‌شریفیه درشهررشت) ۲۷۷.
تکیه خمیران‌کیاب درشهررشت ۲۴۷.
تکیه‌درویش‌مخلص درشهر رشت ۲۸۱.
تکیه دولت درشهررشت ۲۶۳.
تکیه‌زاهدان درشهررشت ۲۴۷.
تکیه‌سرمیدان‌بزرگ ۲۵۹.
تکیهٔ سیدابوجعفر درشهررشت ۲۶۲.
تکیه صیقلان رشت ۲۴۷-۲۶۸.
تکیه کیاب رشت ۲۴۸،
تکیه مجاور بقعه آقا سیدمحمدرضا درجورشرلشتنشاه ۴۲۷.
تکیه محله استادسرای رشت ۲۶۶.
تکیهٔ مستوفی درشهررشت ۲۶۴.
تکیه ملا علی محمد ۲۷۹.
تکیه میر کوچه ۲۷۹.
تکیه نیلوان سرای رشت ۲۴۷.
تلابر ۴۷۹.
تلیك (از رودهای تالش دولاب) ۸۴.
تنگ دی = تنگ‌ده (از دهکده‌های

تول گیلان) ۴۶-۴۸.
تنگه رودخانهٔ دکا ۴۷۰.
تنیان ۱۲۱-۱۶۵ . رود ۱۹۶.
توپچی ۲۳۲.
توپخانه (درانزلی = بندر انزلی) ۲۳۷.
توتکابن (ازدهکده‌های رحمت آباد) ۴۷۰.
تورخاله (ازدهکده‌های تولم) ۲۲۸.
تول (دهکده‌ای‌سرراه انزلی به‌خلخال از دهکده‌های اسالم) ۳۶-۶۹.
تولارودهشت پر ۵۰.
تولاب برهٔ رشت رودبار ۴۴۷.
تول گیلان (ازنواحی‌هشت‌پر) ۴۶ .
تولم ۳-۱۵۴-۱۵۶-۱۸۸-۱۸۹-۲۲۶-۲۲۷-۲۲۸-۲۲۹-۲۴۳ . الکا ۳۰۸ بخش ۲۲۷. سس‌مس ۲۲۹. سلطان ۲۲۶. شیلات ۲۲۶. صیقلان ۲۲۷ . لاکه‌سار ۲۲۹ . لیف‌شاگرد ۲۲۹. نوخاله ۲۲۹ .
تهران [راه ...] ۲۵۰.
تی‌تی دخترسلطان محمد خان حاتمی حاکم کهدم [امیره. . .] ۴۷۴ - ۴۷۵.
تی‌تی‌طاوس (دختر امیره‌شرف‌الدوله) ۴۳۶.
تیرهٔ مهاجر (ازتیره‌های مقیم انزلی) ۲۳۴.
تیمور (پسرحاجی‌صمد) ۲۷۳.

ج

جاده کنار (دهکده‌ای نزدیك مناره بازار) ۱۹۴-۱۹۶.
جان (کسی که درقلعهٔ مازودشت حکومت داشت) ۴۷۰.
جانبازبن شرف‌الدوله [خواجه . . .] ۴۳۵ - ۴۳۶.
جرجان ۲ . کوههای ۲ .
جزیرهٔ میان پشته انزلی ۲۳۸.
جسکر = گسکر ۱۸۸.
جشیجان (نزدیك کوهستان تالش کهدم) ۲۴۳-۴۶۲-۴۷۸ .
جعفرآباد دافچاه ۳۲۲ .
جعفرالصادق علیه‌السلام [امام...] ۴۶.
جعفرقلی بی‌حاجی‌دولتعلی ۸۹.
جعفرقلی خان (ازنواده های حمزه سلطان انزان) ۲۳۵ .
جلال‌الدین‌اشرف [سید . . .] ۱۲۹-۴۹۳.
جمال [حاجی..] ۱۵۵-۲۵۰.
جمال‌الدین احمد ۳۲۳.

www.tabarestan.info
تبرستان

جمشید سلطان = شاه جمشید خان (حاکم بیه‌پس) ۱۳۹ ـ ۱۵۵ ـ ۱۶۹ ـ ۳۰۸ـ۳۰۹.
جمعه بازار ۲۵۴.
جمعه بازار تولم ۲۲۷.
جمکوه (ناحیه‌ای از کرگان رود) ۴۷ .
جنب سرا ۹۱.
جن‌دره (محلی در ییلاق تالش دولاب) ۹۲.
جنگل کرالا (در راه ییلاق اسبومار) ۴۵.
جنگل لیلجان ۴۷۹ .
جنگل نورالعرش ۴۷۹.
جنگل هفت‌دغنان ۸۵ـ۸۷ـ۱۹۰ـ۱۹۳ـ ۱۹۴ـ۱۹۶.
جوادخان (ازخانان ماسال) ۱۱۷.
جوربجار (ازدهکده‌های فومن) ۱۶۷.
جوربجار کل (برسرراه کوچسفهان به‌جورشر) ۴۲۵ .
جورشر (مرکز لشتنشاه) ۴۲۴ـ۴۲۵ـ ۴۳۰.
جوکندان (ازدهکده‌های کرگان‌رود) ۴۵ .
جوکی (ازدهکده‌مای تولم) ۲۸۸.
جهان‌پسر امیره‌شرف‌الدوله [امیره...] ۴۳۶ .
جهود بجار (جزء پائین محلهٔ فومن) ۱۵۶.
جهودبجار (جزء بالامحلهٔ فومن) ۱۵۶.
جیرده (از دهکده‌های شفت) ۲۲۰.
جیرکوچه = حسن آباد ۲۵۹.
جیرین‌ده (از دهکده‌های عمارلو) ۴۹۴ـ۵۰۰ـ۵۰۱ . تکیه ۵۰۰ .
جیل = گیل ۲.
جیلان = گیلان ۲ .

چ

چاپارخانهٔ خرزان ۴۹۸.
چاپسرا (ازدهکده‌های تالش‌دولاب) ۸۳ .
چاکان اشکور ۶.
چال‌سرا (ازدهکده‌های شاندرمن) ۱۱۰
چالك رجاپیش ۳۲۴ .
چاه صاحب الزمان = چاه صفی (در مسجد صفی‌رشت) ۲۸۵.
چاه صفی = چاه‌صاحب‌الزمان.
چپك [طایفهٔ...] = چپك‌بند ۴۲۴.
چراغعلی‌تپه = تپهٔ مارلیك (درنسفی رحمت‌آباد) ۴۷۱ـ۴۸۰.
چران (محلی در تالش دولاب) ۹۲.

چروده (محل ییلاقی تالش‌دولاب) ۹۲.
چدوك ۹۱.
چرّه (ازدهکده‌های رحمت آباد) ۴۷۹.
چسلی (ازدهکده‌های ماسال) ۱۲۰.
چشمه‌جان ۴۷۰.
چشمهٔ‌چمارسرا ۲۷۸.
چشمه‌خاله (نزدیك مصب خلفا رود) ۳۸ .
چگنی (از طوایف ساکن قزوین و طارم) ۲۱۶ـ۴۹۴.
چل‌کسان (دردهکدهٔ کله‌سرا) ۷۳.
چلکاسر (ازدهکده‌های رحمت آباد) ۴۷۹ .
چلگوش چمنی ۱۹۴.
چله خانه (میان‌یکونوم ودهکدهٔ ویه) ۵۰۱ .
چله خانه (ازدهکده‌های شاندرمن) ۱۰۸ .
چله خانه (درجنگلی نزدیك بیتم) ۱۱۱.
چله خانه (دری درعون بن علی که از کاخ قلندرشاه آورده‌اند) ۱۳۴ .
چله خانهٔ سید فخرالدین درشهررشت ۲۴۸ .
چله خانهٔ میرنظام الدین درشهررشت ۲۴۸ـ۲۶۶ـ۲۶۷ .
چماچا (ازدهکده‌های شفت) ۲۲۰ .
چم‌کشی (دهکده‌ای برسرراه‌علی‌داشی) ۲۰ .
چمل (ازدهکده‌های خرگام) ۵۰۱.
چنارك ۴۹۹ .
چنگیزخان ۶ .
چوبر (ازدهکده‌های شفت) ۲۲۳.
چوبر (بخشی‌ازخاك شفت) ۲۲۳ـ۲۲۴.
میرسرای ۲۲۴ .
چوبر (بخشی‌ازخاك کرگان‌رود) ۳۸ .
چوپان [امیر . .] ۶ـ ۳۵ـ۳۶.
چوپل (برماسوله رودخان) ۱۳۲ .
چوکام خمام ۳۰۷ـ۳۲۴ .
چولاب رجاپیش ۳۲۴ .
چولاب کوچسفهان ۳۱۷ .
چوماچا = چماچا .
چوماسرا = چمارسرا (ازمحلات رشت) ۲۷۸ .
چوواولیا ۷۲ .
چهارراه رضوان ده ۸۹ـ۱۹۶ .
چهارفریضه (شامل انزلی و غازیان و کلیور و بشم) ۲۳۱ـ۲۳۳ـ۲۳۵ .
چهل تنان (نزدیك مسجد بالا محلهٔ هند خاله) ۲۲۸ .
چیکین (ازدهکده‌های منجیل) ۲۲۴.

www.tabarestan.info
تبرستان

چیلوند [رودخانهٔ. .] ۹_۲۳ .

ح

حاتم طی ۴۷۴ .
حاجی آباد (ازدهکده‌های شفت) ۲۲۰.
حاجی امیر [گردنهٔ . .] = گردنهٔ حیران ۱۴.
حاجی بابا ولد کربلائی علی‌النقی بادکوبی [کربلائی . .] ۲۷۴ .
حاجی یدالله محلهٔ چوبر (ازدهکده‌های کرگانرود) ۳۹ .
حجة‌القائم (=امام دوازدهم) ۴۲۹ .
حدودالعالم من المشرق الی المغرب ۱_۱۸۸ .
حرزویل = خرزویل (ازدهکده‌های رحمت آباد) ۴۷۲_۴۷۷_۴۷۹ .
رودخانه ۴۷۳ . سردابهای ۴۷۳ .
قلعهٔ ۴۷۲_۴۷۳ .
حسام الدین (بانی بقعهٔ سیدابوجعفر درشهررشت) ۲۶۲_۲۶۳ .
حسام الدین بن امیره دباج بن امیره علاء الدین اسحقی [امیره . .] ۱۵۷_۴۲۳_۴۲۴ .
حسن (از اطرافیان سید جلال الدین اشرف) ۴۹۳ .
حسن پسراستاد اسماعیل نجارشفتی [استاد . .] ۳۱۲ .
حسن [حاجی. .] (بانی حمام پیرسرای رشت) ۲۸۰.
حسن [حاجی. .] (بزرك تیره عالیوند ماسوله) ۱۳۲ .
حسن [سید . .] ۲۷۲ .
حسن [شیخ . .] ۲۷۲ .
حسن پسرمیرمحمدخان [میر. .] ۱۳۵.
حسن بن کربلائی میرزامحمد [میرزا...] ۱۳۵ .
حسن آباد = جیرکوچه ۲۵۹ .
حسن آباد (ازدهکده‌های رودبارمحمد زمان‌خانی) ۴۹۴ .
حسن بن زید ۲ .
حسن بن محمد [ملا . .] ۳۲۰ .
حسن بیك روملو ۶۹_۲۸۳ .
حسن تنگ دیهی [سید . .] ۴۷_۴۸.
حسن‌خان اعتمادالسلطنه [میرزا . .] ۲۵۴ .
حسن‌خان بیك پسرحاجی امیرگونه خان ۵۰ .
حسن خان طالش پسرمیرمصطفی‌خان [میر. .] ۲۳۴ .
حسن خان کهدمی ۱۵۷ .
حسن شمس گیلانی ۲۱۷ .

حسن صباح ۲۱۶_۲۲۴_۴۹۹.
حسن عسکری [امام . .] ۴۲۹.
حسنعلی [میرزا. .] (ازمعاریف اصفهان) ۲۸۵.
حسن کیا بن هادی کیا ۴۶.
حسین بن عبدالله بن ابراهیم ۸۶.
حسین بن علی علیه‌السلام [امام . . .] ۱۳۰_۴۳۵ . برادررضاعی ۲۶۲.
حسین بن علی بن حسین ۴۷.
حسین خان (برادر زادهٔ امیره سالار) ۱۵۷.
حسین‌خان شاملو (ازمختصان درگاه شاه عباس) ۱۵.
حسین‌خان صدر اعظم [میرزا . . .] ۲۳۷.
حسین خان کسمائی [میرزا. . .] ۳۰۲.
حسینعلی خان پسر محمد علی خان پسرمحمدزمان‌خان (رئیس طایفهٔ رشوند) ۴۹۴.
حسینقلی‌خان ۲۲۳.
حشمت [دکتر. .] ۲۶۷_۲۶۸.
حشمت‌رود ۲۶۸.
حکام‌نادری ۱۸۹.
حکیم بن طفیل ۴۳۵.
حلیمه‌جان ۴۷۹.
حمام بازار = حمام‌شنبه‌درانزلی ۲۳۳.
حمام پشته دررستم‌آباد ۴۶۳ .
حمام پنجشنبه درانزلی ۲۳۳.
حمام پیرسرا درشهررشت ۲۸۰ .
حمام‌تازه‌آباد = حمام‌دوشنبه‌درانزلی ۲۳۳.
حمام جمعه = حمام‌حاجی میرزازکی درانزلی ۲۳۳.
حمام حاجی‌رضاعلی‌اف درانزلی ۲۳۳.
حمام حاجی محمد جعفر حج فروش ۲۹۱.
حمام حاجی میرزازکی = حمام‌جمعه درانزلی ۲۳۳.
حمام‌خرزان ۴۹۸.
حمام داروغه = حمام‌یکشنبه درانزلی ۲۳۳.
حمام دوشنبه = حمام‌تازه‌آباد درانزلی ۲۳۳ .
حمام چهارشنبه = حمام‌شاه کوچه‌در انزلی ۲۳۳.
حمام سه‌شنبه = حمام شاه در انزلی ۲۳۳.
حمام شاه = حمام سه‌شنبه در انزلی ۲۳۳.
حمام شاهزاده درشهررشت ۲۴۹.

www.tabarestan.info
تبرستان

حمام شاه کوچه = حمام چهارشنبه‌در انزلی ۲۳۳.
حمام شنبه = حمام‌بازار در انزلی ۲۳۳.
حمام عمیدهمایون در انزلی ۲۳۳.
حمام مشهدی کاظم علی اوف در انزلی ۲۳۳.
حمام یك‌شنبه = حمام‌داروغه در انزلی ۲۳۳.
حمدالله مستوفی ۳۵_۳۶_۲۴۴.
حمزة بن‌موسی‌الکاظم‌علیه‌السلام ۱۶۴.
حمزه [امیره ..] ۲۲۶.
حمزه [سید . .] ۴۷۰.
حمزه‌خان تالش [امیر . . .] (حاکم آستارا) ۱۴_۱۵.
حمیدشیروانی [مشهدی ..] ۲۷۲.
حومهٔ‌رودبار ۴۶۲.
خویق (بخشی از گرگانرود) ۳۸.
حویق [دهکده . . .] ۳۹.
حیدر (لقب‌علی‌بن‌ابی‌طالب‌علیه‌السلام) ۲۸۰.
حیدر کیا بن قاسم کیا ۴۶.
حیران [دهکده . . .] ۱۵_۱۶_۱۷.
حیران [گردنه . .] ۱۰_۱۳.

خ

خاجکین‌خمام ۳۲۳.
خاسه کول (ازدهکده‌های رحمت آباد) ۴۸۰.
خالدات [جزایر ..] ۳۵_۳۶.
خالکیا [رودخانه . .] ۱۹۰.
خان احمدخان ۳_۱۶۹_۲۴۴_۳۰۱_۴۲۳.
خانان پیرکوه ۴۹۳_۴۹۴.
خانان جیرین‌ده ۴۹۳.
خانجان [مشهدی...] ۳۲۰.
خاندان اسحقی ۱۶۹.
خاندان انوزوند ۴۶۲.
خانوادهٔ دریابیگی (از خانواده های مقیم انزلی) ۲۳۴.
خانهٔ آقای بیگلربیگی در شهر رشت ۲۵۰.
خانهٔ آقای تربیت‌درشهر رشت ۲۵۰.
خانهٔ‌امین تذکره درشهر رشت ۲۵۰.
خانه‌بر (ازمحلات‌ماسوله) ۱۳۱_۱۳۸.
خانهٔ حاجی میرزا احمد ابریشمی در شهر رشت ۲۵۰ ـ ۲۵۳.
خانهٔ‌سردارمعتمد رشتی در شهر رشت ۲۵۰_۲۵۲_۲۸۱.
خانهٔ‌سیداسماعیل حسینی ضیابری در

شهر رشت ۲۵۰_ ۲۵۱.
خانهٔ‌سیدعلی آقا مقیمی در شهر رشت ۲۵۰_ ۲۵۱
خانهٔ عمیدالملك در بوسار موازی ۳۰۲.
خانهٔ ملك آذرمند درشهر رشت ۲۵۰.
خانهٔ نصرالله‌خان‌سردار امجد (دراطاق سرای هشت‌پر) ۴۹.
خانهٔ یوسف‌خان سمیعی درشهر رشت ۲۵۰.
خانه یوسف‌خان کسمائی درشهر رشت ۲۵۰.
خچکو (Chodzeko) ۳۶_۱۵۷_۱۵۸ ۱۶۱ ـ ۱۶۹ ـ ۱۹۵_۴۶۴.
خدرکشی (بکسرخاء ودال از دهکده های حیران) ۱۶.
خدیجه (زوجهٔ پیغمبر) ۴۷۴.
خرابه‌های‌ابنیه‌قدیمی (دراراضی‌مزرعه چارشا) ۵۰۰.
خرابه‌های‌ابنیهٔ قدیمی (درچراکوه) ۵۰۱.
خرابه‌های ابنیهٔ قدیمی (نزدیك‌ویه) ۵۰۰.
خرابه‌های ابنیهٔ قدیمی شاهمیرکلا (نزدیك‌انبو) ۵۰۰.
خرابه‌های‌ابنیهٔ‌قدیمی‌شاه‌نشین (نزدیك انبو) ۵۰۰.
خرابه های بلوچ واژدها و چیك ۴۳۷.
خرابه‌های چوبر ۲۲۳
خرابه‌های شاه‌نشین ۲۲۳.
خرابه‌های‌یهودی‌محلهٔ خمام ۳۲۳.
خراسان ۱۵۸_۲۸۳.
خرزان ۴۹۷_۴۹۸. چاپارخانه ۴۹۸. حمام ۴۹۸. کاروانسرا ۴۹۸.
خرزویل = حرزویل ۸.
خرسی‌نسا (محلی‌درییلاق‌چرووده) ۹۲.
خرشك ۴۷۹.
خرطوم (ازدهکده‌های شفت) ۲۲۰ ـ ۲۲۴.
خرگام ۴۹۳_۴۹۴_۴۹۵_۵۰۰_۵۰۱. ناحیهٔ ۴۹۴.
خروسك = خروسه ۸۶_۸۷.
خروسه [سید ..] = خروسك ۱۹۰ ـ ۱۹۱_۱۹۲.
خروه بن ماسوله ۱۳۹.
خری‌دول (ازییلاقهای ماسال) ۱۲۱.
خزر [بحر . .] = دریای خزر ۲.
خزر (دریای ...] ۱_۲_۴_۷_۳۵_۳۷_ ۳۸_۴۳_۶۹_۸۳_۸۴_۲۳۱.
خسروآباد (ازدهکده‌های‌فومن) ۱۶۸.

www.tabarestan.info
تبرستان

خسروخان گرجی (درسال ۱۲۳۰ قمری حاکم گیلان بود) ۲۳۶_۲۳۷_۲۳۸ _ ۲۵۴_۴۲۴_۴۹۷.
خشابر = خوشابر (از نواحی تالش دولاب) ۸۴_۹۲ .
خشابر (از تیره‌های ساکن در تالش دولاب) ۸۴.
خشت‌پل (برروی نهرشیرك) ۱۶۵.
خشت پل بزرگ = پردسر ۱۹۵.
خشت‌پل کوچك = پردسر ۱۹۶.
خشت مسجد (دراشکیك) ۳۲۳.
خشت مسجد (دردهکدهٔ خشت مسجد پسیخان) ۳۲۴ .
خشت مسجد (دردهکدهٔ خشت‌مسجد کوچسفهان) ۳۲۱.
خشت‌مسجد(ازدهکده‌های کوچسفهان) ۳۱۶_۳۲۱ .
خشکاروندان(ازدهکده‌های رجاپیش) ۳۲۴.
خشك‌بجار (ازنواحی موازی) ۲۴۳_ ۲۴۵_۳۰۶_۳۲۳ .
خشك بجار (نزدیك امل کنده = عمل کنده) ۲۳۴ .
خشك بجارخمام ۳۰۴.
خشك‌دریا(ازییلاقهای‌شاندرمن)۱۱۱.
خشك‌رود لشتنشاه ۴۳۹.
خشك‌رودبار = رودبارمحمدزمان‌خانی = رودبار قزوین ۴۶۱ .
خشکه دهنه [فرضه ..] ۱۵.
خشماناوان (دهکده‌ای سر راه انزلی به خلخال) ۳۶.
خطبه‌سرا(ازدهکده‌های کرکان‌رود) ۳۹_۴۲.
خل‌بند(تپه‌ای نزدیك‌دهکدهٔ کله‌سرا) ۷۳.
خلخال [ولایت . .] ۱۵_۳۵_۳۶_ ۶۹_۸۳_۱۰۷_۱۱۱_۱۱۷ - ۱۲۱_ ۱۲۹_۱۳۹_ بژم ۳۶.
خلخالی ۶.
خلفارود(حدفاصل کرکان‌رودواسالم) ۳۸.
خلیج استرآباد ۴.
خلیج انزلی ۲۳۲.
خلیج فارس ۲۴۶.
خلیلان (ازدهکده‌های شفت)۲۲۰ .
خلیل‌دشت(ازییلاقهای ماسوله)۱۳۳.
خلیل‌بن خبریك [ملك...] ۱۳۸.
خمام (از نواحی موازی) ۲۴۵_۳۰۷_ ۳۲۲.
خمسهٔ زنجان ۱۲۹.

خمیران (دهکده‌ای بر کنار جنگل هفت دغنان) ۱۹۲.
خندق بجار(جزء پائین محلهٔ فومن) ۱۵۶.
خندیله پشت (از ییلاقهای ماسال) ۱۲۱.
خواجه کری (بخشی سرراه انزلی به خلخال) ۳۶.
خورتاب خانی ۱۲۹.
خوره کیابن امیرمحمد ۴۶ .
خوره کیابن میرعبدالجلیل ۴۶.
خوشابر = خشابر(ازدهکده‌های‌تالش دولاب) ۹۰.
خومبلی (بخشی‌ازتالش‌آستارا)۱۰.
خوتاچاه موازی ۳۰۳.
خیابان بادی‌الله (= بدیع‌الله) درشهر رشت ۲۸۳_۲۸۶_
خیابان‌بیستون‌درشهررشت ۲۵۰_۲۸۰
خیابان پهلوی‌درشهررشت ۲۵۰_۲۵۱_ ۲۶۴.
خیابان دکترسام درشهر رشت ۲۸۱ .
خیابان‌رضاشاه کبیردرشهررشت ۲۵۵_ ۲۵۹.
خیابان سعدی درشهررشت ۲۹۷
خیابان مسجدصفی درشهررشت ۲۸۶.
خیابان ملاعلی‌محد درشهررشت ۲۸۰.
خیاو ۴۷۹.
خیرسنك (بفتح‌خاء از کوههای‌شفت) ۲۲۲.
خیرالنسا = فاطمهٔ‌صغری بنت‌موسی الکاظم‌علیه‌السلام ۲۱۸.
خیرالنسابیگم (دختر شاه‌اسماعیل و همسرامیره‌دباج‌فومنی) ۱۳۳.
خیمه‌سرشفارود ۹۲.

د

دابوپسر گیل گاوباره ۱۵۵.
دارالحکومه = عمارت‌دیوانخانه= عمارت حکومتی ۲۴۶.
دارسی [ماژور ..] (Major d' Arcy) (Todd) ۴۹۶.
داروغه‌رووار (درجنگل هفت دغنان) ۱۹۲ .
دافچاه‌خمام ۲۴۵_۳۲۲_ ۳۲۳
داك‌دره ۴۷۹.
داماش(ازدهکده‌های عمارلو) ۵۰۱.
داودی = علی‌الهی (مذهب‌اهل‌حق) ۱۰۷.
دباج بن امیره علاء الدین اسحقی [امیره...] ۸۶_۱۳۳_۱۵۷_ ۱۶۹

www.tabarestan.info تبرستان

دبیرستان دخترانهٔ شاهدخت رشت ۲۸۹.
دراویش نعمت اللهی ۲۶۷.
درخانه ۱۱۷.
درم خانی (میان‌یکونوم وویه) ۵۰۱.
دروازهٔ ساقی مزار ۴۲۷.
درهٔ ملاعلی ۴۹۸.
دریا (بر سرراه شاندرمن‌به خلخال) ۱۰۸.
دریابیگی [خانواده..] ۲۳۴.
دریای خزر = بحرخزر = دریای طبرستان= دریای‌قلزم ۱ـ۲ ـ۴ـ ۷ـ۳۵ـ۳۷ـ۳۸ـ۴۳ـ۶۹ـ۸۳ـ۸۴ـ ۲۳۱ـ۲۳۲ـ۲۴۳ـ۴۲۳.
دریای طبرستان=دریای خزر ۲.
دریای قلزم=دریای خزر۳.
دریای مدیترانه ۲۴۶.
دریج (بخشی ازتالش آستارا)۱۰.
دزدك (جزءپائین محلهٔ فومن)۱۵۶.
دژاژ (ازدهکده‌های‌شفت) ۲۲۴.
دشت‌دامان (ازمحلهای تالش‌دولاب) ۸۳.
دشت‌گیلان ۲۴۳
دفراز (از دهکده های رحمت آباد) ۴۸۰.
دکان جواهرفروشی میرنجم ۲۸۳.
دکا [دره...] ۴۷۰. رودخانه۴۷۰
دکاسر (ازدهکده‌های‌عمارلو)۵۰۱.
دکرمان‌کشی(دهکده‌ای‌سرراه‌آستارا به اردبیل درحوالی‌حیران ۱۹.
دلفك[کوه...] ۴۶۲ـ۴۷۹ـ۵۰۰.
دلیك[رودخانه...]۱۹۲.
دمشقی(متوفی۷۲۷)۱۸۸.
دندی(؟) ۴۷۴.
دوبخش(نزدیك‌ازبر) ۱۶۸.
دوبرادران = بقعهٔ آقاسیداحمدوآقا سیدمحمد درهندوانه پردسر۳۱۷.
دوپردان(دردهکده‌لالم) ۱۹۷.
دوراهی‌انبو ۴۹۹.
دوستاق‌خانه = دیواولری ۱۹ـ۲۰.
دوگاههٔ رودبار۴۶۳.
دولاب ۱۸۸ـ۱۸۹.
دولت بن ملك الماس سفید مزکی [ملك..] ۲۲۱.
ده دوشاب(ازدهکده‌های‌رودبارمحمد زمان خانی) ۴۹۴.
دهنهٔ جیرباغ در شهررشت ۲۶۴.
دهنه‌کنار= آستارا۹.
دیارجان(ازدهکده‌های عمارلو)۴۹۴.
دیان سر (محلی درییلاق چروده)۹۲.

دیز(ازدهکده‌های خلخال)۱۱۸.
دیزکوه (نزدیك آب هزارمرز)۴۷۸.
دیگ سرا (آبادی مهم اسالم) ۶۹ ـ ۷۴.
دیلم [سرزمین..]۲. طایفه ۲. مرغزار ۴۶۱.
دیلمان ۲ ـ ۶ ـ ۴۶۲ ـ ۴۹۳ ـ ۴۹۹. کوههای ۴۹۳. مضافات ۴۹۹.
دیلمی ۲۲۱.
دیله جان(= دلیجان از دهکده‌های شاندرمن)۱۱۰.
دیناچال ۳۶ـ۷۰. رودخانهٔ ۶۹ـ۷۰.
دیوان‌شیخ ۲۵۷.
دیواولری= دوستاق‌خانه ۱۹.
دیوسلطان (ازفرستادگان شاه‌عباس به گیلان) ۲۶۲.
دیه‌گا(برسامان‌شاندرمن‌و تالش‌دولاب ۹۱.

ذ

ذل‌پیران (از دهکده‌های‌شفت) ۲۲۴.
ذوالفقارخان قرامانلو ۸ـ۱۴ـ۱۵.

ر

رابینو ۶ ـ ۷ـ۳۷ـ۴۳ـ۶۹ـ۷۰ـ۸۴ـ ۸۹ـ۱۰۸ـ۱۱۷ـ۱۳۲ـ۱۳۳ـ۱۵۵ـ ۱۵۸ـ۱۶۳ـ۱۶۴ـ۱۶۶ـ۱۶۷ـ۱۶۸ ۱۶۹ـ۱۹۰ـ۱۹۱ـ۱۹۵ـ۲۱۶ـ۲۱۷ ۲۲۴ـ۲۲۶ ـ ۲۲۷ ـ ۲۲۸ ـ ۲۳۳ـ ۲۳۵ـ۲۳۶ ـ ۲۴۴ـ ۲۴۷ـ ۲۴۸ـ ۲۴۹ـ ۲۵۰ـ ۲۵۸ـ۲۵۹ ـ ۲۷۷ ـ ۳۰۳ـ ۳۰۹ـ۳۱۷ـ۳۲۱ ـ ۴۲۵ ـ ۴۲۶ـ ۴۲۷ ـ ۴۳۹ ـ ۴۶۱ـ۴۶۲ـ ۴۶۷ـ۴۷۱ـ۴۷۲ـ۴۷۷ـ۴۹۴ـ۴۹۷.
راستهٔ مسگرها(درشهررشت)۲۸۶.
رانکوه۴.
راه آستارا به انزلی ۳۹.
راه آستارا و سپهبد وگسکر۳۵.
راه اردبه ودشت دامان به‌خلخال ۸۳.
راه انزلی به تهران ۲۳۳.
راه بجارکن ۲۶۴.
راه‌بیره و انبوبه دیلمان ۴۹۹.
راه پیربازار به رشت ۲۴۸ـ۳۰۲.
راه تهران به‌رشت ۲۵۰.
راه خرزان به‌منجیل ۴۹۷ـ۴۹۷.
راه خرزویل ومنجیل ۸.
راه خمام ۳۰۲.
راه رحمت‌آباد ۴۷۰.
راه‌رشت به اردبیل ۱۸۹.
راه‌رشت به شفت ۲۵۴.
راه‌رشت به‌قزوین ۳۰۹ـ۴۶۱ـ۴۹۶.

www.tabarestan.info
تبرستان

راه‌رشت‌به کسما ۱۵۶_۲۲۷.
راه‌رشت به لاهیجان ۳۰۳.
راه زنجان و اردبیل۳۸.
راه سلیمان داراب ۲۵۴.
راه سینده به‌خلخال ۸۳.
راه شاندرمن به‌شال‌خلخال ۱۰۸ .
راه‌شاندرمن به‌کلورخلخال ۱۰۸.
راه شاه عباسی ۳۷_۸۵_۱۹۰_۱۹۶.
راه طالش و آستارا ۸.
راه فومن۲۵۴ .
راه فومن به ماسوله ۱۳۹_۱۶۸.
راه قدیم‌رشت به فومن ۱۶۸.
راه‌قدیم قزوین به‌اشکورودیلمان۴۹۹
راه‌قدیم گیلان ۴۹۷.
راه قزوین۲۵۳.
راه کوچسفهان به جورشر ۴۲۵.
راه گسکر ۱۵.
راه گشت به کردمحله۱۶۷.
راه گیلان به زنجان ۱۳۲.
راه لاهیجان ۲۵۳.
راه ماسوله به خلخال ۱۳۹.
راه ماسوله به طارم ۱۳۹.
راهدار خانه مقابل‌صیقلان‌رودبار۲۴۸.
رجاپیش (ازنواحی موازی) ۲۴۵ _ ۳۲۴.
رحمت‌آباد۶_۲۴۳_۴۶۱_۴۶۲_۴۶۹_ ۴۷۷_۴۹۳. دهکده۴۶۹.
رحمت بی‌بی بنت‌حاجی هادی ملکی (شاید : بی‌بی‌رحمت)۳۲۱.
رحیم‌خان‌پسر میرزاکبیرخان[میرزا..] ۴۶۶.
رزش(بفتح‌را و کسرزاء ،محلی نزدیک خیرسنگ) ۲۲۲.
رزکا ۴۷۹.
رستم [امیره...] ۳۲۳.
رستم آباد رودبار ۴۶۳. پیری ۴۷۷ .
شیمام ۴۷۷.
رستم‌رضاقلی زادهٔ بادکوبی ۲۷۴.
رشت۱_۳_۶_۱۵۵_۱۵۶_۱۵۸_۱۶۸_ ۱۸۸_ ۱۸۹ _ ۱۹۶ _۲۱۶_۲۱۷ _ ۲۲۶_ ۲۲۷_۲۳۴ _ ۲۴۳_ ۲۴۹ _ ۲۵۰_ ۲۷۲_۲۷۳ _ ۲۷۸_ ۳۰۲ _ ۴۲۳_۴۶۲_۴۹۶.اهالی۲۱۸.بازار ۲۳۱_۲۴۷. بازارزرگرهای ۲۵۸. بلده ۲۵۵_ ۲۹۵. دارالمرز۲۹۵ . شهر۲۳۲_۲۴۵_۲۴۷_۲۴۸_۲۴۹_ ۲۵۰_ ۲۵۱ _۲۵۲_ ۲۵۳ _ ۲۵۴_ ۲۵۹_۲۶۶_۲۹۷. شهردار ۲۶۳ _ ۲۶۶.محلهٔ استادسرای ۲۶۲.مردم ۱۹۰.مسجدجامع۲۵۵.یهودیان۶.

رشت رودبار ۴۷۷.
رشی (ازمحلهای کرگانرود) ۳۹.
رشیدالدین فضل‌الله[خواجه ..] ۳۵_ ۴۹۹ .
رشیره‌پشت(ازییلاقهای ماسال)۱۲۱.
رضا پسر حاجی میرابوطالب[سید..] ۲۳۴.
رضا شاه ۲۳۶_۳۰۹.
رضاعلیه‌السلام [امام...] ۲۲۱_۲۴۸ .
رضاعلی بن‌امام‌موسی‌الکاظم‌علیه‌السلام ۱۱۸.
رضاقلی [میرزا...] ۳۲۰.
رضوان ده [چهارراه ...] ۱۹۶.
رضی‌رودباری‌امام‌مسجدساغری‌سازان [سید ...] ۲۹۲.
رضی مقیمی [حاجی‌سید...] ۲۵۱.
رفیع [حاجی ملا...] ۲۹۵ .
رفیع‌خان‌پسر طهماسب‌خان[میرزا...] ۲۳۴.
رفیع شریعتمدار[حاجی ملا...]۴۹۷.
رمضانعلی عرابه‌چی ۲۷۲ .
رمضانعلی ولدمرحوم نقی [ملا ...] (کاتب کتیبهٔ اکاشاه) ۳۱۲.
رمضان گیلوائی [استاد...] ۱۲۰.
روئه سرو(ازدهکده‌های گسکر)۱۸۹.
روپس= بیه‌پس ۱.
روح عنبر (ییلاقی درجنوب امامزاده اسحق شفت) ۲۲۳.
رودخانه سر(سرراه شاندرمن به کلور خلخال) ۱۰۸.
رودبار (حومهٔ رشت)= زیتون رودبار =پیلده‌رودبار۶_۲۱۶_۲۴۳_۴۶۱_۴۶۲_ ۴۹۳_۴۷۷،دوگاههٔ۴۶۳.رستم‌آباد ۴۶۳ . شهر ۴۷۸ . شهرستان۴۶۲. ۴۶۳. فیلده ۴۶۴ .
رودبار بابامنصوری ۴۹۴.
رودبارسرا(ازدهکده‌های تالش‌دولاب) ۹۰.
رودبارصیقلان(= صیقلان‌رودبار)۲۵۳.
رودبارقزوین = رودبار محمدزمان خانی= خشك‌رودبار ۱۵۸_۴۹۳.
رودبار کهدم ۲۴۳_۴۶۲.
رودبار کی(ازدهکده‌های رجاپیش) ۳۲۴.
رودبار محمد زمان خانی = رودبار قزوین۴۶۱_۴۹۳_۴۹۴.
رودبرده پائین‌محله ۳۱۱.
رودبردهٔ سنگر ۳۱۰_۳۱۲_۳۲۳ .
رودپشت(ازدهکده‌های تالش دولاب) ۹۲.

www.tabarestan.info تبرستان

رودتنیان (ازرودخانه‌های گسکر) ۱۹۶.
رودخانهٔ آستارا ۹ـ۱۱.
رودخانهٔ ارس ۱۰.
رودخانهٔ پسیخان ۱۵۴ـ۱۶۷ـ۲۱۹.
رودخانهٔ چیلوند ۹ـ۲۳.
رودخانهٔ خالکیا ۱۹۰.
رودخانهٔ خوبك ۲۵۴.
رودخانهٔ دگا ۴۷۰.
رودخانهٔ دلیك ۱۹۲.
رودخانهٔ دیناچال(سامان اسالم‌وتالش دولاب)۶۹.
رودخانهٔ شاندرمن = آب‌شاندرمن.
رودخانهٔشاهرود = شاهرود۴۹۳ـ۴۹۷ـ ۴۹۹.
رودخانهٔ قزل‌اوزن ۴۶۱.
رودخانهٔ کنگوله مازوجیه۱۹۱.
رودخانهٔ گازرودبار۱۵۵.
رودخانهٔ گیشه دمرده ۳۱۶.
رودخانهٔ لیفکوخندان ۲۱۷.
رودخانهٔ ماسوله = ماسوله رودخـان ۱۳۹ـ۱۹۲.
رودخانهٔ منجیل ۴۹۵.
رودخانهٔ واویلا۸۷ـ۱۹۲.
رودخانهٔ ویزنه ۲۳.
رودسر ۴۲۳.
رودکل کوچسفهان ۳۲۱.
روس = روسیان = روسها۹ـ۱۰ـ۱۸۹ـ ۲۳۱ـ۲۳۴ـ۲۴۵ـ۳۰۹ـ۴۹۸. تجار ۲۳۱ . قنسولگری ۳۵۰.
روسیه ۱۰ـ۲۳۲.
روشنده (از دهکده‌های ییلاقی تالش دولاب)۹۲.
روهان گیلان (سرزمین میان ییلاق وقشلاق) ۳۵.
رودسرگسکر (دهکده‌ای سرراه انزلی به‌خلخال) ۳۶.
رویان = رویِنج .
ری ۲.
ریك (مرکزگرگان‌رود)۳۶.

ز

زاهد گیلانی [شیخ ...] (لقب تاج ـ الدین ابراهیم)۲۳ـ۱۳۰ـ۱۶۵ـ۲۸۵ـ
زربینی[آقای..] ۴۶۹.
زردخونی(ازییلاقهای فومن) ۱۵۹.
زرگردکان (نزدیك پاکده)۵۰۱.
زرین تاج ۴۹۵.
زرین کول (درخوشابر تالش دولاب) ۹۰.
زکی‌بن امام موسی الکاظم علیه السلام [آقاسید ...] ۱۹۴ـ۱۹۵ .
زلرز(درگدوك‌چرودهٔ‌تالش‌دولاب)۹۱.
زنجان ۱ـ۱۰۷ـ۱۳۲. پشتکوه خمسه ۱۲۹. راه ۳۸.
زند (ازطوایف ساکن ماسوله) ۱۳۱.
زنوویف (Zenovieff) ۱۰۷.
زودل (ازدهکده‌های فومن) ۱۶۸.
زووند (بخشی از تالش آستارا)۱۰.
زهراء بتول(= فاطمةالزهرا) = بتول ۴۲۹.
زیارت چای (درهشتصدمتری‌رودبار) ۴۷۷.
زیارت دستخط امیرالمؤمنین ۱۶۶.
زیارت‌دستخط‌علی‌بن‌ابی‌طالب(دردهکدهٔ کیجا)۳۰۸.
زیارتگاه استادبادله(درتملات)۳۲۴.
زیارتگاه نوشان (در دهکدهٔ فشتم) ۳۲۴.
زیتون‌رودبار = رودبار = پیلده‌رودبار ۴۶۱.
زیدبن‌امام‌زین‌العابدین۳۹.
زیده (ازدهکده‌های فومن) ۱۶۶.
زیکسار(ازدهکده‌های‌گسکر) ۱۹۰ـ ۱۹۷.
ژ ینت سلطان بنت‌مرحوم مشهدی‌آقا جان قزوینی ۴۲۶.
زین‌الدین بن علی‌علیه‌السلام = زین علی۱۴۰.
زینزلی = انزلی ۲۳۱.
زین‌العابدین علیه‌السلام[امام...] ۳۹.
زین‌العابدین‌بن امام‌جعفرالصادق‌علیه‌ـ السلام ۱۲۹.
زین علی (ازشاگردان سالوك معلم) = زین‌الدین‌بن‌علی علیه‌السلام ۱۲۹.
زینل‌تربه ۹۲.

س

سئوسرغازیان ۲۳۹.
سادات کیائی ۴۲۳.
سادات‌محله(جزء میان‌محلهٔ‌هندخاله) ۲۲۷.
ساسان‌گسکری [امیره...] ۸۶ـ۸۷ـ ۱۹۰.
ساعدنظام = محمدعلی‌خان‌پسرحسینعلی خان ۴۹۴.
ساقی‌مزار ۴۲۷.
سالك‌معلم = سالوك‌معلم.
سالوك اسماعیل‌وند(جدامیره‌مسعودو پدرنوپاشا) ۲۴۳. دختر۴۳۶.
سالوك معلم پسروهب بن منبه (! !) ۱۲۹ـ۲۲۱ـ۲۲۲.

www.tabarestan.info تبرستان

سالیان (از آبادیهای شیروان)۱۰.
سبزدشت(بکسرزاءازدهکده‌های‌شفت) ۲۱۸.
سبزمیدان شهررشت ۲۴۹.
سبزوار(ازشهرهای خراسان)۲۱۶.
سپهبد (سرزمین‌میان‌آستاراوگسکر) ۳۵.
سپهداراعظم (لقب اول‌اوناصرالسلطنه است) ۱۵۶_۲۴۹ .
سجیه (اراضی نزدیك بابابلندی)۲۰.
سدسفیدرود ۴۷۸ .
سدسنگر ۳۲۲.
سرابندان سنگر ۳۲۳.
سرافراز سلطان ۳۰۰.
سراگاه (ازدهکده‌های هشت پر)۵۰ .
سراوان کهدم ۳۰۹_۳۱۰.
سرای قزوینیان‌درشهررشت ۲۹۷.
سرخان محله (ازمحله های کمسار شفت) ۲۱۷.
سرخ سنگان (برسر راه شاندرمن به خلخال)۱۰۸.
سردابهٔ امیره‌تی‌تی دختر امیره‌سلطان محمد ۴۷۴_۴۷۵.
سردارامجد ۲۷۸.
سردار محتشم ۲۵۳.
سردارمعتمد رشتی ۲۲۶.
سردارهمایون(لقب‌دوم‌عبدالحسین‌خان مدیرالملك)۱۵۵_۱۶۷.
سرمل(بضم‌سین ولام‌دهکده‌ای ازبلوك خرگام عمارلو)۵۰۱.
سسمس (ازدهکده‌های تولم) ۱۲۹.
سفر نامهٔ مازندران واستر اباد رابینو ۴۶۷.
سفیدآب (سرچشمهٔ رودماسال)۱۱۸ .
سفیدرود ۱_۶_۲۴۳_۴۶۱_۴۶۲_۴۷۱_ ۴۷۲ _ ۴۷۹ _ ۴۹۴ _ ۴۹۶. مصب ۴۲۳.
سفیدکتله(ازدهکده‌های‌رودبار)۴۶۱.
سفید لیه‌زار (از دهکده‌های تولم) ۲۲۸.
سفیدمسجد (درتمل‌لات) ۳۲۴.
سلاطین اسحقی فومن ۱۵۵.
سلاطین صفویه = صفویه ۱۶۵_۱۶۸.
سلسلهٔ تجاسی ۲۴۵.
سلسلهٔ قاجار ۴۶۲.
سلطان‌برزکوه (برسامان اسالم‌وتالش دولاب)۹۰.
سلطان بری ۴۷۹.
سلطان شاه گیل ۱۵۵.
سلطان محمد [امیره..] ۳۰۱.

سلمان۴۲۹.
سلنگه‌وا = سلیم‌آباد (ازدهکده‌های ماسال)۱۱۸.
سله‌چان ۴۷۹.
سلی‌چر(از دهکده‌های شاندرمن) ۱۱۱ .
سلیمان‌بن‌حمزهٔ دارابی رشتی[پیر..] ۳۰۰_۳۰۱.
سلیمان بن موسی‌الکاظم علیه السلام ۱۶۴ .
سلیمان‌خان قاجار(حاکم گیلان)۴۹۶.
سلیمان داراب موازی ۲۹۹.
سلیمان کریم‌اوف [مشهدی. .]۲۹۰.
سلیمانیه (ازشهرهای عراق)۴۹۴.
سلیم‌وا = سلنگه‌وا ۱۱۸.
سمیع خان‌رشتی[حاجی .. .] ۲۸۹ . خاندان ۴۶۲.
سندس ۴۷۹.
سندیان خاله(ازرودهای‌تالش‌دولاب) ۸۴.
سنگر(دهکده‌ای‌درغرب انزلی)۲۳۲.
سنگر کهدم ۳۲۴.
سنگه‌رود (ازدهکده‌های بلوك‌فاراب عمارلو) ۵۰۱.
سوبتن (ازییلاقهای‌هشتپر) ۴۹.
سوته (ازدهکده‌های شفت) ۲۱۸.
سوست (ازدهکده‌های خطبه‌سرا)۴۲.
سوقه (از نواحی موازی)۲۴۵.
سویله‌سر (از کوههای‌شاندرمن) ۱۱۱.
سیابناور (از دهکده‌های شاندرمن) ۱۱۱.
سیابیل (ازدهکده‌های شفت) ۲۱۸.
سیابیل(سرراه‌شاندرمن‌به‌کلورخلخال) ۱۰۸.
سیاخاله‌سر (دهکده‌ای برکنارجنگل هفت دغنان) ۱۹۲.
سیادله (ازدهکده‌های‌شاندرمن)۱۱۰.
سیاوش [امیره...] (برادرامیره‌مظفر گسکری) ۸.
سیاوه‌رود (از رودخانه‌های گسکر) ۱۹۶.
سیاوه‌رود (ازدهکده‌های آلیان‌فومن) ۱۶۵.
سیاه درویشان (از دهکده‌های تولم) ۲۲۷.
سیاه رود (رودی نزدیك‌رشت) ۲۴۷ .
سیاه‌رود (از دهکده‌های گسکر) ۱۸۹ .
سیاه رودبار رشت = رودبار صیقلان ۲۵۳_۳۰۱.

www.tabarestan.info تبرستان

سیاه رود کن (از نواحی موازی)۲۴۵.
سیاهکل ۶ـ۴۶۲.
سیاهگلی(از تیره‌های وابسته به‌رشوند) ۴۹۴.
سیاه‌وزان ۸۳.
سید اجاقی(دردهکدهٔ حویق) ۳۹.
سیدان (مزاری سرراه تربت سلطان محمودشاه دینوری) ۴۲.
سیدخروسه ۱۹۰ـ۱۹۱ـ۱۹۲.
سیدرضامسجد(دردیله‌جان شاندرمن) ۱۱۰.
سید سرفشاه(دهکده‌ای برکنارجنگل هفت دغنان)۱۹۲.
سیدمدینه = بجارسری امامزاده (در شیخ نشین شاندرمن) ۱۱۱.
سیدنیکی (از دهکده‌های هشت‌پر) ۴۸.
سیلاخور ۴۲۴.
سینده (ازدهکده‌های تالش دولاب) ۸۳.
سینه‌خانی (از مراتع کوشك رودبار) ۴۷۸.

ش

شال (ازدهکده‌های خلخال) ۱۰۸.
شال (ازدهکده‌های کسکر)۱۸۹.
شالده (از دهکده‌های شفت) ۲۲۰.
شال کوه موازی ۳۰۲.
شاندرمن ۶ـ۱۰ـ۸۳ـ۸۴ـ۹۱ـ۱۰۷ ـ ۱۰۸ـ۱۰۹ـ۱۱۰ ـ ۱۱۱ ـ ۱۱۷ ـ ۱۸۸ـ۱۹۲.
شاویزان (دردره قلعه‌رودخان) ۱۶۸.
شاه آغاجی (از دهکده‌های موازی) ۳۲۲.
شاه خال (نام امروزی شاه‌بقال ۲۳۳.
شاه درویشان [مزار...] ۲۱۹.
شاه دین [آقامیر...] ۱۹۷.
شاه نشین (ازدهکده‌های شفت) ۲۲۳.
شاهرود (= رودبار محمد زمان خانی وبامنصوری) ۶.
شاهرود خلخال ۱۲۱.
شاه‌معلم = امامزاده پیلیم برسرسامان میان شاندرمن وخلخال ۱۱۱.
کوههای ۱۱۸.
شالما (از دهکده‌های ماسال) ۱۱۸.
شاه‌جان کول ۴۷۹.
شاهرخ [امیره...] (پسر امیره‌سالار) ۱۵۷.
شاهرود = روخانهٔ شاهرود ۴۹۴.
شاه غازی رستم ۱۵۵.
شاه ملك‌آقا (پدرشاه منصور) ۴۶۵.

شاه‌میلارزن(ازدهکده‌های خطبه‌سرا) ۳۹ـ۴۲.
شاهوا ۴۷۹.
شرف‌الدوله ناصروند [امیره . . .] ۴۳۶.
شرفشاه [پیر...] = شرف‌الدین بن‌عبدالله ۸۵ـ۸۶ـ۸۷ـ۸۸ـ۱۹۰.
شغال‌توسه = شیخعلی‌توسه(ازدهکده‌های رحمت‌آباد) ۴۷۷.
شفارود (از دهکده‌ها و نواحی تالش دولاب) ۸۳ـ۹۲.
شفارود (ازرودخانه‌های تالش دولاب) ۸۴ـ۸۵.
شفت ۱۳۲ـ۱۵۳ـ ۱۵۶ ـ۲۱۶ ـ۲۱۷ـ ۲۲۰ـ۲۲۴ـ۲۴۳ـ ۴۶۱. احمدسر گوراب ۲۲۴. امیران ۲۱۶. پشت سرای ۲۲۴. تکرم ۲۱۹ چماچای ۲۲۰. چوبر۲۲۳. خانان ۲۱۶. ذل پیران ۲۲۴. قشلاق ۲۲۱. کمسار ۲۲۳. کوهستان ۲۲۶. کوههای جنوبی ۲۱۸ گوراب ۲۱۶. نهزم ۲۲۰.
شفیع آقا مجتهد [حاجی‌سید . . .] ۲۳۸.
شفیع‌بن موسی‌الکاظم علیه‌السلام [امامزاده ...]۱۰۸.
شله‌خوار (محلی درگدوك‌چروده)۹۱.
شماخی [صحرای...] ۱۵.
شمبرا (از ییلاقهای ماسال) ۱۲۱.
شمخانلو (از تیره‌های عمارلو) ۴۹۴.
شمس‌الدین متولی بقعهٔ سید ابوجعفر [ملا...] ۲۶۲ـ۲۶۳.
شمس‌العماره (از بناهای انزلی)۲۳۵.
شمشیرزن کیا بن مهدی ۴۷.
شمیران[قلعه...]۱۲۹.
شنبه بازارفومن ۱۶۹.
شنبه بازارماسال = بازار ماسال۱۱۸.
شنغان = شیندان = قلعهٔ‌شیندان۱۴.
شوقی‌ابن حسن شاعر ۲۷۲.
شونده‌چاله(محلی که‌تربت‌یحیی‌درآن است) ۲۰.
شهران ۴۷۹.
شهر بجار(جزءبالامحلهٔ‌فومن)۱۵۶.
شهر بجار۴۷۹.
شهررودبار۴۶۱.
شهرزور۶.
شهرستان (ازدهکده‌های‌رودبارمحمد زمان خانی ۴۶۲ـ۴۶۳ـ۴۹۴.
شهر فومن ۱۵۵ ـ ۱۵۶ ـ۱۶۱ـ۱۶۲ـ ۱۶۳.

www.tabarestan.info
تبرستان

شهرقدیم کسکر = گوراب کسکر ۱۹۰ـ۱۹۱.
شهرگاه (درشمال غربی ماسوله‌خانی) ۱۲۱.
شهنشاه پسرسلطان محمد [امیره ...] ۳۰۱.
شهیدان (زیرکوه دلفك)۵۰۰.
شهیدیه(محل‌قتل محمد باقرمیرزادر شهررشت) ۲۸۵.
شیجان‌خمام ۳۰۷.
شیخان گفشه لشتنشاه ۴۳۳.
شیخان محله (ازمحله‌های کمسار) ۲۱۷.
شیخعلی‌توسه = شغال‌توسه (ازدهکده های رحمت‌آباد) ۴۷۷.
شیخ‌قبرسر(نزدیك‌پل‌آجری شفارود) ۸۵ .
شیخ‌محله (جزء میان محلهٔ هندخاله) ۲۲۷ .
شیخ‌محله (ازدهکده‌های آستارا)۲۱.
شیخ‌نشین (از دهکده های شاندرمن) ۱۱۰ـ۱۱۱.
شیرآباد (ازبخشهای کرگانرود)۳۹.
شیرازی (از تیره‌های ساکن درتالش دولاب) ۸۴.
شیرزاد بیك پسرمیرزا علی‌اکبر پسر اسدبیك ۱۳۱ .
شیرزاد سلطان ۱۶۹.
شیرزیل (ازدهکده‌های فومن) ۱۶۸.
شیرك [نهر...] ۱۶۵.
شیرکوه ۴۷۹.
شیرکوه (ازدهکده‌های تمل موازی) ۳۰۴ .
شیروان ۱۰ـ۱۵ ـ
شیشه‌گوراب خشك‌بجار ۳۲۳.
شیمام رستم‌آباد ۴۷۷ .
شیندان [قلعه...]= شنغان ۱۴ـ۱۵.

ص

صاحب برهان قاطع ۴۹۹.
صاحب طرائق‌الحقایق ۴۹۷.
صادق (= امام جعفرالصادق) ۴۲۹ .
صادق عطار ولدمرحوم‌کربلائی حسین [مشهدی...] ۲۷۸.
صالح‌بن شرفشاه [سید...] ۸۶.
صبای کاشانی ۲۶۰ .
صحرای ساقی مزارلشتنشاه ۴۲۷
صحرای‌کربلا ۱۹۳.
صفار [سرهنك...] ۲۵۰ .
صفرعلی [آقامشهدی...]ازبانیان بقعهٔ آکاشاه ۳۱۲ .

صفویه = سلاطین صفویه ۵ـ۴۹۶ .
صفه‌صفا = بنگه‌صفا ۱۳۲
صفی [شاه ...] ۵ـ۱۹۲.
صفی‌الدین‌اسحق‌اردبیلی[شیخ]۱۱۹ـ ۱۶۵ـ۲۸۵.
صفی میرزا = محمد باقرمیرزا پسر بزرك شاه عباس ۲۸۳ـ۲۸۴ـ۲۸۵ـ صلصال ۴۳.
صمدخان [حاجی ...] = عبدالصمد ۲۷۰ـ۲۷۲ـ۲۷۳.
صندوق عدالت (درشهررشت)۲۷۶.
صوفیان‌ده (ازمحلات هندخاله)۲۲۷ـ ۲۲۸.
صومعه‌سرا ۱۳۳ـ۱۹۶ـ۱۹۸ـ میان‌ده ۱۹۷ . عربان ۱۹۷.
صیقلان (ازدهکده‌های تولم) ۲۷۷.
صیقلان رودبار ۲۴۸.
صیقلده (ازدهکده‌های بلوك خرگام عمارلو)۵۰۰.
صیقل‌سرای‌پره‌سر ۹۲.

ض

ضیابر(ازدهکده‌های کسکر) ۸۶ ـ ۱۹۲ـ۱۹۳ـ۱۹۶.
ضیابری [آیة‌الله...] ۱۹۳.

ط

طارم زنجان ۲ـ۱۳۹ـ۱۵۸.
طاعون سال ۱۲۴۶ قمری ۲۲۷.
طالار دوتخت‌خوابی ۲۵۲.
طالش = تالش ۱۰.
طالش (خاك تالش‌نشین) ۸.
طالقان (ازدهکده‌های شفت) ۲۱۷.
طالم سدشنبه (از دهکده‌های‌سنگر) ۳۱۲.
طاهرگوراب (مرکز کسکر) ۱۹۰ ـ ۱۹۶ـ۱۹۷.
طایفهٔ اژدر = اژدهابند ۴۲۴.
طایفهٔ‌استادمحمدرضی(ازطوایف‌ساکن انزلی)۳۳۴.
طایفهٔ‌انزانی(ازانزان‌استرآبادبه‌انزلی آمده‌اند)۲۳۵.
طایفهٔ ایل بیکی (در ماسوله)۱۳۱.
طایفهٔ‌برامکه(درشهرستان‌رودبار۴۶۱.
طایفهٔ چگینی ۲۱۶ .
طایفهٔ حاتمی (درردبار زیتون) ۴۶۱.
طایفهٔ رشوند = کردان رشوند ۴۹۴.
طایفهٔ‌زند (ازطوایف ساکن‌درماسوله ۱۳۱ .
طایفهٔ سرخی(سرخه‌ای ، از طوایف انزلی)۲۳۴.

www.tabarestan.info تبرستان

طایفهٔ عمارلو ۴۹۴.
طایفهٔ عمارياسر (درشهرستان رودبار) ۴۶۱.
طایفه عماك ۲۲۱ .
طبرستان ۲.
طرائق‌الحقایق ۴۹۷ .
طغرل‌شاعر ۲۶۱.
طوالش[شهرستان...] ۴۳.
طهماسب خان (جداعلای میرزاعباس خان عمیدهمایون)۲۳۴.
طهماسب‌خان‌پسرقدم‌علی‌خان‌پسرکرم علی چومثقالی ۲۳۴ .
طهماسب [شاه...] ۳ـ۲۴۴ـ۳۰۱.
طهماسب دوم [شاه ...] ۲۲۸.

ظ

ظهیرالدین [سید ...] مؤلف تاریخ گیلان) ۶ـ۸ـ۳۶ـ۱۲۹ـ۲۴۴ـ۲۶۲ ۴۲۷ـ۴۳۶ـ۴۶۲ـ۴۹۹ .

ع

عابدین صیقلانی[حاجی ...] ۳۲۰.
عالیوند (ازتیره‌های ساکن ماسوله) ۱۳۲.
عباد قاجارمسعودی (؟) ۲۹۳.
عباس بالاحاه۲۷۷.
عباس‌خان عمیدهمایون پسرمیرزاعلی خان‌معین دیوان پسرمیرزارفیع‌خان پسر طهماسب خان ۲۳۴.
عباس [شاه ...] ۳ـ۴ـ۶ ـ۷ـ ۸ـ۱۴ـ ۱۵ـ۳۷ـ ۱۹۲ـ۱۹۶ـ۲۶۲ـ۲۸۳ـ ۲۸۴ـ۴۲۴ـ۴۶۲ـ۴۹۴.
عباس دوم [شاه ...]۲۲۸ـ۲۴۶ـ۲۵۹ـ ۴۲۶.
عباس طالش [میر. ..]۲۳۴.
عباسقلی (بانی دروازهٔ ساقی مزار) ۴۲۷.
عباسقلی حاکمی[میر ...] ۲۵۰ .
عباس‌مزار (نزدیك بقعهٔ آقا میرکریم دردهکدهٔ پلکومی) ۳۲۲ .
عباس ملك شیرویه‌لاسکی [ملك ...] ۲۲۱.
عباس میرزا نایب السلطنه ۲۴۷ ـ ۴۹۸ .
عبدالله [حاجی ...] (بانی حمام پیر سرای رشت) ۲۸۱.
عبدالله‌بن ابراهیم بن‌موسی ۸۶.
عبدالله‌بن‌حسین‌بن‌عبدالله ۸۶.
عبدالله‌بن موسی‌بن‌ابراهیم ۸۶.
عبدالله بن‌موسی‌بن جعفر علیه السلام [سید ...] ۱۶۳.

عبدالله‌خان پیچانلو (خان جیرین‌ده) ۴۹۳.
عبدالله‌مجتهد [ملا...] ۲۳۴.
عبدالباقی قزوینی [ملا...] ۱۶۴.
عبدالجلیل بن‌مهدی کیا ۴۶.
عبدالحسین‌خان مدیرالملك ۱۶۷.
عبدالرحیم‌بن آقا میرمحمدتقی۴۳۹.
عبدالصمد= حاجی صمدخان۲۷۱.
عبدالفتاح‌فومنی۸ـ۱۴ـ۳۷ـ۸۶ـ۱۵۷ـ ۱۶۹ـ۲۲۲ـ۲۲۶ ـ ۲۶۲ ـ۳۰۱ ـ ۳۰۸ـ۳۱۷ـ۴۲۷ـ۴۶۹ .
عبدالقادر گیلانی[شیخ...] ۲۱۶.
عبدالوهاب‌خان‌معتمدالدوله[میرزا..] ۲۳۶ .
عثمان بن جمال شیرازی [شرف ـ الدین. ..] ۱۳.
عثماوندان= اسماوندان.
عدی بن‌حاتم ۴۶۱.
عراق عجم ۵.
عرب ۵.
عربان (از دهکده‌های صومعه سرا) ۱۹۷.
عزت الله‌نگهبان [دکتر...] ۴۷۱.
عطاپور [سرلشکر...] ۲۶۶.
علاءالدوله پسرشاه غازی رستم۱۵۵.
علاءالدین‌اسحقی[امیره...]۱۵۷ـ۱۶۹.
علی[استاد...] (نویسنده‌کتیبهٔ صندوق میرشاه‌محمود)۴۳۳.
علی‌آباد پیلده‌رودبار ۴۷۸ .
علی‌آباد فومن۱۵ـ۱۵۶ـ۱۵۸.
علی‌اصغـربن امام‌حسین علیـه السلام ۴۳۵.
علی‌اکبـربن امـام حسین علیه‌السلام ۴۳۵.
علی‌اکبربن‌محمدعلی اصفهانی۱۶۲.
علی‌اکبر پسر اسد بیك [میرزا ...] ۱۳۱.
علی‌الهی= داودی (مذهب اهل حق) ۱۰۷.
علی‌بن آقاکاشاه [آقا شیخ...] ۳۱۲.
علی‌بن ابی‌طالب علیه‌السلام ۱۸ـ۳۹ـ ۴۷ـ۸۹ـ۴۲۹ .
علی‌بن حسین‌بن علی‌بن ابی‌طالب‌علیه السلام (= سجاد) ۴۷ـ۴۲۹ .
علی‌بن حسین‌بن علی‌بن حسین‌بن علی علیه‌السلام ۴۷ .
علی‌بن رستم خان ۱۰۸ .
علی‌بن موسی‌الکاظم‌علیه‌السلام ۴۲۹.
علی‌بیك سلطان (وزیر بیه‌پس گیلان) ۲۲۲ـ۲۲۶ .

www.tabarestan.info تبرستان

علی‌پیکانی خراسانی ۲۷۰ .
علی تاجر شیروانی [حاجی...] (بانی گلدستهٔ مسجد ساغری سازان) ۲۹۱ـ۲۹۲.
علی‌حسن بن آقامحمدکاظم(کربلائی..) ۴۲۶ .
علی‌خان (حاکم بیه‌پس) ۸ .
علی‌خان امین‌الدوله(میرزا...)۴۲۷ـ ۴۲۹ .
علی‌خان معین‌دیوان پسرمیرزا رفیع خان پسرطهماسب‌خان(میرزا...) ۲۳۴ .
علی‌داشی ۱۹ـ۲۰.
علی رضا میرزا (از برادران عباس میرزا) ۲۴۷ .
علیزادهٔ سپاس خواه ۸۷.
علی قلی‌خان (حاکم‌تالش‌دولاب) ۱۰.
علی‌کریمی ۲۶۹.
علی‌کیا (سید...) ۲۴۴ـ۲۲۳.
علی‌کیابن سیدامیرکیاملاطی(سید...) ۴۶۸ـ۴۶۹ .
عمارت امیرخان سردار ۲۵۰ .
عمارت حسین خان در پیلده رودبار ۴۶۹ .
عمارت حکومتی = عمارت دیوانخانه = دارالحکومه (درشهر رشت) ۲۴۹ـ۲۶۲ .
عمارت حکومتی‌لشتنشاه ۴۳۰.
عمارت خاصهٔ امیره رستم (درکوهدم) ۳۲۳ .
عمارت خلعت پوشان (نزدیك شهر رشت برسر راه قزوین به رشت) ۲۵۰ .
عمارت دیوانخانه = عمارت‌حکومتی = دارالحکومه ۲۴۹ .
عمارت سردارهمایون ۱۶۷ .
عمارت صدری (در بندرانزلی) ۲۳۷.
عمارت معتمدی = معتمدیه (در بندر انزلی) ۲۳۶.
عمارت میرزا علی خان امین‌الدوله (درلشتنشاه) ۴۳۰.
عمارت میرزا محمد علی خان امین دیوان (درشهر رشت) ۲۴۹.
عمارت ناصری (درشهر رشت) ۲۴۹.
عمارلو ۶ـ۴۶۲ـ۴۹۳ـ۴۹۴ـطایفه۴۹۴ ناحیه ۴۹۳ـ۴۹۴.
عمری [فضل‌الله...](متوفی۷۴۲)۱۸۹.
عمید همایون (لقب عباس خان پسر میرزاعلی‌خان معین دیوان)۲۳۴ـ ۲۳۸.

عون‌بن محمدبن علی‌بن ابی‌طالب‌علیه السلام ۱۲۹ ـ ۱۳۰ـ۱۳۳ـ۱۳۴ ـ ۱۳۵ـ۱۳۶ـ۱۳۸ـ۱۴۰.
عیسی‌بن علی ۴۷.
عین‌الدین‌بن‌علی‌علیه‌السلام = عین‌علی ۱۴۰.
عین‌علی = عین‌الدین بن علی علیه ـ السلام (ازشاگردان سالوك معلم) ۱۲۹.

غ

غازیان ۲۳۲ـ۲۳۹. برج ۲۳۷.سئوسر ۲۳۹.
غریب‌بنده [سلطان...] = امیرسلطان بن موسی بن جعفر علیه‌السلام(در چهارراه رضوان ده) ۸۳ـ۸۹.
غریب‌خانم۴۷۰.
غریب‌شاه۴۲۴.
غلامحسین[حاجی...](بنای بقعهٔ‌خواهر امام)۲۹۳.
غیاثوند ۴۹۴.

ف

فاراب‌عمارلو [ناحیه...] ۴۹۴ـ۴۹۵ـ ۴۹۸ـ۴۹۹ـ۵۰۰ـ۵۰۱.
فارسی [زبان....] ۴۹۴
فاطمهٔ‌صغری = خیرالنساءبنت‌موسی‌ـ الکاظم علیه‌السلام ۲۱۸.
فاضل [ملا...] (یکی ازقاتلان‌حسین خان شاملو)۱۵.
فتح‌الله‌خان ارفع‌السلطنه پسر نصرالله‌ـ خان سردار امجد ۵۰.
فتحعلی‌خان ۱۳۱.
فتحعلی‌شاه قاجار ۱۳۱ـ ۱۵۵ـ ۱۸۹ـ ۲۳۴ـ۲۶۰ـ۴۲۵.
فتلك (بفتح فا وتاء ولام)۴۷۹.
فخرالدین [سید...] ۲۴۸.
فخرالدین‌بن سید ابوالقاسم بن امام زین‌العابدین [سید...] ۲۵۸.
فرج الله‌خان سرتیب پسر حسن خان بیگ ۵۰.
فرهادخان چرکس قوشچی ۲۸۴.
فرهادخان روملو (سردار سواران شاه عباس)۸ـ۱۵.
فرهادخان قرامانلو ۳.
فرهاد میرزا معتمدالدوله پسر عباس میرزا نایب‌السلطنه ۴۹۸.
فرهنگ جغرافیائی‌ایران ۴۳ـ۳۲۱ـ ۴۷۸ـ۴۹۹.
فریزر (Frazer) ۵ـ ۳۷ـ۱۱۸ـ۲۴۷ .
فریم [دکتر...] ۱۱۸ .

www.tabarestan.info تبرستان

فشتکه (ازدهکده‌های خمام)۳۲۳ .
فشتم(ازدهکده‌های رجاپیش)۳۲۴.
فضل الله [رشیدالدین...]۱۵۵.
فلابا= فلاح آباد(ازدهکده‌های فومن) ۱۶۸.
فلاح آباد= فلابا .
فلك‌ده (از دهکده‌های ورزل)۳۱۶.
فلکهٔ صیقلان(درشهررشت)۲۶۸.
فندخ جنگلی۱۹.
فومن۳ـ۱۱۷ـ۱۲۹ـ۱۳۱ـ۱۳۲ـ۱۳۳ ۱۳۹ـ۱۵۴ـ۱۵۵ـ۱۵۶ـ۱۵۷ـ۱۵۸ ۱۶۱ـ۱۶۲ـ ۱۶۳ ـ۱۶۴ ـ ۱۶۵ ـ ۱۶۶ـ۱۶۷ـ۱۶۸ـ۱۶۹ـ۱۸۸ـ۲۱۶ ۲۱۹ ـ ۲۲۶ـ ۲۲۷ـ ۲۴۳ ـ۲۸۴.
آلیان۱۶۵. ازبر۱۶۶. بوئین۱۶۸.
تالشستان ۱۵۶. خاك دشت ۱۵۷ .
دهکدهٔ ۱۵۸. زیده ۱۶۶. سلاطین ۱۵۴ـ ۲۴۴ . سلاطین اسحقی۱۵۵.
سلاطین وحکمرانان ۱۵۵. سلطان ۱۵۴ـ۲۲۶ . شنبه‌بازار۱۶۹. شهر ۱۵۵ . شیرزیل ۱۶۸. فلابای ۱۶۸
کلرم ۱۵۳ . کوهستان ۲۲۶ . گشت ۱۶۶ . گیلکی ۲۲۷. لولمان۱۶۴ـ ۱۶۵ . لیشاوندان ۱۶۷. نوده۱۶۸.
فیالم= لیشاوندان ۱۵۶ .
فیشم ۴۷۹.
فیکو(درشرق علی آباد فومن)۱۵۶.
فیلده رودبار ۴۶۴ـ۴۷۸.

ق

قاجار [سلسلهٔ...] ۴۶۲.
قادراشرف تالش [سید ...] ۴۶ـ۴۷.
قارن [کوههای ...] ۲.
قاسم [حضرت ...] ۴۳۵.
قاسم [مشهدی میرزا...] ۳۲۰.
قاسم بن موسی الکاظم علیه السلام۲۲.
قاسم خان [حاجی...]۱۶۷.
قاسم خان والی رشت ۲۴۹.
قاسم‌خان شیروانی (ارمنی جدیدالاـ سلام) ۴۲۴ .
قاسم کیابن یحیی کیا ۴۶.
قباد پسرمیرعباس تالش[میر...]۲۳۴.
قبر بدیع‌الله درمسجد بدیع‌الله(= بادی الله درشهررشت) ۲۸۸.
قبرمیره (درشهررشت)۲۸۱.
قبله بولاغی (دهکده‌ای برسرراه علی داشی) ۲۰.
قبله کرانلو(از تیره‌های عمارلوساکن دردیارجان)۴۹۴ .
قدمعلی پسر کرم‌علی چومثقال۲۳۴.
قراخان [میر...] ۲۳۴ .

قزاق روسی ۹.
قزقلعه (نزدیك سنگرود) ۵۰۱ .
قزقلعه= قلعهٔ طاهرمیرزا = قلعه گورمیرزا ۴۷۲.
قزل اوزن۴۹۳.
قزوین ۱ـ۲ـ۲۹۷ـ۴۶۱ـ۴۹۶ـ۴۹۹ . راه ـ۲۵۳. کوههای ۴۹۳.
قصبه (رشت که مرکز موازی بوده است) ۲۴۵.
قصرحاجی‌جمال۱۵۵.
قطب‌الدین[پیر...] ۲۱.
قلعه (نزدیك شهرآستارا) ۲۲ .
قلعهٔ اسکابن (نزدیك دهکدهٔ اسکابن) ۵۰۱ .
قلعهٔ اصطخرفارس ۱۵۸ـ۲۴۴.
قلعهٔ الله‌داد کوه ۱۶۷.
قلعه‌بین (ازدهکده‌های کرگان‌رود) ۴۳.
قلعهٔ تارم (در علی آبادپیلده رودبار) ۴۷۸.
قلعهٔ تاش کوه (دروعده‌گاه ماسال) ۱۲۱.
قلعهٔ تیمورلنگ۱۶۸.
قلعهٔ جان= قلعهٔ لارچاك (در حوالی درهٔ دگا)۴۷۰.
قلعهٔ جیرین‌ده (نزدیك‌دهکدهٔ‌جیرین‌ده) ۵۰۱.
قلعهٔ چمارود (بالای‌دهکدهٔ‌انبو)۵۰۱.
قلعهٔ حرزویل[دروازه . . .] ۴۷۲ ـ ۴۷۳ .
قلعهٔ حسامی= قلعه‌رودخان۱۵۷ .
قلعهٔ دگاسر (سمت راست رودخانهٔ شاهرود) ۵۰۱.
قلعه دیه‌گا۱۱۱ .
قلعه رودخان= قلعه حسامی ۱۵۷ ـ ۱۶۶. دره ۱۶۸.دهکدهٔ ۱۵۸. کوه ۱۵۷.
قلعه‌زرین‌کل (درگشت‌رودخان) ۱۶۷.
قلعهٔ سیابناور۱۱۱.
قلعهٔ شاه بقال (درقریهٔ بدآب)۲۲۲.
قلعهٔ شمیران ۱۲۹ـ۲۲۱.
قلعهٔ شیندان ۱۴ـ۱۵.
قلعهٔ صلصال ۴۳.
قلعهٔ صفاری ۴۳ـ۴۴.
قلعهٔ طاهرمیرزا= قلعهٔ گورمیرزا= قزقلعه ۴۷۱.
قلعهٔ قلکی‌سر (نزدیك دهکدهٔ کلیشم) ۴۹۹۰.
قلعهٔ قلندرخان(درگلنده‌رود)۱۶۹.
قلعهٔ قهقهه ۲۴۴.

www.tabarestan.info
تبرستان

قلعه کل (دردهکدهٔ زیدهٔ فومن)۱۶۶.
قلعه کل (دردهکدهٔ قلعه کل فومن) ۱۶۳.
قلعه کل (در دهکده‌ای نزدیك شهر فومن)۱۶۳.
قلعه کل (نزدیك چوبر شفت)۲۲۳.
قلعهٔ کلاسی (نزدیك ناوه)۵۰۱.
قلعهٔ کلایه (نزدیك دهکدهٔ کلایه رحمت آباد) ۴۷۸.
قلعه کله پیرسر ۱۱۱.
قلعه کول (درشیر کوه رحمت آباد) ۴۷۰.
قلعه کول (نزدیك به کیش خانی ماسال) ۱۲۰.
قلعه کوه (کوهی در غرب کاروانسرای لات) ۳۱۰.
قلعه کنجك (بالای دهکدهٔ انبو)۵۰۱.
قلعه گورمیرزا = قلعه طاهرمیرزا = قزقلعه ۴۷۱.
قلعه لارچاك = قلعه جان ۴۷۰.
قلعه لمیر محله آستارا ۲۰.
قلعه لیسار (دردهکدهٔ نومندان)۴۳.
قلعه مازودشت (درتنکهٔ رودخانه دگا) ۴۷۰.
قلعه نادری (میان چمل وسرمل) ۵۰۱.
قلعه‌های دهکدهٔ ویه ۵۰۰.
قلعه یکونوم (نزدیکی دهکدهٔ یکونوم) ۵۰۱.
قلندرشاه ۱۳۴.
قلعه‌پشت (نزدیك بارگاه برم) ۱۱۱.
قنبری محله (درجوکندان) ۴۵.
قنسول روسیه ۲۳۷.
قوام [اقامیر...] ۱۹۷.
قوشه‌جد = تربهٔ سیدصلاح‌الدین وسید فضل‌الله ۴۵.
قوشه‌جد = تربهٔ سیدمحمودوسیدزین‌العابدین فرزندان امام جعفرالصادق علیه‌السلام ۴۶.
قومس ۲.
قهوه‌خانه سیاه‌آب ۴۹۹.

ك

کاخ قلندرشاه (درگلوندهرود = گلنده‌رود) ۱۳۴.
کاخ ناصرالملك نایب‌السلطنه (در چوکام) ۳۲۳.
کاربند (ازدهکده‌های اسالم)۷۲.
کارخانه ریسندگی امین‌الضرب ۳۰۲.
کاروانسرای پشته (دررستم آباد)۴۶۳.
کاروانسرای پیربازار ۳۲۴.
کاروانسرای خرزان ۴۹۸.

کاروانسرای سراوان = کاروانسرای لات ۴۶۳.
کاروانسرای لات = کاروانسرای سراوان. ۳۱۰.
کاسان [پل ...] ۱۶۷.
کاس خانم ۱۹۴.
کاظم [حاجی شیخ ...] ۲۸۰.
کافر قلعه (در پاك‌ده از بلوك فاراب عمارلو) ۵۰۱.
کافرقلعه (نزدیك جیرین‌ده)۵۰۰.
کافرکوه (نزدیك دهکدهٔ تاله کوه) ۵۰۰.
کافه‌قنادی شرق ۲۵۹.
کاکوستان (از دهکده‌های عمارلو ۴۹۴.
کامران میرزا کهدمی ۳۰۸.
کامیاب (پسر امیره سالار) [امیره...] ۱۵۷.
کان‌رود آستارا ۲۲.
کبته ۴۷۹.
کبودسر (از دهکده‌های فومن) ۲۱۸.
کبیرخان [میرزا...] ۴۶۷.
کتاب شیخ زاهدگیلانی ۴۳.
کتاب ملگنوف ۴۶۲.
کتك‌لاهیجان (ازدهکده‌های رجاپیش) ۳۲۴.
کتیك داربنه (از دهکده‌ای سر راه انزلی به خلخال)۳۶.
کته‌سر (ازدهکده‌های خمام)۳۲۳.
کدوبن ۲۴۴.
کر [رودخانهٔ ...]۱۰.
کربلا ۴۳۵. صحرای ۱۹۳.
کربولاغ (ازمحلهای کرگان رود) ۳۸.
کرد = کردان ۴۶۲-۴۹۳-۴۹۴.
کردان‌رشوند = طایفه‌رشوند ۶-۴۹۴.
کردمحله ۱۶۷.
کردی (زبان) ۴۶۲-۴۹۴.
کرزن (Curzon) ۴.
کرکره پشته = لشکرگاه ۲۲۱.
کرکوك ۱۳۰.
کرگان‌رود ۶-۱۰-۳۵-۳۷-۴۳-۴۷-۴۸-۶۹-۱۳۰.
کرم‌علی چومثقال ۲۳۴.
کریم‌خان زند ۱۳۱ - ۱۵۸ - ۲۴۵ - ۲۴۶.
کسکر = گسکر ۱۸۸.
کسما ۸۵-۱۵۶-۱۶۸-۱۹۰ - ۱۹۱ - ۱۹۶.

www.tabarestan.info تبرستان

کش سربالا (از محلات ماسوله) ۱۳۱.
کش‌سرپائین (ازمحلات‌ماسوله)۱۳۱.
کشکش(از دهکده‌های‌خرگام‌عمارلو) ۵۰۰.
کفته رود (از دهکده‌های تولم)۲۸۸.
کفسه (از ییلاقهای تالش دولاب) ۹۱ .
کفوت (ازدهکده‌های‌شاندرمن)۱۱۱.
کلاچای(ازدهکده های خمام) ۳۲۳.
کلاس ۴۷۹.
کلاه‌فرنگی‌باغ‌سردارمحتشم (درشهر رشت) ۲۵۳ .
کلایه (از دهکده‌های رحمت آباد) ۴۷۸ .
کلثوم خانم بنت‌مرحوم‌میرقاسم ۴۶۷.
کلرم(بفتح‌کاف‌ولام‌ازدهکده‌های‌فومن) ۱۶۳.
کلسن فروش۴۷۹.
کلشتر = کلشدر(بکسر کاف ولام و فتح تاءودال، مرکزرحمت آباد)۴۶۲ـ ۴۷۸ـ۴۷۹.
کلشدر = کلشتر.
کلشی تپه (میان‌دهکدهٔ دفرازورشی) ۴۸۰.
کل‌محمد رضا = محمد رضا قزوینی ۳۱۶ .
کلور (از دهکده‌های خلخال) ۱۰۸.
کله‌ژیه (محلی درچروده)۹۱ .
کله‌سرا (از دهکده‌های اسالم) ۷۳.
کلیسای (دهکده ییلاقی ناو)۷۴.
کلیسای قدیمی ارامنه در شهر رشت ۲۹۷.
کلیشم (ازدهکده‌های عمارلو) ۴۹۴ـ ۴۹۹ـ۵۰۰ـ۵۰۱.
کلیور (از دهکده‌های چهارفریضه) ۲۳۴ـ۲۳۵ـ۲۳۹.
کمال‌الدین بن‌محمد گیلانی۱۵۷.
کمامردخ(ازدهکده‌های‌لولمان‌فومن) ۱۶۶.
کمپانی روسی ۴۹۷.
کمسار (ازدهکده‌های شفت) ۲۱۶ ـ ۲۱۷ـ۲۲۳ـ۲۲۴ .
کمسارمحله(ازمحله‌های‌کمسارشفت) ۲۱۷ .
کناسر(ازدهکده‌های‌کوچسفهان)۳۱۶ـ ۴۲۵ .
کنگوله مازوجیه[رودخانه...]۱۹۱.
کوچاه(= کوی‌چاه)(از دهکده‌های لات) ۳۲۴.

کوچسفهان ۲۴۳ ـ۲۴۴ـ۲۴۸. خاك ۴۲۳. راه۴۲۵. کمنه۲۴۴.
کوچك خان جنگلی [میرزا . . .] ۲۶۱ـ۲۶۷ـ۳۰۱.
کوچك‌کیابن‌مهدی کیا۴۷.
کوچك کمسار(از محله‌های کمسار شفت)۲۱۷.
کوچهٔ امام جمعه(درشهررشت)۲۵۰ـ ۲۵۱ .
کوچهٔ سردار (در شهر رشت) ۲۵۲ ـ ۲۸۲.
کوچهٔ شاعری (در شهر رشت)۲۵۰.
کوچهٔ لنکرانی (درشهررشت)۲۵۰.
کوسار (برسرراه شاندرمن‌به‌خلخال) ۱۰۸.
کوشك (از دهکده‌های رودبار)۴۷۸.
کوك (Couk) ۱۸۹.
کول سرا (از دهکده‌های گسکر) ۱۹۶.
کولی۶.
کوه‌دلفك ۴۶۲ـ۴۷۹ـ۵۰۰.
کوه ریك (از دهکده‌ای سرراه انزلی به خلخال) ۳۶.
کوهستان‌تالش کهدم ۴۶۲.
کوههای پادوسبان ۲.
کوههای پریسبند ۱۱۸.
کوههای دیلمان۴۹۳ .
کوههای شفت ۱۵۴.
کوههای قزوین ۴۹۳.
کوههای ماسوله ۱۵۴ .
کوی آفخرا = محلهٔ آفخرای رشت ۲۵۸.
کویشا (ازدهکده های خمام) ۳۲۳.
کهدم (از بخشهای موازی)۸ـ ۲۲۱ـ ۲۴۳ ـ ۲۴۵ـ ۳۰۸ـ۳۲۳ـ۴۶۱ ـ ۴۶۲. تالش۴۶۲. حاکم ۴۷۴ ـ ۴۷۵. رودبار۴۶۲.
کهن‌رود۱۸۸.
کهنه‌آباد (شهرقدیم انزلی)۲۳۳.
کهنه‌دغان (درلایم میرمحله)۱۹۷.
کهنه کوچسفهان ۲۴۴.
کهنه‌ماسوله(محلی درچهارکیلومتری فعلی ماسوله) ۱۴۰.
کیاباد (ازدهکده‌های رودبار)۴۷۸.
کیاکلایه (ازدهکده‌های‌رودبارمحمد زمان خانی) ۴۹۴.
کیجای کهدم ۳۰۸ـ۳۰۹.
کیتس‌خاله‌دیناچال ۷۰.
کیش‌خانی(ازدهکده‌های‌ماسال)۱۲۰.
کیکاوس [استندار...] ۱۵۵ .

www.tabarestan.info تبرستان

گ

کازرودبار [پل...] ۱۹۶. رودخانه ۱۵۵.
کالش ۵_۶_۱۵۶_۲۱۷.
کالیتسین (Chalitzine) ۱۸۹ .
کاوجاره (جزء بالامحلهٔ فومن)۱۵۶ .
کدوك (میان راه شاندرمن به کلور خلخال) ۱۰۸.
کدوك چروده ۹۱.
کراکوی(از دهکده‌های کوچسفهان) ۳۱۶ .
کرباس‌ده(از دهکده‌های کوچسفهان) ۳۲۰.
کرجستان۲۸۴ .
کردنهٔ حاجی امیر = کردنهٔ حیران ۱۴.
کردنهٔ حیران = کردنهٔحاجی‌امیر ۱۰_ ۱۳.
کردنهٔ کماسار ۴۹۹.
کرده پشته (جزء شهربجار)۴۷۹.
کرده‌کول(نزدیك‌دهکدهٔچرهٔ رحمت آباد) ۴۸۰.
کرینویچ(= گرینیچ) ۳۶.
گزارش مقدماتی حفریات مارلیك چراغعلی تپه ۴۷۱.
کسکر ۳_۸_۳۵_۳۶_۸۳_۸۵_۸۶ _ ۱۰۷ _ ۱۱۷_۱۱۸ _۱۵۴_۱۵۶ _ ۱۸۸_۱۸۹_۱۹۰.بهمبر ۱۹۴ . راه ۱۵. گیلکی۱۹۰. مناره‌بازار۱۹۴. میرمحله ۱۹۷.
کشت(بفتح گاف ازدهکده‌های‌فومن) ۱۶۶_۱۶۸ .
کشت رودخان ۱۶۷.
کشه‌درما(دهکده‌ای‌برسرراه‌علی‌داشی) ۲۰ .
کفشه (دهکده‌ای برسرراه‌کوچسفهان به جورشر) ۴۲۵.
کلدیان ۴۷۹ .
کلن کش۴۷۸.
کلونده‌رود = کلنده‌رود ۱۳۴.
کلندرود = کلونده‌رود(ازدهکده‌های فومن)۱۶۸_۱۶۹.
کله‌ورز۴۷۹.
کلی‌لرز (در خوشابر تالش دولاب) ۹۰ .
کملین (Gmelin) ۲۳۱ _ ۲۴۶_۲۴۷.
کنبدزرد (دردهکدهٔ کلشتر)۴۷۸.
کنجار(بفتح‌گاف،ازدهکده‌های‌شفت) ۲۱۸.
کنج‌کشی (ازدهکده‌های حیران)۱۶.

کندم آرد (از دهکده‌های شفت) ۲۱۸ .
کنگ‌آب سویله‌سربه‌خشك‌دریا۱۱۱.
کوراب (از دهکده‌های کسکر) ۱۸۹.
کوراب آقاسید یعقوب ۲۹۷.
کوراب پاشیجا۴۲۳.
کوراب پس۱۶۸.
کوراب‌پشالم (در لیشاوندان فومن) ۱۶۸.
کوراب تولم ۲۲۹.
کوراب‌جور (یکی از نواحی موازی) ۲۴۵.
کوراب زرمخ ۱۶۸_۱۹۲.
کوراب شفت ۲۱۶.
کوراب کهدم ۲۴۳.
کوراب‌کسکر = شهرقدیم‌کسکر ۱۹۰_ ۱۹۱.
کوراب موازی ۲۹۸.
کوراکیش(= کوراب‌کیش)(محل‌قدیم کوراب شفت)۲۱۶.
کوراکاچال (از ییلاقهای ماسال) ۱۲۱.
کورتیم ۴۷۹ .
کورستان اردەرودکنار۹۲.
کورستان اسالم اولیا۷۴.
کورستان اسپه‌ریسه ۱۲۱ .
کورستان اطراف‌بقعه‌گواله‌پشته۱۲۱.
کورستان بادتربه در اردجان ۹۲.
کورستان بستان‌کاه بزرکوار۷۴.
کورستان بقعهٔ رشیره‌پشت۱۲۲.
کورستان پیرخواجه۷۴ .
کورستان خرسی نسا۹۲.
کورستان خون۱۲۱.
کورستان دو راهی دورودباران۱۲۲.
کورستان دهکده ییلاقی روشنده۹۲.
کورستان دیان سر درچروده ۹۲ .
کورستان رزوان۷۴.
کورستان روبروی قریهٔ پارگام۹۲.
کورستان ریشاب ۱۲۱.
کورستان‌سلنگه‌وا(= سلیم‌آباد)۱۲۲.
کورستان شهرگاه۱۲۲.
کورستان قدیمی بالا محلهٔ منجیل ۴۹۵.
کورستان‌قدیمی‌پیرعبید(= پیرعابد) ۲۳۹.
کورستان قدیمی درسیاچپ۲۲۴.
کورستان قدیمی درمحل کله ژیه۹۱.
کورستان قدیمی مقابل ییاله سنگ ۴۷۰.

www.tabarestan.info
تبرستان

گورستان کفسه بالای ارده۹۱.
گورستان گبری نزدیك دهکدهٔ ویـه ۵۰۰.
گورستان گوراگاچال۱۲۲.
گورستان لاس‌پشت ۲۲۴.
گورستان میله‌سرا ۱۲۲.
گورستان نارنج دول ۷۴.
گورستان ویزه دله‌رووار۱۲۱.
گورستان هجرم ۷۴.
گورقبری (در بزرگوی شیرآباد) ۳۹.
گورقبری (درپالاسی) ۳۸.
گورقبری (دررشی) ۳۸.
گوکنه ۲۴۳.
گوکه ۲۴۳.
گول (بفتح گاف و کسرواو،ازدهکده‌های حیران) ۱۶ـ۱۷.
گوهررود(رودخانه‌ای نزدیك شهررشت ۲۴۷ـ۲۵۴.
گوهررود (رودخانه‌ای نزدیك نسفی رحمت‌آباد) ۴۷۱. دره ۴۷۱ .
گیل [طایفه...]= جیل ۲.
گیل گاوباره ۱۵۵.
گیلارده(دهکده‌ای برسرراه‌علی‌داشی) ۲۰.
گیلارود(سامان میان‌شاندرمن‌و تالش دولاب) ۱۰۸.
گیلان= جیلان۱ـ۲ـ۳ـ۴ـ۵ـ۶ـ۳۵ـ ۱۱۷ ـ ۱۳۲ ـ۱۵۴ـ ۱۵۷ـ۱۵۸ ـ ۱۶۵ ـ ۱۸۹ـ۲۲۱ ـ۲۲۲ـ۲۳۷ ـ ۲۴۶ـ۳۴۷ـ۲۸۳ـ۴۲۳.امام جمعه ۴۹۷. حـاکم ۲۳۷ـ۲۳۸ـ۲۴۷ ـ ۲۴۹ـ۲۵۴ـ۴۹۶. حکومت ۱۸۹. خرج ۲۹۶.رشت ۲۴۳ .سربـازان ۲۲۶. شاهزادگـان ۱۵۴ . فـومن ۲۸۴.ناحیه۱۸۸.
گیلان بیه‌پس ۱ـ۳. حکام ۱۵۷.
گیلان بیه پیش= گیلان روپیش ۱ ـ ۱۶۹.
گیلان روپیش= گیلان‌بیه پیش۱.
گیلان رابینو (کتابی بزبان فرانسه‌در بارهٔ گیلان) ۸۹ـ۱۰۸ـ۱۶۷ ـ ۳۲۴ ـ ۴۷۷ـ۴۷۸.
گیلان ریك (دهکده‌ای سرراه انزلی به خلخال)۳۶.
گیلانیان ۲۱۷.
گیل‌چالان (از دهکده‌هـای گسکر) ۱۸۸.
گیل‌دولاب (از نواحی تالش‌دولاب)۸۳ـ ۸۴ـ۸۵ـ۹۲.
گیل فومن (قسمت گیل نشین فومن) ۱۵۶.

گیل کران ۹.
گیل گسکر ۱۹۰.
گیلك= گیل= گیلکها ۸۴ ـ ۱۵۶ ـ ۲۱۷.
گیلکی [زبان ...] ۲۱۷ـ۴۹۴.
گیلن‌دی (= گیلان ده) ۷۳.
گیلوان (ازدهکده‌های خلخال)۱۱۸.
گیلوای گوچسفهان ۳۱۸ـ۳۱۹ .
گیله‌پرده‌سر (از دهکده‌های سنگر) ۳۲۴.

ل

لات (ازنواحی موازی)۲۴۵ـ۳۲۳.
لاشا (از دهکده‌های لشتنشاه)۴۴۰.
لاشه (از دهکده‌های کـوچسفهان) ۳۲۴.
لاکان (از دهکده‌های موازی) ۲۹۹.
لاکه‌سار(ازدهکده‌های تولم)۲۲۹ .
لالم(درمیرمحلهٔ گسکر) ۱۹۷.
لاله‌دشت (ازدهکده‌های کوچسفهان) ۳۲۱.
لاله‌گفشه (از دهکده‌هـای لشتنشاه) ۴۴۰ .
لاهیجان۱ـ۷ـ۲۲۷ـ۴۸ ـ۴۲۳ـ۴۲۵ـ ۴۳۶ـ۴۶۲. امیران ۴۳۶. حـاکم ۴۲۴. حکمران ۱۵۴ . راه ۲۵۳ . سادات ۲۴۴. سلطان ۴۲۳.سلاطین ۱۵۴ـ۲۴۴. شهر ۳۱۸.
لایه (ازدهکده‌های عمارلو)۴۹۴.
لچور (برسر راه شاندرمن به خلخال) ۱۰۸ .
لچه‌گوراب موازی ۳۰۳.
لشتنشاه ۲۴۳ـ۴۲۳ـ۴۲۴ـ ۴۲۵ـ۴۲۷ جمعیت ۴۲۵ . جورشر۴۲۵ . خاك ۴۲۴ .
لشگرگاه (نزدیك دوگاهه) ۴۶۳ .
لشگرگاه= کرکره‌پشته۲۲۱.
لقمان حکیم ۴۲۹.
لقمان [دکتر..] ۲۸۰ .
لمسر ۴۹۹.
لمیر (درسرچشمهٔ رودخانه دیناچال) ۶۹.
لمیر محلهٔ آستارا ۱۱ـ۲۰.
لنگران= لنگرکنان ۹ـ۳۶ـ۲۳۴.
لنگرکنان= لنگران ۹ـ۱۴ـ۱۵.
لنگرود ۴.
لوحه‌سرا (ازمحلهای ماسال) ۱۱۷.
لوشان ۴۹۴ـ۴۹۷.
لولمان (از دهکده‌های فومن) ۱۵۶ـ ۱۶۴ـ۱۶۵ـ۱۶۶ .

www.tabarestan.info تبرستان

لوندویل آستارا ۲۳.
لوئیم (نزدیك جن دره) ۹۲.
لویه (ازدهکده‌های رودبار) ۴۷۱ .
لیچا (ازدهکده‌های لشتنشاه) ۴۳۴.
لیدل (Liddel) ۱۳۳.
لیسار (بخشی ودهکده‌ای از کرگان‌رود) ۳۷ـ۳۸ـ۴۲ـ۴۳ـ۸۵ .
لیشاوندان = فیالم (در جنوب فومن) ۱۵۶ـ۱۶۷ـ۱۶۸ .
لیف شاگرد (از دهکده های تولم) ۲۲۹ .
لیفکوخندان [رودخانه ...] ۲۱۷.
لیموچا (برسرراه کوچسفهان به‌جورشر) ۴۲۵ .
لیلی ۴۳۵.
لیه (از ییلاقهای ماسال) ۱۲۱.
لیه خاله (از دهکده‌های تولم) ۲۲۸.

م

مؤسسهٔ باستان شناسی دانشگاه تهران ۴۷۱ .
مؤمن‌سرا = پیرسرا (از دهکده‌های شفت) ۲۲۴.
ماجلان (ازدهکده‌های شاهرودخلخال) ۱۲۱ .
مازندران ۱ـ۳ـ۴ـ۵ـ ۸ـ۳۷ـ۲۲۷ .
پادشاه ۱۵۵.
مازندران محله (ازمحلات هندخاله) ۲۲۷ .
ماسال ۶ـ۱۰ـ۱۱۷ـ۱۱۸ـ۱۱۹ـ۱۲۰ـ۱۲۱ـ۱۲۹ـ۱۵۴ـ۱۵۶ـ۱۸۸. رود ۱۱۸ .
ماسالار ۱۲۹.
ماسوله ۱۲۹ـ۱۳۰ـ۱۳۳ـ۱۳۸ـ۱۳۹ـ۱۴۰ـ۱۵۶ـ۲۱۶ . تیره‌های ۱۳۱. رودخانهٔ ۱۳۹ـ۱۹۲. ساکنان ۱۳۲. کوههای ۱۳۲ـ۱۳۳ـ۱۵۴ . مردم ۱۳۳. ییلاق ۱۳۳.
ماسوله خانی (سرچشمهٔ رود ماسال) ۱۱۸ـ۱۲۱ .
ماسوله رودخان = رودخانهٔ ماسوله ۱۳۲ـ۱۶۵ .
ماشك کوچسفهان ۳۲۴.
ماوراء قفقاز ۵.
مجتهد زاده [آقای ...] ۲۵۰.
محب علی [درویش ...] ۱۶۸ .
محتشم کاشانی ۱۳۶ـ۳۰۵ـ۳۱۳.
محسن خان امین‌الدوله ۴۲۸ـ۴۲۹.
محلات ثمانیه رشت ۲۵۵.
محل قرق کارگزار ۲۶۸.

محلهٔ آفخرای رشت = کوی آفخرا ۲۵۷ـ۲۶۷.
محلهٔ سرینار کل چوکام ۳۰۷.
محلهٔ آقا سید کلان (در شهر رشت) ۲۴۸.
محلهٔ اروم سادات (در بهمبر) ۱۹۴ـ۲۲۹.
محلهٔ استاسرا = محلهٔ استادسرا (از محلات رشت) ۲۴۷ـ۲۴۸.
محلهٔ استادسرا = محلهٔ استاسر ۲۶۲ـ۲۶۴.
محلهٔ بادی‌الله (= بدیع‌الله) درشهر رشت ۲۵۰ـ۲۸۲ـ۲۸۷ .
محلهٔ بازار (ازمحلات رشت) ۲۴۷ـ۲۴۸ـ۲۵۴ـ۲۵۹ـ۲۹۷. جیر کوچه ۲۵۹.
حسن آباد ۲۵۹ . میدان کوچك ۲۵۶ـ۲۵۸.
محلهٔ باغ شاه (درشهر رشت) ۲۴۸.
محلهٔ باقرآباد (در شهر رشت) ۲۷۰.
محلهٔ بیستون کیاب (در شهر رشت) ۲۴۸ـ۲۸۰.
محلهٔ پاس کیا (از محلات رشت) ۲۴۷ـ۲۴۸.
محلهٔ پیرسرا (ازمحلات رشت) ۲۸۰ـ۲۸۱.
محلهٔ جیرباغ = محلهٔ نقاره‌خانه (از محلات رشت) ۲۶۳.
محلهٔ چله‌خانه (درشهر رشت) ۲۶۶ـ۲۶۷.
محلهٔ چمارسرای کیاب (درشهر رشت) ۲۴۷ـ۲۴۸ـ۲۷۸ـ۲۷۹.
محلهٔ چهاربرادران زاهدان (در شهر رشت) ۲۸۵.
محلهٔ حاجی آباد (ازمحلات رشت) ۲۸۱.
محلهٔ خشابر ۱۹۲.
محلهٔ خمیران شریفیه (درشهر رشت) ۲۷۷.
محلهٔ خمیران کیاب (ازمحلات رشت) ۲۴۷ـ۲۴۸ـ۲۶۸ـ۲۷۴ـ۲۷۶.
محلهٔ خمیران زاهدان (از محلات رشت) ۲۴۸ـ۲۷۵.
محلهٔ خواهرامام (درشهر رشت) ۲۹۳ ـ ۲۹۶.
محلهٔ دوبرادران (درشهر رشت) ۲۴۸ .
محلهٔ زاهدان (ازمحلات رشت) ۲۴۷ـ۲۴۸.
محلهٔ زرجوب (از محلات رشت) ۲۷۴.
محلهٔ ساغری سازان (در شهر رشت) ۲۸۸ـ۲۸۹ـ۲۹۱.

www.tabarestan.info تبرستان

محلهٔ سبز میدان کیا (در شهر رشت) ۲۷۷.
محلهٔسربازار جورشر۴۲۴.
محلهٔ سرخ بنده (درشهررشت) ۲۴۸ـ ۲۶۹.
محلهٔ سوخته تکیه (ازمحلات رشت) ۲۹۲.
محلهٔ سید ابوالقاسم (درشهر رشت) ۲۷۶ .
محلهٔ صالح آباد= بازارچهٔسبزمیدان (درشهررشت)۲۶۴.
محلهٔ صیقلان (ازمحلات‌رشت) ۲۴۷ـ ۲۴۸ـ۲۶۸ـ۲۷۰.
محلهٔ عاشور کوچه (ازمحلات‌رشت) ۲۴۸.
محلهٔ قلعه بازار (ازمحلات انزلی) ۲۳۲.
محلهٔ کرف آباد کیاب(ازمحلات‌رشت) ۲۴۸ـ۲۷۹ـ۲۸۱.
محلهٔ کهنه بازار (از محلات انزلی) ۲۳۲.
محلهٔ کیاب (از محلات رشت) ۲۴۷ـ ۲۴۸ـ۲۷۷ـ۲۷۹ـ۲۸۰.
محلهٔ مروان کلایهٔ جورشر ۴۲۴.
محلهٔ مسجدصفی (درشهررشت)۲۸۳.
محلهٔ میان کل (= بلس کله)۳۲۳.
محلهٔ نصیرآباد (ازمحلات شهررشت) ۲۴۸.
محلهٔ نقاره‌خانه = محلهٔ جیرکوچه ۲۶۳.
محمد (از سلاطین محلی حرزویل) ۴۷۲ـ۴۷۳.
محمد(پدرمیرزاعلی‌خان امین‌الدوله) ۴۲۹.
محمد[سید...] ۱۰۸.
محمدپسر استاد اسماعیل نجارشفتی [کربلائی...] (نجاربقعهٔ آکاشه۳۱۲.
محمد[کمال‌الدین...]۱۶۸.
محمد اسماعیل۱۳۷.
محمد باقر فیلدهی پسر محمد قاسم ۴۶۸.
محمد باقر (یکی ازقاتلان حسین‌خان شاملو)۱۵.
محمدباقر خمامی فتح‌اللهزاده۲۸۲.
محمد باقر علی‌اف [کربلائی . . .] ۲۷۳.
محمدباقر میرزا(پسربزرگ شاه عباس معروف به صفی میرزا) ۲۸۳ـ ۲۸۴.
محمد بدیع‌بن‌محمد اسماعیل۱۳۷.

محمدبن امیره پهلوان [امیره...] ۴۳۶.
محمدبن عبدالله‌بن موسی ۸۶.
محمدبن قبادجان ۲۲.
محمدبن عنایت [شمس الدین . . .] ۱۳۶.
محمدبن یعقوب بن شرف‌الدین[سید..]۸۶.
محمد بیه پیش [سلطان...] ۲۴۳.
محمدتقی کاشی پزقزوینی [استاد..] ۲۶۵.
محمدجان‌بن‌سیدابراهیم‌بن‌سیدمحمد بن سیدیعقوب [سید . . .] ۸۶ ـ ۱۹۳.
محمد حاتمی حاکم‌کهدم [سلطان..] ۴۶۸ـ۴۶۹ـ۴۷۴ـ۴۷۵.
محمدحسن ۲۷۲.
محمدحسن‌خان‌بن‌حاجی‌معصوم کسمائی ۱۳۷ .
محمدحسن خان قاجار۲۴۵.
محمد حسین خان آیرم [سرتیپ ..] ۲۶۳.
محمدحسین پسرآقامحمدتقی کهدمی ۳۱۱.
محمدحسین خان‌سالاراسعد بسرنصرالله‌خان سردار امجد ۵۰.
محمد خان (حاکم بخش‌ماسال)۱۰.
محمدخان [حاجی ...]۱۵۵.
محمدخان[حاجی...]۲۶۰.
محمدخان‌اروملو[درویش...] (حاکم لاهیجان)۴۲۴.
محمد پسرمیرقباد پسرمیرعباس تالش [میر...] ۲۳۴.
محمد خان سرتیب ملقب به مدیرـ السفرا ۱۶۷.
محمد خدابنده [سلطان ..]۳۶.
محمد رسول‌خدا۱۸ .
محمد رشتی [امیره ..]۸۶.
محمد رضا [میرزا. .] ۲۴۷.
محمدرضا خان ۱۳۱.
محمدرضامیرزا(ازبرادران‌عباس‌میرزا) ۲۴۷ـ۲۵۵.
محمد رضا قزوینی = کل محمد رضا ۳۱۶.
محمد زکی‌بن‌ملامحمدقاسم ۱۳۸.
محمدزمان‌خان(ازرؤسای‌طایفهٔ‌رشوند) ۴۹۴.
محمد سلیم‌خان پسرمحمدکاظم خان (خان‌پیرکوه) ۴۹۳.
محمدشاه قاجار ۲۳۷ـ۲۳۸.

www.tabarestan.info تبرستان

محمدشریف (ازخادمان آستانهٔ عون بن محمد بن‌علی)۱۳۶.
محمدشفتی [امیره...]۸۶.
محمد شفیع تبریزی۳۱۳.
محمدصوفی(خطاط کتیبهٔصندوق‌سید ابوجعفر)۲۶۲.
محمدطاهر مستوفی [میرزا..]۲۶۴ـ ۲۶۵.
محمد طاهر ولدکربلائی محمد بیك گیلوائی ۳۱۹.
محمد علی (از خادمان آستانهٔ عون بن محمدبن علی)۱۳۶.
محمد علی‌انشائی ۲۵۷.
محمد علی خان‌امین‌دیوان [میرزا..] ۲۴۹.
محمدعلی‌خان پسرمحمد زمان(رئیس طایفهٔ رشوند) ۴۹۴.
محمد علی پسر محمد امین زاویه ۴۷۶.
محمدعلی گیلك ۴۳ـ۱۳۰ـ۲۱۷.
محمد فقیهی قزوینی [شیخ . . .] ۲۵۶.
محمد قلی [استاد ...] (گچ کار بقعهٔ آقا سیدقاسم‌درچولاب) ۳۱۸.
محمد کاظم خان (خان پیرکوه)۴۹۳.
محمدکاظم ولدمرحوم میر سیدعلی ـ الحسینی[میر...] ۴۲۶.
محمدکیابن سید خوره کیا[امیر...] ۴۶.
محمدکیابن شمشیرزن‌کیا ۴۷.
محمدگیلانی ۱۵۷.
محمد مؤذنان [پیر...] ۲۲۸.
محمد مشهور به براره [میرزا . . .] ۴۲۶.
محمدمیرزا [کاتب کتیبهٔ بقعهٔخواهر امام) ۲۹۳.
محمدولد مرحوم حاجی یوسف کاشی ساز[مشهدی..]۲۸۱ـ۲۹۰ـ۲۹۱ـ ۴۳۸.
محمد هاشم پسرداود [استاد...](گچ کار بقعهٔ آقاسیدقاسم در چولاب) ۳۱۸.
محمد هاشم خان انزانی ۲۳۸.
محمود [خواجه...] ۱۹۲.
محمودبن‌امام‌جعفرالصادق علیه‌السلام ۴۶.
محمودخیوی [تاج الدین. . .] ۱۱ ـ ۱۲ .
محمودزرگر ۴۳۵ .
محمد ضیابری [آیةالله حاج . . .]

۲۵۵.
مختاربن یوسف ثقفی ۱۳۰.
مدرسهٔ حاجی اسماعیل‌خان (درشهر رشت) ۲۴۸.
مدرسهٔ حاجی حسن (در شهر رشت) ۲۴۸.
مدرسهٔ حاجی کاظم (در شهر رشت) ۲۴۸.
مدرسهٔ حاجی محمدخان(درشهررشت ۲۵۹.
مدرسهٔحاجی محمدکریم‌خان(درشهر رشت) ۲۴۸ـ۲۷۷.
مدرسه خرابهٔ حاج‌علی‌اکبر (درشهر رشت) ۲۴۸ـ۲۵۷.
مدرسهٔ صدر = مدرسهٔ نایب‌الصدر (درشهر رشت)۲۶۱.
مدرسهٔ مستوفی (درشهررشت) ۲۴۸ ـ ۲۶۴ـ۲۶۵ـ۲۸۶ـ۲۸۷.
مدرسهٔ مهدویه (در شهر رشت)۲۵۷.
مدرسهٔ نایب‌الصدر = مدرسهٔ صدر ۲۶۰.
مدیرالسفرا (لقب محمدخان‌سرتیب) ۱۶۷.
مرادی (ناظم ماده‌تاریخ بنای‌بقعهٔ‌سید محمود مرندی)۴۷۵.
مرتضی‌قلی‌خان (ازنواده‌های حمزه سلطان انزان)۲۳۵.
مرداب انزلی۴ـ۸۳ـ۸۴ـ۱۱۸ـ۱۵۴ـ ۱۵۶ـ۱۸۸ـ۱۹۰ـ۱۹۶ـ۲۲۶ـ۲۳۱ـ ۲۴۳.
مرز دشت خمام ۳۲۳.
مرغانه پرد (برنهرنورود) ۳۲۱.
مرفش داشلری (درکربولاغ)۳۸.
مرقدآقامیرنظام‌الدین (درشهررشت) ۲۶۶.
مریم بنت میر خلیل متولی ۱۳۷.
مریم همسرآودیس‌اورتانیان۲۹۷.
مزار آقای بی‌بی‌زینب (درشهر رشت) ۲۸۰.
مزار آقا سید گلان (در شهر رشت) ۲۶۸.
مزارپیرموسی = بقعهٔ پیرموسی.
مزارنارنجان (درکوچاه) ۳۲۴.
مزرعه ۴۹۷ـ۴۹۸.
مسالك‌الابصار ۳ـ۱۵۴ـ۲۱۶ـ۲۲۶ .
مسجد آقا پیله قرآن ۲۲۷.
مسجد آقا سید ابراهیم = مسجد اردبیلیها (درشهررشت) ۲۸۲.
مسجدآقاسیدحبیب‌الله تولمی = مسجد کاسه‌فروشان (درشهر رشت) ۲۵۷.

www.tabarestan.info تبرستان

مسجدآقا شیخ جـواد = مسجد ولی عصر (در شهررشت) ۲۶۲.
مسجد آقا میرعیسی ۲۷۵.
مسجد اردبیلیها = مسجد آقاسید ـ ابراهیم.
مسجد اردەرود کنار ۹۲.
مسجد استاد محمدرضا = آخرمسجد (درانزلی) ۲۳۸.
مسجد اسدمحلەدرماسولە۱۳۲ـ۱۴۰.
مسجد امام‌الدوله (درشهررشت)۲۶۳.
مسجد بادی‌الله (= بدیع‌الله) (در شهر رشت) ۲۸۷.
مسجد بالامحلهٔ خمیران کیاب (در شهررشت) ۲۷۷.
مسجد بالامحلهٔهندخاله ۲۲۸.
مسجد بر (از محلات ماسوله) ۱۳۱ .
مسجدبشم(دردهکدهٔ بشم‌چهارفریضه) ۲۳۸.
مسجد بقعهٔ آقاسیدان (دراراضی‌رود ـ برده) ۳۲۳.
مسجدبقعهٔ سیدابوالقاسم (درشهررشت ۲۷۶.
مسجد پاس کیا (درشهررشت) ۲۴۷.
مسجد پیر بازار ۳۲۴.
مسجد پیرسرای رشت۲۸۱.
مسجد جامع = مسجدخان (دربندر انزلی) ۲۳۸.
مسجد جامع امشه ۳۱۳.
مسجد جامع جورشرلشتنشاه ۴۳۰.
مسجد جامع رشت (در محلـهٔ بازار) ۲۴۷ـ۲۵۴ـ۲۵۵ـ۲۵۶.
مسجد جامع فومن ۱۶۱.
مسجدجامع ماسوله ۱۳۱ـ۱۳۳ـ۱۴۰.
مسجد جیرکوچهٔ (درشهررشت) ۲۶۶.
مسجدجیرکیاب رشت ۲۴۷.
مسجد چله خانه (درشهررشت) ۲۶۶.
مسجد چمارسرای رشت ۲۴۷ـ۲۷۸.
مسجد چهاربرادران شهررشت ۲۷۵.
مسجد چهل‌تن‌خمیران (درشهررشت) ۲۷۴.
مسجدحاجی آباد(درشهررشت) ۲۸۱.
مسجد حاجی‌حسن(درشهررشت)۲۶۴.
مسجد حاجی سمیع (دردافچاه) ۳۲۳.
مسجدحاجی‌سمیع(درشهررشت)۲۸۸.
مسجد حاجی‌سیدعلی هوسمی (درشهر رشت) ۲۴۸.
مسجد حاجی صمدخان (درشهررشت) ۲۷۰.
مسجد حاجی علی‌اکبر (درشهررشت) ۲۷۰.

مسجدحاجی قاسم‌خان = مسجد کرف آباد (درشهررشت) ۲۷۹.
مسجد حاجی مجتهد (در شهررشت) ۲۷۰.
مسجد حاجی‌محمدخان(ددشهررشت) ۲۵۹.
مسجدحاجی‌محمد کریم(درشهررشت) ۲۷۷.
مسجد خان = مسجد جامع (دربندر انزلی) ۲۳۸.
مسجدخانه‌بر(درماسوله) ۱۳۲ـ۱۳۸.
مسجد خمیران (درشهررشت) ۲۷۷.
مسجد خواهرامام = مسجدلاله‌شوی (درشهررشت) ۲۹۶.
مسجد خیمه سرشفارور ۹۲.
مسجد درویش مخلص (درشهر رشت) ۲۸۱.
مسجد رودپشت تالش دولاب ۹۲ .
مسجد ریحان‌بر (درماسوله) ۱۳۲ ـ ۱۴۰.
مسجد زرجوب (درشهررشت) ۲۷۴.
مسجد زرگرها (درشهررشت) ۲۵۸.
مسجد ساغری سازای (درشهررشت) ۲۹۱.
مسجدسرخی (= سرخه‌ای) در انزلی ۲۳۸.
مسجد سفید = مسجد صفی = مسجد شهیدیه (درشهررشت) ۲۴۷ـ۲۴۸.
مسجد سمیع بزاز(درشهررشت) ۲۸۰.
مسجدسوختەتکیه(درشهررشت)۲۹۲.
مسجدسیامکان = مسجدسیدقادرآقا۹۲.
مسجد شیخ زاهد ۲۷۵.
مسجد شیخ‌نشین شاندرمن۱۱۰.
مسجدصاحب‌الزمان(درماسوله)۱۳۱ـ ۱۳۸ .
مسجد صفی = مسجد سفید = مسجد شهیدیه ۲۸۳.
مسجد صقیلان (درشهررشت) ۲۴۷ـ ۲۶۸.
مسجدغربا (درجعفرآباددافچاه)۳۲۲.
مسجدقدیمی آجری (دربیتم‌شاندرمن) ۱۱۰.
مسجد قدیمی توران سرا ۳۲۲.
مسجدقدیمی‌چال‌سرای‌شاندرمن۱۱۰.
مسجد قدیمی داماش عمارلو ۵۰۱.
مسجد قدیمی زودل ۱۶۸.
مسجد قدیمی کمسار ۲۲۴.
مسجدکاسه فروشان = مسجد آقا سید حبیب‌الله تولمی (در شهر رشت) ۲۵۷.

www.tabarestan.info تبرستان

مسجد کرف آباد = مسجد حاجی قاسم خان ۲۷۹.
مسجد کش سرسفلی (درماسوله) ۱۳۲ ـ ۱۴۰.
مسجدکش سرعلیا (درماسوله) ۱۳۱ ـ ۱۴۰.
مسجد کوچك (درشهررشت) ۲۴۷.
مسجدکولك ۱۶۸.
مسجدگلشن (درانزلی) ۲۳۸.
مسجد گلشن (درشهررشت) ۲۵۶.
مسجد گوهررودبار رشت ۲۴۷.
مسجد لاکانی (درشهررشت) ۲۷۷.
مسجد لاله شوی = مسجد خواهرامام ۲۹۶.
مسجد محمدآباد ۲۹۶.
مسجد محمد شفیع (درشفارود) ۹۲.
مسجد مستونی (درشهررشت) ۲۴۸ ـ ۲۶۴ـ۲۶۵ـ۲۸۶.
مسجدملارجب‌علی (درشهررشت)۲۴۷.
مسجد ملاعلی محمد (درشهررشت) ۲۷۹.
مسجد میان تکیه (درشهررشت) ۲۷۶.
مسجد میردن‌قبرخانه (درملك‌بگور) ۱۱۰.
مسجد و مزار اجاق (درگیله پردسر) ۳۲۴.
مسعودبن نوپاشاین سالوك [امیره...] ۲۴۴ـ۴۲۳.
مشهد ۲۸۳.
مشهدسر (= بابلسر) ۴.
مشیرالسلطنه ۱۳۱.
مصطفی‌خان (حاکم بخش اسالم) ۱۰.
مصطفی‌خان پدر میر حسن‌خان تالش [میر...] ۲۳۴.
مصطفی موسوی [سید...] ۹۱.
مظفر ۸۹.
مظفر [امیره...] (برادرامیره‌سیاووش گسکری) ۸ .
مظفر [امیر...] (ساکن‌تول‌وناو) ۶۹.
مظفرالدین شاه ۱۲۰.
مظفرسلطان (حاکم بیه‌پس) ۳۰۱.
معاف (بخشی‌ازشاندرمن) ۱۰۷.
معتمدالدوله ۲۵۵.
معتمدیه = عمارت معتمدی (در بندر انزلی) ۲۳۶.
معصوم بیك (وکیل‌شاه طهماسب) ۳.
معصوم‌زادهٔ‌کیائی ۲۶۷.
معصومه خواهرامام رضا [حضرت...] (درشهررشت) ۲۴۸.
مغان (بخشی ازتالش که میان روس و

ایران قسمت‌شده‌است)۱۰.
مغان ایران ۱۰.
مغول = مغولان ۵ـ۳۵ـ۳۶ـ۱۵۵ ـ ۲۲۶. سربازان۲۴۳. سلطان۱۵۴.
مغول [زبان...] ۳۷.
مقبرهٔ آباءِ بوسعید میر(درشنبه بازار لولمان) ۱۶۹.
مقبرهٔ زرین‌تاج ۴۹۵.
مقدسی ۱ـ۱۸۸.
مکش (ییلاق‌آق‌اولر) ۵۰.
مکنزی (Mackenzie) ۲۳۲ ـ ۲۴۸ ـ ۴۶۲.
مگردیچ‌پسرخواجه‌آودیس‌اورتانیان ۲۹۷.
ملاتربه (درملامحلهٔ پره‌سر) ۹۲.
ملامحلهٔ‌پره‌سر۹۲.
ملك جهان (ازدهکده‌های‌شاندرمن) ۱۱۰.
ملك‌محمد بن مشهدی‌حسن۲۹۹.
ملك‌محمد قزوینی ۲۹۶.
ملگونف (Melgounov) ۸۴ ـ ۱۰۷ ـ ۱۳۹ـ۲۴۸.
منار ازبر ۱۶۶.
منارفانوس دریائی (در انزلی)۲۳۶.
منارآجری مناره‌بازار ۱۹۴.
مناره بازار ۸۵ـ۱۹۱ـ۱۹۲ ـ ۱۹۴ ـ ۱۹۵ـ۱۹۶ـ۱۹۷.
منجم‌باشی ۲۵۵.
منجیل ۸ـ۲۴۳ـ۴۶۱ـ ۴۷۷ـ ۴۹۴ ـ ۴۹۶ـ۴۹۷ـ۴۹۸ بالا محله ۴۹۵ .
پل ۴۷۲ـ۴۹۶.چیکین۲۲۴ .رودخانه ۴۹۵.
منداب (دهکده‌ای میان خرزان‌و منجیل)۴۹۸.
منصور [سیدمیر...] ۱۲۰.
منصورپسرشاه ملك‌آقا[شاه ...]۴۶۵.
منوچهرخان‌معتمدالدوله۳۰۹ـ۳۱۰ـ ۴۶۳.
موازی (حومه و اطراف شهر رشت) ۲۲۶ ـ ۲۴۳ ـ ۲۴۴ـ ۲۴۵ ـ۲۹۷.
بخش ۲۴۵ ـ ۳۰۶ ـ ۳۲۲ـ ۳۲۳ـ ۴۲۳ـ گیلکی ۲۲۷.
موسله = ماسوله ۱۲۹.
موسی‌علیه‌السلام۲۷۱.
موسی بن ابراهیم بن موسی بن جعفر علیه‌السلام ۸۶.
موسی‌الکاظم علیه‌السلام [امام.] ۲۲ـ ۸۶ـ۸۹ـ۴۲۹ .
موصل ۱۳۰ .
مولاجان بن سیدمحمدجان بن سید

www.tabarestan.info تبرستان

ابراهیم [سید...] ۸۶ـ۱۹۳.
حونتایث(Monteith)۴۳ـ۴۷۷.
مهاجر [تیره ...] ۲۳۴.
مهدی[آقا...](از بانیان بقعهٔ آکاشاه) ۳۱۲.
مهدی [حاجی‌میرزا ...] (بانی مسجد امشه) ۳۱۴.
مهدیقلی ۱۲۰.
مهدی رودباری [سید...]۲۵۷.
مهدی کیابن ابی‌رضی ۴۷.
مهدی کیا بن امیر احمد کیا ۴۷.
مهدی لاکانی [حاجی شیخ ...]۲۶۴ـ ۲۸۶ـ۲۸۷ـ۲۹۶.
مهرعلی‌بن‌امام‌موسی‌الکاظم علیه‌السلام ۱۱۸.
میان پشته [جزیرهٔ ...] ۲۳۸.
میان ده (ازدهکده‌های صومعه سرا ۱۹۷ .
میان روهان (سرزمین میان ییلاق و قشلاق)۳۵.
میان شهر (از دهکده‌های کسکر) ۱۸۹.
میان‌محله (ازمحلات هندخاله)۲۲۷.
میان محلهٔ‌شیخان ۳۰۷.
میدان بزرگ (در شهر رشت) ۲۴۸ ـ ۲۵۹ .
میدان داروغهٔ شهررشت ۲۴۹.
میدان شهرداری (درشهررشت) ۲۴۹.
میدان صیقلان(در شهررشت) ۲۵۰ـ ۲۵۳.
میدان‌کوچك(درمحلهٔ‌بازارشهررشت) ۲۴۹ـ۲۵۶ـ۲۶۰.
میرخواند ۸.
میرزاعلی‌آقامسجد(درسیادلهٔ‌شاندرمن) ۱۱۰.
میرسرا (ازدهکده‌های شفت)۲۲۴ .
میرم بیك‌تبریزی ۱۳۷.
میرمحلهٔ کسکر۱۹۷.
میرمحمدشاه فرزندامام زین‌العابدین علیه‌السلام ۲۵۸.
میشاوندان موازی ۲۹۹ـ۳۲۲.

ن

نادرشاه‌افشار۱۶۹ـ۲۴۵ـ۴۹۳ـ۴۹۴ـ ۴۹۶.
ناش(ازدهکده‌های‌بلوك‌خرگام‌عمارلو) ۵۰۰.
ناصرالدین شاه‌قاجار ۱۵۵ـ۲۳۵ـ ۲۳۷ـ۲۹۵ـ۴۹۷.
ناصرالسلطنهٔ(لقب سپهداراعظم)۲۴۹.

ناصرکیای لاهیجانی [کارگیا سید..] ۲۶۲.
ناله‌تربه(درهشت‌پر)۴۸.
ناو(ازدهکده‌های اسالم) ۶۹ـ۷۴.
ناورود ۶۹ .
ناوه (ازدهکده‌های فاراب عمارلو) ۴۹۴ـ۵۰۱.
ناوه (سرراه بقعهٔ شاه شهیدان) ۴۷۸.
نایب‌الصدر ۲۶۱.
نجفعلی [استاد ...] (گچ کاربقعهٔ آقا سید قاسم درچولاب) ۳۱۸.
نجففلی‌بیك شاندرمن۱۰۸.
نجم‌رشتی [میرباشیخ...] (پناه دهندهٔ شاه اسماعیل درشهررشت که بعداً امیرالامرا شد) ۲۸۳ـ۴۲۳.
نساخانم بنت ملااحمد ۱۶۴.
نسفی(ازدهکده‌های‌رحمت‌آباد)۴۷۱ـ ۴۷۹ .
نسیبه(از دهکده‌های خمام)۳۲۳.
نصرالله‌خان (حاکم شاندرمن) ۱۰.
نصرالله‌خان‌سردارامجدپسرفرج‌الله‌خان سرتیب ۴۹ـ۵۰.
نصرالله‌خان سرهنگ پسرعبدالله خان پیچانلو (خان جیرین‌ده) ۴۹۳.
نصرالسلطنه ۲۵۰.
نصیرمحله(ازدهکده‌های شفت)۲۱۶ـ ۲۱۸ـ۲۱۹.
نظام‌الدین[میر...]۲۴۸.
نعمان[امامزاده ...]=شاهزاده‌احمد بقعه‌ای درچماچای‌شفت ۲۲۰.
نفوت (از دهکده‌هال لولمان فومن) ۱۶۴.
نقاره‌کوه (نزدیك دهکده کشکش) ۵۰۰ .
نقله‌بر ۲۴۳.
نقی(=امام‌علی‌النقی‌علیه‌السلام) ۴۲۹ .
نمکاهان (ازدهکده‌های تولم) ۲۲۸.
نمین (بخش کوچکی از آذربایجان) ۱ـ۱۵ـ۳۵.
ننك (بفتح دونون ازنواحی موازی) ۲۴۵.
نواحی تالش‌نشین ۲۲۷.
نواشر (ازییلاقهای ماسال) ۱۲۱.
نوپاشابن امیره‌محمدبن امیره‌پهلوان (ازسلاطین خاندان اسماعیل وند) ۲۴۴ـ۴۳۶.
نوخاله (از دهکده‌های تولم) ۲۲۹.
نوده (ازدهکده‌های فومن)۱۶۸.

www.tabarestan.info تبرستان

نوده لشتنشاه ۴۴۰.
نور (بضم‌نون وکسرواو ازدهکده‌های چهارفریضه) ۲۳۹.
نورالله [قاضی...]۱۶۵.
نوروز [مزرعه] ۳۸.
نوروزعلی[کربلائی...] ۱۳۵.
نوگوراب (جزء بالا محلهٔ فومن) ۱۵۶.
نومندان لیسار ۴۳.
نهرشیرك ۱۶۵.
نهرنورود ۳۲۱.
نی‌زار (ازدهکده‌های تولم)۲۲۸.

و

واقعهٔ جنگل۲۷۸.
واقعه دشت (از دهکده‌های فومن) ۱۳۳.
واویلا [رودخانه ...] ۸۷.
وتول کوند(از محلهای تالش دولاب) ۹۲.
ورازگاه سنگر ۳۲۴.
وردون (ازمحلهای ماسال)۱۱۷.
ورزل (بفتح واو وزاء ازدهکده‌های پسیخان) ۱۵۶ـ۲۱۶ـ۲۴۳ـ۲۴۵ـ۳۱۶.
ورزلات موازی ۳۱۵.
وزمترشاندرمن ۱۱۰.
وعده‌گاه ماسال ۱۲۱.
ولکچ (=پلکچ) ۱۰.
ولم لشتنشاه ۴۳۵.
وله‌پشت (ازمحلهای گلندرود) ۱۶۷.
وله‌جار ۴۷۹.
ولی آقاارباب (از بانیان بقعهٔ آکاشاه) ۳۱۲.
ولی بزرگوار (ازامامزاده‌های رشت) ۲۴۸.
ولی‌بن آقاسیدشریف [سید...]۳۱۵.
ولی‌خان [پیر...] ۱۹۷.
ولی قزوینی [کربلائی ...]۲۶۱.
ونه‌بین (از دهکده‌های حیران)۱۵.
وهب‌بن منبه ۲۲۱.
ویایه ۴۷۹.
ویزنه [رودخانه ...] ۲۳.
ویشکا (ازدهکده‌های فاراب عمارلو) ۵۰۰ـ۵۰۱.

ه

هادی‌بن‌حاجی عسکرماسوله‌ای۱۳۷
هادی کیابن امیرکیا ۴۶.
هاشم بیك‌بن میرم بیك ۱۳۷.

هانری رنه‌دالمانی ۲۳۵.
هدایت‌خان(ازسران شاندرمن)۱۰۷ـ۱۳۱.
هدایت‌الله خان‌رشتی پسر حاج جمال ۲۵۴.مادر ۲۵۴.
هدایت الله بن محمد بن بویه۱۳۵.
هدایت خان (کسی که‌علیه کریم‌خان قیام کرد)۱۵۷.
هدایةخیوی[شیخ...](پدرشیخ‌محمود خیوی۱۲.
هرهدشت (بخشی‌ازکرگان‌رود) ۳۷ ـ ۳۸ـ۴۲ـ۴۳ـ۸۵.
هشت‌پر (بخشی‌ازکرگان رود ودهکدهٔ مرکزی آن) ۴۳ـ۴۶ـ۴۸ـ۴۹ ـ ۵۰ـ۸۵ـ۱۹۲ـ۱۹۶.
هشتر خان=آستاراخان۲۳۱.
هشکوای کوچسفهان ۳۲۰.
همدان ۲۸۳.
هند ۲۴۶.
هندخاله (مرکزتولم) ۲۲۶ـ ۲۲۷ ـ ۲۲۸.
هندوانه پردسر کوچسفهان ۳۱۷ ـ ۴۲۵.
هنده‌کران (نزدیك مصب خلفا رود) ۳۸.
هنزشه (Haenzche ۸۴ـ۱۰۷.
هنوی (Hanway) ۲۴۶ـ۴۰۶.

ی

یحیی‌خان‌افخم‌الدوله پسرنصرالله‌خان سردارامجد ۵۰.
یحیی کیابن ابورضی‌کیا ۴۶.
یعقوب [سید...] ۱۶۸.
یعقوب بن‌شرف‌الدین[سید...]۸۶.
یعقوب علی‌ولدعلی ۱۰۹.
یکونوم (دهکده‌ای از بلوك فاراب عمارلو)۵۰۱.
یوسف تبریزی [حاجی...]۱۳۱.
یوسف‌خان[میر...] ۲۳۵.
یوسف [ملا...] ۱۳۶.
یوسف کاشی‌ساز [مهدی ...] ۲۹۱.
یوسفعلی [پیر...] ۱۶۷.
یهودی تپه(درشهررشت) ۲۹۶.
یهودی محلهٔ خمام ۳۲۳.
ییلاق‌هزارمرز ۴۷۹.

پایان بخش اول از مجلد اول‌کتاب ازآستارا تا استارباد.

www.tabarestan.info تبرستان